

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

129. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

2016. 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bolyósné Ujfalusi Éva, könyvtáros (Hadtörténeti Könyvtár); *Czirók Zoltán*, ügyintéző (Vas Megyei Kormányhivatal Szombathelyi Járási Hivatal); *Fodor Veronika*, könyvtáros (Hadtörténeti Könyvtár); *Hermann Róbert*, az MTA doktora, a parancsnok tudományos helyettese (Hadtörténeti Intézet és Múzeum); *Kemény Krisztián*, levéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Kerekes András*, PhD-hallgató (Nemzeti Közszerzői Egyetem); *Krámlai Mihály*, PhD, kutató (Hadtörténeti Intézet); *Mohácsi Zoltán*, könyvtáros (Hadtörténeti Könyvtár); *Németh Ildikó*, PhD, főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár GyMSM Soproni Levéltára); *Pete László*, PhD, tanszékvezető (Debreceni Egyetem, Olasz Tanszék); *Polgár Balázs*, régész (Hadtörténeti Múzeum); *Pollmann Ferenc*, PhD, tudományos főmunkatárs (Hadtörténeti Intézet); *Solymosi József*, PhD, főlevéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Szakály Sándor*, az MTA doktora, főigazgató (Veritas Történetkutató Intézet) és tanszékvezető (Károli Gáspár Református Egyetem, Új- és Jelenkori Történeti Tanszék); *Závodi Szilvia*, PhD, főmuzeológus (Hadtörténeti Múzeum); *Veszprémy László Bernát*, egyetemi hallgató

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Bognár Katalin* (angol),
Márkus Andrea (francia), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor Kristóf* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata
Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Kincses Katalin Mária*

Szerkesztő: *Somogyi Gréta*

Munkatárs: *Tóth Andrea*

Szerkesztőbizottság:

B. Szabó János, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kiss Gábor, Kovács Vilmos, Lenkefi Ferenc, Markó György, Mészáros Kálmán, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, M. Szabó Miklós, Szakály Sándor, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, Hajdu Tibor, Okváth Imre, Sallay Gergely Pál, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš

Kiadja: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250

Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-04, e-mail: hkszerk@gmail.com

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4000,- Ft, negyedévre 1000,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél,
az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a
Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.,
postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben

TANULMÁNYOK

CZIRÓK ZOLTÁN

PILLANATKÉP AZ OSZTRÁK–MAGYAR REPÜLŐCSAPATOKRÓL: ALBÁNIA, 1916*

Albániát illetően az Osztrák–Magyar Monarchia és Olaszország közötti viszonyt 1887 óta alapvetően a status quo fenntartására törekvés jellemezte, és a két fél kötelezettséget vállalt arra, hogy amennyiben ez már nem lenne lehetséges, közös erőfeszítéseik az albán autonómia megteremtésének irányába fognak mutatni. Az első balkán háború következtében kialakult helyzet rendezésére összehívott londoni nagykövetségi konferencia az 1913. május 30-i egyezményben előbb a török szultán szuverenitása alatt álló, majd júliusban önálló fejedelemséggé nyilvánította Albániát. Rendelkeztek szervezeti és közigazgatási kereteiről, és a nagyhatalmak védelme alá helyezték, biztosítandó függetlenségét. Az új államalakulat határainak megállapítása a későbbiekben további politikai és fegyveres konfliktusok forrásává vált, és az ország vezetése is komoly nehézségekbe ütközött. Az Ismail Qemali vezette kormány 1912. december 4-től küzdött a kihívással, amely végül sorozatos kudarcai követően 1914. január 15-én lemondott. A nagyhatalmak által a helyére kiszemelt német Wilhelm zu Wied herceg – aki 1914. március 7-én I. Vilmos néven foglalta el a trónt – ugyancsak tehetetlennek bizonyult, és szeptember 3-án elhagyta az országot.¹

Az anarchiába süllyedt Albániát a belső viszályok mellett külső támadások is érték, és azon túl, hogy Görögország elfoglalta Dél-Albániát, Olaszország szintén úgy érezte, eljött az idő a térséget illető érdekeinek érvényesítésére. 1914. október 30-án a haditengerészet deszant hajóinak egy csoportjával lerohanta Saseno szigetét (ma: Sazan, Albánia) és partra szállt Valonánál (ma: Vlorë, Albánia), elfoglalva annak kikötőjét. Innen, mintegy elsődleges hídfőből kiindulva, december 25-én Valona városa és környéke is olasz fennhatóság alá került – mindezt az 1915. április 26-i londoni egyezményben az antant hatalmak jóváhagyták. Albánia szuverenitása azonban további sérelmeket is szenvedett a következő évben. A felkelők által Durazzóban (ma: Durrës, Albánia) körülrzárt Essad

* A tanulmány alapját képező kutatásokhoz nélkülözhetetlen segítséget kaptam az Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv állandó magyar delegációjának korábbi és jelenlegi tagjaitól, Kiss Gábortól, Domokos Györgytől és Számvéber Norberttől, amelyért ezúton is szeretném kifejezni hálás köszönetemet. Fontos megemlíteni, hogy jelen írásnak nem célja a szárazföldi hadműveletek teljes körű, részletekbe menő ismertetése, azokat csak a légi események kapcsán érintjük. Helyhiány okán értelemszerűen ugyancsak nem kerül említésre és bemutatásra valamennyi bevetés, de a jelentősebb bombatámadások, légi harcot hozó akciók vagy a felderítések időszakához köthetőek általános jellemzői viszont elengedhetetlenek a téma szempontjából, így ezek alkotják a tanulmány gerincét.

¹ Pollmann 2014. 20–23. o.; Pearson 2004. 33–60. o.

pasa megsegítése címén 1915 júniusában szerb csapatok nyomultak be az ország területére és elfoglalták Pogradec, Elbasan és Tirana városait, míg a montenegrói egységek megszállták Skutarit (ma: Shkodër, Albánia) és környékét.²

Az első repülő akciók az albán légtérben

Tekintettel az ellenséges erők jelenlétére, a kumbori³ tengerészrepülők már 1915 márciusában végeztek felderítést a legészakabbi albán kikötőben, a Drin-öbölben található San Giovanni di Meduánál (ma: Shëngjin, Albánia). Az ilyen jellegű bevetések a következő hónaptól lényegében rendszeressé váltak, alkalmanként kiegészültek az öbölben található ellenséges vízi egységekkel szemben végrehajtott bombatámadásokkal is, májusban pedig már Durazzóig merészkedtek a felderítők. A nyári, nyugalmasabb időszakot követően októbertől – párhuzamosan a Montenegró elleni hadműveletekkel – újfent elsődleges célpontja lett Észak-Albánia a Kumborban állomásozó repülőknek. A felderítések mellett november 24-én az L58 jelű repülőcsónak⁴ személyzete – Kurt Herzberg fregatthadnagy pilóta és Erich Edler von Kunsti fregatthadnagy megfigyelő – San Giovanni di Meduánál 6 bombát dobott le az ott lévő gőzösökre, de csak két trabakelt⁵ sikerült elsüllyeszteniük. A következő napon Herzberg fregatthadnagy Alois Poljanec tartalékos sorhajóhadnaggyal Durazzóig végzett felderítő repülésüket, majd december vége felé a repülőakciók már szervesen csatlakoztak az osztrák–magyar csapatok szárazföldi, valamint a flotta hadműveleteihez. December 23-án Skutari, San Giovanni di Medua és Alessio (ma: Lezhë, Albánia) városai alkották az útvonalat. Az L60 repülőcsónakkal Heinrich Roschitz repülőmester pilóta és Poljanec tartalékos sorhajóhadnagy megfigyelő – Skutarinál kioldva a bombáikat – egyebek mellett az antant egyetlen, a térségben lévő repülőalakulatának okozott veszteséget. Az Escadrille MF 99 S földi személyzetéből ugyanis a robbanások megsebesítették Marcel Mettetal és Marius Lecaroux szerelőket. Előbbi pár óra múltán, utóbbi másnap halt bele sérüléseibe, ezáltal ők voltak az egység egyetlen halottai a hadjárat során.⁶

² Martino 2013. 725. o.; Pollmann 2014. 27. o.

³ Kumbor a Kotori-öböl észak-északnyugati részén, a – korabeli nevükön – Toplai-öböl és a Teodói-öböl átjárójánál található falu, amelynek partszakaszán építették ki az egyik legjelentősebb osztrák–magyar haditengerészeti repülőtémaszpontot már 1913 tavaszától kezdődően – igaz, eleinte csak provizórikus repülőállomásként.

⁴ A wien-floridsdorfi Lohnerwerke GmbH és a polai haditengerészeti arzenál mérnökei által tervezett Lohner „L” típusú repülőcsónak az osztrák–magyar tengerészrepülők egyik sikeres fegyvereként hosszú ideig volt használatban (többet még a háború utolsó évében is repülték). A Lohner és az albertfalvai UFAG (Ungarische Flugzeugwerke AG = Magyar Repülőgépgyár Rt.) gyártotta példányok – bár valamennyit az „L” típushoz sorolták – valójában több altípusból tevődtek össze (L, T, Te, TI), amelyek mindegyike általában kisebb módosításokat is jelentett a többihez képest. Ugyanakkor teljesítmény szempontjából hasonlóak voltak, a 145 LE-s Hiero vagy a 150 LE-s Rapp, Austro-Daimler, Benz, illetve Mercedes motorok 105–115 km/h sebességet tettek lehetővé a gép számára, fegyverzetük egy 8 mm-es géppuskából és 150 kg bombából állt. Az első példányokat 1915 áprilisában kezdték leszállítani az egyes bázisokra, és a következő hónaptól fokozatosan álltak szolgálatba.

⁵ A trabakel (olaszul: trabaccolo) egy XVII–XVIII. századi adriai, tipikusan dalmáciai kétárbocos vitorlás hajó, amelyet általános part menti hajózáshoz, valamint a szárazföld és a szigetek közti halászhajózáshoz használtak.

⁶ Schupita 1983. 169–177. o.; Méchin 2008. 41. o. A francia egység történetének albániai eseményeit lásd alább.

A Skutarit és Észak-Albániát megszállva tartó montenegrói csapatok ekkoriban még viszonylag jó helyzetben voltak, mivel a terep nehézségei, a decemberi és januári zord időjárás, valamint a komoly ellenállás következtében az osztrák–magyar előrenyomulás Montenegró északi és keleti részén lassabb volt a vártnál. A nyugati határra történő átcsoportosítás azonban igencsak megváltoztatta ezt a helyzetet. A Cattarói-öblöt (ma: Kotori-öböl/Boka kotorska, Montenegró) délről lezáró Lovćen-hegy elleni, január 6-i előkészítő ágyúzást követően négy nappal az osztrák–magyar csapatok elfoglalták e fontos stratégiai pontot és 13-án már a főváros, Cetinje is a kezükre került. Január 17-én megkezdődtek a tárgyalások Montenegró feltétel nélküli fegyverletételéről – amellyel egyidejűleg beszüntették a felek az ellenségeskedést –, ezt 25-én foglalták írásban. A visszavonuló szerb csapatok legnagyobb része december végére elérte Skutarit és San Giovanni di Meduát, ám hamarosan az osztrák–magyar 3. hadsereg számára is megnyíltak az utak az észak-albán partok felé. A szerb hadak és a nagyszámú menekült áthajózása biztonságos területekre viszont egészen addig váratott magára, amíg a Kövess tábornok vezette csapatok közvetlenül nem fenyegették Skutarit. Ennek oka elsősorban az volt, hogy az olasz hajók az egyre hangosabb és kétségbeesettebb szerb segítségkérés ellenére is csak vonakodva közelítették meg a partokat az előnytelen észak-albán kikötőviszonyok, illetve azok veszélyeztetettsége miatt, amelyet a Cattaróban állomásozó osztrák–magyar flotta jelentett. San Giovanni di Meduában egyébként nyitott volt a kikötő, ezért az olaszok inkább Durazzót részesítették előnyben minden szállítás vagy behajózás céljaira.⁷

A fenti hadműveletekkel párhuzamosan 1916 elején az osztrák–magyar haditengerészeti légitámadások száma és intenzitása tovább nőtt – természetesen a korabeli technikai lehetőségek adta keretek között. Január 2-án három Lohner L típusú repülőcsónak intézett bombatámadást San Giovanni di Medua ellen, két-három kisebb vitorlást, egy nagyobb motoros vitorlást elsüllyesztettek, a vámházat lerombolták és megtámadtak egy, az Alessio felé vezető út mentén táborozó trént. Január 19-én ugyanitt vitorlások, útegek és más szárazföldi objektumok szerepeltek a kumbori repülőállomás parancsnoka által vezetett gép célpontjai között.⁸ Az ezekhez hasonló bombázó bevetések állandóak voltak, amikor csak az időjárás engedte, általában három-öt repülőcsónak alkotta kötelékben.

Természetesen a szárazföldi repülők is jelentős mértékben kivették részüket e feladatokból. A Flik 6,⁹ a front elsődleges repülőalakulataként 1914. szeptember és 1915. szeptembere között a Cattarói-öböl északnyugati partján fekvő Igalo repülőterén állomásozott, majd átköltözött két hónapra Rogatica repterére, ahonnan 1915 decemberében tértek vissza Igalóra.¹⁰ Gépállományukat 1915 végén és 1916 elején Lloyd C.I és Lohner B.VII

⁷ ÖULK IV. 38–59. o. A Kövess tábornok parancsnoksága alatt álló osztrák–magyar 3. hadsereg alárendeltségébe az 1916. január 1-jei hadrend szerint a következő nagyobb egységek tartoztak: a XIX. hadtest, a Rudolf Braun FML harccsoport és egyéb hadsereg-közvetlen alakulatok, továbbá a 62. gyaloghadosztály és a VIII. hadtest. Mindez 129 ½ zászlóaljat, 115 ½ úteget, 101 010 géppuskát, 1172 lovast, számos egyéb kiegészítő alakulatot és felszerelést, valamint négy repülőszázadot jelentett. Utóbbiak közül a Flik 6 és a német Fliegerabteilung 57 a XIX. hadtest, a Flik 9 és Flik 15 pedig a hadsereg közvetlen alárendeltségébe tartoztak.

⁸ A támadásokban résztvevő gépek és személyzetük: január 2.: L60 – Heinrich Roschitz repülőmester pilóta és Alois Poljanec tartalékos sorhajóhadnagy megfigyelő, L61 – Glauko Prebanda sorhajóhadnagy pilóta és Mindszenty Árpád fregatthadnagy megfigyelő, L58 – Kurt Herzberg fregatthadnagy pilóta és Erich Edler von Kunsti fregatthadnagy; január 19.: L82 – Demeter Konjovics sorhajóhadnagy pilóta és Alois Poljanec tartalékos sorhajóhadnagy megfigyelő. *Schupita* 1983. 181. o.

⁹ Flik = Fliegerkompagnie, azaz repülőszázad.

¹⁰ ÖStA KA LA Monatsberichte, Flik 6.

repülőgépek alkották. Az aszódi Lloyd Repülőgép- és Motorgyár által gyártott felderítő-gép ekkor már kifutó típusnak számított, korábban viszont a 145 LE-s Hiero motorral szerelt gépek megbízhatóságuk és könnyű vezethetőségük révén jó szolgálatot tettek a montenegrói harcokban.¹¹ A 41.14 jelű példány 1916 első hónapjaiban még alkalomadtán repült az egységnél, a fő típus ekkoriban azonban már a Lohnerwerke GmbH legsikeresebb terveként számon tartott Lohner B.VII felderítőgép volt, amely 150 LE-s Daimler motorjával és erős, robusztus szerkezetével kiválóan megfelelt a távolfelderítő és bombázó feladatokra – ezek sok esetben akár 5-6 órás igénybevételt is jelentettek, javarészt elleneséges terület felett. A gép fegyverzetét kezdetben csak kézi lőfegyverek, majd később egy megfigyelő-géppuska, továbbá kb. 80 kg bomba alkotta, amit szinte valamennyi felderítő bevetés kiegészítéseként is is használtak különböző célpontok ellen.¹²

Két másik repülőszázad is képviseltette magát – igaz, csak rövid ideig – Albániában. Az egyik a Flik 9 volt, amely a szerbiai harcok befejeztével két repülőgépből álló különítményt telepített Igalo repterére Hans Löw főhadnagy vezetése alatt. Az 1916 elején érkezett raj február végéig maradt, amikor visszavonták a század többi részéhez Podhajcába, a dél-galíciai Brzezany mellé.¹³ A Mitrovicában települt Flik 15 repülői már január 5-én bombatámadást intéztek Skutari ellen, igaz a jelentős felhőzet miatt végül nem sikerült a feladatot végrehajtani. Ezt követően azonban Skutari és San Giovanni di Medua is többször szerepelt a század felderítő és bombázó akcióinak célpontjaként, egészen ezen városok osztrák–magyar kézre kerüléséig. Kiemelkedő képességeiről tett tanúbizonyságot Leo Sapieha herceg főhadnagy, aki január 16-án egymaga hajtott végre egy négyórás akciót, melynek során 150 kg bombát oldott ki a városra.¹⁴ Az egységnek egyébként vegyes gépparkja volt: a wien-stadlaui Phönixwerke GmbH által, német licenc alapján gyártott Albatros B.I mellett, Lloyd C.II és Lohner B.VII típusokat repültek.

A fentiekén kívül a német Feldfliegerabteilung 57 (FFA 57) is a 3. hadsereg alárendeltségében működött, tevékenységükről azonban nem rendelkezünk részletes információkkal.

Érdekes ugyanakkor, hogy már a légi tevékenység e korai szakaszában, lényegében szemben álló repülőerő híján, megtörtént az első érintkezés ellenséges géppel. 1916. január 19-én 12.30-kor a Flik 6 állományába tartozó 17.22 jelű Lohner B.VII felderítő-gépet – Márkus Sándor szakaszvezető pilótával és Robert Kollitsch kadét megfigyelővel – bevetése során két ellenséges repülőgép követte egy ideig, majd irányt változtatva Alessio felé repültek tovább. Kérdés, hogy egy esetlegesen kibontakozó légi harc miképp alakult volna, hiszen az osztrák–magyar felderítőn mindössze egy muskéta és egy-két Mauser pisztoly volt fegyver gyanánt.¹⁵ Az alábbi táblázat a Flik 6 repülőszemélyzetének létszámkimutatását tartalmazza az egység 1915. október 31-i állománytáblája alapján.¹⁶

¹¹ Grosz – Haddow – Schiemer 1993. 211–212. o.

¹² Grosz – Haddow – Schiemer 1993. 43. o.

¹³ ÖStA KA LA PA Hans Löw.

¹⁴ ÖStA KA LA PA Peter Brath, Leo Sapieha, Ladislaus Szendrey.

¹⁵ ÖStA KA LA Luftsiege, Kart. 388.

¹⁶ Az 1915–1916. évből a fenti az egyetlen állománytábla, amely fennmaradt, ez értelemszerűen egy rövid ideig fennálló helyzetet mutat be. A Flik 6 állományát meglehetősen erős fluktuáció jellemezte, 1916 végére az egység repülőszemélyzetének nagyobb része kicserélődött. Ezen átalakulás részben az alábbiakban említésre kerülő bevetések kapcsán nyomon követhető, a személyzetet érintő valamennyi változás bemutatására azonban e tanulmány keretei nem biztosítanak lehetőséget. Bogsán Nándor családi nevét több hivatalos ira-

<i>Beosztás</i>	<i>Név</i>	<i>Rang</i>	<i>Érkezés a századhoz</i>	<i>Megjegyzés</i>
Parancsnok tábori pilóta	Oskar Zeidner	százados	1915.08.05.*	1916.08.14-ig* áll a század élén
Megfigyelő	Emanuel Mainz	főhadnagy	1915.04.11.*	
	Wilhelm Srna	főhadnagy		
	Gustav Edl. v. Salmon	főhadnagy	1915.09.29.	
	Leo Bader	főhadnagy	1915.10.06.	
	Hans Schweinburg	hadnagy	1915.09.13. 1916.01.23.	1915.11.18. eltűnt (hadifogság)
	Las-Torres Béla	tart. hadnagy	1915.09.10.	1915.10.13. elhunyt
	Robert Kollitsch	kadét		
Tábori pilóta	Oskar Safár	főhadnagy	1915.10.06.	
	Julius Arigi	őrmester	1914.11.23.*	1915.10.13. eltűnt (hadifogság) 1916.12.02. áthelyezték
	Páli László	szakaszvezető	1915.04.06.	
	Heinrich Bill	civil repülő	1914.08.20.*	
Repülőgép- vezető	Bogsán Nándor	tizedes	1915.09.	1915.10.26. távozott
	Vinzenz Magerl	tizedes	1915.10.11.	

A célpont: Durazzo

Az osztrák–magyar előrenyomulással párhuzamosan a menekülő szerb hadsereg üldözése közben a bolgárok már decemberben szintén albán területre értek, és e harcok során egyre beljebb jutottak az albán hegyek között. Az olasz kormány Montenegró meghódolásának hírére új katonai intézkedésekről határozott albániai érdekeinek védelmére, remélve, hogy a már ott állomásozó olasz csapatok újabb erősítések után a Durazzót birtokló Essad pasa embereivel, valamint az Albániában visszavonuló szerb és kevés montenegrói egységekkel megfelelő ellenállást tudnak majd kifejteni. Ám a fontos albán települések egymás után jutottak a támadók kezére, még hozzá valamennyi harc nélkül: január 23-án Skutari, 28-án Alessio és San Giovanni di Medua, február 2-án Kruja városai; majd Preza és Tirana felé nyomultak a Monarchia csapatai.¹⁷

Eközben repülőink állandóan nyugtalanították Durazzo és Valona városait, amelyek az olasz csapatok táborhelyeiként funkcionáltak, továbbá kikötők az Olaszországból érkező utánpótlás legfontosabb fogadóhelyei voltak, ezáltal pedig elsődleges célpontokká

ton is Boksánként, míg Emanuel Mainzét Mainxként említik. A csillaggal jelölt dátumok a századhoz történő beosztást elrendelő parancs időpontját jelentik, melyek értelemszerűen kissé korábbiak az alakulathoz való bevonulásnál.

¹⁷ ÖULK IV. 59–68. o.

váltak. A Durazzót ért légitámadások lefolyását, illetve jellemzőit nagyszerűen foglalja össze egy korabeli szemtanú beszámolója: „Mi, akik átéltük és túlélünk Belgrád valamennyi bombázását a második világháborúban, most, amikor ötven évvel később¹⁸ visszaemlékezem az osztrák–magyar tengeri repülőgépek Durazzo és környékének bombázására, amelyeket 1915. decemberben és 1916. januárban tapasztaltunk meg, szinte úgy tűnnek számunkra, mint valami veszélyes törekvés, hogy zaklassanak, riadalmat, zűrzavart és rendetlenséget okozzanak, és nem hogy öljenek és pusztítsanak.

Ezek a repülőgépek 60–80 km/h sebességgel repültek, rendszerint csak derült, nyugodt, szélcsendes időben. Ez volt az ok, amiért nem látogattak bennünket gyakrabban, mivel Albániában csak kevés szép nap volt. 400–600 méteres magasságon repültek, néha sokkal alacsonyabbra jöttek le, mielőtt a bombázótiszt kioldotta a bombáikat, amelyek mintegy 10 kg-ot nyomtak, ritkán érték el a 20 kg-ot. Ezeknek a bombáknak hozzávetőleg olyan hatásuk volt, mint a tábori ágyúk vagy a Howitzerek gránátjainak, ekképpen színeltek olyan veszélyt. Amikor legfeljebb 200 méteres magasságon repültek, tisztán láttuk a pilótát és a bombázótisztet is, ahogy leakasztja a bombákat, amelyek nyitott pilótafülkéjük mindkét külső oldalán lógtak. A második világháború vadászgépei és vadászbombázói félelmetes gépfegyvereinek sorozatai helyett nyílak kötegeit dobták le ezekből a gépekből. Valamilyen kemény ötvözetből készített, kb. 10 cm hosszú, a teteje nyílhegyűre formálva. Ha nagyobb magasságból hullottak, mind halálosabbá váltak. Voltak esetek, amikor ilyen „nyíl” megölte az embert és alatta a lovat is. Különösen veszélyesek voltak tehát, amikor katonák csoportjaira hullottak... A bombázásokat általában öt vagy hét repülőgépből álló századok hajtották végre, és a magányos felderítő repülések voltak a leggyakoribbak. A célpontokat ritkán találták el bombákkal, de voltak áldozatok, halottak és sebesültek. Durazzóban, ahogy Scutariban és más bombázott helyeken. A repülőgép háborús fegyverként való használata még a kezdeténél járt, így nem volt igazi légvédelmi tüzéség vagy gépfegyverek, habár ezeket a fegyvereket használták a szerbek ellenük, amikor rendelkezésükre álltak Szerbiában. Azonban ezen fegyverek nélkül maradván a repülőgépektől való védelem puska-, ritkán géppuskatűzre redukálódott. Ezek a hangok ma, érthető módon, inkább viccesek, de abban az időben a repülőgépek alacsony sebessége miatt, amikor 200 méteren repültek, a puska- és géppuskatűz veszélyt jelentett a pilótának. Előfordulhatott, hogy az eltévedt golyó megsebesítette vagy akár meg is ölhette a pilótát, és még a legkisebb sérülés is a repülőgépnek, különösen a benzintartálynak veszélyt jelentett, és a pilóta elkerülte ezt a tüzet, amikor érzékelte. Ezért volt az, hogy ezeket a bombázásokat Durazzo és más helyek ellen mindig dühödt puskatűz követte katonáink részéről, akik végső soron semmilyen hatást nem értek el azon kívül, hogy kihozta őket a sodrúkból.”¹⁹

A legkorábbi, Durazzo elleni akciók közül csak kevésről maradtak fenn adatok, így például ismert, hogy január 20-án Heinrich Bill civil pilóta és Leo Bader főhadnagy megfigyelő, a Flik 6 repülői a 41.14-es Lloydal végrehajtott felderítőútjuk során bombákat dobtak a városra.²⁰ Természetesen a haditengerészeti repülőket is ugyanezen célpont ellen vetették be, és mindjárt a január 25-i támadásuk során komoly eredményeket értek el.

¹⁸ 1965-ben.

¹⁹ *Ciglić* 2014. 39–41. o.

²⁰ ÖStA KA LA PA Heinrich Bill, Leo Bader.

Az eseményeket a szerb Morava hadosztály tartalékos egészségügyi századának egyik tagja örökítette meg – kissé zaklatottnak tűnő – visszaemlékezésében: „Durazzóba mentünk, épp hogy a kikötő kijáratához értünk, öt ellenséges repülőgép repült be és bombákat kezdtek szórni a dokk körül. Čedával az átjáró alá mentünk... A tisztjeink és külföldi katonák, főleg olaszok, elfutottak és Čeda elmenekült. Egyedül maradtam, nem tudva, hova menjek, ahogy a bombák hullottak körülöttem mindenfelé. Látom őket repülni felettem, hallom a bombák zúgását. Zuhannak, óriási robbanás. Átfutottam a tenger felé, megálltam egy kapu mellett egy sarkon, aztán elkezdtem futni végig egy meredek utcán, beessem egy söntésbe. Egy bomba a szomszéd házra esett, az ablakok szétfröcscentek, a söntés kezdett darabokra esni, az emberek elkezdtek kifelé szaladni, elakadtak az ajtóban. Az utca megtelt füsttel és porral, sirás és jajveszékélés visszhangzott a levegőben. Én még a söntésben maradtam, a gépek még mindig repülnek, a bombák zuhannak és robbannak, bang. Végül az egyik katonánkat és egy kislányt hoznak sebesülten, egy nőt kihúztak a romok közül, mindenhol vér borítja, szétszagatva. Elfutottam onnan egy szélesebb utcába. A gépek elmennek. Venni akartam valamit. Elkezdtek sikoltani, hogy visszajönnék, elmenekülök a városból. Megtalálom Čedát és életben van. Visszatérünk.”²¹

A várost támadó, öt gépből álló kötelék valóban komoly pusztítást ért el. Az osztrák–magyar jelentések arról számoltak be, hogy az egyik ledobott bomba egy házra hullott, ahol megölt egy olasz őrnagyot, 11 olasz és szerb katonát, három asszonyt és egy gyermeket. Egy másik robbanószerkezet egy hotelra zuhant, ahol a szerb csapatok tisztí gyűlést tartottak. A parancsnokoló tábornok, 30 tiszt, ordonánccok és egyéb személyzet lelte halálát a romok alatt – miközben a szerb koronaherceg mindössze 100 lépésre tartózkodott az épülettől – 11 szerb katona pedig egy másik lehulló bombának esett áldozatul. A földről erős elhárító tüzet nyitottak az osztrák–magyar gépekre, amire ők géppuskatűzzel válaszoltak. Két nappal később kettő, másnap egy repülőgép támadta újfent a durazzói várat és a kikötőt, igaz, ekkor jóval kevesebb eredménnyel.²²

Bár a fennmaradt kimutatások ebből az időszakból meglehetősen hiányosak, egyértelműen látszik, hogy 1916. január második felétől az osztrák–magyar repülőszázadok is Durazzóra és környékére koncentráltak felderítéseikkel, ami sok esetben bombatámadással is párosult.

Február 1-jén három repülőcsónak támadott csapattábor, katonai raktár és a kikötőt Durazzóban. Az elhárítás eltálatta az egyik betolakodót (L58), de sikerült visszatérnie Kumborba.²³ Nem így másnap, február 2-án, amikor hajnalban ismét három gép indult

²¹ Ciglić 2014. 43. o.

²² A támadásokban résztvevő gépek és személyzetük: január 25.: L60 – Heinrich Roschitz repülőmester pilóta és Johann Ritter von Ritschl sorhajóhadnagy megfigyelő, L61 – Johann Fritsch von Cronenwald fregattadnagy pilóta és Heinrich Schiavon sorhajóhadnagy megfigyelő, L81 – Demeter Konjovics sorhajóhadnagy pilóta és Schmidt Félix tengerész zászlós megfigyelő, L83 – Walter Hell sorhajóhadnagy pilóta és Maximilian Sewera fregattadnagy megfigyelő, L58 – Kurt Herzberg fregattadnagy pilóta és Franz Kohlhauser tartalékos hadnagy megfigyelő; január 27.: L58 – Kurt Herzberg fregattadnagy pilóta és Johann Ritter von Ritschl sorhajóhadnagy megfigyelő, L82 – Demeter Konjovics sorhajóhadnagy pilóta és Alois Poljanec tartalékos sorhajóhadnagy megfigyelő; ez utóbbi repülőgép és személyzete hajtott végre a január 27-i támadást is. *Schupita* 1983. 181. o.

²³ A köteléket a következők alkották: L58 – Kurt Herzberg fregattadnagy pilóta és Wilhelm Capellmann fregattadnagy megfigyelő, L60 – Heinrich Roschitz repülőmester pilóta és Heinrich Schiavon sorhajóhadnagy megfigyelő, L61 – Johann Fritsch von Cronenwald fregattadnagy pilóta és Emanuel Lerch fregattadnagy megfigyelő. *Schupita* 1983. 182. o.

támadásra,²⁴ ezúttal Valona ellen. A kikötőt és sátoztáborot támadó repülő a hajók és a valonai, valamint a Saseno szigetére telepített szárazföldi ütegek erős srápneltüzével találta szembe magukat. Hans Löw főhadnagy a Flik 9 megfigyelője a következőképp írta le az eseményeket: „A motorunk nem működött olyan pontosan, mint kellett volna, így mi kissé alacsonyabb magasságon maradtunk a másik két, Konjovic sorhajóhadnagy és Hell sorhajóhadnagy vezette repülőgép mögött.

Az erőfeszítés során, hogy elérjük a magasságukat, nőtt a távolság, ennél fogva a kétórás repülést követően mi kicsivel később érkeztünk meg, mint ők, a tervezett célpont – a Valonai-öböl – fölé. Már nagy távolságból láttuk az üdvözlést, amelyet az olasz védőütegek adtak az előresiető barátaink számára. Mivel mintegy 1000 méterrel magasabban voltak tőlünk, pár percig eltartott, amíg mi – ahogy el tudtuk érni az 1700 méteres magasságot – érezhettük az „áldást”. Épp hogy befejeztük a feladatunkat, amelynek során szorgalmasan készítettük a fotókat, láttuk Hell gépét lefelé siklani az öbölbe, álló légcsavarral. Minden bizonnyal találatot kapott, ami kifújta az élet lángját a motorjából. Ha minden jól menne, le tudna szállni a vízre sértetlenül; de mindezek után megkockáztatja, hogy a fogságba esés sorsára jut. De mi a cs. és kir. Haditengerészetnél voltunk és Lohner repülőcsónakokban ültünk. Gyorsan elhatározva, Konjovic repült, szintén siklásban, a halálosan megsebzett vízi repülőgép után és leszállt a vízre, majdnem velük egy időben, mialatt mi, leereszkedve 500 méterre, készek voltunk, hogy elriasszunk egy ellenséges torpedónaszádot, amely felvette az irányt a vízen lévő bajtársaink felé, egy pár bombával. Mindazonáltal a távolság olyan nagy volt, hogy a bátor Hellnek és derék megfigyelőjének, Ritschl fregatthadnagynak sikerült kilyukasztani tehetetlen repülőgépüket, és elsüllyeszteni. Vettek egy frissítő fürdőt, átúszva parancsnokuk gépéhez. Röviddel ezután láttuk elstartolni és mindkét repülőcsónakunk, vakító fehér robbanó felhőktől körbevéve, amelyeket az olaszok küldtek felénk búcsúzásképp, már felvette az északi kurzust.”²⁵

A február 2-i bombatámadásnak két-két olasz katona és civil, valamint három szerb katona esett áldozatul, ez pedig újabb apropó volt Bertotti tábornoknak, az olasz expedíciós erők parancsnokának, hogy ismételten és még nyomatékosabban kérje a védelemhez szükséges Nieuport vadászgépek és néhány hárommotoros Caproni bombázó Albániába küldését, a február 1-jén érkezett „Europa” négy vízi repülőgépe mellett.²⁶

²⁴ A támadásokban résztvevő gépek és személyzetük: L81 – Demeter Konjovics sorhajóhadnagy pilóta és Johann Ritter von Ritschl sorhajóhadnagy megfigyelő, L82 – Kurt Herzberg fregatthadnagy pilóta és Hans Löw főhadnagy megfigyelő, L83 – Walter Hell sorhajóhadnagy pilóta és Maximilian Sewera fregatthadnagy megfigyelő. Uo.

²⁵ *Ciglić* 2014. 44–45. o. Löw személyi aktájában is szerepel az akció leírása, kevésbé részletes és élménydús formában. ÖStA KA LA PA Hans Löw. További részletekért lásd: Für tapferes Verhalten vor dem Feinde wurde Linienfahrleutnant Demeter Konjovic mit dem Eisernen Kronen-Orden III. Klasse dekoriert. Österreichische Flug-Zeitschrift, April 1916. 81–82. o. Konjovics – a nevével számos variációban találkozhatunk, attól függően, hogy milyen nyelvű forrásban, feldolgozásban szerepel (pl. Konjovič, Konjovits stb.) – 1888-ban Bácsszenttamás született a zombori elemi iskola tanárának fiaként. A fiumei tengerészeti akadémia elvégzését követően a polai repülőállomáson szolgált, és innen teljesítette első bevetéseit még 1915 végéig, annak ellenére, hogy hivatalos adatok szerint 1915. május 28-tól egészen a háború végéig ő töltötte be a kumbori repülőtámaszpont parancsnoki pozícióját. A Magyar Aero Szövetség 1915. október 19-i dátummal állította ki számára a 22. számú szárazföldi és a 4. számú tengerészeti pilótaigazolványt. Számtalan sikeres bevetést és számos kitüntetést követően a háború utolsó napjaiban közreműködött a cattarói bázis békés átadásában és – magyar származásától függetlenül – az új szerb–horvát–szlovén államalakulatot választotta hazájául. Belgrádban hunyt el 1982. január 5-én.

²⁶ *Martino* 2013. 725. o.

A valonai támadás napján a pár nappal korábban Igalóba áttelepült Flik 15 egyik gépe is ellátogatott Durazzo fölé, ezt követően pedig több mint két héten keresztül a Flik 6-tal karöltve lényegében naponta – akár többször is – végeztek felderítést a Skumbi folyó táján, elsősorban pedig Durazzo és Valona felett. Utóbbiak ellen szinte minden alkalommal bombatámadást is intéztek. Az egyre hatékonyabban működő légvédelem mellett azonban mind veszélyesebbé váltak e bevetések, a szárazföldi indítású gépek folyamatosan erős elhárítótűzről számoltak be jelentéseikben és számos srappeltalálattal érkeztek vissza repülőterükre.

Február 8-án újabb köteléktámadást intéztek a tengerészrepülők is Durazzo ellen, és az erősnek mondható elhárítás mellett is több találatot értek el a városban és a környékbeli katonai táborban.²⁷ 14-én két repülőcsónak visszatért Durazzo fölé, és újfent találatokat jelentettek a királyi palota városnegyedében és a táborozó katonaság között. Ez alkalommal azonban különösen jól irányzott légvédelmi tűz fogadta őket, az egyik gép négy, a másik 12 találattal tért vissza Kumborba.²⁸

Az osztrák–magyar csapatok előrenyomulása mellett a bolgárok február 12-én elfoglalták Elbasan városát, 14-én pedig megszállták Fjerit (ma: Fier, Albánia; Valonától 25 kilométernyire északra), míg albán önkéntes csapatok február 19-én Berat, Lusnja (ma: Lushnjë, Albánia) és Pekinje (ma: Peqin, Albánia) helységeket vették be. Az Észak-Albániában uralkodó kedvezőtlen viszonyokon túl – nehezen járható, szakadékos hegységek, mocsaras vidékek stb. – február 9-től beköszöntött az esős időszak, melynek következtében megdagadtak a folyók, mindezek pedig jelentősen lassították a haladást. Ennek ellenére február közepén az osztrák–magyar egységek elfoglalták Bazar Sjak (ma: Shijak, Albánia) városát, valamint Tiranától nyugatra a Mali Barzes hegyet, így mindössze 10 km-re voltak Durazzótól. A várost megkerülve bevették Kavaját (ma: Kavajë, Albánia), 20-án pedig elérték a tengert, bekerítve a kikötővárost. Mivel a tüzérség szállítása a Durazzo körüli mocsarakon keresztül nem volt lehetséges, kiegészülve a kedvezőtlen időjárással, lehetetlenné vált a február 17-i, általános támadásra utasító parancs végrehajtása. Eközben az olaszok igyekeztek elszállítani készleteiket Durazzóból. Végül, miután február 19-én sikerült elfoglalni az olasz előállásokat, majd 22–23-án észak és dél felől is eredményes támadásokat vezettek a védőkkel szemben – utóbbi napon zajlott a döntőnek nevezhető ütközet, február 23–25. között pedig az olaszok sietve végrehajtották az evakuálást –, február 27-én az osztrák–magyar egységek bevonultak a városba.²⁹

²⁷ A résztvevők a következők voltak: L52 – Walter Hell sorhajóhadnagy pilóta és Schmidt Félix tengerész zászlós megfigyelő, L58 – Kurt Herzberg fregatthadnagy és Erich Edler von Kunsti fregatthadnagy megfigyelő, L60 – Heinrich Roschitz repülőmester pilóta és Alois Poljanec tartalékos sorhajóhadnagy megfigyelő, L61 – Johann Fritsch von Cronenwald fregatthadnagy pilóta és Heinrich Schiavon sorhajóhadnagy megfigyelő, L87 Otto Freiherr von Klimburg fregatthadnagy pilóta és Wilhelm Capellmann fregatthadnagy megfigyelő. *Schupita* 1983. 182. o.

²⁸ A támadó repülőgépek és légénységük: L61 – Johann Fritsch von Cronenwald fregatthadnagy pilóta és Heinrich Schiavon sorhajóhadnagy megfigyelő, L88 – Franz Krivanec fregatthadnagy pilóta és Emanuel Lerch fregatthadnagy megfigyelő. *Schupita* 1983. 182. o.

²⁹ ÖULK IV. 69–78. o. Az észak-albániai osztrák–magyar előrenyomulás az utasítások értelmében a XIX. hadtesthez tartozó 14. hegyi dandár, a 20. Landsturm hegyi dandár, az erőd gyalogdandár valamint Schiess altábornagy és Streith vezérőrnagy dandárjai, míg a VIII. hadtesttől az 59. és az 57. gyaloghadosztályok, továbbá a 9. hegyi dandár, a 62. gyaloghadosztály egységei közül pedig a 205. Landsturm gyalogdandár részvételével került végrehajtásra.

Mivel ezt követően tarthatatlanná vált az olaszok helyzete Albánia tengerpartvidékének középső részén, kénytelenek voltak visszavonulni a Vojusa folyóig, közvetlenül Valona kikötő körzetéig – vagyis Albánia kétharmada osztrák–magyar kézre került. Az olasz expedíciós erők február végére jelentősen megerősödtek, a mintegy 100 000 fős állomány három hadosztályba sorolva (38^a, 43^a és 44^a Divisione) 1916. március 20-tól XVI. hadtest (XVI Corpo) néven lényegében bezárkózott Valona elsáncolt, mintegy 130 km területű védművei mögé Septimus Piacentini tábornok vezetése alatt.³⁰ Az osztrák–magyar hadvezetés azonban nem dédelgetett a durazzóihoz hasonló akcióttervet Valona ellen, erre nem is lettek volna elegendők az erői.

Azt követően, hogy az olaszok feladták Durazzót, az osztrák–magyar haditengerészet szinte azonnal felállított ott egy repülő támaszpontot Walter Hell sorhajóhadnagy vezetésével, aki a háború végéig e minőségében szolgált. Tekintettel arra, hogy ez lett a legdélebbi ilyen jellegű létesítmény, különös jelentősége volt az Otrantói-szoroson létesített zár, valamint a dél-olaszországi célok elleni támadások esetében. Szervezetileg a kumbori tengeri repülőállomás alárendeltségébe tartozott, kiemelkedő szerepe révén pedig elsődleges célpontjává vált a szövetséges légitámadásoknak. Az első időszakban a tengerészrepülők azonban még Kumborból indították az akcióikat, így például a március 20-i San Giovanni di Medua elleni bombázást, amelyben két repülőcsónak vett részt, és a menekülő ellenséges csapatok behajózásának zavarása volt a célja.³¹ Jelentősebb és nagyobb sikert hozó bevetésnek bizonyult a március 29-i Valona elleni támadás. Öt gép szórta le bombáit különböző célpontokra, és saját beszámolóik szerint találatokat értek el az oda telepített ütegeken, a légénységi szállásokon, egy 50 kg-os bombával eltalálták a „La Foudre” repülőgép-anyahajó farokrészét, két 15 kg-ossal pedig a hangárt.³²

Az osztrák–magyar repülőcsapatok részéről 1916 márciusára a Flik 6 maradt az egyetlen repülőalakulat a térségben, amely február elejétől – júniusig – Skutari repülőterén állomásozott és innen teljesítette bevetéseit.³³

³⁰ Martino 2013. 725. o. Az olasz XVI. hadtest vezetését májusban Oreste Bandini tábornok, majd az év végén Giacinto Ferrero tábornok vette át.

³¹ A támadást az L89 – Demeter Konjovics sorhajóhadnagy pilótával és Johann Ritter von Ritschl sorhajóhadnagy megfigyelővel, valamint az L60 – Heinrich Roschitz repülőmester pilótával és Alois Poljanec tartalékos sorhajóhadnagy megfigyelővel hajtotta végre. *Schupita* 1983. 144–145., 184. o.; *Sokol* 1967. 456. o.

³² A siker a következők érdeme: L82 – Demeter Konjovics sorhajóhadnagy pilóta és Erich Edler von Kunsti fregatthadnagy megfigyelő, L88 – Franz Krivanec fregatthadnagy pilóta és Emanuel Lerch fregatthadnagy, L87 – Otto Freiherr von Klimburg fregatthadnagy pilóta és Wilhelm Capellmann fregatthadnagy megfigyelő, L61 – Johann Fritsch von Cronenwald fregatthadnagy pilóta és Karl Rehmann fregatthadnagy megfigyelő, L60 – Heinrich Roschitz repülőmester pilóta és Alois Poljanec tartalékos sorhajóhadnagy megfigyelő. *Schupita* 1983. 184. o.; *Sokol* 1967. 456. o. Az 1896-ban elkészült francia „La Foudre” volt a történelem első repülőgép-hordozója. Az eredetileg torpedónaszád raktárhajóként működő, majd 1907-ben előbb műhelyhajóvá, 1910-ben pedig aknarakóvá átépített vízi járművet a tengeri repülőgép 1910-es megalkotását követően, 1911 folyamán alakították át hidroplánok szállítására alkalmas hajóvá. 1913-ban egy 10 méter hosszú felszálló fedélzettel látták el, amelyről 1914. május 8-án sikeresen felszállt egy Caudron G.3 hidroplán – a háború kezdetén azonban ezt eltávolították. A 118,8 méter hosszú és 6100 tonna vízkiszorítású „La Foudre” 19 csomós maximális sebességet tudott elérni, a hátsó fedélzeten lévő hangárjában pedig négy hidroplánt szállított.

³³ ÖStA KA LA Monatsberichte, Flik 6.

Kísérletek az antant repülőcsapatok alkalmazására a térségben

A hadiállapot beálltával az olaszok igyekeztek a dél-adriai térségben is működőképes repülőerőket felvonultatni, illetve megszervezni. Elsőként a háborúban még szokatlanak számító megoldást alkalmaztak, májusban ugyanis befutott Brindisibe az „Elba” nevű repülőgép-anyahajó, hogy a hadsereg alárendeltségében két tengeri repülőgépével – amelyek két fedélzeti hangárban kerültek elhelyezésre – és kötött léggömbjeivel együtt működjön a hadműveletekben. A hajót 1915 szeptemberében egy modernbb társával, az „Európá”-val váltották fel.³⁴ Ezzel párhuzamosan Brindisiben is felállítottak egy repülőállomást 1915 során, ám eleinte csak ideiglenes állomásként működött, lévén a rendelkezésre álló repülőgépek hatósugara és az ellenséges célpontok – elsősorban a Cattarói-öböl – távolsága csak korlátozott működést tett lehetővé, illetve igényelt. Mindez azt jelentette, hogy az itt szolgáló repülők a környező tenger alkalmi felderítését végezték.

Az olaszok mellett a francia repülőcsapatok már 1915. szeptember elején gépeket küldtek a közös határ védelmére, amelyeket szinte azonnal, szeptember 6-án továbbirányítottak Ventimigliából Brindisibe. E francia század – egy tíz nappal később kelt jelentés szerint – három Nieuport egyfedeles hidroplánból állt, míg egy negyedik néhány napon belül volt várható.³⁵ A gépek használhatósága azonban erősen korlátozott volt több okból kifolyólag: kis szerkezeti szilárdságuk miatt nyugodt vízfelületre volt szükségük a fel- és leszálláshoz, így távoli akciókra alkalmatlanok voltak; kisebb bombák felfüggesztési pontjai mellett a fegyverzetük mindössze automata pisztolyból állt, ezért légi összecsapásban esélytelenek számítottak, amit csak tovább rontott a gyenge emelkedőképességük. Ezekre tekintettel a közelfelderítés és ellenséges tengeralattjárók felkutatása, valamint megtámadása (torpedóval) tűnt a megfelelő feladatnak számukra, és szeptember 23-án fel is állították a francia repülőszázadot Brindisiben. Négy hónappal később azonban a francia kormány a század Port Saidba történő áthelyezéséről döntött, az olaszok pedig a kérésnek megfelelően becsomagolták és újtára indították a légi járműveket.³⁶

Egy másik francia század ugyanakkor észak felől közeledett Albániába. A szerbek segítségére küldött és a harcokból jelentős részt vállaló Escadrille MF 99 S-nek³⁷ a szerb támadás elbukását követően a többi szövetséges alakulattal együtt vissza kellett vonulnia. Bár a repülőgépek légi úton történő szállítása is kockázatos volt, összesen hat repülőgép kelt útra, az utolsó november 18-án érkezett meg az olaszok kezén lévő Valonába. Mindegyik Farman fedélzetén egy beteget is szállított a pilótája, megvalósítva ezzel az

³⁴ *Cronistoria* 1927. 6–7., 82. o. Az 1894-ben vízre bocsátott „Elba” cirkálóként nem bizonyult sikeresnek gyenge védettsége és alacsony sebessége miatt, ugyanakkor nehéz időjárási körülmények és tengeri viszonyok közepette is stabilnak mutatkozott, amely mind a pontos tüzelést, mind a kiváló kormányozhatóságot nagyban segítette. 1896. február 27-én lépett szolgálatba, a fegyverzetét többször módosították. Néhány bevetést követően részt vett a korai haditengerészeti repülési kísérletekben, ennek nyomán a világháború küszöbén eltávolították a teljes főfegyverzetét és helyette 3–4 Curtiss repülőcsónak számára építettek hangárokat menedékképp. Repülőgép-anyahajóként 1914. június 4-én kezdődött a szolgálat. A 88,2 méter hosszú és 12,72 méter széles hajó vízkiszorítása 2281 tonna volt (bruttó súlya 2460 tonna) és 18 csomós sebességgel tudott haladni.

³⁵ A két úszóval ellátott hidroplánok 12,50 méteres feszítávvál bírtak, 110 LE-s Clerget forgómotorjuk 120 km/h maximális sebességet és legfeljebb 2 000 méteres magasságot biztosított számukra, amelyet 55 perc alatt értek el, összesen pedig három órát tudtak a levegőben tartózkodni.

³⁶ *Cronistoria* 1927. 222–223. o.

³⁷ Escadrille = repülőszázad; az „MF” az alakulat által használt repülőgéptípust, a Maurice Farman felderítőt, míg az „S” a szerbeknek küldött segítséget (pour Serbie) jelezte.

egyik első orvosi evakuálást a repülés történetében.³⁸ A századparancsnok, Roger Vitrat százados helyi erőforrásokból igyekezett működőképessé tenni Skutariban állomásozó egységét. Az időközben négyre csökkent gépállománnyal rendelkező alakulat első bevetése Valonát célozta meg, mivel a távíró nagyon nehézkesen működött. Skutari városát ekkoriban egyre több menekült lepte el, az osztrák–magyar repülők pedig lényegében naponta látogattak ide, néha bombázást is végrehajtva. A parancsnok ugyan felszállt üldözésükre, de jól mutatja helyzetüket, hogy ezt is csak blöffből tette, hiszen a repülőgépek géppuskái elvesztek a visszavonulás során az albán hegyekben.³⁹

Az olasz katonai vezetés reménytelve tekintett erre a francia egységre, és a szerbiai francia katonai misszió vezetőjéhez fordultak azzal a kéréssel, hogy a gépeket tenger-alattjáró-elhárító feladatra és az Albániával fenntartott forgalom biztosítására használhassák. 1916. január 18-án el is fogadták a javaslatot, de a kivitelezés elmaradt, mivel a század más állomáshelyre került.⁴⁰

Pótlásuk azonban gyorsan megoldódott, hiszen január 27-én Valonába irányították az „Európa” anyahajót,⁴¹ ezzel pedig a Valonában tartózkodó katonai hatóságok egy csapásra elvetették az eredeti, három repülőgép számára létrehozandó állomás kezdetleges terveit. A hajó legénységének és felszerelésének segítségével, valamint kihasználva a hadsereg repülőtéri anyagát, áprilisban felállítottak a szárazföldön is egy hangárt, ezt azonban elsősorban a szétszerelt vagy javítás alatt álló repülőgépek tárolására használták. 1916 végére nyilvánvalóvá vált, hogy szükséges a haditengerészeti bázison egy állandó repülőállomás kiépítése, amely a következő év első felében valósult meg.

Időközben Brindisiben is megváltozott a helyzet. 1916. januárban egy nagy projekt keretében indultak meg az építkezések, felfüggesztették a korábbi ideiglenes jellegű építési munkálatokat, amelyek során már előkészítettek két hangárt, egy dokkot és elvégezték néhány kisebb munkát. A külső kikötő nyugati oldalán megkezdtek az új repülőállomás felállítását, és annak ellenére, hogy a terep hosszas földmunkát tett szükségessé, márciusban megindulhatott egy nagy hangár üzembe helyezése, az év folyamán pedig még egy műhely és egy motorszoba is kinőtt a földből. A repülőállomás már 1916 során is

³⁸ A földi kiszolgáló személyzetre sokkal nehezebb út várt. A francia oszlop november 25-én indult el Prizrenből a Drin völgyén keresztül állataikkal és a megmaradt járművekkel, és Skutari városába igyekeztek eljutni. Ez mintegy 100 km-es utat jelentett, javarészt keskeny hegyi ösvényeken, szélsőséges időjárási körülmények között (–18 °C), hiányos öltözkömben a szerbeket ellenségnek tekintő albán lakosság között. Egy heti embert próbáló utat követően, a készleteik kimerülésének határán, 1915. december 3-án reggel érkeztek meg Skutariba, miután átverekedték magukat a környéket körülvevő, térdig érő mocsáron.

³⁹ *Méchin* 2008. 40–41. o.

⁴⁰ 1915. karácsonyának estején kapta meg az Escadrille MF 99 S az áttelepülési parancsot San Giovanni di Meduába. December 25. és 28. között gyalog tették meg az utat, míg a két utolsó repülőképes Farman ismét sebesült emberek evakuált. Az egység néhány ápolásra szoruló tagja a Skutariban működő kórházban maradt, a többieket áthajózták Bariba, onnan pedig vonaton visszatértek Franciaországba.

⁴¹ Az 1895-ben elkészült, brit gyártású teherhajó több néven is futott (Barcelona, Manila, Salacia, Quarto), mielőtt 1915-ben az olasz haditengerészet megvásárolta és „Európa” névre keresztelve radikális átalakításoknak vetette alá. A Speziánál fekvő dokkban három hónapig tartó szerelési munkálatok során két hangárral láták el – egy a hajó első, egy pedig a hátsó részén – és összesen nyolc bevethető repülőgépet tudott szállítani, amelyeket négy daru volt hivatkozva vízre juttatni. A 6400 tonnás (teljes terhelésnél 8805 tonna) hajó 123,2 méter hosszú és 14 méter széles volt, óránként 12 mérföld sebességre volt képes. Fegyverzetéhez két Armstrong 76/30 mm-es ágyú is tartozott, melyek légi és vízi célok ellen is használhatók voltak. 1915. október 6-án lépett a haditengerészet szolgálatába, és 1916. január 27-én küldték Valonába a szerb csapatok evakuálásának támogatására.

elszenvedett néhány légitámadást, amelynek légvédelmét egy, a hadsereg által személyzettel ellátott, harci repülőgépekkel felszerelt század is kiegészítette, ahogy az itt települt repülőcsónakok is részt vettek az elhárításban. Ez utóbbiak feladata az egyre intenzívebbé váló felderítő munka volt, ami szórványosan kiegészült tengerentúli bevetésekkel, augusztusban pedig már Durazzo bombázása is szerepelt az akciók listáján.

A másik fontos dél-olaszországi repülőtámaszpont Otranto volt az első világháború folyamán, jelentősége azonban inkább 1917–1918 során bontakozott ki. 1916 májusában létesítettek itt egy ellátó állomást az olasz és szövetséges repülők részére, októberben azonban még sehol sem tartott az építkezés, amely hat repülőgép részére szolgáló hangárt is magában foglalt.⁴² Az 1915–1916-ben az albán fronton bevethető olasz repülőszemélyzet létszáma és a repülőgépek száma a következőképpen változott:

Állomás	Személyzet	A repülők száma		
		1915. II. félév	1916. I. félév	1916. II. félév
Brindisi	Tiszti pilóta	2	3	5
	Legénységi pilóta	1	7	6
	Tiszti személyzet	-	-	1
	Legénységi személyzet	56	102	94
Otranto	-	-	-	-
Valona és Tahiraga	-	-	-	-
„Elba” „Europa”	Tiszti pilóta	6	3	3
	Legénységi pilóta	2	5	8
	Tiszti személyzet	-	-	-
	Legénységi személyzet	39	66	79

Állomás	Repülőgép-típus	A repülők száma		
		1915. II. félév	1916. I. félév	1916. II. félév
Brindisi	L.1	1	12	4
	L.2	-	-	6
	FBA	-	-	9
Otranto	-	-	-	-
Valona	-	-	-	-
„Europa”	L.1	4	8	6
	L.2	-	-	1

Az események alakulása mind gyorsabban követelte, hogy az olaszok is egy repülőszázadot küldjenek Albániába, amely nemcsak a felderítést képes elvégezni, hanem légvédelmi funkciókat is ellát. 1916. március 3-án indult útnak Tarantóból Valonába az új ala-

⁴² Cronistoria 1927. 79–81. o.

kulat, a 13^a Squadriglia, hat darab 100 LE-s Fiat motorral szerelt, Farman MF 1914 típusú felderítőgéppel a szállítmányban. Repülőternek szolgáló területet találni nem bizonyult könnyű feladatnak, mivel az alacsonyan fekvő részek vagy foglaltak voltak, vagy mocsár húzódott rajtuk. A század végül a tengerparton, a kikötő és a Faro-fok között talált otthonra, ahol a haditengerészet repülőcsónakjai is települtek. A berendezkedésre azonban nem sok idejük volt, és március 17-én be is fejeződtek az ezzel kapcsolatos munkálatok, így aznap Manfredo Calosci hadnagy pilóta és Fausto Pesci kapitány megfigyelő végrehajtotta az első felderítő repülést. Az újonnan érkező olasz repülőknél nem kis nehézséget okozott e kevésbé ismert régió felderítése megbízható és részletes térképek nélkül, az időjárás és a repülőbalesetek pedig csak tovább súlyosbították a helyzetet. Utóbbi azért is érintette érzékenyen az alakulatot, mert a március–április hónapokban elvesztett három repülőgép pótlása igencsak nehézkesen haladt.⁴³ A komoly erőfeszítések árán végrehajtott felderítések viszont jelentős hasznot hajtottak az itt küzdő olasz XVI. hadtestnek.

Április 1-jén az olasz tengerészrepülők a 13^a Squadriglia gépeivel együtt sikeres akciót hajtottak végre Punta Samana ellen: két kisebb ágyúval felszerelt repülőcsónak elpusztított tíz nagy rakás szenet, a telefonállomást és más berendezéseket.⁴⁴

Az olasz repülőcsapatok átszervezéséből a 13^a Squadriglia sem maradt ki, 1916. április 15-től 34^a Squadriglia néven folytatta tevékenységét.

Összecsapások az albán front felett

Durazzo birtokbavételét követően a Flik 6 felderítései elsősorban a Vojusa folyónál felállított olasz frontvonal, valamint Valona felderítésére és támadására szorítkozott. Mindehhez a megbízható Lohner B.VII repülőgépek tökéletesen megfeleltek, személyzetük a 4-6 órás repülőutakat szinte minden alkalommal problémamentesen hajtotta végre.

Ellenséges légi járműveket ekkor még meglehetősen ritkán láttak az osztrák–magyar repülők, még ritkábban került sor közvetlen harci érintkezésre. Az egyik ilyen eset március 31-én 11.30-kor történt. Az immár géppuskával is felszerelt, 17.16 számú Lohner két ellenséges Farman felderítővel találkozott össze. Márkus Sándor szakaszvezető pilóta és Gálffy Béla zászlós megfigyelő azonnal megtámadta a tololégszaváros felderítőket, de a leadott géppuskasorozatokkal nem értek el eredményt, ellenfeleik déli irányba, a Vojusa felé elmenekültek.⁴⁵

1916. április 1-jén megállapodás született az osztrák–magyar és a bolgár főparancsnokság között Albániát illetően, a hónap folyamán pedig a cs. és kir. 14. hegyi dandár megkezdte előrenyomulását a Vojusához, amit elvileg május végéig kellett végrehajtani, az egység egy-egy zászlóalját pedig Fjeri és Berat városába helyezték át.⁴⁶

⁴³ Martino 1999. 258. o.; Gentili – Varriale 1999. 68. o. Az alakulat teljes nevén, amely egyben utal a feladatkörére is: 13^a Squadriglia Ricognizione e Combattimento.

⁴⁴ Porro 1965. 63. o.

⁴⁵ ÖStA KA LA Luftsiege, Kart. 388.

⁴⁶ ÖULK IV. 708. o. A fentiekben jelzett megállapodás előzménye az volt, hogy a bolgárok megszállták Koszovót és Montenegró egy részét, amelynek jogosságát az Osztrák–Magyar Monarchia vitatta és a konfrontáció kis híját fegyveres konfliktusba torkollott. A német közvetítés nyomán létrejött kompromisszum lényege, hogy az osztrák–magyar és bolgár hadsereg között egy pontosan meghatározott demarkációs vonalat jelöltek ki, ugyanakkor Prizren és Prishtina bolgár kézen maradt, míg Elbasan és Djakova (ma: Gjakovë, Koszovó)

Májusban kezdett egyre aktívabb lenni a légi tevékenység is mindkét oldalon, amelynek velejárója volt az összecsapások emelkedő száma. Május 8-án 12.00-kor Bogsán Nándor szakaszvezető pilóta és Branco Ecimovic kadét megfigyelő a 17.19 jelű Lohner B.VII ülésében, Armeni közelében egy egyfedelű Blériot repülőgépet támadott meg, amely azonban nagyobb sebességének köszönhetően sikeresen elmenekült Valona irányában. Az összecsapás érdekessége, hogy bár a 34^a Squadriglia elődje (13^a Squadriglia) – amely ekkor a Valonától 4 km-re lévő Krioneróból végezte tevékenységét – korábban valóban rendelkezett ilyen típusú repülőgépekkel, a kimutatások szerint azonban ebben az időszakban már kizárólag Farman felderítőket repült.⁴⁷

Május 12-én a Flik 6 két gépe – Vinzenz Magerl szakaszvezető pilóta és Fabian Lukas-Slujá hadnagy megfigyelő a 17.06, Julius Arigi törzsőrmester pilóta és Gálffy Béla zászlós megfigyelő pedig a 17.24 számú Lohner B.VII fedélzetén – indult felderítőútra Valonába, a felhőzet miatt azonban félbe kellett szakítaniuk repülésüket és Durazzóban leszállni. Miután jelentés érkezett egy ellenséges repülőgépről Valona irányából, a Flik 6 repülői felszálltak, és 12.50-kor fel is tűnt az olasz gép, amelyet azonban az épp szintén felderítőúton lévő tengerészrepülők észleltek először. A túlerőt látva az olasz gép személyzete jobbnak látta visszafordulni.⁴⁸

Két héttel később, május 26-án 12.00-kor Márkus Sándor szakaszvezető pilóta és Gálffy Béla zászlós megfigyelő a 17.06 jelű Lohnerrel repülve egy ellenséges repülőcsónakkal találkozott össze a Vojusa torkolatánál. A fekete keresztes gép támadását az olaszok sikerrel hárították el, és elmenekültek, az üldözésükre pedig benzinhiány miatt nem volt lehetőség.⁴⁹

Másnap, 27-én 11.00-kor a Flik 6 parancsnoka, Oskar Safar százados – Varga Lajos főhadnaggal a 17.21-es Lohner megfigyelőülésében – ütközött meg egy ellenséges géppel a Vojusa mentén, a Susica torkolatától keletre. A kokárdás gép a rövidnek mondható összecsapás során kitérő manővert tett, hogy oldalról támadjon, de miután ez valószínűleg sikertelen kísérlet maradt, egy *fordulót* követően nyugat felé vette az irányt. Az üldözés eredménytelennek bizonyult, mivel az ellenfél gépe jelentősen gyorsabb volt.⁵⁰

A nagyszámú bevetés osztrák–magyar oldalon is követelt áldozatot. Május 30-án az L60 jelű repülőcsónak egy Valona feletti felderítő repülésről nem tért vissza. A gépet a tüzéség lőtte le, legénysége, Hungler János repülő szállásmester pilóta és Johann Ritter von Ritschl sorhajóhadnagy megfigyelő életét veszítette.⁵¹ Az olasz fennhatóság alatt lévő kikötő egyébként is veszélyes célpontnak számított. Másnap, 31-én Bogsán Nándor szakaszvezető pilóta és Branco Ecimovic kadét megfigyelő a 17.13 jelű géppel végzett felderítőútjukon kis híján szintén odavesztek. A szárazföldi elhárító ágyúk és a hajók tüzéségének tüzeiben mintegy 40 találatot kapott a repülőgép, mind a törzs, mind a motor komoly

a Monarchia fennhatósága alá került. Emellett az egyezség kitért arra is, hogy a két fél hadseregei mely, a másik által felügyelet alatt tartott területet használhatja – kizárólag – hadtáp- és átvonulási vonalként. A megállapodás előzményeiről és körülményeinek részleteiről lásd: Pollmann 1995.

⁴⁷ ÖStA KA NFA XIX. Korps, Op. Akten, Kart. 2595.; ÖStA KA LA Luftsiege, Kart. 388.

⁴⁸ ÖStA KA LA Luftsiege, Kart. 388.

⁴⁹ Uo. és ÖStA KA NFA XIX. Korps, Op. Akten, Kart. 2595.

⁵⁰ ÖStA KA NFA XIX. Korps, Op. Akten, Kart. 2595.; ÖStA KA LA Luftsiege, Kart. 388.; ÖStA KA LA PA Oskar Safar.

⁵¹ Schupita 1983. 184. o.; Sokol 1967. 456. o.

sérüléseket szenvedett és lényegében használhatatlanná vált, személyzetét azonban sér tetlenül hazaszállította.⁵²

A cs. és kir. 14. hegyi dandárnak az új frontvonalra történő felvonulást június 12-ig sikerült befejezni. Erre az időre a folyó torkolatától Drizareig (ma: Drizar) mintegy 50 km hosszú harcvonalat építettek ki, melynek főbb pontjait egyes magaslatok tették ki: Malakastra Pojani (ma: Pojan), Levani-Peštjani, Busmazi és Gradica. Az olaszok ehhez képest a déli partot uralva mindössze egyetlen hídfővel rendelkeztek Ferasnál, amely egymást követő kisebb összecsapások helyszínéül szolgált június végéig. Nagyobb hadműveletek kivitelezésére a rendelkezésre álló kiesszámú csapatok nem vállalkozhattak, mivel a Vojusa még mindig áradt, de július folyamán is csak demonstratív jellegű csetepaték szakították meg a frontvonal nyugalmát. A katonákat sokkal érzékenyebben érintette a bénító hőség és a sok esetben végzetes malária okozta szenvedés. Mindezt az osztrák–magyar hadvezetés a Skumbi folyótól délre történő átcsoportosítással próbálta megfékezni, a harccsoportokat visszavonták a part menti alacsony területekről a völgy-magaslatokra, míg a folyó vonalának biztosítását és megfigyelését őrszemekre és őrzáratokra bízta.⁵³

A levegőben azonban mindennek nyoma sem volt. Mindkét oldalon igyekeztek a tőlük telhető maximumot nyújtani a repülők, ennek során pedig egyre sűrűbben keresztezték egymás útját az olasz és osztrák–magyar légi járművek. Június 10-én 11.00-kor zajlott le az az összecsapás, amelyet a 34^a Squadriglia az első légi harcként jegyzett fel a száznaplóba – igaz, a Flik 6 jelentése szerint az ellenfél egy repülőcsónak, esetleg egy Caudron típusú kétfedelű volt (mindkét azonosítás hibás). A 17.16 jelű Lohner B.VII ülésében ezúttal két magyar, Páli László őrmester pilóta és Weldin Ferenc hadnagy megfigyelő foglalt helyet, és Piskupinál kétszer is rávetették magukat egy olasz felderítőgépre, 300 méter távolságból tüzelve géppuskájukkal. A Lorenzo Barberis hadnagy pilóta és Ivan Novelli főhadnagy által repült Farman azonban a második támadást követően nyugati irányba fordult és zuhanórepülésben menekült Lakatun (ma: Llakatund, Albánia) irányába.⁵⁴

Mindez már a kezdete volt annak a folyamatnak, melynek során a 34^a Squadriglia repülőgépeit egyre gyakrabban bombázó bevetéseken kezdték alkalmazni: június 12-én Lusnja, június 21-én Fjeri, július 4-én és augusztus 2-án Durazzo, augusztus 8-án ismét Fjeri volt a célpont.⁵⁵

Az osztrák–magyar légvédelem azonban felettébb hatékonyan végezte a dolgát. Ehhez természetesen megfelelő eszköz is kellett, ez pedig a Hansa-Brandenburg C.I típusú felderítőgép volt, amely valamennyi fronton bevált és hasznos fegyvernek bizonyult egészen a háború végéig. Az osztrák–magyar repülőcsapatok lényegében minden feladatra alkalmas kétüléses repülőgépének titka egyrészt a minőségi kivitelezésben rejlett, melynek következtében a típus ellenállt az időjárás és a bevetések okozta elhasználódásnak, másrészt könnyű kezelhetősége és megbízhatósága miatt előszeretettel repülték a pilóták. Az albán frontra két sorozat példányai érkeztek: a német Hansa und Brandenburgische

⁵² ÖStA KA NFA XIX. Korps, Op. Akten, Kart. 2595.

⁵³ ÖULK IV. 710–711. o.

⁵⁴ ÖStA KA LA Luftsiege, Kart. 388.; Blume – Casirati 1992. 15. o.; Gentili – Varriale 1999. 179. o.

⁵⁵ Martino 1999. 258. o.; Gentili – Varriale 1999. 179. o.

Flugzeugwerke AG 61.5-ös szériája 1916 augusztusától, míg az albertfalvai UFAG által, német licenc alapján gyártott 68-as széria 1916. szeptember-októbertől. Mindkét altípust 160 LE-s Daimler motorral látták el, ennél fogva lényegében ugyanazt a teljesítményt produkáltak – ez sebesség tekintetében mintegy 150 km/h-t jelentett. Legalább ennyire fontos volt azonban az is, hogy mind a pilóta, mind a megfigyelő rendelkezésére állt egy-egy 8 mm-es Schwarzlose géppuska, amely komoly fegyverzetnek számított az olasz Farmanokkal szemben.⁵⁶ A század gépparkjának frissítése folyamatos volt az év második felében, a Flik 6 1917 januárjára négy Lohner B.VII-es mellett három 61-es és öt 68-as sorozatú Hansa-Brandenburg C.I-essel rendelkezett.⁵⁷

Júliusban Durazzótól mintegy 20 km-re délre, Kavajába telepítették a Flik 6 különítményét öt-hat repülőgéppel, és egészen decemberig állomásoztak itt, amikor Tiranába költöztek tovább.⁵⁸ Kavajából nemcsak a felderítéseket volt egyszerűbb kivitelezni a frontvonal közelsége miatt, de az ellenséges repülőgépek elhárítása is lényegesen könnyebbnek bizonyult. Nem csoda, hogy a kavajai különítmény bevetéseinek jelentős részét tették ki az ilyen jellegű akciók. Ahogy a durazzói tengerészrepülők megfogalmazták a helyzetet még tavasszal: „Pihenés és szabadidő szinte nem is létezett. Az olaszok birtokolta Valona csak fél óra repülésre volt Durazzótól, és az előretolt pozícióinkból pontosan követni tudtuk az ellenséges kikötőben zajló eseményeket. Ha egy olasz repülőgép felszállt csak egy rövid körrepülésre, minket természetesen riasztottak.

Égész nap nem csináltunk mást, mint a gépeket a vízbe vittük, start, és blokádot repültünk egy ideig. Amikor semmi sem jött, visszatértünk, visszavittük a gépet a szárazföldre. Ezután a játék kezdődhetett előlről.”⁵⁹

A légi zárlat eklatáns példája történt augusztus 2-án reggel, amikor az olasz felderítőszázad hét gépe indult Durazzo bombázására. 7.00-kor a 61.65 számú Hansa-Brandenburg C.I Emil Cioll főhadnagy pilótával és Varga Lajos főhadnagy megfigyelővel, valamint két repülőcsónak vetette magát a betolakodókra. A „Brandi” négy, míg a tengerészrepülők kettő (más adatok szerint három) Farmannal vették fel a küzdelmet, a tengerészrepülők pedig ezúttal sikert is elkönyvelhettek. Az L81-es Lohner Johann Fritsch von Cronenwald fregatthadnagy pilótával és Maximilian Sewera fregatthadnagy megfigyelővel, valamint az L130-as Richard Metzner szakaszvezető⁶⁰ pilótával és Heinrich Schiavon sorhajóhadnagy megfigyelővel emelkedett levegőbe, közülük az előbbi a Kap Laghinál (ma: Kepi i Lagjit, Albánia) egy támadót leszállásra kényszerített. Az MF 995 jelű Farman Ivan Novelli főhadnagy megfigyelővel és ezúttal Lelio Landucci közlegény pilótával Sputai közelében ért földet. A könnyebben sérült felderítőtől a legénység elmenekült, de később elfogták őket – Novellit legalábbis biztosan – és a Brathansennél felállított hadifogolytáborba internálták.⁶¹

⁵⁶ Grosz – Haddow – Schiemer 1993. 274–275., 431–432. o.

⁵⁷ ÖStA KA LA Monatsberichte, Flik 6.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Ciglić 2014. 48. o.

⁶⁰ A pilóta eredeti rendfokozata: Fliegermaat, amely a szárazföldi alakulatok szakaszvezetői rendfokozatával egyezik meg.

⁶¹ Schupita 1983. 190. o.; Sokol 1967. 457. o.; ÖStA KA LA Luftsiege, Kart. 388; Blume – Casirati 1992. 15. o. Novelli hadnagy a fogságból való visszatérését követően beszámolt arról, hogy már az osztrák–magyar repülők támadását megelőzően is probléma volt a Farman motorjával, és a durazzói légvédelem is eltalálta őket. A légi harcot követően az újabb találatok következtében kénytelenek voltak leszállni egy réten, majd mene-

A frontvonal légterében vagy annak környezetében kialakuló közelharcokra több példa is akadt ezekben a napokban. Augusztus 8-án négy olasz gép bombázta Divjakát és Fjerit. 7.00-kor a Rosolino Nobili tizedes pilóta és Fausto Pesci százados megfigyelő által repült Farman összetűzésbe került egy fekete keresztes tengerészeti repülőgéppel, de a számos elszennvedett találat ellenére sikerült lerázniuk magukról a támadójukat és elmenekülni.⁶² Augusztus 11-én 7.00-kor Emil Cioll főhadnagy pilóta és Branco Ecimovic zászlós a 17.19 jelű Lohner B.VII-es ülésében egy Farmannal találkozott össze, ám amikor az ellenfél Lusnjánál észlelte a Lohnert, elmenekült.⁶³

Időközben, június 2-án az olaszországi Grottaglie repülőterén felállították az albán frontra szánt bombázó alakulatot, a 11^a Squadrigliát, Renato Pascale százados parancsnoksága alatt. Az egység állományába öt hárommotoros (300 LE-s) Caproni Ca.1 típusú repülőgép tartozott, amelyek május 4-én érkeztek meg és a kivitelező cég dolgozóinak segítségével szerelték őket össze. Mivel Valonában a repülőter munkálatai meglehetősen vonatottan haladtak – részben a talajmunkák okozta nehézségek, részben az építőanyagok hiánya miatt –, a század augusztus végéig Grottaglién maradt. Innen teljesítette július 25-én három repülőgép az első, öt órán át tartó harci küldetését, ennek során Durazzo kikötőjére 30 robbanószerkezetet dobtak le. Tekintettel a haditengerészet követelésére, amelynek nyomán a felderítő léghajói számára igényt tartott az itteni hangárra, hamarosan átköltöztettek három Capronit Foggia repterére, míg a fennmaradó kettőt rendelkezésre álló legénység híján Grottaglién hagyták. További nehézségeket okozott, hogy a bevetésre váró repülőgépeknel veszélyes szerkezeti elváltozást fedeztek fel, a szükséges cserék pedig csak augusztus 19-én fejeződtek be. Három nap múlva azonban, miután az albán tengerparton is véget ért az akkor uralkodó kedvezőtlen időjárás, a 11^a Squadriglia három Capronija levegőbe emelkedhetett és sikeresen el is érte Valonát. Az új bombázóalakulat számára végleges támaszpontként a kissé távolabbra eső Molini di Tahiraga repülőter került kijelölésre.⁶⁴

Ugyanezen a napon, augusztus 22-én a Valonában állomásozó 34^a Squadriglia öt Farman felderítőgépe két olasz vízi repülőgép kíséretében indult Durazzo kikötőjének támadására. Az előbbieik közül mindössze három rendelkezett géppuskával, a többiek legfeljebb karabéllyal és pisztollyal védekezhettek. A Flik 6 kavajainak különítményétől Julius Arigi törzsőrmester engedélyt kért, hogy elfogja az támadó köteléket, ám ezt azzal az indoklással utasítottak el, hogy nincs rendelkezésre álló megfigyelőtiszt, aki vel felszállhatna.⁶⁵ Arigi az olasz repülők közeledtével még kétszer megismételte a kérését, majd az újabb negatív választ követően, amikor az ellenséges repülőgépek motorza-

déket kerestek abban a reményben, hogy elérik az olasz vonalakat. Az éjszaka folyamán azonban a tengerpart felől motorzajt hallottak, és Novelli, a rejtékhelyen hagyva társát, elindult, hogy kiderítse a hang forrását – ekkor kapták el, míg Landucciról senki nem tudott semmit a későbbiekben. *Varriale* 2014. 365–366. o.

⁶² *Blume – Casirati* 1992. 15. o.; *Gentili – Varriale* 1999. 179. o.

⁶³ ÖStA KA LA Luftsiege, Kart. 388.

⁶⁴ *Martino* 2013. 726. o. Más adatok szerint augusztus 25-én érkeztek Albániába a század gépei. *Gentili – Varriale* 1999. 124. o.

⁶⁵ A háború ezen időszakában, és különösen az Osztrák–Magyar Monarchia repülőcsapatainál még makacsul tartotta magát az elmélet, miszerint a megfigyelő a repülőgép parancsnoka, a pilóta pedig mindössze sofőr, egy alacsonyabb rendű katona, aki teljesíti a hátsó ülésből érkező parancsokat. Jellemző volt ugyanakkor, hogy maguk a repülők sok esetben ezt egyáltalán nem vették ilyen szigorúan. Az 1916. augusztus 22-i sikeres légi harcot követően Julius Arigi visszaemlékezése szerint az elismerés helyett a hadtestparancsnok-

ját már közvetlenül hallani lehetet a reptéren, Lasi János őrmesterrel beszállt a 61.64 jelű Hansa-Brandenburg C.I felderítőgéphe és startolt a támadók elhárítására. Hivatalos adatok szerint 7.30-kor a 17.24 számú Lohner B.VII is felszállt Kropf tizedes pilótával és Alfred Heissenberger hadnagy megfigyelővel, ám alacsonyabb sebességük miatt már csak az ütközet befejeződése után érkeztek meg a helyszínre. Arigiék ellenben gyorsan megtalálták a Farmanokat, és az egyértelmű főlényt képviselő, két géppuskával felszerelt repülőgépük révén kevesebb mint 30 perc alatt kettőt lelőttek a betolakodók közül. Minden bizonnyal ugyanebben a harcban vett részt a Durazzóból felszállt L131-es jelű Lohner TI típusú repülőcsónak Friedrich Lang fregatthadnagy pilótával és Franz Kohlhauser egyéves önkéntes törzsgépfelügyelővel a megfigyelőülésben. Üldözőbe vették a Valona irányába tartó olasz köteléket, és a Skumbi folyó torkolata, valamint a Kap Laghi között utolérve őket, kevesebb, mint 150 méter távolságról géppuskatűzet nyitottak a legközelebbi ellenséges gépre. Tíz percig tűz alatt tartották ellenfelüket, amikor látták, hogy a Farman egy olasz romboló mellett kényszerleszállást hajt végre a tengerre. Sokáig nem volt idejük nézegetni, mert egy másik Farman rájuk vetette magát. A 30 méteren belül zajló, elszánt közelharcban mintegy fél órán keresztül igyekeztek egymással lelőni a szembenálló felek, illetve kitérni a másik támadása elől – ez az összecsapás áttolódott a Skumbi torkolatán túlra és végül az osztrák–magyar tengerészrepülők is számos találattal tértek vissza a gépükön.⁶⁶ A végeredményt megállapítani nem egyszerű, mivel az egyes jelentések, illetve feldolgozások meglehetősen eltúlozták a győzelem mértékét.⁶⁷ Két olasz felderítőről biztosan tudni, hogy kényszerleszállást hajtottak végre: az MF 1707 jelű gép Leonidas Schiona őrmester pilótával és Francesco Scarioni százados megfigyelővel, valamint egy másik Farman Francis Rossi tizedes pilótával és Attilio Viziano főhadnagy megfigyelővel – valamennyiüket saját rombolójuk mentette ki.⁶⁸

E veszteségek mindenestre azt támasztják alá, hogy a Caproni bombázók akkor érkeztek Albániába, amikor a legnagyobb szükség volt rájuk, muszáj volt ugyanis megtalálni a Farman alternatíváját, de legalább is a kiegészítő verzióját. Augusztus 29-én, amíg a 34^a Squadriglia gépei Metali hidját támadták a Semeni folyón, a 11^a Squadriglia is akcióba lépett, és Fjeriben katonai táborok és a főparancsnokság ellen intézett bombatámadást.

ság egy számonkérő telegrammot küldött a következő szöveggel: „Miért nem volt megfigyelőtiszt a győztes repülőgépen?” A Flik 6 parancsnoka végül a harmadik sürgönyre annyit válaszolt vissza: „Az összes tisztünk gyengélkedett ekkor.”

⁶⁶ ÖStA KA LA Luftsiege, Kart. 388.; ÖStA KA NFA XIX. Korps, Op. Akten, Kart. 2595.; O'Connor 1986. 21–22., 191., 195. o.; Schupita 1983. 190. o.; Sokol 1967. 457. o.

⁶⁷ A légi harcok összesítése a Flik 6 részére két lelovást igényelt, Julius Arigi személyi aktájában is ez a mennyiség szerepel. A haditengerészeti jelentés nyomán Friedrich Lang és társa egy ellenséges felderítőt lőtt le, ugyanakkor az összesítések már részükre is kettőt igazolnak. A Fjeriben szolgálatot teljesítő megfigyelők szerint az öt gépből álló olasz kötelékből mindössze egyetlen gép tért vissza a bázisára. A feldolgozások között találkozunk olyanokkal is, amelyek Ariginak és Lasinak öt igazolt légi győzelmet könyvel el. Az olasz adatok ennek ellentmondanak: Oreste Brambati őrmester pilóta és Luigi Crespi főhadnagy megfigyelő, Manfredo Calosci főhadnagy pilóta és Ferruccio Capuzzo százados megfigyelő, valamint Giorgio Castelletta tizedes pilóta és Fausto Pesci százados megfigyelő felderítőgépei rendben visszatértek a bázisukra. A legvisszafojtottabb számok tükrében is összesen három olasz gép esett áldozatul a fenti összecsapásnak, ezzel szemben azonban csak kettő olasz veszteség áll, ugyanakkor az ő részükről állítják, hogy egy ellenséges repülőcsónakot leszállásra kényszerítettek (az L81-es valóban megsérült leszállásnál Durazzonál, de a körülmények nem ismertek).

⁶⁸ Gentilli – Varriale 1999. 179–180. o.; Martino 2013. 727. o.

A frontvonal rövidsége és a szemben álló repülőalakulatok közelsége továbbra is viszonylag nagyszámú légi harcot eredményezett. Augusztus 28-án a Flik 6 két Lohner gépe – a 17.16 számú Korányi Árpád tizedes pilótával és Branco Ecimovic hadnagy megfigyelővel, valamint 17.19 számú Kropf tizedes pilótával és Alfred Heissenberger hadnagy megfigyelővel – egy bombázóakcióból tért vissza, amikor 7.40-kor két Farman támadta meg őket. Rövid összecsapás után az egyik olasz gép hazafelé vette az irányt, a másik azonban egészen Kavajáig követte az ellenfeleit, és csak azután fordult vissza, hogy a 61.64 jelű Hansa-Brandenburg C.I-es elstartolt az elhárítására, Julius Arigivel és Fabian Lukas-Sluja hadnaggal a pilóta-, illetve megfigyelőülésben.⁶⁹

Az olasz repülők ezt követően is aktívak maradtak: másnap, 29-én a 34^a Squadriglia a Metalinál lévő hidat támadták a Semeni folyón, a 11^a Squadriglia gépei pedig ismét a Fjeri környékén lévő táborokat és a parancsnokságot.⁷⁰

Olasz támadások, osztrák–magyar sikerek

A Vojusa vonalát tartó cs. és kir. 14. hegyi dandár augusztusban még mindig küzdött a korábbi problémákkal: a csapatok nagy része Berattól délnyugatra, a felvidéki területekre lett visszavonva, a rendelkezésre álló erők (öt zászlóalj 50 km hosszúságú frontszakaszon) pedig valójában mozgó védelemre sem voltak elegendők, nemhogy támadásra. Ráadásul az sem volt világos egyelőre, hogy a Tepeleni irányába felvonuló újabb olasz erők merre tartanak valójában. Csak augusztus végén öltött formát az a tartós összeütközés a Vojusánál, amelyet a lovasság és a hegyi tűzérség által megerősített olasz zászlóaljok indítottak, hogy kiterjesszék ellenőrzésüket az északi területek felé. E hadműveletekben, különösen az előkészítő szakaszban, fontos szerepet kapott a 34^a Squadriglia: fel kellett derítenie a szembenálló erők pozícióit, követni a harcok alakulását és védelmet biztosítani a szállítási útvonalak számára. Szeptember 4-én az olasz XVI. hadtest egységei kétszer is előrenyomultak a Gradica-magaslatra, az osztrák–magyar csapatok azonban súlyos veszteségeket okozva ismét visszavetették őket a Vojusa mögé.⁷¹

Szeptember 3-án Gustav Edler von Salmon főhadnagy – egy eddig nem azonosított pilótával – a Vojusa vonalának felderítésére indult Mifolitól Tepeleniig, de már az odafelé úton egy ellenséges repülőgéppel ütköztek meg, amelyet a gépfegyver elakadásáig eredményesen lőttek; ezt követően már csak pisztollyal tudta Salmon hadnagy célba venni őket. Az olasz gép azonban nem várta meg, hogy számára kedvezőtlen végkimenetele legyen a találkozásnak, a második tüzelés után kitért ellenfele elől, és Valona felé vette az irányt.⁷²

Másnap, mialatt az olasz csapatok előretörték a Vojusán keresztül, a saját repülőik is igyekeztek aktívan támogatni a támadó erőket. Egy felderítő repülés során viszont az MF 994 jelű Farman – Giorgio Castelletta tizedes pilótával és Fausto Pesci százados megfigyelővel a fedélzetén – összeakadt a Julius Arigi pilóta és Fabian Lukas-Sluja hadnagy vezette 61.64-es Hansa-Brandenburg C.I-essel, akik 2800 méteres magasságban repülve

⁶⁹ ÖStA KA LA Luftsiege, Kart. 388.; ÖStA KA NFA XIX. Korps, Op. Akten, Kart. 2595.

⁷⁰ Martino 2013. 727. o.

⁷¹ ÖULK V. 703–704. o.; Martino 1999. 259. o.

⁷² ÖStA KA NFA XIX. Korps, Op. Akten, Kart. 2595.

600 méter távolságra észlelték az ellenséget. Az összecsapás nyomán az olasz gép Fjeri mellett kényszerleszállást hajtott végre. Másnap az osztrák–magyar repülők egy ledobott üzenetben tudatták az olaszokkal, hogy Pesci százados életét veszítette, Castelletta tizedes pedig a mellkasán sebesülve esett fogságba.⁷³

A nem sokkal ezután beköszöntő esős évszak ebben az évben különösen pusztítóan bizonyult, és a felek kénytelenek voltak leállítani minden harci tevékenységet. Ezenkívül az élelmszer-ellátást és a cs. és kir. 14. hegyi dandár harci szükségleteit is erősen korlátozni kellett, mivel a csekély utánpótlás éppen csak elegendő volt az egység számára. Az utánpótlás a repülők részére sem volt egyszerű, még októberben is amiatt panaszkodott a Flik 6 parancsnoka, hogy a kavarjai különítménynek szánt anyagok eljuttatása Durazzóba 14 napot vesz igénybe, mivel a hajóknak ennyit vagy még hosszabb időt kell várniuk a Cattarói-öbölben.⁷⁴ Ehhez képest az olaszok Brindisi és Valona közötti útvonala rövidebb volt és kellően biztonságosnak számított.

Természetesen ettől függetlenül az osztrák–magyar repülőalakulat hibátlanul ellátta feladatait. Szeptember 18-án sor került az első összecsapásra egy Caproni bombázóval. Arigi ismét a 61.64-es „Brandi” kormányánál, Viktor Renvez kadéttal a hátsó ülésben, támadott meg egy olasz hárommotorost Arta közelében – más adatok szerint az ellenfél Farman típusú volt. Bár egyes források, illetve feldolgozások osztrák–magyar légi győzelemként azonosítják ezen összecsapás végkimenetelét, a rendelkezésre álló kimutatások, illetve összesítések nem egyértelműek ebben a tekintetben.⁷⁵

Az olasz haditengerészeti repülőerők szeptember 26-án Brindisiből indítottak egy nagyobb szabású akciót. Négy Macchi⁷⁶ (L.169, L.120, L.144, L.124) és három FBA (405, 404, 407) típusú repülőcsónak 52 brit bombával a fedélzetén támadta Durazzót. Az összesen 582 kg súlyú robbanószerkezet becsapódva megrongált egy nagy gőzöst a kikötőben, eltalálták a repülőállomás hangárját, amelynek szomszédságában számos tűz lobbant fel, és szétszórtak egy nyolc kocsiból álló oszlopot a Tiranába vezető úton.⁷⁷ A támadás azonban komoly árat követelt az olaszoktól, a hazafelé úton történekről egy osztrák–magyar jegyzőkönyv részletesen beszámol: „Délelőtt 11 órakor négy tengeri és szárazföldi repülőgép támadta Durazzót. 11 óra 10-kor az L 133 tengeri repülőgép felszállt Reinhold Haschke repülőmesterrel és dálnokfalvi Bartha Edgár tengerészkadéttal és 10 perccel később az L 96 Adolf Ihan fregatthadnaggyal és Lenti Béla törzsgépfelügyelővel (egyéves önkéntes) követte őket.

Bartha tengerészkadét üldözőbe vette a már elrepülő ellenfeleket. Az egyik kivonta magát az üldözés alól azáltal, hogy lefelé repült a Kap Laghitól 20 tengeri mérföldre délnyugatra a támogatásukra készenlétben álló rombolók fölé; Bartha az őt követő ellenfelet az ellenkező irányból megtámadta, 20-30 méter távolságban elhaladt mellette, lőtte, mire

⁷³ Blume – Casirati 1992. 15. o.; ÖStA KA LA Monatsberichte Flik 6; Varriale 2014. 366. o.; ÖStA KA LA PA Julius Arigi.

⁷⁴ ÖStA KA LA Monatsberichte, Flik 6.

⁷⁵ Grosz – Haddow – Schiemer 1993. 432. o.; Blume – Casirati 1992. 8. o.; ÖStA KA LA PA Arigi.

⁷⁶ Az osztrák–magyar haditengerészet L40 jelű repülőcsónakja 1915. május 27-én egy Velence elleni támadás során a motor meghibásodása miatt kényszerleszállást hajtott végre a lagúnákban, Volanónál. A repülőgép és személyzete – Wenzel Woseček sorhajóhadnagy és Recino Willi von Bachich tengerészkadét – fogságba estek, az L40-est pedig helyreállították, és a Macchi gyár lemásolva azt, L.1 típusnéven gyártani kezdte az olasz haditengerészet számára.

⁷⁷ Cronistoria 1927. 133. o.

az leszállt a rombolóknál és kíséretükbe vonták. A korábban a rombolókhoz történő alaszállással magát a küzdelemből kivonó repülőt Haschke látta a tenger felé, Brindisi irányába repülni, mire az L. 133 újra követni kezdte. Kb. 35 perc után 850 méteres magasságban beérték és 150 méter távolságból gépfegyvertűz alá vették. Az ellenfél igyekezett magát zuhanórepüléssel és éles fordulókkal a hatékony tüzelés alól kivonni. 100 méteres magasságban az ellenfél felvette a küzdelmet, miközben a saját repülőgép folyamatosan 20-30 méterrel az ellenséges repülőgép felett maradt. Mindkettő lőtte egymást szemből. Hirtelen meredeken zuhanni kezdett az ellenséges repülőgép, és darabokra hullott. Az L. 133 vizet fogott a már süllyedő repülőgép mellett, és fáradtság árán sikerült a sérült altiszti pilótát a saját repülőgépbe felvenni. A megfigyelőt, egy olasz fregatthadnagyot kb. 2 méterrel a víz alatt látták, látszólag holtan, beleakadva a repülőgép merevítőhuzaljaiba. Ennek a tisztnek a kiemelése kizárt volt. Du. ¾ 2-kor landolt az L. 133 a súlyos sebesüléssel Durazzóban.⁷⁸

A Durazzótól kb. 45 tengeri mérföldre délnyugatra lelőtt L.120 jelű Macchi L.1 típusú repülőcsónak áldozatul esett személyzetét Giuseppe Carone pilóta és Gustavo Carstanjen fregatthadnagy alkotta.⁷⁹ Emellett azonban további olasz repülőcsónakok is részesei voltak összecsapásoknak. Az L.169-esnek sikerült elmenekülni a támadói elől, ahogy az L.144-esnek is, igaz utóbbi három találatot is kénytelen volt elszenvedni. A 405-ös FBA-t ugyancsak támadás érte, de a sebességének köszönhetően az ellenfelének szinte azonnal be kellett szüntetnie az akciót. Az FBA repülőcsónakok egyébként nagyszerű teljesítményük ellenére sem tudtak hatékonyan részt venni a bevetésben, mivel szinte valamenynyinél technikai problémák jelentkeztek. Az L.144 és az L.124 jelű gépeket ezenkívül a durazzói légvédelem által leadott srapsnek is eltalálták.⁸⁰

Mindeközben szeptember elején a bolgár hadvezetés jóváhagyta, hogy frontjuk nyugati szárnya a cs. és kir. XIX. hadtest albán csoportosulásaival legyen biztosítva, amelynek nyomán a Ticiben állomásozó albán zászlóalj előretolta állásait kelet felé 10 km-re, Tepeleni irányába. Ettől északra határvédelmi csapatok tartották a Cafa glavs-Gramsi vonalat (21 km-re délre és 28 km-re északkeletre Berattól), és felvették a kapcsolatot a Devoli-völgyben a Trevosa-hídon (11 km-re nyugatra a Malik-tótól) álló legnyugatibb bolgár szakaszokkal. Október közepétől az ezzel megbízott két albán zászlóalj a biztonsági zónát kiterjesztette az Ochrida-tó déli csúcsáig.⁸¹

A levegőben néhány eseménytelen hetet követően, október 12-én a két Albániában állomásozó olasz század az akkoriban tőlük telhető legnagyobb hatást kívánta elérni: a 34^a Squadriglia négy Farmannal indult Divjaka táborai ellen, nem messze a Skumbi torkolatától, a 11^a Squadriglia két Capronija pedig ugyanezen az útvonalon, de jóval jobb merészkedve, Durazzo vízirepülő-állomását és kikötőjét támadta. Mindkét raj a feladatuk befejeztét követően szembe találta magát az osztrák–magyar repülőekkel, és bár az előbbieket viszonylag könnyen elmenekültek a célpont közelében fekvő mezőről felszálló Hansa-Brandenburg C.I-es gépek elől – mindössze Leonida Schiona törzsörrmester és

⁷⁸ ÖStA KA LA PA Edgar von Bartha; *Schupita* 1983. 192. o.; *Sokol* 1967. 458. o.

⁷⁹ *Varriale* 2014. 367. o. A pilóta eredeti rangja sottocapo, a megfigyelőé sottotenente di vascello volt.

⁸⁰ *Cronistoria* 1927. 135–136. o.

⁸¹ ÖULK V. 704–705. o.

Leopoldo De Rada százados vívott felderítőgépükben hosszú harcot egy ellenséges repülőgéppel –, a Capronik már nem jártak ilyen szerencsével.⁸²

A Flik 6 összefoglaló jelentése szerint az olasz gépek – vagy legalábbis egy részük – valójában Kavaja repülőterére dobtak mintegy 40 bombát kb. 2500 méteres magasságból, különösebb eredmény nélkül. Az elhárításukra viszont levegőbe emelkedett Josef Siegel tiszthelyettes pilóta és Dr. Richard Wolf tartalékos hadnagy megfigyelő a 68.04 jelű Hansa-Brandenburg C.I felderítőgéppel.⁸³ Már a visszaúton, Zarnec (ma Zharrnec, Albánia) közelében érték be a támadókat, és hozzávetőleg 3000 méteres magasságban indították meg támadásukat az egyik Caproni ellen. Emilio Corbelli százados és Albino Mocellin főtörzsőrmester az osztrák–magyar géppuskák első sorozatainak esett áldozatul, míg Ercole Ercole százados – aki az első géppuskás pozíciójában helyezkedett el – a bal karján érte lövés. A „Brandi” helyszínről történő távozását követően Ercole századosnak sikerült visszanyernie az irányítást a gép felett, és 300 méteres magasság körül egyenesbe hozni, majd egy mezőn kényszerleszállást hajtott végre. Sietve felgyújtotta a roncsokat, és a kimerültség és vérvesztés ellenére is elkerülte, hogy 50 km-rel az ellenséges vonalak mögött fogságba essen – ehhez többek között kénytelen volt megőlni egy, a roncsok közelében rátámadó helybélit. Egyheti kalandos menekülést követően csodával határos módon elérte az előretolt olasz állásokat a Vojusa folyónál. E hadi tettéért megkapta a legmagasabb olasz katonai kitüntetést (Medaglia d’Oro al Valor Militare).⁸⁴

Mivel a Flik hathavi jelentései közül kizárólag egyetlen októberi dokumentum maradt fenn az 1916. évből, csak ezen időszakból ismertek a század belső életének egyes részletei. Innen tudható, hogy október 6-án 14.00-kor az egyik sátorhangárban benzinrobbanás következtében tűz ütött ki, amelynek a benne található 17.21-es Lohner B.VII felderítőgép is áldozatul esett. Különösen a téliesített hangárok terén küzdött komoly hiányosságokkal az egység. Emiatt a repülőanyagokat (például szárnyak) is javarészt sátorhangárokból kellett tárolni, amelyek így különösen ki voltak téve az időjárás káros hatásainak. Hasonlóan komoly gondot okoztak az egészségügyi problémák, már közvetlenül a század Albániába érkezését követően. Ahogy egy korábbi visszaemlékező írta: „Nem volt egy irigylésre méltó élet. Éppen úgy, mint csapatainknak, akik rendkívülit vittek véghez a mérhetetlenül nehéz utánpótlás megszervezésében és a betegségek elleni küzdelemben, ami szinte tehetetlen volt a vacak éghajlattal és a maláriával szemben. Bár az embereink óriási mennyiségű kinint szedtek be, naponta új betegségek jöttek, amik sajnos nagyon gyakran végződtek tragikusan.”⁸⁵

Az osztrák–magyar század repülői közül Márkus Sándor szakaszvezető előbb február 21. és március 26. között hólyaghurut miatt, majd május 2. és június 4. között tüdőcsúcsgyulladás okán szorult kórházi kezelésre, végül tüdőtuberkulózis miatt nem tudta tovább ellátni a szolgálatot, és hosszabb időre szabadságolták.⁸⁶ A Flik 6-hoz szeptember 6-án megfigyelőnek beosztott – korábbi úszóolimpikon – Las-Torres Béla hadnagynál rögtön a szeptember 10-i érkezését követően komoly egészségügyi panaszok jelentkeztek, ám az orvosok képtelenek voltak diagnózist felállítani és kezelni őt. Végül október 13-án

⁸² Martino 2013. 728. o.; Gentili – Varriale 1999. 180. o.

⁸³ ÖStA KA LA Monatsberichte, Flik 6.

⁸⁴ Varriale 2014. 368–369. o.; Blume – Casirati 1992. 12–13. o.

⁸⁵ Ciglić 2014. 47–48. o.

⁸⁶ ÖStA KA LA PA Sandor Markus.

a melinjei kórházban elhunyt anélkül, hogy egyetlen bevetésen is részt tudott volna venni.⁸⁷ Sollary István szakaszvezető pedig elkapta a maláriát, és emiatt november 5-ig szabadságon volt.⁸⁸

Mindettől függetlenül a repülőalakulat működőképes tudott maradni és folytatta sikeres tevékenységét. Az olasz katonai vezetést viszont az ellenséges repülők növekvő agresszivitása és a mind nagyobb számú veszteségek arra sarkallták, hogy vadászgépekkel is ellássa az albán fronton működő alakulatokat. Jóllehet, ez csak egy másodlagos hadszíntérnek számított, e nélkül viszont képtelenek lettek volna a Farmanok folytatni felderítő tevékenységüket. Ugyanakkor a Caproni bombázóknak sem ártott a védelem. 1916. szeptember 23-án érkezett Albániába egy olasz vadászkülönítmény Giovanni Sabelli főhadnagy parancsnoksága alatt. Az egység Nieuport Ni.11 típusú vadászgépekkel volt felszerelve, a parancsnok mellett pedig Antonio Lovadina és Antonio Palpacelli őrmesterek alkották a hajózó állományát. Az egység Tahiraga repülőterén talált otthonra, hosszú ideig azonban inaktív maradt, lévén a körzetben uralkodó szélvihar és eső meggátolt mindenfajta repülőtevékenységet, ráadásul a vihar megbontotta a hangár tetejét, és a rep téren található valamennyi gép komoly sérüléseket szenvedett.⁸⁹ Novemberben az olasz vadászkülönítmény öt repülőképes géppel rendelkezett, de elvértve repültek bevetéseket, ellenséges gépekkel pedig nem sikerült érintkezésbe lépnie a pilótáknak az év utolsó két hónapjában. Problémát okozott azonban, hogy bár a hangárt helyrehozták, Tahiraga reptere továbbra sem bizonyult igazán használhatónak, mivel a téli esőzés lényegében ingoványvá változtatta.⁹⁰

A bevetések száma egyébként is jelentősen csökkent ebben az időszakban mindkét oldalon, ennél fogva a légi harcok is elmaradtak. November 1-jén két osztrák–magyar Lohner L típusú repülőcsónak három ellenséges repülőgépet igyekezett levadászni Valona irányában, de a kísérlet eredménytelen maradt.⁹¹ Mindez a korábban említett okok ellenére is mintegy előrevetítette az olasz repülőgépek erőteljesebb jelenlétét. November végén ugyanis a kavajai különítménynek meglehetősen sok dolga akadt az ellenséges repülőgépek elhárítása terén. 25-én például legalább három alkalommal emelkedtek levegőbe e célból, az egyik alkalommal három ellenséges gépet jelentettek Fjeri és Divjaka környékéről. Hasonlóképp 30-án is minimum kétszer startoltak olasz gépek elhárítására, Fjeri körzetében ugyanis nem kevesebb, mint hét repülőgép tűnt fel.⁹²

Decemberben az olasz repülőcsapatok újabb átszervezést hajtottak végre, amelynek keretében az egyes körzetekben harcoló századokat csoportokba szervezték. Az albániai Krioneróban december 9-én létrehozták a VIII Gruppót, alárendeltségébe értelemszerűen a 11^a Squadriglia (Tahiraga repülőterén), a 34^a Squadriglia (Krionero), valamint a Sezione Nieuport (Tahiraga) tartozott. A csoport parancsnoka Egidio Carta lett, akit más-

⁸⁷ ÖStA KA LA PA Bela Torres.

⁸⁸ ÖStA KA LA Monatsberichte, Flik 6, PA Stefan Sollary. A magyar származású pilóta pontos családi nevét ez ideig nem sikerült tisztázni, előfordult Solaryként is, de a háború után keletkezett hazai dokumentumokban rendszeresen Szolárinak írták.

⁸⁹ Gentili – Varriale 1999. 285. o.

⁹⁰ AUSSMA Fondo Prima Guerra Mondiale, Cartella 85^a Squadriglia (Paolo Varriale közreműködésével).

⁹¹ Az akcióban résztvevő osztrák–magyar gépek és személyzetük: L96 – Walter Zelezny fregathadnagy pilóta és Prauer egyéves önkéntes törzsgépfelügyelő, L135 – Theobald Ritter von Mossig tengerészkedét és Anton Toich tartalékos hadnagy.

⁹² ÖStA KA LA PA Georg Daskocil, Josef Wirth, Ernst Wolf.

nap őrnaggyá léptettek elő.⁹³ Ezenkívül 1916 végén a valonai tengerészrepülő állomáson már hét repülőcsónak – öt L.1 és kettő L.2 típusú – teljesített szolgálatot a megfelelő számú legénységgel, Spagnolo sorhajóhadnagy vezetése alatt.⁹⁴

Az év búcsúakcióját minden bizonnyal az osztrák–magyar tengerészrepülők hajtották végre, amikor december 30-án 18.00-kor a valonai repertet és tengerészeti bázist bombázták – az egyik bomba 100 méterre robbant egy hangártól, míg egy másik detonációja elmaradt 50 méterre a hangártól.⁹⁵ A Flik 6 repülői aznap két alkalommal is startoltak a Durazzo körzetében feltűnt ellenséges gépek elhárítására, a betolakodókra rábukkanni azonban egyik esetben sem sikerült.⁹⁶

Összegzés

Amennyiben az 1916. év során, az albán fronton lezajlott légi eseményekről és az itt bevetésre került repülők harci alkalmazásáról kívánunk rövid elemzést adni, illetve konklúziót levonni, érdemes a kérdést a résztvevő alakulatok teljesítményének oldaláról megközelíteni.

Az olasz századok közül a 11^a Squadriglia 1916 folyamán még nem tudott igazán jelentős hatást gyakorolni a hadműveletekre, repülői 11 felderítést, két-két őrzőjáratot és vadászbevetést, valamint hét bombázó akciót teljesítettek, összesen 42 órát töltve a levegőben.⁹⁷ A 34^a Squadriglia tevékenysége volt igazán meghatározó a tárgyalt időszakban, 278 ellenség feletti bevetésükkel messze a legnagyobb részt vállalták az olaszok légi tevékenységéből az albán front felett.⁹⁸ Elavultnak számító Farman felderítőik ugyanakkor jelentős veszteségeket szenvedtek az osztrák–magyar szárazföldi és haditengerészeti repülőgépekkel folytatott összecsapásokban. Mindezek ellenére képesek voltak az olasz csapatok részére a nélkülözhetetlen, légi megfigyeléseken alapuló információkat szállítani. A Sezione Nieuportnak ugyancsak elenyésző hatása volt még ekkor az eseményekre, a bombázókhoz hasonlóan az alacsony gépmennyiség és a korábban már említett gondok a repülőtérral ebben jelentős szerepet játszottak.

Összehasonlításképp a Flik 6 – valamint rövid ideig a Flik 9 és Flik 15 – és a haditengerészet repülői 1916 tavaszáig lényegében ellenfél nélkül, szabadon hajthatták végre feladataikat. Az olasz repülők megjelenése ugyanakkor csak keveset változtatott a helyzeten, ennek legfőképp technikai okai voltak. Mind a Lohner B.VII, majd a Hansa-Brandenburg C.I felderítőgépek, mind a Lohner L típusú repülőcsónakok legalább egyenrangúak, de inkább fölényben voltak a szembenálló repülőgépekkel, melyek személyzetének ráadásul semmiféle tapasztalata nem volt a kezdeti időkben az albán frontot illetően. 1916. január 19. és augusztus 28. között, tehát bő 7 hónap alatt az osztrák–magyar kimutatások szerint – a jelenlévő egységek számához viszonyítva jelentős mennyiségűnek számító – 11 légi harc alakult ki a térségben, ezek során három győzelmet arattak a saját repülők és egyet-

⁹³ *Gentili – Varriale* 1999. 43. o.; AUSSMA Fondo Prima Guerra Mondiale, Cartella VIII Gruppo (Paolo Varriale közreműködésével).

⁹⁴ *Porro* 1965. Specchio 4: Situazione dei mezzi aerei (R. Marina) alla fine dell'anno 1916.

⁹⁵ AUSSMA Fondo Prima Guerra Mondiale, Cartella VIII Gruppo (Paolo Varriale közreműködésével).

⁹⁶ ÖStA KA LA PA Alfred Heissenberger, Josef Wirth.

⁹⁷ *Martino* 1999. 259. o.; *Gentili – Varriale* 1999. 125. o.

⁹⁸ *Gentili – Varriale* 1999. 180. o.

len veszteséget sem szenvedtek. Szeptember és október hónapokban további kettő igazolt légi győzelmet szereztek a fekete keresztes gépek, továbbra is veszteség nélkül. Az olaszok ilyen jellegű sikert kizárólag a légelhárításuk révén könyvelhettek el.

Az osztrák–magyar repülőalakulatok tevékenységéről a rendelkezésre álló hiányos dokumentumok miatt jóval nehezebb számszerű adatot prezentálni. A témában folytatott kutatások nyomán ez ideig a Flik 6 által végrehajtott 151 ellenség feletti bevetés azonosítására volt lehetőség, e szám azonban akár a duplája is lehetett a valóságban.⁹⁹

A következő évben a légi háború képe jelentősen megváltozott Albániában is. Ősszel az olasz vadászkülönítményt kiegészítették teljes századdá, a végképp elavultnak számító Farmanokkal repülő 34^a Squadrigliát pedig leváltották a modernebb SAML típussal rendelkező 116^a Squadrigliára, de a Brindisiben, Otrantóban és Valonában települt tengerészrepülők szintén komoly erősítést kaptak (255^a, 256^a, 257^a és 258^a Squadriglia) tavasztól. Mindezzel a másik oldalon továbbra is csak az egyetlen osztrák–magyar repülőszázad, a Flik 6 és a durazzói haditengerészeti repülőállomás állt szemben, érdekes módon azonban még így is képesek voltak egyensúlyban tartani a helyzetet: a légi fölényt jelentős számbeli túlsúlyuk ellenére sem tudták kivívni az olasz repülőket.

⁹⁹ A fenti számadat a cs. és kir. XIX. hadtest operatív aktáiban fennmaradt, kikülönített repülőjelentések, továbbá az egységnél szolgáló repülők személyi aktáiban fellelhető – sok esetben erősen hiányos – bevetési jegyzékek összesítésének eredménye.

BIBLIOGRÁFIA

- Blume – Casirati* 1992. *Blume, August G. – Casirati, Alberto*: The Italian Campaign in Macedonia and Albania 1915–1918. *Over the Front*, 7. (1992) 1. k. 3–23. o.
- Ciglić* 2014. *Ciglić, Boris*: Seaplanes of Bocche. Beograd, 2014.
- Cronistoria* 1927. *Cronistoria documentata della Guerra Marittima italo-austriaca 1915–1918. Ufficio Storico della Marina Militare, Fascicolo VII, „L’Aviazione Marittima durante la Grande Guerra”.* Roma, 1927.
- Gentilli – Varriale* 1999. *Gentilli, Roberto – Varriale, Paolo*: I Reparti dell’aviazione italiana nella Grande Guerra. Roma, 1999.
- Grosz – Haddow – Schiemer* 1993. *Grosz, Peter M. – Haddow, George – Schiemer, Peter*: Austro-Hungarian Army Aircraft of World War One. California, 1993.
- Méchin* 2008. *Méchin, David*: Des coups de feu dans les Balkans. L’épopée serbe de la MF 99 S. *La Fana de l’Aviation*, 465. (2008) 26–41. o.
- Martino* 1999. *Martino, Basilio di*: Ali sulle trincee. Ricognizione tattica ed osservazione aerea nell’aviazione durante la Grande Guerra. Roma, 1999.
- Martino* 2013. *Martino, Basilio di*: L’Aviazione italiana e il bombardamento aereo nella Grande Guerra. Roma, 2013.
- O’Connor* 1986. *O’Connor, Martin*: Air Aces of Austro-Hungarian Empire, 1914–1918. Mesa, 1986.
- ÖULK IV. *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918. Bd. IV. Die Ereignisse von Jänner bis Ende Juli: Das Kriegsjahr 1916. 1. Teil. Hrsg. Edmund Glaise-Horstenau.* Wien, 1933.
- ÖULK V. *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918. Bd. V. Die Ereignisse von August bis zur Jahreswende: Das Kriegsjahr 1916. 2. Teil. Hrsg. Edmund Glaise-Horstenau.* Wien, 1934.
- Pearson* 2004. *Pearson, Owen*: Albania in the Twentieth Century: A History. Vol. I. Albania and King Zog. Independence, Republic and Monarchy 1908–1939. London–New York, 2004.
- Pollmann* 1995. *Pollmann Ferenc*: A szövetségi együttműködés nehézségei: osztrák–magyar–bolgár ellentétek Koszovó ügyében 1916 tavaszán. *Hadtörténelmi Közlemények*, 108. (1995) 4. sz. 13–75. o.
- Pollmann* 2014. *Pollmann Ferenc*: Az első világháború kitörése és az osztrák–magyar Albánia-projekt. *Aetas*, 2014. 3. sz. 20–29. o.
- Porro* 1965. *Porro, Felice*: La guerra nell’aria. Milano, 1965.
- Schupita* 1983. *Schupita, Peter*: K.u.k. Seeflieger. Koblenz, 1983.
- Sokol* 1967. *Sokol, Hans Hugo*: Österreich-Ungarns Seekrieg 1914–1918. Graz, 1967.
- Varriale* 2014. *Varriale, Paolo*: I caduti dell’aviazione italiana nella Grande Guerra. Roma, 2014.

RÖVIDÍTÉSEK

AUSSMA	Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Aeronautica
ÖStA KA LA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Luftfahrtarchiv
ÖStA KA LA PA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Luftfahrtarchiv, Personalakt
ÖStA KA NFA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Neue Feldakten

Zoltán Czirók

SNAPSHOT OF THE AUSTRO-HUNGARIAN AERIAL TROOPS: ALBANIA, 1916

Summary

The Balkan Peninsula had major importance in the foreign politics of the Austro–Hungarian Monarchy. Albania was an integral part of this region, whose sovereignty was seriously violated in the second year of the Great War. These early changes were already monitored by the military leaders with the help of the new army branch, the aircrafts. The maneuvers against Montenegro and then in northern Albania were accompanied by remarkable Austro–Hungarian aerial activities, within the capabilities of the time. The town and port of Durazzo had a key role in the region. No matter who exerted authority over the place, it remained the prime target of air attacks until the end.

The paper gives a detailed study of the events of the aerial war which took place in the air space of the Albanian Front, a front of secondary importance, in 1916. In addition to discussing the attacks, the author lists the battles of the only Austro–Hungarian aerial company operating there, identifying the participants, the victors and the victims. Furthermore, the paper analyses the factors which could influence the way of achieving and maintaining aerial superiority in 1916, in the year when the Austro–Hungarian aerial troops had a real chance practically for the last time to achieve this goal.

Zoltán Czirók

MOMENTAUFNAHME ÜBER DIE ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN FLIEGERTRUPPEN:
ALBANIEN, 1916

Resümee

Albanien war ein fester Bestandteil der Balkan-Halbinsel, die aus Sicht der Außenpolitik der Österreichisch-Ungarischen Monarchie eine herausragende Bedeutung hatte. Die Souveränität des Landes erlitt im zweiten Jahr des Großen Krieges ernsthafte Verletzungen. Bereits diese frühen Veränderungen wurden dank der neuen Waffengattung, der Flieger, von der militärischen Führung fortlaufend verfolgt, und die Kriegsoperationen gegen Montenegro, später in Nordalbanien wurden von österreichisch-ungarischer Seite her – den Möglichkeiten der Zeit entsprechend – von bedeutenden Tätigkeiten im Luftraum begleitet. Die Stadt Durazzo spielte in der Region eine Schlüsselrolle und war bis zuletzt erstrangiger Zielpunkt der Luftangriffe, unabhängig davon, wer die Aufsicht über sie hatte.

Die Studie gibt einen detaillierten Überblick über die Ereignisse des Luftkrieges im Jahr 1916 im Luftraum der albanischen Front, die von zweitrangiger Bedeutung war. Neben den Angriffen stellt sie die Zusammenstöße der einzigen, hier tätigen österreichisch-ungarischen Fliegerkompanie mit den ihr gegenüberstehenden Kräften vor und identifiziert dabei die Teilnehmer, die eventuellen Sieger und die Opfer. Die Studie analysiert zudem diejenigen Faktoren, die im Jahr 1916 einen Einfluss auf das Erringen und Bewahren der Überlegenheit im Luftraum haben dürften. In dem Jahr, in dem die österreichisch-ungarischen Fliegertruppen das letzte Mal eine reale Möglichkeit hierzu hatten.

Zoltán Czírók

INSTANTANÉ DES UNITÉS AÉRIENNES AUSTRO-HONGROISES : ALBANIE, 1916

Résumé

La péninsule balkanique avait une importance particulière pour la politique extérieure de la Monarchie austro-hongroise. L'Albanie, qui faisait partie intégrante des Balkans, a beaucoup perdu de sa souveraineté dans la deuxième année de la Grande guerre. Les évolutions de la situation ont pu être suivies dès le début par le commandement grâce aux avions qui furent alors une arme récente. Les opérations m contre le Monténégro et puis dans le Nord de l'Albanie furent accompagnées d'une activité aérienne austro-hongroise intense par rapport aux possibilités de l'époque. La ville et le port de Durazzo ont joué un rôle clé dans la région : ils ont toujours été une cible prioritaire des raids aériens et ce, indépendamment de leur statut durant la guerre.

L'étude traite les événements de la guerre aérienne qui se sont déroulés en 1916 dans l'espace aérien du front albanais considéré comme d'importance secondaire. Outre les actions à caractère offensif, l'étude relate les affrontements entre le seul escadron austro-hongrois présent dans la région et les forces adverses. Elle identifie les participants, les victimes et les vainqueurs éventuels. Elle analyse les facteurs qui ont pu influencer sur l'acquisition et le maintien de la supériorité aérienne en 1916, dernière année où cette supériorité des unités aériennes austro-hongroises fut encore possible.

Золтан Цирок

МОМЕНТАЛЬНАЯ КАРТИНА ОБ АВСТРО-ВЕНГЕРСКИХ ЛЕТНЫХ КОМАНДАХ:
АЛБАНИЯ, 1916

Резюме

Во внешней политике Австро-Венгерской Монархии имел выдающееся значение Балканский полуостров, составной частью которой являлась Албания, суверенитет которой серьезно пострадал во втором году Великой войны. Эти уже ранние изменения постоянно контролировались военным руководством и происходили благодаря новому виду оружия, самолетам. Военные действия против Черногории, а потом на севере Албании сопровождались серьезными по мере, возможностей того времени, воздушными операциями с австро-венгерской стороны. В регионе ключевую роль играл город и порт Дураццо, который независимо от того, кто держал над ними контроль, всегда являлся первичной мишенью воздушных атак.

В исследовании подробно обсуждаются военно-воздушные события, происходящие в воздушном пространстве албанского фронта в ходе 1916-ого года, которые по своей значимости считались второстепенными. Наряду с акциями нападающего характера поочередно излагаются столкновения с противостоящими силами отождествляя участников битв, потенциальных победителей и жертв. В дальнейшем анализируя рассматривает также и те факторы, которые могли повлиять на завоевание и удержание превосходства в воздухе в 1916 году – в том году, когда это по существу было последним реальным шансом австро-венгерских летных войск.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

KISS GÁBOR
— ♦ —
TÁBORNOKOK
A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉGBEN
1868–1914

KÖZLEMÉNYEK

KRÁMLI MIHÁLY

A SKAGERRAK-MISSZIÓ

Osztrák–magyar haditengerészeti jelentés az 1916. május 31–június 1-jei skagerraki csata német tapasztalatairól

1916 májusának utolsó és júniusának első napján zajlott az első világháború legnagyobb, és a történelem egyik jelentős tengeri ütközete, a német irodalomban skagerrakinak, az angolszászban pedig jütlandinak nevezett csata. Az elmúlt száz esztendőben a csatáról, előzményeiről és hatásairól könyvtárnyi irodalom született, különösen brit részről. Elmondható, hogy nincs a csatának olyan mozzanata, amelyről manapság ne tudnánk mindent, ami a dokumentumokból és a visszaemlékezésekből megtudható. A centenárium kapcsán ezért a csata utóéletének egy eddig kevésbé ismert, a szakirodalomban nem nagyon emlegetett epizódjából teszünk közzé eddig publikálatlan dokumentumokat. A csatát követően ugyanis az osztrák–magyar haditengerészet egy bizottságot küldött a német szövetségeshez tájékozódni a nagy összecsapás tapasztalatairól. Jelen írás mellékleteiben e misszió résztvevőinek jelentéseit tesszük közzé. A misszió ismertetése és a dokumentumok publikálása előtt a bevezető részben a jelentésekben foglaltak jobb megértése érdekében röviden összefoglaljuk az első világháborút megelőző brit–német flottaversenyt, a legfontosabb északi-tengeri hadműveleteket és a skagerraki csata lezajlását.

A brit–német flottaverseny

Az első világháborút megelőző időszak haditengerészeti fegyverkezési versenye és a navalizmusnak nevezett jelenség 1889-ben vette kezdetét. Az 1888-as brit „flottapánik” hatására, mely egy volt a menetrendszerű pánikok sorában, a brit parlament elfogadta az 1889-es *Naval Defence Act*-et, mely kimondta a two powers standard elvet, ami az ekkor még legfőbb potenciális ellenfeleknek tekintett Franciaország és Oroszország ellen irányult. A *two powers standard* elve azt jelentette, hogy Nagy-Britanniának legalább annyi csatahajót kell birtokolnia, mint az utána következő két legnagyobb tengeri hatalomnak együttesen. A törvény egyik célja a brit szupremácia biztosítása mellett a potenciális ellenfelek elrettentése volt a flottafejlesztéstől, ezáltal végső soron a haditengerészeti versengés korlátozása. Mint oly sokszor a történelem során, végül éppen az ellenkező hatást érte el: nemhogy csillapította volna, hanem jelentősen fokozta a flottaversenyt, amit tovább fűtött a francia–orosz katonai egyezmény ratifikálása 1894-ben. Az 1889-es *Naval Defence Act* 20 millió font extra juttatást biztosított a flotta fejlesztésére, a verseny fokozódása miatt néhány év múlva egy újabb, immár 30 millió fontos összeget kellett megszavazni erre a célra.

A komoly kihívók által nem veszélyeztetett abszolút brit tengeri fölény, a „Pax Britannica” napjai meg voltak számlálva. 1890-ben megjelent az amerikai Alfred Thayer Mahan kapitány *The Influence of Sea Power upon History 1660–1783* című könyve, ami a korszak kulcsdokumentumává vált. E könyv megjelenésével vette szimbolikusan kezdetét a navalizmus, a világméretű haditengerészeti fejlesztési láz nagy korszaka, mely az első világháborúig, sőt bizonyos szereplők esetében egészen az 1921–1922-es washingtoni konferenciáig tartott. Mahan könyve a legmegfelelőbb pillanatban, a nemzetközi hatalmi viszonyok átalakulása, illetve a haditengerészeti technika drámai fejlődése idején jelent meg, így ideái termékeny talajra hullottak. Tanainak legfontosabbika, hogy a világ sorsát eldöntő háborúk a tengeren dőlnek el, és világhatalommá csak erős flotta birtokában lehet válni. Az elkövetkező évtizedben olyan hatalmak léptek az intenzív flotta-fejlesztés útjára, amelyek korábban haditengerészeti téren marginálisnak számítottak: az Egyesült Államok, Japán és Németország. Ezek az új, gazdaságilag erős tengeri hatalmak hamarosan maguk mögé utasították Franciaországot és Oroszországot, melyek a XX. század első évtizedének a végére a nemzetközi haditengerészeti rangsor 5-6. helyére csúsztak vissza. A *two powers standard* elve bő másfél évtizeddel a meghirdetése után az új tengeri hatalmak megerősödése miatt tarthatatlanná vált.

A kihívók legkomolyabbika, s egyben legveszélyesebbike az európai kontinens gazdaságilag és katonailag legerősebb hatalma, az 1871-ben egyesített Németország volt. A német haditengerészeti fegyverkezés, a brit–német flottaverseny története összefonódik Alfred von Tirpitz tengernagy nevével. Tirpitz 1897-ben lett a Birodalmi Tengerészeti Hivatal (Reichsmarineamt) vezetője. Tirpitz már korábban, a Transvaalba történt 1895-ös brit betörést és a Krüger-táviratot követően eljuttatta II. Vilmosnak flottafejlesztési elképzeléseit. Az amúgy is a haditengerészetért rajongó császár épp ekkor határozta el, hogy Németország tengeri erejét fejleszteni fogja. Vilmos végül Friedrich von Hollmann tengernagy, a Birodalmi Tengerészeti Hivatal akkori irányítójának mérsékeltbb tervét támogatta. Amikor ez a terv is elbukott 1896 márciusában a Reichstag előtt, Hollmann felajánlotta a lemondását. A Távol-Keleten tartózkodó Tirpitzet hazahívták, és a császár 1897. június 6-án kinevezte Hollmann helyére.

Tirpitz 1897. június 15-én memorandumot nyújtott át a császárnak, melyben Nagy-Britanniát nevezte meg Németország legveszélyesebb ellenségének, és kijelentette, hogy a német haditengerészet fejlesztésének Nagy-Britannia ellen kell irányulnia. Tirpitz elvette a szükséges bázisok hiányában a kereskedelmi hajózás ellen irányuló cirkáló hadviselést, helyette minél több csatahajó építését szorgalmazta, amelyekkel Nagy-Britanniát az Északi-tengeren lehetett fenyegetni. Tirpitz gondosan kikalkulálta hosszú távú programját, melyet kis lépésekben kívánt végrehajtani. 1920-ig hatvan csatahajó építését tervezte. Úgy vélte, e flotta birtokában egy brit támadás esetén jó esélyük lenne a győzelemre, míg ha a támadás elmaradna, a tárgyalóasztalnál szerezhetnének koncessziókat. A számítások alapján úgy tűnt, a flottafejlesztés anyagi alapja is biztosítva van a jövedéki adókból, optimistán feltételezve, hogy a századvég gazdasági konjunktúrája töretlenül folytatódik és a csatahajók ára is nagyjából változatlan marad.¹

¹ Berghahn 1995. 61. o.

1898. március 26-án a Reichstag megszavazta az első flottatörvényt, amit komoly előkészítő propagandamunka² előzött meg. A törvény 19 új csatahajó építését irányozta elő 1905-ig. Tirpitz első flottatörvényét a kortársak – így a britek is – egy jóval aktívabb német gyarmatosítási politika jelének vélték,³ így elképzeléseinek megfelelően sikerült elrejtetni a valós szándékot. Tirpitz később is, amikor már nyílt flottaverseny zajlott a két hatalom között, a német diplomáciát hibáztatta a szándékok napvilágra kerüléséért.

1899-ben kitört a búr háború, majd 1900 januárjában egy brit cirkáló megállított és átvizsgált több német gőzöst, hadianyagok után kutatva. A háború, illetve ez az incidens megfelelő alapot teremtett a második flottatörvény elfogadásához. Az 1900. június 20-án elfogadott flottatörvény az építendő csatahajók számát megduplázta, 19-ről 38-ra emelte. Az ütemezés szerint az utolsó hajónak 1920-ra kellett elkészülnie. Végrehajtásával Németország a világ második legerősebb tengeri hatalmává lépett elő. A törvény preambuluma homályos formában már utalt arra, hogy a valódi ellenfél Nagy-Britannia, leírta Tirpitz rizikóelméletét (*Risikogedanke*) is. Úgy vélte, ha a német flotta kisebb is, a világbirodalmat uraló ellenség nem lesz képes teljes flottáját az Északi-tengerre koncentrálni, mert nem hagyhatja védelem nélkül gyarmatait. Ha mégis, akkor is egy összecsapásban olyan kockázatnak teszi ki magát, hogy győzelem esetén is úgy meggyengül, hogy nem lesz képes fenntartani fölényét egy esetleges újabb ellenséggel szemben. Tirpitz felismerte annak a veszélyét, hogy a britek esetleg előzetes csapást mérnek a német flottára (*to Copenhagenise*)⁴ amikor annak ereje még nem éri el a kellő szintet. Tirpitz úgy becsülte, ez a veszélyes időszak 1905-ig tarthat. Miután a britek nem úgy jártak el, mint ahogy Tirpitz tervezte, ez az időszak jelentősen meghosszabbodott, sőt gyakorlatilag végtelenné vált.

A második flottatörvény elfogadása után a britek felismerték a németek valódi szándékait, és hamarosan már Németországot tekintették legfőbb ellenségüknek.⁵ A britek a kihívásra többrétű választ adtak. Anyagi sikon az első válasz a KING EDWARD VII-osztály nyolc csatahajójának a megrendelése volt. Ennek az osztálynak az adott külön jelentőséget, hogy esetükben történt az első elmozdulás a standard csatahajóktól a tüzérv növelése felé (4×30,5 cm ágyú mellett 4×23,4 cm ágyú), ami az első, felemás lépést jelentette a néhány évvel később bekövetkező dreadnought-forradalom felé, ami végül a mennyiségi mellett a minőségi tényezőt hozta be a flottaversenybe és komoly veszélyt jelentett Tirpitz terveire. A német haditengerészeti fegyverkezés olyan lépésre sarkallta a briteket a birodalom védelmében, amit az elit és a társadalom korábban nehezen fogadott volna el: Nagy-Britannia kilépett az elszigetelődésből és szövetségeseket keresett. Az első lépés az 1902-es brit–japán szerződés megkötése volt, ami lehetővé tette a távol-keleti flotta csatahajóinak Európába való visszahelyezését. Az ősi ellenséggel, Franciaországgal való 1904-es megegyezés lehetővé tette hosszú távon a Földközi-tengerről a csatahajók visszavoná-

² Tirpitz létrehozta a propagandaosztályt a Birodalmi Tengerészeti Hivatalon belül, sikeresen megnyert számos újságíró, politikust, egyetemi tanárt és olyan befolyásos embereket, mint Alfred Krupp vagy Albert Ballin hajómágnás a flottafejlesztés ügyének. Megalapította a Német Flottaegyesületet, melynek 1898-ban 78 ezer tagja lett, e taglétszám 1914-re 1,1 millióra nőtt.

³ Steinberg 1965. 128. o.

⁴ Az angolok erre külön kifejezést (*to Copenhagenise*) alkottak, melynek eredete 1801-re nyúlik vissza, amikor, megakadályozandó, hogy a franciákhoz csatlakozzon, Nelson Koppenhága előtt megtámadta és legyőzte a dán flottát. A britek ugyanezt tették 1940-ben a francia flottával az algériai Mers el-Kebirnél.

⁵ Steinberg 1965. 140–147. o.

sát és az Északi-tengeren való koncentrációját. Az orosz–japán háborúban Oroszország flottája jelentősen meggyengült, míg a japán szövetségesé megerősödött. Végül Nagy-Britannia 1907-ben Oroszországgal is megegyezett. Emellett a hagyományosan hűvös brit kapcsolatokat az Egyesült Államokkal is normalizálták. A hatásos válaszlépések közé tartozott, hogy a brit haditengerészetnek 1904 végétől Tirpitzhez fogható nagy formátumú, meghatározó vezetője lett, az 1904. október 20-án első tengeri lorddá kinevezett Sir John Arbuthnot „Jackie” Fisher (1909-től Lord Fisher) tengernagy személyében.

Fisher még 1904-ben nekilátott a Royal Navy reorganizációjának, melynek legfőbb célja a modern egységeknek az Északi-tengerre való koncentrálása volt. Fisher leszerelt 154 elavult egységet, hogy a költségeket és a személyzetet⁶ a modern hajókra koncentrálhassa. 1902-ben létrehozták a Home Fleet-et, 1904-ben pedig döntés született egy új, északi flottatámaszpont létrehozásáról. A legfontosabb brit haditengerészeti bázisok ugyanis Dél-Angliában voltak, az ősi ellenség, Franciaország közelében. Először Rosyth-ot, majd Invergordont szemelték ki, de az erősítési munkák lassan haladtak, végül az Orkney-szigeteken található Scapa Flow-t jelölték ki az 1914 augusztusában létrehozott Grand Fleet bázisává. A brit flotta relokációjának legkényesebb kérdése a csatahajók Földközi-tengerről való kivonása volt. Az Admirális 1907-es és 1908-as haditervei számoltak először azzal az eshetőséggel, hogy egy Németország elleni háború esetén hazavezénylik a Földközi-tengeri Flottát.⁷ 1912-ben az egyre erősödő német, olasz és osztrák-magyar haditengerészet, közvetlenül pedig a Haldane-misszió⁸ februári kudarca vezetett el a brit haditengerészet reorganizációjához, majd a brit–francia haditengerészeti megállapodáshoz. Winston Churchill, az Admirális 1911 októberében kinevezett első lordja 1912. március 18-án ismertette az új haditengerészeti politika alapelemeit a brit alsóház előtt. Az új program legfőbb alapelve a *two powers standard* helyett a Németországgal szembeni 60%-os fölány fenntartása lett. Churchill emellett a nehéz hajóegységek teljes kivonását javasolta a Földközi-tengerről. 1912. második felében sikerült megállapodni Franciaországgal, hogy egy Németország, illetve hármasszövetség elleni háború esetén Nagy-Britannia magára vállalja Franciaország atlanti partjainak védelmét, cserében Franciaország teljes flottáját a Földközi-tengerre koncentrált, s vállalta az itteni brit érdekek védelmét.

Tirpitz második flottatörvényét később három úgynevezett novellával egészítették ki. Az elsőt 1906 júniusában, a marokkói válságot követően fogadta el a Reichstag, ez hat nagy cirkáló (páncélos cirkáló) építésére adott felhatalmazást. A másodikat a brit bekerítéstől való félelem motiválta, ezt 1908 áprilisában fogadták el. A második novella a csatahajók pótlási idejét szállította le 25 évről 20-ra. A harmadikat az agadiri válságot követően 1912 júniusában hagyta jóvá a Reichstag, ez az eredeti programon felül három további csatahajó építését tette lehetővé.

⁶ Fisher szavaival azokat a hajókat, melyek „túl gyengék, hogy harcoljanak és túl lassúak, hogy elmene-küljenek”. A személyzet kapcsán a következőt mondta: „Semmi szükségünk olyan tisztekre, akik csak valamelyik kínai folyó mentén fácánra vadásznak.”

⁷ Halpern 1971. 5. o.

⁸ 1912 februárjában Lord Haldane brit hadügyminiszter Berlinben tárgyalta a két hatalom közötti feszültség csökkentéséről. A németek a haditengerészeti fegyverkezésük felgyorsításának feladásáért feltétlen brit semlegesség garانتálását kérték. Miután erre a britek nem voltak hajlandók, a tárgyalások kudarcba fulladtak.

Tirpitz terveinek bukásához több tényező járult hozzá. Mint fentebb láttuk, Tirpitz előzetes várakozásaival ellentétben Nagy-Britannia kilépett az elszigeteltségből, és létrehozott egy olyan szövetségi rendszert, mely lehetővé tette, hogy csatahajóit a hazai vizekre koncentrálja. A német flottafejlesztés anyagi alapjait pedig a Sir John Fisher által a mennyiségi mellett bevezetett minőségi tényező rázta meg alaposan. Mint fentebb említettük, Tirpitz számításai szerint hosszú távú programja biztosan és kiszámíthatóan finanszírozható volt a jövedéki adókból. Ehhez azonban két feltételnek kellett volna teljesülnie: a százelőn töretlenül folytatódnia kellett volna az 1890-es évek konjunktúrájának, illetve a csatahajók méreteinek, paramétereinek, így áruknak is nagyjából azonosnak kellett volna maradnia. Egyik esetben sem így történt. A XX. század első éveiben recesszió következett be, míg 1905–1906-tól kezdve a brit haditengerészet egymás után állt elő azokkal az újításokkal, melyek az árak drasztikus növekedését hozták. 1907-ben, a dreadnoughtokra való áttéréssel egy időben látszott, hogy adóemelésre lesz szükség a német flottaprogram tartásához. Az emelés nagy részét a kismembekre terheltek, ami a szociáldemokraták malmára hajtotta a vizet.⁹ Egyébként Nagy-Britannia is kénytelen volt az adóemelés eszközéhez nyúlni.

1905–1906-tól kezdve a Fisher irányította brit haditengerészet egymás után állt elő azokkal az újdonságokkal, melyek a flottaversenyt egy növekvő spirálba hajtották. Az első és legjelentősebb lépés a dreadnought-tal az egységes nehéztűzességű csatahajó bevezetése volt, mely típus a nevét első képviselőjéről kapta. A gondolat nem volt teljesen új, de a britek valószínűsítették meg először. Ma már tudjuk, hogy a németeket ez egyáltalán nem érte meglepetésként, párhuzamosan más saját dreadnought-jukat tervezték, mivel számítottak arra, hogy a britek erre készülnek. A németek számára a legfájdalmasabb ebben az volt, hogy kénytelenek voltak hatalmas összegekért kibővíteni a kieli Vilmos Császár-csatornát. Nem véletlenül ragaszkodott hozzá Tirpitz sokáig, hogy ne emeljék 16 000 tonna fölé a német csatahajók vízkiszorítását.¹⁰ A csatorna bővítési munkáit 1907 és 1914 között végezték el. Sir John Fisher egyébként azt a jóslatot tette, hogy a háború Nagy-Britannia és Németország között a kibővített csatorna megnyitásakor fog kitörni, és ebben nem is tévedett.

A második újdonságot az 1906-ban építeni kezdett csatacirkálók jelentették, e típus volt Fisher igazi szívügye. A dreadnoughtokkal ellentétben ezek esetében sikerült a briteknek meglepni a németeket, ugyanis el tudták velük hitetni, hogy 23,4 cm-es ágyúkkal épülnek, így csak későn derült ki számukra, hogy valójában 30,5 cm-esekkel. A következő lépést az 1909-es brit kaliber-növelés jelentette, amikor áttértek a 30,5 cm-es ágyúkról a 34,3 cm-es ágyúkra. A hajóárak igazán drasztikusan ekkor kezdtek növekedni, mivel a nagyobb lövegekhez nagyobb hajók kellettek, a kalibernövekedés pedig nem állt meg, hanem 1912-ben folytatódott. Még ebben az évben a britek a következő kalibernöveléssel (34,3 cm-ről 38,1 cm-re) új kategóriát vezettek be, a gyors csatahajót, melynek tervezett sebessége 25 csomó volt a csatahajók 21 csomójával szemben. A németek különböző mértékű késedelemmel megadták saját válaszaikat a brit kihívásokra. A német dreadnoughtok, de különösen a csatacirkálók a túlélőképesség tekintetében messze felül is múlták brit

⁹ Berghahn 1995. 62. o. A szükséges összeg 4/5-ét a kismembek örömet jelentő termékek, például a dohány és a sör jövedéki adójának emeléséből fedezték.

¹⁰ Griefmer 1999. 19–36. o.

mintaadóikat. A kalibernövekedést viszonylag késve hajtotta végre a német haditengerészet, ez részben Tirpitznek köszönhető, aki 1910-ig ragaszkodott ahhoz az elméletéhez, hogy az Északi-tengeren közelharc fog kialakulni, így nem szükséges a nagyobb kaliber.¹¹ Ennek tudható be, hogy a németek végül csak két 30,5 cm-esnél nagyobb kaliberű (38 cm) csatahajót tudtak szolgálatba állítani, s ezeket is csak a skagerraki csata után. Ami a gyors csatahajókat illeti, kifejezetten ilyen típusba már nem kezdtek a németek, ugyanakkor csatacirkálók védeltség tekintetében igen közel álltak ehhez a kategóriához.

A brit–német flottaverseny a számokat tekintve végül a következőképpen alakult: 1914 végéig a britek 24 dreadnoughtot és 10 csatacirkálót állítottak szolgálatba, míg a németek 17 dreadnoughtot és 5 csatacirkálót. Ez a dreadnought-típusú csatahajók és a csatacirkálók összesített számát tekintve 1,54-szeres brit fölényt jelentett. A háború során a brit fölény tovább nőtt a németekkel szemben. A britek további 11 dreadnoughtot és 5 csatacirkálót állítottak szolgálatba, míg a németek két dreadnoughtot és két csatacirkálót. A két hatalom összesített teljesítményét figyelembe véve ez 1,92-szeres brit fölényt eredményezett. A skagerraki csata idején a britek fölénye már jelentősen meghaladta az 1914 végi állapotot. Míg a németeknek 1916 májusáig mindössze egyetlen további csatacirkálót sikerült szolgálatba állítaniuk, a britek tíz új csatahajót állítottak szolgálatba, melyek közül 9 már 38,1 cm-es ágyúkkal volt felszerelve.

Az északi-tengeri helyzet 1914. augusztus – 1916. május

A háború kitörését követően, a felfokozott brit–német haditengerészeti versengés és az egy évtizeddel korábbi Port Arthur elleni japán meglepetésszerű támadás hatása alatt sokan úgy gondolták, hogy rövid időn belül sor kerül egy nagy tengeri csatára. Erre azonban közel két évet kellett várni. Ennek több oka volt. A németek 1914-re lényegében felismerték, hogy a flottaversenyt elvesztették, és a Tirpitz által annak idején 1905-ben véget érőnek prognosztizált veszélyes időszak meghosszabbodott, s még 1914-ben is fennállt. A technika fejlődése, az aknák, a torpedók, a tengeralattjárók és a nagy lőtávolságú partvédelmi tüzérség ugyanakkor gyakorlatilag lehetetlenné tette a hagyományos brit közeli blokád alkalmazását. A Grand Fleet élére 1914. augusztus 4-én kinevezett Sir John Jellicoe tengernagy a következőkben foglalta össze a brit haditengerészet legfontosabb feladatait. Elsőnek és legfontosabbnak a brit hajózás fenntartását tartotta, mivel Nagy-Britannia, mint sziget, nem volt önellátó. A második fő cél az ellenség hajózásának megakadályozása volt. Harmadik helyen a hadsereg egyes egységei átszállításának, illetve utánpótlásának biztosítását jelölte meg. Végül a haditengerészet feladata volt Nagy-Britannia vagy valamelyik gyarmata inváziójának megakadályozása. Jellicoe azon az állásponton volt, hogy e célok leggyorsabban az ellenség tengeri erejének elpusztításával érhetők el.¹²

Az ellenség, azaz a német flotta elpusztítása azonban nem volt olyan egyszerű, különösen, ha az számbeli hátránya tudatában a jól védett kikötőben maradt. A közeli blokád az adott technikai körülmények között az öngyilkossággal ért volna fel, ezért a britek a távoli blokád mellett döntöttek, melynek fő célja a németek Északi-tengerről a világtengerekre való kijutásának a megakadályozása volt. Az Északi-tenger déli kijáratát a Csatorna-

¹¹ Griefmer 1999. 108–110. o.

¹² Jellicoe 1919. 12–13. o.

flotta (Channel Fleet), az északi kijáratát a Scapa Flowban állomásozó Grand Fleet őrizte. A németek számítottak a brit távoli blokádra. Hugo von Pohl tengernagy, a haditengerészeti vezérkar (Admiralstab) főnöke úgy vélte, az adott erőviszonyok között a német flotta nem kockáztathat meg egy Scapa Flow elleni támadást, ezért tengeralattjárók és aknarakók alkalmazását tartotta célravezetőnek. Emellett azt gondolta, hogy Helgoland előtt a britek valamiféle blokádot fenn fognak tartani, és ennek erőzítőjával valamennyire csökkenthetik a brit fölényt. Arra azonban nem volt a németeknek terve, hogy mit tegyenek, ha a britek távol maradnak.¹³ A német Nyílttengeri Flotta (Hochseeflotte) számára kiadott háborús parancs egyébként úgy szólt, hogy ne kockáztassák a flottát és csak olyan körülmények között vállaljanak csatát, amikor valószínűnek látszik a győzelem. Miután a britek sem szívesen kockáztatták a Grand Fleet-et a Helgoland közeli veszélyes vizeken, úgy tűnt, a főerők közti összecsapásra kevés lesz az esély, ha csak a véletlen másképp nem hozza.

Röviden szólni kell a haditengerészeti vezetésben mindkét oldalon bekövetkezett változásokról. Azt már fentebb említettük, hogy 1914 augusztusában Sir John Jellicoe lett a Grand Fleet parancsnoka. 1914 októberében az első tengeri lord, Louis Battenberg herceg német neve miatt kénytelen volt lemondani. Helyére Churchill reaktíválta Lord Fishert, akit még 1910-ben nyugalmaztak, ellenségei nagy örömeire. A Gallipolinál elszenvedett kudarcba mindketten belebuktak 1915 tavaszán. Az Admiralitás első lordja Arthur Balfour, az első tengeri lord Sir Henry Jackson lett. A háború kitörését követően Tirpitz befolyása csökkent, majd a tengeralattjáró-háborún összekülönbözve a császárral, 1916 márciusában lemondott. Utódja Eduard von Capelle lett. A Nyílttengeri Flotta parancsnoka a háború kitörésekor Friedrich von Ingenohl tengernagy volt. Az 1915. januári dogger banki ütközet után a császár menesztette, és februárban Hugo von Pohl tengernagyot nevezte ki a helyére, aki előtte a haditengerészeti vezérkar főnöke volt. Pohl helyét Gustav Bachmann altengernagy vette át. Pohl 1916 januárjában májrákkal kórházba került, ahol februárban elhunyt. 1916. januárban a Nyílttengeri Flotta parancsnokságát Reinhard Scheer tengernagy vette át.

Az Északi-tengeren a háború jellege másként alakult, mint azt korábban elképzelték. Az aknarakók és a tengeralattjárók alkalmazása mellett kisebb, gyors összecsapások jellemezték ezt a hadszínteret a háború elején. Az összecsapások közül egyet, a legjelentősebbet emeljük ki, ahol a két fél legnehezebb egységei először kerültek szembe egymással és csaptak össze:¹⁴ az 1915. január 24-i (első) dogger banki ütközetet. Ezt követően a skagerraki csatáig nem történt újabb összecsapás a nehéz egységek között.

A németeknek feltűnt, hogy a briteknek milyen pontos információik vannak a német flotta mozgásáról. Miután nem is sejtették, hogy a britek fel tudják törni a kódjaikat és megfejtik a rádióüzeneteiket,¹⁵ erős kémtevékenységet gyanítottak a háttérben. Franz Hipper altengernagy, a német csatacirkálók (I. felderítő csoport) parancsnoka úgy vélte,

¹³ Halpern 1994. 23. o.

¹⁴ 1914. december 16-án a Scarborough elleni német támadás során a német Nyílttengeri Flotta majdnem összefutott egy nála gyengébb brit kötelékkel, de Ingenohl korábban visszafordult, tartva attól, hogy az egész Grand Fleettel kerül szembe.

¹⁵ Az Admiralitás 1914 októberében alapított kódfejtő szervezetének fedőneve Room 40 volt. Munkája alapját a megszerzett német kódkönyvek és egyéb titkos dokumentumok jelentették. Ezek közül a legfontosabak az észk partok előtt 1914 augusztusában zátonyra futott MAGDEBURG cirkálóból kiemelt anyagok voltak.

a Dogger Bank környékén működő, főként holland zászló alatt hajózó halászhajók figyeli a németek mozgását és jelentik azt az angoloknak. Hippernek az volt a terve, hogy megtisztítja a Dogger Banket a halászhajóktól és a brit könnyű egységektől. Miután egy német repülőgép 1915. január 19-én brit aktivitást észlelt, Ingenohl 23-án parancsot adott Hippernek a Dogger Bank felderítésére. A briteknek sikerült elfogniuk és megfajteniük Ingenohl utasítását, és másnap reggelre csapdát készítettek elő Sir David Beatty altengernagy parancsnoksága alatt öt csatacirkálójával Hipper erői ellen.

Hipper erői három csatacirkálóból (SEYDLITZ, DERFFLINGER, MOLTKE), egy páncélos cirkálóból (BLÜCHER), négy könnyűcirkálóból és tizennyolc rombolóból¹⁶ álltak. A britek öt csatacirkálójával rendelkeztek, három Beatty (LION, TIGER, PRINCESS ROYAL) és kettő Sir Archibald Moore ellentengernagy (NEW ZEALAND, INDOMITABLE) parancsnoksága alatt, valamint hét könnyűcirkálójával és harmincöt rombolójával.

Az ütközet január 24-én kora reggel vette kezdetét, egy brit és egy német cirkáló összecsapásával. Beatty ekkor délkeleti, Hipper pedig északnyugati kurzuson¹⁷ haladt a távoli torkolattüzek irányába. Hipper cirkálói jelentéseiből és elfogott brit rádióüzenetekből arra a következtetésre jutott, hogy nagyobb brit erő van kinn a tengeren, és hajóival épp egy csapda felé halad. Ezért 7 óra 35 perckor a délkeleti, hazavezető irányt vette fel. 7 óra 50 perckor a LION-ról, Beatty zászlóshajójáról megpillantották a német csatacirkálókat. Hipper egymás után többször a sebesség növelésére adott utasítást, ám a fűtők minden igyekezete ellenére a Moore vezette két régebbi és lassabb csatacirkáló fokozatosan lemaradt Beatty gyorsabb hajói mögött. Beatty három csatacirkálóját fokozatosan felzárkóztatta a BLÜCHER miatt a lehetségesnél lassabban haladó német kötelék mögött. 9 óra körül 18 km-es távolságból a LION tüzet nyitott, a németek kisebb lőtávolságú ágyúik és a hátsó lövegtoronyokat zavaró sűrű füst miatt csak 9 óra 11 perckor tudták azt viszonyozni.

A britek tüzüket az élen haladó SEYDLITZ-re és a hátul haladó BLÜCHER-re koncentrálták. A britek által remélt döntő győzelmet nem sikerült kivívni, jórészt a hibás, illetve félreértelmezett jelzések,¹⁸ illetve a LION sérülései miatt. Beatty szándéka az volt, hogy három gyorsabb csatacirkálójával felzárkózik a három német csatacirkáló mellé, míg a lassabb BLÜCHER-t ráhagyja Moore két csatacirkálójára. A TIGER félreértve egy jelzést, a MOLTKE helyett a SEYDLITZ-et kezdte löni, de tüze teljesen hatástalan volt. 9 óra 43 perckor a LION egyik 34,3 cm-es gránátja eltalálta a SEYDLITZ leghátsó lövegtoronyának a barbettáját.¹⁹ A gránát nem ütötte át teljesen a páncélt, de egy izzó fémadarab meggyújtotta az átrakóhelyiségben lévő tölteteket, majd a tűz áttért a torony többi részére. A toronyszemélyzet megpróbált átmenekülni a másik toronyba, de a tűz oda is áttért, így a teljes személyzet, 159 ember életét veszítette. A hajó felrobbanását a lőszer-

¹⁶ A németek ugyan hivatalosan torpedónaszádoknak nevezték e hajókat, de méretük és fegyverzetük alapján valójában rombolók voltak.

¹⁷ Kurzus: a hajózásban az adott haladási irányt jelenti.

¹⁸ Beatty 1913-ban Ralph Seymourt választotta jelzőtisztjének, annak ellenére, hogy nem volt kellően kiképezve a feladatára. A döntésben erős motiváló tényező lehetett, hogy Seymour lánytestvére Churchill feleségének régi barátja volt. Seymour hibás jelzései mind a Scarborough elleni német támadás idején, mind a dogger banki és a skagerraki csatában jelentős hátrányt okoztak a briteknek. A háború utáni kritikák következtében 1922-ben idegösszeroppanást kapott és öngyilkos lett.

¹⁹ A lövegtorony forgó része a lőszerliftekkel leért egészen a hajó fenekéig. Ezt egy henger alakú akna vette körül, mely a páncélfedélzet felett erős páncélzatot kapott. E páncélozott részt nevezték barbettának.

kamrák elárasztásával sikerült megakadályozni.²⁰ 10 óra 18 perckor a DERFFLINGER 30,5 cm-es gránátjai eltalálták a LION-t. A brit csatacirkáló lelassult, majd újabb találatok következtében le kellett állítani, mert kondenzátorsérülés miatt tengervíz került a kazán-tápvízbe. 10 óra 40 perckor a LION első lövegtornyát találat érte, de a keletkezett tüzet sikerült időben eloltani. Közben 10 óra 30 perckor a BLÜCHER-t eltalálta a PRINCESS ROYAL, és a páncélos cirkáló sebessége 17 csomóra csökkent.

10 óra 54 perckor abban a hiszemben, hogy tengeralattjárót láttak, Beatty 90 fokos fordulóra adott parancsot, de elmaradt mellőle a tengeralattjáró-veszély jelzése, így a németek el tudtak távolodni. Beatty az öt megelőző csatacirkálók számára „az ellenség főerőit támadni” jelzést akarta leadatni, de mivel ez nem volt a szignálkönyvben, jelzőtiszte „az ellenség hátvédjét támadni” jelzést adta le. Erre Moore csatacirkálói kiváltak az üldözésből, és a BLÜCHER-t kezdték el löni, mely 11 óra 45 körül felborult és elsüllyedt, legénységéből 792-en veszték oda. Beatty a mozgásképtelen LION-ról átszállt egy rombolóra, és 12 óra 27 perckor áthelyezte lobogóját a PRINCESS ROYAL-ra. Ekkor azonban már késő volt, a németeknek sikerült elmenekülniük.

A hazatérő németek kezdetben azt hitték, hogy egy brit csatacirkálót sikerült elsüllyeszteniük, mivel a TIGER fedélzetén látványos, de nem túl veszélyes tűz ütött ki. Néhány nap múlva kiderült az igazság, és ez Ingenohl posztjába került, akit von Pohl váltott. Beatty a helyén maradt, Moore-t viszont áthelyezték a Kanári-szigetekhez. A németek tanultak a SEYDLITZ esetéből, és javítottak a löszerkezelés gyakorlatán, de a raktarak és a löszerfelvonók védelmén nem.²¹ A britek ezen a téren nem tanultak semmit, sőt azt a hibás következtetést vonták le, hogy a győzelem kulcsa a tűzgyorsaság növelésében van, ezért a löszerkezelésben még rosszabb gyakorlatra álltak át, ami Skagerraknál tragikus következményekkel járt. A csatacirkáló–csatacirkáló közti összecsapásban a németek jelentősen jobban lőttek, 22 találatot értek el 7 brit találattal szemben. A németek tudták, hogy a brit csatacirkálók megjelenése nem volt véletlen, de továbbra sem sejtették, hogy a britek meg tudják fejteni a rádióforgalmukat, és erős kémtevékenységre gyanakodtak.

Von Pohl parancsnoksága alatt nem változott jelentősen a haditengerészeti stratégia. Ő sem kívánta a német flottát a brit partokhoz közeli vizeken kockáztatni. 1915 tavaszán ugyan hat alkalommal kifutott a Nyílttengeri Flottával, de egyik alkalommal sem távolodott el 200 kilométernél messzebbre saját bázisáktól. Pohl maga is tudta jól, hogy a britek nem fognak a német bázisok közelében megjelenni, különösen nem egy a német flottánál gyengébb kötelékkel, így hiábavaló ilyesmiben reménykedni. Mint kifejtette, nem szabad a britektől ilyen „kivételes ostobaságot” várni.²² A flotta inaktivitása nem tett jót a morálnak, különösen a fiatalabb tisztek, illetve Tirpitz híveinek körében.

1916 januárjában von Pohl kórházba került, helyét Reinhard Scheer tengernagy vette át. Február elején Scheer a törzsével, melyben ott voltak az inaktivitás miatt elégedetlenkedők prominensei, egy új programot készített, mely aktívabb és agresszívebb stratégiát

²⁰ Wilhelm Heidkamp szivattyúmaster kézzel nyitotta ki a vörösen izzó szelepeket, megmentve a hajót, miközben súlyos égési sérüléseket szenvedett.

²¹ John Campbell: Jütland: an Analysis of the Fighting. webpages.charter.net/abacus/news/jutland/cont.htm (megtekintve: 2016. május 24.) Chapter 18. Campbell cáfolja azt az elterjedt nézetet, hogy a németek Dogger Bank után javítottak a löszerraktárak és a löszerfelvonók védelmén. Valójában csak a löszerkezelési előírásokat változtatták meg, csökkentve a löszerraktárak és az ágyúk között lévő töltetek számát.

²² Halpern 1994. 288. o.

fogalmazott meg. Az elgondolás alapját az képezte, hogy a briteket megpróbálják arra kényszeríteni tengeralattjáró- és aknahadviselés, parti városok lövetése, illetve zeppelinekkel való bombázás útján, hogy haditengerészeti erőik egy részével kifussanak, és a németeknek kedvező körülmények között kényszerüljenek harcba bocsátkozni.²³ Scheer március 5-6-án kifutott a Nyílttengeri Flottával, miközben zeppelinek Hullt bombázták. A németek célja a brit őrzáratok megsemmisítése volt, de mivel megtörték a rádiócsendet, a britek időben értesültek a jelenlétükről, így az összecsapás elmaradt. A német csatacirkálók április 25-én Lowestoftot lőtték, de az összecsapás ismét elmaradt. 1916 tavaszán a britek is hasonlóval kísérleteztek: a német léghajóbázisok elleni bombázásokkal akarták a német flottát kicsalogatni, szintén sikertelenül.

A skagerraki csata

Mint láttuk, mind a két fél gyors csapásokkal próbálta csapdába csalni a másikat. A britek azt remélték, hogy a német partoktól távol kaphatják el a Nyílttengeri Flottát, míg a németek abban bíztak, hogy egy náluknál gyengébb kötelékre csaphatnak le. Májusra Scheer egy újabb tervet dolgozott ki: Sunderland ágyúzásával akarta kicsalogatni a briteket. A brit bázisok közelébe 18 tengeralattjárót küldtek ki azzal a céllal, hogy a kifutó brit kötelékeket meggyengítsék. Jellicoe Grand Fleetjének helyzetét zeppelinek bevetésével kívánták megfigyelni, hogy elkerüljék a nem kívánt találkozást a brit főerőkkel. A cél ismét a szokásos volt: Beatty csatacirkálójának Scheer főerői elé való csalogatása. Az eredetileg május közepére tervezett akciót el kellett halasztani, mivel a legújabb német csatahajóknál kondenzátorhibákra derült fény, a SEYDLITZ kijavítása is késlekedett. Május 28-ára az idő elromlott, a viharos szél lehetetlenné tette a zeppelinek bevetését, ezért egy alternatív tervet dolgoztak ki. Sunderland lövése helyett a Dogger Bankhez kívánták kivevénnyelni a csatacirkálókat, hogy megtámadják az őrzáratozó brit erőket, így csalva csapdába Beattyt. Miután a szél nem csillapodott, és a tengeralattjárók készletei csak június 1-jéig tartottak ki, május 30-án Scheer elrendelte az új terv május 31-én való végrehajtását. Ezen a napon hajnali egy órakor Hipper csatacirkálói kifutottak, majd nem sokkal később Scheer csatahajói is.

A britek a német rádióforgalmazásból már 28-án sejtették, hogy a német flotta valamire készül, majd ez a május 30-án kiadott parancsból bizonyossággá vált. Az Admirális 17 óra 40-kor utasította Jellicoe-t a kifutásra, a brit flotta 22 óra 30-kor kifutott. A brit erők összesen 28 dreadnought-típusú csatahajót, 9 csatacirkálót, 8 páncélos cirkálót, 26 könnyűcirkálót, 79 rombolót és egy hidroplán-anyahajót számláltak. A németek 16 dreadnought-tal, 6 régi standard csatahajóval, 5 csatacirkálóval, 11 könnyűcirkálóval és 61 rombolóval rendelkeztek. A Jellicoe vezette brit főerők 24 csatahajóból, három csatacirkálóból, 8 páncélos cirkálóból, 12 könnyűcirkálóból és 52 rombolóból álltak. A Beatty vezette felderítő erőket 6 csatacirkáló, 4 QUEEN ELIZABETH-osztályú gyors csatahajó, 14 könnyűcirkáló és 27 romboló képezte. A Scheer vezette Nyílttengeri Flotta 16 dreadnought-ból, 6 standard csatahajóból, 6 könnyűcirkálóból és 31 rombolóból állt. A Hipper parancsnoksága alatt álló felderítő erők 5 csatacirkálóból, 5 könnyűcirkálóból és 30 rombolóból álltak. Jellicoe zászlóshajója az IRON DUKE csatahajó, Beatty-é a LION

²³ Halpern 1994. 310. o.

csatacirkáló volt. Scheer a FRIEDRICH DER GROßE csatahajó, Hipper a LÜTZOW csatacirkáló fedélzetéről vezényelte erőit.

Az első kontaktus Beatty és Hipper erői között a véletlennek köszönhetően jött létre. A két flotta ugyan egymáshoz közelítő kurzuson haladt, de a találkozás csak később jött volna létre. Hipper cirkálóból és rombolóból álló előőrs 14 óra körül átvizsgálásra megállított egy dán gőzöst. A gőzöst meglátták Beatty cirkálói is, és hasonló célból elindultak feléje, amikor megpillantották a németeket. A csata első lövéseit a brit GALATEA cirkáló adta le 14 óra 28-kor, az első találatot pedig a német ELBING cirkáló érte el a GALATEÁ-n 14:36-kor. Beatty tizenkét perccel a harc kezdete után fordult délkelet felé és növelte a sebességét, hogy elvágja a németek útját a hazai bázisokhoz. Jelzési nehézségek miatt Hugh Evan-Thomas ellentengernagy a csatacirkálóknál amúgy is lassabb négy gyors csatahajója mintegy 16 kilométerrel lemaradt Beatty hajói mögött, így csak fél órával később tudtak csatlakozni a német csatacirkálók elleni küzdelemhez.

A LION-ról 15:30-kor pillantották meg a német csatacirkálókat, körülbelül 25 km távolságra. 15:45-kor Hipper délkeletnek fordult, hogy a brit csatacirkálókat Scheer 75 km-re délkeletre lévő főerői elé vezesse. Kezdetét vette a csata „futás délnek” (Run to the South) nevezett szakasza. 14 km-es távolságból a németek nyitottak először tüzet 15:48-kor. A csatának ebben a fázisában a németek sokkal jobban lőttek, mint a britek, amiben a fényviszonyok és a szél is segítette őket, míg a briteket saját hajóik füstje erősen zavarta. Perceken belül a németek több találatot értek el a hatból három brit csatacirkálón. 16 órakor szenvedték el a britek az első súlyos sérülést: a LION Q jelű lövegtornyát egy 30,5 cm-es gránát eltalálta és használhatatlanná tette. A löszerraktárak elárasztására kiadott gyors parancs mentette meg a hajót a megsemmisüléstől.²⁴ A LION-t ért találatot követően perceken belül bekövetkezett az első katasztrófa. Az INDEFATIGABLE-t 16:02 és 16:05 között a VON DER TANN két sortüzének legalább négy 28 cm-es gránátja eltalálta. Először az X torony löszerraktára robbant fel, majd egy újabb találat következtében az A toronyé is. A csatacirkáló kettétört és elsüllyedt, 1017-en vesztették életüket, s mindössze két túlélőt sikerült a vízből kimenteni. A LION-t ért találattal egy időben a QUEEN MARY eltalálta a SEYDLITZ hátsó, emelt helyzetű lövegtornyának a barbettáját, felrobbantva négy töltetet. A lövegtorony kiégett, személyzetének nagy része meghalt, de a tűz most nem tudott áttérjedni a másik lövegtoronyra, mint Dogger Banknél.

Evan-Thomas gyors csatahajói 16:08-tól csatlakoztak a küzdelemhez, amikor a BARHAM leadta az első sortüzet a VON DER TANN-ra. Néhány percen belül a másik három csatahajó is lőtávolságba ért. A britek a legsúlyosabb veszteségüket 16:26-kor szenvedték el: a DERFFLINGER és esetleg a SEYDLITZ több gránátja eltalálta a QUEEN MARY-t, és felrobbantak az első löszerraktárai. A brit csatacirkáló 1275 fős legénységéből mindössze kilencen maradtak életben.²⁵ 16:30 körül mindkét fél torpedómadást vezényelt, melyben két brit és két német romboló elsüllyedt. A németeknek nem sike-

²⁴ Francis Harvey tengerészgyalogos őrnagy, a torony parancsnoka a találat következtében halálosan megsebesült, de az utolsó erejével még parancsot adott a löszerraktárak lezárására és elárasztására. Fél órával később a toronyban lévő kordit (a füstnélküli lőpor angol neve) töltetek felrobbantak, de a lezárt és elárasztott löszerkamrák megóvták a hajót a megsemmisüléstől. Harvey posztumusz megkapta a legmagasabb brit kitüntetést, a Viktória Keresztet.

²⁵ A QUEEN MARY felrobbanása után tette Beatty híres megjegyzését: „Valami baj van ma az átkozott hajóinkkal.”

rült torpedótalálatot elérni a brit csatacirkálókon, míg a britek eltalálták a SEYDLITZ-et, amelyet azonban hatásos torpedóvédelmi rendszere megóvott, és tudta tartani a sebességét. A csatának ebben a fázisában a németek sokkal jobban lőttek, mint a britek: csatacirkálók 42 találatot értek el, míg a brit csatacirkálók 11-et, a később csatlakozó gyors csatahajók pedig 6-ot.

A brit cirkálók közben jelezték Beatty-nek és Jellicoe-nak a német Nyílttengeri Flotta felbukkanását. Jellicoe-t ez meglepetésként érte, mivel az Admiralitástól azt a információt kapta, hogy a német csatahajók nem futottak ki. Beatty 16.38-kor pillantotta meg a német főerőket, és parancsot adott a balra történő 180°-os fordulóra. Evan-Thomas csatahajói 16.48-kor bal helyett jobbra fordulásra kaptak parancsot, így a csatacirkálók és a csatahajók között egy öt kilométeres rés keletkezett. A 180°-os fordulót követően a csata újabb fázisa vette kezdetét, a „futás északnak” (Run to the North). A szerepek most megváltoztak, Beatty csalta maga után Hipper és Scheer erőit a Grand Fleet irányába. A fordulás következtében a négy brit gyors csatahajó a német csatahajók lőtávolaiba került. A következő egy órában Evan-Thomas hajórajja Beatty utóvédjeként egyszerre küzdött a német csatacirkálókkal és Scheer csatahajóival. A rossz láthatóság miatt Beatty 17:10 után egy időre kivonta magát a küzdelemből, majd 18 óra előtt, sokkal kedvezőbb láthatósági viszonyok között újra bekapcsolódott a harcba. A kedvező körülmények miatt a britek több találatot értek el Hipper hajóin.

18 órakor Jellicoe még semmit nem tudott a német főerők helyzetéről. 18:14-kor Beatty zászlóshajója fénylelekkel csak annyit jelzett, hogy az ellenséges csatahajók dél-délnyugatra vannak. Jellicoe dilemma elé került, hogy a hat oszlopban haladó csatahajóiból hogyan formázzon csatasort: a legészakibb vagy a legdélibb oszlop után sorakoztassa fel hajóit. Végül úgy döntött, a legészakibb oszlop mögé formál csatasort és úgy hajózik délkeleti irányba. Ez végül helyes döntésnek bizonyult, mert nem csak merőlegesen tudott a német flottára haladni, és így esélye volt végrehajtani a klasszikus, a T felső szárát áthúzó manővert, de egyben elvághatta a német flotta hazavezető útját.

Jellicoe még 16:05-kor rendelte el Sir Horace Hood ellentengernagynak, hogy három csatacirkálójával csatlakozzon Beatty-hez. A Hood elővédjéhez tartozó CHESTER cirkáló összecsapott a túlerőben lévő német cirkálókkal, majd a felmentésére érkező csatacirkálók 17:56-kor mozgásképtelenné tették a német WIESBADEN cirkálót. Ezt az időszakot, amikor számos hajó zsúfolódott össze kis területen és kereste a pozícióját az egymáshoz közeledő flották között, a britek „szeles sarok”-nak (Windy Corner) nevezték. A britek ebben az időszakban további súlyos veszteségeket szenvedtek. Sir Robert Arbuthnot altengernagy két páncélos cirkálóval végezni akart a WIESBADEN-nel, de a nagy füstben nem vette észre, hogy egyenesen belefutnak a német csatahajók és csatacirkálók ágyúiba, melyek 7-8 km-ről nyitottak rájuk tüzet. A DEFENCE hamarosan felrobbant, és teljes, 903 fős legénységével, köztük Arbuthnottal, elsüllyedt. A félig roncsosá lőtt WARRIOR-t a WARSPITE gyors csatahajó mentette meg. 18:19-kor ugyanis a WARSPITE kormánygépe fordulás közben beragadt, és a hajó két teljes kört írt le, mire sikerült megjavítani. A köröző csatahajó magára vonta a németek tüztét, így a WARRIOR el tudott evickélni. A sérült páncélos cirkáló másnap reggel elsüllyedt.

18:20-kor Hood csatacirkálói tüzet nyitottak a német csatacirkálókra, melyeket Beatty hajói is lőttek. A britek több találatot értek el, főleg a LÜTZOW-on. 16:29-kor az INVINCIBLE Q jelű lövegtornyát találat érte, és felrobbant a lőszerraktára. A csatacir-

káló 1032 fős személyzetéből mindössze hatan maradtak életben, Hood is életét vesztette. Időközben a LÜTZOW orra egyre mélyebben süllyedt a vízbe, és a csatacirkáló annyira megsérült, hogy Hipper kénytelen volt átszállni a G39 jelű rombolóra.

18:30-kor Scheer teljes meglepetésére a füstből és a ködből kibontakozott a brit Grand Fleet, melyről a németek azt hitték, hogy nincs kinn a tengeren. A taktikai szempontból előnyös helyzetben lévő britek tüzet nyitottak, és Jellicoe zászlóshajója, az IRON DUKE percekben belül hét találatot ért el az elől haladó KÖNIG csatahajón. Scheer érzékelve, hogy halálos csapda felé tartanak, 18:33-kor elrendelte az egyidejű 180°-os fordulót jobbra (Gefechtskehrtwendung nach Steuerbord), és ezzel az ügyesen végrehajtott manőverrel, melyet a rombolók mesterséges ködfejlesztéssel fedeztek, a németeknek sikerült kivonni magukat a britek tüzeiből.

Jellicoe, tartva az esetleges német torpedótámadástól, nem kezdte el közvetlenül üldözni a német flottát, hanem először délkeletnek, majd délnek fordult, azzal a céllal, hogy a németek nyugatra legyenek tőle, s így megakadályozza hazatérésüket. 18:54-kor a brit MARLBOROUGH csatahajót torpedótalálat érte (feltehetően a WIESBADEN-ről), ezért sebességét 16 csomóra kellett csökkenteni. 19 óra előtt néhány perccel Scheer ismét végrehajtott egy fordulót azzal a céllal, hogy összezavarja a briteket és később, a beálló sötétségben könnyebben elmenekülhessen. A forduló következtében ismét szembetalálta magát a brit flotta koncentrált tüzével, és öt német csatahajót értek találatok, míg a németek egyedül a brit COLOSSUS-t találták el. 19:15-kor Scheer ismét egyidejű 180°-os jobbra fordulót rendelt el, miközben a csatacirkálókat támadásra, a rombolókat támadásra és főerőinek fedezésére utasította. A fordulás végrehajtása most nem sikerült olyan rendezetten, mint korábban, de végül Scheer erői nyugati irányban a ködben kivonták magukat a harcból.

Miután Hipper még mindig a G39-en tartózkodott, a megmaradt négy német csatacirkáló később „halállovaglásnak” nevezett akcióját Johannes Hartog kapitány, a DERFFLINGER parancsnoka vezette. A rövid, de elkeseredett akcióban a német csatacirkálók további 37 találatot kaptak, miközben mindössze kettőt értek el. A német hajók a súlyos találatok ellenére túléltek az akciót és elérték céljukat: a német főerők sikeresen kivonták magukat a küzdelemből. 19:45-kor Scheer úgy döntött, hogy hazatér. Ebben viszont akadályozta a brit flotta, amely közte és a hazai kikötők között helyezkedett el. Jellicoe utasítására Beatty a megmaradt csatacirkálóival a németek csatasora elejének keresésére indult, s közben 20:20 és 20:30 között röviden összecsapott a német csatacirkálókkal. Ahogy a szürkület sötétségbe fordult, még történt egy-két lövésváltás a brit és a német csatahajók között, majd a nagy egységek közötti küzdelem véget ért.

Jellicoe – aki tudta, hogy a németek jobbak az éjszakai harcban – úgy döntött, hajnalban folytatja újra a csatát. Dél fele haladt, így próbálta elvágni a németek feltételezett menekülési útvonalát, a flottája mögött 8 kilométerre hátvédnek cirkálókat és rombolókat hagyva. A németek a brit flotta mögött, attól északra vágtak át. A brit főerők órákon keresztül látták és hallották északon az ágyútüzet, amikor a német főerők átvágtak a brit cirkálókon és rombolókon, sőt egyes brit csatahajók közvetlenül látták az elhaladó német csatahajókat. Ennek ellenére ezek a hírek nem jutottak el Jellicoe-ig, melynek több oka volt. Bizonyos esetekben saját hajónak nézték a németeket, máskor pedig tüzelésükkel nem akarták felfedni a pozíciójukat. Végül volt egy, a brit mentalitásban gyökerező ok is: a kapitányok úgy gondolták, amit ők látnak, látják a parancsnokaik, és majd ők

adnak parancsot a tüzelésre, ha jónak látják. Részben ennek köszönhetette a súlyosan sérült SEYDLITZ, hogy hazatérhetett, ugyanis több brit csatahajóról is meglátták, de parancs hiányában nem lőttek rá.

Az éjszaka folyamán több rövid, heves összecsapásra került sor, melyben mindkét fél további veszteségeket szenvedett. A britek legsúlyosabb vesztesége az éjszaka folyamán a BLACK PRINCE páncélos cirkáló volt, mely véletlenül a német csatahajók mellé keveredett, s azok ágyútüzében teljes legénységével együtt elsüllyedt. A britek emellett öt rombolót vesztek. A németek elvesztették a POMMERN régi standard csatahajót, melyet brit rombolók torpedóztak meg, s szintén teljes legénysége odateszett. Német részről elsüllyedt még két cirkáló és egy romboló. Június 1-jén hajnali 1:45-kor a menthetetlennek bizonyuló LÜTZOW-ot elhagyta a legénysége, és torpedóval elsüllyesztették.

Az éjszaka folyamán Jellicoe-nak lett volna még esélye elvágni a németek hazafelé vezető útját, ha komolyan veszik az Admiralitástól 23:15-kor kapott jelzést a németek pozíciójáról. Mivel érkezett egy ennek teljesen ellentmondó jelentés is, valamint a csata előtt az Admiralitás azt jelezte, hogy a Nyílttengeri Flotta nem futott ki,²⁶ nem vették komolyan a jelzést. Mire másnap hajnali 4 után Jellicoe értesült a német flotta pozíciójáról, már késő volt. A brit főparancsnok ezért visszafordította hajóit, átfésülték a csata helyszínét sérült ellenséges hajók után kutatva, majd visszatértek bázisaikra.

A csatában a britek jóval nagyobb veszteségeket szenvedtek, mint a németek: elvesztettek három csatacirkálót, három páncélos cirkálót és nyolc rombolót, valamint 6094 brit tengerész esett el. A németek elvesztettek egy csatacirkálót, egy standard csatahajót, 4 cirkálót és öt rombolót, halottaik száma pedig 2551 volt. Június 2-án a németek sajtóközleményt adtak ki, melyben jelentős győzelemként értékelték a csatát, egy brit csatahajó és három csatacirkáló elsüllyesztését jelentve be, míg saját veszteségek közül csak a POMMERN-t és a WIESBADEN-t vallották be. A német sajtó óriási győzelemként ünnepelte a csatát. A britek kezdetben próbálták elhallgatni a híreket, az Admiralitás 2-án este adott ki egy rövid közleményt, de másnap a brit sajtó német győzelemről cikkezett. A közvéleményt sokkolta a hír, hogy a régóta várt csata nem brit győzelmet hozott. A közvélemény csak akkor nyugodott meg valamelyest, amikor 7-én a németek hivatalosan elismerték a LÜTZOW elvesztését.

A csata megítélése és a győztes kérdése mind a mai napig viták tárgyát képezi. Pusztán a veszteségadatokat nézve egyértelműnek tűnhet a német győzelem. A célok megvalósulását és a hosszabb távú stratégiai konzekvenciákat tekintve már jóval árnyaltabb a kép. Az, hogy a két fél főerői közt létrejött az összecsapás, eleve azt jelentette, hogy a brit szándékok valósultak meg és a németek futottak bele a brit csapdába, nem pedig a britek a német csapdába. Annak, hogy végül a briteknek nem sikerült kihasználniuk a helyzetet, és a németeknek viszonylag kis veszteségekkel sikerült magukat kivágniuk a csapdából, számos oka volt, az inkompetenciától kezdve a technikai problémákra és a rossz gyakor-

²⁶ A németek azt a gyakorlatot követték, hogy a főparancsnok zászlóshajójának rádió-hívőjelét átvitték egy parti rádióállomásra, ha a hajó kifutott, a zászlóshajó pedig új hívőjelet kapott. A Room 40 és az Admiralitás közti féltékenykedés vezetett ahhoz, hogy amikor csata előtt megkérdezték a Room 40 embereit, hol van a német zászlóshajó rádió-hívőjele, megkapták a választ, hogy Wilhelmshavenben. A további magyarázatra azonban nem voltak kíváncsiak, pedig abból kiderült volna, hogy a német flotta valószínűleg kifutott. Ha Jellicoe ezt tudta volna, akkor nem gazdaságos, hanem teljes sebességgel haladt volna, és egy-két órával hamarabb összetalálkozott volna a német flottával.

latokon át a szerencsés (avagy szerencsétlen) véletlenekig. A briteket rendkívüli módon frusztrálta, hogy bár a helyzet alapvetően az elképzeléseik szerint alakult, a várva-várt győzelem elmaradt, sőt, nagyobb veszteségeket szenvedtek, mint a németek. A győzelmi mámor közepette ugyanakkor Scheer tisztában volt vele, hogy a német flottát csak a szerencse, különösen a brit gránátok pocsként minősége mentette meg a súlyosabb veszteségektől. Azt is tudta, hogy ha az esetleges jövőbeli összecsapásokban is így alakulnak a veszteségarányok, matematikailag előbb nullázódik le a német flotta, mint a brit.²⁷

Bizonyos vélemények szerint a csata stratégiaiilag mégis inkább brit győzelem volt: a németek vonultak vissza, és a britek maradtak a terület urai. Ahogy Balfour, az admirális első lordja fogalmazott: „a győztes nem szokott elfutni”.²⁸ A német flotta ezt követően már csak háromszor futott ki az Északi-tengerre: 1916. augusztus 19-én, 1916 októberében és 1918 áprilisában. E három eredménytelen akció mellett a németek kerültek a brit flottával való kockázatos összecsapást, és a német felszíni flotta tevékenysége a Balti-tengerre korlátozódott. Az augusztus 19-i német akciót követően, melynek folytán csak tengeralattjárókkal okozott a két fél egymásnak veszteséget, Jellicoe szeptember 13-án úgy döntött, hogy a Horns reef (Szarv zátony) vonalától délre nem biztonságos a tengeralattjáró- és aknaveszély miatt hadműveleteket folytatni, így kerülni kell azt a területet, kivéve az olyan eseteket, mint egy esetleges Nagy-Britannia elleni német invázió. Október 6-án a németek a tengeralattjáró-háború folytatásáról döntöttek, majd 1917 februárjától Nagy-Britannia térdre kényszerítését a korlátlan tengeralattjáró háborútól várták. A kereskedelmi hajókat támadó tengeralattjárók ellen pedig egészen másféle hadviselésre volt szükség, melyben nem a Grand Fleet csatahajói és csatacirkálói játszották a főszerepet.

Az osztrák–magyar misszió

A császári német és az osztrák–magyar haditengerészet partnersége és kapcsolatai egészen az előbbi megalakulásának idejéig, 1871-ig nyúlnak vissza. A kapcsolatok szorosabbá és intenzívebbé válása 1900-tól, a hármasszövetség első haditengerészeti megállapodásától datálható.²⁹ A két hatalom közti haditengerészeti információáramlás, különösen a Tirpitz-érától kezdve, meglehetősen aszimmetrikus volt. Mindez természetesen a német flotta nagyobb méretéből és sokkal bőkezűbb finanszírozásából, valamint a német ipar és technológia jóval fejlettebb voltából fakadt. Az aszimmetria, különösen technológiai téren, azt jelentette, hogy a releváns információk Németország felől áramlottak a Monarchia felé, az osztrák–magyar haditengerészet számos kérdésben fordult a technológiában és tapasztalatokban előttük járó nagy szövetségeshez, míg fordított eset viszony-

²⁷ Scheer jelentése II. Vilmosnak a skagerraki csatáról. Közli: Battle of Jutland. 30th May to 1st June 1916. Official despatches with appendices. London, [é. n.] 587–600. o. Scheer annak ellenére óv a további hasonló összecsapásoktól, hogy még egy QUEEN ELIZABETH-osztályú csatahajó elsüllyesztését is jelenti. A nagy felszíni egységek bevetése helyett inkább Nagy-Britannia tengeralattjáró-háború általi gazdasági térdre kényszerítését javasolja.

²⁸ Kiss 2011. 106. o.

²⁹ A kapcsolatokra átfogóan lásd: Schiel 2014.

lag ritkán fordult elő.³⁰ A német–osztrák–magyar haditengerészeti kapcsolatok terén bizonyos esetekben a felek (elsősorban a német fél) még szövetségesek közt is ritkaságszámba menő módon adtak át egymásnak bizalmas adatokat, míg más esetekben egymás előtt is titkolóztak. Ennek alapján nem lehet egyértelmű kijelentéseket tenni a két hatalom haditengerészeti kapcsolatainak és partnerségének milyenségéről, mivel az témakörönként és időszakonként változatos képet mutatott.

Az 1914. előtti időszak legfontosabb németországi osztrák–magyar haditengerészeti missziójára 1909. április 29–30-án került sor. Az osztrák–magyar haditengerészet 1909. április 17-én kért engedélyt arra, hogy a legújabb német csatahajótervekbe bepillantást nyerhessen. Az engedélyt nem kisebb személy, mint maga II. Vilmos német császár adta meg. Berlinbe Alfred von Koudelka fregattkapitány, Rudolf von Montecuccoli haditengerészeti parancsnok titkára utazott, akinek személyesen Tirpitz mondta el a legbizalmasabb kísérleti eredményeket.³¹ A német fél ebben az esetben a komoly anyagi és időráfordítással megszerzett legbizalmasabb kísérleti eredményeit adta át az osztrák–magyar haditengerészetnek, az már más kérdés, hogy ebből vajmi keveset hasznosítottak. Utóbbi miatt nem véletlen, hogy Tirpitz még 1913 őszén is erősen kritizálta az első osztrák–magyar dreadnoughtok (TEGETTHOFF-osztály) konstrukciós hibáit és gyenge túlélőképességét.³² A Németországban tett osztrák–magyar haditengerészeti tanulmányutak között meg kell még említeni az 1912-es tüzérségi tanulmányutat, valamint a Föttinger-féle hidraulikus fordulatszám-csökkentő tanulmányozását 1913-ban és 1914-ben.³³

Az első világháború kitörését követően a német és az osztrák–magyar haditengerészet kapcsolatai természetszerűleg új dimenzióba léptek. Olaszország semlegességének deklarálásával az 1913-ban kötött olasz–osztrák–magyar–német haditengerészeti megállapodás érvényét veszítette, a német Mittelmeerdivision egységei (GOEBEN, BRESLAU) pedig a cs. és kir. haditengerészethez való csatlakozás helyett a Dardanellákba hajóztak. Ebben a helyzetben, különösen 1915-től kezdve, az osztrák–magyar bázisokról operáló német tengeralattjárók megjelenésével az együttműködés legfontosabb területévé a földközi-tengeri tengeralattjáró-hadviselés vált. A háború alatti német és osztrák–magyar haditengerészeti kapcsolatok és együttműködés egyes részelemeiről vannak bizonyos fokú ismereteink, de e kapcsolatok szisztematikus feltárása még a jövőbeli kutatások feladata.

A világháború alatti német–osztrák–magyar együttműködés egyik kitüntetett epizódja írásunk tárgya, az osztrák–magyar Skagerrak-misszió és résztvevőinek jelentése a csata német tapasztalatairól. A misszióról és a jelentésről először Erwin F. Sieche tesz említést 1981-ben.³⁴ Sieche írásában csak egy rövid utalást tesz a jelentés létrejöttére, de annak tartalmáról nem közöl semmit, illetve a dokumentum fellelhetőségének helyét sem adja

³⁰ Azok közül a témák közül, melyekben a német haditengerészet fordult az osztrák–magyarhoz információért, a hármas lövegtorony ügye a legjelentősebb. A németek élénken érdeklődtek az első osztrák–magyar dreadnought-osztályon alkalmazott hármas lövegtoronyok iránt, és ennek megfigyelésére 1913 júliusában külön tanulmányutat szerveztek. *Schiel 2014.* 203–205. o. Ugyancsak e körbe tartoztak még az osztrák Petrávić cég tűzvezető eszközei.

³¹ Bővebben lásd: *Krámlí 2010/1.* (www.kriegsmarine.hu)

³² *Schiel 2014.* 161. o.

³³ *Schiel 2014.* 205., 191–192. o. valamint a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Archivuma (MMKMA) Mládiata-gyűjtemény, 21. d. „Bericht zum Föttinger-Anlage”.

³⁴ *Sieche 1981.* 126. o.

meg.³⁵ Így csak feltételezni tudjuk, hogy Bécsben, a Kriegsarchivban találkozott vele, azonban az kérdéses, hogy magával a dokumentummal, vagy csak más iratokban a rá való hivatkozással. Tudomásunk szerint Siechén kívül senki nem foglalkozott még említés szintjén sem a témával.

Mint már nem először, a Skagerrak-misszió esetében is Mladiáta János hajóépítő mérnök, egykori haditengerésztiszt, majd folyamőr törzskapitány siet segítségünkre, gyűjtő-szenvedélyének köszönhetően. Terjedelmes, több mint negyvendoboznyi hagyatékát az egykori Közlekedési Múzeum, ma Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Archivuma őrzi. A hagyaték számos fontos dokumentumot rejt az egykori osztrák–magyar haditengerészetből, s megtalálhatók benne olyanok is, melyeknek a bécsi Kriegsarchivban már nyoma veszett.³⁶ Mladiáta hagyatékában található egy dosszié, mely a „Skagerrak-Bericht” címet viseli.³⁷ A dosszié 16 oldal kézírást – kitépett kockás füzetlapokon –, valamint két pausz és három kékmásolat rajzmellékletet tartalmaz. A rajzok legerjedelmesebbike, egy kihajtogatható kékmásolat a „Skizzen zum Missionsbericht (Artillerie)” címet viseli, 1916. augusztus 2-i dátummal. A kézírás a hagyatékban található más írásai alapján nagy valószínűséggel Mladiátáé. A hagyaték alapján megállapítható, hogy Mladiáta más, öt érdeklő témákban is készített másolatokat, valószínűleg olyankor, amikor az eredeti anyagot nem tudta „eltenni”. A rajzmelléklet, különösen a kékmásolatok, illetve a szövegben lévő, az ábrákra tett hivatkozások és ezek egymással való pontos megfelelése hitelesítik, hogy valóban a skagerraki csatáról szóló jelentésekről van szó.

Az anyag négy különböző jelentést tartalmaz, melyek 1916. július-szeptemberben íródtak. E jelentéseket keletkezésük sorrendjében tesszük közzé (1–4. melléklet). Az 1. melléklet alapvetően a német csatacirkálókat és csatahajókat ért találatokkal foglalkozik. Ennek melléklete két kékmásolat lap, nyolc csatacirkáló illetve csatahajó ábrájával, melyekre be vannak rajzolva a találatok.³⁸ A 2. melléklet részben szintén e találatokat taglalja, de itt kap helyet a tüzérségi rész, illetve a legújabb német hajók (HINDENBURG, BAYERN) leírása. Ennek a melléklete a kihajtható nagy kékmásolat. A 3. melléklet a gépberendezéseket ismerteti, a két pausz rajz (BAYERN turbinái) ennek a melléklete. A 4. melléklet az orvosi és higiéniai tapasztalatokkal foglalkozik. Az anyagból sajnos nem tudunk meg semmit magáról a misszióról, annak előkészítéséről és lefolyásáról, s ami még nagyobb kár, nem tudjuk meg, hogy e négy jelentés a teljes anyag, avagy csak egy része annak. E kérdésekre választ találni csak a bécsi Kriegsarchivban végzett célzott levéltári kutatásokkal lehet, de még ez sem biztos, hogy eredményre vezet, ha az anyagok valamikor kiemelésre kerültek.

A manőverek, a tűzvezetés, a taktika, illetve a brit fél manőverei és tűzvezetése, sőt, egyáltalán bármi az ellenségről, teljesen hiányoznak a jelentésekből. Ennek alapján jog-

³⁵ E jó szokását megtartotta fenti publikációjának más fórumokon való rövidített újraközléseiben is. Újabb információt csak annyit közöl, hogy a jelentés „terjedelmes”. Mindenesetre ez a megfogalmazása, hogy „Bizonyosan a Skagerrak-jelentés hatására is ...” felkelti azt a gyanút, hogy nem látta, de az egészen bizonyos, hogy nem olvasta a jelentést. *Sieche* 1981. 126. o.

³⁶ Ilyen például a „megerősített TEGETHOFF-osztály” torpedóvédelmének tesztelésére 1914 júniusában végzett szekció-kísérletre vonatkozó dokumentum-együttes. Ennek eredetijét az első világháborút követően kiemelték a haditengerészet bécsi anyagából. Lásd: *Krámlí* 2009. (www.kriegsmarine.hu)

³⁷ MMKMA Mladiáta-gyűjtemény, 31. d. „Skagerrak-Bericht.”

³⁸ A hajók az alábbiak: SEYDLITZ, OSTFRIESLAND, VON DER TANN, [GROßER] KURFÜRST, MARKGRAF, MOLTKE, KÖNIG, DERFFLINGER.

gal lehet feltételezni, hogy a négy jelentés mellett lehettek még más is. Ugyanakkor felmerül a gyanú, hogy a németek nem mindent osztottak meg osztrák–magyar kollégáikkal. Ez elsősorban a tűzvezetésre vonatkozhat, mely a korabeli haditengerészeti technikában a leginkább „top secret” kategóriát jelentette. Legalábbis erre utal, hogy a tűzéségi rész a lövegtoronyokban elhelyezett távmérőkön túl semmilyen említést nem tesz a tűzvezetésről. Természetesen az is lehetséges, hogy erről külön jelentés készült. Ami szembetűnő a jelentésekben, a releváns, nagy titkok hiánya. Különösen igaz ez a hajógépekről szóló részben, mely tele van olyan adatokkal, melyeket bárki megtudhatott a korabeli flottaalmanachokból. Ugyanakkor csalóka a mai szemmel, a csata minden apró mozdulatát feltáró, a brit fél ágyúinak és tűzvezetésének erőnyeit és hibáit részletesen taglaló, s gyakorlatilag mindkét oldalt ért összes találatot aprólékosan leíró, az elmúlt száz év kutatásait összegző szakirodalom birtokában nézni ezeket a jelentéseket. Az osztrák–magyar miszsió tagjai és német házigazdái a fent említett információk jelentős részének nem voltak, nem lehettek birtokában. Ráadásul a misszió tagjai, bár meglátogatták a javítás alatt álló német csatahajókat és csatacirkálókat, sőt a legújabb német csatahajó, a BAYERN egyik próbaútján is részt vehettek, magában a csatában nem vettek részt, így többnyire azokra az információkra voltak utalva, melyeket német vendéglátóik elmondtak nekik.

A jelentések leginkább azt tükrözik, hogy ott és akkor, két-három hónappal a csata után a jelentéstévők mire voltak kíváncsiak, mi érdekelte őket a legjobban, illetve a német fél mennyi információt adott át. Az általunk ismert és itt közölt jelentések alapján megállapítható, hogy kiemelt figyelmet szenteltek a csatacirkálókat és csatahajókat ért találatoknak és sérüléseknek, valamint az új építésű nehéz egységeknek, különösen a BAYERN csatahajónak. A hajógépekről szóló jelentésben a széles körben elérhető technikai adatok felsorolása mellett a csata alatti közvetlen üzemeltetési tapasztalatok voltak érdekesek. Az egészségügyi rész főként azért lehetett fontos, mert ennek tapasztalatai közvetlenül felhasználhatóak voltak a korlátozott erővel vívott adriai háborúban is. A jelentéseket olvasva feltűnik, hogy időnként a fontos és lényeges dolgokról alig vagy egyáltalán nem esik szó, míg jelentéktelen részletkérdések bő kifejtésre kerülnek.³⁹

A skagerraki csata tapasztalatainak összegzése, legalábbis ami a jövőbeli csatahajók tervezését illeti, Németországban 1917 elejéig tartott. A németek, akikre jelentős benyomást tett a brit 38,1 cm-es ágyú, az új hajók fegyverzetét a 42 cm-es kaliberű ágyúk mellett döntöttek, melyek 30°-os maximális csőemelkedési szöggel tüzelve jóval nagyobb lőtávolságot értek volna el, mint a korábbi ágyúk (maximálisan 16° csőemelkedés). A brit gyors csatahajók nyomán a csatahajók tervezett sebessége 26 csomó volt. A barbetták és lövegtoronyok, különösen utóbbiak teteje, jóval vastagabb páncélt kapott volna, mint a meglévő hajókon, ez is a találatok okozta sérülések elemzéséből következett. A csata tapasztalatainak hatását különösképpen jelzi az előfedélzet tervezett 20-40 mm-es páncélozása, mert több német hajó orrészét öntötte el a víz az előfedélzetet ért találatok miatt, a LÜTZOW elvesztését is ez okozta. Az L 20-nak nevezett hajók építésének megkezdését 1918-ra tervezték, de a tengeralattjáró-építés prioritása miatt a tervet

³⁹ Ez egyébként nem példa nélküli. Ugyancsak az 1916-os esztendőben kellett jelentést tenniük a TEGETHOFF-osztályú csatahajók parancsnokainak a tapasztalataikról. E jelentésekben is előfordul, hogy a később végzetesnek bizonyuló hiányosságokról említést se tesznek, míg teljesen mellékes apróságokról hosszasan értekeznek. Kriesgearchiv Wien, Marinesektion/II. Geschäftsgruppe 1916 47D/2 81.

törölték.⁴⁰ A skagerraki csata – az amúgy a megvalósítás minden realitását nélkülöző – osztrák–magyar csatahajó-tervezésben is több mint fél éves cezúrát okozott, és 1917 márciusától fogtak újra hozzá. 1917-ben két alternatív csatahajóterv készült, egy 30 000 tonnás 38 cm-es ágyúkkal és egy 37 500 tonnás 42 cm-es ágyúkkal, 25 illetve 24 csomós tervezett sebességgel.⁴¹ A Monarchiában a tervek készítői is tisztában voltak vele, hogy csak az irattárnak dolgoznak.

MELLÉKLETEK

1. A Novotny főmérnök által megtekintett a skagerraki csatában részt vett német hadihajók, 1916. július

Megtekintésre kerültek (a skicceket lásd az 1916-os Almanachban)

- I. csc⁴² Seydlitz (Wilhelmshavenben dokkban) 25000 t, 12,⁴³ 10-28 L/45⁴⁴
- II. s⁴⁵ Ostfriesland (Wilhelmshavenben vízen) 22800 t, 09, 12-30,5 L/50
- III. csc Von der Tann (Wilhelmshavenben vízen) 19400 t, 09, 8-28 L/45
- IV. s Kurfürst⁴⁶ (Hamburgban a Vulkan dokkjában) 25800 t, 13, 10-30,5 L/50
- V. s Markgraf (Hamburgban a Blohm u. Vossban vízen) 25800 t, 13, 10-30,5 L/50
- VI. csc Moltke (Hamburgban a Blohm u. Vossban vízen) 23000 t, 10, 10-28 L/50
- VII. s König (Kielben vízen) 25800 t, 13, 10-30,5 L/50
- VIII. csc Derfflinger (Kielben dokkban) 26600 t, 13, 8-30,5 L/50
- IX. s Bayern⁴⁷ (Kielből való kifutás közben) 28000 t, 8-38 L/45
- X. 1200 tonnás torpedónaszád⁴⁸ (Kielben)
- XI. Hindenburg (Wilhelmshavenben építés alatt) 28000 t
- XII. Bosnia (mint műhelyhajó)
- XIII. uszályok (Hamburgban)
- XIV. A Blohm u. Voss gyár Hamburgban a cs. és kir. haditengerészet számára épülő 40000 tonnás úszódokkal.⁴⁹
- XV. A wilhelmshaveni Kaiserliche Werft
- XVI. A kielői Kaiserliche Werft

Találatok a skagerraki csatában

Seydlitz 24 gránátalát és 1 torpedóalát

⁴⁰ E hajókra bővebben lásd: *Forstmeier – Breyer* 2002. 44–46. o.

⁴¹ *Siehe* 1981. 126., 133., 136. o. A tervezett osztrák–magyar 42 cm L/45 iker lövegtorony főbb adatai: torony tömege 1100 t, lövedék tömege 1100 kg, maximális csőemelkedési szög 30°, homlokpáncél 400 mm, oldalpáncél, hátpáncél 300 mm, tetőpáncél 200 mm. MMKMA Mladiáta-gyűjtemény, 27. d. „42 cm Geschützturm”.

⁴² Csatacirkáló. Az eredetiben SK, Schlachtkreuzer.

⁴³ A vízrebocsátás éve (19)12.

⁴⁴ Téves, valójában L/50.

⁴⁵ Sorhajó. Az eredetiben L, Linienschiff. A császári német haditengerészetben a dreadnoughtokat nem csatahajónak, hanem sorhajónak nevezték.

⁴⁶ Teljes neve GROßER KURFÜRST.

⁴⁷ A BAYERN nem vett részt a skagerraki csatában, mivel csak 1916. július 15-én állt szolgálatba.

⁴⁸ Valójában romboló, csak a németek ezeket is torpedónaszádnak nevezték, és név helyett számot kaptak.

⁴⁹ Az úszódokkot 1914-ben rendelte meg az osztrák–magyar haditengerészet, a Monarchia felbomlása után 1919-ben a gyár eladta egy holland hajógyárnak.

1-5. lövés a horgonycsörlőket elpusztította, fedélzeteket is átlukasztotta. 20. torpedótalálat a kazánház magasságában, a torpedófal megsérült. Víz áramlott a torpedófal⁵⁰ lyukain keresztül a fűtőtérbe, melyet szivattyúzni kellett. A lék kb. 10 bordaköznyi (13 m). 22-25. Találatok a torpedóvédőhálókön és a felépítményeken.

Ostfriesland Az első kazánház magasságában aknarobbanás a 75-80 bordaközben. A torpedófal hirtelen forduláskor felszakadt.

Von der Tann 4 találat jobboldalon. A lövegtorony barbettája átütve. Egy páncéllemez-darab megbénította a tornyot. A vízvonalnál 3 páncéllemez megsérült. A hajótest 12 bordaköznyi hosszán megsérült, vízbetörés, a páncélfedélzet meggöbült.

Kurfürst 8 találat jobboldalon. A páncél elől megsérült. A horgonycsörlő károsodott. 4. Felső fedélzet átütve. 5. Páncél átütve, torpedófal átütve. 7. Vízbetörés. A páncéllemez behajlott, a páncéllemez alatt a külhég sérült.

Markgraf 5 találat baloldalon. Egy lövedék átütötte a páncélt és jobboldalon távozott! 1. Vízbetörés. 2. Kazamata átütve, két páncéllemez találkozásánál, fedélzet szintén. 3. Daru eltalálva, működőképes maradt. 4-5. lövedék széttörtött.

Moltke 4 találat jobboldalt. 1. A hajó belsejében robbant, a repeszek átluggatták a baloldali hajóoldalt. A páncéllemez elvált a tartócsavarjaitól és leesett. Tartalékkelem felcsavarozva. 2. Széttörtött, a lemez deformálódott. 3. Páncél átütve, a lövedék a szénraktárban [robbant – K. M.]. Tartalékkelem felcsavarozva. 4. A páncél mögötti tartók deformálódtak, a lemezek elmozdultak.

König 13 találat jobboldalt. A kémény eltalálva, a fényszórók az árbocon szintén. A kazamatákban két löveg szétrombolva. A füst behatolt a kazánházba. Páncéldarabok szakadtak le. A kazamata válaszfalak sérültek. Vízbetörés. Mindhárom horgonycsörlő működésképtelen.

Derfflinger 30 találat, ebből 20 nehézgránát, baloldalon. Fedélzet találat baloldalt, a páncél jobboldalt sérült. 5. Lövedék hatolt a lövegtoronyba. A III. lövegtorony barbettája eltalálva. A toronybelső a leszakadó lemezdarabok miatt sérült. Lyuk a páncélban. Kéménytalálatok, a repeszeket a páncélrácszat megfogta. Számos rongálódás a páncélzaton és a fedélzeten. Az övpáncélon 3 találat. A vízvonál körüli találatok miatt a páncélzat mögött deformálódott a hajótest. 19. Két páncéllemez leesett, vízbetörés. 20. Kazamatapáncél átütve, lövedék felrobbant, detonációs- és repeszhatás. A kéményekben lévő páncélrácsok egyetlen esetben sem kerültek átütésre.

Lützow esetében súlyos orrsérüléseknek kellett lenniük. Állítólagosan azért merült annyira mert a válaszfalak nem bírták a víznyomást.

Páncélalátét – teakfa réteg.

Személyzet: a Kaiserliche Werftek hajóépítő személyzete. Vezetőség: 1 titkos főtanácsos, 4 főtanácsos az alábbi négy területen: újépítés, javítás, gazdasági ügyek, dokk-üzemeltetés. Mindegyik alá három építőmester van beosztva. Kielben és Wilhelmshavenben mintegy 4000-5000 hajógyári munkás dolgozik. Jelentős részük tartalékos és hadifogoly.

⁵⁰ Torpedófal (Torpedoschott): A víz alatti robbanások (akna, torpedó) elleni passzív védelmi rendszer legfontosabb eleme. A hajó oldalával párhuzamos, attól legalább 3-4 méterre lévő, 30-50 mm vastag rugalmas acél válaszfal.

Vontatási kísérleti hivatal⁵¹ Hamburgban. A medence hossza 320 m, ebből 170 m 8 m széles és 4,5 m mély, a többi 16 m széles és 6 m mély.

Víz alatti találat I. (1), II. (1)⁵²
 Könnyű találat a hajóoldalon VIII. (1)
 Árbocok, kémény, daru I. (4), V. (2), VII. (1), VIII. (3)
 Könnyű találat a fedélzeten I. (4), VII. (1), VIII. (2)
 Fedélzeti berendezések megrongálása I. (4), VII. (2), VIII. (1)
 Fedélzetek átütése III. (1), IV. (2), V. (2), VII. (2), VIII. (3)
 Hajótest vízvonala alatt I. (4), III. (1), IV. (1), V. (2), VI. (2), VIII. (3)
 Páncélozatlan részek I. (5), III. (1), VI. (2), VII. (10)
 Páncél sérülése I. (4), III. (2), IV. (5), VI. (1), VIII. (5)
 Páncél átütve I. (9), III. (1), V. (2), VI. (1), VII. (2), VIII. (3)
 Vízbetörés I. (1), II. (1), III. (1), V. (1), VII. (1), VIII. (1)
 Páncélfedélzet VI. (1)
 Lövegtorony találat I. (2), VII. (2), VIII. (1)
 Sérült páncéltalát IV. (2), V. (1), VI. (2), VII. (4), VIII. (4)

Novotny s. k.

2. **Schneider főmérnök a skagerraki csatában (1916. 5. 31. – 6. 1.) részt vett hajók megtekintése – Wilhelmshavenben, Hamburgban, Kielben etc.**

Csatacirkálók: Seydlitz (W), Von der Tann (W), Moltke (H), Derfflinger (K)
 Csatahajók: Ostfriesland (W), Grosser Kurfürst (H), Markgraf (H), König (K)
 A Hindenburg csatacirkáló (W) építés alatt
 A Bayern csatahajó⁵³ újonnan szolgálatba állítva

Seydlitz 24 találat (38-30,5 cm) és 1 torpedótalálat (2 jobboldalt, 22 baloldalt). A megtekintés idején minden lövegcső a parton volt, kiszerve.

Egy találat a baloldali kazamatában a 2. sz. 15 cm-es ágyút használhatatlanná tette. A kezelők nagy része meghalt.⁵⁴ Egy találat (38 cm?) ugyanott a 4. sz. ágyút tette tönkre.⁵⁵ Mindenki meghalt. Egy találat a baloldali 6. sz. ágyút tette tönkre. A 12 db. 15 cm-es ágyúból baloldalt 2, jobboldalt 4 szétrombolva.

Lövegtoronyok: II. torony jobboldalt 1 cső megsérült, a másik érintetlen. III. torony (baloldalt) egy lövegcső megsérült és felfele görbült. A lövegbölcső megszorult. IV. torony a barbettapáncélt átütötte egy gránát (34,3 cm) és a torony belsejében robbant. Két töltet kigyulladt, a torony használhatatlanná vált. 64 ember meghalt, mindenki 6 kivétellel.⁵⁶ Később egy 38 cm-es átütötte ennek a toronynak a hátsó páncélját. V. torony tetejéről lepattant egy nehézgránát.

⁵¹ A hajótervezés fontos része volt a hajó megfelelő alakjának a kialakítása, illetve a kívánt sebesség eléréséhez szükséges gépteljesítmény kiszámítása. Ebben döntő szerepe volt a vontatási kísérleteknek, amiben a hajótest fából elkészített modelljét vontatták végig az erre kialakított medencében. A Monarchiában ilyen intézet nem volt, a szükséges kísérleteket Nagy-Britanniában vagy Németországban rendelték meg. A hajócsavarok megfelelő alakjának kialakításához is komoly kísérleti berendezésekre volt szükség. Ez az intézet Berlin-Charlottenburgban volt, melyet az osztrák-magyar haditengerészet szintén igénybe vett.

⁵² A római szám a jelentés bevezetőjében felsorolt nehéz egységeket jelöli, az arab szám a találatok számát.

⁵³ Először Schlachtschiff leírva, majd ez áthúzva és aláírva: Großkampfschiff.

⁵⁴ A kezelőszemélyzet egy tagja maradt életben. *Campbell*, Chapter 5.

⁵⁵ Valójában egy 34,3 cm-es gránát volt. *Campbell*, Chapter 13.

⁵⁶ A hat megmenekült közül később hárman belehaltak a sérüléseikbe. *Campbell*, Chapter 5.

A toronyszellőztetés elégtelen volt!

A Seydlitz 1150 db 28 cm-es gránát volt, melyből 450-et lőttek ki. A torpedó-védőháló a találatok következtében súlyosan megsérültek,

Ostfriesland gránáttalálat nem érte. Aknátalálat elől jobboldalt.

Kilőtt 30,5 cm-es gránátok – süveggel ellátott egységgránátok, tömegük 405 kg, robbanótöltetük 12-13 kg. Meg kell tartani a páncéltörő és rombológránátokat (Bayern 38 cm)

Von der Tann 4 találat jobboldalon. Az első lövegtorony barbettáján 1 találat. A páncélt nem ütötte át. 3 ember megsebesült. A torony kiesett a harcból, mivel egy leszakadó páncéldarab beékelte.

Maximális tűzgyorsaság 28 cm (V. d. T.) és 30,5 cm Ostfriesland 4-3 lövés/perc. A legtöbb hajónak hidraulikus töltőrujda van, a többinek kézi működtetése. A Von der Tannak is kétrészes kézi működtetésűje van.

Grosser Kurfürst 8 találat⁵⁷ baloldalt. Az egyik a legelső lövegtorony barbettája közelében robbant. Egy gránát előlről a 3. redutot⁵⁸ találta el, 14 emberből 10-et megölt. A 15 cm-es ágyú használatatlanná vált, két, a redutban lévő töltet felrobbant.

A lövedékraktárt nem lehet vízmentesen lezárni a toronybelsőitől. A töltettartó állványok a vízszintestől eltérő szögben állnak. A töltetraktár alulról a második szinten van. A toronytérrel lezárható fedelkekkel van elválasztva, kettős ajtókkal. A Hindenburg lövegtoronyai esetében a 3 méteres távmérők helyett az első lövegtoronyokban 8 méteresek páncélkupolában.

Markgraf 5 találat baloldalt. Az egyik hátulról a második 15 cm-es ágyú redutját találta el, a lövedék felrobbant, minden ember meghalt, az ágyú használatatlanná vált. A repeszek átütötték a válaszfalat és az orr irányába eső szomszéd redutban megöltek egy embert.

A hajó 250 db 30,5 cm-es gránátot lőtt ki (a javadalmazás 1/5-ét).

Moltke 4 találat jobboldalon. Az egyik az oldalpáncélt átütötte és a hajótestben robbant. A fölötté lévő 15 cm-es redutban megölte a személyzetet, az ágyú megsérült. A hajónapló szerint a Moltkéről 4 torpedót lanszíroztak (egyetlen hajóként) 10 kilométer távolságról a Queen Mary-re.

Derfflinger 30 nagy kaliberű találat. Egy 38 cm-es átütötte a leghátsó torony tetejét és a torony belsejében robbant, begyújtott két töltetet, megölt 74 embert, a toronyból két ember tudott kimegyeni. A lángok és a repeszek óriási károkat okoztak. A III. számú tornyot szintén találat érte, a barbettát átütve, 68-an meghaltak, 6-an megsebesültek. Mindkét torony, a III. és a IV. teljesen harcképtelenné vált, míg a két első torony érintetlen maradt, bár a II. torony barbettáját is találat érte, de a gránát lepattant. Az egyik 15 cm-es redutot találat érte, az ágyút szétrombolta, egy ember meghalt, többen megsebesültek.

König 13 találat baloldalon. 34 cm-es az első redutba csapódott, a páncélt átütve belül robbant, a teljes kezelőszemélyzetet (11 fő) megölve, a löveget használatatlanná tette, a repeszek elérték a konyhát, ahol néhány embert megöltek. 34 cm-es az előbbi melletti redutba, belül robbant, a robbanás átütötte a fedélzetet. (A redutban nem volt senki, mert az előző találat után a beáramló gázok miatt gyorsan elhagyták.)

⁵⁷ Campbell munkája hét találatot említ, kettőt az orrban, a jelentés pedig az orrban sűrűn egymás mellett hármat (a képmellékletben). *Campbell*, Chapter 11.

⁵⁸ Redut: a jelentésekben a kazamata szinonimája, a jelentések írói felváltva használják a két kifejezést. A korabeli csatahajók, csatacirkálók közepes tűzértségét (10-15 cm) a hajó oldalában helyezték el, a legfelső fedélzet alatt kialakított kazamatákban, vagy más szóval redutokban. A hajó belsejében ezeket páncélozott, (elvileg) repeszálló válaszfalak választották el egymástól.

⁵⁹ A hetvenöt fős toronyszemélyzetből két fő tudott kiugrani a hüvelykivető nyílásokon, közülük az egyik később belehalt sérüléseibe, így jön ki a hetvennégy halott. *Campbell*, Chapter 11.

Hindenburg építés alatt, kb. 30 000 tonna. 8 – 30,5 cm L/50 4 db ikertoronyban, 14 – 15 cm L/50 redutokban, 8 – 8,8 cm légelhárító ágyú. A két első toronyba 8 méteres távmérő beépítve. 2 hidraulikus töltőrúd, záruk hidraulikus mozgatószárúak, de kézzel is működtethetők. A toronyforgatás kémlelőnyílása a két cső között. Forgócsap célzókészülékek oldalt. A csőemelés hidraulikus, a tartalék működtetés kézi. A löszerfelvonó hidraulikus, tartalék működtetés elektromos. A toronyforgatás elektromos.

Bayern próbák közben, kb. 30000 tonna. Az első próbák a kieli kikötőben. 8 – 38 cm L/45 4 db ikertoronyban, 16 – 15 cm L/45, 8 – 8,8 cm légelhárító. 38 cm-es lövegtoronyban a lövegcső-tengelyek távolsága 3,7 m. Igen tágas. Míg az összes többi hajón külön lövedék- és külön töltetfelvonó van, ennél, mint nálunk, egy csőhöz egy egyesített felvonó tartozik. A két fő felvonó a két lövegcső között van, a csövek külső oldalán a tartalékfelvonók, utóbbiak elektromos működtetésűek. A löszer a lövegcsövek mögött keresztben fekvő síneken lévő löszerkocsikon mozog, a kocsikat kábel mozgatja, a löszerkocsikról, melyek a lövegcső mögé állnak, töltőrúd segítségével töltik meg az ágyút.

A löszerkocsi és a töltőrúd hidraulikus, tartaléküzemben kézi. A löszerfelvonók hidraulikusak, tartaléküzemben elektromosak, a tartalék felvonók csak elektromosak. A csőemelés és a lövegzár hidraulikus.

Irányzó eszközök. 2 célzókészülék, 2 tartalék célzókészülék. Egy fő céltávcső elől középen, két céltávcső elől oldalt, 1 tartalék céltávcső. 8,2 m-es távmérők mint a Hindenburgon. A toronyforgatás elektromos. A töltetek felvonóba helyezésére lásd a mellékelt ábrát. A 38 cm-es gránáton a 3. vezetőgyűrű mögött egy cinkgyűrű van.

A torpedófal 40 mm vastag, 4×9 méteres lemezekből van. A páncélfedélzet minden áttörését páncélrácsok védik. Széntárolók vannak a gépház vonalában is.⁶⁰

A parancsnokok véleménye szerint erősebb páncélzatra a felső fedélzeten, és jobb repeszvédelemre van szükség.

Hatalmas munka éjjel-nappal 15-20 000 vízcsövet ellenőrizni!⁶¹

A Bayernen a gépház 6, a kazánház 9 részre van osztva. A válaszfalaknak ki kell tartaniuk a kábel- és csőátvezetéseknek is. Lásd Seydlitz.⁶² A válaszfal alsó felén kettős szögvasalás van, felette szimpla. A hosszanti válaszfalak is így vannak konstruálva. A fő válaszfalakban semmilyen ajtó nincs. A kazán- és a gépházakban nincsenek liftek. Mindegyik lejáró külön aknában van, vízmentes ajtóval. (Olyan katasztrófák ellen is védelmet biztosít, mint a nagynyomású gőz kitörése.) A válaszfalak megerősítését szolgáló faanyag a páncélfedélzeten van felhalmozva. A Bayern esetében – decentralizálás, a hajó 6 szivattyú-szekcióra felosztva, mindegyikben 2 elektromos, 1200 t/h kapacitású centrifugális szivattyú van.

A hűtés szén-dioxidos készülékekkel történik, a hosszú csövek a löszerkamrák tetején keresztül bevezetve.

Egyáltalán nincs linóleum, a fedélzetek csúszásmentes járólemezekkel borítva. A szellőzőjáratok a keresztválaszfalaknál fedelekkal lezárhatók.

Minden hajónak 2 kormánylapátja van. A kormánygépek két külön térben. A Bayern forduló kör-sugara kb. 350 m.

A 38 cm-es lövegekhez nincs egységgránát⁶³ rendszeresítve. Csak páncéltörő gránát süveggel (L=3,5)⁶⁴ és rombológránát süveg nélkül (L=4,1). A gránátok tömege 750 kg (a töltetük nem trotil, talán hexalit?), páncéltörő 23,5 kg, robbanó 67 kg. 90 páncéltörő és 30 robbanógránát csővenként.

⁶⁰ A német csatahajókon széntárolók voltak a páncélfedélzet alatt, a kettős oldal belső része és a torpedófal között, a korábbi építésű csatahajókon azonban csak a kazánházak vonalában.

⁶¹ A jelentéstevő a vízcsöves kazánok vízcsöveire utal.

⁶² A SEYDLITZ esetében a válaszfalak nyílásain keresztül az orrból hátrafelé haladva egyre több helyiséget öntött el a víz.

⁶³ Egységgránát (Einheitsgranate): lényegében egy gyengébb konstrukciójú páncéltörő gránát, utóbbinál nagyobb, de a rombológránáténál kisebb robbanótöltettel, közepesen páncélozott célok ellen.

⁶⁴ L a lövedék hossza, azaz 3,5×38 cm.

Maximális lőtávolság 24 km,⁶⁵ kilövési szög 24°, becsapódási szög 32°, repülési idő 48 másodperc. Tűzgyorsaság 40 másodpercenként egy lövés. Lőpor: a fő töltetben 87 kg, az előtöltetben 96 kg.⁶⁶

A 15 cm-es lőszerfelvonók tűzbiztonságilag továbbfejlesztve. Két ajtó és egy köztes kamra a lövegtérben a felvonó felső részén, az egyik ajtó így mindig zárva van.

Torpedóvető-készülékek. Oldalt 2-2 egy térben, 1 az orrban. 60 cm, a torpedó tömege 2250 kg, kb. 250 kg robbanótöltet. Vetőcsővenként 4 torpedó. Maximális vetési távolság 13 km, 28 csomóval.

3. H. Hermann I. osztályú gépész főmérnök, 16. VIII. 7. Jelentés a németországi misszióról

Seydlitz. A jobboldali magasnyomású és alacsonynyomású turbinákhoz vezető szellőzőcsatorna egy találat (kazamata-találat) következtében kilyukadt. A ventilátorok leálltak, a gránátrobbanás gázai a gépház személyzetét veszélyeztették. A skagerraki csata előtt a személyzetet ellátták gázálcokkal. A kazamatában mind a 10 ember meghalt; egy ember gázálc nélkül volt, meghalt.⁶⁷ A torpedótalálat nem akadályozta a kazánok üzemeltetését. Azonban a víz a válaszfalakban lévő kábel-átvezetésekben és nyílásokon beáramlott, szivattyúzni kellett. A kazánok feletti páncélrácsokon áthatoló repeszek felhasogatták a gőzvezetékek 60-80 mm-es azbesztborítását. A 27 kazánból 12 vízhűtéses Prometheus-rostélyokkal volt⁶⁸ ellátva, melyek a tüztér könnyebb tisztítását tették lehetővé, mivel a salak nem égett rá a rostélyokra. A kiegészítő olajtüzelés anyaga kátrányolaj, Körting-égők.⁶⁹ A 200 tonna kátrányolaj a gépházak és a belső kazánok alatt tárolják. Az olajtároló cellákat 80 tonnával töltötték fel, melyet forszírozott tüzeléskor szivattyúztak ki a kettős fenékből. A szellőztetőcsövek 75 mm-esek. A vészvilágítás a kazánházakban, a gépházakban és a széntárolókban hosszú ideig nem működött, majd egy altsztnak sikerült visszakapcsolnia. A becsapódó lövedékek okozta rázkódások miatt a csővezetékek nem szenvedtek sérülést. A kondenzátorcsöveken a lyukakat (98,5% réz, 1,5% ón) ónnal foltozták. A gépberendezés „kétfokozatú”, menetturbina nélkül. A hátrameneti turbina a magasnyomású fokozattal egybeépítve.

Ostfriesland. Aknára futott – a kazánok és a csövek nem szenvedtek komoly sérülést.

Von der Tann. Az egyik találat következtében a szellőztető tönkrement a kondenzátorok felett, és az utóbbiak behorpadtak. Az elsősegélyhely szétrombolva. 8 kazán [olvashatatlan szó] rostélyrudakkal, jól beváltak. A csata idején teljes erővel 22-23 csomóval haladt. A turbinák kétfokozatúak. A külső csavartengelyeket az alacsonynyomású turbinafokozatok, a belső tengelyeket a magasnyomású turbinafokozatok hajtják. A hátrameneti turbina a magasnyomású fokozaton. Mind a 18 kettős kazán Marine-típusú,⁷⁰ mindegyik 4 vízdobbal és 2 gőzdobbal. Minden széntüzelésű kazán kiegészítő olajtüzeléssel.

Grosser Kurfürst. Egy kazamatatalálat az első kéményt átlyukasztotta, a roncsdarabok a páncélrácsra estek. Gépezet 3 Parsons turbina mindegyik 1 magasnyomású és 1 alacsonynyomású turbinából áll, 6 vízmentes helyiségben elhelyezve. 3 csavartengely, összteljesítmény 46 000 Le. 12 széntüzelésű és 3 olajtüzelésű kazán, 9 vízmentes kazánházban (6×2 széntüzelésű, 3×1

⁶⁵ A szakirodalmi adatok szerint (ezek legjobb összefoglalója Tony DiGiulian kitűnő honlapja a navweaps.com) a löveg lőtávolsága 20°-os csőemelkedéssel 23,2 km volt. A lövegtorony konstrukciója 20°-os maximális csőemelkedést tett lehetővé.

⁶⁶ A korabeli német nehézlövegek töltete két részből állt: egy réz hüvelyben lévő főtöltetből és egy kétrétegű selyembe csomagolt előtöltetből.

⁶⁷ Valószínűleg itt a gázokkal elárasztott turbinateremben lévő emberről van szó.

⁶⁸ A Prometheus Hohlrost-Werke gyártmánya.

⁶⁹ Gebrüder Körting AG gyártmánya, a gyár szivattyúkat, égőket, belsőégésű motorokat gyártott ebben az időben.

⁷⁰ A német haditengerészetben a Thornycroft-Schultz rendszerű vízcsoves kazánokat nevezték Marine-kazánoknak.

olajtüzelésű), minden szénttüzelésű kazán kiegészítő olajtüzeléssel. Összes fűtőfelület 7550 m². Hajócsavarok maximális percenkénti fordulatszáma 265. Tüzelőanyag 1000 t olaj és 3600 t szén.

Markgraf. A baloldali magas és alacsonynyomású turbinát leállították vízbebotolás miatt.⁷¹ 3 tengellyel 21,5 csomós, 2 tengellyel kb. 20 csomós⁷² sebességet ért el. Gépberendezése olyan, mint a Königé.

Moltke. Az egyik találat következtében a lövedék a széntárolóban robbant, ezt a széntárolót előtötte a víz. A hátsó kémény páncélrácsából egy ökölnyi darab kiszakadt. A turbinák 2 fokoza-túak. 24 szimpla kazán 12 vízmentes helyiségben elhelyezve. 12 kazán Prometheus-rostélyokkal. A szénkazának kiegészítő olajtüzeléssel. Csata közben 23-25 csomós sebességet ért el. A gépész- és fűtőszemélyzet szükségsszemélyzet volt.

König. Egy kazamatatalálat megrongálta a kéményt és a szellőztetést. Az olajkazának szellőz-tetői a szénkazának füstvezetékeiből füstöt szívtak be és benyomták a kazánházba, minden ember megmenekült, kivéve egy, aki levette a gázálarcát és meghalt. A szellőztetés leállítva, a kéményt lemezekkel befoltózták. A jobboldali és a középső olajkazánt újra üzembe helyezték. A baloldali olajkazán üzemén kívül. 3 tengely 1-1 Parsons magas- és alacsonynyomású turbinával, összesen 30000 Le, 6 vízmentes helyiségben. 12 szénkazán 6 vízmentes helyiségben és 3 olajkazán 3 víz-mentes helyiségben. 950 t olaj és 3600 t szén.

Derfflinger. A sok találat ellenére gázbetörés csak a 6. számú kazánházba. A személyzet itt gáz-álarcot vett fel. A kéménytalálatok nem zavarták meg az üzemét. 4 – 3 szárnyú hajócsavar, lesze-relhető szárnyakkal. Csavaronként 1 tartalék szárny. A külső tengelyek a magasnyomású, a belső tengelyek az alacsonynyomású turbinákra kapcsolva, mindegyik turbina beépített hátrameneti tur-binával. Névleges teljesítmény 75 000 Le, tényleges 100 000 Le. 14 szénkazán egyenként 650 m² fűtőfelülettel, kiegészítő olajtüzeléssel. 4 olajkazán egyenként 950 m² fűtőfelülettel (kettős kazán). A hajó minden gépüzemvezetője első vagy másodosztályú Vaskeresztrel kitüntetve.

Tapasztalatok a csata során.⁷³ Időtartam kb. 16 óra. Gépész személyzet három őrségre osztva. Egy szolgálatban, egy pihenőn, egy megosztva lék-szolálatban és tartalékban. A csata során az őrségben lévő személyzet cseréjére csak nagyon ritkán került sor. Kiegészítő olajtüzelés alkal-mazása szükség szerint. Kátrányolaj ($\gamma=1,105$).⁷⁴ Egyes angol hajóknál, melyet a német tüzérség eltalált, a vízfelszínen égett. Kőolaj-fűtőolaj ($\gamma<1$) – a személyzet mentése onnan lehetetlen. Egy komolyabb kár az olajtüzelésnél, egy olajtartály, egy kazán és egy főgőzvezeték megsérült, ennek ellenére újra üzembe állítva. A kátrányolaj találatkor nem gyullad meg mivel sűrűsége nagyobb a víznél. A tüzelőolaj-fogyasztás óránként 4,5 kg/m² fűtőfelület volt, maximálisan 5,5 kg. A Prometheus rostély 600 Márka/m². Kéménytalálat, páncélrácsok a főfedélzet és a páncélfedélzet vonalában 90 fokkal elfordított helyzetben.⁷⁵

A harcérintkezés folyamán.⁷⁶ A kazánházak és a gépházak szellőzése üzemben, a többi szel-lőző leállítva. A szent csak a belső széntárolókból fogyasztották. A belső széntárolók csövei a középső és a szélső tüzelőterekhez körülbelül 1 m-es nyílással vezetnek, a külső széntárolók csak a szélső kazánokhoz. A gépészszemélyzet részére a szükségellátmány fémdobozokban, dobozon-ként kb. 10 kg kenyér és konzervek. A kávé főzőüstökben készítették, két főzőüst, $\frac{3}{4}$ m magas 400 mm átmérőjű. Az éjfélről hajnali 4-ig, illetve a hajnali 4-től reggel 8-ig tartó őrségeken békeidő-

⁷¹ Campbell szerint egy víz alatt felrobbanó gránát meggörbítette a csavartengelyt. *Campbell*, Chapter 11.

⁷² Campbell szerint csak 17-18 csomós sebességet tudott tartani két géppel. Uo.

⁷³ Ez a rész csak a DERFFLINGER-re vonatkozik.

⁷⁴ Ez minden bizonnyal a sűrűséget jelenti (g/cm³). A kátrányolajat szénből állították elő.

⁷⁵ Ez nagy valószínűséggel arra utal, csak nincs rendesen kifejtve, hogy a kéménytalálat egyáltalán nem zavarta a kazánok üzemét, a két beépített páncélrács jól ellátta a funkcióját.

⁷⁶ Ez a rész is csak a DERFFLINGER-re vonatkozik.

ben is kávét vagy teát osztottak. A kazán- és gépházakban lék és faanyagok a vízbetörés elkerülésére. Kötszerek, gázálcok.

Bayern. Három tengely, tengelyenként egy magas- és egy alacsonynyomású Parsons turbina. 6 órás próbajáraton 36 000 Le – 265 percenkénti fordulatszám. 11 szénkazán, egyenként 530 m² fűtőfelülettel, három olajkazán, egyenként 600 m² fűtőfelülettel, összesen 9 kazánházban. Gőztér/vízter aránya a szénkazánokban 3/8, az olajkazánokban 4/10 600 t fűtőolaj, 3600 t szén. Minden kazánnak saját turbóventillátora van. Két evaporátor⁷⁷ 60 t/24 óra, két evaporátor 100 t/24 óra, a jobb- és a baloldali turbinateremben. Olajtisztító teknők kifűző készülékkel,⁷⁸ a hátsó turbinateremben. Fournier-féle táv-hőmérők az olajhőmérséklet mérésére a fő csapágycsövekben. A telefonvezetékek és a szócsövek a lejáróaknak vannak a kazán- és a gépházakban. A hívást elektromos lámpa jelzi. A szócsövek végei fadugóval vannak lezárva. egy főmérnök, 6 mérnök, közülük 4 őrségen 4 váltásban, egy elektromérnök, egy lékiszolgáló, 16 gépész, 104 altiszt, 360 fűtő.

Hindenburg. 4 turbina 70 000 Le, magasnyomású fokozat és hátrameneti turbina a belső tengelyeken, alacsonynyomású fokozat és hátrameneti turbina a külső tengelyeken, 4 vízmentes helyiségben. két főkondenzátor, mindegyik egy centrifugál szivattyúval és két légszivattyúval. 14 szénkazán kiegészítő olajtüzeléssel, 4 olajkazán. 4 evaporátor egyenként 120 t/24 óra kapacitással, ivóvíz, mosóvíz és kazántápvíz előállítására. Minden kazánnak saját Brown-Boveri⁷⁹ turbóventillátora van.

4. 16. IX. 8. A skagerraki csata higiéniai és orvos-technikai tapasztalatai. Dr. Krause jelentése

Sebesültszállítás. A Von der Tann jelentette, hogy a sebesülteket, mint azt a békében gyakorolták, a harc szüneteiben a nem sebesültekre bízta. 2. Minden találat esetén, ha a légénységre sürgős szükség volt, a sebesültszállítást a betegápolóknak egyedül kellett ellátniuk. Az éjszakai torpedómadás idején a légénység nem volt nélkülözhető, ugyanakkor a gázmérgezés veszélye miatt a sebesültek gyorsabb eltávolítására volt szükség. A kiképzés során gondot fordítottak az orvosok elosztására, alapos hajóismeretükre, és a csoportok egymás közötti, valamint a központtal szócsövekkel való összeköttetésére. A sebesültek elvitele a harcállásokból a gyűjtőhelyekre a társaik által, majd innen az ápolók által a kötőzhelyre való szállításuk nehezen kivitelezhető volt. Először a sebesülteket kellett elszállítani, azután a halottakat.

Tárolóhelyek. Problémát okozott, hogy a tűzoltás következtében víz árasztotta el és eláztak a kötszerek és egyéb anyagok.⁸⁰

Ellátás a csata során. A szükségellátmánnyal azonos módon vas dobozokban.

Szállítóeszközök. Először kézzel, majd függőágyakban. A hordágyak nehezen mozgathatók, nem praktikusak, csak nyílt terepen használhatóak. A halottak szállítása nehéz volt mivel gyakran egyforma masszává váltak. Nyitható oldalú vitorlavászon zsákok javasolva.

Szellőzés. Elégtelen volt. Nagyobb légáramlási sebesség, ennek ellenére a helyiségek elégtelen átszellőztetése a kis csőátmérők, a vízbetörés veszélye miatti kevés, a válaszfalakon átvezetett szellőző következtében, átszellőztetlen holtterek. A sebesültek minden hajón a gyűjtőhelyeken és a kötőzhelyeken túlságosan melegben, nyirkos és rossz levegőben voltak.

⁷⁷ A kazánokhoz a tápvizet tengervíz elpárologtatásával majd lecsapásával állították elő. A tengervizet gőzfűtésű evaporátorokban párologtatták el.

⁷⁸ Minden bizonnyal a turbinák kenőolaja számára.

⁷⁹ 1891-ben alapított svájci villamosgép-ipari vállalat, mely többek között Németországban is rendelkezett leányvállalattal.

⁸⁰ Nem tudjuk meg, melyik hajón történt, talán a VON DER TANN-on.

Az ivóvíz nem volt minden hajón elegendő. Teát, kávé és leveket bőségesen osztottak. A kazánházak ivóvíztartályainak beépítése a szellőző aknába a víz kilocsolásához vezetett. A harcállásokat bőségesen ellátták enni- és innivalóval. Alkoholos savanyúvíz, limonádé (citromsav, szén-dioxid, cukor), gyümölcslé, bor, konyak, tea, kávé, bonbon, csokoládé.⁸¹

WC-k. Ideiglenes wc-k szükségesek voltak (parancsnoki hídon, kazamatákban, a kötőhelyeken, raktárakban, a gép- és kazánházakban). Fertőtlenítés klórmésszel, hipermangánnal etc.

Értéktárgyak, a sebesülteké. Megőrzésükbe bevonták a gazdasági tisztakat.⁸² A sebesültek nagyon aggódtak emiatt.

Morfium-befecskendezés. A szállítás előtt a laikus által egyébként jóhiszeműen történő morfium-beadás könnyen halálesetekhez vezethet, mivel az időpontot és a mennyiséget nem jegyzi fel a falitáblára. Adagolása 0,01 centigramm – korábban 0,02 centigramm volt szükséges – mely sok esetben károsodáshoz vezetett. A kollégák sok esetben morfiumot adtak, sokszor veszélyes dózisban.

Műszerek. Széles pengéjű ollók a ruházat levágására, érfogók (Kocher⁸³), Astra tükrök (titánkróm, 10 cm?), kanülök, műszer-sterilizálók, gőzsterilizáló (a kötszer gumiszalagokkal!), oxigénpalackok, gázálcok, utóbbiak azért, mert a füst, a szénpor vagy a robbanások gázai könnyen behatolhatnak a kötőhelyekre. Kötszeres ládák, Cramer-féle sínek (1,5 m).⁸⁴ Sokk ellen adrenalin. Megelőző intézkedések: tetanusz szérum már nagy mennyiségben a fedélzeten!! Jóllehet hajón ritka a tetanusz-fertőzés!! Minden súlyosabb sérült megkapja a szérumot!!

Előírások az orvosok számára harckészültség idején: jól kidolgozott. A kötőhelyiségekben minden szükséges eszköz előkészítve. A könnyen égő olajfestékek eltávolítása. A kabinokban sem alkalmaztak olajfestékeket, meg is mutatkozott, hogy nem éghető, lemosható festékeket alkalmaztak, mert a IX. hajórajban⁸⁵ egyetlen tüzeset sem volt. Minden olyan tárgy eltávolítva, mely növeli a tűzveszélyt. Benzin, alkohol, fa részek (tetanuszveszély miatt is). Minden olyan tárgy eltávolítva, mely találat esetén repeszeket képez, fegyverállvány, ... A kifutás előtt, mivel a csata előtt az átöltözés gyakorlatilag végrehajthatatlan, a mentőmellények kiosztásra kerültek és minden ember kapott egy gázálcot.

Készletek: különféle kötszerek a fedélzeten. [Olvashatatlan szó]⁸⁶ (kolofonium 55, benzol 50, alkohol 10, paraffin 4). Vértáncsillapításra [olvashatatlan szó] kötszerből többet kell készletezni mivel jól bevált. A találatok következtében a kötszerek jelentős része megsemmisült a Seydlitzben, 1-38 cm lövegtorony-találat miatt a tartalék kötőhelyen számos anyag megsemmisült. Több az orvos, mint nálunk! Csatacirkálókon 4, csatahajókon 4-3, cirkálókon 2. A szállító-függőágyak jól beváltak.

⁸¹ E mondat mellett a lap szélén ceruzás megjegyzés: „sic! a csatában”.

⁸² Moritz von Egidy, a SEYDLITZ parancsnoka a csatáról készített visszaemlékezésében azt írta, a gazdasági tisztak előírás szerinti feladata a csata idején a haldoklók végakaratának feljegyzése volt. Ő azonban e helyett szendvicskészítésre osztotta be a csatacirkáló gazdasági tisztjeit. www.gwpda.org/naval/jut01.htm (megtekintve: 2016. 06. 07.).

⁸³ Emil Theodor Kocher Nobel-díja svájci orvos által feltalált érfogó fajta.

⁸⁴ Cramer előír: végtagrögzítésre használt, hajlítható drótvázás sín.

⁸⁵ A csatában részt vett a IX. torpedóflottilla, de a csatahajók és a csatacirkálók esetében így ez a megállapítás nem releváns. Lehet, arra gondol, hogy az összes résztvevő hajórajban nem történt ilyen, azaz a festékek égése.

⁸⁶ Ennek a szernek az összetevői vannak a zárójelben. A kolofonium sebkénőcsök alkotórésze.

FÜGGELÉK

A telefon- és a parancsnoki központból szócsövek vezettek a fő- és tartalék-kötőzhelyre. Hordozható fa vécék. A csata során meleg ételeket lehetett fogyasztani (tea, kávé stb.). Gázálarc minden ember számára. Fém kötszerek dobozok 1 m magasán a fedélzet felett a lövegtoronyokban, a redutokban, a gép- és kazánházakban. Az élelmiszeradagok kiosztva, erős fémládákban elhelyezve.

Javaslatok: szállító-függőágyak alkalmazása, víztartályok a kötőzhelyeken, jobb szellőztetés. Készletek a személyzet 5%-nak megfelelő mennyiségben.

Alkoholizmus Alkohol kizárólag a kázinóban érhető el. Minden hajón szondázó készülék, az ittasságot súlyosan büntetik.

A legénység és a tisztek számára két húsmentes nap kötelező.

A kolera és a tifusz elleni küzdelemre csak a flandriai fronton van szükség.

Tüszősmándula-gyulladás járvány, Skagerrak után minden orvos megbetegedett.

Veszteségek: a csatacirkálókon kb. 10% (6% halott, 4% sebesült), a könnyűcirkálókon 4% (1% halott, 3% sebesült).

A 3019 fő veszteségből⁸⁷ 1048 fő gépszemélyzet.

BIBLIOGRÁFIA

- Berghahn* 1995. *Volker R. Berghahn*: Navies and Domestic Factors. In: Doing Naval History. Newport, 1995.
- Forstmeier – Breyer* 2002. *Forstmeier, Friedrich – Breyer, Siegfried*: Deutsche Großkampfschiffe 1915 bis 1918 – Die Entwicklung der Typenfrage im Ersten Weltkrieg. Bonn, 2002.
- Grießmer* 1999. *Axel Grießmer*: Linienschiffe der Kaiserlichen Marine 1906–1918. Bonn, 1999.
- Halpern* 1971. *Paul G. Halpern*: The Mediterranean Naval Situation 1908–1914. Cambridge, 1971.
- Halpern* 1994. *Paul G. Halpern*: Naval History of World War I. Annapolis, 1994.
- Jellicoe* 1919. *Earl Jellicoe*: The Grand Fleet 1914–1916. Its Creation, Development and Work. London, 1919.
- Kiss* 2011. *Kiss László*: Csatahajók az első világháborúban. Budapest, 2011.
- Krámlı* 2009. *Krámlı Mihály*: A „megerősített TEGETTHOFF-osztályú” csatahajók torpedóvédelmének tesztelésére végzett szekciókísérlet és jegyzőkönyve. *Hajózástörténeti Közlemények*, 2009/2.
- Krámlı* 2010. *Krámlı Mihály*: A Koudelka-misszió. Alfred von Koudelka fregattkapitány látogatása a berlini Birodalmi Tengerészeti Hivatalban és ennek dokumentumai 1909. április 29–30. *Hajózástörténeti Közlemények*, 2010/1.
- Schiel* 2014. *Rüdiger Schiel*: Die vergessene Partnerschaft. Kaiserliche Marine und k. u. k. Kriegsmarine 1871–1914. Bochum, 2014.
- Sieche* 1981. *Erwin F. Sieche*: Großkampfschiffs-Projekte des MTK aus der Zeit des Ersten Weltkrieges. *Marine-Gestern, Heute*, 1981/4.
- Steinberg* 1965. *Jonathan Steinberg*: Yesterday's Deterrent: Tirpitz and the Birth of the German Battle Fleet. New York, 1965.

⁸⁷ A mai szakirodalom szerint a németek vesztesége 3058 fő volt, 2551 halott és 507 sebesült.

Mihály Krámlí

THE SKAGERRAK MISSION

Report of The Austro–Hungarian Navy on the German Experiences of the Battle of the Skagerrak,
31 May–1 June 1916

Summary

The biggest sea battle of World War I, and one of the biggest sea battles ever, was fought on 31 May and 1 June 1916 in the Battle of Jutland (or the Battle of the Skagerrak). The history of the fight between the British and the German fleet was thoroughly explored in the past hundred years. However, it is lesser known that soon after the battle, Germany's main ally, the Austro-Hungarian Monarchy, sent a naval committee to Germany to study the experiences gathered.

This paper presents four reports of the Austro–Hungarian Mission. The documents were written between July and September 1916. The first report lists the hits and damages of the German battlecruisers and battleships. The first part of the second report presents these damages, too, and speaks about the turrets. This report discusses the newest battleship BAYERN, put into service after the battle. The third report was written about the machinery of the ships and about the engineering experiences of the battle. Finally, the fourth report gives an account of the medical-hygienic aspects of the battle.

Mihály Krámlí

DIE SKAGERRAK-MISSION

Österreichisch-ungarischer Kriegsmarinebericht über die deutschen Erfahrungen der Skagerrakschlacht
zwischen dem 31. Mai und dem 1. Juni 1916

Resümee

Am 31. Mai und am 1. Juni 1916 wurde die größte Seeschlacht des Ersten Weltkriegs und eine der größten Seeschlachten der Weltgeschichte, die Skagerrakschlacht (im Englischen: „Jütlandschlacht“), ausgetragen. Die Geschichte des Zusammenstoßes zwischen der britischen und der deutschen Flotte wurde in den vergangenen einhundert Jahren bereits gründlich aufgearbeitet. Wenig bekannt ist dagegen, dass der wichtigste Verbündete Deutschlands, die Österreichisch-Ungarische Monarchie bzw. ihre Kriegsmarine kurze Zeit nach der Schlacht ein Komitee nach Deutschland sandte, um sich über die Erfahrungen der Schlacht zu informieren.

In der vorliegenden Studie werden vier Berichte dieser österreichisch-ungarischen Mission veröffentlicht, die zwischen Juli und September 1916 verfasst wurden. Der erste veröffentlichte Bericht zählt die Treffer und Schäden der deutschen Kriegskreuzer und Schlachtschiffe auf. Der erste Teil des zweiten Berichts stellt ebenfalls diese Schäden vor und beschäftigt sich mit den Geschütztürmen. Dieser Bericht beinhaltet auch ausführliche Informationen über das nach der Schlacht in den Dienst gestellte Schlachtschiff BAYERN. Der dritte Bericht handelt von den Schiffsmaschinen und den Erfahrungen im Bereich Maschinenbau während der Schlacht. Der vierte Bericht behandelt schließlich die medizinisch-hygienischen Erfahrungen der Schlacht.

Mihály Krámlí

LA MISSION SKAGERRAK

Rapport de la Marine Militaire Austro-Hongroise sur les expériences Allemandes dans la bataille
du Jutland du 31 mai et du 1er juin 1916

Résumé

La bataille de Jutland qui s'est déroulée le 31 mai et le 1er juin 1916 fut la plus grande bataille navale de la Première Guerre mondiale et l'une des plus grandes de l'histoire. L'histoire de cet affrontement entre les flottes allemande et britannique a fait l'objet de nombreuses publications depuis un siècle. Cependant, il est peu connu que l'allié principal de l'Allemagne, la Monarchie austro-hongroise ou plus précisément sa marine militaire a envoyé une mission en Allemagne peu de temps après la bataille pour obtenir des renseignements.

Nous publions ici quatre rapports de la mission austro-hongroise qui ont été rédigés entre juillet et septembre 1916. Le premier énumère les impacts et les dommages subis par les croiseurs de bataille et les cuirassés allemands. La première partie du deuxième rapport présente ces mêmes dommages avant de traiter des tourelles. Ce rapport présente aussi en détail le cuirassé de classe BAYERN mis en service après la bataille. Le troisième rapport parle des machines marines et des expériences de la bataille en matière de mécanique. Pour finir, le quatrième rapport traite des expériences de la bataille en matière médicale et hygiénique.

Михай Крамли

МИССИЯ СКАГЕРРАК

Доклад Австро-Венгерского Военно-Морского Флота о немецких опытах битвы у Скагеррак
с 31-ого мая по 1 июня 1916 года

Резюме

31-ого мая и 1-ого июня 1916-ого года произошло самое большое сражение Первой Мировой Войны, один из крупнейших в мировой истории военно-морских боев, битва у Скагеррак (по-английски Ютландская). История схватки между британским и немецким флотами в последние сто лет была основательно обработана. Однако, мало известно, что главным союзником Германии, Австро-Венгерской Империей, точнее её военно-морскими силами вскоре после битвы был послан в Германию комитет, чтобы выяснить опыты этого боя.

В этой работе мы публикуем четыре доклада Австро-Венгерской миссии. Доклады были написаны в период с июля по сентябрь 1916 года. Первый отчет, который мы издаем, перечисляет попадания и повреждения, нанесенные немецким крейсерам и боевым кораблям. Первая часть второго доклада также представляет эти повреждения и наряду с этими занимается с орудийными башнями. В настоящем докладе подробно рассматривается боевой корабль, БАЙЕРН, введенный в эксплуатацию позднее, после боя. Третий доклад говорит об оборудовании судна, и о машиностроительных опытах во время боя. В заключении, четвертый доклад излагает врачебно-гигиеничные опыты боя.

A KATONATISZTI CSALÁDOK TÁRSADALMI MEGÍTÉLÉSE ÉS MEGBECSÜLÉSE A XX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN*

Mielőtt a presztízsről és a címben megjelölt csoporttal szemben támasztott társadalmi elvárásokról szót ejtenénk, mindenképpen tisztázni kell a katonatiszti réteg helyzetét és helyzetét az adott kor¹ társadalmában, és meg kell ismerni a társadalom egészének, vagy bizonyos részeinek véleményét a tisztekről.²

Szépirodalmi példák

A társadalmi megítélés megismeréséhez szépirodalmi példákat hívtam segítségül. Ezekben ugyanis nem ritka a katonaszereplő, a legtöbb esetben azonban mint mellékszerplő tűnik fel, és a személyéhez köthető esemény általában nem befolyásolja a regény végkimenetelét, vagy a főszereplő sorsát.

Véleményem szerint a szépirodalmi művek – regények, drámák – lehetőséget nyújtanak arra, hogy megtudjuk, mit gondoltak a kortársak a katonákról, katonatisztekről. Egyetérték azzal az elmélettel, hogy a korszak írói (például Thury Zoltán, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Márai Sándor) koruk jelenségeit – köztük például a tárgyi világot – kellő érzékenységgel figyelték meg és a társadalomtudomány számára használható módon közölték műveikben.³ Az alábbiakban bemutatott regények, novellák és drámák – a kortárs vélemények mellett – a katonatiszti mentalitásra, gondolkodásmódra is rávilágítanak. Az általánosítással azonban óvatosan kell bánni ugyanúgy, mint bármely más „teremtett világgal” szemben. Tudomásul kell tehát venni, hogy „határozott korlátai vannak annak, hogy az irodalmat közvetlenül eszközként használhassuk a ténybeli valóság megismeréséhez.”⁴ Így például nem húzható rá minden tisztre az a viselkedési forma, ami például Pellegriny Albert regényeiben megjelenik. Szem előtt kell tehát tartani, hogy a szépirodalom mégiscsak fikció és speciális forráskritikát igényel.

* Az alábbi írás az *Életmód, életkörülmények és mentalitás a magyar katonatiszt-családoknál a XX. század első felében* című PhD-értekezés (2012) egy fejezetének kibővített, átdolgozott változata.

¹ Az írás választott időintervalluma igen tág, a XX. század első fele (1900-tól 1945-ig). Talán meglepő, hogy nem fejeződik be, vagy nem kezdődik el a politika- és eseménytörténetben oly fontos első világháború végénél, vagy az 1920-as éveknél. Ennek az a magyarázata, hogy a magyar társadalom az 1918 utáni új viszonyok közé úgy lépett, hogy örökölt belső szerkezetében nem következett be gyökeres átalakulás. A később bekövetkező változások pedig az alapokat nem érintették. A különböző, magasabb társadalmi osztályok megmaradtak az alattuk elhelyezkedő rétegek ideáljának, emelkedésük céljának. Továbbra is igyekeztek átvenni életmódjuk külsőségeit még akkor is, ha nem volt meg mögötte a tartalom.

² A tanulmányban nem válik szét élesen, hogy az 1918 előtti időszakból a bemutatott példákban szereplő katonatisztek és katonatiszti családok, mely haderő (az Osztrák-Magyar Monarchia közös hadereje, magyar királyi Honvédség vagy a k.k. Landwehr) kötelékébe tartoztak. Ennek az az oka, hogy a katonatiszti családok életmódjának, életkörülményeinek, illetve mentalitásának vizsgálatához nehéz forrásanyagot találni. Ami iratanyag fellelhető, az igen csekély mennyiségű, így kénytelen voltam mindet felhasználni tekintet nélkül arra, hogy a szereplők mely haderő katonái.

³ Sedlmayr 2002.

⁴ Gyáni 2004. 88. o.

A társadalom egy részének, illetve a liberális és szocialista sajtó elitélő véleménye – miszerint a tisztek nagy része nőcsábász, szerencsejátékos és alkoholista – „nagymértékben a tisztek agyszüleménye volt”.⁵ Számos olyan megtörtént esetet lehet felsorolni, amely ezt a véleményt támasztotta alá. A szépirodalomban is gyakran találkozunk ilyen katonaszereplőkkel. A már említett Pellegriny Albert *Diplomata* írói álnév alatt írt, *A Hannover-huszárok* című regényében még alig haladunk 30 oldalt, de már találkozunk adósságban úszó, iszákos, kártyás és nőimádó huszárokkal.⁶ Mikszáth Kálmán *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regényében Noszty Feri alakjában megjelenik a katonatiszt e sztereotip formája. Mikszáth így jellemzi hőst: „vidám, könnyelmű, eleven, pompás lovas, jó vívó, jó táncos és nagy kártyás”.⁷ Sok kifizetetlen váltó és kötelezvény, vagyis katonai adósság marad utána mindenhol, ahol megfordult, és mindezeket „fizeti a nagy harang”,⁸ vagyis az adós halála után majd valaki. Tulajdonképpen ez a pénzpazarlás vagy inkább pénzszerűe okozza Noszty Feri vesztét. Ugyanis egy „jóakarója”, valójában vetélytársa, Kozsehuba Tivadar rábeszéli, hogy ezer forintért írja alá a váltót parancsnoka, Adalbert von Stromm ezredes helyett. Feri azonban elkésik a váltó rendezésével. Mivel Kozsehuba célja egyébként is az volt, hogy ártsen Nosztynak, elviszi az adóslevelet a „kemény, katonás, hirtelen haragú” Stromm lovaghoz. Itt már a katonaszereplők egy másik jellegzetes példáját mutatja be az író a becsületes és feddhetetlen, a csapatért és a beosztottjaiért kiálló tiszt alakjában. Stromm ugyanis magáénak vallotta a hamis aláírást és ki is fizette a váltót, amit majd az ezredestől az idősebb Noszty vált vissza; Feri becsülete megmentődött, de az angyalbőr elveszett és vele együtt a kényelmesnek tűnő jövő ilyen irányú elérése is.

De nem minden ezredes rendfokozatú regényszereplő volt pozitív figura. Móríc Zsigmond *Az asszony beleszól* című regényében Véghelyi ezredesről így nyilatkozik a felesége: „... hát az enyém nyugalomba ment, mint férj. És úgy leszállította a családapai érdeklődést, hogy most már van két hónapja, hogy nem jutottunk eszébe.”⁹ Ugyanis, amíg a család élete nehézkesen folyt Pesten, addig a nyugalmazott ezredes a Várban, a katonai épületben lévő lakásában folytatta „bohém természetéhez” illő életét. Itt látogatta meg az éppen szépítkező tisztet egyik lánya egy délután. Az ezredes – a történet szerint – nem vált el, hiszen akkor le lehetett volna foglalni a fizetését nőtartásra és gyermeknevelés céljaira, de családós állapota nem tartotta vissza attól, hogy „leszállított fizetésének” nagy részét arra a táncosnőre fordítsa, „aki néha szíves volt öregségét elfeledtetni”.¹⁰

A közvélemény általában nem tett különbséget a tisztek között, de ezt ők maguk sem várták el, sőt még a legszegényebb tiszt is igyekezett elegánsnak és gondtalanak tűnni.¹¹

Összességében mégis a tisztikar nagy része egyszerű, visszahúzódo életet élt, mint Gáll Ferenc honvédszázados és családja Thury Zoltán novellájában. „Szép lakásuk volt, hétszáz forintot fizettek érte évenként. Persze ez nem telt volna a kapitányi fizetésből, de az asszonynak is volt egy kis hozománya, s jó gazdák voltak a katonavoltuk mellett. Soha

⁵ Deák 1993. 161. o.

⁶ *Diplomata* 1910.

⁷ Mikszáth [é. n.] 5. o.

⁸ Uo.

⁹ Móríc 1934. 44. o.

¹⁰ Móríc 1934. 151. o.

¹¹ Deák 1993. 161. o.

se költöttek többet, mint a mennyit megengedtek a viszonyaik, sőt az asszony, mint az később kitudódott, minden hónapban félrerakott egy pár forintot a takarékpénztárba... E mellett nagyon maguk között éltek, rosszul érezték magukat a kincstári asszonyok társaságában. A kapitány sokat erőszakoskodott, hogy nem tesz az semmit, ha nem is szívesen, de a tisztai familiákkal fenn kell tartani az összeköttetést, mert ez hasznukra van. Az asszony engedett is, de nem szívesen ment ki a családból.”¹²

A közvélemény azonban – inkább – a botrányokra figyelt fel. A katonatisztekéről és viselkedésükről alkotott jó vélemény kialakítását nem segítette a lovas tiszték közparkokban tanúsított magatartása. A tiszték a Népliget és a Városmajor sétaútajait és parkírozott részeit előszeretettel használták lovaglótérnek, és semmibe vették az őket fegyelmezni akaró parkőröket, sőt, néha bántalmazták is őket. Leginkább olyan helyszíneket választottak, ahol szemléletesen kifejezésre tudták juttatni felsőbbrendűségüket és társadalmi elkülönülésüket.¹³

Az irodalmi példák azonban nem csak a kicsapongó tisztokról szólnak, hanem a tisztai családok nehézségeiről is. Thury Zoltán drámájában a tisztfeleség így panaszkodik testvérének: „Nekünk több jutott, mint másnak [ti. gond]. Nagyon sok az adósságunk, s nem olyan, amire várnak, vagy amit rendesen törleszteni lehet, s becsületes kamattal fizet meg az ember, hanem csupa olyan tartozás, amivel kizaklatják belőlünk a lelket... Kétszer írtam a papának, hogy segítsen rajtunk. Pali [Udvardy Pál főhadnagy, a férj] nem is tudta, s mind a kétszer azzal felelt, hogy az uradnak szép fizetése van, megélhettek urasan, s ezt nem kellett volna tenni meg azt nem... Szóval, nem segített semmit. Hogy letette a kauciót, azzal azt hiszi, hogy most már minden rendben van. Fogalma sincs arról, hogy mibe kerül itt az élet, hogy mit várnak tőlünk azok, akik között élünk, hogy milyen furfangos módon kell bújniuk némely olyan kötelesség alól, amit ránk erőszakol a társaságunk. Tavaly kétszer is gyászoltam minden ok nélkül... nem jutott eszembe egyéb ok, amivel itt-hon maradhatok. Minden héten tisztai bált rendezett az ezred.”¹⁴

Számos olyan apróságnak tűnő tényező és elvárás létezett a tiszttel és családjával szemben, amelyek összetörölődve jelentős anyagi megterhelést jelentettek az amúgy sem tömött családi kasszájuknak. Ezekről az elvárásokról a Thury-dráma főszereplője, Udvardy Pál főhadnagy így beszélt: „Kicsi a fizetés, azt emelni kell. A kiadás aránytalanul nagy. Azt meg le kell szállítani a minimumra. A mai rendszerrel kétségbeesett helyzetbe kergeti bele az állam a katonát. Ez képtelen állapot. Nézz meg engem. Főhadnagy vagyok, hát nem is éppen a legutolsó rangban, s kapok házbérrel együtt alig száz forintot egy hónapra... És micsoda nagy úr vagyok én! Ha színházba megyek, a legelső helyre kell, hogy megváltsam a jegyem. Még azt se veszik szívesen, ha egylovas kocsiba ülök, ha sürgős a dolgom. Nekem fiákeren kell járni. Omnibuszról... arról ne is beszélj! Az én legutolsó díszruhám kétszázhusz forintba került. Hát honnan vegyem? Nekem nem lehet elhúzódní egy udvari lakásba, aminek egy szobája meg egy konyhája van, mert viziteket kell fogadnom, a társaságban élek... Még a rongy kicsi fizetésem se az enyém. Előbb mindenki kiveszi belőle a részét, s a maradékot adják a kezembe... Folyton reprezentálni pénz nélkül, csillogni a legnyomasztóbb gondok között, ez a sorsunk... Szaladok pénzért

¹² Thury 1908a.

¹³ Gyáni 1998. 81. o.

¹⁴ Thury 1986. Udvardy Pál főhadnagy felesége, Anna panasza testvérének, Pető Klárának, 12. o.

ide is, oda is. Adósa vagyok fünek-fának, lemerülök az árba, meg újra kikapaszodom, de hát meddig megy ez?”¹⁵

A drámában megütözik a kortársak két igen különböző véleménye a katonáskodásról. Udvardy főhadnagy apja, nyugállományú százados azt mondja: „Nem akartam azt, hogy katona légy... keservesen sírtam, amikor otthagytalak a katonaiskolában, de ott tanítottak ingyen, én pedig olyan szegény voltam, de olyan szegény...”¹⁶ Ezzel szemben apósa így vélekedik: „Mert, kérem, csak katona az ember! Kard meg tekintély! Az való a magyarnak. Éljen a katonaság!”¹⁷

Egy másik Thury-novellában az öreg katona vallomást tesz főhadnagy fiának a katonaelet viszontagságairól: „Nem akartam, hogy katona légy. Nem voltam vak. Észrevettem, hogy nem annak való vagy. De nem lehetett másként. Olyan szegény voltam, de olyan szegény, hogy csak arra gondolhattam: mi lesz az olcsóbb. A kadétiskolába fölvettem ingyen s valahogyan megélhettem én is... a legjobb mód arra, hogy gondoskodjanak az ármádiáról, ha a nyomorult szegény tiszt fiából ingyen csinálnak katonát... Meg ne nősülj, vagy csak akkor, ha egy milliót kapsz. Akkor ur vagy, másként koldusabb leszel a koldusnál. Nincs rettenetesebb, mint a szegény katonacsalád. Parádé parádé után, csupa uri szeszély szabja meg még azt is, hogy mennyi aranyat hazudj a kabátodra. Adnak ezer és egy pár száz forintot egy egész esztendőre s megkövetelik, hogy háromszáz forintot hordjál a testeden posztóban meg paszmántban. Jönnek a gyerekek s míg a fizetésedből lefogják azt, a mibe a katonabanda kerül, nincs reggelire való pénz a háznál. Az arany kabátod alá ócska kötött inget veszel föl s a feleséged gallérját küldöd a zálogházba, hogy elmelessél a tizforintos bankettre, a mit ő exczellenziájá, az altábornagy ur tiszteletére rendez a garnizon.”¹⁸

A tisztek társasági életbeli szerepei

A már említett szépirodalmi példákból is kiderült, hogy a társasági élet igényeinek megfelelően sok elvárás létezett egy tiszttel szemben. Alapvető kíváncságot váltott ki, hogy tudjon táncolni és ne kérésse magát, ha alkalma van tudását bizonyítani, s ugyanígy tegyen, ha jól zongorázik.¹⁹ Ismerje az úri társaságban kedvelt kártyajátékokat. Mindig ügyeljen megjelenésére, az egyenruházat épségét és tisztaságát egyébként szolgálati előírások is megkövetelték. A tisztek hétköznapi életét szigorúan szabályozták, számos könyv jelent meg a helyes viselkedésről, a tisztí etiketről.²⁰ Pontosan be kellett tartani az általános viselkedési szabályokat az utcán, a közlekedési eszközökön, a vendéglátóhelyeken, a színházban, a moziban, vagy a hangversenyen, társalgás közben (aminek ügyelni kellett formájára és témájára), valamint vendégségben. Meghatározott volt a köszöntés, a bemutatkozás, a megszólítás, a kézfogás, a névjegyhasználat és az elbúcsúzás minden formája. Aprólékosan szabályozták étkezésnél az asztalnál tanúsított magatartást és az evőeszközök használatát. Ezek az előírások nagyrészt megegyeztek a polgári illemkönyvek szabályaival.

¹⁵ Thury 1986. Udvardy Pál főhadnagy panasza sógornőjéhez, Klárához, 26–27. o.

¹⁶ Thury 1986. Udvardy Ferenc nyugalmazott százados fiához, Pálhoz, 40. o.

¹⁷ Thury 1986. Pető Bálint földbirtokos, Udvardy Pál apósának véleménye, 45. o.

¹⁸ Thury 1908b.

¹⁹ Schneider 1895. 49. o.

²⁰ Deák 1993. 143. o.

Külön tanácsadó könyv született a katonaiskolákból kikerülő és első szolgálati helyükre érkező tisztek számára.²¹ Amikor egy tiszt új helyőrségbe érkezett, elsődleges feladata volt lakást keresni és azt berendezni, valamint elvégezni a kötelező látogatásokat a csapattesthez tartozó tiszteknél.²² A lakásbérletnél a következőkre kellett figyelnie: lehetőleg közel legyen a laktanyához; milyen állapotban van; rendben van-e a festés vagy a tapéta; ajtó- és ablakmázolása nem kopott-e; jól záródnak-e a nyílászárók; milyen a padló; vannak-e rágcsálók, rovarok; kellően világos-e és milyenek a fűtési viszonyok.²³

A látogatás esetén mindenekelőtt tudakozódnia kellett, hogy a tiszti családoknak mikor van a fogadónapja. Az első látogatás megejtése fél 12 és háromnegyed 1 között volt illő. Törekedni kellett arra, hogy a látogatásokat a rendfokozatnak megfelelő sorrendben tegye meg az újonnan érkező. Előbb a nős tiszteknél kellett tiszteletét tennie, utána a nőtleneknél, bár a rendfokozati sorrend volt a fontosabb. Első látogatáskor a házigazda otthonléte felől kellett először érdeklődni az ajtót nyitó szolgánál vagy szobalánynál, névjegyét átadva arra kérni, hogy jelentse be és kérdezze meg, hajlandóak-e fogadni. Amennyiben nem fogadták vagy nem volt otthon senki, hátra kellett hagynia névjegyét a háziasszony és a ház ura számára. Ajánlatos volt rövid időn belül megismételni a látogatást. A beszélgetés során illő volt kerülni a szolgálati dolgokat érintő témákat, tartózkodni kellett attól, hogy bármilyen kérdésről elhamarkodott véleményt alkosson, illetve hogy ismeretlenül esetleg megsértse a város lakóit. A tanácsadók azt javasolták, hogy beszélgesse színházról, művészetről, irodalomról, zenéről, mutasson érdeklődést a helyi viszonyok iránt és mindenképpen kerülje, hogy ő kerüljön a középpontba. Az első látogatás nem tarthatott tovább 10-15 percnél.²⁴

A kezdő tiszt anyagi helyzetével kapcsolatban a tanácsadó könyv a következőkre hívta fel a figyelmet: „A tiszt illetve túlbőven kimérve nincs és ennél fogva erős akarat és gyakran igen nagy erkölcsi erő szükséges, minden kisértésnek ellene állani, melyet az ifjúság és életkedv fölbreszt! ... A szükségletek pontos meghatározása és beosztása az ifjú tiszt szigorú kötelessége; szőrszálhasogatásig menő számadást vezessen, hogy a veszélyeket, – melyek jövőjét és megélhetését megsemmisítéssel fenyegetik, – kikerülhesse.”²⁵

A könyv szerint egy nőtlen tiszt az alábbiakra költöthetett: egyenruházat, zene, könyvtár, kaszinó, ebéd, vacsora, reggeli, világítás, fűtés, mosás és a legény díjazása. Takarékoskodni kellett, ezért javasolták, hogy vegyen magának „gyorsan főzőt” vagy kávéfőzőt, mert akkor a kávé és teát otthonában is el tudja készíteni a reggelihez vagy a hideg vacsorához sokkal olcsóbban, mint ha vendéglőben veszi meg. Ajánlották, hogy a katonatiszt ne szokjon hozzá olyan élvezetekhez, amelyek művelése sok pénzbe kerül, például alkoholizás, rendszeres kávéfogyasztás. Számítani kellett váratlan kiadásokra, mint például ünnepélyes alkalmakkor ebéd, levonások a tisztikar képviselői céljaira: koszorú vagy virágcsokor részvét jeléül, vagy valamilyen jótékonyági cél érdekében folytatott gyűjtés.²⁶

A tiszti lakás berendezéséhez is adott a könyvecske mértékadó szempontokat: a lakásban mindig legyen rend, erre kell szoktatni a legényt is. A tiszt ügyeljen arra, hogy az elő-

²¹ Iwaninai Iwanski 1901.

²² Schneider 1895. 6–10. o.

²³ Iwaninai Iwanski 1901. 9–10. o.

²⁴ Iwaninai Iwanski 1901. 11–12. o.

²⁵ Iwaninai Iwanski 1901. 59. o.

²⁶ Iwaninai Iwanski 1901. 60–61. o.

szobában, vagy olyan helyen, ahová vendég is beléphet, egyenruha darabokat ne aggasson, csizma, cipő ne heverjen mindenfelé, az alvóhelyet pedig – ha külön háló helyiség nincsen – legalább függönnyel vagy spanyolfallal takarja el. Ne pakolják tele az ablakok között poharakkal, ételekkel, a lakás legyen mindig kisöppörve, az ablak lemosva, az ajtókilincs és a kályhaajtó kifényesítve. Az ágyat lehetőség szerint az ablakkal szemben kell elhelyezni, hogy ne a huzatban legyen. Az íróasztalnak az ablak közelében van a helye, hogy a munkához elég világos legyen, és mellette kell felállítani a könyvespolcot. A falak díszítésénél tartózkodjon az olcsó nyomtatottól, főleg a meztelen női képektől. Az íróasztal felett legyen kiakasztva az uralkodó arcképe, ízléses keretben.²⁷ Mindezek betartását a tanácsadó könyv fontosnak tartotta, mivel „egyetlen hivatás sem kíván oly sok tekintetet az állásra, mint az, a melyhez a tiszt tartozik. Míg az állam minden más polgára hivatása gyakorlásán kívül csaknem teljesen szabad, és mindent tehet, a mi hajlamai, szokásai és viszonyainak megfelel, addig a tisztnek mindig egyenruhájára kell gondolnia, a melyet visel.”²⁸ Ezeknek kívül a tiszt legyen tapintatos, tanúsítson önuralmat és legyen szerény. Válogassa meg a tiszt társaságon kívüli társas érintkezés közegét, ismeretségeit ne versenytereken, nyilvános mulatókban és fürdőhelyeken kösse. Bálokon vegyen részt a táncban, táncoljon jól, mert a rossz táncos egyenruhában még feltűnőbb.²⁹ Járjon gyakran színházba, mert „ez a legkellemesebb és legkönnyebb forrása a művelődésnek.”³⁰ És ha egy nőtlen tiszt ezeket az utasításokat betartotta és a szabályokat elsajátította, házassága után a családjában is ilyen szempontok szerint élt és ezt várta el a családtagjaitól is.

Az öltözködést illetően az öltözködési szabályzat³¹ határozta meg, hogy milyen eseményen, miben kell megjelennie egy tényleges tisztnek. Udvari bálon, díszében, magas katonai és polgári méltóságoknál történő látogatáskor, ünnepélyes esküvőn, az Opera és a Nemzeti Színház dísz- és premier előadásain, ahol az államfő is megjelent és minden olyan alkalmon, ahol a polgári urak díszmagyarban vagy frakkban vettek részt, a nagy társasági öltözetet³² kellett viselni. Színházban, hangversenyen és olyan társadalmi összejöveteleken, ahol a civil urak szmokingot vagy fekete zakót viseltek, a kis társasági öltözetet³³ írták elő. Egyéb alkalmakkor a kényelmes öltözet³⁴ viselése volt kötelező. Az illető tankönyvek részletesen kitértek arra, hogy látogatásnál és különböző nyilvános helyeken hová kell elhelyezni a csákót és az oldalfegyvert.³⁵

Külön meghatározták az öltözködést Budapest területén: Pesten a Nagy körút, Budán a Margit körút, Alkotás utca, Szent Imre herceg útja³⁶ által behatárolt területen belül még

²⁷ Iwaninai Iwanski 1901. 61–63. o.

²⁸ Iwaninai Iwanski 1901. 71. o.

²⁹ Iwaninai Iwanski 1901. 72. o.

³⁰ Iwaninai Iwanski 1901. 73. o.

³¹ Katonai zsebnaptár és zseblexikon, 1938. 91–96. o. Vö.: A–26. öltözet és felszerelési szabályzat a m. kir. honvédség számára. Budapest, 1913.

³² Fekete sapka, atilla, fekete pantalló, fekete gumibetétes lakkcipő, fehér kesztyű, összes kitüntetés, köpeny.

³³ Fekete sapka, társasági zubbony, fekete pantalló, fekete gumibetétes lakk vagy fénytelen bőr cipő, fehér kesztyű, tetszés szerinti kitüntetés, köpeny.

³⁴ Tábori zubbonnal bármilyen sapka és bármilyen nadrág, barna vagy fehér kesztyű, tetszés szerinti kitüntetés vagy összese szalagsáv, köpeny.

³⁵ Schneider 1895. 9., 39. o.

³⁶ Mai Villányi út.

a kényelmes öltözetnél is előírták a kifogástalan állapotú fekete sapka, zubbony, pantalló és köpeny viselését.³⁷

Az egyenruha viselése magától értetődően befolyásolta a tömegközlekedési eszközök használatát a tisztek számára. Egyenruhában lévő tábournokok például villamoson küsszakaszt³⁸ nem vehettek igénybe, a többi tiszt is csak akkor, ha az utazás körülményei a tisztii állás tekintélyét nem csorbitották, tehát nem volt a kocsiban zsúfoltság, tolongás.³⁹

A katonai tisztii réteg helye és helyzete a magyar társadalomban

A katonatiszti réteg társadalmi helyzetének megismeréséhez kiindulópontként Erdei Ferenc a két világháború közötti magyar társadalomról szóló – sokat vitatott – tanulmánya⁴⁰ használható, amely a közép-kelet-európai társadalomfejlődés sajátosságait elemzi. Véleménye szerint az egyik legdominánsabb jellemző, hogy a két világháború közötti társadalomban megmaradtak a társadalom rendi formái, de fokozatosan kiépültek a polgári társadalom strukturális elemei is. Ennek nyomán jellegzetes kettősség jött létre a magyar társadalom szerkezetében.

A magyar társadalomkép egyik fontos összetevője meglátása szerint az államszervezet működése. A kiegyezés után elvben egy liberális jogállam alakult ki, de „tényleges társadalmi valósága szerint még sem formálta át forradalmi gyökerességgel a nemesi rendi államot”.⁴¹ A közigazgatás egyrészt a Habsburg-birodalom igazgatási hagyományait, másrészt a magyar nemesi közigazgatás fensőbbeséges úri modorát folytatta, miközben az államapparátus hatalmasra duzzadt. Emellett az állami adminisztrációban nem az igazgatási szakszerűség, hanem az uralmi vagy hatalmi pozíció dominált. Az állami hivatalok, közigazgatási szerepek úri hivatalok maradtak, ezért a hivatalnokréteg nem alakult át szakszerű hivatalnokréteggé, hanem úri középosztály maradt. Így egy hivatali állás a közigazgatásban, a rendészetben, a honvédelemben, az igazságszolgáltatásban, vagy a helyhatóságnál a társadalmi méltóság alapja lett.

A hivatasok megítélése úri minőségük szerint alakult, és a hivatali presztízst semmilyen tárgyi sikeresség nem tudta ellensúlyozni, felülmúlni. Ezt tükrözték a korszakban oly fontos megszólítások, a különféle pozíciókkal járó megkülönböztető címek.

„Urambátyám” országában a tiszteknek is kijárt az őket megillető megszólítás: a főtisztek tekintetes, a törzstisztek nagyságos, az ezredek, vezérőrnagyok méltóságos urak voltak.⁴²

³⁷ Katonai zsebnaptár és zseblexikon, 1938. 97. o.

³⁸ A küsszakaszjegyet 1933. augusztus 21-én vezették be, hogy a rövidtávon utazókat is megnyerjék a villamosközlekedés számára. A küsszakasz-menetjegynek megfelelő értékű érmét be kellett dobni egy perselybe a felszálláskor. Egy küsszakasz körülbelül 1 km-es távolságnak felelt meg. Ha valaki ennél távolabb utazott és nem szállt le a szakasz végénél, újabb érmét kell felhasználni. Végül – forgalomlassító hatása miatt – 1941. december 17-én megszüntették. <http://www.zsetongaleria.hu/sajat/lexikon/küsszakaszjegy.html> (a letöltés időpontja: 2012. április 13.).

³⁹ Honvéd főparancsnokság 10.064-eln. 1937. számú rendelet. Idézi: Katonai zsebnaptár és zseblexikon, 1938. 97. o.

⁴⁰ Erdei 1980.

⁴¹ Erdei 1980. 304. o.

⁴² Magyarosan, katonásan. II. rész. Katonai írásmód, ügyvitel és szónoklat. Szerk. Rózsás J. alez. Budapest, 1942. 13. o. Hivatkozik rá: Mikics 1981. 178. o. 73. lj.

A középosztályban ugyanakkor az úr megszólítás mindenkit megilletett, „de akinek ezen felül valamilyen más általános (és nem határozott foglalkozást megjelölő) címe van, azt főlöszleges a kisebb »úr« jelzővel ellátni... Sok országban a katonatiszti ranghoz sem teszik hozzá az úr szót, mert nyilvánvaló, hogy katonatiszt csak úr lehet. A megszólítás ezeknél: kapitány, ezredes, és nem »kapitány úr«, vagy »ezredes úr«. Kapitány úr, vagy ezredes úr – alárendeltjei, de nem egyenrangúak számára, a társadalmi érintkezésben.”⁴³

Az Osztrák-Magyar Monarchiában a kiegyezés után kiépült közigazgatási szervezet az értelmiségi–tisztviselői pályák tömegét hozta létre. Magyarországon e hivatalok nagy részét a birtokait, vagyonát vesztett dzsentri réteg tagjai foglalták el. Számukra ezek azonban inkább uralmi állásuk alapjait jelentették, mintsem hivatásukat, és a hivatalt így is látták el. A dzsentri életforma és úri életvitel szolgáltatta a mintát, az a hivatal, amelyhez nem társult az uralom, a hatalom bármely eleme, nem válhatott úri pályává.⁴⁴ Az úri-ságot tekintve kialakult egy rangsor a hivatások között. A sor két szélső eleme a közigazgatási, illetve a műszaki értelmiségi pálya volt.⁴⁵ Az első az uralmi, a második a tárgyi szakszerűségből kívánta a maximumot. A katonatiszti pálya – Erdei Ferencet idézve – a hierarchikus rangsoron kívül helyezkedett el, ugyanúgy, mint az egyházi hivatal.⁴⁶

A katonatiszti pálya rendkívül erős, alapvető eleme volt az autoritás. „A tiszt elsősorban parancsnok, aki – beosztásától függően – meghatározott létszámú, szervezett embercsoport felett rendelkezett. Tudásában és munkájában tehát a parancsolni, vezetni-tudás, vagyis az uralmi elem volt az elsődleges. Parancsainak, utasításainak szent-volta, feltétlen kötelező ereje nem tűrt ellentmondást. Minderre maga az állam (törvényeivel), szűkebben érte pedig az állam legnagyobb szervezete: a hadsereg jogosította fel (szabályzataival, egyéb rendelkezéseivel, de hagyományaival is).”⁴⁷

A hadseregen belül is megvoltak a presztízs-különbségek. A fegyvernemek közötti megkülönböztetés még a két világháború között is a régi hagyományokhoz igazodott. A tisztí pálya úri hivatásnak minősült, de a társadalmi életben való szerep nem lehetett független a szervezeti hierarchiától. Biztos helye a legjobb társaságokban csak a törzstiszteknek vagy elit fegyvernemeknek szolgált tiszteknek volt. Weis István szerint a vidéki úri társaságot megközelítő körhöz tartoztak „a lovasított tisztek, ide érte a gyalogsági törzstiszteket is; a főfegyvernem [gyalogság] többi tisztje azonban, rendkívüli kivételektől eltekintve épp oly kevésbé lehetnek szívesen látott állandó vendégei az ehhez a körhöz tartozó családoknak, mint a középiskolai tanárok.”⁴⁸ A hadsereg természetesen megalkotta a maga értelmiségi, szakemberrétegét, az orvos- és mérnökkari tiszteket, akik a tényleges tiszteknek kijáró megbecsülést élvezték. A honvédségi tisztviselőket (gaz-

⁴³ Makkai [é. n.] 99. o.

⁴⁴ Mikics 1981. 84. o. Mikics Lajos: *Politika, uriság és becsület Horthy tisztikarában* című tanulmánya a két világháború közötti tisztí réteggel foglalkozik és erőteljesen támaszkodik Pataki István 1973-ban megjelent *Az ellenforradalom hadserege 1919–1921* című könyvére, átvéve annak megállapításait. Ezért, és mert Mikics kötete 1981 decemberében jelent meg, így természetesen – főleg az első rész – nem mentes a korszak ideológiai hatásaitól, megállapításait erős kritikával kezeltem.

⁴⁵ Erdei 1980. 307–308. o.

⁴⁶ Erdei 1980. 320. o.

⁴⁷ Mikics 1981. 86. o.

⁴⁸ Weis 1930. 56. o.

dászati, gyógyszerészkarri és egyéb tisztviselőket) csak tisztii jelleggel ruházták fel és „a tisztii presztizslétra legálján tartották”.⁴⁹

A Horthy-kori Magyarországon a tisztek és a közigazgatás hivatalnokai között sok hasonlóságot találunk, de míg a hivatalnok személyes társadalmi helyét reprezentálja, addig a tiszt testülete társadalmi állását képviseli, és önmaga ezáltal nyer megbecsülést. A tisztek nem az úri életforma hagyományait, hanem a hadsereg előírásait követték és szervezeti fegyelmét tartották be. A két világháború között a hadsereg szabályzatai újra megkövetelték az Osztrák–Magyar Monarchia tisztii álláskötelmek egész konzervatív rendszerét. Ennek azonban – különösen anyagi kihatásait tekintve – az átlagos helyzetű tisztek egyre nehezebben és egyre kevésbé tudtak megfelelni.

A középosztályi reprezentációs képesség lényegében az anyagi helyzettől függött. A felső réteg általában saját vagyonnal is rendelkezett, magas hivatallal járó tekintélyes fizetés jellemezte, ők tartoztak a III–V. fizetési osztályba, 800 pengő feletti fizetéssel. Az utánuk következő fizetési osztályok, a IV–VII. fizetési kategóriák, 800-tól 300 pengőig terjedő illetménnyel, amivel még nagyjából a társadalmi állásnak megfelelő életszínvonalat biztosítani tudók közé tartoztak. Az infláció és az államapparátus felduzzasztása azonban az alsó úri rétegek helyzetét tette bizonytalanná. A VIII–XI. fizetési osztály 260–120 pengő fizetéssel meg tudott élni, de már nem az elvárt úri színvonalon. Pedig volt egy minimum szint, amit elvártak ettől a rétegtől is. Legalább három szobás lakás birtoklása vagy bérleése, az alantas munkák elvégzésére alkalmas, legkevesebb egy háztartási alkalmazott tartása, a gyermekek legalább középfokú iskoláztatása úgy, hogy mindeközben a feleség nem üzhettett pénzkereső foglalkozást.⁵⁰ „Amit tehát a rendszer az egyik kezével adott, a másikkal elvette. Az úri pálya létbiztonságot adott, rendszeres fizetést és nyugdíjat, egyéb előnyöket, de a társadalmi rang kötelezettségei a többséget nehéz helyzet elé állították”⁵¹ Különösen így volt ez a katonai pályán, bár a tisztii illetmény, pótlékaival együtt általában magasabb volt, mint az azonos fizetési osztályba tartozó hivatalnoké, de az elvárások is nagyobbak, szigorúbbak voltak.

Pataki István⁵² az 1920. évi népszámlálás adataira alapozva a tisztikar vagyoni helyzetét tekintve három csoportot különített el.

1. A magasabb rendfokozatú és beosztású tisztek és tábornokok. Jövedelmüket tekintve a felső középosztályhoz tartoztak, saját vagy családi vagyon felett rendelkeztek. A hivatásos tisztek kb. 22%-a volt ide sorolható. A körülbelül 3-400 fős tisztii csoportot magában foglaló katonai elit a Horthy-korszakban a háborús készülődés, majd részvétel miatt nagy befolyáshoz jutott.⁵³ Az 1930-as évek katonatiszti elitjének több mint fele az elcsatolt területeken született és nagyrészt a századforduló középosztályának középső és alsó részéből került ki.⁵⁴ Az utánpótlást értelmiségi, tisztviselői és kispolgári családokból kapták. A katonai felső vezetés tagjai 3–5 gyerekes, vagyontalan családokból származtak, ahol az egyedüli jövedelemforrás a családfő fizetése volt.⁵⁵ A katonai elitcsoport tag-

⁴⁹ Mikics 1981. 87. o.

⁵⁰ Weis 1930. 117–118. o.

⁵¹ Mikics 1981. 92–93. o.

⁵² Pataki 1973. 105–106. o.

⁵³ Gyáni 2001. 238. o.

⁵⁴ Szakály 1989. 88. o.

⁵⁵ Szakály 1989. 97. o.

jai – szüleikhez hasonlóan – nem tettek szert jelentős vagyonra, kizárólag kincstári fizetésből éltek. A fizetések között rendfokozat szerint igen nagy volt a különbség. Az elit legmagasabb és legalacsonyabb rendfokozatú tagjai között három-, négyszeres is lehetett a különbség. A tábornokok az 1940-es években többet kerestek, mint a miniszterek vagy egyetemi tanárok.⁵⁶

2. Jelentősebb vagyonnal nem rendelkező, de illetményüket valamilyen formában kiegészíteni tudó tisztok. Ez lehetett engedélyezett vagy féllegális, feleségük, családtagjaik révén. (Esetleg teljesen illegális.)⁵⁷

3. Csak az illetményére támaszkodó réteg, ez volt a legnagyobb létszámú.

Az úri középosztály alsó rétegei mindenütt spóroltak, így volt ez a katonatisztek, a tisztí családok esetében is. Mindezt tették úgy, hogy megőrizték az úri életforma külső látványát. A takarékoskodás először a konyhán mutatkozott meg: csökkentek a húsételek, hiányukat tejtermékekkel pótolták, nőtt a főzelékek szerepe. A háziasszony arra törekedett, hogy minél olcsóbban elégítse ki családja szükségleteit. Számos háztartási útmutató segítette a családanyákat az olcsóbb, de nagyobb tápértékű élelmiszereket kiválasztásában és abban, hogy ezekből ízletes ételeket állítson elő.⁵⁸ Elfogadottá vált a kétszobás úri lakás, ahol a cselédnek már csak a konyhában jutott hely. Később a bentlakó háztartási alkalmazottat felváltotta az alkalmi bejárónő, majd a feleségre és a gyermekekre maradt a házimunka elvégzése. Hozzá kell tenni azonban, hogy az otthonok méretének csökkenését ellensúlyozta a lakások komfortosságának növekedése. A budapesti lakások legnagyobb részében volt villany és folyóvíz, vízöblítéses WC, és mintegy kétharmaduk városi gázzal is el volt látva.⁵⁹ A lakások méretének csökkenése és a jobb infrastrukturális felszereltség lassan átalakította a Horthy-kori polgári otthonok eszményképét. Gyökeres változás nem történt, de fokozatosan előtérbe került az otthonok kényelmessége a századfordulós lakások reprezentációs törekvéseivel szemben.⁶⁰ A takarékoság kiterjedt az élvezeti, szórakozási, művelődési kiadásokra, az úri középosztály alsó rétegeinek még akkor is gondot okozhatott egy színházlátogatás, ha ingyen kapták a jegyet. Hozzá tartozott ugyanis a reprezentációhoz a ruhatár igénybevétele és a büfében való fogyasztás, ami – természetesen – külön költséggel járt (nem is beszélve a közlekedésről).⁶¹ A spórolás hatással volt a társasági életre, csökkent a fényűző vendégeskedések száma és lehetősége.⁶² A nagy, több fogásos vacsorák helyett elterjedt a délutáni vendéghívás uzsonnára vagy teára. Az ilyen uzsonnákra „a meghívottak valamivel vacsoraidő előtt, hét és nyolc között érkeztek, s a háziak teával, kávéval, borral és hideg pecsenyével rakott tálakkal vendégelték meg őket; de apró asztalok mellett, jövő és menő fesztelenségben, elhúzódtak az együttlét néha a késő éjszakai órákba is. Az ilyen laza meghívás természetesen

⁵⁶ Gyáni 2001. 238. o. A szerző azonban nem pontosítja, hogy mely tábornokokra és jövedelmezésükre gondol: vezérőrnagy, altábornagy vagy vezérezredes fizetésére.

⁵⁷ A második kategóriára kutatásaim során nem találtam adatot. Arra meg végképp nem, hogy ez esetleg egy nagyobb létszámú csoport lett volna. Pataki István – Mikics Lajossal ellentétben – ide sorolja a bűncselekménnyel (sikkasztás, rablás, csempészet) szerzett jövedelem-kiegészítést. (Mikics ezt külön csoportba sorolná.) E kitétel miatt a második csoportot erős fenntartásokkal kezelem.

⁵⁸ Weis 1930. 118. o.

⁵⁹ Gyáni 1991. 114. o.

⁶⁰ Gyáni 2001. 358. o.

⁶¹ Egy ilyen történetet mesél el Móricz Zsigmond *Az asszony beleszól* című, 1934-ben megjelent regényében.

⁶² Peterdi 1993. 11. o.

könnyebbséget, kevésbé terhes szolgálatot jelentett a háziaknak, mint egy-egy régimódi komoly, ünnepélyes vacsora; az idő a takarékoság jelszavát hirdette, s a középosztály, az egycselédes, csökkentett nyugdíjból, megnyírbált fizetésből aggályoskodó és bravúroskodó, az úriasság, a tiszt és sorvadó előkelőség társadalmi látszatát őrző, atyafiságos osztályöntudatban keményen és szemérmesen összetartó úri középosztály ilyen kezdetleges megoldásokkal iparkodott tatarozni a társas élet meglazult formáit.”– írta Márai Sándor „az egykori dús traktákat korszerű igénytelenséggel pótoló ucsorák”-ról.⁶³

Természetesen a családok az életmódjukban bekövetkezett változást igyekeztek titkolni, illetékteleneknek nem engedtek betekintést életviszonyaikba. Az úri középosztály csoportjai között óriási különbségek jelentkeztek, és egyre szélesebb rétegek tolódtak az alsó határ felé. Az életmód és életlehetőségek terén jelentkező eltéréseket a társas érintkezés módjának egyöntetűsége bizonyos ideig és mértékig el tudta fedni, át tudta hidalni.

A jellegzetes középosztályi attribútumok közé tartozott a cselédtartás. A házicseléd-ek száma a századfordulótól 1945-ig nagymértékben ingadozott, a korszak végére általánossá vált az egycselédes háztartás. Bentlakó cselédet legnagyobb számban a közszolgálatban álló tisztviselők és a szabadfoglalkozású értelmiségiek tartottak, őket követték a katonatisztek.⁶⁴ Gyáni Gábor megállapítása szerint a két világháború között a középrétegek és a középosztály hanyatlóban lévő tagjai azért alkalmazták legnagyobb számban a házicselédeket, hogy bizonyítsák önmaguk és a külvilág számára társadalmi hovatartozásuk változatlanóságát, illetve látszatát.⁶⁵

A tisztikar állásbeli kötelmei/kötelességei

Losonczi Ágnes a hivatásos katonatisztek az uralkodó osztály tagja közé sorolta 1977-ben megjelent könyvében.⁶⁶ Szerinte a magyar úri társadalom számára az elsődleges mintát a mágnások arisztokratikus hagyományai adták. Az átvevő rétegek persze a mintaadó anyagi életlehetőségeit, neveltetésüket, hagyományos hatalmi pozícióikat nem vehették át, így a formák rabjaivá váltak, szem előtt tartva, hogy „a rangot a születés adja, de a vagyon őrzi, az elzárkózás biztosítja, és a viselkedés dokumentálja”.⁶⁷ „Az államapparátusban hivatalt vállalkozó már nem tehették az arisztokratikus semmit, még akkor sem, ha közigazgatásban a szükséges hatékonyság és gyorsaság nem volt jellemző. Az úri középosztály tagjainak már nem volt se pénze, se földje, se szakmája, csak – legtöbb esetben – neve. Éppen ezért a külsőségek, az úri élet látszatának fenntartása vált a legfontosabbá. Életbevágó volt a bármilyen fokú lesüllyedés megakadályozása és a degradálódás, deklasszáció látszatának elkerülése. Míg azonban a tisztviselők felelőssége elsődlegesen saját személyükre, illetve családjukra terjedt ki, lecsúszásuk a társadalmi csoportjuk létét, tekintélyét nem fenyegette, addig a katonatiszt méltatlan viselkedése hatással volt a teljes tisztügyi testület reputációjára. Ezért a tiszték becsületbeli kötelességévé tették a testületi tekintély, más szóval az állástekintély védelmét, amelyet a tisztikar ellenőrzött, és a szankciók is szigorúbbak voltak a vétkesekkel szemben. „A tisztikar egységének folyo-

⁶³ Márai 2002. 14. o.

⁶⁴ L. Nagy 1995. 207. o.

⁶⁵ Gyáni 1983. 44. o.

⁶⁶ Losonczi 1977. 73. o.

⁶⁷ Losonczi 1977. 83. o.

mánya, hogy az egyes tisztek cselekedetei elválaszthatatlanok magának a tisztikarnak a becsületétől és hírnevétől. A tiszt becsületének saját bajtársai a bírái.”⁶⁸

A katonatisztek esetleges lecsúszását két módon próbálták megakadályozni: a társaság megválogatásával és az alacsonyabb társadalmi helyzetűekkel való érintkezés redukálásával.⁶⁹ Vogel Ákos ezredes 1920. augusztus 13-án a szegedi helyőrségi tisztikarnak tartott előadásában arra hívta fel a figyelmet, hogy „fontos az is, hogy ama határvonalat felösmerjük, mely az úri társadalmi réteget az alsóbbaktól elválasztja... A legtermészetesebb és legtartósabb társas környezet a bajtársak köre... Az otthonától elszakadt nőtlen tiszt a nős bajtárs családjánál találhatja meg második otthonát...”⁷⁰ Emlékeztetett arra is, hogy a társas élet szokásainak nem ismerése, az azokban való járatlanság a tiszt állás-tekintély csorbitását eredményezheti. Vogel elzárkózásnak nevezte és erőteljesen elítélte azt a viselkedésformát, amely „a kávéházak és harmadrangú vendéglők nappali és éjjeli törzsasztalai”-nál, „a meg nem engedett női összeköttetések által teremtet miljó”-ben, például bordélyházakban, vagy vadházasságokban nyilvánult meg.⁷¹

A másik, tulajdonképpen önvédelmi mechanizmus, az alacsonyabb helyzetűekkel való interakció csökkentése két összetevőben nyilvánult meg: a fizikai elkülönülésben és a korlátozott kapcsolattartásban.⁷² Mindkét szempontból kiemelkedően fontos volt, hogy a tiszt milyen nyilvános helyet látogat. Elméletileg ugyan a katonatiszt személye előkelőséget kölcsönözhetett az általa felkeresett helynek, de ez nagyban függött a hely minőségétől. Vogel szerint ezt a mondást előszeretettel azok hangoztatták, akik szívesen látogatták a kétes hírű, harmadrangú helyeket. Hangsúlyozta, hogy itt nem kifejezetten a tiszt közvetlen asztaltársaságára gondol elsősorban, hanem a vendéglátóhely milyenségére, berendezésére, de főleg az azt látogató közönségre. Az ilyen helyeken a tiszt az ismeretlen és kétes személyek között szándékos provokációnak tehetette ki magát, hiszen „az ily szórakozó tanyák egyébként az összetűzéseknek, fegyverhasználati eseteknek és a skandalumoknak valóságos melegágyai”⁷³ voltak. A megfelelő helyek kiválasztását felsőbb utasítások is segíthették. A katonai helyőrségek parancsnokai külön tiszt parancsban jelölték meg azokat a nyilvános helyeket, amelyeknek a látogatása hivatásos tiszt számára engedélyezett vagy tiltott. Egyetlen indok merülhetett fel az alacsonyabb minőségű helyek mellett, ez pedig esetleges olcsóságuk volt. Csakhogy az előkelő helyek látogatásával kapcsolatban a pénz nem lehetett mérvadó – hangsúlyozta Vogel. A tiszt inkább egyen egész hónapban otthon, vagy koplaljon, hogy a hónap utolsó napján a legelőkelőbb étteremben „állásszerűen” jóllakjon.⁷⁴ A nyilvános helyek közül elsősorban természetesen a tiszt kaszinók látogatását ajánlották, ezeknek a szigorú szabályzata a társadalmi rétegek közötti fizikai távolságtartás tipikus példái voltak. Egyébként az állásszerű vendéglátó- és szórakozó helyek árai önmagukban megoldották az alacsonyabb társadalmi helyzetűek kiszorítását.

⁶⁸ A–37. jelzetű szabályzat, 12. o.

⁶⁹ Mikics 1981. 99. o.

⁷⁰ Vogel II. 1920. 23–24. o.

⁷¹ Vogel II. 1920. 23. o.

⁷² Mikics 1981. 99. o.

⁷³ Vogel II. 1920. 32. o.

⁷⁴ Vogel II. 1920. 34. o.

Ugyancsak pénztárcát érintő kérdés volt a közösségi közlekedés használata. A hivatásos tiszt ugyanis a vasút III. osztályán nem utazhatott, szolgálati út esetén a II. osztályú jegyet térítették meg neki, de illő volt I. osztályon utaznia.⁷⁵

A hivatalos szabályzatok is kitértek a kapcsolattartás mibenlétére: az A–37. szabályzat a következőket tartalmazta erre nézve: „A tiszt csak oly körökkel tartson fenn érintkezést, amelyek méltók tisztii állásához. Alacsonyabb társadalmi rétegekhez tartozó egyénekkel szemben a helyzetnek megfelelő tartózkodó magatartást kell ugyan tanúsítania, ez mindazonáltal ne viselje magán a fennhéjázás és a lekicsinylés jellegét.”⁷⁶ Az utolsó mondat arra figyelmeztetett, hogy a katonatiszt a helyőrségében legyen lojális az egyszerű emberekhez és „ha alkalma van rá, a becsületes munkától megkérgesedett tenyereket szorítsa meg. Ne restellje a haza hív polgárainak egyszerű társaságát, mert becslést és tekintélyt – mire manapság igen nagy szükségünk van – csak a velük való közvetlen érintkezéssel biztosíthatja.”⁷⁷

Az alacsonyabb társadalmi helyzetűektől való elhatárolódást segítette – a társas érintkezés egyértelmű, kölcsönösen elfogadott feltételeinek kialakítása mellett – a jólneveltségi illemtörvény. „A tiszt kiváltságos társadalmi helyzete elengedhetetlenül megköveteli, hogy a társadalmi érintkezés formáit kifogástalanul uralja”⁷⁸ – írta Vogel Ákos 1920-ban –, ugyanis „a társas élet konvencionális szokásaiban való járatlanság a tisztii állástekintélyt csorbítja”.⁷⁹ A társadalmi életben való tökéletes jártassághoz nem volt elegendő az általános műveltség felvillantása, hanem fontos volt a „derült kedély, mértéket tartó szelid akarat, tisztá lelkiösmeret, jó beszédmodor, disztingvált föllépés és a ruházkodás etikett szabályainak a respektálása.”⁸⁰

Míg az úri középosztálynak és benne a hivatásos katonatiszti rétegnek az arisztokrácia nyújtotta a mintát, a katonaideál az eszményi férfi mintájává lett. Ez a férfiúi példakép „fesztes tartásával, lenyírt hajával, egyenes derekával és rövid beszédével tekintélyt tart felfelé, és tekintélyt követel lefelé; összecsapja sarkantyúját és peng, annak híján összecsapja a bokáját és csattan; kellemes és elegáns, fesztes, jól öltözött és jól vasalt. Tartását olykor ellazítja – pihenj! –, jó névvel, rokonsággal, megfelelő összeköttetésekkel rendelkezik; bátor és nem fél, nem fut el, és nem panaszkodik, nem számít neki a pénz, de számít a becsület; nem érték a szorgalom, de érték a hősiesség – természetesen a katonai –, de vállveregetve elfogadja a civil kurázsit; akinek nem fontos a tett; aki szisszenés nélkül tűri a fájdalmat, de nem tűri a sértést.”⁸¹

A jó társaság tagjainak fontos jellemzőjévé vált tekintély igénye és a tekintélyesség látszatának megőrzése. A jó hírnév, a becsület védelme mindenkivel szemben elsődleges volt. Akár már egy lekicsinylő megjegyzésért, vagy a személyes hírnevet veszélyeztető pletykáért elégtételt kellett venni, és erre az úri társadalom lovagias ügyeinek egész bonyolult rendszere épült. A katonatisztnak nemcsak személyes híréért kellett kiállnia, hanem a tisztii testület tekintélyéért is. Ha egy tisztet becsületében megsértettek, közön-

⁷⁵ Mikics 1981. 100. o.

⁷⁶ A–37. jelzetű szabályzat, 12. o.

⁷⁷ Vogel II. 1920. 33. o.

⁷⁸ Vogel II. 1920. 21. o.

⁷⁹ Vogel II. 1920. 23. o.

⁸⁰ Vogel II. 1920. 21–22. o.

⁸¹ Losonczi 1977. 117. o.

ség előtt, nyilvános helyen, szóval vagy tettleg, a párbajszabályok szerint az egész tisztikar becsületét támadták meg.⁸² A tisztnek a vele egyenrangúval szemben párbaj formájában, a nála alacsonyabb társadalmi helyzetűvel szemben pedig becsületbeli fegyverhasználat⁸³ formájában kellett elégtételt vennie, ha a tiszt pályán és az úri társadalomban meg akart maradni.⁸⁴

Hozzá kell tenni, hogy sok a társadalmi életben megfogalmazott szabály, amely a civil úri körökben inkább csak az illem, az etikett hatáskörébe tartozott, a hadseregben – a fegyelmi és testületi logikából fakadóan – az állás- és rangvesztés terhe mellett vált kötelezővé.

A párbajképesség és a becsületbeli fegyverhasználat

Ha a katonatisztek társadalmi megítélését vizsgáljuk, megkerülhetetlen a párbajképesség és a becsületbeli fegyverhasználat kérdése. A XIX–XX. századi magyar úri középosztály tagjainak nagy része tartalékos tiszt volt, tehát – a tényleges tisztekkel azonos módon – párbajképes. 1869-ben hívták életre az egyéves önkéntesség intézményét, amely kisebb változtatásokkal a második világháború végéig fennmaradt. Az önkéntes szolgálat feltétele a középiskolai bizonyítvány megléte volt. Az önkéntesi év letöltése után tiszt vizsgát kellett tenni, majd ennek sikere után lett az önkéntesből párbajképes úriember vagyis tartalékos tiszt.⁸⁵

A tényleges tiszteket a becsületbeli önvédelem területén megillette a fegyverviselés kiváltságos joga, akár szolgálaton kívül is.⁸⁶ A tiszthez méltó fegyver a kard volt, amit szolgálaton kívül is, egyenruhában mindig viselni kellett, hiszen csak így lehetett sértés esetén a helyszínen és azonnal elégtételt venni.⁸⁷ A katonai büntetőtörvénykönyvről szóló 1930. évi II. törvénycikk VII. fejezet 38. §. 3. pontja szerint „Nem számítható be a cselekmény annak a katonai egyenruhát viselő tisztnek (tiszttelöltnek), aki a becsülete ellen más személy jelenlétében intézett jogtalan támadás folytatásának megakadályozása céljából az őt megillető fegyvert azonnal használja, feltéve, hogy ezt a célt másként nem érhet el és hogy a fegyver használatában az elkerülhetetlen szükségesség határát nem lépte át.” Ahhoz, hogy valóban becsületbeli fegyverhasználatról legyen szó, számos feltételnek kellett érvényesülnie.⁸⁸

A becsület elleni lealacsonyító vagy megszégyenítő támadás lehetett szóbeli, jelképes vagy tettleges, és elég volt ezeknek kísérlete is.⁸⁹ A becsületet érintő sértés vonatkozhatott a tisztre magára, a tisztikar egészére, a tiszt családtagjaira (szüleire, feleségére, meny-

⁸² Ságvári 2002. 65. o.

⁸³ A fegyveres elégtételnél a párbajképes fél nem is segédeket, csak tanúkat nevezett meg. A kihívási jegyzőkönyvben is csak a legszükségesebbeket vehették fel, s az is csak az esetleges bírósági eljárás miatt volt így. Nem készíthettek a „párbaj” lefolyásáról jegyzőkönyvet. Az egész eljárás visszafogottsága jelezte, hogy csak „megverekedésről” van szó. Az igazi minőségi különbség az volt, hogy az elégtétel vétel után a „becsületes”, párbajképes úriember nem nyújtott kezét a „becsület nélküli”, azaz párbajképtelennek.

⁸⁴ Mikics 1981. 103. o.

⁸⁵ Ságvári 2002. 59–60. o.

⁸⁶ Vogel 1920. 9. o.

⁸⁷ Ságvári 2002. 65. o.

⁸⁸ A jogos védelem és a tiszt fegyverhasználat joga. 8955/Eln. Hadtörténelmi Levéltár (HL) Honvédelmi Minisztérium (HM) 1930.

⁸⁹ Számos példát mutat be: Vargyai 1981.

asszonyára), a társaságában lévő hölgyre vagy bárkire, akinek a becsülete ellen intézett támadás a tiszt állás közös becsületét is sértette. A jogtalan támadásnak nyilvánosan kellett megtörténnie, és a támadás folytatásának megakadályozására más eszköz (rendreutaltatás, hatósági közeg bevonása) hatástalan volt vagy nem állt rendelkezésre. A megsértett tiszt csak az őt megillető fegyvert használhatta és azonnal kellett cselekednie.⁹⁰

Amennyiben a feltételek közül bármelyik is hiányzott, a büntethetőség érvénybe lépett.⁹¹ Az illemtankönyvekből sem hiányozhatott a párbaj, elsősorban Bolgár Ferenc⁹² párbaj-szabályaira alapozva. A fejezetek egyik leglényesebb figyelmeztetése, hogy „Az udvariatlanság még nem sértés!”⁹³

Pénzügyi problémák, adósságkezelés, segélyezés

A tiszteknek és családjuknak ahhoz, hogy a társadalmi elvárásoknak tökéletesen megfeleljenek, természetesen pénzre volt szükségük. Az első világháború, a forradalmak és a gazdasági válság után a tiszt fizetések jelentősen csökkentek, de ezzel párhuzamosan a velük szemben támasztott elvárások (öltözködési előírások, társasági élet, gyermekek megfelelő iskoláztatása, állászerű lakás) nem enyhültek.⁹⁴ A hivatással járó kötelezettségek teljesítéséhez a tiszték kénytelenek voltak kölcsönöket felvenni pénzintézetektől vagy fizetési előleget kérni. 1936-ban összességében a tiszték több mint 40%-a volt eladósodva.⁹⁵

A hadsereg szempontjából kétféle adósság létezett: a megengedett és a nem megengedett. A megítélést az adósság keletkezési oka, az adós és hitelező között fennálló viszony, az összeg nagysága, az adós teherbírása, a visszafizetési kötelezettség teljesítése vagy elmulasztása döntötte el. A katonatiszt önhibáján kívül keletkezett tartozása, amelyben nem játszott szerepet a könnyelműség, szerencsejáték vagy a léhaság, a megengedett adósságok közé tartozott. Ilyenek voltak például a pénzintézetektől felvett kisebb hitelek, váltók és jelzálogkölcsönök, illetve a havidíjra előjegyezett, fokozatosan törlesztendő tartozások, amelyek összege nem haladta meg az illető havidíjának bizonyos százalékát, és a törlesztési futamidő is reálisnak bizonyult.⁹⁶

A nem megengedett adósságok az olyan tartozások voltak, amelyek az illető hibájából származtak. Ilyenek voltak az ún. könnyelmű és becsületbeli adósságok. Ezek általában „a fékezhetlen életkedv, az éjjeli csatangolás megrögzött szokása, a következetesen ismétlődő mulatozások, a kártya- és alkoholszenvedély, a nagyvárosi hóbort és feltűnésvágyás, a gyűjtő-mánia, a költséges sportolás, a kényelem, s anyagi jólét ezer és ezer igénye, az élvezethajhászás, a lemondás akarathagyása, a lakásberendezés és öltözködés terén kifejtett fölösleges fényűzés, a személyi büdzsé viszonyok felületes és hanyag megítélése, a konkubinátus és a tulhajtott női kultusz, szóval minden, különösen a jelenlegi súlyos

⁹⁰ Kollmann 1908. 18–32. o.

⁹¹ Vogel 1920. 33. o.

⁹² Bolgár Ferenc az egyik legismertebb párbajkódex szerzője, könyve eredetileg német nyelven íródott és több kiadást is megért (1882, 1887, 1895, 1903, 1913). Magyarul 1907-ben jelent meg a műve A párbaj szabályai címmel. Ságvári 2002. 79. o.

⁹³ Schneider 1895. 78–83. o.

⁹⁴ Szakály 1999. 29. o.

⁹⁵ Szakály 2009.

⁹⁶ Vogel I. 1920. 28. o.

életviszonyokkal össze nem egyeztethető extremitás⁹⁷ eredményeként keletkeztek. A könnyelmű adósságok jellege egyszerű volt, nem az összeg nagyságával, hanem a felvétel körülményeivel, könnyelmű voltával függött össze. Ebben az esetben csak annyi volt a kérdés, hogy az adós visszafizette-e a tartozást vagy nem. Nem volt ilyen egyszerű azonban az ún. becsületbeli adósság. Ebben az esetben az adós nem anyagi, hanem erkölcsi garanciát adott, állás- és személyi becsületét kínálta fel hitelezőjének fedezetül. A kártyaadósság is a becsületbeli tartozás kategóriába tartozott, amit 24 órán belül ki kellett fizetni, vagy oda volt az adós becsülete. Ugyancsak a becsületbeli adósságok közé sorolták az ún. piszkos adósságot, amitől leginkább óvta a hadsereg a katonatisztet. Ilyen adósság volt, ha egy tiszt egy nála alacsonyabb társadalmi helyzetű embertől vett fel kölcsönt, hiszen ezzel függőségbe került a hitelezőtől. Ebben az esetben az adósság megítése egyáltalán nem függött a hitel összegétől. Ugyanúgy piszkos adósságot csinált az a tiszt, aki nem fizette ki fogyasztását vendéglőben vagy kávéházban, aki pénzt kölcsönzött pincértől, portástól, vagy legényétől, vagy aki tartozott mosónőjének, a borbélynak, trafikosnak.⁹⁸ De ide sorolhatóak azok a restanciák, amelyek a léha, könnyelmű életmód következtében keletkeztek, például kiegyenlítettlen számlák, ékszer- és virágkereskedőknél, bérkocsisoknál, szabóságokban. Nagyon súlyos megítélés alá esett, ha valaki lakbérhátralékban volt, már csak azért is, mert a tiszt kapott lakbér-hozzájárulást. Ha azonban nem fizette ki a lakbért, bérbe adójával szemben megtúrt helyzetbe került, ami nem fért össze a katonatiszti állastekintéllyel.⁹⁹

Nem nézték azt sem jó szemmel, ha egy tiszt részletre vásárolt.¹⁰⁰ „Való és igaz, hogy a katonatiszti életpálya a vagyonszerzésre alkalmatlan s azt sem tagadjuk, hogy anyagilag igen szerényen dotált pályák közé tartozott a régmúltban is. Az u. n. cifra nyomorúság szálló igéje elsősorban a katonatiszteket tangálta s a dolgok természeténél fogva az még cifrább, mint egyéb polgári pályák hasonló nyomorúsága. A tiszt anyagi helyzete ma sem rózsás s a létfontartás küzdelméből ő ép úgy veszi ki a részét, mint bárki más, ki fix illetményre van utalva”¹⁰¹ – írta Vogel Ákos.

A családok vagyoni helyzetében komoly különbséget jelentett, hogy a havonta a családi pénztárba befolyó bevételt, hol kellett – illetve lehetett – elkölteni. Az 1936-os honvéd főparancsnoki összefoglaló kitért kisebb, vidéki, elsősorban határ menti egységek problémáira. A 2., 3., 4. és 7. vegyes dandár jelentése alapján megállapították, hogy „Egyes határ menti egységek, táborok még a szűkre szabott kultúrigényeket sem elégítik ki, családok tisztelnél ezen felül a gyermekek iskoláztatása miatt legtöbbször anyagi megterhelést is jelent.”¹⁰² A 2. vegyesdandár parancsnoksága külön kiemelte Hajmáskért, ugyanis az ott élő tisztikarnak „nagy beosztással és takarékossgal” kellett élnie, mert a fűtőanyag és a villany az országos átlagárnál is drágább volt. Ráadásul a nyári időszakra épült tábori épületek több tüzelőanyagot igényeltek ahhoz, hogy a vékonyabb falú lakóhelységeket befűtsék. A községben nem lehetett megfelelő ruházati cikket venni, ezért külön

⁹⁷ Vogel I. 1920. 29. o.

⁹⁸ Vogel I. 1920. 33. o.

⁹⁹ Vogel I. 1920. 33. o.

¹⁰⁰ Mikics 1981. 100. o.

¹⁰¹ Vogel I. 1920. 34. o.

¹⁰² A honvédség főparancsnokának, Sónyi Hugó gyalogsági tábornoknak, a vegyesdandár parancsnokságok által felterjesztett jelentések alapján összeállított összefoglalása, 1936. Idézi: Szakály 1984. 50. o.

költséget jelentett, hogy nagyobb városokba, vagy egyenesen a fővárosba kellett utazni a vásárláshoz. Mindemellett szintén jelentősen megrágitotta a katonatiszti családok életét az, hogy Hajmáskéren csak egy megfelelő színvonalú fűszer- és élelmiszer-kereskedés volt, és az önkényesen szabta meg árait.¹⁰³ Már az 1936-os összefoglaló jelentésben javaslatot tettek arra, hogy szabályozni kellene a kis állomásokon szolgálatot teljesítő tisztek három évenkénti felváltását, de ezt semmiképpen nem szabad büntetésként kiszabni.¹⁰⁴ Néhány évvel később minisztériumi javaslat született a kis helyőrségekben szolgáló tisztek anyagi támogatásával kapcsolatban.¹⁰⁵ A tervezet felvetette, hogy sorolják az érin-tett tiszteket – az említett egységeknél való szolgálat idejére – magasabb honvédségi pót-díj-, illetve lakbérosztályba. Mivel a vidéki, különösen a kis helyőrségekben kevés volt az állásszerű lakás, s ha volt is, nagyon magas volt a lakbére. Megfogalmazták, hogy szükség lenne a tisztai állásnak megfelelő, de egyszerű, helyi anyagokból, helyi erővel épített típus-lakóházak kialakítására. A költséges élelmiszer-beszerezés problémájára tisztai étkez-dék létrehozásában látták a megoldást.

A hirtelen felmerülő kiadások mérséklésére a Honvédelmi Minisztériumhoz lehetett fordulni segélyért. Azonban az 1930-as években történt illetménycsökkentések és a meg-élhetés nehezebbé válása miatt megszorodott a pénzügyi segélyt kérők száma, miköz-ben a Honvédelmi Minisztérium segélyezésre biztosított pénzüsszege nem emelkedett. Így az 1930-as évek második felében szükségessé vált annak a szabályozásnak a kidol-gozása, melynek segítségével valóban csak a ténylegesen rászoruló, önhibájukon kívül nehéz helyzetbe került személyek részesültek segélyben.¹⁰⁶

A segélyezés tárgyát elsősorban az előre nem látható elemi vagy sorscsapások képez-ték, amelyekből olyan nagymértékű pénzkiadás keletkezett, amit a katonatiszt vagyoná-ból vagy illetményéből fedezni nem tudott. Mivel a kérvényezőket legjobban parancsno-kaik ismerték – ők tudták megítélni elsősorban indokaik valódiságát és rászorultságuk mértékét –, a benyújtott kérvényeket véleményezniük kellett.

A véleményezés megkönnyítése érdekében a honvédelmi miniszter rendeletben¹⁰⁷ fog-lalta össze a segélyezés feltételeit. Igényelhető volt segély a családfő, vagy családi pót-lékban részesülő családtag nagyobb költséggel járó betegsége vagy elhalálása esetén, de figyelembe kellett venni betegségnél vagy gyógykezelésnél, hogy a felmerülő költsé-geket nem lehet-e gyógykezelési költségkülönbözetként kezelni, amelyre más szabályo-zások vonatkoztak. Ugyanakkor a segélyezést nem lehetett igénybe venni civil, polgári orvosok látogatására ott, ahol honvéd orvosok és kórházak is voltak. A családi pótlékban nem részesülő családtagok és hozzátartozók közül csak a szülők betegsége vagy halála esetén lehetett pénzt igényelni, abban az esetben, ha azok vagyontalanok voltak, semmi-

¹⁰³ Szakály 1984. 50. o.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Honvédelmi minisztériumi javaslat a kis helyőrségekben szolgáló tisztek anyagi támogatásáról. HL HM 1939. Elnöki 8. osztály, Elvi ügyek, 59.561. (3063–3064. cs.)

¹⁰⁶ Kivonat a M. kir. honvédelmi miniszter segélyezésről szóló rendeletéből, 1938. február 15. – HL HM 1937. Elnöki 8. osztály, Elvi ügyek, 27.923. (3606. d.)

¹⁰⁷ Leírás az alább megnevezett pénzsegélyért folyamodó személyi és anyagi viszonyairól. Melléklet a 6803/eln. 8.-1938. sz. H. M. rendelethez. HL HM 1938. Elnöki 8. osztály, Elvi ügyek. (2871. cs.)

féle jövedelemmel (kereset, nyugdíj) nem rendelkeztek és a költségek egyedül a segélyt igénylő tisztre hárultak.¹⁰⁸

Pénzsegélyt nem lehetett kérni betörés, lopás, tűz- vagy vízkár esetén, bár a tisztek esetében felhívták a figyelmet, hogy kis összegű biztosítás kötésével elkerülhetők lennének azok a helyzetek, hogy káresetkor segélyt kelljen kérni.

Jogosan igényelhetett pénzbeli segélyt a tiszt, akit baleset ért, elsősorban szolgálatából adódóan, vagy ha olyan családi körülmények adódtak, amelyek előre nem látható kiadásokat eredményeztek. Ilyen lehetett egy állandó vagy hosszadalmas betegség, intézeti elhelyezést igénylő testi fogyatékos gyermek.

A rossz anyagi körülmények között élőknel szóba jöhetett, hogy fogkezelésre is segélyt igényeljenek. Segélyezés útján lehetett pénzhez jutni abban az esetben is, ha szolgálati okból, a tiszt önhibáján kívül olyan költségek keletkeztek, amelyeket más rendelet vagy szabály alapján nem lehetett a kincstár terhére megteríteni.

Utolsó segélyezendő helyzet a gyermekszülés volt. Itt is, mint a temetési költségeknel, figyelmeztettek arra, hogy segéllyel nem támogatják azt a fényűzést, amit a babakelengyék és gyermekkocsi beszerzés terén tapasztaltak. Szülés esetén minden igénylő egyforma nagyságú segélyt kapott, nem lehetett különböző nagyságú pénzösszegeket igényelni.

A Minisztériumtól csak abban az esetben lehetett pénzsegélyt igényelni, ha a felsorolt helyzetekben keletkező költségeket az igénylő nem tudta semmilyen módon kifizetni sem az illetményéből, sem a számára rendelkezésre álló kölcsönlehetőségekből, mint havidíj-előleg, tisztí takarékos kölcsön. A segélyek megítélésénél előnyt élveztek a nagycsaládos tisztek. Nagycsaládosnak számított bármilyen rangfokozatban lévő hivatásos katona, akinek három vagy több gyermeke volt. Nem lehetett támogatásért folyamodni dietetikus étkeztetés, kiházasítás vagy gyermekek taníttatási költségeinek fedezésére.

Az írásbeli kérelmeket a csapattest-parancsnokkal véleményeztetve kellett benyújtani a Honvédelmi Minisztérium 8. osztályához. Az igénylő formanyomtatványon fel kellett tüntetni a tiszt személyi adatait (név, rendfokozat, állományviszony, életkor, családi állapot), jövedelmének (családi pótlék, illetmény, pótdíjak) és vagyonának mértékét, kiemelten megjelölve, ha vagyontalan. Külön rovatban kellett feltüntetni, mi miatt kéri a segélyt, és van-e más jellegű kölcsöne, amit hivatalból vonnak illetményéből. A támogatást kérőnek pontosan meg kellett adni és okmányokkal igazolnia, hogy mekkora az összeg, amelynek fedezésére a segélyt kéri, és hogy adóssága, kára mennyi idő alatt keletkezett. Külön rubrika kérdezett rá, hogy betegség esetén miért polgári kórházban való gyógykezelést kérnek, ha van honvéd kórház is. A kérvényeket ellenjegyezte a tiszt szolgálati helyének gazdasági hivatala, összegezve az esetlegesen fennálló kölcsönök, levonások, letiltások mértékét. Végül a csapattest-parancsnok záradékolta a kérelmet, kitérve arra, hogy az igénylő milyen fokon érdemes a segélyezésre.

¹⁰⁸ Megjegyzendő, hogy a Minisztérium szóvá tette, hogy felesleges fényűzést tapasztal temetéseknél. Megfogalmazta azt a véleményt, hogy költséges (I. és II. osztályú) temetést az rendezzen, aki maga is ki tudja fizetni, és ne akarja a költségeket a kincstárra hárítani. Nyilvánvaló azonban, hogy a katonatiszti családoknál a temetés ceremóniáját is íratlan szabályok határozták meg.

Egyéb társadalmi elvárások a tiszttel és családjával szemben

A tisztek és családtagjaik nyilvános szereplésének lehetőségét ugyanúgy beszabályozták, mint az életük majdnem minden területét. A tiszteket és családtagjaikat is tiltották a politizálástól, ugyanis „a fegyveres erő a Legfelsőbb Hadura és haza megingathatatlan támasza. Tartózkodni kell tehát a politikától, mindennemű politikai pártállástól, állásfoglalástól és ténykedéstől, mert ha ezek bármennyire önzetlen, hazafias meggyőződésből is fakadnak, ellentétbe hozhatják a tisztet kötelmei hű teljesítésével és megrendíthetik hivatásának teljesítésére irányuló törekvéseiben.”¹⁰⁹ A feleségnek szintén tartózkodnia kellett az aktív politikától, alkalmazkodnia kellett a családfő hivatásával járó korlátozó szabályokhoz. Ugyanis a tisztnemcsak saját, de közvetlen családtagjainak (feleség, kis-korú gyermek) tetteiért és szepőlten hírnevéért is felelős volt. Köteles volt „tehát reájuk oly irányban befolyást gyakorolni, hogy ők a családfő tisztii állásához méltatlan magatartást ne tanúsítsanak, vagy foglalkozást ne űzzenek.”¹¹⁰ Politikai tüntetéseken nem tényleges tisztek egyenruhában, tényleges katonák még polgári ruhában sem vehettek részt.

Katonatisztek polgári egyesületekbe csak a honvédelmi miniszter engedélyével léphettek be, ott vezető szerepet vagy tisztséget csak a miniszter beleegyezésével vállalhattak. Egyházi képviselő testületeknek (egyháztanács, presbitérium, iskolaszék, közgyűlés, diakonissza egyesületek stb.) tényleges tisztek tagjai nem lehettek.¹¹¹ Ugyanúgy, ahogy nem vehettek részt titkos társaságokban, ahol a kötelező eskü letétele ellentétben állt a katonai esküvel.

Az általános műveltséggel kapcsolatban elvárás volt, hogy a tisztn mindig naprakész legyen a közéleti eseményekről, a tudomány fejlődéséről, hogy „a művelt embert jellemző általános tájékozottságra szert tegyen.”¹¹²

A szabályzat kimondta, hogy a tisztii állással a felekezetenélküliség nem összeegyeztethető. Hiszen „a vallási kötelmek teljesítése nemcsak a tisztii erkölcsi alapját erősíti, de köve-tendő például is szolgál az alárendelteknel, kiknek körében bizalmat gerjeszt. Nemcsak saját felekezete, de más vallásfelekezetek és ezek szertartásai s szokásai iránt is tisztelet-kell tanúsítania.”¹¹³

A katonatisztn nyilvános szereplést akár egyenruhában, akár polgári ruhában, bármilyen eseményen (hangverseny, előadás, ünnepségek) csak a honvédelmi miniszter engedélyével vállalhatott. A szolgálati úton felterjesztett kérvényben fel kellett tüntetni, milyen alkalmából, milyen társadalmi intézmény vagy hatóság által, milyen célra rendezendő előadáson vagy hangversenyen szeretne részt venni és abban milyen szerepet vállalna.”¹¹⁴

A sajtóban való megjelenéssel igen óvatosan kellett bánni, ugyanis „tilos [volt] a tisztii jelleg feltüntetésével vagy akárcsak általánosságban is arra való hivatkozással a sajtóban, vagy más módon oly hirdetésekkel közzétenni, melyek a tisztii állás tekintélyének csorbítását eredményezhetik. Így különösen tilos házasságkötés végett, vagy ismeretlen nőkkel való érintkezés felvétele céljából hirdetésekkel közzétenni... A tisztnek legyen gondja arra

¹⁰⁹ A–37. jelzetű szabályzat, 11. o.

¹¹⁰ A–37. jelzetű szabályzat, 13. o.

¹¹¹ A–37. jelzetű szabályzat, 18. o.

¹¹² A–37. jelzetű szabályzat, 13. o.

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ A–37. jelzetű szabályzat, 18. o.

is, hogy a sajtóban nevével vagy családtagjaival kapcsolatban ne jelenjenek meg oly hírek, közlemények, melyek ha nem is sértik a tisztí állás becsületét, de a tiszt és társadalmi állása tekintélyének fokozására sem alkalmasak. Ne szolgáltatson magánkörülményeiről híreket, adatokat oly sajtótermékek részére, amelyeknek színvonala nem ér fel a tiszt előkelő társadalmi állásához.¹¹⁵ Ezenkívül „oly cikkeknek, közleményeknek és műveknek sajtó útján való közzététele, amelyek katonai, politikai, vallási vagy társadalmi kérdéseket nem tárgyalnak, engedélyt kérni nem kell.”¹¹⁶

Összegzés

A katonatisztek tehát a köztisztviselőkkel, az alkalmazásban álló értelmiségiekkel együtt a középréteg jellegzetes csoportját, a középosztályt alkották. Összekapcsolta őket az azonos értékrend és életideál.¹¹⁷ Azt azonban, hogy egy tiszt a középosztály alsó, felső vagy középső részéhez tartozott-e, már nagyban meghatározta a rendfokozata, hiszen nem igazán lehetett – ebből a szempontból – egy csoportba sorolni egy századost egy altábornaggyal. A századosi fizetést értékelték úgy, mint a középosztályi életszínvonalhoz elegendő bevételt.

A társadalom – társasági szempontból – alapjaiban azt várta el a tisztektől és családtagjaiktól, amit a középosztály tagjaitól, de a hadseregvezetés is kikötött számos apróságnak tűnő dolgot, ami jelentős erkölcsi, de gyakran anyagi terhet is rótt a tisztí családokra. A vizsgált időszak középosztályának egészére jellemző volt a lecsúszástól való félelem, ami ellen úgy próbáltak védekezni, hogy minden erővel ragaszkodtak a látszat megőrzéséhez. Egyértelmű volt azonban, hogy a tisztí fizetések nem tettek lehetővé fényűző életvitelt, és ez párhuzamba állítható a hadsereg vezetése által meghirdetett puritánság és szerezénység eszméjével.

A presztízs kíváncsiakhoz képest a tisztí réteget nem dotálták eléggé. Mégis mi motiválta a katonatiszteket? A nyugati társadalmakban a tisztí hivatást nem fizették túl jó, így nem beszélhetünk gazdasági ösztönzőkről. A tiszteket motiválhatta a hivatásuk iránti szeretet, illetve a kötelesség- és felelősségtudat, hogy szaktudásukat a társadalom javára fordítsák.¹¹⁸ Az alacsony fizetésért, a sokszor fárasztó és egyhangú szolgálatért, valamint a gyökértelen életmódért egyetlen kárpótlás volt: a kiváltságos tisztí státusz. A tiszteket megillette a *jus singulare*, ami szemben állt a kor felfogásában mindenre érvényes *jus communale*-l. Ez a különjog kiváltságokat adott a tiszteknek, sőt, társadalmi példaképpé állította őket.¹¹⁹

¹¹⁵ A–37. jelzetű szabályzat, 13. o.

¹¹⁶ A–37. jelzetű szabályzat, 18. o.

¹¹⁷ L. Nagy 1995. 184. o.

¹¹⁸ Huntington 1994. 19. o.

¹¹⁹ Ságvári 2002. 64. o.

BIBLIOGRÁFIA

- A–37. jelzetű szabályzat A–37. Szabályzat a m. kir. Honvédség tisztjei (tisztjelöltjei, lelkészei) különleges személyi ügyeinek kezelésére. Budapest, 1928.
- Deák 1993. *Deák István*: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918. Budapest, 1993.
- Diplomata* 1910. *Diplomata*: A Hannover-huszárok. Budapest, [1910.]
- Erdei 1980. *Erdei Ferenc*: A magyar társadalom a két világháború között. In: *Erdei Ferenc* összegyűjtött művei. A magyar társadalomról. Szerk. *Kulcsár Kálmán*. Budapest, 1980. 293–346. o.
- Gyáni 1983. *Gyáni Gábor*: Család, háztartás és a városi cselédség. Budapest, 1983.
- Gyáni 1991. *Gyáni Gábor*: A polgári középosztály lakásviszonyai Budapesten a két háború között. In: *Polgárosodás Közép-Európában*. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára. Szerk. *Somogyi Éva*. Budapest, 1991. 109–120. o.
- Gyáni 1998. *Gyáni Gábor*: A nyilvános tér és használói Budapesten a 19. század végén és a századfordulón. In: *Gyáni Gábor*: Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870–1940). Budapest, 1998. 52–109. o.
- Gyáni 2001. *Gyáni Gábor*: Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In: *Gyáni Gábor – Kövér György*: Magyarország társadalomtörténete a reformtól a második világháborúig. Budapest, 1998. 189–389. o.
- Gyáni 2004. *Gyáni Gábor*: Történelem és regény: a történelem regény. *Tiszatáj*, 58. (2004) 4. sz. 78–92. o. (<http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/04-04/gyani.pdf>, a letöltés időpontja: 2012. február 28.)
- Huntington 1994. *Samuel P. Huntington*: A katona és az állam. A civil és a katonai szféra viszonyának elmélete és politikája. Budapest, 1994.
- Iwaninai Iwanski 1901. *Iwaninai Iwanski Arthur*: Az újonnan kinevezett gyalogsági tiszt (hadapród) szolgálata és magánélete fölötti alkalmazó megbeszélések. Ford. és a m. kir. honvédgyalogsági viszonyokhoz átdolgozta és ahhoz alkalmazta *László István* honvédszázados. Melléklet a Ludovika Akadémia közlönye 1901. évi október havi füzetéhez. Budapest, 1901.
- Katonai zsebnaptár és zseblexikon 1938. Katonai zsebnaptár és zseblexikon az 1938. évre. XIX. évfolyam. Budapest, 1938.
- Kollmann 1908. *Kollmann Dezső*: A tiszt fegyverhasználati joga magánéletben és szolgálatban. Kolozsvár, 1908.
- L. Nagy 1995. *L. Nagy Zsuzsa*: Magyarország története 1918–1945. Debrecen, 1995.
- Losonczi 1977. *Losonczi Ágnes*: Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben. Budapest, 1977.
- Márai 2002. *Márai Sándor*: Válás Budán. Budapest, 2002.
- Makkai [é. n.] *Makkai János*: Urambátyám országa. Budapest, é. n.
- Mikics 1981. *Mikics Lajos*: Politika, úriság és becsület Horthy tisztikarában. Budapest, 1981.
- Mikszáth [é. n.] *Mikszáth Kálmán*: A Noszty fiú esete Tóth Marival. Budapest, [é. n.]
- Móricz 1934. *Móricz Zsigmond*: Az asszony beleszól. Budapest, 1934.

- Pataki* 1973. *Pataki István*: Az ellenforradalom hadserege 1919–1921. Budapest, 1973.
- Peterdi* 1993. A nagyvárosi háziasszony birodalma. Kiállításvezető. A Budavári Palota A épületében bemutatott kiállítást rendezte, a forgatókönyvet írta: *Sallayné Peterdi Vera*. Budapest, 1993.
- Ságvári* 2002. *Ságvári György*: A párbajképes társadalom. In: Magyar párbaj. A párbaj története. Magyar párbajok. Párbajkódex. Összeállította és az előszót írta: *Ságvári György*. Budapest, 2002. 58–72. o.
- Schneider* 1895. *Adalbert Schneider*: Der Officier im gesellschaftlichen Verkehr. Graz, 1895.
- Sedlmayr* 2002. *Sedlmayr Krisztina*: Életmód és enteriőr Kosztolányi Dezső Pacsirta című regényében. *Folia Historica*, XXIII. (2002) 105–115. o.
- Szakály* 1984. *Szakály Sándor*: Politizáló hadsereg? *História*, VI. (1984) 5–6. sz. 48–51. o.
- Szakály* 1989. *Szakály Sándor*: A magyar katonai felső vezetés társadalmi és anyagi helyzete, 1919–1945. In: „A magyar katonatiszt” (1848–1945). Szerk. *Hajdu Tibor*. Budapest, 1989. 85–112. o.
- Szakály* 1999. *Szakály Sándor*: Erkölcs, politika és nemzettudat a volt magyar királyi honvédség tisztikarában. In: *Szakály Sándor*: Volt-e alternatíva? Magyarország a második világháborúban. Budapest, 1999. 20–42. o.
- Szakály* 2009. *Szakály Sándor*: A katonai elit Magyarországon 1919–1945. *Korunk*, 2009. március. (<http://korunk.org/?q=node/10394>, a letöltés időpontja: 2012. február 9.)
- Thury* 1908a. *Thury Zoltán*: Katonák. In: Emberhalál és egyéb elbeszélések. II. k. Gyoma, 1908. (<http://mek.oszk.hu/04300/04300/html/02.htm#9>, a letöltés időpontja: 2011. november 11.)
- Thury* 1908b. *Thury Zoltán*: A penzió. In: Thury Zoltán összes művei. III. k. – A kapitány és egyéb elbeszélések. Gyoma, 1908. (<http://mek.oszk.hu/04300/04300/html/03.htm#23>, a letöltés időpontja: 2011. november 11.)
- Thury* 1986. *Thury Zoltán*: Katonák. Színmű három felvonásban 1898. In: Magyar drámaírók 20. század. I. k. Budapest, 1986.
- Vargyai* 1981. *Vargyai Gyula*: Fegyverhasználat – kiváltsággént *História*, III. (1981) 4. sz. (<http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/historia/81-04/ch16.html>, a letöltés időpontja: 2016. február 29.)
- Vogel* 1920. A tiszt fegyverhasználati joga a becsületbeli önvédelem terén. Összeállította és a szegedi helyőrségi tisztikarnak 1920. évi április hó 29-én előadta *Vogel Ákos* alezredes. 1920.
- Vogel* I. 1920. A tiszt hivatás Ethikája. I. rész. Írta és a szegedi helyőrségi tisztikarnak 1920. évi június hó 19-én előadta *Vogel Ákos* ezredes. 1920.
- Vogel* II. 1920. A tiszt hivatás Ethikája. II. rész. Írta és a szegedi helyőrségi tisztikarnak 1920. évi augusztus hó 13-án előadta *Vogel Ákos* ezredes. 1920.
- Weis* 1930. *Weis István*: A magyar társadalom. Budapest, 1930.

SZILVIA ZÁVODI

SOCIAL APPRECIATION OF ARMY OFFICER FAMILIES
IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

Summary

Army officers, public servants and white-collar employees made up the middle class. The three groups were tied by a same scale of values and ideals of life. However, the question if an officer belonged to the lower, middle, or upper layer of the middle class was much determined by his ranks. From this viewpoint, a captain cannot be put into one group with a lieutenant general. The salary of a captain was enough to secure a middle-class standard of living.

Society expected the same things from the officers and their families as from other members of the middle class. In addition, however, the army command also expected from them a number of things which could have been regarded as minor requests but could also have meant a significant moral or financial burden. The fear from come-down was characteristic of the whole middle class in the period under examination. The families tried to avoid this by keeping up appearances with all their strength. It was evident, however, that an officer's salary was not enough for a luxurious lifestyle, and this fact met with the ideals of austerity and modesty, promoted by the army command.

SZILVIA ZÁVODI

SOZIALE BEURTEILUNG UND ANERKENNUNG VON OFFIZIERSFAMILIEN
IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 20. JAHRHUNDERTS

Resümee

Die Soldatenoffiziere bildeten zusammen mit den öffentlichen Bediensteten und den als Angestellte tätigen Intellektuellen einen charakteristischen Teil der Mittelschicht, den Mittelstand. Sie waren durch die identische Wertordnung und das Lebensideal miteinander verbunden. Ob ein Offizier zum oberen, unteren oder mittleren Teil des Mittelstandes gehörte, wurde jedoch in bedeutendem Maße durch seinen Dienstgrad bestimmt, denn aus dieser Sicht konnten zum Beispiel ein Hauptmann und ein Generalleutnant nicht ein- und derselben Gruppe zugeordnet werden. Die Besoldung eines Hauptmanns sicherte ein Einkommen, das zum Lebensstandard des Mittelstandes ausreichend war.

Die Gesellschaft erwartete von den Offizieren und ihren Familienmitgliedern, was sie auch von den Mitgliedern des Mittelstandes erwartete. Aber auch von der Armeeführung wurden zahlreiche Dinge ausbedungen, die als Kleinigkeiten erscheinen, jedoch den Offizieren bedeutende moralische, oft sogar finanzielle Lasten aufbürdeten. Charakteristisch für den gesamten Mittelstand des untersuchten Zeitraumes war die Angst vor dem sozialen Abstieg. Dagegen versuchte er sich zu wehren, indem er mit aller Kraft an der Wahrung des Scheins festhielt. Es war jedoch eindeutig, dass die Besoldung der Offiziere keinen luxuriösen Lebensstandard ermöglichte, und dies zeigt Parallelen mit der Idee vom Puritanismus und von der Bescheidenheit, die von der Armeeführung propagiert wurde.

SZILVIA ZÁVODI

L'IMAGE DES FAMILLES D'OFFICIERS DANS LA SOCIÉTÉ DURANT
LA PREMIÈRE MOITIÉ DU 20^E SIÈCLE

Résumé

Liée par un même idéal de vie et des valeurs communes, la classe moyenne fut composée d'officiers, de fonctionnaires et d'intellectuels salariés. Quant aux officiers, c'est principalement leur grade qui a déterminé s'ils faisaient partie de la classe moyenne inférieure ou supérieure. En effet, un capitaine et un général de division n'appartenaient pas à la même catégorie de ce point de vue. La solde d'un capitaine permettait déjà d'atteindre le niveau de vie de la classe moyenne.

La société exigeait la même chose des officiers et de leurs familles que des autres membres de la classe moyenne. Cependant, le commandement a également imposé de nombreuses règles aux officiers, ce qui représentait une charge morale et souvent financière importante pour eux. Toute la classe moyenne de la période examinée craignait le déclassement. Pour le combattre, les officiers ont tout fait pour sauver les apparences. Néanmoins, leur solde ne leur a pas permis de mener grand train, ce qui de toute façon aurait été contraire au puritanisme et à la modestie exigés par le commandement.

Сильвия Заводи

ОБЩЕСТВЕННОЕ МНЕНИЕ И ОТНОШЕНИЕ К ОФИЦЕРСКИМ СЕМЬЯМ
В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XX. ВЕКА

Резюме

Офицеры, вместе со служащими в государственных учреждениях, и работающими интеллигентами составляли характерную часть среднего класса общества. Их связывали система равных ценностей и идеал жизни. Тем не менее, то, что принадлежал ли офицер к нижней, средней или верхней части среднего класса, в значительной степени определялось его воинским званием, так как не было возможности – с этой точки зрения – причислить к одной группе капитана и генерал-лейтенанта. Капитанская зарплата обеспечивала достаточный доход для уровня жизни среднего класса.

Общество ожидало от офицеров и членов их семей, того же что от членов общества среднего класса, но военное руководство также ставило ряд условий, казалось бы, мелочей, которые означали значительные моральные и часто материальные нагрузки возлагавшиеся на них. Характерным для всего среднего класса того времени был страх опуститься, против которого они пытались всеми силами защититься сохранением видимости. Однако, было однозначно, что офицерские жалования не позволяли роскошного образа жизни, и это можно сопоставить параллельно с объявленными военным руководством идеями пуританства и скромности.

A NÉMET III. PÁNCÉLOSHADTEST A „FRÜHLINGSERWACHEN” HADMŰVELETBEN, 1945. MÁRCIUS 6-TÓL 15-IG

1945. január elején a német Dél Hadseregcsoporthoz sikerült megragadnia a hadművelési kezdeményezést a magyarországi hadszíntéren. Ugyan a Budapestet célzó német felmentési kísérleteket a 3. Ukrán Front február elejéig sikeresen elhárította, a szovjet hadászati csoportosítás erői a jelentős veszteségek következtében meggyengültek. A németek már a „Konrad 3” hadművelet alatt megkezdtek egy újabb nagyszabású akció előkészítését. A főcsapást ezúttal a Balaton és Velencei-tó között délkeleti irányba kellett mérni.¹ Adolf Hitler 1945. január elején – Heinz Guderian vezérezered, a német szárazföldi haderő megbízott vezérkari főnökének többszöri javaslatára – úgy döntött, hogy az Ardennekből kivont 6. (SS-) páncéloshadsereget pihentetés és feltöltés után a keleti hadszíntérre küldi, de nem a fenyegetett oderai arcvonalszakaszra, hanem Magyarországra.

Hitler azt remélte, hogy a 2. páncélos-, a 6. (SS-) páncéloshadsereg, a Balck-seregcsoporthoz² és az E Hadseregcsoporthoz erőinek egyidejű, egy irányba tartó támadásaival képes lesz megsemmisíteni a Kelet-Dunántúlt és a Budapestet megszálló 3. Ukrán Frontot, ezáltal megszűnik a magyarországi kőolajmezők³ és egyéb nyersanyagforrások, valamint élelmezési javak fenyegetettsége, s nem utolsósorban sikerül további szovjet erőket elvonni a berlini főirányból.

Hitler elhatározását – melyet az olaj-szükséglet prioritása véglegesített – részben indokolta, hogy a komáromi olajfinomító képes volt a teljes Dél Hadseregcsoporthoz és a Közép Hadseregcsoporthoz egy részét ellátni. Ebben az időszakban a Dél Hadseregcsoporthoz volt az egyetlen olyan magasabb szintű hadászati csoportosítás, mely egy támadó hadművelet során távlati célokat még el tudott érni.⁴ Február 25-én, a birodalmi kancelláriánál Hitler jelenlétében tartott megbeszélés során elfogadott tervváltozat („C2”) szerint a tervezett támadás súlypontja a páncélosok nagyarányú bevetésére alkalmas térségben, a Sárvíztől (Nádor-csatorna) keletre és a Duna között volt.

A hónap elején viharos időjárás, lehűlés és havazás váltotta fel a korábbi a felmelegedést. Emiatt a terep még a láncaltapas eszközök számára is járhatatlanná vált, így kizárólag a műutak használata jöhetett számításba, melyeket előbb meg kellett tisztítani, ami nem

¹ A témával Veress D. Csaba hadtörténész is sokat foglalkozott. Alapos és érdekfeszítő munkáinak felhasználásától azonban a részletes hivatkozás és jegyzetapparátus sajnálatos hiánya miatt a szerzőnek el kellett tekintenie. – A német katonai vezetés 1944 decemberében már tervezett egy nagyméretű támadást a szakaszról „Spätleser” fedőnéven. A hadművelet az időjárás helyzete és a járhatatlan útviszonyok miatt végül elmaradt. Ehelyett december 20-án a 3. Ukrán Front megindította a Margit-állás áttörését és Budapest nyugatról való bekerítését célzó hadműveletét, így a Balaton és Velencei-tó között heves páncélos-összecsapás alakult ki.

² A német 6. és a magyar 3. hadsereg, Hermann Balck páncélos tábornok parancsnoksága alatt.

³ 1944 őszére már a teljes német kőolajtermelés 80%-át az ausztriai és magyarországi kőolajmezők adták. Az üzemanyag kiemelten fontos volt, mert a németek időnyerést célzó hadászati elképzeléseiket a légierővel támogatott páncélozott harccsoportok folyamatos ellentámadásaira alapozták, mely üzemanyag nélkül működésképtelenné vált volna.

⁴ Frieser 2011. 926. o.

sikerült maradéktalanul. A tisztek többsége ezért nem volt elragadtatva az új hadművelettől. Balck páncélos tábornok így emlékezett vissza: „Az új offenzíva ellen, melynek a mi régebbi, második felmentési kísérletünk nyomvonalát kellett követnie,⁵ élesen felszólaltam, mert a sár az összes hadianyagunkat a legrövidebb idő alatt tönkre tette. A támadásban én csak egy hadtesttel vettem részt. Wöhler tábornok telefonon ezt mondta nekem: »Én is látom, de nincs értelme ellenjavaslatokat tenni. Felhívtam Wencket...⁶ és megjósoltam a katasztrófát. Sajnos hiába való volt.«⁷

A „Frühlingserwachen” (Tavaszi ébredés) hadművelet megkezdése előtt még fel kellett számolni a szovjetek garami hídfőjét, amely fenyegette a közelgő támadásban részt vevő erők hátát, a komáromi olajfinomítót, továbbá a német 8. hadsereg jelentős erőit kötötte le. A „Südwind” (Déli szél) hadművelet sikere, a hadifogoly vallomások, valamint a legszigorúbb német álcázási előírások ellenére sikeresen felderített csapatmozgások meggyőzték a szovjet vezetést a várható német támadásról és irányáról.

Annak tudatában, hogy a németek nagyszámú páncélossal készülnek támadni, a 3. Ukrán Front fő feladata volt, hogy jól kiépített páncélelhárító védelemmel vezettesse el a támadó német erőket, majd teremtsen meg a feltételeit a fronttartalékok ellentámadásnak. A 2. Ukrán Front eközben folytatta a felkészülést a *bécsi–pozsonyi támadó hadműveletre*. A szovjetek tehát a védelmi harcok alatt is folytatták előkészületeiket, hogy a kellő időben, hadműveleti szünet nélkül mehessenek át támadásba.

Figyelembe véve a korábbi harcászati tapasztalatokat, a 3. Ukrán Front védelme mélyen lépcsőzött páncélelhárításra épült, mely helyhez kötött páncélelhárító támpontokból, csomópontokból és körletekből, valamint manőverező páncéltörő tüzértartalékból és mozgó zártlepipítő osztagokból állt. A páncéltörő tüzrendszerbe a páncéltörő ágyúkon kívül bevonták a tábori és légvédelmi lövegeket, a harckocsikat és önjáró lövegeket is.⁸ Az arcvonal 1 km-es szakaszára átlagban 730 harckocsi elleni és 670 gyalogsági akna,⁹ a főirányokban pedig 2500-3000 harckocsi elleni akna, 65 löveg és aknavető, valamint 28 páncéltörő ágyú jutott.¹⁰ Ellencsapásokat hadosztály-szinttől fölfelé csak a frontparancsnok engedélyével, és csak rendkívül kedvező körülmények között lehetett végrehajtani.

Március 5-ére a 3. Ukrán Front befejezte a felkészülést. A főcsapást végrehajtó német erők felvonulása azonban nem fejeződött be a kitűzött időre, így a hadművelet kezdete a tervezetthez képest egy napot csúszott. A március 6-i kezdettel kapcsolatban a Balck-seregcsoporthoz úgy vélekedett, hogy egy „sima kezdéssel behozhatják az eddigi késést.”¹¹

⁵ A „Konrad 3” hadművelet.

⁶ A német szárazföldi haderő vezérkar vezetési törzsének főnöke.

⁷ HL Tgy. 3085. Balck, Hermann német tábornok visszaemlékezése a magyarországi harcokról és a fegyverszünetről. 21. o. A hadművelet első tervváltozatát Balck és törzse (elsőként) már február 20-ával benyújtotta a Dél Hadseregcsoporthoz. Ekkor még úgy vélték, jó esélyeik vannak a hadművelet sikeres végrehajtására.

⁸ Szabó – Számvéber 2009. 188. o.

⁹ Fejezetek, 126. o.

¹⁰ Frieser 2011. 932. o.

¹¹ HL KTB/H.Gr. Süd, März, 1945. 1. Hälfte, 630 tekeres, 7 214 146. felvétel.

A III. páncéloshadtest

A Balck-seregcsoport támadó csoportosításának élén Hermann Breith páncélos tábornok állt, aki a német páncélos fegyvernem egyik legtapasztaltabb tisztje volt. Harcolt az első világháborúban, majd részt vett az új német páncélos fegyvernem szervezésében. 1939 szeptemberében a 36. páncélosezred parancsnokaként harcolt a lengyelországi hadjáratban, majd a franciaországi műveletekben az 5. páncélosdandár parancsnokaként kiérdemelte a Vaskereszt Lovagkeresztjét. 1941 októberétől egy éven át a 3. páncéloshadosztály, majd 1943 januárjától a háború végéig a III. páncéloshadtest parancsnoka volt. 1943. február 13-án a páncéloscsapatok tábornokává léptették elő. Breith részt vett minden jelentősebb hadműveletben a keleti hadszíntér déli szektorában, mely során Lovagkeresztjéhez megkapta a Tölgfalomb és Kardok ékítményt is.¹²

A III. páncéloshadtest vezérkari főnöke Weberstedt vezérkari alezredes, az I. (hadműveleti) vezérkari tiszt pedig Karch vezérkari őrnagy volt. A törzs harcálláspontja Sárszentmihályon volt berendezve. A hadtest alárendeltségébe az 1. és 3. páncélos-, valamint a 356. gyaloghadosztály tartozott, mely seregtestek pihentetése és feltöltése erőltetett ütemben folyt.

Miközben az 1. páncéloshadosztályt Polgárditól északra pihentették, az alakulat fegyvereinek és technikai eszközeinek egy részét a hadosztály javító részlegénél, Veszprémben és Hajmáskéren igyekeztek rendbe hozni. A nehézfegyver- és páncélgránátos állomány március 1-i jelentés szerint a következőképpen alakult:¹³ öt (kilenc) Pz. IV,¹⁴ 23 (55) Panther harcokosi, egy parancsnoki Pz. IV és két parancsnoki Panther, 0 (két) StuG. III rohamlőveg, valamint 19 (33) nehéz páncéltörő ágyú, 11 (13) Marder és egy (négy) Nashorn páncélvadász, továbbá 25 (42) könnyű- és 57 (117) közepes lövészpáncélos. Az idegen alárendeltségben lévő zászlóaljakkal nélkül a hadosztály egy közepesen erős, kettő közepes zászlóaljjal, egy közepes utászzászlóaljjal és egy közepesen erős pótzászlóaljjal rendelkezett. A seregtest teljes létszáma 12 974 fő, a harcos-létszám legkevesebb 1200 fő volt. A 73. páncélos-tüzérezred 36 csővel támogatta alakulatát.¹⁵ Jelentős hátrányt jelentett, hogy a Königsbrückben újjászervezés alatt álló 37. páncélvadászosztály¹⁶ mellett a 299. (gépvontatású) légvédelmi tűzérosztályt is újjászervezték Pozsonyban, ezét a hadosztálynak nélkülöznie kellett szervezetszerű csapatlégvédelmét. A hadosztály mozgékonyasága 60%-os volt, támadásra korlátozottan alkalmasnak tartották. Az önálló 24/I.

¹² Bunderarchiv-Militärarchiv (Freiburg-im-Breisgau) PERS 6/299 473 és 6/94.

¹³ Zárójelben (minden esetben) a meglévő eszközök száma. A harcokosokra vonatkozó adatok a március 3-i állapotot tükrözik. HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (Budapest) mikrofilmtára, Anlagen zum KTB/H.Gr. Süd März 1945. I. Hälfte, 630. tekeres, 7 214 416. felvétel, valamint BA-MA RH 10/140 73–75. alapján.

¹⁴ Az 1. páncéloshadosztály csapattörténete szerint (Stoves 1961. 744. o.) február végére az 1/6. páncélos-században összevont Pz. IV harcokosikat a század átadta a 73. páncélos-tüzérezrednek és a 73. páncélos tábori pótzászlóaljinak, a század pedig Panther harcokosikat kapott. A hadosztály rajzos hadrendje szerint azonban március 1-jén még 10, április 1-jén pedig még négy Pz. IV harcokosi volt a században. BA-MA RH 10/140 77. és 81.

¹⁵ 13 könnyű-, 23 nehéz tarack (ebből 17 Hummel) és hat 10 cm ágyú.

¹⁶ A 37. páncélvadászosztály Marder páncélvadászait a hadosztály-kísérőszázad, az 1. páncélos-felderítőosztály és az 1. páncélgránátos-ezred között osztották szét, a Nashorn-páncélvadászok a 73/I. Páncélos-tüzérosztály törzsébe kerültek.

páncélososztályt a hadosztály alárendeltségébe utalták, teljes állományával és Panther harckocsijaival együtt.¹⁷

A 3. páncélosadosztály – a páncélosadtest csapásmérő erejének másik alakulata – március elején az alábbi erővel rendelkezett:¹⁸ hét (11) Pz. IV/70 vadászpáncélos, hét (nyolc) Jg.Pz. IV vadászpáncélos, két (hét) rohamlöveg, 22 (37) Panther és 12 (14) Pz. IV harckocsi, két parancsnoki Panther, továbbá kilenc (21) Pz.Aufkl. 38(t) felderítő páncélos, 43 (54) könnyű- és 156 (192) közepes lövéspáncélos, valamint 1913 ló. Március 1-jén a 6/I. páncélososztálynak kiutaltak 10 új, F.G. 1250 infra célzóberendezéssel ellátott Panther harckocsit is, melyek március 7-én érkeztek be a 6/3. páncélosszázadhoz.¹⁹ A hadosztály emellett rendelkezett 10 (18) nehéz páncéltörő ágyúval, négy könnyű és négy nehéz tüzéregében összesen 34 bevethető csővel. A páncélgránátos-állományt tekintve három közepesen erős zászlóaljjal, egy erős összevont ezredcsoporttal, egy közepesen erős utász zászlóaljjal rendelkezett, míg a tábori pótzászlóaljnak csak a kerete volt meg.²⁰ A seregetest teljes létszáma 13 999 fő volt. A hadosztály mozgékonyasága 61%-os, támadásra korlátozottan alkalmas volt.

A III. páncélosadtest egyetlen gyalogsági seregteste, a 356. gyalghadosztály összesen egy közepes, három gyenge zászlóaljjal, egy gyenge utász zászlóaljjal és egy leharcolt pótzászlóaljjal rendelkezett. A hadosztály teljes létszáma kb. 11 000 fő, melyből a harcos létszám legkevesebb 750 fő volt. Nehézfegyverzetébe ekkor hét nehéz páncéltörő ágyú tartozott. Tüzérségében kilenc könnyű és két nehéz üteg volt, összesen 44 csővel.²¹ A 869. gránátosezred két zászlóalja és a hadosztály-közvetlen lövésszászlóalj hátszági területen volt. A hadosztály csak védelemre volt alkalmas. Mozgékonyasága (fogatolva) 95%-os volt.²² Jelentésében ekkor nem adott meg bevethető Jg.Pz. 38(t) vadászpáncélost. Erősítésként a gyalghadosztályhoz rendelték a 303. rohamtüzérdandárt 18 (20) rohamlövegével és kísérő gránátosaival.²³

Nehézharckocsi-támogatásról az 509. nehézpáncélos-osztály gondoskodott. Az osztályban az intenzív karbantartást és javítást követően március 1-jén 25 bevethető és öt rövid ideig tartó karbantartásra szoruló Tiger B volt.²⁴ A páncélosok és páncélgránátosok harcának közvetlen támogatására a hadtest alárendeltségébe került a 219. rohampáncélos-osztály, 11 bevethető Sd.Kfz. 166 rohampáncélosával,²⁵ valamint a 351. lángszórós páncélosszázad, Pz. III (Fl.) lángszórós harckocsijaival. A támadás napján a III. páncélosadtest

¹⁷ HL Anlagen, KTB/H.Gr. Süd, März 1945. 1. Hälfte 630. tegercs, 7 214 324. felvétel. Az önálló Panther osztály március 12-ig nem vett részt a harcokban. Az említett napon összesen 27 bevethető Panther harckocsija volt. *Senger und Etterlin* 1962. 309. o.

¹⁸ A harckocsikra vonatkozó adat március 3-i. BA-MA RH 10/142 83–85.; *Maier* 2004. 439. o.; HL Anlagen, KTB/H.Gr. Süd, März 1945. 1. Hälfte, Wochenmeldung, 3. 3. 1945. 630. tegercs, 7 214 416. felvétel.

¹⁹ *Jentz* 1995. 143. o. és BA-MA RH 10/142 83.

²⁰ A 394/II. páncélgránátos-zászlóaljnak csak a kerete volt meg, a másik három páncélgránátos-zászlóalj egyenként három páncélgránátos századból, egy páncéltörő ágyú századból és egy aknavető századból állt.

²¹ *Maier* 2004. 439. o.

²² HL Anlagen, KTB/H.Gr. Süd, März 1945. 1. Hälfte, Wochenmeldung, 3. 3. 1945. 630. tegercs, 7 214 417. felvétel.

²³ BA MA RH 10/302 19.

²⁴ BA-MA RH 10/220 30. Wolfgang Schneider monográfiájában március 4-ére 32 bevethető Tiger B-t ad meg. *Schneider* 2004. 354. o.

²⁵ BA MA RH 10/219 144. és 146. Az osztály március 1-jével még rendelkezett két rohampáncélossal, melyek rövid ideig tartó karbantartást igényeltek, de a jelentés szerint ezek egy „szempillantás alatt” elkészültek. BA-MA RH 10/350 75.

bevezethető páncélos állományába összesen megközelítőleg 153 harcokcsi, rohamlőveg és vadászpáncélos,²⁶ továbbá összesen 45 ezer katona²⁷ tartozott.

Tüzérségi tűztámogatására rendelkezésre állt az alárendelt hadosztályok csapattüzérsége, az I. osztálya nélküli 959. tüzérdandár, 17. és 19. népi-sorozatvető dandár, 504. SS-tüzérosztály és a 809. nehéz-tüzérosztály. A páncéloshadtest tüzérségi ereje 19 könnyű-, 22 nehéz- és 17 sorozatvető-, összesen 58 ütegből állt. Az összevont csoportosítás fölött a 306. magasabb tüzérparancsnokság (HArko 306) vette át a parancsnokságot.

A tervek szerint először a páncéloshadtest arcvonala előtt fekvő Seregélyes nagyközséget kellett elfoglalni frontális támadással, ugyanis az átkarolás az áthatolhatatlan Nádas-mocsár miatt kivitelezhetetlen volt.²⁸

A „nyitány” után a hadtestnek fel kellett göngyölítenie a Seregélyes és Velencei-tó között húzódó szovjet védelmet, majd be kellett hatolnia a tó északi sarka és a Duna közötti területre, miközben erőinek másik részével a Dinnyéstől délre lévő mocsártól keletre lévő szovjet erőket kellett megsemmisítenie. A Duna vonalának biztosítása után együtt kellett mélységi csapást mérnie a 6. (SS-) páncéloshadsereggel, a súlyképzésnél figyelembe véve a helyzet alakulását. Feladata volt továbbá a 6. (SS-) páncéloshadsereg fedezése az Iváncsa–Aggszentpéter–Kápolnásnyék vonaltól keletre.

A III. páncéloshadtestnek lehetőség szerint minél nagyobb szovjet erőt kellett megsemmisítenie, és ideális esetben el kellett kerülnie, hogy védelemben menjen át. E feladat döntő fontosságú volt a teljes hadművelet sikerét illetően.²⁹

Seregélyesnél a szovjet 30. lövészhadtest 155. lövészadosztályának állásai húzódtak. Seregélyes (kizárva) és a Velencei-tó között a 4. gárdahadsereg 1. gárda megerősített körlete, mögötte pedig 27. hadsereg 35. gárda-lövészhadteste (alárendeltségében a 3. gárda-légideszant-, 78. és 163. lövészadosztállyal) volt védelemben. Seregélyestől délre a 26. hadsereg főerői a Seregélyes nyugat–Alsótarnóca–Dunaföldvár–Adony vonalon helyezkedtek el. A Balaton és Velencei-tó közötti védelem megerősítését a szovjetek úgy tervezték, hogy a 27. hadsereget a 26. hadsereg fővédővöbe vonják előre.³⁰ A peremvonal mögött Szolgaegyház³¹ és Nagylók térségében tartalékban állt a 18. harcokcsihadtest, állományában 42 T-34 és T-34/85 harcokcsival, 12 SzU-76, 63 SzU-100, 16 ISZU-122 és hat ISZU-152 önjáró löveggel.³²

A németek úgy vélték, hogy a szovjet védelem súlypontja Székesfehérvártól keletre van – ez megmagyarázza azt a tényt, hogy miért kapott Breith egy ilyen komplex, hadtestének erejét meghaladó feladatot.

²⁶ HL KTB/H.Gr. Süd, März 1945. 2. Hälfte, Beurteilung der Lage vom 13. 3. 45. 630. tegercs, 7 214 566. felvétel és Maier 2004. 178. o.

²⁷ A harcos létszám megközelítőleg 3150 fő volt.

²⁸ HL Anlagen, KTB/H.Gr. Süd, Februar 1945. 2. Hälfte, H.Gr. Süd Ia Nr. 683/45 g. Kdos. v. 26.02.45, 630. tegercs, 7 213 873. felvétel.

²⁹ Maier 2004. 155. o. és HL Anlagen, KTB/H.Gr. Süd, März 1945. 1. Hälfte, Befehl für den Angriff „Frühlingserwachen” 630. tegercs, 7 214 350. és 7 214 356. felvétel.

³⁰ Fejezetek, 123. o.

³¹ Mai nevén Szabadegyház.

³² A szovjet 18. harcokcsihadtest összefoglaló jelentése 1945. március 1-jéről (másolatban a szerző birtokában). A SzU-100 önjáró lövegek a harcokcsihadtest alárendeltségében lévő 208. gárda önjáró tüzérdandár kötelékébe tartoztak.

A III. páncélos hadtest a „Frühlingserwachen” hadműveletben

1945. március első napjaiban – miközben az összevonási körleteikbe vonuló III. páncélos hadtest páncélos hadosztályai találkoztak az SS-csapatokkal – az 1. páncélos hadosztály állományának körében elterjed egy ironikus megjegyzés, miszerint „egy új, Negyedik Birodalom épül az Alpok és Duna között, Magyarországon.”³³

Breith páncélos tábornok március 3-án megbeszélést tartott az 1. páncélos- és a 356. gyaloghadosztály parancsnokával, valamint meglátogatta őt a II. SS-páncélos hadtest parancsnoka is. Másnap Balck, Breith és Thunert vezérezredes, az 1. páncélos hadosztály parancsnoka megbeszélést tartott, melynek fő pontjai a hadművelet kezdete, az időjárás és az utak állapota voltak.³⁴

1945. március 6. kedd. (Hőmérséklet 0°C körül, vastag felhőtakaró és havazás. Rossz látási viszonyok. Az utak és a terep szinte járhatatlanok.)

Hajnali 4 órakor a III. páncélos hadtest tüzésége megkezdte a korlátozott lőszerkészlet miatt mindössze 30 perces tüzelőkészítést. A Belsőbáránd–Börgönd terepszakasgról meginduló támadó csoportosítás jobbszárnyán az 1. páncélos hadosztály, balszárnyán a 356. gyaloghadosztály és a 113. páncélgránátos-ezrede köré szervezett Bradel harccsoport átkelt a Hadas-csatornán, és megkezdte támadását a szovjet 4. gárda- és 26. hadsereg csatlakozásánál védő 30. lövész hadtest ellen. Belsőbárándnál az 1. páncélos hadosztály súlyos harcokban 10 órára sikeresen áttörte az 1. gárda megerősített körlet védelmi vonalait. Emiatt a körlet jobbszárnyán harcoló 155. lövész hadosztály kénytelen volt arcvonalát visszább vonni. A német támadók ezután benyomult Seregélyesbe.

A Bradel harccsoport sorozatvetők és a 73. páncélos-tüzérezred támogatásával kemény harcok után 11 órára birtokba vette Seregélyes központját és északi részét, majd nekilátott az egyedüli, részben sérült közúti híd elfoglalásához a település keleti felén. A közúti híd azonban annyira meg volt rongálódva, hogy a harckocsik képtelenek voltak átkelni rajta. Lövészpáncélosaikról leszállva, a gyalog harcoló páncélgránátosok maguk tisztították meg a települést, és sikerült birtokba venni a Seregélyes északkeleti részén fekvő Zichy-Hadik kastélyt, majd Szerecseny pusztát. A Bradel harccsoport jobbszárnyán a Marder páncélvadászokkal és egy utászszakasszal megerősített 1. páncélos-felderítőosztály szintén beékelődött a szovjet védelembe.

Az 1. páncélos hadosztály jobbszárnyon támadó harccsoportjának támadása balszerencsésen indult. A Seregélyestől délnyugatra álló tanya elleni támadás – a szovjet ellenállás és a jobbról érkező oldalazó tűz miatt – nem tudott kibontakozni.³⁵ Fokozta a helyzetet, hogy reggel 5 órakor a szovjet tüzéség telibe találta az 1. páncélgránátos-ezred harcálláspontját. Az ezred parancsnoka, Ritz őrnagy és törzsének több tagja megsebesült. A parancsnokságot Mösner, a törzs egyik hivatalnoka vette át. Délután 14 órára, amikor Bradel ezredes egy vigasztalásnak szánt üveg rummal, tájékozódás céljából meglátogatta Mösner, már 14 tiszt, altiszt és híradós esett ki a harcokból.³⁶ Délután 16 óra körül a vete-

³³ Stoves 1961. 745. o.

³⁴ BA-MA N106/4 0234.

³⁵ HL KTB/H.Gr. Süd, März 1945. 1. Hálfte. 630. tekeres, 7 214 161. felvétel.

³⁶ Stoves 1961. 748. o.

rán Huppert alezredes, az ezred korábban megsebesült parancsnoka átvette ezrede vezetését.³⁷

A nap további részében a németeknek sikerült elfoglalni Seregélyes déli részét a temető kivételével és egy magaslatot 800 m-re Szerecsenypusztától északra. Seregélyestől közvetlenül dél-délnyugatra lévő 128-as magaslatnál a németek 18 órakor 18 harcokocsival felújították támadásukat déli irányban, de a szovjetek ezt a kísérletet visszaverték.

Egy óra múlva a szovjet 18. harcokocsihadtest ellentámadást indított Seregélyes visszafoglalásáért. A 110. harcokocsidandár, megerősítve a 363. gárda nehéz önjáró tüzérezreddel és a 155. lövészhadosztály egy lövészezredével – német jelentések szerint 20 páncélossal – a Seregélyestől délre, Sárosdtól nyugatra található 159-es magaslatnál tűzpárbajba keveredett német páncélosokkal és összevont tüzérséggel, mely utóbbi sikeresen elhárította a szovjet fenyegetést a sötétség beálltaig.³⁸ Sz. G. Gorjacsev altábornagy, a 35. gárda-lövészhadtest parancsnoka utasította a 3. gárda-légideszanthadosztályt, hogy Seregélyestől keletre vegye fel a kapcsolatot a 18. harcokocsihadtest erőivel. A hadosztálynak másnap 4 órára³⁹ védelmi vonalat kellett foglalnia a 126-os (Sándormajortól nyugatra) és a 108-as magaslatnál (Seregélyestől délre).⁴⁰ Szintén a 126-os magaslathoz irányították a 208. gárda önjáró tüzérandár SzU-100 önjáró lövegeit, azzal a feladattal, hogy akadályozzák meg a németek áttörését északkelet, kelet és délkelet irányban.⁴¹

A németek Seregélyest és Belmajort azért voltak képesek gyorsan elfoglalni és a településnél hídfőt képezni, mert a szovjet 1. gárda megerősített körlet és a 30. lövészhadtest csatlakozását a szovjetek nem biztosították kellőképpen. A megerősített körlet a III. páncéloshadtest nyomása miatt visszavonult, így a 30. lövészhadtest jobbszárnya fedezetlen maradt.⁴² A nap végére a III. páncéloshadtest 25 km szélességben és 10 km mélységben ékelődött be a szovjet védelembe, elérve a 3. Ukrán Front második védőövét. Ám a hadtest kedvezőtlen helyzetbe került, mert a II. SS-páncéloshadtest a támadásban eddig csak rohamcsapataival vett részt. Ezért Seregélyestől délre Breith erői nem tudtak teret nyerni,⁴³ és a hadtest jobbszárnya fokozottan ki volt téve a szovjetek ellenlökéseinek. A csekély számú igénybe vehető út nagymértékű amortizációja miatt a 3. páncélosadosztályt nem lehetett bevetni, tartalékban maradt.

A páncélosok alkalmazásához kedvezőtlen időjárás következtében, az utak és a talaj állapota miatt a németek képtelenek voltak estig előrevonni nehézfegyvereik zömét Seregélyesbe, így azok a településtől nyugatra a sárban vesztegeltek. A hídfőben mindössze hét lövészpáncélos biztosított.⁴⁴

Heinz Gaedcke vezérőrnagy, a Balck-seregcsaport vezérkari főnöke azt a megoldást javasolta, hogy a falubattyáni és seregélyesi vasútvonal töltésén felszedett sínekkel erősítsék meg a vasúti hidat Seregélyestől északnyugatra, így az a páncélosok és egyéb nehéz-

³⁷ Stoves 1961. 748. o.

³⁸ A 18. harcokocsihadtest összefoglaló jelentése 1945. március 6-áról (másolatban a szerző birtokában). HL KTB/H.Gr. Süd, März 1945. 1. Hálfte. 630. tekercs, 7 214 161. felvétel.

³⁹ Az időpontok minden esetben helyi idő szerint lettek megadva.

⁴⁰ A 35. gárda-lövészhadtest összefoglaló jelentése 1945. március 6-áról és 7-ről (másolatban a szerző birtokában).

⁴¹ A 18. harcokocsihadtest összefoglaló jelentése 1945. március 7-éről (másolatban a szerző birtokában).

⁴² Fejezetek, 141. o.

⁴³ HL KTB/H.Gr. Süd, März 1945. 1. Hálfte. 630. tekercs, 7 214 169. felvétel.

⁴⁴ BA-MA N106/4 0235.

fegyverek, valamint az utánpótlás számára használhatóvá válik.⁴⁵ A munka, melyre előzetes számítások szerint egy nap elegendő, jelentős erőt és hadianyagot kötött le, nem beszélve a hadművelet szempontjából kritikus idővesztéséről, ami végzetes lehetett a németek számára, akiknek csak akkor volt esélyük súlyos áldozatok nélkül a sikerre, ha a lehető leggyorsabban áttörnek a szovjet védelmen, majd a légiereővel támogatott páncélos kötelékeiket kijuttatják a védelem mélységbe, mielőtt az ellenállás túlzottan megszilárdulna.

1945. március 7. szerda. (Változékony időjárás, kisebb hózáporok. A terep és az utak teljesen feláztak, továbbra is járhatatlanok. A legmagasabb nappali hőmérséklet +4°C.)

A III. páncéloshadtest arcvonalán a nap elsősorban az utak kijavításával és hidépítéssel telt. Nagyobb műveleteket addig nem lehetett indítani, amíg a nehézfegyverek és a hadianyag előrevonása meg nem történik.⁴⁶

Az 1. páncélos- és 356. gyaloghadosztály helyi jellegű támadásokkal igyekezett kedvezőbb állásokat foglalni a támadás folytatásához. A gyaloghadosztály délelőtt visszavert egy páncélosokkal támogatott, zászlóalj erejű szovjet támadást Seregélyestől északra-keletre. Miután a gránátosok kilőttek néhány páncélost, délután elfoglaltak egy erdősávot a településtől 2 km-re északra-keletre.

A 113. páncélgránátos-ezred megtisztította Seregélyes déli részét, majd elhárította a Sárosd–Seregélyes úton beérkező hat szovjet páncélos támadását. Az 509. nehézpáncélososztály Tiger B nehéz harckocsijaival az 1. páncélgránátos-ezredet támogatta a seregélyesi vasútállomás és Szerecsenypuszta között indított támadásában. 14 óra 45 perckor, 5 perces tűzérési előkészítés után a németek megtámadták az 1. gárda megerősített körlet állásait kb. 12 harckocsival és 200 fő páncélgránátossal. A németek ugyan visszább szorították a szovjeteket, de a támadást – a 3. gárda-légideszanthadosztály tűzérével megerősítve – végül visszaverték.⁴⁷ 15 óra 20 perckor újabb német támadás indult hét harckocsi és egy páncélgránátos-zászlóalj részvételével a 126-os magaslat ellen, de a szovjetek ezt a kísérletet is visszaverték.⁴⁸ A Luftwaffe a körzetben elsősorban Zichyújfalut és a 18. harckocsihadtest állásait támadta Seregélyes és Sárosd körzetében.

A nap folyamán a II. SS-páncéloshadtest balszárnya Seregélyesnél felvette a kapcsolatot a III. páncéloshadtesttel. Este 21 óra 20 perckor Balck közölte Wöhler gyalogsági tábornokkal, a Dél Hadseregcsoport parancsnokával, hogy a III. páncéloshadtest másnap sem tudja folytatni támadását, mert a megnövekedett építőanyag-szükséglet miatt a híd még nem készült el.

Tolbuhin marsall, a 3. Ukrán Front parancsnoka március 6-án és 7-én a 4. gárdahadserg védelmi sávjából a Velencei-tó déli partjára három páncéltörő tüzérezredet irányított át a védelem megerősítésének céljából. Seregélyestől keletre a szovjetek egy 160 csőből álló tűzérési csoportosítást hoztak létre, melynek tűzét 3 km-es arcvonalszakaszra összpontosították. Az 1. gárda megerősített körlete a 27. hadsereg alárendeltségébe került.⁴⁹ A szovjet védelem tovább szilárdult.

⁴⁵ HL KTB/H.Gr. Süd, März 1945. 1. Hälfte. 630. tekeres, 7 214 173. felvétel.

⁴⁶ HL KTB/H.Gr. Süd, März 1945. 1. Hälfte. 630. tekeres, 7 214 188. felvétel.

⁴⁷ A 35. gárda-lövészhadtest összefoglaló jelentése 1945. március 7-éről (másolatban a szerző birtokában). A hadtest két német páncélos kilövését jelentette.

⁴⁸ A 18. harckocsihadtest összefoglaló jelentése 1945. március 7-éről (másolatban a szerző birtokában).

⁴⁹ Fejezetek, 145. o.

1945. március 8. csütörtök. (A hőmérséklet napközben 0°C alatt, változóan felhős égbolt, kisebb helyi hózáporok és havas eső volt jellemző. Az esti fagy következtében reggelre javult az utak állapota.)

A németek számára a nap lázas munkálatokkal és a hídfő korlátozott bővítésével telt. A 356. gyaloghadosztály két gránátoszászlóaljával a hajnali szürkületben északkelet felé indított támadást, mely 1,5 km-nyi területet nyert.

A 113. páncélgránátos-ezred Seregélyestől délre sikeresen elfoglalta a temetőt. A településtől északkeletre lévő folyószakasznál az 1. páncélgránátos-ezred és az 1. páncélos-felderítőosztály támadása 2 km-nyi területet nyert. A szovjet 35. gárda-lövészhadtest állásait a németek Seregélyes, Belmajor és a 126-os magaslat körzetében 11 óra 50 és 17 óra 30 perc között öt alkalommal támadták, 150-300 páncélgránátossal, számos harcocsival és lövészpáncélossal. A 35. gárda-lövészhadtest e harcokban 20 halottat, 82 sebesültet veszített, miközben 150 főnyi okozott veszteséget okozott a németeknek, továbbá két páncélost kilőttek (az egyik kiégett).⁵⁰ Együttműködésben a lövészhadtesttel, az 1438. önjáró tüzérezreddel megerősített 170. harcocsidandár Sándormajornál három német támadás visszaverésében segédkezett, miközben a németek kilőttek három SzU-76 önjáró löveget és két T-34 harcocsit (egy kiégett). A hadtest jelentése szerint a németeknek okozott veszteség itt két aknavető, egy löveg, egy kilőtt harcocsi és 30 katona volt.⁵¹

Az épülő hidat, valamint a III. páncéloshadtest tüzéségének körleteit számos bevetésben támadta a szovjet 306. csatarepülő-hadosztály. A *Luftwaffe* néhány alkalommal támadta a 18. harcocsihadtestet, de elsősorban a 6. (SS-) páncéloshadtest felett tevékenykedett. E helyzetben a páncéloshadtest egyedül saját csapatlégvédelmével számolhatott. Este Balck telefonon kért Wöhlertől vadászrepülőgép-támogatást. A várható erős szovjet repülőgép-bevetések miatt a seregcsoport további légvédelmi erőket is vont Seregélyes térségébe.⁵²

Az első két nap harcaiban a németek érzékeny veszteségeket szenvedtek, melyek az elért eredmény tükrében kifejezetten súlyosak. Az 1. páncélos- és 356. gyaloghadosztály két nap alatt 649 főnyi veszteséget szenvedett, 49 harcocsi és rohamlöveg pedig rövid időre kiesett a harcokból, többségük a sárban való elakadás miatt. A szovjetek vesztesége ugyan ezen idő alatt német adatok szerint: 38 megszámlált és 80 becsült halott, hat páncélos, 19 páncéltörő ágyú és egyéb löveg, 13 géppuska, hét aknavető, és két repülőgép.⁵³

1945. március 9. péntek. (Éjszaka fagy, majd változóan szeles idő, felhős égbolt, helyi hózáporok. A nappali hőmérséklet +1°C körül volt. A szilárd burkolatú utak helyzete valamelyest javult.)

A Bradel harccsoport megerősítve a 871/I. gránátos-zászlóaljjal és az 1. páncélos-ezred harcocsijaival 8 óra 50 perckor támadást indított az 1. gárda megerősített körlet ellen Felsőszerecsenyénél. A szovjetek az első a kísérletet visszaverték, ám 40 perc múlva a harccsoport 10 harcocsival és négy lövészpáncélossal megerősített gyalogsága újra támadott, és ez alkalommal áttör Szerecsenypusztánál és elfoglalta Felsőszerecsenyt. Ezek után a harccsoport két alkalommal is támadást indított a 113-as és 128-as magaslat

⁵⁰ A 35. gárda-lövészhadtest összefoglaló jelentése 1945. március 8-áról (másolatban a szerző birtokában).

⁵¹ A 18. harcocsihadtest összefoglaló jelentése 1945. március 8-áról (másolatban a szerző birtokában). A hadtesthez aznap beérkezett kilenc új T-34-et a 170. harcocsidandár kapta meg pótlásként.

⁵² HL KTB/H.Gr. Süd, März 1945. 1. Hälfte. 630. tekercs, 7 214 203. felvétel.

⁵³ HL Meldungen, März 1945. Tagesmeldung vom 8. 3. 1945. 632. tekercs, 7 215 284. felvétel.

ellen. Az első sikertelen kísérlet után 14 óra 50 perckor heves tűzérési tűzcsapást követően – szovjet jelentések szerint – 80 katona és három kilőtt harckocsi elvesztése árán a harccsoport elfoglalta a 128-as magaslatot.⁵⁴

A 128-as magaslat elvesztésével a szovjetek már nem tudták megfigyelni és vezetett tűz alatt tartani a németek épülő hídját.⁵⁵ A nap folyamán Thunert vezérőrnagy könnyebben megsebesült, miután előretolt harcálláspontját a szovjet 187. csatarepülő-ezred megsemmisítette. Az 1. páncélosadosztály vezetését március 12-ig Krantz vezérkari ezredes, a hadosztály I. (hadműveleti) vezérkari tisztje vette át.

A Balck-seregcsoport 18 óra 40 perckor jelentette, hogy a híd és az utánpótlási útvonal elkészült. A 3. páncélosadosztály 18 óra 15 perctől megkezdte erőinek elővonását a seregélyesi hídfő déli részéhez. A páncélosadtest másnap a kora reggeli órákban megkezdte eddig halogatni kényszerült támadását az 1. páncélosadosztállyal Dinnyés, a 3. páncélos- és 356. gyalogadosztállyal pedig a 145-ös magaslat (Öreghegy) irányába. Breith Seregélyesen és attól délre csak gyenge biztosító erőket hagyott.⁵⁶

A III. páncélosadtest műveleteinek folytatása mellett Balck további célja az volt, hogy a III. páncélos- és a IV. SS-páncélosadtest együttműködve érje el a Váli-vizet,⁵⁷ ehhez pedig egy kiegészítő támadást tervezett Székesfehérvártól keletre, ám ez végül nem valósult meg.

Tolbuhin marsall különösen veszélyesnek ítélte a III. páncélosadtest által elért betörést, azonban már bevetette minden tartalékát. A páncélos és gépesített erőket elaprózva alkalmazta a fenyegetett arcvonalszakaszokon.⁵⁸ Tolbuhin utolsó tartalékaként Lovasberény körzetéből a 207. gárda önjáró tüzérdandár 63 SzU-100 önjáró lövegével megerősített, de leharcolt állapotban lévő 23. harckocsiadtestet Dunaföldvárhoz irányította. Szorongatott helyzetében a marsall a Sztavkához folyamodott, hogy a *bécsi-pozsonyi támadó hadműveletre* tartogatott 9. gárdahadsereg bevetését kérje, de ezt megtagadták tőle.⁵⁹ Tolbuhin azt is megfontolta, hogy törzsével, majd egész frontjával a Duna bal partjára kellene visszavonulnia, ám Sztálinnal történt telefonbeszélgetése után ezt végül elvetette.⁶⁰

1945. március 10. szombat. (A nappali hőmérséklet 0 °C körül. Általában felhős idő, hóesés és esőzések. Az utak állapota romlott.)

E napon a szovjetek kezdeményeztek először. 4 órakor az 1. gárda megerősített körlet a 464. lövészezred támogatásával kísérletet tett a 128-as magaslat visszafoglalására, de a támadás a németek harckocsikkal és lövészpáncélosokkal erősített tűzrendszerében összeomlott.⁶¹

⁵⁴ A 35. gárda-lövészadtest összefoglaló jelentése 1945. március 9-éről (másolatban a szerző birtokában). A nap harcai során a lövészadtest elvesztett 26 halottat és 74 sebesültet, miközben a következő okozott veszteséget jelentette: 210 német katona, három harckocsi és egy rohamlövég.

⁵⁵ BA-MA N106/4 0237.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ HL Anlagen, KTB/H.Gr. Süd, März 1945. Fernschreiben vom 9. 3. 11, 30. 630. tekercs, 7 214 469–7 214 470. felvétel valamint Armeegruppe Balck Ia Nr. 38/45. g. Kdos. Chefs, 7 214 474–7 214 476. felvétel.

⁵⁸ Maier 2004. 197. o.

⁵⁹ Maier 2004. 195. o.

⁶⁰ Frieser 2011. 940–941. o.

⁶¹ A 35. gárda-lövészadtest összefoglaló jelentése 1945. március 10-éről (másolatban a szerző birtokában).

Három nap vesztéglés után a III. páncéloshadtest összefogott erejével reggel támadásba lendült, hogy kitörjön a seregélyesi hídfőből. A balszárnyon az 1. páncélosadosztály⁶² Bradel harccsoportja, melyet az 509. nehézpáncélos-osztály támogatott, két alkalommal is sikertelenül próbálta elfoglalni a 113-as magaslatot. 8 óráig többször heves közelharc alakult ki a harccsoport és az 1. gárda megerősített körlet között. A német páncélosok számos alkalommal tapostak le szovjet tüzérseget, miközben a szovjet lövészgyalogyság gránátokkal és Molotov koktélokkal vette fel ellenük a harcot.⁶³

A harccsoport a továbbiakban Dinnyés és Csiribmajor irányában próbálkozott az áttöréssel. A támadás súlypontján többször változtattak, így keresve a védelem gyenge pontját. A részekre szakított 1. gárda megerősített körlet szorongatott helyzetében visszavonult. A hullámozó harcok során a harccsoport a 113-as magaslat körzetében sikeresen talált egy rést a szovjet állásrendszeren, melyen áttörve elfoglalta Agárd pusztát, és január 19-e után második alkalommal Dinnyést és vasútállomását is, estére pedig több útakadályt leküzdve Gárdonyt.⁶⁴ Kora este sikerült Gárdony északkeleti részéből tovább haladni, azonban a 78. lövészadosztály védelme megállította a szakadatlanul támadó németeket a Pálmajor–Agárd–Gárdony vonalon.

Az 1. páncélosadosztály sikere folytán a támadás ötödik napjára a németek áttörték a 3. Ukrán Front fő- és második védőövét. A védelem további erősítésének céljából a 18. harckocsihadtest Zichyújfaluhoz irányította a 181. harckocsidandárt 23 üzemképes T-34 harckocsijával, ám a rossz útviszonyok miatt a dandár csak másnapra érkezett be a Mihálymajor-124-es magaslat–Csongrád–Gulyaakol arcvonalszakaszra.⁶⁵ Az elmúlt két nap harcaiban a fő csapást viselő 1. gárda megerősített körlet saját jelentései szerint elvesztett 38 halottat, 211 sebesültet és 551 eltűntet és szinte a teljes tüzérseget, miközben a németeknek 300 főnyi veszteséget okoztak és kilöttek nyolc páncélost (négy kiégett).⁶⁶

A III. páncéloshadtest jobbszárnyán a 356. gyalogadosztály⁶⁷ részeivel megerősített 3. páncélosadosztály⁶⁸ 9 órakor rövid tüzérsegi előkészítés után indította meg várva várt támadását.⁶⁹ A két hadosztály összevont részei a Seregélyes–Pusztaszabolcs vasútvonal mentén, keleti irányban lendültek támadásba a 145-ös magaslat (Öreghegy) ellen, míg a 3. páncélosadosztály másik része Felsőszerecseny keleti részéből Sándormajor felé táma-

⁶² A hadosztály bevezethető nehézfegyver állományába két Pz. IV, négy Panther és 26 nehéz páncéltörő ágyú volt bevezethető. A hadosztály teljes harcos-létszáma 900 fő, melyből 200 utász volt. HL Anlagen, KTB/H.Gr. Süd, März 1945. 1. Hälfte, Wochenmeldung, 10. 3. 1945. 630. tegercs, 7 214 528. és 7 214 494. felvétel.

⁶³ A 35. gárda-lövészhadtest összefoglaló jelentése 1945. március 10-éről (másolatban a szerző birtokában).

⁶⁴ HL Meldungen, März 1945. Tagesmeldung vom 10. 3. 1945. 632. tegercs, 7 215 300. felvétel.

⁶⁵ A 18. harckocsihadtest összefoglaló jelentése 1945. március 10-éről és 11-éről (másolatban a szerző birtokában).

⁶⁶ A 35. gárda-lövészhadtest összefoglaló jelentése 1945. március 10-éről (másolatban a szerző birtokában).

⁶⁷ A hadosztály jelentett harcos létszáma kritikusan alacsony volt, mindössze 250 fő, melyből 100 utász volt. Bevezethető nehézfegyver-állományába 10 Jg.Pz. 38(t) vadászpáncélos és hét nehéz páncéltörő ágyú tartozott. HL Anlagen, KTB/H.Gr. Süd, März 1945. 1. Hälfte, Wochenmeldung, 10. 3. 1945. 630. tegercs, 7 214 528. felvétel.

⁶⁸ A hadosztály bevezethető nehézfegyver állományába 16 vadászpáncélos, három rohamlöveg, 11 Pz. IV és 37 Panther, valamint hat nehéz páncéltörő ágyú tartozott. A hadosztály teljes harcos létszáma 1200 fő, melyből 200 utász volt. HL Anlagen, KTB/H.Gr. Süd, März 1945. 1. Hälfte, Wochenmeldung, 10. 3. 1945. 630. tegercs, 7 214 494. felvétel.

⁶⁹ HL Anlagen, KTB/H.Gr. Süd, März 1945. 1. Hälfte, Wochenmeldung, 10. 3. 1945. 630. tegercs, 7 214 493. felvétel.

dott, hogy kiiktassa a Seregélyes–Dinnyés úton tevékenykedő szovjet erőket.⁷⁰ A 145-ös magaslatot (Öreghegy) délről és északról igyekeztek átkarolni. A szovjet légierő bombázó- és csatarepülőgépekkel megszakítás nélkül támadta a németeket. Rövid idő alatt a 3/3. páncélgránátos-század elvesztette összes lövészpáncélosát. A harcokban a 3/II. páncélgránátos-zászlóalj parancsnoka, Seifert százados is súlyosan megsebesült.⁷¹

A német támadás összeomlott a 170. harckocsidandárral és az 1438. önjáró tüzérezredel megerősített 3. gárda-légideszanthadosztály védelmében, mely miközben visszavert hat német rohamot elvesztett három halottat és 12 sebesültet. Ezzel szemben az okozott veszteség 200 fő és kilenc (négy kiégett) páncélos volt.⁷² A Balck-seregszöveg 17 órakor leállította a támadást, mivel az egyáltalán nem nyert teret.⁷³

A rossz talajviszonyok és a szivós szovjet védelem okozta német késedelem miatt a szovjetek egy új, szilárd arcvonalat képeztek a Sárkeresztúr–Sárosdtól nyugatra lévő magaslat–Seregélyes-kelet vonalon. Szemből e vonalat lehetetlen volt áttörni, így csak az a megoldás jöhetett számításba, hogy egy gyenge ponton megkerüljék az állásrendszert. Breith helyzetértékelése alapján Balck azt javasolta, hogy Seregélyest a 356. gyalog- és a 3. páncélosadosztály részeivel védjék, míg a 3. páncélosadosztály páncélozott harcospontját a Kápolnásnyékig előretörő 1. páncélosadosztály mögé vonják. Ezek után Kisvelencénél délkelet felé fordulnak és Pusztaszabolcsra át Adony irányában támadnak. Így a jobb szomszédnak Perkátánál keleti irányban utat nyitnak, és egyesülve Dunapentele⁷⁴ irányában támadnak. Grolman túl merészségnek tartotta Balck tervét. A hadseregszöveg és a seregszöveg végül abban egyeztet meg, hogy a következőkben mindenképpen kivonják a 3. páncélosadosztályt és vagy Kisvelencénél, vagy Pusztaszabolcs–Adony irányában vetik be.⁷⁵

Balck emellett utasítást adott, hogy a Velencei-tó és Duna közötti folyosót az Adony–Kápolnásnyék vonalról kiindulva a Móránál tartalékban álló 6. páncélosadosztállal kell elfoglalni, így megnyitva a fent említett Seregélyes–Perkáta utat. Kihhasználva az 1. páncélosadosztály sikerét, a német vezetés egy páncélos csapást tervezett a szovjet védelem hátában, hogy elreteszeli a Duna és a Velencei-tó közötti folyosót, majd hátulról áttörjék a Seregélyesnél húzódó védelmi vonalat.

A nap folyamán megkezdődött a 6. páncélosadosztály⁷⁶ átszervezése Seregélyes–Falubattyán térségébe. A hadosztály este 19 óra 40 perckor a III. páncélosadosztal alárendeltségébe került. 20 óra 35 perckor Wöhler parancsba adta, hogy a III. páncélosadosztal foglalja el az Adony–Velencei-tó északkelet–Kápolnásnyék vonalat.⁷⁷

⁷⁰ HL Meldungen, März 1945. Nachtrag zur Tagesmeldung vom 10. 3. 1945. 632. tükercs, 7 215 304. felvétel.

⁷¹ Armored Bears, 2013. 273. o.

⁷² A 35. gárda-lövészadosztal összefoglaló jelentése 1945. március 10-éről (másolatban a szerző birtokában).

⁷³ BA-MA N106 0237.

⁷⁴ Ma Dunajváros.

⁷⁵ HL KTB/H.Gr. Süd, März 1945. 1. Hálfté. 630 tükercs, 7 2142 38. felvétel.

⁷⁶ A 6. páncélosadosztály bevezető nehézfegyver-állományába 19 nehéz páncéltörő ágyú, 12 Jg.Pz. IV, 14 Pz. IV és 37 Panther tartozott. Páncélgránátos állományába egy erős, három közepesen erős, egy közepesen erős utászászlóalj és egy erős pótzászlóalj tartozott. Tüzérségében 32 cső volt bevezető. A hadosztály támadásra korlátozottan alkalmas volt, mozgékonyasága 100%-os volt. HL Anlagen, KTB/H.Gr. Süd, März, 1. Hálfté. 630. tükercs, 7 214 528. felvétel.

⁷⁷ HL KTB/H.Gr. Süd, März 1945. 1. Hálfté. 630. tükercs, 7 214 239. felvétel.

1945. március 11. vasárnap. (Éjszaka viharok. Nappali hőmérséklet +4 °C körül. Az erős szél miatt az utak állapota valamelyest javult.)

Reggel 4 órakor, 30 perces tűzérési előkészítés után az 1. páncélgránátos-ezred Agárdpusztánál, a 113. páncélgránátos-ezred pedig Gárdonyból folytatta támadását. Miközben a két páncélgránátos-ezred lassan haladt előre, Gárdonytól délre az 1. páncélos-felderítőosztály a szívós szovjet védelem ellenére elfoglalta Csiribmajort és az attól pár km-re található tanyákat, majd északkeleti irányban támadott tovább. 11 óra 45 perckor az 1. páncélosadosztály 1,5 km-re a Velencei-tó északkeleti sarkánál lévő kereszteződésnél súlyos harcban állt a szovjetekkel. A Balck-seregcsoport nézete szerint ezt a kereszteződést minden körülmény között el kellett foglalni, ugyanis szükség volt rá a tervezett páncélos csapáshoz.⁷⁸ A szovjet 23. harckocsihadtesttel megerősített 78. lövészadosztály a peremvonalán nyolc alkalommal verte vissza a németek támadását Kisvelence irányában, eközben kilöttek négy harckocsit (egy kiégett), két lövészpáncélost, megsemmisítettek egy aknavetőt és 450 főnyi veszteséget okoztak.⁷⁹ A németek minden igyekeztük ellenére nem tudták elfoglalni a fontos kereszteződést.

A 3. páncélosadosztály a 394. páncélgránátos-ezrede nélkül Csiribmajortól délnyugatra indított támadást délkeleti irányban, de súlyos harcokban mindössze 2 km-nyi területet nyert.⁸⁰ Az 1. gárda megerősített körlet két zászlóaljával megerősített 3. gárdalégideszanthadosztály hét német támadást vert vissza a 126-os magaslatnál. Szovjet jelentések szerint kilöttek hét páncélost (négy kiégett), nyolc lövészpáncélost (négy kiégett); egy halott és három sebesült árán a németeknek 450 főnyi veszteséget okoztak.⁸¹ A körzetben harcoló 170. harckocsidandár és 1438. önjáró tüzérezred is részt vett a harcokban Kilicsánynál, 126-os magaslatnál és Sándormajornál. Eközben saját jelentéseik szerint kilöttek két páncélost, 10 lövészpáncélost, három aknavetőt, és 200 főnyi veszteséget okoztak, miközben három kiégett T-34 harckocsit és egy kilőtt SzU-76 önjáró löveget veszítettek.⁸²

A 6. páncélosadosztály részeinek előrevonása 18 órától vette kezdetét, s 20 órára egy páncélozott harccsoport 20 harckocsival és a 114/II. páncélgránátos-zászlóaljjal Seregélyes körzetébe ért.⁸³ A seregélyesi hídfő biztosítását a 356. gyalogadosztály vette át.

1945. március 12. hétfő. (Felhős égbolt, elszórtan gyenge csapadék. A hőmérséklet 0°C körül volt.)

Nyugodt éjszaka után reggel 5 óra 30 perckor, rossz látási viszonyok között, saját légi támogatás nélkül, fél órás tűzérési előkészítés után az 959. tüzérdandárral és az 509. nehézpáncélos-osztállyal támogatott 1. páncélosadosztály Gárdonytól keletre, súlyos harcok árán 7 órára elfoglalta a 184-es és 176-os magaslatot, majd betört Tutyimajorba,⁸⁴ miközben számos, önjáró löveggel támogatott zászlóalj erejű szovjet ellenlökést vert vissza. A Bradel harccsoport harckocsijai veszteségterhes összecsapásba keveredtek

⁷⁸ HL KTB/H.Gr. Süd, März 1945. 1. Hälfte. 630. tegercs, 7 214 256. felvétel.

⁷⁹ A 23. harckocsi- és a 35. gárda-lövészhadtest összefoglaló jelentése 1945. március 11-éről (másolatuk a szerző birtokában).

⁸⁰ HL Meldungen, März 1945. Tagesmeldung vom 11. 3. 1945. 632. tegercs, 7 215 309. felvétel.

⁸¹ A 35. gárda-lövészhadtest összefoglaló jelentése 1945. március 11-éről (másolatban a szerző birtokában).

⁸² A 18. harckocsihadtest összefoglaló jelentése 1945. március 11-ről (másolatban a szerző birtokában). Ezen a napon a hadtesthez pótlásként beérkezett kilenc SzU-76-ot a 1438. önjáró tüzérezred kapta meg.

⁸³ BA-MA N106/4 0237.

⁸⁴ HL KTB/H.Gr. Süd, März 1. Hälfte. 630. tegercs, 7 214 271. felvétel és BA-MA N106/4 0237.

a 207. gárda őnjáró tüzérandárral, mely aznap összesen 21 kilótt (ebből 19 kiégett) SzU-100-at vesztett. A veszteségből 18-at a dandár 1011. őnjáró tüzérezrede volt kénytelen elkönyvelni, ebből 14-et a 184-es magaslaton.⁸⁵ A tűzharcban három Tiger B nehéz harcokosi is végleges veszteség lett.⁸⁶ A németek összesen kilenc páncélost vesztek, melyek többsége rövid idő alatt javítható volt.⁸⁷ Az 1. páncélosezrednek március 12-én már csak két parancsnoki Panther és öt Panther-harcokosja maradt bevethető.⁸⁸

Az 1. páncélosadosztály Kisvelence és Hajdúpuszta irányában folytatta támadását, a 35. gárda-lövészhadtest erőit ezzel sikerült visszazorítani a hadsereg-védőv első állásáig, de a németek hamarosan elakadtak a 3. harcokosidandár és a 315. gárda-páncéltörő tüzérezred védelmében. A harcok hevességére jellemző, hogy a gárda-páncéltörő tüzérezred parancsnokát, G. A. Cseh gárdaalezredes és posztumusz egyik hősi halált halt lövegparancsnokát, M. Sz. Csurszin gárdaormestert a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki.⁸⁹ Az 1. páncélosadosztály tüzével ugyan elreteszelte a Pusztaszabolcs–Kápolnásnyék útvonalat,⁹⁰ de elérni azt már képtelen volt. Este a 23. harcokosidandár és a 78. lövészhadosztály egységei sikertelenül próbálták meg visszafoglalni a 184-es magaslatot.

A 6. páncélosadosztály, alárendeltségében a 24/I. páncélososztály 27 Panther-harcokosijával 8 óra 45 perckor Csiribmajor és Tükrőpuszta között három harccsoportban indított támadást Pusztaszabolcs irányában, de a támadás csak lassan haladt előre a 452/1. könnyű tüzérosztállyal és a 181. harcokosidandárral megerősített 163. lövészadosztály védelmében. A 181. harcokosidandárt összesen 30 páncélos, 30-40 lövészpáncélos és két ezrednyi gyalogság támadta. 17 órára a 23. harcokosidandár beérkezett 20 páncélosának támogatásával szovjetek elhárítottak minden német kísérletet, miközben kilöttek hét német páncélost (három kiégett) és megsemmisítettek 200 katonát, miközben maguk elveszítettek négy T-34 harcokosit (három kiégett) és *hat* 7,62 cm-es löveggel felszerelt *üteget*.⁹¹ A 452/1. könnyű tüzérosztály eszközeit a Tivadarmajor felé elvitető 24/I. páncélososztály tizedelte meg – a harcok során a német harcokosizók 10 páncéltörő ágyú kilövését jelentették.⁹²

A 3. páncélosadosztály zöme védelemben volt Sándormajornál, míg az 543. páncélvadászosztály köré szervezett Medicus harccsoport Csiribmajortól délkeleti irányban, Zichyújfalu felé lendült támadásba, hogy elfoglalja és lezárja a Seregélyes–Perkáta utat. A szovjet jelentések szerint 14 harcokosival és páncélgránátos támogatással támadó harccsoport elérte Zichyújfalu térségét, de támadása itt elakadt a 163. lövészadosztály védelmében. A harcokban Medicus őrnagy is megsebesült.⁹³

⁸⁵ A pontos információért szíves köszönet illeti Számvéber Norbertet. A 23. harcokosidandár összefoglaló jelentésében 1945. március 12-én, sem másnap nem szerepel a veszteség.

⁸⁶ *Schneider* 2004. 354. o. A szerző művében pontatlanul, egy nappal későbbre teszi az összecsapást, és SzU-100 helyett ISZU-152 őnjáró lövegek szerepelnek.

⁸⁷ HL. Meldungen, März, 1945. Tagesmeldung vom 12. 3. 1945. 632. tegercs, 7 215 319. felvétel; *Maier* 2004. 204. o.; *Schneider* 2004. 354. o.; BA-MA N106/4 0237.

⁸⁸ *Stoves* 1961. 752. o. A még bevethető páncélosokat az 1/7. páncéloszászadban vonták össze.

⁸⁹ *Liptai – Babin* 1981. 374. és 381. o.

⁹⁰ Egy sikeres áttöréssel a németek képesek lettek volna a II. SS-páncéloshadtesttel szemben védekező szovjet erők utánpótlási vonalát északról elvágni, mely ezen az úton futott.

⁹¹ A 18. harcokosidandár összefoglaló jelentése 1945. március 12-éről (másolatban a szerző birtokában).

⁹² *Senger und Etterlin* 1962. 309. o.

⁹³ HL Anlagen KTB/H.Gr. Süd März 2 Hälfte, 632. tegercs, 7 215 214. felvétel.

A 163. és 78. lövészhadosztály e napon összesen 22 halottat és 93 sebesültet veszített, miközben saját jelentése szerint az alábbi veszteséget okozta a németeknek: 850 katona, 60 kilőtt (ebből megsemmisült 14, kiégett nyolc) harckocsi, három lövészpáncélos (egy kiégett), 10 gépjármű (mind kiégett), négy 7,5 cm löveg, három nehézgéppuska.⁹⁴

A kora esti eligazításon a Balck-seregcsoport azt jelentette, hogy megtalálták a szovjet védelem gyenge pontját. A III. páncéloshadtest arra törekedett, hogy gyorsan elérje a jelenlegi időjárási helyzetben jó haladási lehetőséget biztosító Kisvelence–Pusztaszabolcs műutat, és segítse a II. SS-páncéloshadtest elakadt támadását. Balck véleménye szerint a talaj állapota ellenére a III. páncéloshadtest jól haladt és a *szovjetek sem mutatják magukat különösebben erősnek*.⁹⁵

1945. március 13. kedd. (A hőmérséklet elérte a +4 °C-t. Felszakadozott felhőzet és jó látási viszonyok voltak. Az utak és a talaj kezdett felszáradni.)

A III. páncéloshadtest arcvonalának balszárnán a Bradel harccsoport Velencefürdő és Tükröpuszta között támadott. A páncélgránátosokat hamarosan Agárd felől egy ellen-támadás érte, de a 113/10. utászszázad és a 351. lángszórós páncélosszázad néhány Pz. III (Fl.) lángszórós harckocsija északi irányba vissza tudta szorítani a szovjeteket.⁹⁶ Este a németek felújították támadásukat. A harckocsik Gárdony mellett, a 113/I. páncélgránátos-zászlóalj és a 113/10. páncélos-utászszázad a településen keresztül haladt Kisvelence felé. A németek igyekeztek a kisvelencei szovjet támpontot délről megkerülni, de a 23. harckocsihadtest és a 78. lövészhadosztály részeivel vívott hullámzó harcok eredményeként a német támadás ezen a terepszakaszon végleg elakadt. Este a Kisvelencétől délre lévő útnál a Bradel harccsoport körvédőképes állásba vonult. Este Balck és Grolman meglátogatta a hadtestet, s kifejezte köszönetét a Bradel harccsoportoknak az áldozatos tevékenységéért.⁹⁷

Az 1. páncélosadosztály jobbszárnán a 6. páncélosadosztály is folytatta a támadását. Súlyos harcokban a németek kiszorították a 78. lövészhadosztály egyik lövészezredét Tükröpusztából, majd elfoglalták Csongrádot és Gulyaakolt is, miközben kilöttek három szovjet páncélost.⁹⁸ A 24/I. páncélososztály 14 Panthere Tükröpusztánál hét T-34-et lött ki.⁹⁹ Tivadarmajor és Csongrád között egész nap heves páncélos összecsapás zajlott, melyben a 452/1. könnyű tüzérosztállyal támogatott 181. harckocsidandár is jelentős veszteséget szenvedett – Gulyaakolnál öt T-34 égett ki, további három megrongálódott pedig sikeresen visszatért Györgymajorba.¹⁰⁰ 16 óra 30 perckor erős légitámadás után a németek ismét támadásba lendültek, de minden igyekezetük ellenére nem jutottak tovább a szovjet tüzéség összpontosított zárótüzében. Este további erősítések érkeztek a szovjet kézben maradt Pusztaszabolcshoz, a 208. gárda önjáró tüzérdandár és az 1068. önjáró tüzérezred. A 181. harckocsidandár saját jelentése szerint megsemmisített 14 német harckocsit és 500 főt, miközben kilenc kiégett T-34-et veszített.¹⁰¹

⁹⁴ A 35. gárda-lövészhadtest összefoglaló jelentése 1945. március 12-éről (másolatban a szerző birtokában).

⁹⁵ HL KTB/H.Gr. Süd März 1 Hälfte. 630. tegercs, 7 214 271. felvétel.

⁹⁶ Stoves 1961. 751. o. és HL Meldungen März, 1945. Tagesmeldung vom 13. 3. 1945. 632. tegercs, 7 215 327. felvétel.

⁹⁷ Stoves 1961. 752. o.; Lippai 2009. 73. o. és BA-MA N106/4 0238.

⁹⁸ HL Meldungen März, 1945. Tagesmeldung vom 13. 3. 1945. 632. tegercs, 7 215 327. felvétel.

⁹⁹ Senger und Etterlin 1962. 309. o.

¹⁰⁰ A 18. harckocsihadtest összefoglaló jelentése 1945. március 13-áról (másolatban a szerző birtokában).

¹⁰¹ Uo.

A 3. páncélosadosztály, a 394. páncélgránátos-ezred nélkül, a Zichyújfalunál húzódó szovjet állásokat támadta, ahol jelentős lövészerőkkel, valamint a 170. harckocsidandárral és 1438. önjáró tüzérezreddel megerősített 3. gárda-légideszanthadosztály szívós ellenállásba ütközött. A 3/I. páncélgránátos-zászlóalj a 6/2. páncéloszászad támogatásával Júliamajort támadta. Az erős szovjet páncélelhárítás ellenére a támadás sikeres volt. Dél előtt 9 órára Júliamajor a németek kezébe került.¹⁰² A hadosztály biztosító erőket hátrahagyva átcsoportosította erőit, és két harccsoportban déli irányba folytatta támadását. A nap folyamán a 3. páncélos-felderítőosztály három szovjet páncélos kilövése mellett, jelentős saját veszteség árán¹⁰³ elfoglalta Mihálymajort, a harckocsikkal támogatott 3. páncélgránátos-ezred pedig estére Ferencmajort.¹⁰⁴ Ferencmajornál a szovjet 10. gárda-légideszant lövészezred elszántan védekezett. P. A. Papin gárda-törzsőrmestert posztumusz a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki, miután a harcok során két gránáttal az egyik, szakaszának lövészárkai felé előretörő német páncélos alá vetette magát, s élete feláldozásával megakasztotta a német rohamot.¹⁰⁵ A harcokban a 3. gárda-légideszantadosztály elvesztett három halottat és hét sebesültet, míg arcvonalszakaszán az alábbi veszteséget okozták: 150 katona, kilenc kilőtt (négy kiégett) harckocsi, 13 lövészpáncélos (öt kiégett) és három kiégett gépjármű.¹⁰⁶ Aznap maga Söth vezérőrnagy, a 3. páncélosadosztály parancsnoka is megsebesült.

Március 13-ra nyilvánvalóvá vált, hogy a III. páncéloshadtest támadása a három páncélosadosztállyal is képtelen tovább haladni. A német támadás a hadtest teljes arcvonalán elakadt.¹⁰⁷ Kápolnásnyék és Pusztaszabolcs vonaltól nyugatra mélyen tagolt, erős szovjet állásrendszer húzódott.

A szovjetek e napon ellenőkéseiket is összehangolták. A III. páncéloshadtest aznap ugyan megsemmisített 20 harckocsit és 12 nehéz páncéltörő ágyút, egy harckocsit zsákmányolt, és 49 hadifoglyot ejtett,¹⁰⁸ de a siker nem volt kielégítő. Nyilvánvaló volt, hogy az 1. páncélosadosztály képtelen lesz tovább haladni. Már csak egy lehetőség maradt: meg kell próbálni a 3. és 6. páncélosadosztályok összefogott erőivel keletre a 145-ös magaslatról (Öreghegy) déli irányban támadni, a magaslaton lévő védelmet hátulról feltörni, majd kelet felé, Pusztaszabolcs irányába fordulni. Ha ez nem sikerül, akkor nincs esély rá, hogy a III. páncéloshadtest folytatni tudja támadását.

Este Wöhler közölte Guderian-nal, hogy a tervek szerint a III. páncéloshadtest bal szárnya (1. páncélosadosztály) és közepe (a harccsoport erejű 356. gyalogadosztály) védelembe megy át. A Velencei-tó északi sarkától déli irányba tartó utat így tüzzel el tudják reteszelni. A Seregélyestől keletre összevont erők (3. és 6. páncélosadosztály)

¹⁰² Armored Bears, 2013. 274. o. és HL KTB/H.Gr. Süd, März 1 Hälfte, 630. tegercs, 7 214 282. felvétel.

¹⁰³ A 170. harckocsidandár három kiégett T-34-et és egy kiégett SzU-76-ot veszített, miközben három harckocsi, nyolc lövészpáncélos, két löveg és négy gépjármű megsemmisítését, továbbá 150 főnyi veszteséget jelentette.

¹⁰⁴ HL Meldungen März, 1945. Tagesmeldung vom 13. 3. 1945. 632. tegercs, 7 215 329. felvétel és Morgenmeldung vom 14. 3. 1945. 632. tegercs, 7 215 334. felvétel, valamint BA-MA N106/4 0238.

¹⁰⁵ *Liptai – Babin* 1981. 383. o. A kötet Papin halálát egy nappal korábbra datálja, de aznap a 3. páncélosadosztály nem támadta Ferencmajort.

¹⁰⁶ A 35. gárda-lövészhadtest összefoglaló jelentése 1945. március 13-ról (másolatban a szerző birtokában).

¹⁰⁷ BA-MA N106/4 0238.

¹⁰⁸ HL Meldungen, März, 1945. Tagesmeldung vom 14. 3. 1945. 632. tegercs, 7 215 341. felvétel.

súlyt képezve kelet felé indulnak meg, s miután támadásuk áttört, csatlakozik hozzájuk a II. SS-páncéloshadtest.¹⁰⁹

A tapasztalt Breith számára nyilvánvalóvá vált, hogy a hadművelet kudarcot vallott. Úgy vélte: „annak feltétele nem adott, hogy Pusztaszabolcs térségében a műút elérése után ismét mozgásba lendüljön a támadás, mivel nyolcnapi harc után az ellenség szándékunk tudatában megfelelő ellenintézkedéseket foganatosított.”¹¹⁰ A harc folytatásához meg kellett volna nyitni az utánpótlás számára a Seregélyes–Perkáta utat, mert az egyetlen utánpótlási útvonalat Seregélyesnél a szovjetek a tő északi partjáról be tudták lőni. Azonban a terep jellegéből és a szovjet védelem elhelyezkedéséből eredően a támadásnak sem lettek volna jó esélyei, mivel – ismét Breith-et idézve – „a laza talaj miatt harcokcsik és lánctalpas járművek alkalmazása a műutakon kívül nem lehetséges. Ezáltal egy páncélosadosztály páncélozott harcjárműveiben rejlő magas harcértéket nem lehet kihasználni, ami a harcvezetést az elmúlt nyolc napban állandóan és döntően befolyásolta.”¹¹¹

1944. március 14. szerda. (Napos, helyenként felhős, meleg idő. A hőmérséklet elérte a +13 °C-t is. Az utak állapota tovább javult.)

A nap során a Balck-seregcsoporthoz megerősítő erőit fokozatosan Székesfehérvárhoz irányították. A korábban felderített, de csak lekötő támadáshoz való készülődésnek vélt szovjet csapatmozgások már nem hagytak kétséget valódi szándékukról. Légi felderítés nyomán Budapesttől keletre, délkeleti irányban 3000 járművet azonosítottak Zámoly, illetve a Vértes-hegység felé haladva. A németek szerint a szovjetek célja, hogy Zámolynál áttörve a Székesfehérvártól délre harcoló erőket egy Balaton felé tartó támadással elvágja.¹¹²

A Dél Hadseregcsoporthoz a Velencei-tótól északra kifejlődött helyzet ellenére kilátásba helyezett egy Sárvíz (Nádor-csatorna) és Velencei-tó közötti területről induló áttörő támadást a Dunához, amelyben az I. SS-, II. SS- és III. páncéloshadtest erőit összefogottan kívánták alkalmazni, egy világos súlyképzéssel. Azonban figyelembe vették, hogy a Velencei-tótól északra lévő helyzetbe az I. SS-páncéloshadtestnek is be kell avatkoznia.¹¹³ A Dél Hadseregcsoporthoz legszívesebben leállította volna a hadműveletet jelenlegi formájában, és Székesfehérvárhoz vonta volna erőit, felkészülve a szovjetek várható támadására, ám egyértelmű volt, hogy Hitler nem engedélyezte volna ezt.¹¹⁴ A nap folyamán Gaedcke meglátogatta Breithet. A megbeszélésről Breith ezt rögzítette naplójában: „szóba kerültek figyelemre méltó ötletek a hadművelet folytatásáról.”¹¹⁵

Az I. páncélosadosztály a Seregélyes északkelet–Agárd-kelet–Gárdony-kelet félkörben elhárító harcokat vívott. 8 óra 20 perckor a hadosztály harcfelderítő vállalkozást hajtott végre egy zászlóaljnyi páncélgránátossal, 20 harcokcsival és lövészpáncélosokkal Hajdúpusztá irányában, hogy kiderítsék, felújítható-e a támadás ebben az irányban. A 78. lövészadosztály elhárította a kísérletet.¹¹⁶

¹⁰⁹ HL KTB/H.Gr. Süd, März 1 Hälfte. 630. tegercs, 7 214 285. felvétel.

¹¹⁰ HL Anlagen H.Gr. Süd, März 1. Hälfte. Gef.St., den 13. 3. 45. Beurteilung der Lage vom 13. 3. 45. 630. tegercs, 7 214 566. felvétel.

¹¹¹ Uo.

¹¹² HL KTB/H.Gr. Süd, März 1 Hälfte. 630. tegercs, 7 214 291. felvétel.

¹¹³ HL KTB/H.Gr. Süd, März 1 Hälfte. 630. tegercs, 7 214 296–7 214 299. felvétel.

¹¹⁴ Frieser 2011. 943. o.

¹¹⁵ BA-MA N106/4 0238.

¹¹⁶ A 35. gárda-lövészhadtest összefoglaló jelentése 1945. március 14-éről (másolatban a szerző birtokában).

Dr. König százados, az 509. nehézpáncélos-osztály megbízott parancsnokának személyes kérésére Breith megparancsolta az osztály kivonását az arcvonalból, hogy Seregélyesenél nekiláthassanak a Tigerek kijavításának.¹¹⁷

A pár nappal korábban indult 6. páncélos-hadosztály támadása nem hozott már eredményt. A hadosztály előbb sikeresen megakadályozta a szovjet 458. lövészezredet Tükröspusztára visszafoglalásában, majd maga is támadásba lendült 500 főnyi páncélgránátossal, tíz harckocsival és lövészpáncélosokkal.¹¹⁸ Délután 5 órakor a második német támadás betört ugyan a 163. lövészhadosztály 759. lövészezredének védelmébe, de a szovjetek visszaverték a német kísérletet, miközben saját adataik szerint kilöttek öt harckocsit (négy kiégett), 13 gépjárművet és 200 főnyi veszteséget okoztak. Egy további harckocsi aknára futott. Saját veszteségük 18 halott és 38 sebesült volt.¹¹⁹ A 181. harckocsidandár Hippolitpuszta–Györgymajor terepszakaszról tűzpárbajt vívott a 6. páncélos-hadosztállyal. Jelentésük szerint kilöttek a németek két harckocsiját, öt lövészpáncélosát és 100 főnyi veszteséget okoztak.¹²⁰

A 3. páncélos-hadosztálynak délután előbb tisztáznia kellett egy szovjet betörést Sándormajornál. A hadosztály három irányban támadta a 3. gárda-légideszanthadosztály és 1. gárda megerősített körlet állásait: Mihálymajor és Sándormajor felől Kilicsány irányában, a 126-os magaslat irányában és a magaslattól délnyugatra, Szercesenypuszta irányában.¹²¹ A páncélgránátosok, élen a 3/2. páncélgránátos-század lövészpáncélosaival, 13 órakor nagy sebességgel haladva betörték a meglepett szovjetek védelmébe. A támadás jól haladt. Kisvártatva egy közeli dombon, az első vonalból irányító ezredparancsnok, Weymann alezredes fejlövessel összeesett. A lövészpáncélosa azonnal hátra hajtott a súlyosan sebesült parancsnokkal. A hadosztály orvosai képtelenek voltak ellátni, ezért előbb Hajmáskérre, majd Szombathelyre szállították kórházba, ahol a veterán ezredparancsnok belehalt sebesülésébe. Az ezred vezetését Schulze őrnagy vette át. Aznap Bösang őrnagy, a 394. páncélgránátos-ezred parancsnoka is könnyebben megsebesült.¹²²

A szovjet 170. harckocsidandár 12 órakor ugyan sikeresen visszaverte a németek támadását Júliamajor irányából, de a 3. páncélos-hadosztály 16 óráig elfoglalta a 126-os magaslatot, visszaszorítva a védőket, akik ezalatt kilenc halottat, 40 sebesültet, két löveget és két gépjárművet vesztek. A 170. harckocsidandár és az 1438. önjáró tüzérezred itt saját jelentései szerint négy T-34-et és öt SzU-76-ot vesztett (mind kiégett).¹²³ A további német előrenyomulást megakadályozták a szovjetek tüzéségi és harckocsi tüze. A 35. gárda-lövészhadtest hét harckocsi (négy kiégett), két rohamlöveg/vadászpáncélos (egy kiégett), négy lövészpáncélos, két gépjármű kilövését és 250 főnyi veszteséget, míg

¹¹⁷ *Schneider* 2004. 354. o. Másnap az osztálynak nyolc bevethető nehéz harckocsija volt.

¹¹⁸ A 35. gárda-lövészhadtest összefoglaló jelentése 1945. március 14-éről (másolatban a szerző birtokában).

¹¹⁹ Uo.

¹²⁰ A 18. harckocsihadtest összefoglaló jelentése 1945. március 14-éről (másolatban a szerző birtokában).

¹²¹ A 35. gárda-lövészhadtest összefoglaló jelentése 1945. március 14-éről (másolatban a szerző birtokában).

¹²² *Armored Bears*, 2013. 274. o. valamint HL Anlagen KTB/H.Gr. Süd 93. namentliche Aufstellung der Offz.-Verluste vom 1. März bis 14. März 1945. 632. tekerés, 7 215 215. felvétel.

¹²³ A 18. harckocsihadtest összefoglaló jelentése 1945. március 14-éről (másolatban a szerző birtokában). A németek hét szovjet páncélos kilövését jelentették le.

a 170. harckocsidandár kilenc harckocsi (hat kiégett), 13 lövészpáncélos, három löveg, két gépjármű kilövését és 100 főnyi veszteséget jelentett.¹²⁴

1945. március 15. csütörtök. (Délelőtt ködképződés, felhős égbolt, helyenként eső. Az utak tovább száradtak. A hőmérséklet +9°C körül volt.)

Breith e napon meglátogatta hadteste minden alakulatát. Az 1. páncéloshadosztály arcvonalán csak kisebb összecsapás volt Sikítótanya térségében. A 78. lövészhadosztály 70 katoná, négy géppuska és egy gépjármű megsemmisítését jelentette, két halott és öt sebesült elvesztése árán.

A 6. páncéloshadosztály egy zászlóaljnyi páncélgránátos és öt-nyolc harckocsi támogatásával, két alkalommal is Nándormajornál támadott, de eredménytelenül. A 163. lövészhadosztály 100 főnyi veszteséget, hat géppuska, két löveg egy harckocsi és egy vadászpáncélos megsemmisítését jelentette, egy saját halott és hat sebesült árán.¹²⁵

A 3. páncéloshadosztály 8 óra 45 perckor Mihálymajor és Sándormajor irányából a 145-ös magaslatnál (Öreghegy) két páncélgránátos-ezredével és Pantherek támogatásával felújította előző napi támadását a 3. gárda-légideszanthadosztály állásai ellen. Erős szovjet aknavető tűz ellenére a németek sikeresen elfoglalták a vasúti töltést, de képtelenek voltak tovább támadni. A lövészpáncélosok leálltak és bevárták az első Panthereket, melyek fokozatosan irányba álltak és tűz alá vették az azonosított szovjet állásokat. Ekkor bekapcsolódott az összecsapásba az 1438. és 1068. önjáró tüzérezreddel megerősített 170. harckocsidandár. Az első két német harckocsit, melyek át akartak kelni a vasúti töltésen, azonnal kilőtték. A 6/2. páncélosszázad parancsnoka, Blaich hadnagy azonnal támadást rendelt el. A Pantherek rövid megállásokkal tüzelve törtek előre, közben újabb saját veszteség árán kilőtték egy szovjet páncélost. Ekkor találat érte a századparancsnoki Panther is. Treppe százados, a 3/1. páncélgránátos-zászlóalj parancsnoka lövészpáncélosával a kilőtt Pantherhez érve kimentette a sebesült legénységet. Blaich hadnagy, aki egykor a Kondor Légiónak tagja is volt, hősi halált halt. Treppe parancsára a németek visszavonultak.¹²⁶

A páncéloshadosztály összesen négy alkalommal támadta a szovjet állásokat, de eredmény nem ért el. A 145-ös magaslat (Öreghegy) elleni támadást akadályozta az éjjel képződött köd, ami nem tette lehetővé sem a légierő hatásos bevetését, sem a különleges eszközökkel felszerelt harckocsik alkalmazását.¹²⁷ Szovjet jelentések szerint a németek elvesztettek hat kiégett harckocsit, egy vadászpáncélost, 13 lövészpáncélost, két gépjárművet, három löveget és 150 katonát. Saját veszteség egy kiégett T-34, két SzU-100 (egy

¹²⁴ A 35. gárda-lövészhadtest és a 18. harckocsihadtest összefoglaló jelentése 1945. március 14-éről (másolatuk a szerző birtokában).

¹²⁵ A 35. gárda-lövészhadtest összefoglaló jelentése 1945. március 15-éről (másolatban a szerző birtokában).

¹²⁶ Armored Bears, 2013. 274–275. o. A hadosztály történetét feldolgozó kötet az összecsapást március 14-re datálja, és ISz-2 nehéz harckocsikat említ.

¹²⁷ HL KTB/H.Gr. Süd März, I. Hälfte, 630. tükercs, 7 214 309. felvétel. Bár valószínűsíthető, önmagában a Dél Hadseregcsoporthadműveleti naplójában rögzített állítás kevés bizonyíték, arra, hogy az éjszakai harcra felszerelt Panthereken kívül a teljes rendszert is alkalmazták a németek.

kiégett) és három kiégett SzU-76 volt.¹²⁸ Az összecsapásban a németek saját adataik szerint öt harckocsit veszítettek.¹²⁹

A nap végére a III. páncéloshadtest teljes arcvonalán védelembe ment át. Balck azon a véleményen volt, hogy a támadást be kell szüntetni, négy nap pihenőt kell elrendelni, majd folytatni a hadműveletet a megváltoztatott súlyképzéssel, a Sárvíztől (Nádor-csatorna) keletre. A támadás folytatásáról nem akartak lemondani a németek. A támadó erőknek azonban túl sok időre és további erősítésre lett volna szüksége a jelenlegi feladat végrehajtásához. A német csapatok helyzetén csak az segíthetett, ha a II. SS- és III. páncéloshadtest sávjában egy jelentős súlypontot képezve minél rövidebb úton, minél több erővel áttörnek a Dunához, és a szovjeteket a Sárvíztől (Nádor-csatorna) keletre, hátulról szétdarabolják. A megváltoztatott művelet kezdőpontjának március 20-át jelölték ki.¹³⁰ A Dunához való kijutásnak a lehetősége azonban végleg elúszott, amikor március 16-án megindult a szovjetek *bécsi–pozsonyi támadó hadművelete*.

A hadművelet értékelése a III. páncéloshadtest sávjában

A német főerők március 15-ig a Gárdony–Pusztaszabolcs-nyugat–Sáregres 2 km kelet–Sárosd 2 km nyugat–Henrikmajor–Sárkeresztúr 1 km észak–Hatvanpuszta–Simontornya–Mezőkomárom–Balaton vonalra jutottak ki. A kitűzött támadási célok közül egyet sem tudtak teljesíteni: nem sikerült elérni a Dunát, sem a 3. Ukrán Frontot megsemmisíteni. A kudarnak több oka volt. A támadásban részt vevő német alakulatok erejét meghaladta a hadművelati elképzelés. A mélyen tagolt szovjet páncélelhárító védelem, a tűzérési elhárító tűz, a korábban ritkán tapasztalt módon hatékony szovjet légierő, valamint az időjárás következtében katasztrofális helyzetben lévő talaj és utak szinte leküzdhetetlen akadályt jelentettek a páncélos csapatok számára.

A támadás első napján a szívosan védekező szovjeteken kívül a német katonáknak a sarat és a friss havat is le kellett küzdeniük. A legtöbb jármű – beleértve a lánctalpasokat is – csak nehezen volt képes közlekedni. E helyzetben a műutak jelentősége felértékelődött, s ezt a szovjetek is tudták, akik tovább nehezítve a németek dolgát az összes igénybe vehető műutat elaknásították és/vagy páncéltörő ágyúkkal tűz alatt tartva elretesztelték. Ezek együttesen megakadályozták a páncélozott erők szétbontakozását. Ezen felül a rendelkezésre álló utakon további tartalékok és megerősítő erők előrevonását sem lehetett megoldani. Végeredményben az első csapás terhét a gyalogság viselte, hiszen az előretörés elsősorban nekik sikerült, így az első napokban súlyos gyalogsági harcokat vívtak.

E helyzetben a németeknek harcászati előnyeiktől megfosztva kellett harcolni. Nem tudtak szétbontakozni és manőverezni, a megerősített pontokat lehetetlen volt átkarolni, vagy megkerülni, így elhúzódó és veszteségterhes helység harcok alakultak ki. A hadművelet hamarosan anyagcsatává alakult át, így gyors sikerrel nem lehetett számolni.

¹²⁸ A 18. harckocsihadtest összefoglaló jelentése 1945. március 15-éről (másolatban a szerző birtokában). A harckocsihadtest előző nap, a 27. hadsereg parancsnokának utasítására adott át nyolc SzU-100-ast az 1068. önjáró tüzérezrednek.

¹²⁹ HL Meldungen, Tagesmeldung vom 15. 3. 1945. 632. tekercs, 7 215 347 felvétel, valamint Maier 2004. 219. o.

¹³⁰ HL KTB/H.Gr. Süd, März 1 Hälfte, 630. tekercs, 7 214 293. felvétel.

A támadóknak szabályosan át kellett „rágniuk” magukat a szovjet védelmen, ehhez azonban nem állt rendelkezésre elégséges gyalogsági erő, tűzérési lőszer és nehézfegyverzet.

A páncélosok többszöri súlyképzését és helyi sikereit végeredményben nem tudták kihasználni. A főcsapás irányát többször megváltoztatták, hogy felderítsék a védelem gyenge pontjait, ez által a támadás üteme azonban végig alacsony maradt. A támadás megindításakor a németek ugyan rendelkeztek a szükséges (technikai) erőfőlénnyel, de az erő kifejtés további fokozására már nem voltak adottak a feltételeik. Ugyanakkor a szovjet védelem teljes mélységét sem voltak képesek egy időben lefogni. A III. páncéloshadtest hiába rendelkezett tekintélyes tűzérési megerősítéssel, az eszközök valódi erejét nem lehetett kihasználni a lőszer korlátozott mennyisége miatt.

Guderian háború előtt született elméletei alapján a páncélos erők sikeres alkalmazásához tömeges bevetés, alkalmas terep és meglepés szükséges. A „Frühlingserwachen” hadműveletben azonban mindhárom szükséges feltétel hiányzott. Dacára minden rejtésnek, a garami szovjet hídfő felszámolása során, valamint a felderített csapatmozgások miatt a szovjetek időben fel tudtak készülni, sikeresen feltartóztatták a németeket, s a kitűzött időben át is mentek támadásba.

A III. páncéloshadtest erői súlyos harcokban viszonylag gyorsan elfoglalták Seregélyest. A sikeres kezdés után Breith három egész napot veszített azzal, hogy a járhatatlan terep miatt megoldást kellett találnia erőinek előrevonásához és az utánpótlás szállításához. Az erre egyedül alkalmas vasúti híd megerősítése Seregélyestől északra, valamint a műút járhatóvá tétele elég időt adott a szovjeteknek, hogy rendezzék soraikat és az arcvonaluk kevésbé veszélyeztetett szakaszairól még időben erőket dobjanak át. A műszaki munkálatok ideje alatt az 1. páncélosadosztály Seregélyestől dél-délkeletre, a 356. gyalogadosztály pedig a településtől keleti és északi irányban folytatott harctevékenységet, hogy a támadás folytatásához kedvezőbb pozíciókat foglaljanak el.

Március 10-én megindulhatott a 3. páncélosadosztály támadása, a Seregélyestől kelet-északkeletre átcsoportosított 1. páncélosadosztály helyén, ám a szovjet 18. harcokcsihadtest részeivel is megerősített 3. gárda-légideszant- és 163. lövészadosztály védelemével szemben gyakorlatilag a néhány km-es területnyereségen kívül a hadosztály nem volt képes semmit elérni – cserébe súlyos, pótolhatatlan veszteségeket szenvedett. Később a Dinnyésnél sikeresen áttörő 1. páncélosadosztály mögött, a tartalékból átcsoportosított 6. páncélosadosztály hasonlóan járt. A frissen bevetett alakulattal szemben a szovjetek gyorsan jelentős erőket csoportosítottak át,¹³¹ mely együtt az időjárással kudarcra ítélte a németek újabb próbálkozását. A III. páncéloshadtest ugyan kemény harcokban, áttörve a szovjetek fő- és második védőövét egészen a harmadik (hadsereg) védőövig jutott, itt azonban végleg elakadt a támadás.

A jól kiépített páncélelhárító körletekre alapozott szovjet védelmet a németek már 1943-ban is csak súlyos veszteségek és értékes idő árán, megfelelő gyalogsági támogatással törhették át – és a kurszki páncéloscsata után egyre kevésbé volt meg a megfelelő erejük ahhoz, hogy a kiépült szovjet védelmet sikerrel leküzdjék. A meggyengült, bár nagy harci tapasztalatokkal rendelkező, számos hadtestközvetlen egységgel megerősített német páncélosadosztályok egyedül abban az esetben lettek volna képesek felszámolni a

¹³¹ Nem sokkal korábban a 181. harcokcsihadtest éppen a 6. páncélosadosztály leendő támadási sávjába csoportosították át.

védelmet, ha rést találnak rajta, majd áttörnek, megkerülik és megfelelő gyalogsági támogatással felszámolják azt.

Saját adatai szerint a III. páncéloshadtest veszteségei március 6. és 13. között a következőképpen alakultak.

Személyi veszteség:

elesett kilenc tiszt, 337 légénységi állományú;

eltűnt 224 légénységi állományú;

megsebesült 52 tiszt és 1433 légénységi állományú katona. A betegek száma 11 tiszt és 152 légénységi állományú katona volt.

Fegyverek és eszközök tekintetében a végleges veszteség:

83 pisztoly, 39 géppisztoly, 40 Sturmgewehr 44 gépkarabély, 296 karabély, öt távcsőves puska, 12 puskagránátvető, 56 könnyűgéppuska, hat nehézgéppuska, nyolc 8,2 cm-es aknavető, egy 12 cm-es aknavető, egy 8,8 cm-es páncéltörő ágyú.

A páncélosok és egyéb járművek végleges vesztesége: egy Pz. IV, hat Panther, legkevesebb három Tiger B, négy lövészpáncélos, egy vontató, kilenc gépkocsi és 22 tehergépkocsi.¹³² Az 1. páncélosadosztályban március 17-ével egy Pz. IV, 14 Panther harcokocsi és 16 nehéz páncéltörő ágyú volt bevetethető. Harcos-létszáma 500 főre csökkent, melyből 200 utász volt. A 3. páncélosadosztály még súlyosabb veszteségeket szenvedett. A hadművelet vége után két nappal hét Pz. IV, 11 Panther, négy Jg.Pz. IV vadászpáncélos és egy StuG. III rohamlőveg, továbbá hét nehéz páncéltörő ágyú volt bevetethető. Harcos-létszáma egy hét alatt a felére csökkent, mindössze 600 fő, melyből 200 utász volt. A 6. páncélosadosztályban nyolc Pz. IV, 25 Panther, 10 Jg.Pz. IV és 11 nehéz páncéltörő ágyú volt bevetethető. A harcos létszám 500 fő volt, melyből 300 utász. Legrosszabb állapotban továbbra is a 356. gyaloghadosztály volt, 400 fős harcos létszámmal, melyből 100 utász volt. Bevetethető nehézfegyverzetébe hat nehéz páncéltörő ágyú és nyolc Jg.Pz. 38(t) vadászpáncélos tartozott.¹³³ Német adatok szerint a szovjeteknek március 6–15. között az alábbi veszteséget okozta a III. páncéloshadtest.

Személyi veszteség:

276 hadifoglyot és két dezertőr;

a megszámlált halottak száma 75, a becsült halottak száma 290 fő.

Anyagi veszteség:

62 harcokocsi és 29 önjáró lőveg, egy zsákmányolt harcokocsi;

149 páncéltörő ágyú, 26 aknavető, 18 páncéltörő puska, 21 géppuska, 15 géppisztoly, 13 gépjármű. A földi csapatok 18 repülőgépet lőttek le.¹³⁴

¹³² HL Anlagen KTB/H.Gr. Süd März, 2. Hälfte. 632. tegercs, 7 214 879–7 214 880. felvétel. Personal- und Materialverluste vom 6. bis 13. 3. 1945.; *Schneider* 2004. 371. o. A III. páncéloshadtest összesen 26 páncélost veszített el a hadművelet alatt véglegesen. Ez a jelentés nem tartalmazza a megerősítő erők zömének (páncélos) veszteségeit és az utolsó két csatnapot, így nem ad teljes képet a hadművelet alatt elszenvedett veszteségekről.

¹³³ HL Anlagen KTB/H.Gr. Süd März, 2. Hälfte. 632. tegercs, 7 214 929. felvétel.

¹³⁴ HL Anlagen KTB/H.Gr. Süd März, 2. Hälfte. 632. tegercs, 7 215 169. felvétel. Feindverluste und Beute vom 6 – 15. 3. 1945.

A rendelkezésre álló szovjet források vizsgálata csak részadatok közlését teszi lehetővé. A XXIII. harcoksihadtest nem ad meg jelentéseiben elszenvedett veszteséget, holott március 12-én a hadtest alárendeltségében harcoló 207. gárda önjáró tüzérdandár 21 kilőtt (ebből 19 kiégett) SzU-100-at veszített. A XVIII. harcoksihadtest zöme a III. páncéloshadtest ellen harcolt Seregélyes és Pusztaszabolcs közötti terepszakaszon, ahol március 6–15. között elvesztett legkevesebb 44 harcoksit és önjáró löveget, melyből kiégett 24 T-34 és T-34/85, 13 SzU-76 és egy SzU-100.¹³⁵ A XXXV. gárda lövészhadtest saját jelentései szerint elvesztett 151 halottat, 618 sebesültet, és legkevesebb 551 eltűntet.¹³⁶ Az anyagi veszteségről pontos adat nem áll rendelkezésre.

BIBLIOGRÁFIA

Armored Bears, 2013.	Armored Bears. The German 3rd Panzer Division in World War II. Vol. 2. Mechanicsburg, 2013.
Fejezetek	Fejezetek hazánk felszabadításának történetéből, Budapest, 1960.
Frieser 2011.	Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, Szerk. Frieser, Karl-Heinz. Bd. 8. München, 2011.
Jentz 1995.	Jentz, Thomas L.: Germany's Panther Tank. Atglen PA, 1995.
Lippai 2009.	Lippai Péter: A küldetésorientált katonai vezetésszemlélet lehetőségei és korlátai egy hadtörténelmi példán keresztül bemutatva. (Kézirat, doktori értekezés.) Budapest, 2009.
Liptai – Babin 1981.	Hősök. A Szovjetunió hősei a magyarországi felszabadító harcokban 1944–1945. Szerk. Liptai Ervin – Babin, A. I. Budapest, 1981.
Maier 2004.	Maier, Georg: Drama between Budapest and Vienna. Winnipeg, 2004.
Schneider 2004.	Schneider, Wolfgang: Tigers in Combat 1. Mechanicsburg, 2004.
Senger und Etterlin 1962.	Senger und Etterlin, F. M. v.: Die 24. Panzer-Division, vormalis 1. Kavallerie-Division. Neckargemünd, 1962.
Stoves 1961.	Stoves, Rolf: 1. Panzer Division, 1935–1945. Bad Nauheim, 1961.
Szabó – Számvéber 2009.	Szabó Péter – Számvéber Norbert: A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945. Budapest, 2009.

¹³⁵ A veszteségi adat tartalmazza azt a három T-34 harcoksit is, melyeket március 13-án lőttek ki a németek, de a szovjetek képesek voltak hátravonni őket. A harcoksihadtest összefoglaló jelentései a személyi veszteségekre a tárgyalt időszakban nem térnek ki.

¹³⁶ A számban benne foglaltatnak az 1. gárda megerősített körlet veszteségi adatai is, mely március 7-én lépett a 35. gárda-lövészhadtest alárendeltségébe. Az eltűntek száma mind erre az alakulatra vonatkozik és csak a március 10-ig tartó időszakra értendő.

RÖVIDÍTÉSEK

BA-MA	Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg
N106	Nachlass Hermann Breith
HL	Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
KTb/H.Gr.	Mikrofilmtár, Kriegstagebuch Ia der Heeresgruppe Süd. KTb/H.Gr. Süd. A Dél Hadseregszoport mikrofilmen őrzött iratanyaga, 1945. februártól márciusig, mellékletekkel, jelentésekkel.
TGy. 3085.	Hermann Balck német tábornok visszaemlékezése a magyarországi harcokról és a fegyverszünetről. Tanulmánygyűjtemény, 3085. sz.

András Kerekes

THE GERMAN THIRD ARMoured CORPS IN THE CAMPAIGN “FRÜHLINGSERWACHEN”, 6–15 MARCH

Summary

The German Army Division South managed to take the initiative in the operations on the theatre of war in Hungary in early January 1945. Hitler hoped that he would be able to eliminate the bridgehead of the Third Ukrainian Front, which was set up west of the Danube, with the great number of armoured troops attacking in one direction. The left wing of the forces delivering the main attack between Lake Balaton and Lake Velence had to be covered by the Third Armoured Corps, led by General Hermann Breith. Following the forced-pace replacements and recreations, the corps took the village Seregélyes relatively quickly at the beginning of the campaign “Frühlingserwachen”, but then the conditions of the roads and the terrain delayed them for three days. This delay gave the Soviets enough time to strengthen their defence, which finally became unbreakable. Although later on the corps, reinforced with a new armoured division, occupied the locations along the southern shore of Lake Velence, the German attack got stuck for good by 14 March on the front line Kápolnásnyék-Pusztaszabolcs West-Seregélyes East. The German attack eventually failed.

András Kerekes

DAS III. DEUTSCHE PANZERKORPS IN DER PLATTENSEEOFFENSIVE, 6–15. MÄRZ 1945

Resümee

Anfang Januar 1945 gelang es der deutschen Heeresgruppe Süd, die Initiative in Bezug auf Kriegsoptionen auf dem Kriegsschauplatz Ungarn an sich zu reißen. Hitler erhoffte sich, dass er mit den in eine Richtung gelenkten Angriffen des Panzerverbandes von bedeutender Stärke den westlich der Donau herausgebildeten Brückenkopf der 3. Ukrainischen Front wird zerschlagen können. Dem linken Flügel der Kräfte, die zwischen dem Balaton (Plattensee) und dem Velencei-tó (Velencer See) für die Hauptangriffe verantwortlich war, musste das von Hermann Breith, General der Panzertruppe, gelenkte III. Panzerkorps Deckung bieten. Das in anstrengendem Tempo ergänzte und retablierte Panzerkorps besetzte zu Beginn der Plattenseeoffensive ziemlich rasch die Großgemeinde Seregélyes, musste jedoch aufgrund des Zustandes der öffentlichen Straßen und des Geländes drei Tage lang stillstehen. Dies bot den Sowjets ausreichend Zeit, um ihre Verteidi-

gung weiter zu verstärken, die schließlich undurchdringlich wurde. Das später mit einem weiteren Panzerkorps verstärkte Korps besetzte zwar die Siedlungen am Südufer des Velencer Sees, jedoch blieb der deutsche Angriff am 14. März nunmehr entlang der Front Kápolnásnyék-Pusztaszabolcs (West) und Seregélyes (Ost) stecken. Der deutsche Angriff scheiterte damit letztendlich.

András Kerekes

LE 3^E CORPS BLINDÉ ALLEMAND DANS L'OPÉRATION FRÜHLINGSERWACHEN,
6–15 MARS 1945

Résumé

Début janvier 1945, le Groupe d'armée Sud allemand est parvenu à prendre l'initiative des opérations sur le théâtre d'opérations de Hongrie. Hitler espérait qu'il pourrait supprimer la tête de pont du 3e front ukrainien installée à l'ouest du Danube avec des offensives unidirectionnelles menées par un nombre important d'unités blindées. L'aile gauche des forces de frappe principale opérant entre les lacs Balaton et Velencei devait être couverte par le 3e corps blindé commandé par le général de blindés Hermann Breith. Au début de l'opération Frühlingserwachen, ce corps blindé qui fut renforcé à la va-vite et qui manquait de repos a tout de même occupé assez rapidement la commune de Seregélyes, mais il est ensuite resté bloqué trois jours à cause du mauvais état des routes et du terrain. Ces trois jours ont permis aux Soviétiques de renforcer leur défense à tel point qu'elle est devenue impénétrable. Plus tard, le corps d'armée renforcé par une autre division blindée a tout de même réussi à prendre les communes de la rive sud du lac Velencei, mais l'offensive allemande s'est définitivement arrêtée le 14 mars sur la ligne de front Kápolnásnyék-Pusztaszabolcs Ouest-Seregélyes Est. Finalement, l'offensive allemande s'est soldée par un échec.

Андраш Керекеш

НЕМЕЦКИЙ III. ТАНКОВЫЙ КОРПУС В ВОЕННОЙ ОПЕРАЦИИ «FRÜHLINGSERWACHEN»
С 6-ОГО ПО 15-ОЕ МАРТА 1945 ГОДА

Резюме

В начале января 1945-ого года немецкой Группе Южной Армии удалось захватить оперативную инициативу на венгерском театре военных действий. Гитлер надеялся на то, что ему удастся ликвидировать сформированный на западе от Дуная плацдарм 3-его Украинского фронта атаками в одном направлении, используя значительное количество бронетехники. Левый фланг ударных сил между озерами Балатон и Веленце должен был прикрывать III. Танковый корпус, который возглавлял генерал танкист Герман Брайт. Укомплектованный и отдохнувший танковый корпус в начале операции «Frühlingserwachen» (Весеннее пробуждение) относительно быстро завоевал большое село Шерегейеш, но из-за состояния дорог и местности в течение трех дней корпус был вынужден застрять там, это обеспечило достаточное время советским войскам для дальнейшего укрепления своей защиты, что в конечном итоге упрочило непробиваемость. Несмотря на то, что позже, тот же корпус, укрепленный еще одной танковой дивизией занял села, расположенные на южном берегу озера Веленце, немецкое нападение окончательно было приостановлено до 14 марта на восточной линии фронта Капольнашнэк-Пустасаболч Западный Шерегейеш. Немецкая атака в конечном счете, закончилась неудачей.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

TÓTH FERENC

MAGYAR HUSZÁROK FRANCIA FÖLDÖN

HUSSARDS HONGROIS EN FRANCE

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HERMANN RÓBERT

ZÁMBELLY LAJOS HONVÉDEZREDES EMLÉKIRATA AZ 1849. ÉVI TAVASZI HADJÁRATRÓL

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc egyike a magyar történelem legjobban dokumentált eseményeinek. Önmagában erről a két évről nagyobb emlékirat- és naplóirodalom maradt fenn, mint az azt megelőző négy évszázadról, s mennyisége alighanem eléri mind az I., mind a II. világháborúra vonatkozó hasonló irodalmat.

Ennek ellenére máig is igen jelentős művek vannak teljes egészében vagy részben kéziratban. Elég, ha arra gondolunk, hogy a honvédsereg tábornoki karából Vetter Antal, Henryk Dembiński, Mészáros Lázár, Perczel Mór emlékiratainak máig nincs megbízható és/vagy teljes kiadása, s hogy ugyanez a helyzet például Tóth Ágoston ezredesnek, a magyar katonai térképészet megalapítójának a memoárjával is. Különösen igaz ez a német nyelvű emlékirat-irodalomra, amelynek magyar nyelvű kiadása egyszerre vet fel olvasati és fordítási problémákat. Ezek közé tartozik Zámბelly Lajos honvédezsredes emlékirata is.

Zámбelly Szegeden született 1815. augusztus 18-án, Zámбelly József cs. kir. huszárőrnagy és Biber Terézia házasságából. A család olasz eredetű volt, az osztrák nemességet a katonaként vitézkedő apa kapta Ferenc császártól és királytól a francia háborúkban tanúsított vitézségéért 1820. május 15-én, a von Bibersheim előnévvel együtt.

Zámбelly Lajos 1829-ben ezred-hadapródként lépett be a cs. kir. 15. gyalogezsredbe, 1832-ben cs. kir. hadapród, 1833-ban hadnagy lett a 4. huszáregzsredben. 1838-ban főhadnaggyá, 1844-ben másodkapitánnyá (alszázadoszá) léptették elő ugyanitt. Ugyanebben az évben nősült, Frisch Paulinát vette el feleségül.

Ezsredével éveken át a Habsburg-birodalom lengyel tartományában, Galíciában szolgált, majd 1847-ben Bécsbe vezényelték át. Tanúja volt az 1848. március 13-i bécsi forradalomnak, századával a Burg védelmét látta el.

1848 nyarán került alakulatának hat századával Magyarországra a későbbi aradi vértanú, Schweidel József őrnagy parancsnoksága alatt. (Az ezred két, Grazban hátramaradt százada október elején szökött haza magyar földre, s ezt követően – az október elején Ausztria és Magyarország között bekövetkezett szakítás dacára – az egész alakulat a magyar kormányzat parancsait követte).

Zámбelly eleinte Pozsony megyében állomásozott századával, majd szeptember második felében a dunántúli hadsereghez rendelték. Részt vett a pákozdai csatában, Jellačić, majd a horvát bán által Magyaróvárról Horvátországba indított mellékoszlop üldözésében. Ott volt az október 30-i schwechati csatában, november elején a Morvaországból betört Balthasar Simunich altábornagy dandárja elleni hadműveletben. December közepétől harcolt a Dunántúlra betörő cs. kir. főerők ellen. Végigverekedte a téli hadjáratot, közben

őrnaggyá léptették elő és Poeltenberg Ernő ezredes hadosztályában dandárparancsnoki beosztást kapott. Kitüntette magát a február 26–27-i kápolnai csatában, majd a tavaszi hadjárat első összecsapásában, a hatvani ütközetben. Ezért megkapta a Magyar Katonai Érdemrend 3. osztályú kitüntetését. Április 12-étől a VII. hadtest tábornoki főnöke volt, április 22-től alezredesi, május 25-től ezredesi rangban. 1849. június 21-én szabadsággal elhagyta a hadtestet és Budára, majd onnan július elején Komáromba utazott.

1849. július második felében egy önálló, Baján állomásozó különítmény parancsnoka, a szabadságharc végén pedig, augusztus 5-étől 11-ig Poeltenberg Ernő vezérőrnagy távollétében a VII. hadtest helyettes parancsnoka volt. A szabadságharc leverését követően hadbíróság elé állították, 8 év várfogságra ítélték. Aradon, majd Olmützben raboskodott. Aradon részt vett annak a „hadtörténeti irodának” a munkájában, amely előbb Bayer József és Molnár Ferdinánd ezredes, majd gyulai Gaál Miklós vezérőrnagy irányításával, részint a cs. kir. vezérkar (tábornok) „megrendelésére”, részint merő időtöltésből a szabadságharc történetére vonatkozó kéziratokat gyártott.¹ 1851 februárjában kapott kegyelmet. 1864-ben egy függetlenségi összeesküvés résztvevőjeként ismét letartóztatták, s 14 év várfogságra ítélték. 1867-ben, a kiegyezés után szabadult. Ebben az évben a Vác városi Honvédegylet elnöke lett, s még 1890-ben is az volt. A kiegyezést követően az illavai, majd a váci fegyház igazgatója volt.²

Emlékiratát 1849–1851 között Aradon és Olmützben írta, az utolsó, a szabadságharc végét bemutató fejezeteket pedig 1864 után, újabb olmützi fogsága során vetette papírra *Erinnerungen, Beobachtungen und Verwendung eines alten Honvéds im ungarischen Freiheitskampfe 1848 und 1849. (Egy öreg honvéd emlékei, megfigyelései és alkalmaztatása az 1848–1849-es magyar szabadságharcban)* címmel. A névtelen kézirat ma a Hadtörténelmi Levéltárban található, az ún. Tanulmánygyűjteményben, a 782. szám alatt. Jómagam akkor figyeltem fel rá, amikor 1988-ban Görgei váci nyilatkozatának történetét kutattam. Zámibelly ugyanis bemásolta a szövegbe a Görgei által 1849. január 5-én a feldunai hadtesthez kibocsátott napiparancs, illetve a hadtest nevében kiadott nyilatkozat német szövegét. A hozzájuk fűzött kommentár és eseményleírás azonban ismerősnek tűnt valahonnan, s így sikerült azonosítanom a szerzőt.

A műnek az 1849. február közepéig terjedő eseményeket tartalmazó részét ugyanis Abafi Lajos 1889-ben az általa szerkesztett *Hazánk* című folyóirat XI. kötetében magyar fordításban közölte, s a váci nyilatkozatra és a téli hadjáratra vonatkozó rész ebben jelent meg. Sajnos, a folyóirat ezzel a kötetel meg is szűnt, a folytatás is abbamaradt, s nem tudunk arról, hogy a fordítás többi része elkészült-e. Zámibelly 1893-ban az *1848–49. Történelmi Lapok* hasábjain közölt egy vitairatot, amelyben az emlékiratnak a kápolnai csatára vonatkozó részeiből is idézett (ez később kötetben is megjelent).³

A fennmaradt kézirat tisztázati példánynak tűnik, ugyanis viszonylag csekély számú javítást találunk benne. Ugyanakkor a változó betűnagyság arra utal, hogy a szerző különböző időpontokban írta memoárját.

¹ Az iroda működésére lásd: Hermann 1995.

² Életrajzát lásd: Bona 2015. II. 600–601. o. A jegyzetekben szereplő honvédtiszti életrajzok mindegyikét Bona Gábor kötetei alapján készítettem. Bona 1998–1999. I–III.; Bona 2008–2009. I–II.; Bona 2015. I–II.

³ Bulla – Zámibelly 1894.

Zámbelly 1867-ben vitairatot írt a volt fővezér, Görgei Artúr *Gazdátlan levelek* című munkájára, ez azonban szintén kéziratban maradt.⁴ Mind az emlékiratot, mind a vitairatot többször is megpróbálta megjelentetni, ám sikertelenül. Az 1870–1880-as években közel másfél évtizeden át levelezett az ügyben Dudás Ödön bácskai helytörténésszel, aki folyamatosan hitegette az egyre öregedő, s egyre türelmetlenebb honvédezeredest.⁵ Végül Zámbelly visszakérte a kéziratokat, még szerencse, mert így maradtak meg.

A közel tíz nyomtatott ívnyi emlékirat egyike a szabadságharcra vonatkozó leginformatívabb visszaemlékezéseknek. Az 1849. január végéig terjedő részek szinte tökéletesen megbízhatóak, ettől kezdve azonban egyre érezhetőbb a szerző Görgei iránti ellenséges elfogultsága, amely időnként elhomályosítja tisztánlátását. Ugyanakkor tőle származik a kápolnai csata egyik legrészletesebb leírása, s fontos részteket örzött meg a téli és a tavaszi hadjárat szinte valamennyi összecsapásáról. A feldunai, majd VII. hadtest történetéről nem ismerünk az övéhez hasonló részletességű emlékiratot. Egyedül a fővezér, Görgei Artúr emlékirata versenghet vele, de az övé is csak 1849. március végéig, amikortól már kevésbé részletes a VII. hadtestnél történeteket illetően.⁶ A már említett aradi hadtörténeti műhelyben is készült néhány leírás, de ezek többnyire csak egy-egy hadjárat vagy egy-egy összecsapás történetét mutatták be. (Ilyen visszaemlékezést írt a 4. huszárezred történetéről Zámbelly ezredtársa, Polák/Polyák Vilmos alezredes, de ez csak az ezred hazajövetelétől a schwechati csatáig tekinti át az eseményeket.)⁷ A többi hasonló visszaemlékezés szerzői (Duka Tivadar, Görgey István) általában alacsonyabb beosztásban szolgáltak, vagy (mint Pongrácz István) olyan későn írták emlékiratukat, hogy túlzottan érvényesül bennük az addig megjelent irodalom hatása.⁸

Zámbelly igen jó véleménnyel volt a saját, s kevésé jó véleménnyel a kortársai és bajtársai katonai képességeiről. Különösen kijutott a bírálatból saját közvetlen parancsnokainak, így Ferdinand Karger és Piller János ezredesnek, Gáspár András és Poeltenberg Ernő tábornoknak; de nem kímélte Görgeit sem. Ennek alapján néha az az érzésünk, hogy ha ő lett volna a hadtest, majd a hadsereg élén, talán még a szabadságharcot is megnyerjük. A róla szóló korabeli források is megerősítik azonban azt, hogy valóban vállalkozó kedvű, vitéz, rámenős katona volt, aki ugyan otthon volt a táborkar irodai munkájában, de legjobban mégis akkor érezte magát, amikor szablyával a kezében vezényelhette a csapatokat, s részt vehetett a küzdelemben.

Zámbellyt hosszú élettel áldotta meg a sors. 1901. február 6-án Nagytétényben hunyt el. Tétényben ma is őrzik emlékét. Kései leszármazottai közé tartozott a 2016. január 7-én, 84 éves korában elhunyt Hazai György, a nemzetközi hírű turkológus, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.

Az alábbiakban az emlékiratból az 1849. március végi és az áprilisi eseményekre vonatkozó részeket adjuk közre. A kapcsos zárójelben lévő alcímeket a könnyebb áttekinthetőség végett adtam.

⁴ Német nyelvű másolat. MNL OL R 31. 2. csomó. №. 2007.

⁵ Levelezésüket lásd: Dudás 1848–49.

⁶ Görgey 1988. I–II.

⁷ Polák Vilmos volt alezredes naplója. MNL OL R 31. №. 1004.

⁸ Görgey 1885–1888. I–III.; Duka 1992.; Duka 1997.; Pongrácz 1896.

[1849. március]

Vetter⁹ Klapkával¹⁰ együtt készítette a hadművelleti tervet,¹¹ és mivel Vetter Tiszafüreden, mint mondják, a dühtől súlyosan megbetegedett, Kossuth április 4-én Görgeinek adta át a magyar hadsereg főparancsnokságát.¹²

21-én Erdőteleken egy erős ellenséges osztagra találtunk, amely azonban közeledésünkre gyorsan Árokszállásra húzódott.

23-án az elővéd – a Poeltenberg-hadosztály¹³ – Kápolnára érkezett és a többi hadosztály – a főhadiszállással Kerecsenden – Verpeléten, Maklárán, Szihalmón és Füzesabonyban állt.

Ezen állásban maradtunk 29-éig.¹⁴

Az I., Klapka-hadtestet, a II., Aulich-hadtestet¹⁵ és a III., Damjanich-hadtestet¹⁶ azonban a mocsaras Tisza-vidék rossz útjai akadályozták a gyors előnyomulásban.

Görgei Tiszafüredre ment, hogy a többi tábornokkal a szándékolt hadműveletekről tárgyaljon.

Aulich a II. hadtesttel, ekkor már velünk egy irányba jött és Poeltenberg 30-án Gyöngyösre vonult, a hadtest maradéka Halmajon állt.

Gyöngyösön úgy fogadtak minket a legnagyobb örömmel, mint az iga alól felszabadítókat – mindenki, fiatal és öreg odatódult, hogy üdvözzöljön, és a szépnem virágokkal koszorúzott és szórt meg minket.

Aulich Árokszállásra, és a másik két hadtest az általunk elhagyott állásokba jött. 31-én Poeltenberg Hortra ment, és a lovassággal Hatvanon át felderítést hajtott végre és csupán egyetlen huszárosztállyal szállta meg a helységet, visszatérése után – én, mint a maradék parancsnoka, hátramaradtam – azt mondtam neki, hogy tűzéséget is kellett volna otthagynia, mire azt mondta: „Hatvan közel van, egy óra alatt ott lehetünk, és nem szívesen osztja meg a csapatokat.”

⁹ Vetter Antal (1803–1882), cs. kir. alezredes a 37. (Mihály) gyalogezredben, szeptember 22-től honvéd alezredes, november 5-től vezérőrnagy, Kiss Ernő távollétében a bántági csapatok főparancsnoka, majd a honvéd tábornok szervezője. 1849. március 8-tól altábornagy, március 30-ig a főszereg fővezére, a hónap végén megbetegszik, hivatalosan csak később mentik fel. 1849. június 7-től a déli hadsereg fővezére, augusztus elején lemond. Emigrál, 1867-ben hazatér.

¹⁰ Klapka György (1820–1892), kilépett cs. kir. főhadnagy, 1848. október 16-tól honvéd őrnagy, november-decemberben a bántági hadtest tábornoki főnöke, 1849. január 9-től ezredes, a felső-tiszai, majd az ebből alakuló I. hadtest parancsnoka. Március 31-től vezérőrnagy, májusban helyettes hadügyminiszter, majd a hónap végétől komáromi vár- és hadseregparancsnok. Emigrál, 1867 után hazatér.

¹¹ A haditerv lényege az volt, hogy magyar VII. hadtest Hatvan térségében magára vonja az ellenséges főerők figyelmét, miközben az I., II. és III. hadtestből álló főoszlop a Jászságon és a Tápió-mentén keresztül megpróbál az ellenséges főerők oldalába kerülni, s vagy a fővárostól északi irányba szorítani azokat, vagy pedig visszaszorítja őket Pestre.

¹² Valójában már 1849. március 30-án, de csak ideiglenesen, Vetter felgyógyulásáig.

¹³ Poeltenberg, Ernst Poelt Ritter von, (1808–1849), cs. kir. százados a 4. (Sándor) huszárezredben, 1848. november 2-től honvéd őrnagy, december 1-jétől alezredes, 1849. január 1-jétől ezredes, június 7-től honvéd vezérőrnagy, a VII. hadtest parancsnoka. Az aradi vértanúk egyike.

¹⁴ Zám helyi március 25-én Kápolnáról jelentette a hadtestparancsnokságnak, hogy az ellenség Hortról Hatvanba és Hatvan mögé vonult vissza. Március 28-án szintén innen küldött jelentést a hadtestparancsnokságnak a gyöngyösi előjáróság által beküldendő újoncokról. MNL OL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 756. és 714.

¹⁵ Aulich Lajos (1793–1849), cs. kir. alezredes a 2. (Sándor) gyalogezredben, 1848. október 24-től ezredes, hadosztályparancsnok a feldunai hadseregben. 1849. február 25-től vezérőrnagy, március közepétől május végéig a II. hadtest parancsnoka, július 14-től a Szemere-kormány hadügyminisztere. Az aradi vértanúk egyike.

¹⁶ Damjanich János (1804–1849), cs. kir. százados, 1848. június 20-tól a 3. honvédszászlóalj őrnagya. Október 14-től honvéd alezredes, dandárparancsnok, november 25-től ezredes, hadosztályparancsnok a bántági hadtestnél. December 20-tól honvéd vezérőrnagy, 1849. január elejétől a bántági hadtest, március 9-től a III. hadtest parancsnoka, július 14-től az aradi vár főfelügyelője, 27-től parancsnoka. Az aradi vértanúk egyike.

Április. [Előőrsi harc Hatvannál 1849. április 1-jén]

1-jén a Hatvanban állomásozó Szepesházy őrnagy,¹⁷ aki csupán a megfigyelést tekintette vezér-fonalának és kevés járőrt küldött ki, előőrseit szintén a helységtől nem túl messzire állította ki, jelentette, hogy az ellenség – Parrot tábornok, korábbi ezredesem¹⁸ dandárja – erős oszlopokkal nyomul Hatvan felé.

Poeltenberg azonnal riadótzatott, és ahelyett, hogy a szőlőhegyen át küldött volna egy oszlopot, amely így korábban ért volna Hatvanba, az országúton szakasz-oszlopokban nyomult előre.

Hatvanhoz érkezve, a huszárosztályt már a helység mögött felállítva találtuk, miután az ellenséges vadászok a hidat – amelyet Szepesházy leszedetett – ismét helyreállították és benyomultak a helységbe.

Poeltenberg ágyúkat tolt előre, hogy a kijáratot pásztázzák, és gyalogságot vetett a szőlőskertekbe, azonban alighogy az ágyúk lemozdonyoztak, a vadászok, a sövénykerítések és árkok fedezetében heves tüzet nyitottak rájuk, azután még egy, a jobb oldalunkba küldött járőr által jött a jelentés, hogy az ellenség a szőlőskertek mellett, a magaslatokon nyomul előre.

Ezen jelentés egy másik járőr által hamisnak bizonyult, miután azok csupán erős lovas járőrök voltak.¹⁹

Poeltenberg azonban mindjárt az első jelentésre elrendelte a visszavonulást, elfelejtett azonban utóvédet hátrahagyni, és mindenki ismét az úton vonult vissza – ennek kellett történnie, mivel Hort közelében egy széles, mocsaras árok akadályozta a mezőkön történő visszavonulást. – Engem Poeltenberg visszaküldött, hogy a gyalogság visszavonulását rendezzem. Amint ezt eszközöltem, visszamentem hozzá, és megjegyeztem, hogy nincs utóvédünk, erre Poeltenberg azonnal a lovasság egy részét egy üteggel megfordította és előreküldte. Azonban már túl késő volt, az ellenség a helységen át gyorsan előnyomulva a magaslatokat már elfoglalta, és lovasságunkat több lövéssel fogadta, amelyek azonban nem találtak. Mi válaszoltunk rájuk mindaddig, amíg mindenki túl nem jutott a hídon, ekkor a lovasság is gyorsan átjött a hídon, amelyre az ellenség folyamatosan irányozta tüzét, s ott egy halott és két könnyen sebesült huszárt vesztítettünk. E napon az ellenségnek is volt némi vesztesége.

Ezen mocsaras árok mögött ágyúink felfejlődtek, és visszatartották az ellenséget a további üldözéstől. Hort előtt álltunk fel harcrendben, az ellenség azonban visszavonult.²⁰

Görgeinek, amint megérkezett a hír, hogy az ellenség előnyomul, elment a jelentés Gyöngyösrre. Ő este öt órakor megérkezett, és amint hallotta a történeteket, Kossuthtal²¹ és velem együtt igen elégedetlen volt.

Azt mondtuk neki, hogy Hatvannak csupán lovassággal történő megszállása az oka mindennek – mire ő erről beszélt Poeltenberggel.

¹⁷ Szepesházy Ferdinánd (Nándor) (1816–1880), cs. kir. főhadnagy a 4. (Sándor), 1848. október 3-tól al-, november 10-étől főszázados alakulatában, 1849. január 16-tól őrnagy és osztályparancsnok ugyanitt. Várfogságot szenved.

¹⁸ Parrot, Jakob von, (1797–1858), cs. kir. vezérőrnagy, dandárparancsnok az I. hadtestben, 1849 nyarán összekötő tiszt az orosz főserg mellett. Altábornagyként hal meg. – Parrot 1848-ig ezredesként a cs. kir. 4. huszárezred parancsnoka volt.

¹⁹ Ti. ellenséges járőrök.

²⁰ Az április 1-jei összecsapásra lásd Albert Leutsch százados 1849. április 7-i jelentését. Magyar fordításban közli: Hermann 2005. 107–108. o.

²¹ Kossuth Sándor (1816–1855), nyugalmazott cs. kir. huszárfőhadnagy, 1848. június 13-tól az I. honvédszázalói századosa, december 18-tól őrnagy, 1849. január 5-től dandárparancsnok a feldunai hadtestben, április 2-től alezredes, majd hadosztályparancsnok a VII. hadtestben. Várfogságot szenved.

A Gáspár-hadosztály²² és a Liptay-dandár²³ estefelé érkezett Horthoz – utóbbi a jobb oldal fedezésére Ecsdre küldetett.

Gáspár, mint idősebb ezredes átvette a parancsnokságot, Kmety²⁴ 2-án Patára küldetett, hogy foglalkoztassa azon ellenséges osztagot, amely itt akarna előnyomulni.

[A hatvani ütközet 1849. április 2-án]²⁵

2-án hajnalban Gáspár egy kis osztaggal Hatvan felé végzett felderítést, mire az ellenséges előőrsök azonnal visszahúzódtak, mi azonban mit sem tudhattunk meg az ellenség erejéről, mivel az a szőlőskertek és házak által fedve volt.²⁶

Dél felé²⁷ az előőrsök jelentették, hogy az ellenség minden ponton előnyomul; Gáspár azonnal sorakoztatott, a Poeltenberg-hadosztályt az úttól jobbra, a saját hadosztályát pedig attól balra rendelte előnyomulni. Liptaynak azon parancs küldetett, hogy azonnal nyomuljon előre és szállja meg a magaslatokat.

Kijelölt helyünkre siettünk a leghevesebb tűz közepette, amelyet előőrseinkre nyitott az ellenség, és ezután már oly messzire előnyomult, hogy golyói egészen Hortig repültek, és az utcát hosszában pásztázták. Kossuth mellett előrelovagolván, odakiáltottam neki: „Ma meg kell mutatnunk Görgeinek, mit tudunk” és még hozzátettem: „és Parrottnak megmutatom, hogy tőle tanultam manőverezni” – és a kocsiparancsnok²⁸ kérdésére, hogy hátra kell-e mennie, azt mondtam neki: „Ma nem.” – Csapataink boldogok voltak és égtek a türelmetlenségtől, hogy az ellenséggel kézitusába bocsátkozzanak.

A Kossuth-dandár a szőlőheggyel szemben állt fel és azonnal erőteljes tüzet nyitott a dandárt a felvonulás közben hevesen lövő ellenségre.

Dandárommal még inkább jobbra siettem, felállítottam a gyalogságot balra, a lovasságot jobbra, az ágyúkat elől.

Liptaynak parancsot küldtem, hogy még inkább jobbra tartson, hogy a tőlünk jobbra lévő erdőt gyorsan megszállja, és közöltem Leutsch báró, tábornoki századossal:²⁹ „Ha Liptay az ellenség előtt megszerzi az erdőt, akkor győztünk.” – Ezért azonnal erős lovas járőröket küldtem a magaslatokra, és ott az ellenség megfigyelésére állíttattam fel őket.

Több mint egy óráig tartott, amíg Liptay megérkezett, mivel azt gondolta, nem kell követnie a parancsaimat, csak Poeltenbergéit, s ezért Hort felé vonult. Amint közelebb jött, hozzá ugrattam, s megkérdeztem, „de quis dato” – nevezetesen, melyik napról való az alezredesi rangja –, erre azt válaszolta, hogy parancsnokságom alá helyezi magát. „Akkor előre, bajtárs!” – mondtam neki.

²² Gáspár András, Andor vagy Endre (1804–1884), cs. kir. huszárszázados, 1848. október 8-tól honvéd őrnagy, november 26-tól ezredes, 1849. április 2-től vezérőrnagy, a hónap végéig VII. hadtest parancsnoka. Várfogságot szenved, 1850-ben szabadul.

²³ Liptay (Hrobony) Ferenc (1814–1881), kilépett cs. kir. hadnagy, 1848. június 19-től honvéd főhadnagy, szeptember 27-től százados, november 29-től őrnagy, 1849. február 9-től alezredes, dandár-, majd hadosztályparancsnok. Várfogságot szenved, 1869-ben reaktíválják. – Liptay ekkor a VII. hadtest 10. dandárjának parancsnoka volt. Görgei éppen ezen a napon oszlatta fel a Simon-hadosztályt, s Liptay dandárját Poeltenberg hadosztályába osztotta be. MNL OL Görgey-lt. Hadparancs jkv. №. 460. Másolat.

²⁴ Kmety György (1813–1865), cs. kir. főhadnagy a 19. (Schwarzenberg) gyalogezredben, 1848. október 19-től honvéd százados, október 30-tól őrnagy, december 20-tól alezredes, dandár-, 1849. február közepétől hadosztályparancsnok, április 14-től ezredes, június 26-tól vezérőrnagy, a 15. önálló hadosztály parancsnoka. Emigrál, Ismail pasa néven török tábornok lesz.

²⁵ Az ütközetre lásd: *Csikány* 1996. A hadijelentéseket magyar fordításban közli: *Hermann* 2005. 91–93., 107–109. o.

²⁶ A felderítésre hajnali 5 órakor került sor. Lásd erre Gáspár 1849. április 2-án este fél 10-kor írott jelentését a főparancsnoksághoz. Magyar fordításban közli: *Hermann* 2005. 92–93. o.

²⁷ Az előbb idézett jelentés szerint fél 12-kor.

²⁸ Nem tudjuk, ki volt az illető.

²⁹ Leutsch, Albert, báró (1802–1867), kilépett cs. kir. százados, 1848. augusztusától a 3. (Ferdinand d’Este) huszárezredben szolgál. Október 19-től tábornoki százados a bácskai, majd az ebből alakuló III. hadtestben. 1849. április 18-tól őrnagy, a VII. hadtest hadosztály tábornoki tisztje. Várfogságot szenved.

Balszárnnyunk sokat szenvedett az ellenségtől, amely ellene fordította csaknem teljes tűzéréségét; ekkor azonban megjött Árokszállásról a II. hadtest korábban támogatásunkra rendelt Leiningen-hadosztálya,³⁰ mivel Görgei 3-án akarta elfoglaltatni Hatvant; ekkor az ütközet ismét felújult.

Mielőtt Leiningen a csatamezőre ért,³¹ a járőröktől megtudtam, hogy az ellenségnek nincsenek csapatai a magaslatok mögötti majornál, hanem minden ereje az ettől jobbra lévő szőlőskertekben és a községben állomásozik. Erre azonnal elhatároztam, hogy ezt kihasználom, Leutsch tábornoki századost a jelentéssel Poeltenberghez küldtem, s miután tudtam, hogy régi huszáraim minden-hová követnek, Schweidel százados³² parancsnoksága alatti régi századommal és az ágyúkkal a magaslatokra előrementem. A Pollák őrnagy³³ parancsnoksága alatti többi lovasságot a többi ágyúval lassan a harc vonalba küldtem, Liptaynak pedig megparancsoltam, hogy amint odafent meglát, azonnal hagyja el az erdőt, mivel azt követően a majorba akartam átdobni őt.

Alighogy a magaslatokra értem, a szőlőskertből egy erős ellenséges lovas osztag tört előre ellenem, hagytam jönni őket, azonban ágyúim másik osztaga, amely az ellenség ezen előretörését korábban észrevehette, gyorsan előretört és oldalba lőtte azt, mire az azonnal visszamenekült, és csupán néhány lövést tudtam gyorsan utána eresztetni. Tovább nyomultam előre, a szőlőskertekben gyalogságot észleltem, és azt onnan kartácslövésekkel kergettettem ki.

Liptay eközben a major ellen nyomult előre.

Ekkor Poeltenberghez küldtem, jelentettem neki az állásomat, s megkértem, hogy a gyalogsággal a szőlőskertek ellen nyomuljon előre.

Ezekről a magaslatokról az egész előttünk lévő tájékat látni lehet, és láttam, hogy az ellenség alighanem nagyon erős, mert azon kívül, ami Hatvan előtt, benne és mögötte áll, még legalább 10 000 fő lehet menetben, és ebből arra következtettem, hogy az ellenség legalább 20 000 főnyi erős kell, hogy legyen.³⁴ Ha ezen erősítés beérkezése előtt nem tudjuk bevenni Hatvant, a nap elveszett számunkra; ezért siettem ezt Gáspárnak jelenteni, és előrenyomultam. Ekkor jelentték nekem, hogy az ellenség a völgyben nyomul előre a major ellen; erre tüstént előreküldtem a három löveget és lövtem az éppen felvonuló tűzéréséget, mire az azonnal visszahúzódott és eltűnt a hegy mögött.

Ütegem másik felét ezt követően az előbbi után küldtem, és a magaslatokon a szőlőskertekkel szemben állítottam fel és három lövegemmel, az egy lovasszázaddal és Liptay gyalogságával lefele nyomultam a völgybe, majd pedig a földúton Hatvan felé.

Ekkor jött egy cédula Gáspártól, amelyben elrendelte a szőlőskertek és Hatvan elleni támadást; azon tiszt révén, aki a parancsot hozta, jelentettem, hogy már a szőlőskertekben állomásozó ellenség oldalában és hátában vagyok, csak gyorsan előre kellene nyomulni. – Erre gyorsan előreküldtem a lövegeket, a német légiót és a tiroli vadászokat³⁵ a szőlőkbe irányítottam, és miután Hatvanból két üteget láttam tőlem 1000 lépésnyi távolságban ellenem előrenyomulni, gyorsan lemozdonyoztattam, és lövtem a lövegeket és a fedezetükre felállított gyalogzászlóaljat.

³⁰ Valójában nem a II., hanem a III. hadtesthez tartozó, Józef Wysocki ezredes vezette hadosztály, amelynek egyik dandárját Leiningen-Westerburg Károly alezredes, a másikat Czillich Ede őrnagy vezette. – Leiningen-Westerburg Károly (Karl Graf zu Leiningen-Westerburg), gróf (1819–1849), cs. kir. számfeletti százados, 1848. december 28-tól honvéd őrnagy, február 10-től alezredes, április 6-tól ezredes, június 21-től a III. hadtest parancsnoka, 26-tól vezérőrnagy, az aradi vértanúk egyike.

³¹ Leiningen-Westerburg Károly naplója szerint félúton kapták a hírt, hogy az ütközet a magyarok javára dönt el. *Katona* [é. n.] 111. o. Wysocki a Czillich-dandár egy részével megérkezett Hatvan környékére, és részt vett az utolsó támadásban. *Wysocki* 1993, 51–52. o.

³² Schweidel Béla (Albert) (1828–1916), Schweidel József vezérőrnagy fia. Cs. kir. hadnagy a 4. (Sándor) huszárezredben, 1848. október 19-től főhadnagy, 1849. január 19-től alszázados, majd főszázados ezredében. Várfogságot szenved.

³³ Pollák (Polak) Vilmos (1807–1867), cs. kir. alszázados a 4. (Sándor) huszárezredben, 1848. október 1-jétől főszázados, 1849. február 9-től őrnagy, egy ideig ideiglenes ezredparancsnok, augusztus 1-jétől alezredes. Várfogságot szenved.

³⁴ A cs. kir. III. hadtest állománya a hatvani ütközetben 62 gyalogszázad, 12 lovasszázad és 40 löveg volt, ez összesen kb. 12–14 000 főt számlálhatott.

³⁵ A Német Légió Franz Weiss százados vezette századát, illetve a Liptay parancsnoksága alatti négy századból álló tiroli vadászzászlóaljat.

Ez a löveg harc, miután a gyalogság előrenyomulása igen lassan haladt, fél óránál tovább tartott, amikor is a lövegek kiszolgáló személyzetéből, a leghevesebb tűz dacára, csupán két főt veszítettem. Ekkor hátralovagoltam, hogy lássam miért is nem történik még mindig semmi sem, s több parancsért küldtem Poeltenberghez. Ekkor végre megjelent a magaslatokon a gyalogsággal, személyesen odajött hozzám, és megbeszélésünket követően aztán a gyalogság előretört. A lövegekhez visszalovagolva, ezeket a legteljesebb visszavonulásban találtam, megállítottam őket, és ekkor jelentette az igen derék Láczy tüzérhadnagy,³⁶ hogy az ellenség röppentyűkkel is lövi csapataimat. Efőlött a vadászok is hátul volnának, és ő a heves tüzelést tovább már nem tudja fedezet nélkül, egyedül kiállni. Dandároból azonnal felzárkóztattam a Gózon őrnagy³⁷ alatti 66. honvédszászlóaljat és a vadászokat. A Láczy hadnagy alatti tüzérséget ismét előreküldtem, és miután ez a zászlóalj, s ezt követve, a vadászok is elszántan utána nyomultak, az ellenség sebesen visszahúzódott a helységbe, ahol őt még derekasan lövtem, majd pedig egészen a községig előrenyomultam, és egy jó pontról, ahonnan látni lehetett azt az utcát, amelyen Hatvanból Pest felé ki lehet menni, ezt az egész tüzérség által hathatósan lövtem.

Az ellenséges tüzérség is lőtt engem, azonban hatástalanul, és amikor egy löporoszkoci a levegőbe repült, visszavonult a golyók hatóköréből. Ütegem azonban továbbra is lőtte a visszavonuló ellenséget.

Amint a lövegeket felvonultattam, a 66. zászlóaljat, a német légiós századot és a tiroli vadászokat azonnal előrevezettem a községbe, s csak néhány elkésettet találtam ott, akik sebesen menekültek a községből.

A Zagyván átvezető hídnál derekas, jól fenntartott kézfegyvertűz fogadott minket, az ellenség azt is leszedette, hogy visszavonulását fedezze.

Megparancsoltam a német légióknak és a tiroli vadászoknak, hogy rohanják meg a hidat, és a vitéz Trebersberger százados³⁸ ütegből, amely a Gáspár-hadosztály előtt előresietett, több löveget előretoltam a házak között, és a magaslatokon felállított ellenséget lövtem.

Balszárnnyunk és középhadunk, miután megjelentem az ellenség oldalában és hátában, csak csekély ellenállásba ütközött. Miután az ellenség egyre inkább elkezdett visszahúzódni, és miután balszárnnyunk nem követte gyorsan őt, reám vethette magát s engem ezáltal visszatartóztatott. Ha a balszárnny gyorsabban követ, a hadtestet teljesen szétszórtuk és elfogtuk volna, azonban így elszalasztotta a jó pillanatot. A balszárnny ezután a Zagyvánál állt fel, és lőtte a visszavonuló ellenséget.

Tiroli vadászaim nem nagyon élvezték a golyózáport, visszavonultak, ekkor a 66. honvédszászlóalj egy részét vezettem előre, ez is hátrafutott, most hátraugrattam és Kossuth őrnagyra találtam, az 1., 14. és 54. honvédszászlóaljjal.³⁹ Odakiáltottam Kossuthnak: „A nap az enyém, a tegnapi nap jóvá van ismét téve”, és az 1. honvédszászlóaljból azonnal egy osztagot előrevezettem, de ez meghátrált. A 14. honvédszászlóaljból egy századot küldtem a nagy malomépület padlására, s azt keresztültreteve, innen lövtem a hídnál lévő ellenséget.

Gózon őrnagy a zászlótartójával, Csányi főhadnaggal⁴⁰ és zászlóalja néhány emberével a híd előtt alig harminclépésnyire a legnagyobb tűzben állva maradt, és lelkesítette embereit. Végül oda kiáltottam a legénységnek: „Önkéntesek előre”, és a 66. honvédszászlóaljból mintegy 60 fő a híd ellen rohant. Erre az egész zászlóalj összevissza utána, úgyhogy kénytelen voltam őket visszaza-

³⁶ Laczy (Láczy) József, 1849. március 3-tól hadnagy a VII. hadtest 1. hatfontos lovasütegénél, május 12-től főhadnagy, a 6. lovasüteg parancsnoka.

³⁷ Gózon Lajos (1820–1874), ügyvéd, 1848. szeptember 1-jétől hadnagy a Pest megyei 1. önkéntes mozgó nemzetőrszászlóaljbán, október elejétől főhadnagy, a schwechati csatát követően százados, majd zászlóaljparancsnok az alakulatából létrejövő 66. honvédszászlóaljbán. 1849. február 13-tól őrnagy, augusztus 6-tól alezredes. A szabadságharc után sorozóbizottság elé állítják.

³⁸ Trebersberger, Johann (1818–?), cs. kir. tizedes, 1848. október 19-től honvéd hadnagy, 1849. január 25-től főhadnagy, a 4. hatfontos gyalogüteg parancsnoka, április 18-tól százados, májustól a 10. hatfontos gyalogüteg parancsnoka.

³⁹ Az 54. honvédszászlóalj a II. hadtestben szolgált. Zám belly az 1. beszercebányai, később 51. honvédszászlóaljjal tévesztette össze.

⁴⁰ Csányi (Büchler) János (?–1890), 1848 szeptemberétől hadnagy a Pest megyei 1. önkéntes mozgó nemzetőrszászlóaljbán, december 15-től főhadnagy ugyanott, majd az alakulatából létrejövő 66. honvédszászlóaljbán, 1849 májusában százados.

varni, miután az ellenség a helység kijáratát ágyúval erősen lövette. Szerencsére a golyók túl magasan repültek.

Az ott Kalchberg százados parancsnoksága alatt felállított ellenséges gyalogszázad – mint később megtudtam – még egy percig kitartott, azt követően azonban gyorsan hadserege után szorult.

A védelem igazán derekas volt és egy óránál tovább tartott, miáltal a helységből igen nagy rendtelenségben visszavonuló ellenség ismét összegyűlhetett. Emberei elég pontosan lőttek, mivel a hídnál mintegy harminc embert vesztettünk holtakban és sebesültekben.

Amint a hidat elfoglaltuk, azonnal előrehoztattam az utászokat és a leszedett kerítésdeszkákkal helyreállítottam azt.

Ekkor lovasságot és tüzérséget akartam előreküldetni, azonban sajnos egyáltalán nem találtam, ezek hátul mind megálltak. Értük küldtem, s ezalatt minden ponton viszonzottattam az ellenség ágyútűzét, s közben több zászlóaljat átküldtem a hídon.

Mialatt ezt elrendeltem, odalovagolt Kiss tábornok,⁴² s ő maga is rendelkezni akart ott, röviden ezt mondtam neki: „Öt órája a legnagyobb tűzben egyedül voltam parancsnok, és tudom, mit kell tennem” – mire ellovagolt.⁴³

Mivel még mindig nem jött lovasság, hátralovagoltam, és Gáspárra és Poeltenbergre leltem, akik a nagy tér felől lovagolva jöttek. Jelentettem Gáspárnak, mi történt, és azt mondtam neki, hogy most minden lovasságnak előre kell mennie, mivel az ellenség visszavonul, és üldözni kell. Mialatt vele erről beszélgettem, és Poeltenberg azt mondta, ez nagyon szükséges, ájultan leestem a lóról, s amikor hosszú idő múltán magamhoz tértem és Poeltenberget láttam magam mellett állni, első kérdésem ez volt: „Milyen messzire üldözték az ellenséget?” Poeltenberg ezt válaszolta: „Semennyire, Gáspár azonnal visszavonta a gyalogságot és leszedette a hidat.” Midőn ekkor rámutattam, hogy ez nagy hiba, Gáspárhoz akart menni, de ekkor már este volt, így visszatartóztattam ettől, mivel ez már amúgy sem használt volna, csupán arra kértem, hogy jó messzire állítson ki lovas előőrseket. Gáspár ezt sem hagyta, Attól, hogy Hatvan a kezünkben volt, könnyen ismét elveszíthettük, mert minden csapat Hatvan mögött táborozott és csak kis gyalogos őrsök voltak felállítva a folyó mentén.

Ezen a napon erőnk a Leiningen-hadosztállyal⁴⁴ együtt 10 000 főre rúgott, következképpen e tekintetben az ellenséggel körülbelül egyenlők voltunk, azonban nem volt semminemű tartalékunk. Ezzel szemben az ellenségnek még legalább 10 000 embere volt felvonulóban, és ha másként foglalta volna el állását, mivel a legnagyobb hibája az volt, hogy a balszárnát teljesen fedezetlenül hagyta, és így még egy óra hosszat tartani tudta volna magát és nekünk kellett volna hátrálnunk.

Veszteségünk csekély volt, halottakban és sebesültekben 70 fő, köztük két derék tiszt, mindketten a hídnál sebesültek meg és négy ló.⁴⁵

Az ellenség halottakban, sebesültekben és foglyokban mintegy 200 főt és 30 lovat vesztett.⁴⁶

Előnyünk abban állott, hogy lövegek tekintetében fölényben voltunk. Azon adatok, hogy nagy veszteségeink lettek volna, mind hamisak.

Görgei a neki küldött jelentés dacára, hogy az ellenség erőteljesen előrenyomul, és a hét óra hosszat tartó küzdelem dacára sem sietett Gyöngyösről a csatamezőre, hanem azt mondta, hogy

⁴¹ Armand von Kalchberg (1807–1883), cs. kir. százados a 7. (Prohaska) gyalogezredben, 1860-ban örnagyi címmel nyugalmazták. – Kalchberg egy gyalogszázad élén védte a hatvani hidat. Tettéért később megkapta a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét.

⁴² Kiss Ernő (1799–1849), a cs. kir. 2. huszárezred ezredese, a szabadságharcban október elejétől honvéd vezérőrnagy, majd altábornagy, a bánsági csapatok parancsnoka, 1849 januárjától országos főhadparancsnok. A cs. kir. hadbíróóság halálra ítéli, és 1849. október 6-án Aradon kivégzik.

⁴³ Kiss Ernő altábornagy, az Országos Főhadparancsnokság vezetőjeként Kossuth kíséretében érkezett a táborba, és szemlélőként vett részt a hatvani ütközetben.

⁴⁴ Helyesen: a Wysocki-hadosztállyal.

⁴⁵ A hivatalos magyar adatok szerint a teljes veszteség 20 fő volt halottakban és sebesültekben; a kimutató a lovakról nem tesz említést. Lásd erre Görgei 1849. április 3-i jelentését Kossuth Lajoshoz, közli: *Hermann* 2001. 285–26. o.

⁴⁶ A hivatalos cs. kir. adatok szerint 18 halott, 48 sebesült, 135 eltűnt, összesen 201 fő és 70 ló.

azért nem jön, mert azt akarja, hogy a tegnap eltékozoltat egyedül tegyük jóvá, és hogy Gáspár és Poeltenberg érdemljk ki maguknak a tábornoki rangot.⁴⁷ Ha Görgei megjött volna, bizonyval kevesebb szolgálatot teszünk, azonban ő jobban eltalálta volna az állásokat és a menekülő ellenséget. És a menekülő ellenség nem ment volna el olyannyira ép bőrrel, és a figyelmen kívül hagyottak szolgálatait jobban értékelte volna, miután Gáspár jelentésében az egész úgy ábrázoltatott, mintha minden a parancsnokságtól származott volna.⁴⁸

3-án hajnalban kiadatott a parancs a Hortra történő visszatérésre, csupán egy kis osztag maradt Hatvanban.

Ezt a parancsot egy félreértés miatt még az előző napon – mielőtt az ütközet kezdetét, majd kimenetelét ismerték volna – írták, és az állt benne, hogy Hatvanon túlra kell felderítést intézni, Hatvant erősebben kell megszállni, mint korábban, és Hortnál kell táborba vonulni.⁴⁹ Amint a főhadiszálláson megtudták az eredményt, azonnal megváltoztatták a parancsot, azonban az elsőt már kiküldték, és a második már Horton talált minket, ezért délután Hortról ismét visszamenetelünk Hatvanba. A beálló sötétedés ellenére négyórányi távolságra Hatvanon túl előre kellett nyomulnunk, és Hatvannál éjjel ütöttünk tábort.⁵⁰

A Görgei helyébe a VII. hadtest parancsnokává kinevezett Aulich tábornok e napon érkezett meg Hatvanba, tábornokának főnökévé, miután Bayer e minőségben a főhadiszálláson maradt, Bezerédy őrnagy⁵¹ nevezetett ki.

Aulich, egy egyenes, becsületes jellem, a katonai tudományokban igen jártas, a tűzben hűvös és jó utasításokat kiadó, a hadseregnél igen kedvelt volt, s örültünk annak, hogy ő a parancsnokunk.

4-én Tápióbicskénél vívtak csatát, amelyben az I. és a III. hadtest vett részt, s amelynek során az I. hadtestnek hátrálnia kellett, azonban a III. hadtest által támogatva, ismét előrenyomult, a Jellačić⁵² alatti ellenség eléggé rendetlenül vonult vissza.⁵³

Aulichnak, annak érdekében, hogy az ellenséget foglalkoztassa, a VII. hadtesttel és Kmety Patánál álló hadosztályával felderítésre kellett mennie. A Bagra és Aszódra vezető út feléig nyomultunk előre, ahol néhány tiszt az ellenséges előőrsök felé lovagolt, tőlük is több tiszt előrejött, és hosszú időn át igen barátságosan beszélgettek egymással, aztán elváltak útjaik. Aulich tehát elrendelte az előnyomulást, és az ellenséggel több ágyúlövést váltottak, estefelé mindenki visszatért Hatvanba, s az előőrsöket messzire előretolták.

⁴⁷ „A csata alatt pedig Görgeyt Gyöngyösön a hideg kilelte, hogy két órányira a 8 óra folytán tartott irtózatoss ágyútűztől, nem mehetett az ütközetbe; kérték, ne tegyen magán erőszakot, menjen, de ő azt felelé, mit előbbi estén is mondott: Gáspár derék ember s még nem volt alkalma 10 000 főnyi sereggel csatát önállólág vezényleni – mutassa meg mit tud, érdemljen ki magának egy tábornokságot, ha bajba jönne, közel vagyunk, majd kivágjuk” – írta Kossuth az Országos Honvédelmi Bizottmánynak 1849. április 3-án Jászberényből. Közli: KLÖM XIV. 801. o.

⁴⁸ Ti. mintha mindent Gáspár rendelt volna el. – A fennmaradt hadijelentések nem támasztják alá ezt a megállapítást.

⁴⁹ Ez nagy valószínűséggel Görgei 1849. április 2-án este ¾ 6-kor kiadott parancsa volt, amely Gáspár aznap este fél 10-kor elkezdett, de 11 óra után befejezett jelentése szerint este 11 órakor érkezett meg. Görgei utasítását magyar fordításban közli: *Hermann – Csikány* 1996. 152–153. o. Kivonatos fordításban közli: *Görgey* 1888. II. 74. o. Gáspár jelentését magyar fordításban közli: *Hermann* 2005. 92–93. o.

⁵⁰ Görgei az előbb említett utasítást már az ütközet eredményének ismeretében írta. – Zám helyi egyébként április 3-án Hortról küldött jelentést a hadtestparancsnokságnak az előző napi ütközetben magukat kitüntetett személyekről. MNL OL Görgey-lt. Iktatókönyv. №. 736.

⁵¹ Bezerédy Lajos József (1818–1868), cs. kir. főhadnagy, legmagasabb rangja honvéd alezredes, a III. hadtest tábornoki főnöke. Várfogságot szenved.

⁵² Jellačić, Josip, báró (1801–1859; 1854-től gróf), 1848 márciusától Horvátország, Szlavónia és Dalmácia bánja, cs. kir. altábornagy, szeptembertől a horvát–szlavón hadsereg, novembertől az ebből alakuló cs. kir. I. hadtest, parancsnoka, 1849 tavaszán tábornok, április végétől a déli hadsereg parancsnoka.

⁵³ Az ütközetben a cs. kir. I. (Jellačić) hadtest részéről csak Daniel Rastić vezérőrnagy gyalog-, és Leopold Sternberg vezérőrnagy nehézlovas dandárja vett részt.

Éjszaka jött a parancs, hogy Gáspárt tábornokká és a VII. hadtest parancsnokává nevezték ki, s Aulichnak ismét a II. hadtestet kell átvennie.⁵⁴

Ezáltal örömről és reménységünk hiábavalóvá vált.

Gáspár igen vitéz, határozott parancsnok volt, azonban semmifajta hadászati ismerettel nem rendelkezett, és lovasdandár parancsnokként mások parancsnoksága alatt jó szolgálatokat tett, azonban hadseregparancsnoknak nem volt alkalmas. – A jövőben meg is mutatta, hogy szabályával a kezében jó, egyébként azonban aggályoskodó és határozatlan volt.

[A hatvani lovassági ütközet 1849. április 5-én]

5-én az ellenség a maga részéről erős felderítést indított Hatvan ellen, és visszaszorította előőrseinket, erre Gáspár ismét lebontatta a hidat, s megbízott – mivel dandárom gyalogságával éppen én láttam el az előőrsi szolgálatot –, hogy a hidat az utolsó emberig tartsam.

Két órán keresztül álltunk egymással szemben, amelynek során tőlünk néhány tiszt ismét előrelövegolt és az ellenséges tisztekkel beszélgetett, akikhez Liechtenstein herceg altábornagy is oda-jött. Nekem ez túl soká tartott, s azt mondtam Gáspárnak, az ellenség itt csak foglalkoztatni akar minket, s bizonyosan máshová vetette erejét, hogy a tegnapi napot jövátegyje. Gáspár erre előrehozott két osztály Miklós-huszárt⁵⁵ és átküldte őket a vízre.⁵⁶ Figyelmeztettem, hogy ez túl kevés lesz, mert a magaslatok mögött valószínűleg még több csapat állhat; ő még utánuk küldött két osztály Sándor- és egy osztály Miklós-huszárt, azonban előterjesztésem dacára – amelyben még pontosabban megmutattam, hogy Pollák őrnagy a két Sándor-osztállyal már a folyón átkelt, és be kellene várni mindenkit – nem várta meg, hanem utasította az ezen két osztályt vezénylő Görgey Kornél őrnagyot,⁵⁷ hogy nyomuljon előre. Ez a két osztállyal az úttól balra előrenyomult, mialatt az ellenség az út másik oldalán állt. A magaslatra érve több lövedékkel le rájuk, anélkül, hogy találtak volna, erre Görgey őrnagy az egyik osztályt elkanyarította, és átküldte az út két árkán. Az ellenség ekkor már két osztályt, egy osztály Kress-könnýűlovast⁵⁸ (olaszok) és egy osztály dzsidást⁵⁹ (lengyelek) mutatva, nyugodtan állva maradt, a másik Miklós-huszár osztály némileg hátra maradt, és még lejjebb ment át a legnagyobb rendben az úton.

Az első osztály az árkon átvágta a legnagyobb rendetlenségbe jött, és azonnal a könnyűlovásokra vetette magát, akik ezen ütközésre meghátráltak. Most azonban a dzsidások a huszárok oldalába nyomultak előre, ezek meghátráltak és erre rávetették magukat a másik huszárosztályra, ezeket is rendetlenségbe hozták, és egy félórás ütközet után, mivel az ellenség még több lovasosztályt, összesen ötöt hozott előre,⁶⁰ így a huszárok vad futásban tértek vissza a folyóig, többen ezen át, ahol nagy erőfeszítéssel összegyűjtöttem, s mivel eközben a többi osztály is beérkezett, előrevettem őket.

Amint láttam, hogy az ütközet rosszul áll, azonnal helyreállítottam a hidat, a tüzérseget készenlétben tartottam, hogy azzal tudjak előnyomulni, és kis gyalogososztágokat küldtem előre, hogy az árkok által fedezve, az ellenséget az üldözésben feltartsák, ami a huszároknak nagyon hasznára vált, mivel az első lövésekre mindjárt nyolc könnyűlovas zuhant le a lováról és az ellenséges lovasság leállította az üldözést.

⁵⁴ Gáspár András vezérőrnagy 1849. április 4-én, Aulich április 5-én hajnalban, fél 4 órakor küldött jelentést az akcióról a hadsereg parancsnokságának. Mindkettőt magyar fordításban közli: Hermann 2005. 96–97., 100–101. o. Ezek tanúsága szerint a parancsnokság átadásáról szóló utasítás az aznapi előnyomulás közben érkezett.

⁵⁵ Azaz a 9. (Miklós) huszárezred négy századát.

⁵⁶ Ti. a Zagyván.

⁵⁷ Görgey Kornél (1819–1897), Görgei Artúr unokatestvére, cs. kir. százados a 9. (Miklós) huszárezredben, november 26-tól őrnagy, dandárparancsnok, április 12-től a feldunai hadsereg törzsénél szolgál, július 20-tól honvéd alezredes. Várfogságot szenved.

⁵⁸ A cs. kir. 7. (Kress) könnyűlovas (cheveaulégers, sivalízsér) ezredből.

⁵⁹ A galíciai kiegészítésű 1. (Civalart) dzsidásezredből.

⁶⁰ Valójában csak két osztály, azaz négy század ellenséges lovasság vett részt az összecsapásban.

Maga Gáspár is, miután látta, hogy az ütközet rosszul áll, parancsöreiből az üldöző ellenségre vetette magát, s ezáltal megakadályozott egy nagyobb veszteséget. Később úgy nyilatkozott, hogy nagyon sajnálja, hogy nem várta be a többi lovasosztályt.

Amint a csapatokat összegyűjtötték, Gáspár elrendelte az előnyomulást, ekkor sebesen a visszavonuló ellenség után indultunk, azonban már nem tudtuk beérni őt, és egyszer csak Gáspár utánam ugratva odajött és azt mondta: Turánál a bal oldalunkban ellenséges csapatokat észleltek, így visszavonulunk Hatvanba. Ez a hír hamisnak bizonyult, mivel ezek a mi csapataink voltak, amelyek a velünk való összeköttetés érdekében voltak felállítva.⁶¹

Veszteségünk halottakban, sebesültekben és foglyokban 66 fő volt, köztük öt tiszt, kettő közülük meghalt és három ló.

Az ellenség tíz könnyűlovast, öt dzsidást és négy lovat hagyott holtan a csatatéren, azonban később kapott hírek szerint 40 sebesültjét is magával vitte.⁶²

Ez az ütközet a jövődre nézve igen káros hatást gyakorolt huszárainkra, mert mindig különösképpen fel kellett őket lelkesíteni, amikor csak dzsidások mutatkoztak. Ekkor meg kellett tanulniuk, miként kerülhetik ki a lándzsák szúrását, és azután hogyan küzdhetik le a dzsidásokat. Mert a dzsidás csak az első ütközéskor veszélyes, ha már egyszer kivédtek a szúrását, elveszett, mert egyszemélyes harcban a könnyűlovas mindig előnyben van, ellenben a megrettenés nehezen kiállható és sok áldozatba kerül.⁶³

Több ütközetben volt alkalmam ezen fegyver működését látni, és úgy találtam, hogy a dzsidás vagy kozák nem fog ki azon, aki hidegvérű; hátat azonban nem szabad nekik fordítani, mert akkor elvesztünk.

Gáspár már itt megmutatta, hogy nem hadtestparancsnoknak teremtetett, ezért az ütközetért Görgeitől erős megrovást kapott, de aztán ennyiben maradt.

Kmety alezredes Patánál megtevesztette az ellenséget, ez visszavonult Vác felé, és Kmety 5-én este ismét bevonult a hadsereghez.

Éjszaka megjött az indulási parancs. A diszpozícióban kifejezetten ez állt: „a Bagon és Aszódon lévő ellenséget megtámadni, ezen helységeket mindenáron bevenni és az ellenséget üldözni.”⁶⁴

[Az isaszegi csata 1849. április 6-án]

6-án eléggé korán elindultunk. Hatvantól egy órányi távolságra érkezvén, harcrendben vonultunk fel: Kmety az úttól balra, Poeltenberg jobbra, a Kossuth- (korábban Gáspár-)hadosztály mint tartalék. Weissel alezredes⁶⁵ hadoszlopa, amely a gránátos zászlóaljból, egy utászosztályból, egy röppentyű- és két tarackütegből, valamint a főhadiszállásra szolgálattételre vezényelt különböző csapatokból állott, a hatvani átkelő megfigyelésére hátramaradt. A röppentyűket azonban beosztották Kmetyhez.

Az előttünk fekvő vidék túlságosan hosszú ideig tartó átvizsgálása, amely egyébként elég jól áttekinthető volt, túlzottan sokáig feltartott minket. És Bagtól egy órányi távolságra állván, már hallottuk az erős ágyútűzet Isaszegnél – mire Gáspár még elővigyázatosabban nyomultatott előre, s miután türelmetlenségünkben huszárainkat messze előre portyáztattuk, és magunk is velük lova-

⁶¹ Az ütközetre lásd Gáspár jelentéseit, magyar fordításban közli: Hermann 2005. 102. és 110. o.; Görgey 1888. II. 81–82. o.; Marzsó 1933. 181–183. o.; Pongrácz 1896. 104–106. o.; Kociczka 1851. 277–279. o.; Fischer von Wellenborn 1897. 143–150. o.; A feldunai hadtest 142–144. és 148–149. o.

⁶² A magyar veszteség 60 halott (közte két tiszt), 40 sebesült, 32 fogoly (közte 1 tiszt); a cs. kir. veszteség 1 fő, 1 ló; sebesültekben 13 fő, 10 ló, eltűntekben 9 fő, 8 ló, összesen 23 fő, 19 ló volt. Windisch-Grätz – Wrba, Aszód, 1849. április KA AFA II. Armeekorps.

⁶³ Ti. ha a huszárok megijednek a dzsidásoktól.

⁶⁴ Görgei 1849. április 5-én Nagykátán kiadott utasítását magyar fordításban közli: A feldunai hadtest 147–148. o. és Hermann – Kucza 2002. 91. o. Az utasításban az üldözésre vonatkozó kitétel nem szerepelt.

⁶⁵ Weissl von Ehrentreu, Johann (1797–1877), cs. kir. főszázados, 1848. október 22-től honvéd őrnagy, 1849. március 7-től alezredes, várfogságot szenved. – Weissl önálló hadoszlopához egy gránátos zászlóalj, egy utászszázad, egy honvéd század, illetve a hadtest tűzér- és löszertartaléka tartozott.

goltunk, hogy még hamarabb jussunk előre, előreugratva jött a tábornoki főnök, és megálljt parancsolt, és alig kétórányi menet után pihentette a csapatokat.

Végre Kmety Bag és Poeltenberg Aszód felé nyomult előre.

Az ellenség mindkét települést még gyengén megszállva tartotta, azonban előnyomulásunkra azonnal visszavonult a magaslatokra.

Mialatt Kmety az úton lassan követte, egy csapatot ágyúval felküldött egy magaslatra, s onnan lövette az ellenséget.

Poeltenberg megszállta Aszódot, s mivel semmilyen további utasítása nem volt, pihentetett és Gáspárhoz küldött parancsért.

Ez közben előresietett Kmetyhez, és leállította az üldözést, és Aszódnál és Bagnál tábornokot vett, és jelentést küldetett Görgeihez, hogy e két helységet megszállta.⁶⁶

Kmety, Poeltenberg és én győzködtük, hogy mivel a csata a bal oldalunkon még mindig tartott, legalább saját biztonságunk érdekében küldjön egy csapatot a hátráló ellenség, és egy csapatot a csatamező felé. Azonban mindez nem használt, tétlenül állva maradtunk, csupán kis őrsöket állítottunk ki, járőröket küldtünk ki a környékre, akik tömegével hoztak be minden fegyvernemhez tartozó részt szétosztott, részt elmaradozó, részt állandó katonákat, úgyhogy estig mintegy száz-an voltak, akik mind egy szálig a tiroli vadászokhoz és a honvédszászlóaljakra beálltak.

Délután visszajött a Gáspár által Görgeihez küldött parancsörtszít, és meghozta a megnyert csata örömteli hírért, és Görgei egészen ironikus sajnálatát, hogy a VII. hadtest abban nem tudott részt venni.⁶⁷

Gáspár tartotta magát a parancs betűjéhez, és nem az az ember volt, aki saját feje után bármit képes tenni, s tábornoki főnöke sem bizonyult alkalmasnak e tisztségre.⁶⁸

Ha Gáspár üldözte volna az ellenséget, a harcoló hadsereg hátában jelentünk volna meg, és komoly zavart okoztunk volna, valószínűleg elszorítottuk volna visszavonulási útvonalától, s mivel ez ellenséges csapatok már igen ingadozóak voltak, előnyomulásunk által egy olyan döntő csatát vívhattunk volna, hogy nem lett volna többé szükség a nagysallói és komáromi csatákra.

6-án tétlenül állva maradtunk, és 7-én a VII. hadtest Gödöllőre nyomult előre, a többi hadtestek pedig némileg üldözték az ellenséget.

Mialatt a hadtest előrenyomul, én dandárommal Ikládnál álltam fel, hogy ha az ellenség Vác felől diverziót akarna tenni,⁶⁹ feltartóztassam őt, délután azonban Mácsára vonultam és ott tábornokot ültettem.⁷⁰

Kossuth elnök előnyomulásunk hírére Tiszafüredről, ahol tartózkodott, előresietett és Gödöllőre érkezett.⁷¹

A hadsereg sikeres előrehaladásán örvendezve, mindenfelé dicsérő magasztalásokat tett, és záporoztak a kinevezések, kitüntetések stb., és valószínűleg a gödöllői kastély azon szobájában,

⁶⁶ Görgei azt írja emlékiratában, hogy amikor Kókáról megindult a csataterre, egy, a VII. hadtesttől érkező huszártiszt (Katona Tamás kutatásai szerint Fekete Lajos, a 9. huszárezred főhadnagya) azt a – nyilván szóbeli – jelentést hozta, „hogy az ellenség a Galga-vonalat kardcsapás nélkül feladta, s a VII. hadtest Gödöllő felé tart.” Görgei ezek után biztosra vette a győzelmet, hiszen úgy vélte, hogy négy hadteste mindegyikét harcra vetheti aznap. Sőt, a továbbiakban egész haditervét erre építette; ezért utasította Danjanichot, hogy szorítóközön elfoglalt állásának tartására, s ezért akarta Klapka és Aulich hadtestével Gödöllő felé szorítani az ellenséget. *Görgey* 1988. I. 455., 460–461., 465., 499. o. és II. 10–11. o.

⁶⁷ Ez a levél nem ismert.

⁶⁸ A hadtestnél történtekről lásd Bezerédy Lajos őrnagy április 8-i összefoglaló jelentését, magyar fordításban közli: *Hermann* 2005. 110–111. o.; *Thurzó* 1888. 117–119. o.; *Görgey* 1888. II. 98–103., 112–121. o.; *Pongrácz* 1896. II. 107. o. Maga Gáspár 1862-ben is azzal mentette magát, hogy a diszpozícióban kijelölt aznapi feladatát betű szerint teljesítette. Közli: *Hermann* 2005. 171–173. o.

⁶⁹ Vácott ekkor az Anton Csorich altábornagy vezette cs. kir. II. hadtest csapatai állomásoztak, amelyeket Windisch-Grätz az isaszegi csatát követően visszavont Pest előterébe.

⁷⁰ Zámbelly április 7-én Mácsáról jelentette a hadtestparancsnokságnak, hogy az ellenség mindenhol visszavonul, és talán Szirákon áll. Április 8-án azt tudatta, hogy az ellenség Tótyörknél a Galgán hidat vett, s hogy ő egy tisztet bízott meg annak lebontásával. MNL OL Görgey-lt. Iktatókönyv. №. 759. és 761.

⁷¹ Kossuth április 6-án Szentmártonkátáról érkezett Gödöllőre.

ahol előző éjszaka Windisch-Grätz herceg⁷² aludt, és Kossuth is megágyaztatott magának, jutott a Függetlenségi Nyilatkozat nagy, de szerencsétlen gondolatára. Debrecenbe való visszatérése után azonnal eszközölte is azt.⁷³

A Közlönyben, a hivatalos lapban röviddel az itt leírt események után megjelent Kossuth egy kiáltványa, amelyben Görgei és a hadsereg szolgálatait a legszebb fényben ábrázolta, mások mellett Görgeiről ezt mondta: „Görgei azon ember, akibe a nemzet bizalmát, reményét helyezheti, ő az, aki azt meg fogja menteni” stb.⁷⁴

Kossuth és mi mindannyian tévedtünk, és rövidesen már tudatában voltunk annak, hogy Görgei becsvágya egészen rossz fordulatot vett. Megsértett büszkeség, saját véleménye szerint nem eleendőképpen körülhízelgett becsvágy az emberiség szörnyetegét csinálta ebből az emberből, aki Európát átalakíthatta volna. Amíg csak egyetlen igaz magyar lélegzik, átkozni fogja Görgei Artúrt, a világnak meg kell őt vetnie.

Kossuth nem rendelkezett azzal a tulajdonsággal, hogy az embereket kiismerje; ha valaki kormányozni akar, az embereit is ismernie kell. Azonban azt, aki svádája révén meg tudta őt nyerni, alkalmazta, a szerényebb háttérben maradt, átléptek rajta, és így történt, hogy igen sok jó és képzett egyéniség háttérbe szorított, ezzel szemben sok hozzá nem értő magas méltósággal ruházott fel. És ezen háttérbe szorítottak közül némelyek hosszú várakozás után végül elhagyták a szolgálatot, és a haza sokat veszített.

Ha Kossuth kevésbé hallgatott volna beképzelt emberek, köztük oktan nőszemélyek befolyására,⁷⁵ Magyarország másként végezte volna.

Kossuthnak jó szíve volt, és ez volt az ő és a haza szerencsétlensége.

8-án a VII. hadtest Főtra ment, én pedig oldalfedezetként Csomádra, a többi hadtest megszállta Gödöllőt, Kerepest, Mogyoródot, Pécelt.

Hogy megtudjam, milyen erős a Vácott lévő ellenség, kiküldtem álrühában Thill tizedest a Sándor-huszároktól, éjszaka visszatért egy, az ellenséges előőrsöktől eltulajdonított lovon, és hírt hozott, miszerint ott két dandár található, s hogy miként és hol állottak fel.

9-én hajnalban Főtra vonultam. Alighogy megérkeztem, riadóztattak. Kiderült azonban, hogy csupán erős ellenséges járőrök mutatkoztak Palotánál. A huszárok ez alkalommal egy egész vadászszakaszt és horvátokat ejtettek foglyul a faluban. A fegyverek igencsak hasznára váltak a vadászainknak.

9-én délután a VII. hadtest egy osztag Főton történő hátrahagyása után Dunakeszire vonult és itt est felé tábornok utott, és Pest és Vác felé előőrsöket állított ki.

Az I. és a III. hadtest pedig Vác felé, Veresegyházra vonult.

Aulich a II. hadtesttel Cinkotánál foglalt állást, és vele Asbóth ezredes,⁷⁶ néhány reguláris egységből, valamint gyalogos és lovas nemzetőrségből álló kis hadtestével, hogy a vasútvonalon Üllőtől Pest felé működjön.

⁷² Windisch-Grätz, Alfred zu, herceg (1787–1862), cs. kir. altábornagy, csehországi főhadparancsnok, 1848 októberétől tábornagy, 1849 áprilisáig az itáliai kivételével minden cs. kir. haderő parancsnoka.

⁷³ „Késő éjjel van, s én fáradtan, de nyugodt kebellem azon nyoszolyában hajtom álomra fejemet, melyből ma reggel riadva szökött ki Windisch-Grätz – futásban keresve menedéket az igazságos Istennek, hadseregünk vítétségében nyilatkozó bosszúja elől” – írta Kossuth április 7-én Gödöllőről az Országos Honvédelmi Bizottmányoknak. Közli: KLÖM XIV. 839. o.

⁷⁴ Kossuth ilyen szövegű kiáltványa nem ismert. Zámberly talán a Kossuth 1849. április 7-én a dányi főhadiszállásról az Országos Honvédelmi Bizottmányának küldött jelentésére gondol, amelyben a OHB elnöke így fogalmazott: „Görgei fővezér előtt tisztelettel kell meghajolni minden hazafinak, mert nem hiszem, hogy a história példát mutasson fel, miként egy fővezér, a vezérnek nagy kötelességeit, s a minden veszélyes pontoni jelenlétet, a rettenthetlen közkatona kötelességével nagyobb mértékben teljesíthette volna, mint Görgey a tegnapi napon.” Ezt a jelentést az OHB közzétette a Közlöny április 10-i számában. Közli: KLÖM XIV. 838. o.

⁷⁵ A kortársak egy részének meggyőződése volt, hogy Kossuth döntései mögött a felesége és egyéb nőronai által alkotott „asszonyi kamarilla” hatása áll. A kutatás nem igazolta ezt a híresztelést.

⁷⁶ Asbóth Lajos (1803–1882), kilépett cs. kir. százados, 1848-ban nemzetőr őrnagy, 1849. január 26-tól honvéd alezredes, Debrecen katonai parancsnoka, majd egy önálló hadosztály parancsnoka, április 18-tól honvéd ezredes, május 23-tól a II. hadtest parancsnoka. Görgei június 20-án leváltja, július 9-től a tartalék hadosztály, majd hadtest parancsnoka. Várfogságot szenved, 1862-től az osztrák titkosrendőrség besúgója.

Asbóth fiatal csapataival néhány szerencsés ütközetet vívott, melyek során a lovas nemzetőrség igen derekasan viselkedett.⁷⁷

10-én minden Pest körül felállított csapat e város felé nyomult előre, hogy tüntessen. Mind hevesebb ágyútűz támadt, két óra felé az ütközet megszakadt, s mindenki visszavonult, az ellenségtől nem üldöztetve, a táborába.⁷⁸

Ez idő alatt Damjanich és Klapka Vác ellen nyomultak előre, rohammal bevették, melynek során az ellenséges parancsnok, Götz tábornok⁷⁹ egy gránátszilánktól súlyosan megsebesülten fogásba esett, s röviddel utána meghalt.

Ha az I. hadtest megkerülésre kijelölt része korábban megérkezik, s ha nem hagyja magát megtevesztetni egy saját maga által kiküldött, ellenségnek tartott egység által, elvágták volna az ellenség útját Vácott és annak meg kellett volna adnia magát.

Vác bevételeét követően az ellenséget alig negyedóránnyira üldözték, aki szerencsésen megmenekült a hegyen és az Esztergomba⁸⁰ vezető úton át.

Az ellenség nem tudván a váci esetről, miután a tüntetés után ismét visszavonultunk a táborba, egy csapatokkal megrakott gőzhajót küldött fel, ár ellenében. Én voltam a táborügyeletes, jelenteték nekem, én azonnal a Duna parton rejtve felállított két löveghez lovagoltam, és rögtön néhány oly szerencsés lövést tettem, hogy a hajó azonnal megfordult, azonban súlyosan megsérülve, a tulsó parton lehorgonyozott, ahol is a csapatok kiugráltak.⁸¹

11-én ismét valamennyi csapat tüntetett Pest felé, az ágyúharc e napon még keményebb volt, és honvédeink és huszáraink azt hívnék, hogy a parancsnokoknak nincs merszük Pestet elfoglaltatni, néhány helyen maguktól merészen törtek előre.

Kmety, aki a legszélső jobbszárnyat alkotta, szintén hagyta elragadtatni magát, megtámadta Kerepesnél az Ördögmalmot és itt tört előre. Az ütközet ismét félbeszakadt, s mindenki táborot ütött.⁸²

Este jött a parancs, hogy a VII. hadtest éjjel 11 órakor Vácra vonuljon el, azonban hagyjon hátra embereket a tábortüzek táplálására.

A Nádor-huszár osztálynak⁸³ pedig Palota előtt kellett előőrsöket kiállítania, és az ellenség előnyomulása alkalmával Fóton át Gödöllőre visszavonulnia.

12-én hajnali 5 órakor érkezünk meg Vácra és tábort ütöttünk, 13-án ott maradtunk.

Az I. és III. hadtest két oszlopban vonult előre, hogy az Ipolszágon át elérje a Garamot.

12-én délután Görgei és minden szolgálatot nem tevő tiszt jelenlétében teljes katonai tiszteletadással temették el az elhunyt ellenséges tábornokot, Götzöt.

E napon Bezerédy helyett engem neveztek ki a VII. hadtest tábornoki főnökévé.⁸⁴

14-én a VII. hadtest megindult a Garam felé.

Annak érdekében, hogy az ellenséget megtévesszük és foglalkoztassuk, a Kmety-hadosztályt Vácott hátrahagytuk, amely azt a megbízatást kapta, hogy Pest felé portyázzon és az ellenséget nyugtalanítsa, ugyanígy Aulichnak és Asbóthnak minden nap tüntetni kellett. Ez alkalommal

⁷⁷ 1849. április 11-én és 12-én. Az utóbbiról szóló hadijelentését magyar fordításba közli: Böhm – Farkas – Csikány 1998. 112–113. o., német eredetiben: Von der Revolution 331–332. o.

⁷⁸ A VII. hadtest aznapi mozgulataira lásd Gáspár és Bezerédy Lajos őrnagy aznapi jelentéseit, magyar fordításban közli őket: Hermann 2005. 119–121. o.

⁷⁹ Christian Götz (1783–1849), cs. kir. vezérőrnagy, dandárparancsnok, 1849. április 10-én helyettes hadosztályparancsnokként halálosan megsebesül a váci ütközetben.

⁸⁰ A szövegben névelő nélkül „Gran” szerepel. Miután azonban Esztergom a Duna jobb, Vác pedig a bal partján található, Vácról nem vezetett közvetlen út Esztergom felé, csupán Párkányba, ahonnan hadihídon lehetett átkelni Esztergomba. Így az is elképzelhető, hogy Zámbelly a szövegben nem Esztergomra, hanem a németül szintén Gran-nak nevezett Garamhoz vezető országútra gondolt.

⁸¹ Ezt megerősíti Bezerédy Lajos őrnagy aznapi jelentése, magyar fordításban közli: Hermann 2005. 121. o.
⁸² A VII. hadtest aznapi mozgulataira lásd Gáspár aznapi és Bezerédy Lajos őrnagy április 12-i jelentéseit, magyar fordításban közli őket: Hermann 2005. 125., 127–128. o.

⁸³ A 12. (Nádor) huszárezred két századának, amelyek a Kmety-hadosztályban szolgáltak Virágh Gedon százados parancsnoksága alatt.

⁸⁴ Lásd erre Görgei e napon Vácott kiadott napiparancsát: HL Görgei napiparancsa.

Aulichnak és Asbóthnak mintegy 100 halottja és sebesültje volt, a VII. hadtest az erős ágyútűz dacára csak két lovat veszített.⁸⁵

Bal oldalunk fedezésére kiküldték Horváth alezredest⁸⁶ egy osztály Miklós-huszárral, egy Wasa-zászlóaljjal⁸⁷ és két ágyúval a Duna mentén a Garamhoz,⁸⁸ valamint 16-án Szántóról egy portyázó különítményt a bányavárosok átfésülésére Görgei Ármin őrnagy – a tábornok bátyja – parancsnoksága alatt.⁸⁹

Mielőtt a VII. hadtest elhagyta volna Vácot, jött a jelentés, hogy a szemben lévő szigeten ellenséges csapatok találhatók. Evégett kiküldték Liptay alezredest, ott azonban jóval kevesebbre talált és ezeket foglyul ejtette.

Az I. és a III. hadtest 16-án elérte a Garamot, s elkezdtek Szecsenél és Újbarnán két hidat verni.

A VII. hadtest egy éjszakai erőltetett menettel 16-áról 17-ére virradó éjjel Füzesgyarmatra⁹⁰ érkezett és mindjárt hajnalban az utászokat a fedezetként szükséges csapattal együtt Szentgyörgyre⁹¹ küldték hidat verni.

A három hadtestnek semminemű hídveréshez szükséges anyaga nem volt, így egy egész nap elment, amíg a környező helységekből az ehhez szükséges anyagot összegyűjtötték.

17-én tutajok segítségével megkezdődött Szentgyörgynél a hídverés.

A Garam nagyon duzzadt és sebes volt, ezért a hídverés igen lassan haladt, és különösen azért, mert nem volt kéznél elegendő anyag, különösen tutajok nem, és ez utóbbiakat előbb Kálnáról le kellett hozni, valamint utászaik az efféle munkában még nem voltak elég jártasak.

Az előttünk lévő terep megfigyelésére csónakokon egy század vadászt és egy század Ernő- gyalogságot⁹² küldtem át, amelyek megszállták Verzelét, itt ellenséges lovasságra bukkantak, ez azonban a csapatok közeledtekor azonnal visszavonult Esztergom felé.

A három ponton történő hídverést nem zavarta semmi.

A terep számunkra nagyon kedvezőtlen, az ellenség számára igen kedvező volt. Ugyan az ellenséges parancsnok csupán egy kevésbé jobb körülményeként soha nem kellettünk volna át a folyón, azonban előnyomulásunk hírére az ellenség minden ponton visszahúzódtott a Garamtól. És az volt a különös, hogy mi a Garam mentén fel-, az ellenség lefelé vonult, alig ágyúlövésnyi távolságra egymástól, és mindenfelét átkiáltottunk a folyó fölött úgy, mintha a két csapat egyáltalán nem volna ellenség.

18-án a VII. hadtest megszállta Zsemléret, Szentgyörgyöt és Fegyverneket, hogy a hídverés védelmét jobban ellássa, valamint hogy a híd bevégezése után azonnal átkelhessen rajta.⁹³

⁸⁵ Az 1849. április 21-én Kőbánya és Rákoskeresztúr között vívott ütközetben a hadosztály 19 halottat és 63 sebesültet veszített. Asbóth és Aulich jelentéseit az ütközetről közli: Von der Revolution 350–353. o. A főváros előtti harcokra lásd: *Lázár* 2002.

⁸⁶ Horváth János (1815–1875), cs. kir. százados a 9. (Miklós) huszárezredben, 1848. december 18-tól honvéd őrnagy, 1849. február 2-től alezredes, április 21-től egy különítmény parancsnoka, július 10-től ezredes. Várfogságot szenved. 1869-től honvéd ezredes a m. kir. honvédségnél.

⁸⁷ A 60. (Wasa) gyalogezred 1. zászlóaljával.

⁸⁸ Görgei április 12-én Vácot kiadott, 265/v. számú utasításának Albrecht Vilmos őrnagy által készített fogalmazványát lásd HL 1848-49. 21/222. Közli: *Rupprecht von Virtsolog* 1871. 325. o.

⁸⁹ Görgey Ármin őrnagy (1812–1877), különítménye hat század gyalogságból, egy szakasz utászból, egy század huszárból és két hatfontos lövegéből, összesen 758 főből és 123 lóból állott. Gáspár András április 16-án Magyarádon kelt jelentése szerint a német légió, 14. honvéd zászlóalj egy százada, egy szakasz utász, a 9. (Miklós) huszárezred Selly százados vezette század, Csaplovitz hadbíró és Gere 9. huszárezredi főorvos alkotta a különítményt. Magyar fordításban közli: *Hermann* 2005. 139. o.

⁹⁰ Hontfüzesgyarmatra.

⁹¹ Garamszentgyörgyre.

⁹² A 48. (Ernő) gyalogezred 3. zászlóaljából.

⁹³ Gáspárnak és Zámellynek a hídveréssel kapcsolatos jelentéseit magyar fordításban közli: *Hermann* 2005. 141–148. o.

[A nagysallói ütközet 1849. április 19-én]⁹⁴

19-én reggel 8 óra a hidat, amelyből az éjszaka folyamán a vágató víz egy darabot leszakított, teljesen helyreállították, és a Poeltenberg-hadosztály azonnal átkelt rajta, amikor egyszer csak Nagysalló környékéről ágyúdörgést hallottunk.

Gáspár és én azonnal a hídnál termettünk, és az egész lovasságnak valamennyi üteggel át kellett kelnie a hídon.

Ekkor jött Wysocki ezredestől⁹⁵ is a felhívás, hogy siessünk a segítségére, mivel túl gyenge ahhoz, hogy az ellenségnek ellen tudjon állni.⁹⁶

Hamis hírek által elringatva, az I. és III. hadtest egészen kedélyesen vonult aznapi kijelölt állásába, Nagysallóra és Málasra. A poggyászok, élelmiszeres szekerek nagyszámú siserehaddal előrementek, hogy az elcsigázott csapatok elől a legjobb [szállításokat] elfoglalják. Ezek észrevették az ellenséget és meghozták az első híreket annak előnyomulásáról. Ekkor a csapatok előresiettek, azonban az ellenség Nagysalló előtt már harcrendben állt.

Czillich alezredes⁹⁷ dandárja volt az első, amely a csatatérre érkezett, és amely egy órán keresztül egyedül foglalkoztatta az ellenséget, amíg a többi csapat megérkezett.

Az I. hadtest jobbra fejlődött fel, a III. pedig ettől balra és egyre erősebben folyt az ágyúharc.

A folyó másik oldalára érve felismertem, merre kell irányítani menetünket, és mivel Gáspár a menet siettetése érdekében a folyó túloldalán maradt, a Liptay-dandárt egy osztály Sándor-huszárral az úton Zselizre küldtem oldalunk fedezetére, egy osztály⁹⁸ gyalogság a hídnál maradt fedezetként, és a teljes lovasságot a lovas- és gyalogütegekkel ügetésben az irányt Nagysallótól balra véve előre küldtem. A gyalogságnak ugyanezen irányba kellett előnyomulnia oly gyorsan, ahogy csak lehet.

Nagysalló közelébe érve láttuk, hogy az ellenség még mindig szilárdan tartja magát a faluban, erre mindkét lovasüteget még gyorsabban előre küldtem, és a falut és a helység mögött álló csapatokat lövtem. Mire odakeveredtem, gyalogságunk már elfoglalta a falu felét, lövetésem hatására az ellenséges csapatok egyre inkább kivonultak a községből, és derék zászlóaljaink, különösen a 3. és 9.,⁹⁹ a Schwarzenberg-gyalogság 3. zászlóalja¹⁰⁰ folyamatosan rohantak utána. A községtől folyó harca legerősebb tüzelés dacára két óra hosszat tartott.

A VII. hadtest gyalogsága végül nagy időközökkel érkezett meg. Waldberg őrnagy¹⁰¹ dandárja a Kossuth-hadosztályból volt az első, s én az ellenség leghevesebb ágyú- és löpentyűtüze dacára

⁹⁴ Az ütközetre lásd: *Görgey* 1988. II. 30–34. o.; *Marzso* 1933. 183–185. o.; *Görgey* 1888. II. 164–169. o.; *Pongrácz* 1896. II. 123–130. o.; *Wysocki* 1993. 62–63. o.; *Klapka* 1986. 217–222. o.; *Sáfrány* 1941. 53–55. o. A feldunai hadtest 229–235. o.; Wohlgemuth, Klapka és Damjanich hadjelentéseit közli: Von er Revolution 345–349. o. Nagysándor József és Klapkát magyar fordításban közli: *Böhm – Farkas – Csikány* 1998. 118–121. o. Gáspár aznapi intézkedéseit és április 23-i hadjelentését közli: *Hermann* 2005. 149–151., 163–164. o. Görgei két jelentését közli: *Hermann* 2001. 314–317. o.

⁹⁵ Wysocki, Józef (1809–1873), lengyel emigráns, a magyarországi lengyel légió egyik szervezője, 1848. november 18-tól honvéd őrnagy, 1849. január 13-ól alezredes, februártól hadosztályparancsnok a bányászati, majd a részben ebből alakuló III. hadtestben. Március 8-tól ezredes, május 6-tól vezérőrnagy, a lengyel légió parancsnoka, 1849. júniusától a felső-magyarországi hadsereg parancsnoka. Emigrál.

⁹⁶ Wysocki a III. hadtest Kiss Pál és Leiningen-Westerburg Károly vezette dandárjaiból álló hadosztály parancsnoka volt. A segítségkérés tényét ő maga is említi emlékiratában. *Wysocki* 1993. 62. o.

⁹⁷ Czillich Ede (1812–1872), cs. kir. alszázados, 1848. október 1-jétől főszázados a 60. gyalogezred 3. zászlóaljában, decembertől a zászlóalj ideiglenes parancsnoka, 1849. február 9-től őrnagy. Április 7-től alezredes, dandár-, április 30-tól hadosztályparancsnok a III. hadtestben. Június 26-tól ezredes, július 17-től szolgálaton kívül. Várfogságot szenved.

⁹⁸ Azaz két század.

⁹⁹ Honvédzászlóalj.

¹⁰⁰ A volt cs. kir. 19. (Schwarzenberg) gyalogezred 3. zászlóalja. Az ezred két másik zászlóalja nem itthon állomásozott.

¹⁰¹ Waldberg Károly (1797–1884 után), kilépett cs. kir. őrnagy, 1848. szeptember 27-től honvéd őrnagy, a 15. honvéd zászlóalj parancsnoka, 1849. január 22-től dandárparancsnok a feldunai hadtestben, május 1-jétől alezredes, június 2-től ezredes, a hadügyminisztérium tábornoki osztályának vezetője. Várfogságot szenved.

a protestáns temetőben kiszedtettem a sírok fejfáit és azokkal egy előttünk lévő mély árkot, amely gátolta előhaladásunkat, Waldberg emberei által feltölttettem.

Miután az égő falu már bevétellett, az I. és III. hadtest lovasságának egy része egyszer már megpróbált, Nagysándor tábornok¹⁰² vezényletével tüzelésünk fedezete alatt egy megkerülést az ellenség jobb oldalába, azonban visszafordult. Ekkor Gáspár Poeltenberg ezredes vezetésével hat osztály huszárral, egy lovasüteggel hajtatta végre ezt a megkerülést, mire Nagysándor lovasságával ismét előre jött a megkerülésre, és Poeltenberggel együtt megtette azt.

Nagysándor erősen balra tartva és az ellenség elől egy domb által fedve Nagymálason át ment, és csak Farnádnál tűnt elő ismét.

Hogy az ellenséget, amely a község végénél még tartotta magát [elűzze¹⁰³], Gáspár most a Waldberg-dandárt Nagysallón át előreküldte, hogy támadja meg az ellenséget. Néhány szerencsés ágyúlövés elűzte a röppentyűket, és Waldberg megérkezésekor az ellenség teljesen elhagyta a községet.

Időt hagyunk Nagysándornak, és nem üldöztük azonnal az ellenséget, amely ezáltal lélegzethez jutott és jól használta fel az időt, és a főcsapatával szerencsésen megmenekült.

Amint ezt láttuk, gyorsan utána vetettük magunkat. Gáspár a gyalogsággal a magasatokon át Kismálas felé nyomult előre, én a többi hadtesttel való összeköttetés végett egy gyalogüteggel és egy lovasszázaddal az út mellett maradtam. Előrenyomulás közben elcsíptem két zászlóaljat, amelyek az erdőből jöttek ki és Kismálasnak tartottak, ezeket azonnal lövtem, szétszórta és vad menekülésben futottak a községbe, amelyben egy ellenséges egység állt röppentyűkkel és Gáspárt lőtte. Én gyorsan követtem őket, amikor is Gáspár megparancsolta nekem, hogy ne nyomuljak tovább előre, amíg nincs a helyszínen, amelynek az volt a következménye, hogy az ellenség összegyülekezhetett, elérte a falut, az ott álló ellenséges egységgel egyesült, és visszavonulását rendben folytatta.

Előnyomulásom közben egy lovasüteg és két szakasz Ferdinánd-huszár¹⁰⁴ csatlakozott hozzám a III. hadtestből. Később ezen hadtest más zászlóaljai is megérkeztek, és miután a tüzelés alapján láttam, hogy az ellenség egy része a szőlőhegyek felé vonul vissza, azonnal arra is irányítottam ezen csapatok menetét. Ekkor jött Wysocki ezredes, ezen csapatok parancsnoka, kérte a huszárszázadomat, mert neki a fél század Ferdinánd-huszáron kívül nem volt lovassága, így hát neki adtam, és ő továbbisietett a szőlőhegyek felé az ellenség üldözésére.

Gáspár Málásra érkezett, s én az üteggemmel oda-, és aztán rögvést a menekülő ellenség után siettem.

Gáspár reám várt, előtte azonban az ellenséget Málás felé nem túl gyorsan követve, nem vetette magát utána, így ez összegyülekezett és utóvédjét Farnádnál állította fel. Sőt, a lovasság leszállt a lováról. Ekkor egyszer csak megjelent e községnél Nagysándor; és Poeltenberg túl korán lövette az ellenséget, mire az ellenséges főcsapat, amely Farnád mögött állt, lovasságunkat szintén erősen lőtte. Erre az kénytelen volt visszavonulni a lövések hatóköréből.

Az ágyúkkal és az egy lovasszázaddal gyorsan utána siettünk és Farnádnál utolértük az ellenséget, a lovasságuk – Mengen-vértesek¹⁰⁵ – átgázolt a saját gyalogságukon, és rettenetesen nézett ki e helyen, mert letaposva feküdtek gyalogosok, lovasok és lovak, golyók által szét tépve, egymással keveredve, szerteszét. A szegény gyalogosok által a vértesekre szórt átkokat szörnyű volt hallani.

Nagysándor a saját lovasságával a községen át sietett az ellenség után. Poeltenberg megállt, hogy Gáspár parancsát bevérdje, én azonban magamhoz vettem három század huszárt és szétszórta két zászlóaljat és egy vértes csapatot, amely a Farnádnál lévő magaslatokra futott, hogy az erdőbe meneküljön. Hozzá még alig kétszáz lépésnyire voltam a gyalogságtól, amint egyszer csak

¹⁰² Nagysándor József (1804–1849), kilépett cs. kir. százados, 1848. június 19-től nemzetőr őrnagy, november 1-jétől alezredes, egy, többnyire nemzetőri alakulatokból álló dandárral Temesvár környékén működik. 1849. január 25-től ezredes, hadosztályparancsnok a bánági, majd a III. hadtestnél. A tavaszi hadjáratban a főserleg lovassági parancsnoka, április 7-től vezérőrnagy, a hónap végétől az I. hadtest parancsnoka. Az aradi vértanúk egyike.

¹⁰³ A tagmondat eredetijében nincs ige, de ez a kiegészítés tűnik logikusnak.

¹⁰⁴ A 3. (Ferdinand d'Este) huszárezredből, amely a III. hadtestben szolgált.

¹⁰⁵ A cs. kir. 4. (Mengen) vértesezed.

hátulról a fejünk fölött golyók csaptak le rájuk. A huszárok visszahőköltek, és én láttam, hogy Kossuth, gyalogságát maga mögött hagyva, elcsípett egy ráérősen álló úteget, és fejünk fölött a menekülő ellenségre lövetett vele.

A huszárok azonnal egyszerre csak mind oldalvást nyomultak, s még mielőtt Kossuthal leállítathattam volna a tüzelést és a huszárokat összegyűjthettem volna, a gyalogság sikeresen az erdőbe menekült, e csapatból csupán egyesével fogtunk el többeket egymás után, azonban egy völgyhasadékbán gyalogságot vettem észre. Jeney százados¹⁰⁶ alatt egy lovasszázadot odaugrattattam, és mintegy háromszáz fő azonnal letette fegyverét úgy, hogy ezen három lovasszázaddal mintegy négyszáz főnyi foglyot ejtettem.

Ha Kossuth nem olyan elhamarkodott, valószínűleg az egész csapatot elfogom, mivel a gyalogság már kezdte elhagjgálni fegyvereit.

Égészen közelről meg tudtam figyelni ezt a csapatot, s az ellenséges csapatok szégyenére kell mondanom, hogy nem egy tisztet lehetett hátul látni, hanem valamennyi megpróbált olyan gyorsan, ahogy csak lehet, elmenekülni, és a legénységet sorsára hagyta, amely úgy futott, mint egy csapatnyi fogolymadár. Én azonnal azt mondtam nekik: „Hol vannak a tisztjeitek?” –, mire többen rusztikusan annyit mondtak: „Flicklich” – azaz, elfutottak, s méghozzá derekasan menekültek.

Magában a faluban is csaknem minden házból tömegével hozták elő az elrejtőzött gyalogosokat és veteréseket is úgy, hogy egyedül a hadtest 800 főt, köztük két tisztet ejtett foglyul.

Az erdőbe nem tudtam a lovassággal utánuk menni, ezért visszanyargaltam, hogy Gáspárral a továbbiakat megbeszéljem, amikor hallottam, hogy Nagysándor már abbahagyta az üldözést és visszafelé jön. Kértem Gáspárt, hogy parancsolja meg azt¹⁰⁷ Nagysándornak, ő ezt nem akarta. Így a további üldözés és ezáltal az ellenség teljes megsemmisítése abbamaradt, mivel az minden irányba menekült, és nem állt meg előbb, mint amikor a Nyitra mögött volt, ahol a csapatok némi-leg összegyűlekeztek és pihentek, és aztán a Vág mögé vonultak vissza.

Klapka kemény küzdelem után a szőlőhegy mögé vetette vissza az ellenséget, ahonnan az szintén vad futásban elmenekült, és itt lovasság hiányában csak gyengén lehetett üldözni.

Ha Nagysándor és Poeltenberg előrébb haladt volna, kiterjeszkedvén a menekülők nagy részét elfoghatták volna.

A VII. hadtest gyalogsága mindig olyan gyorsan vonult, hogy közvetlenül a lovasság mögött érkezett meg, csaknem mindig ott voltak, és minden csapat mindig olyannyira égett a továbbnyomulás vágyától. Azonban sem Nagysándor, mint idősebb tábornok,¹⁰⁸ sem Gáspár nem értett az előny felhasználásához, hanem sajnos ismét a kiadott diszpozíció holt betűjéhez tartották magukat, ahol ez állt: „Ha az ellenség előnyomulna, vissza kell vetni, és a csapatok Nagysallót és Málást szállják meg, a VII. hadtest Zselizre megy” stb.¹⁰⁹

Ezért a csapatok kitűzött állomásaikra mentek vissza, és az ellenséget futni hagyták.

Ezt a hibát Görgei nem másként, mint így rótta meg a napiparancsban: „A lovasság mindig egyesülten működik és az üldözést nem hanyagolja, nehogy ismét az az eset forduljon elő, mint a nagysallói csatában, hogy Nagysándor gyenge üldözése révén az ellenség elmenekült.”¹¹⁰

Görgei főhadiszállása 19-én Léván volt, az ágyúörgés hallatán egy magaslatra ment fel, és úgy vélte, ez csak egy kis összecsapás, s miután egyetlen hadtesttől sem kapott jelentést, e hitében

¹⁰⁶ Jeney Károly (1811–1886), cs. kir. főhadnagy a 4. (Sándor) huszárezredben, 1848. október 19-től al-, majd 1849. január 9-étől főszázados. A 4. század parancsnoka, a tavaszi hadjáratban osztályparancsnok ezredében. Várfogságot szenved.

¹⁰⁷ Ti. az üldözést.

¹⁰⁸ Nagysándor rangban fiatalabb volt Gáspárnál, ugyanis Gáspár április 4-én, Nagysándor pedig április 7-én kapta meg a vezérőrnagyi kinevezését.

¹⁰⁹ A főszereg 1849. április 19-re kiadott diszpozíciója nem ismert. A Gáspár által április 18-án kiadott, 19-re szóló diszpozíció nem számolt összecsapással, de a hadtest főhadiszállását, a Kossuth-hadosztályt és a Weissl-hadoszlopát valóban Zselizre, míg a Poeltenberg-hadosztályt Szodóra és Mikolára rendelte. Magyar fordításban közli: Hermann 2005. 149. o.

¹¹⁰ Az említett napiparancs nem ismert, sőt, Görgei április 29-én az április 26-i komáromi csata kapcsán április 29-i napiparancsában úgy fogalmazott, hogy „a sarlói diadalmas nap megismétlése egyedül a két hadtest lovasságának energikus fellépésétől függött...” Magyar fordításban közli: Görgey 1888. II. 243–244. o.

megerősödött. – Mi azonban az ütközet hevében teljesen elfeledkeztünk erről, s mivel Görgei nem jelent meg, ez Málasnál feltűnt nekem, és Gáspár egy tisztet küldött a jelentéssel Lévára. Az azonban már nem találta ott Görgeit, hanem, mivel a tüzelés folytatódott, Görgei kíséretével Zsemlérre lovagolt, és kedélyesen ott maradt, és csak parancsörtisztinktől hallotta a csata szerencsés kimenetelét, és csak ekkor sajnálta, hogy nem lovagolt előre.

Ha Görgei a megfelelő pillanatban – és ez délután egy óra tájban volt – megjelent volna, megfelelő parancsokat adhatott volna, és senki sem akarta volna a parancsnokot játszani. Csupán jó, derék csapatainknak és néhány vezér elszántságának köszönhetjük, hogy legyőztünk egy 20 000 főnyi erejű, jó pozícióban – amelyet azonban nem tudott kihasználni – álló ellenséget.¹¹¹

Görgei a hadműveletek tervezésében nagyon lassú, az ütközetekben nagyon jó volt, jó áttekinthetőséggel, hidegvérrel bírt, és képes volt a döntő pillanatban a csapatokat oda rendelni, ahová a legszükségesebb volt. Ehhez elszánt bátorsággal rendelkezett, és gyakran maga vezette a csapatokat a leghevesebb tűzbe. Ekkor azonban valami megmagyarázhatatlan ok visszatartotta őt. Valószínűleg a Függetlenségi Nyilatkozat a hibás ezért, mivel az ütközetet megelőző estén a kormány egy futára érkezett, és ez tudathatott erről valamit, azonban mi csak Komáromban tudtuk meg a hírt egész bizonyossággal.¹¹²

A csatában erőnk 24 000 főnyi volt, ágyúinkban azonban duplája az ellenségnek, mivel egy hadseregben¹¹³ szokás szerint négy-hat dandárunk volt, és ezek mindegyikének volt egy, gyakran két, hét-nyolc lövegéből álló ütege, valamint minden hadseregnek egy tartalék ütege is.¹¹⁴

A küzdelemben részt vevő ellenség halottakban és sebesültekben 600 főt és 80 lovat veszített, fogságba esett tíz tiszt és több mint 2000 fő, valamint 60 ló.¹¹⁵

Több poggyászszekéren kívül zsákmányoltunk mintegy 3000 lőfegyvert, sok kardot, hátibőröndöt, legalább 200 gránátos kucsmát, magát gránátost azonban keveset ejtettük foglyul, annak bizonyítékaként, hogy a gránátos kucsma nem az ütközetbe, hanem díszelgésre való. És ott is igen nehéz a katona számára, ugyanígy a gyalogság gombos szárharisnyája is igen terhes, mivel több helyen észleltem, ahol golyók csapódtak be a tömegbe, és az előnyomulás során odalovagoltam, és mindannyiszor temérdek gombos szárharisnyát láttam ott heverni. Ütközben azonban mindenütt ilyenekre lelhettem, ami mutatja, hogy ez, különösen a menekülésnél akadályoz, és a legénység elhajította. A gombos szárharisnya jó télen, mivel a katonák rosszul vannak felruházva, azonban az ütközetben akadályt jelent.

Késő éjjel Zselizre érkezve, a községet már Liptay által megszállva találtuk, és a cirkáló huszárok már egy nagy, élelemmel, poggyással, fegyverrel stb. megrakott kocsi-szállítmányt – huszon-négy négyfogatos kincstári és harminc parasztszekeret –, amely Nagysallóból az ellenséges hadsereg után vonult, elfogtak. Ezen kívül még három tisztet és 100 legénységi állományút fogtak el.

A másik két hadtest Málason és Nagysallón táborozott le, és 20-án Komárom felé egy állomásonyira előrementek, mi Zselizen maradtunk hogy a hadtesttel¹¹⁶ egy magasságba jöjjünk.

¹¹¹ A Wohlgemuth vezette cs. kir. tartalék hadtest létszáma nagyjából 20 600 fő, 2600 ló és 55 löveg és röppentyű volt.

¹¹² Ludvig János képviselő és kormánybiztos, illetve Fekete László elnöki titkár április 17-én hozták meg Debrecenből a függetlenség és a trónfosztás kimondásának hírét.

¹¹³ Zám helyén az Armée szót használja, valójában azonban nem hadseregről, hanem hadtestről (Armeekorps) beszél.

¹¹⁴ A magyar sereg bevetett csapatainak létszáma nagyjából 24 000 fő, 6000 ló és 87 löveg volt.

¹¹⁵ A cs. kir. vereség a hivatalos kimutatás szerint 112 halott, 189 sebesült és 1237 fogoly katona, 37 elesett, 2 sebesült és 37 eltűnt ló volt. A magyar vereséget Görgei hadijelentése 300 főre, Klapka emlékirata 600 főre teszi. A VII. hadtest veresége 8 fő és 3 ló volt. Hermann 2005. 164. o.

¹¹⁶ Már mint a VII. hadtesttel.

[A kéméendi és kőhidgyarmati ütközet 1849. április 20-án]

21-én az I. és a III. hadtest Koltáig és Jászfaluig nyomult előre.¹¹⁷

A VII. Kéméndre ment. Odafele menet megtudtuk, hogy ezt a községet az ellenség meg szállta,¹¹⁸ ezért hát a lovasság egy része két lovasüteggel azonnal Poeltenberg ezredes vezérlete alatt kiküldetett az ellenség állásának jobbról történő megkerülésére. A gyalogság viszont a többi löveggel egyenesen nyomult előre, Bényhez érkezve néhány ellenséges lovaszt vettünk észre, ezért hát rögvest huszárok küldettek előre, akik azonnal összecsaptak a dzsidásokkal,¹¹⁹ eközben a tüzérség gyorsan utánuk nyomult és fedett állást foglalt, hogy ha az ellenség előnyomulna, azonnal előrejöhessen. A gyalogság e mögött állt fel.

Poeltenbergnek időt hagyunk az előrenyomulásra, és amikor láttuk, hogy már elég messzire jutott, mi is előrenyomultunk. Ekkor jött a jelentés a csatározó huszároktól, hogy mind erősebb ellenséges lovas csapatok nyomulnak előre, és hogy Kőhidgyarmat községből az ellenség erős oszlopokban nyomul előre. Én, miután Gáspár tábornok éppen nem volt ott, rögvest az egész tüzérséget a lovasság fedezete alatt gyorsan Kéménden túlra küldtem, amelyet az ellenséges lovasság kiűrtett, és ezt Gáspárnak azzal a kéréssel jelentettem, hogy a gyalogságot gyorsan küldje utánunk.

Miközben a lovassággal előrementem, Horváth alezredestől jött a jelentés, hogy ő portyázó csapatával Palknál a Garamon túl, Kéménddel átellenben áll, s hogy ő az ellenséget arról az oldalról nyugtalanítani fogja.

Még mielőtt a Kéménd mögötti magaslatra érhettem volna, Horváth alezredes, aki egészen a Garamig jött előre, tüzet nyitott a közeledő ellenségre.

Most előrehoztam az ágyúkat és az ellenséget – amely sebesen Kéménd felé előrenyomult – lövtem. Az ellenség egy része már kijött Kőhidgyarmatról, egy része azonban még előrenyomulóban volt a község mögött. Alig adtam le néhány lövést az ellenségre, amikor Poeltenberg is megjelent, és ágyúival lőtte azt.

Az ellenség előrehozott néhány üteget, és szintén igen erősen tüzelt, azonban három oldalról tűzbe fogva, és mivel golyóink nagyobb része belé csapódott, visszavonult a község mögé, s innen viszonzta a tüzet. Különösen Horvátot lőtte erősen, azonban hatástalanul. Mi követtük, azonban a község által fedve lévén, nem láttuk az ellenséget.

Bal oldalunkon egy mocsaras mező volt, amely egészen a községig húzódott, itt a tiroli vadászokat küldtem előre, megvizsgáltam a terepet és úgy találtam, hogy egyes lövegeket előrevihetünk. Ezért a két taracküteget azonnal előrehozattam, és itt, a szándékomat felismerő ellenség erős tüze közepette, s noha egyes lövegek elsüllyedtek a mocsárban, ám négy tarackot, majd nagy fáradtsággal még kettőt, olyanmire előreküldtem, hogy elérhették az ellenséget, és innen az ellenség oldalába lövtem velük, mire az ellenég feladta állását. Most a gyalogság és a lovasság is követte, és elfoglaltuk Kőhidgyarmatot.

Gáspár tábornok a gyorsan visszavonuló ellenséget csupán két osztály huszárral és egy fél üteggel lassan, azon kimondott paranccsal követtette, hogy csupán akkor löjjenek az ellenségre, ha az ismét előrenyomulna. A csapatok többi része Kéménd és Kőhidgyarmat között megállt.

¹¹⁷ Valójában április 20-án.

¹¹⁸ Ludwig Welden tábornaszernagy, az új cs. kir. fővezér április 17-én Esztergomba érve azonnal parancsot küldött Josip Jellačić tábornaszernagnak, aki Windisch-Grätz távozását követően a cs. kir. főszereg ideiglenes parancsnokságát látta el, hogy a II. hadtest Anton Csorich altábornagy vezette hadosztályát haladéktalanul küldje Esztergomba, ő maga pedig az I. és III. hadtesttel erélyesen támadja meg a Pest előtti magyar erőket. A Csorich-hadosztály április 18-án érkezett Esztergomba, annak Franz Wyss vezérőrnagy vezette dandárja április 19-én Kéméndre, utóbbinak egy Garamkövesdnél átkelt különítménye pedig Szalkára, az Ipoly völgybe nyomult előre. (A cél a Komárom felé tartó magyar főoszlop oldalba támadása lett volna.) A hadosztály Collredo-dandárja egyelőre Esztergomban maradt. Az április 19-i nagyszallói ütközetet követően, április 20-án Welden utasította a Wyss-dandárt, hogy vonuljon vissza Esztergomba, s rombolja le maga mögött a hajóhidat.

¹¹⁹ A cs. kir. főszereg állományába ekkor az I. (Civalart) dzsidásezred századai tartoztak, azonban az ezredtörténetük nem említi, hogy az ezred bármilyen alegysége részt vett volna az összecsapásban.

Horváth a Garam túlsópartján mindaddig követte az ellenséget, amíg lövegeivel elérhette, és este Palknál ütött táborn.

Gáspár, minden rábeszélésünk ellenére sem akart tovább előnyomulni, és azt mondta, hogy jobb oldalunk nincs eléggé biztosítva, és hogy a másik két hadtestet megverhetik, azonban mivel csupán egy kis, Komáromot ostromló hadtest állt a Zsitvánál, erre nem lehetett gondolni. Gáspár azonban habozó volt, és az ellenséges Csorich-hadosztály szerencsésen elkerülte sorsát.

Kőhidgyarmat mögött egy órányira, Párkány előtt megy a vasút, amely igen magasan és meredeken vezet, közlekedésre több száz lépésnyi távolságra egymástól ívelt hidak találhatók, ezeken a keskeny átjárókon kell mindenkinek átmennie.¹²⁰ Ha tehát gyorsan követjük az ellenséget, még ezek előtt beérhettük volna, és vagy erős, hidegfegyverrel vívott harcra került volna sor, vagy csupán egyes egyének menekülhettek volna meg a meredek vasúti töltésen, mivel a bejárat gyorsan bedugult, és emellett néhány lövegünk által lövettetett volna. Ott volt Párkány és mindjárt a Duna, és egy menekülő ellenség gyakran elvétí a hidat, és önmagát akadályozza annak megtalálásában, úgyhogy kevés fáradságra kerül elérni őt, és Esztergomot már másnap megszállhattuk volna.

Néhány zászlóaljat anélkül is a hegyen át előre küldtem, amelyek már közel értek a vasúthoz, és az ellenséget erről az oldalról oldalba foghatták, és amellet lovasságban túlerővel rendelkezünk. De Gáspár megfoghatatlan habozása miatt semmi sem történt, mint hogy szükségtelen és fárasztó harcrendben álltunk egészen estig, amikor is a legénységnek megengedték a főzetést.¹²¹

Az ellenség vesztesége holtakban két fő és egy ló volt, sebesültekből állítólag több tele szekérnyit vittek el.¹²²

Nekünk egy sebesült tüzérünk volt.

A Horváth portyázó csapat gyalogsága a Garamon áthajózott, lovasságával és tüzérségével Szentgyörgyre vonult és 25-én csatlakozott hozzánk.

Guyon tábornok,¹²³ akit már korábban Komárom erődparancsnokává neveztek ki, maga mellé vett egy század Császár-huszárt,¹²⁴ átvágta magát több ellenséges csapaton, több helyen átkelt a vizeken, és miután egy, egyetlen tisztből és 40 közbíróból álló ellenséges őrsöt elfogott, azonban szabadon kellett engednie őket, csupán fegyverüket vitte magával, s mindössze négyfőnyi veszteséggel a helyőrség és a lakosság örömrivalgása közepette megérkezett az erődbe.¹²⁵

Az erőd a gyenge parancsnokok és állandó viszályok miatt már közel állt a megadáshoz.¹²⁶

Guyon megérkezése új életet hozott, és örömmel láttak újra mindenhez, és azonnal intézkedések történtek, hogy helyreállítsák a Duna-hidat.

22-én Görgei főhadiszállása Komáromba jött, amely napon az I. és a III. hadtest Perbeténél és Gyalánál vert táborn.¹²⁷

23-án Komáromnál vonultak táborba, azonban miután előbb a hidakat mind helyre kellett állítaniuk, és a Zsitva kiöntött, erősen elfáradva és a vízen való átgázolástól egészen átázva későn érkeztek oda.

¹²⁰ Ekkor ugyanis már megkezdődtek a Pozsony–Pest közötti vasútvonal építési munkálatai, azonban csak a töltések és a hidak egy része készült el, a vasúti síneket még nem fektették fel.

¹²¹ Az útközetre lásd Gáspár aznapi hadijelentését, magyar fordításban közli: *Böhm – Farkas – Csikány* 1998. 119–120. o. és *Hermann* 2005. 152. o.

¹²² Az ellenséges veszteség nem ismert.

¹²³ Guyon, Richard (1813–1856), kilépett cs. kir. főhadnagy, 1848 szeptemberétől honvéd őrnagy, zászlóaljparancsnok, november 1-jétől ezredes, dandár-, majd hadosztályparancsnok a feldunai hadseregben, 1849. március 8-tól honvéd vezérőrnagy, Komárom várparancsnoka, 1849. június végétől a IV. hadtest parancsnoka, a temesvári csata után a főserg ideiglenes parancsnoka. Emigrál, Kursid/Hursid pasa néven török tábornok lesz.

¹²⁴ Az I. hadtesthez tartozó 1. (Császár) huszárezredből.

¹²⁵ 1849. április 20-án.

¹²⁶ Az erőd parancsnoka Török Ignác vezérőrnagy, a várőrség parancsnoka Kosztolányi Móric ezredes volt. A várparancsnokság erélytelenségéről szóló híreket az annak szinte valamennyi tagjával összevesző Puky Miklós kormánybiztos terjesztette.

¹²⁷ Görgei jelentése szerint aznap az I. és a III. hadtest is Komáromig nyomult előre. *Hermann* 2001. 317–318. o.

A VII. hadtest azt a megbízatást kapta, hogy Párkány felé felderítsen, az ellenség birtokában lévő, a Garamon átvezető kövesdi hidat lerombolja, és Kőbölkútra vonuljon.

Mivel már maga az ellenség lerombolta a hidat, Párkányt gyengén szállta meg, így csupán Kéménden hagyunk hátra egy osztagot, Párkány felé egy kis csapatot küldtünk előre, a maradék pedig Kőbölkútra vonult.

Itt némi, a környéken fel-alá kószáló legénységen kívül ismét sok ellenséges poggyász- és élelmiszeres szekeret fogtunk el.

E parancs figyelmen kívül hagyása és az ellenségnek 21-én elmaradt üldözése miatt Gáspárt szigorúan felelősségre vonták, mire Gáspár rossz egészségi állapotát ürügyül hozva, szabadságot kért és 25-én azt meg is kapta.¹²⁸

23-án az előző napra rendelt felderítést kellett végrehajtani.

Az ellenség kiűrtette Párkányt, és a dunai hajóhidat átvontatta Esztergomba.

Párkányt lovasság szállta meg, és a hid ez oldali állandó részét Kudelkay főhadnagy¹²⁹ által az éj folyamán leégettetem, hogy az ellenséget megfosszam attól a lehetőségtől, hogy azt ismét gyorsan helyreállíthassa.¹³⁰

Bátorkeszibe vonultunk és megszálltuk Kőbölkutat.

24-én a VII. hadtest Perbetére vonult, Párkányt vadászokkal szállta meg, akik az ellenség elvonulását követően azonnal a Dunán átkeltek Esztergomba, s minden poggyászt, amit az ellenség hátrahagyott, áthoztak a Dunán.¹³¹

Az ellenségnek itt elég ideje és alkalma volt arra, hogy mindent elszállítson, ám ennek ellenére sok kincstári javat hátrahagyott, és a Komáromnál lévő fősereghez vonult, és így igen sok érték került a kezünkbe.

25-én pihenőnapot tartottunk, és az volt a feladatunk, hogy Érsekújvár felé megfigyeljük a környéket, s ha az ellenség onnan előre akar na nyomulni, feltartóztatassuk.

Gáspár helyett e napon Poeltenberg ezredes vette át a VII. hadtest parancsnokságát.¹³²

Görgei úgy vélte, hogy a Nagysallónál megvert ellenség összegyülekezik és ismét előrenyomul; amire az nem is gondolt, mivel ezen csapatokat olyan páni félelem fogta el, hogy egy részüket csak Pozsonyban, egy részüket pedig csak Nagyszombaton lehetett összegyűjteni, s csak kisebb csapatok maradtak a Vág mentén, és később ezek is visszahúzódtak.

Ha a fővezérség jobban értesült lett volna, más utasításokat ad ki, és egy kisebb csapat elegendő lett volna e vidék megfigyelésére.

Nyitra felett ellenséges osztagok mutatkoztak, amelyek, mint később megtudtuk, a nagysallói csata után vettek a felső vidékre, és a főcsapatukkal történő egyesülés végett jöttek lefelé.

Annak érdekében, hogy ezeket gyorsan eltávolítsuk a környékről, és Léván lévő raktárunkat fedezzük, Horváth alezredest ismét kiküldtük egy nyolc gyalogszázból, egy osztály Miklós-huszárból és négy lövegből álló portyázó csapattal.¹³³

¹²⁸ Görgei április 21-én utasította Gáspárt, hogy aznap Esztergom felé hajtson végre erőltetett kémszemlét, de Gáspár ezt elmulasztotta. Görgei ezért április 21-én felelősségre vonta, mire Gáspár azzal védekezett, hogy Horváth János alezredest jelentése szerint az ellenség maga rombolta le a kövesdi hidat, s a beérkező hírszerzői jelentések szerint kiűrtette Párkányt és Esztergomba vonult vissza. Miután az ellenség kiűrtette a környéket, s így az biztossá vált, ő maga az anélkül is igen elfáradt csapatokat kímélni akarta. Gáspár jelentését magyar fordításban közli: *Hermann* 2005. 156. o. – Gáspár április 24-én Perbetéről írott előterjesztésében kért szabadságot, illetve békealkalmazást, s ezt Görgei még aznap engedélyezte számára. Gáspár kérvényét közli: *Hermann* 2005. 168. o. Görgei válaszáat közli: *Gáspár* 1867. 36. o.

¹²⁹ Kudelkay Ferenc (1817–1875), a 4. (Sándor) huszárezred tizedese, 1848. december 15-étől hadnagy, 1849. január 9-től főhadnagy, végül alszázados ezredénél. A szabadságharc után besorozzák, később főhadnagyi rangig viszi a cs. kir. hadseregben.

¹³⁰ Április 22-én éjjel 10 órakor. Gáspár jelentését magyar fordításban közli: *Hermann* 2005. 165–166. o.

¹³¹ Gáspár erről szóló jelentését magyar fordításban közli: *Hermann* 2005. 167. o.

¹³² A VII. hadtest április 25-i napiparancsát (és valamennyi aznap kelt beadványát) még Gáspár írta alá, az április 27-ét már Poeltenberg; ez utóbbiban közölte a hadtesttel a parancsnokság átvételét. Gáspár intézkedéseit magyar fordításban közli: *Hermann* 2005. 169–170. o., Poeltenberg napiparancsát lásd: HL 1848-49. 24/286.

¹³³ A gyalogságot a 60. (Wasa) gyalogezred 1. zászlóalja és a 39. honvédszászlóalj két százada alkotta. Lásd erre Gáspár jelentését, magyar fordításban közli: *Hermann* 2005. 167. o.

[A komáromi csata 1849. április 26-án]

26-án a VII. hadtest azt az utasítást kapta, hogy legyen kész a Komáromba történő elvonulásra.

Miután azon beküldött jelentéseink, hogy az ellenségről mit sem hallani és látni, nem használtak, személyesen akartam Görgeivel beszélni, hogy előrevigyen minket, mivel e napokban harcban reménykedtünk, és nem szívesen maradtunk volna tétlenül hátra.

Félúton már óriási ágyúzást láttam Komárom egész félkörében, és Görgei egy nyargoncával találkoztam, aki fáradt lován alig bírt továbbmenni, mivel immáron két órája erősen nyargalt azzal a paranccsal, hogy a VII. hadtest azonnal induljon el, és gyorsan siessen Komáromba, mivel a hadtest időben való érkezésétől függ a nap sorsa. Ekkor reggel tíz óra volt. Mivel a nyargonc nem tudott továbbmenni, megfordultam, azt mondván neki, hogy jelentse, miszerint találkozott velem, hogy én visszasiettem, és a hadtest menetét sürgettetem. Bár csaknem két órányi homokos és hegyes út volt mögöttem, így is tizenegy órakor Perbetére értem, és még mielőtt ezt Poeltenbergnek jelentettem volna, kiadattam a jelet az elvonulásra. Ám csak tizenkét órakor tudtunk elindulni, mivel a parancsnokok mindent kényelmesen csináltak.¹³⁴

A lovasság az ágyúkkal azonnal előreküldetett, Szentpéteren azonban Poeltenberg megállt. Előrelovagoltam, hogy a hidakat megvizsgáljam, ekkor jött az újabb parancs, hogy gyorsan előressiessünk, és aztán megint egy újabb ilyen értelmű parancs. Mivel azonban senki sem mutatkozott, és a lovasság már régen utolérhetett volna, ismét visszasiettem, és a községben mindenkit csinosan összevissza futkározni, pihenni vagy nyugodni láttam. Azonnal elindítottam a lovasságot, megküldtem Poeltenbergnek a parancsokat, és a lovassággal és a tüzérséggel, miután csaknem végig ügetésben és vágatásban lovagoltam, a Dunán át öt órakor értem a többi csapathoz.¹³⁵

Görgeinél jelentkezvén, azt mondta nekem: „Kár, hogy visszament, itt igen jól használhattam volna Önt.” – Poeltenberg szintén rövidesen megjött, a gyalogság viszont csak este nyolc és kilenc óra között érkezett meg.

25-én a haditanácsban úgy határoztak, hogy Klapka és Damjanich a 26-ra virradó éjjel átkelnek a hídon, és a VIII. hadtest – Komárom helyőrsége – tartalékként követi őket.¹³⁶

Klapkának a I. hadtesttel az újszónyi és monostori ellenséges ütegeket kellett elfoglalnia, azután pedig harcrendben felvonulni és megállni.

Ütegek nemcsak ott voltak, hanem Öszölynél is, és a sáncok előtt lévőket lövés nélkül foglalták el, szörnyű mészárlás zajlott, mert az elkeseredett honvédek mindenkit puskatussal leütöttek vagy szuronnal ledöfték.¹³⁷

Az ellenség a sáncokban hat 18 és 24 fontost és két mozsart, és még sok más tüzérségi szert veszített, valamint mintegy 300 halottat és sebesültet és 500 foglyot.

E gyors győzelem által elragadva, a csapatok, amint elkezdett hajnalodni, minden ponton a visszavonuló ellenség után rohantak, és az ellenséget mindenütt visszavetették – mindenki csupán az ellenség után törekedett és elfeledkezett az elővigyázatosságról, és mindkét szárny és a hát szabadon maradt.

¹³⁴ A Poeltenberg által aznap kiadott diszpozíciót lásd: MNL. OL. Görgey-lt. Hadparancs-jkv. №. 516.

¹³⁵ Görgei napkeltekor, Bayer József ezredes, tábornoki főnök 9 óra tájban küldött futárt Poeltenberghez, hogy hadtestével azonnal induljon meg Komáromba. Poeltenberg sietett, ahogy lehetett, de csak délután 3 óra tájban ért a két huszázrezreddel és lovasütegeivel a Duna jobb partjára. (A tavaszi esőzések és áradások miatt a Komáromba vezető utakat néhol közel egy méteres víz borította, a Dunán történő átkeléskor a Görgei által rög-tönzött szükséghid egyszer majdnem elszakadt, s meg kellett erősíteni). Lásd erre: *Görgey* 1888. II. 228–241. o. és *Görgey* 1988. II. 38–39., 45. o.

¹³⁶ Valójában a VIII. hadtestből csak négy gyalogzászlóalj vett részt a támadásban, Guyon Richárd vezérőrnagy vezetésével.

¹³⁷ Lásd erre Knezić Károly ezredes jelentését, közli: Von der Revolution 361–362. o. Lásd még: *Bobik* 1870. 91–104. o.

Jól tudták, hogy Budáról még nem minden csapat érkezett meg, és hogy ezek felvonulóban vannak,¹³⁸ és mégis csupán egy, két zászlóaljból és egy huszárosztályból álló csapatot állítottak ki Mocsá felé Beöthy őrnagy¹³⁹ alatt.

Már elmúlt déli tizenkét óra, amikor egyszerszak a bal oldalunkban megjelent Schlik gróf¹⁴⁰ nagy létszámú lovassággal. A Hannover- és a Koburg-huszárokat¹⁴¹ vetették gyorsan ellene, azonban túl késő volt, és a korábbi küzdelemtől elfáradt huszárok kénytelenek voltak a nagy kárt elkerülendő menekülni, az ellenséges lovasságtól üzelve, az erőd ágyúinak és előműveinek fedezetébe húzódní. Itt aztán az ellenséges lovasok erős ágyútűzzel fogadtattak és most ők menekültek vissza, és a Ferdinánd- és Császár-huszárok, meg a lengyel dzsidások¹⁴² üldözték őket. Ez csaknem az előnyomuló hadsereg hátában történt, mire az feladta az elért előnyöket és az erőd felé húzódtott vissza.

Beöthy őrnagy, a lovasság által cserbenhagyatva, nem tudta elég gyorsan bevonni a csatárláncát, és mivel még gyakorlatlan csapatok voltak, nem gyűltek gomolyba, hanem egyesével futottak vissza, és így összekaszabolták őket.¹⁴³

Saját 26. zászlóalja, amelyet a lovasság visszavetésekör tömegben előrevezetett az ellenség ellen, több rohamot szerencsésen visszavert, és mivel az ellenség többször megkísérelte az e zászlóalj elleni rohamot, rendben vonult vissza, és a lovasságunk üldözéséből visszatérőknek néhány sortűzet intézett az oldalába.

Az ellenséges lovasság sokat veszített, a miénk sem kevesebbet.

Schlik most egyesült a főerővel, amely Győr felé teljes visszavonulásban volt – csapataink ismét előnyomultak, azonban újabb összecsapásra nem került sor.

Az ellenség még megszállva tartotta az ácsi erdőt és az ettől jobbra lévő magaslatokat, a mi előcsapataink az ellenséghez egészen közel foglaltak állást, a többi csapatok harcrendben táboroztak az erőd lövegeinek hatókörében.¹⁴⁴

Ebben az állásban találtuk a hadsereget és azonnal az első vonalba meneteltünk, mivel azonban az ellenség teljesen természetesen módon semmi jelét nem mutatta annak, hogy támadna, így mi is Őszöynél táborba vonultunk.

Ha már korán reggel elrendelték volna a kiindulásunkat, éppen a döntő pillanatban jelentünk volna meg, és a nap eldöntőbb lett volna, mint így volt.

Másnap a tábornak főnökéhez, Bayer ezredeshez mentem, és megkérdeztem, miért nem hoztak bennünket előbb előre, azt mondta, Görgei akarta így. Őt is megkérdeztem, és azt mondtam még, hogy ha itt lettünk volna, valamivel előrébb állanánk. Azt válaszolta: „Igen, ha korábban tudtam volna, hogy semmi sincs a Vágnál; nem lehet mindent előre kiszámítani.”

27-én dél felé a VII. hadtest egy része, miközben mindenki csatakészen állt, felderítést végzett az Ácsig terjedő vidéken, és azt az ellenség által teljesen elhagyatva találta.

¹³⁸ Ti. a Buda alól elnyomuló ellenséges főerők.

¹³⁹ Beöthy György (180–1875), 1848. június 13-tól főhadnagy a 10. honvédzászlóaljnál. Szeptember 24-től százados a 26. honvédzászlóaljnál, december végétől az alakulat parancsnoka. 1849. március 13-tól őrnagy május 25-től alezredes. Várfogságot szenved.

¹⁴⁰ Schlik von Bassano und Weisskirchen, Franz Joseph Heinrich, gróf (1785–1862), cs. kir. altábornagy, Krakkó kormányzója, az 1848. december 6-án Galiciából betört önálló cs. kir. hadtest, később a III., majd I. hadtest parancsnoka. A szabadságharc leverése után lovassági tábornokká léptetik elő. 1854-ben a 4. hadsereg parancsnokává, egyben Galícia és Bukovina főhadparancsnokává nevezik ki, 1859-ben az itáliai 2. hadsereg parancsnoka.

¹⁴¹ A volt cs. kir. 2. huszárezred viselte a hannoveri király, a 8. pedig Koburg herceg nevét.

¹⁴² A Lengyel Légio 1. dzsidásrezredének 1. százada.

¹⁴³ Ez valójában nem a 26. (hevesi), hanem a szintén e szárnyon harcoló 47. (zalai) honvédzászlóaljjal történt.

¹⁴⁴ A komáromi csatáról szóló részjelentések közül a következők ismertek: Klapka György, hely és dátum nélkül, HL 1848–49. 24/255., közli: Von der Revolution 359–360. o., magyar fordításban: *Böhm – Palotai* 1955. 199–200. o.; Knezić Károly, Komárom, 1849. április 27., uo. 24/351. közli: Von der Revolution 361–362. o.; Damjanich János, Komárom, 1849. április 28. uo. 24/413.; Nagysándor József vezérőrnagy, lovassági főparancsnok, Komárom, 1849. április 29. uo. 24/470. Dipold Antal alezredes, az I. hadtest dandárparancsnoka, Tata, 1849. április 30., uo. 24/608. Molnár Ferdinánd alezredes és Bayer József ezredes jelentéseit közli: *Hermann* 2001. 34–327. o. A csatára lásd még: *Görgey* 1888. II. 226–242. o.; *Klapka* 1986. 224–229. o.; *Görgey* 1988. II. 36–46. o.; *Wysocki* 1993. 63. o.

Az ácsi erdőben, ahol az ostrom alatt az ellenség laboratóriuma és depositoriuma volt, néhány beszögezett nehézlöveget és mozsarat, hozzá sok ágyútalpat, mintegy 4000 lapátot és más sáncszekert, valamint nagy mennyiségű töltött bombát, ürgolyót és ágyúgolyót találtunk.¹⁴⁵

Az ellenség vesztesége 26-án halottakban, sebesültekben és foglyokban 1500 fő és 100 ló fölött volt, a mi veszteségünk halottakban és sebesültekben mintegy 500 fő és néhány ló volt.¹⁴⁶

E napon honvédeink ismét megmutatták, hogy noha fiatal, de vitéz katonák, mivel voltak egyes csapatok, amelyek igazi halálmegegyezéssel, bátorsággal, anélkül, hogy egyetlen lövést leadtak volna, a tüzelő ellenség ellen nyomultak és annak ütegeit elfoglalták; itt és ott más, jobb parancsnokok ezekkel a csapatokkal Európát rémületbe ejthették volna. Azonban oly sok parancsnok és tiszt habozott, a főparancsnokság – amelynek minden elhatározáshoz több napra volt szüksége, és aztán az egyszer meghozottól nem hagyta magát eltántorítani – határozatlanságának hátrányosan kellett hatnia a hadműveletekre és a hadseregre.

Görgei az ütközetben mindig a helyén volt és gyors volt, azonban a hadművelleti tervek megalkotásánál igen lassú és határozatlan, ezt eme csata után is látni lehetett. Ha a VII. hadtestet nem hagyta volna három mérföldnyire¹⁴⁷ tétlenül állni, az ellenséget másnap üldöztette volna, gyors utána nyomulásunk következtében minden más fordulatot vehetett volna. Így azonban egy halom más haszontalan dolog, amelyre később is lett volna idő, korábban végeztetett el.

27-én korán reggel helyett csak délben, a legnagyobb melegben történt meg a felderítés, és még akkor sem szállták meg a fontos pontot, Ács falut.

28-án reggel a komáromi helyőrség az Öregvárba vonult tábori misére, amelyen minden magas rangú tiszt részt vett, azonban a táborban állomásozó csapatok közül kevés jelent meg, mivel erre a parancsot vagy egyáltalán nem, vagy későn adták ki.

A mise után a csapatokat tömegbe alakították, közvetlenül a pavilon előtt, és Mednyánszky báró főlelkész¹⁴⁸ felolvasta Magyarország Függetlenségi Nyilatkozatát.

Ez azonban olyan gyenge hangon történt, hogy még az erkély alatt állók is alig hallhatták.

E lelkész körül azonban több, főleg fiatal tiszt állt, és ezek részéről e fontos okmány felolvasását és néhány kimondott szót követően háromszoros „Éljen” hangzott, mire a csapatok anélkül, hogy tudták volna miért, kötelességszerűen szintén megismételték a háromszoros „Éljen”-t.¹⁴⁹

A dolog megtörtént, helyesen vagy helytelenül, jól vagy rosszul, ez a csapatoknak, különösen a vezéreknél ugyanaz volt. Sok tiszt kezdettől fogva nem értette, hogy ennek a lépésnek milyen következményei lehetnek, míg végül szemeik kinyíltak. Akkor mindenki azzal az agyrémmel vigasztalta magát, hogy Franciaország és Anglia Magyarországot felveszi a többi szabad ország közé, és a terjesztett hamis hírekre és saját népükre támaszkodtak. Ez utóbbi sokat tett, azonban nem úgy alkalmaztatott, ahogyan alkalmazni kellett volna.

Görgei nem értett egyet a kormány ezen lépésével, azonban követte a parancsot és ezáltal nagyobb összetartást hozott az egész dologba.

E kihirdetés után Poeltenberg mi, idősebb tisztek felszólítottuk, hogy beszéljen Görgeivel, és mondja meg neki, hogy mi ezzel a Függetlenségi Nyilatkozattal egyáltalán nem értünk egyet, és

¹⁴⁵ A zsákmányra lásd Bayer József ezredes 1849. április 29-i jelentését Kossuthhoz, közli: *Hermann* 2001. 329–330. o.

¹⁴⁶ Ludwig Welden tábornagya a hadsereg teljes veszteségét 600 főre becsülte; ám ez csak a foglyok száma lehetett. KA AFA Karton 1830. Hauptarmee. unter Welden, 1849-4-630. A magyar oldalon az I. hadtest vesztesége 23 halott, 37 sebesült, 21 eltűnt, 32 ló volt; a III. és a VIII. hadtestről nincsenek adataink. Egy dátum nélküli orvosi kimutatás szerint a hadsereg 120 sebesültet veszített, de ebben a III. hadtest egyes alakulatai nem szerepelnek. HL 1748-49. 24/257.

¹⁴⁷ Zámibelly nyilván a korszakban általánosan használt osztrák postamérőföldben (7585,9 méter) számolt, azaz nagyjából 22-23 kilométernyi távolságra gondolt.

¹⁴⁸ Mednyánszky Cézár, báró (1824–1857), lelkész, 1849. január 5-én Vácott csatlakozik a feldunai hadtesthez, tábori lelkész, majd a hadügyminisztérium hadlelkész osztályának vezetője. Emigrál, öngyilkos lesz.

¹⁴⁹ Valójában április 29-én történt az ünnepély. *Szinnyei* 1887. 95. o. A 64. honvédszászlóalj parancskönyve, 1849. január 1. – 1849. június 14. MNL OL R 51. II. sorozat. №. 8. Az ünnepélyre lásd még Klapka napiparancsát: HL 1848–49. 24/513.

ezért erről megbeszélést kell folytatni a kormánnyal, különben mi elhagyjuk a szolgálatot; mi V. Ferdinánd királyt akarjuk szolgálni, a köztársaságot azonban nem.¹⁵⁰

Görgei azt válaszolta, hogy miután most Kossuthal amúgy is találkozni fog, előterjesztésünket szóba fogja hozni.¹⁵¹

A kormányzat azonban már korábban értesült a tisztek rossz hangulatáról, és egyszer csak jött a hadügyminisztérium rendelete, hogy mindenkivel, aki kilép a szolgálatból, vagy más módon elhagyja azt, vagy kivonja magát abból, rögtönítélettel fog bánni.¹⁵²

Mégis, sok tisztt egymás után kivonta magát a szolgálat alól, minden lehetséges módon, nagyjából betegként, hogy ne kelljen szolgálniuk – ez volt a hadserege harmadik és utolsó megtisztulása azon tisztektől, akikre a jelen pillanatban kevésbé lehetett számítani.¹⁵³

A kormányzatot elbizakodottá tették azon csekély előnyök, amelyeket néhány csatában és ütközetben elértünk, hagyta elragadtatni magát, és merész elhatározást hozott a Függetlenségi Nyilatkozatról, és azt merészelt mondani: „A hadsereg erőszakolta ki.”¹⁵⁴

A hadseregnek erről sejtése sem volt, és az erről szóló hírtől meglepődött, mivel a hadsereg mindig a törvényes úton akart maradni. Azonban az idő örvényétől elragadtatva, nem akarta meghazudtolni a kormányt, hallgatott, és az utolsó pillanatig tette a dolgát. Ha jobban alkalmazták volna a hadsereget, még nagyobb tetteit mesélhetnénk, és Magyarország nem ilyen szegénytelen véget ért volna.

Magyarország mindig királyhoz volt szokva és nem volt még érett a köztársaságra, ezt a kormányrúdnál állóknak jobban kellett volna megítélniük és mérlegelniük – azonban ezáltal akarták a néptől, a hadseregtől elvenni azt, hogy a királlyal történő megegyezésért az utolsó lépést tegye. A kormányzat megtudta, hogy azt mondtuk, „mindenkit átűzünk a határon és tárgyalunk”, és így gátat kellett ez elé vetniük. Ez sikerült – ám Magyarország szerencsétlenségére sikerült.

28-án délután a bátrak legbátrabbjait az ország által alapított kitüntetés második és harmadik osztályával tüntették ki. Ahol egész egységek tüntették ki magukat, zászlajukra harmadik osztályú érdemrendet tűztek.¹⁵⁵

Ez az aktus kezdetben igen felemelő volt, végül azonban nevetségessé fajult, mivel minden egyes magas rangúnak megvolt a maga támogatója, és ezek egyesével előnyben részesültek vagy önmagukat tolták előtérbe, és kitüntették őket, ami elégedetlenséget szült, és némelyek leszakították jól megérdemelt kitüntetésüket, mivel néhányan, akik nem voltak tűzben, szintén felékesítették.

Görgei maga tűzte fel minden egyes személyre az érdemrendet, és ez alkalommal mindenkinek mondott valami dicsérőt.

Görgeit a kormányzóelnök az újonnan alakított minisztérium hadügyminiszterének választotta ki, mivel azonban nem akarta elhagyni a hadsereget, helyettesévé Damjanich tábornokot nevezte ki. Ezen derék harcos azonban elutazása előtt kocsijának felborulása következtében eltörte egyik lábát, és így Görgei Klapka tábornokot küldte Debrecenbe.¹⁵⁶

E baleset révén a hadsereg két szeretett és jó vezérétől fosztott meg, ami nagy veszteséget okozott számára.

Damjanichot szerették és becsülték a csapatai, és szavára a legnagyobb tűzbe mentek, ő maga is vitéz, és a tűzben hűvös lévén, sokat tehetett. Magatartásában szintúgy: mindenkinek teljesen

¹⁵⁰ A Függetlenségi Nyilatkozat érintetlenül hagyta az államformát, azaz Magyarország megmaradt királyságnak.

¹⁵¹ Poeltenberg a cs. kir. hadbíróság előtt védekezésében nem említette ezt az indítványt, ami így valószínűleg el sem hangzott.

¹⁵² Ilyen rendeletnek nincs semmilyen írásos nyoma.

¹⁵³ A trónfosztás és a függetlenség kimondása után alig néhányan távoztak, igaz, mindazok, akik április közepétől valamilyen oknál fogva visszavonultak vagy békealkalmazást kértek, később a cs. kir. hadbíróság előtt azzal védekeztek, hogy mindezt azért tették, mert nem értettek együtt az országgyűlési határozatokkal. Lásd erre: *Bona* 2015. I. 38–41. o. és II. 630–631. o.; *Hermann* 2016. 80–91. o.

¹⁵⁴ Kossuth valóban azzal érvelt a képviselőház április 13-i zárt ülésén, hogy maga a hadsereg kívánja a trónfosztás kimondását.

¹⁵⁵ A kitüntetésekre és előléptetésekre lásd Görgei április 29-i és 30-i napiparancsait. MNL OL Görgey-lt. b/45/b. fasc.

¹⁵⁶ Damjanich 1849. április 28-án törte el a lábát.

szárazon szemébe mondta az igazságot, és Görgői valószínűleg azért választotta e posztra, hogy egy felvigyázóval és egy vetélytárral kevesebb legyen. A szerencsétlenség még inkább kapóra jött Görgőinek és még egy riválisától megszabadulhatott.

Klapka igen járatos volt a haditervek gyártásában, s ha a tábornok főnöke lett volna, néhány dolog nem történt volna meg, és néhány általa adott vagy javasolt tervet sajnos elvetettek.

Őt is szerették a csapatai és vezetése alatt ők is tűzbe mentek, noha a tűzben kevés hidegvért tanúsított, s gyakran megzavarodott.

Nagysándor és Leiningen tábornok vette át e két hadtest parancsnokságát.¹⁵⁷

Mindkét tábornok vitéz és elszánt volt, azonban nem voltak vezérek.

Görgői teljesen feladta a legnagyobb rendetlenségben visszavonuló ellenség üldözését, s elhárította, hogy mielőtt a további hadműveleteket megkezdené, Budát veszi be, amire Kossuth egyik levele is erősen indíthatta, aki szívesen székelt volna zavartalanul Pesten.¹⁵⁸

Előterjesztéseink és kéréseink ellenére nem adták fel ezt a határozatot, hanem időt hagytak az ellenségnek, hogy összegyűjtse romjait, és teljes nyugalomban szervezhesse újra magát.

A pillanatot elmulasztották, és soha többé nem jött vissza. Ha az ellenséget a csatát követő másnap vagy harmadnap azonnal szabályosan üldöztük volna, csak Bécs falain túl gyűjthette volna magát először össze, mivel az ellenséges hadsereg a parasztok és utazók vallomásai szerint a legnagyobb rendetlenségben hátrált Sopronig és Bruckig,¹⁵⁹ és csak kisebb egységeket hagyott hátra a mosoni és soproni úton, és csak amikor egyáltalán nem üldöztük, küldött vissza nagyobb egységeket.

Az általunk előterjesztett haditerv az volt, hogy a főerővel Győrön és Mosonon, egy mellékoszloppal pedig – amely egy kisebb egységet Stájerország felé küldött volna – Bécs és Sopronon át Bécshely felé előnyomulunk.

A Csallóközben és Nagyszombat felé az ott állomásozó csapatoknak csupán tüntetniük kellett volna, s aztán észrevenniük az alkalmat, és bevenniük Pozsonyt és Nagyszombatot.

Aulichnak kellett volna hadtestével Budát ostromzár alatt tartania. Asbóthnak és Kmetynek, és minden nélkülözhető erőnek pedig gyorsmenetekben utánunk vonulni.¹⁶⁰ Azonban e tervre egyáltalán nem hallgattak, hanem a meghozott határozatnál maradtak, és 29-én az I. és a III. hadtest Buda felé vonult. A VII. hadtest Komárom előtt maradt, és 30-án Ácsra, Győr felé ment, onnan azonnal hírszerzőket és járőröket küldött ki, akik az éj folyamán azt a hírt hozták, hogy Győr gyengén van megszállva.

A VII. hadtest utasításában azt a parancsot kapta, hogy május 3-án mindenáron foglalja el Győrt, ott szilárdan tartsa magát és Moson felé portyázzon, és foglalkoztassa az ellenséget.

E hadtesttel egy magasságban, a Csallóközben Kosztolányi ezredesnek¹⁶¹ kellett egy erős hadosztállal előnyomulnia, és Horvát alezredesnek Érsekújvárnál át kellett kelnie a Nyitrán, a Vágon Sempténél kieroszakolni az átkelést, és lehetőség szerint megszállni Nagyszombatot.¹⁶²

¹⁵⁷ Nagysándor József vezérőrnagy, aki addig a hadsereg egyesített lovasságának parancsnoka volt, az I. hadtestet vette át. Damjanich utódja a III. hadtest élén azonban nem Leiningen-Westerburg Károly ezredes, hanem Knezić Károly vezérőrnagy lett. Leiningen csak 1849. június 20-án, a peredi csata első napján vette át tőle a hadtestparancsnokságot.

¹⁵⁸ Kossuth említett levele nem ismert, azonban több, egymástól független forrás is megerősíti, hogy Kossuth valóban kérte Buda visszafoglalását Görgeitől. Így Vukovics Sebő kormánybiztos emlékirata mellett Bayer József, valamint egy ismeretlen, a főhadiszálláson szolgáló tiszt visszaemlékezése is említi a levelet. Vukovics 1982. 67. o.; Katona 1989. (Bayer) 54. o.; Clauser 1938. 217. o.

¹⁵⁹ Nem a Lajta melletti, hanem a csallóközi Bruckról van szó.

¹⁶⁰ Az április 29-i haditanácsan Klapka György tábornok érvelt a hadsereg visszafordítása mellett, Bayer a Bécs felé történő előnyomulást pártolta. A részletekre lásd: Hermann 1999. 253–312. o.

¹⁶¹ Kosztolányi Móric (1806–1884), cs. kir. százados, 1848. augusztus 27-től honvéd őrnagy, a dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség parancsnoka, október 30-tól honvéd alezredes, 1849. január 28-tól ezredes. Komáromi kapituláns.

¹⁶² Az 1849. április 30-án kiadott diszpozíciót magyar fordításban közli: Hermann 1998. 240–242. o.

A bányavárosokban álló Görgői Ármin őrnagynak¹⁶³ Horváthtal összeköttetésbe kellett lépnie és Lipótvár, valamint a Vág-völgy felé előnyomulnia.

Ezen előnyomulásoknak meg kellett téveszteniük az ellenséget első mozdulatunkról, és őt arra kellett kényszeríteniük, hogy megossa erejét, ami sikerült is, mivel minden veszélyeztetett pontra csapatokat küldött és így sehol sem tett szert előnyre. Mi sem nyertünk semmit, azonban mindenhol sakkban tartottuk az ellenséget, mivel sokkal erősebbnek tartott bennünket, mint amilyenek valójában voltunk.

Hogy a hadműveleteket összefüggésükben mondjam el, vissza kell térnem a Pest előttiekre.

Aulich és Asbóth folyamatosan nyugtalanították a Pesten és Pestnél táborozó ellenséget, és szerencsésen megtévesztették azt a főszereg mozgását illetően.

Welden altábornagy¹⁶⁴ átvette az ellenséges hadsereg parancsnokságát Windisch-Grätz tábornagytól,¹⁶⁵ és feladta Pestet, és a képzett és bátor Hentzi tábornok¹⁶⁶ parancsnoksága alatt megszállta a kis budai erődöt.

23-án az utolsó ellenséges csapatok is elhagyták Pestet, és 24-én Aulich megszállta azt.

A hajóhidat az ellenség leégette,¹⁶⁷ a Lánchíd az erőd lövegeinek hatókörében feküdt, így Budával nem lehetett összeköttetésünk.

Jellačić bán 12 000 emberrel sietett le Eszék felé, mivel a Bánságban és a Bácskában csapataink nagy előnyöket értek el, és Szlavónia veszélyeztetve volt.

A Kmety-hadosztály Pest megszállását követően Vácról Szobra vonult, ahol Luczenbacher Pál nagyiparos¹⁶⁸ hajóival átszállította azt a Dunán, megszállta Esztergomot és Párkányt, és a két hadtest Buda felé történő menetéhez csatlakozott.

Aulich azt az utasítást kapta, hogy Csepel-szigetnél verjen hidat a Dunán, amely az ellenségnek e munka megzavarására irányuló minden törekvése ellenére sikerült.¹⁶⁹

Ekképpen Buda egyszerre minden oldalról körülzárvá volt.

¹⁶³ Görgey Ármin (1812–1877), Görgei Artúr bátyja, kilépett cs. kir. hadnagy, 1848. november 29-től százados a Lőcsén szerveződő 19. honvédszászlóaljban, 1849. április 8-tól őrnagy, különítményparancsnok, július 13-tól alezredes, augusztus 4-től feldunai hadsereg tábornoki főnöke. Várfogságot szenved.

¹⁶⁴ Valójában tábornagyt (Feldzeugmeister), nem pedig altábornagy (Feldmarschall-Lieutenant). – Welden von Hartmann, Ludwig Franz von, báró (1782–1853), cs. kir. altábornagy, 1848-ban a dél-tiroli, majd a Padova és Velence környéki csapatok parancsnoka, novembertől Bécs katonai és politikai kormányzója, 1849-ben tábornagyt, április 12-től május 30-ig a magyarországi cs. kir. hadsereg fővezére, majd ismét Bécs kormányzója.

¹⁶⁵ I. Ferenc József 1849. április 6-án rendelte Olmützbe Windisch-Grätzet, aki április 14-én adta át a cs. kir. főszereg parancsnokságát Jellačićnak és utazott Olmützbe. Ludwig Weldent a császár április 12-én nevezte ki a magyarországi hadsereg fővezérévé, aki április 20-án érkezett meg a budai főhadiszállásra.

¹⁶⁶ Hentzi von Arthurm, Heinrich (1785–1849), 1848 tavaszától cs. kir. vezérőrnagy, krakkói dandárparancsnok, 1848. augusztus 17-től Pétervárad várparancsnoka, a parancsnokságot szeptember 26-án veszi át. Október 22-én árulás vádjával letartóztatják, majd Budapestre szállítják. 1849. januárjában jelentkezik Windisch-Grätznel, aki a budai vár parancsnokává nevezi ki. 1849. május 4–21. között védelmezi a várat Görgei seregével szemben. A május 21-i döntő rohamban halálos sebet kap.

¹⁶⁷ 1849. április 24-én hajnali 3 és 4 óra között.

¹⁶⁸ Luczenbacher Pál, kereskedő, 1878-ban nemességet kap, később főrendiházi tag.

¹⁶⁹ 1849. április 29-én. Dispositions-Protokoll der ungarischen Insurgentenarmee Görgei vom 28-ten April bis 3-ten July 1849. HL 1848–49. 36/192a. №. 431/v.

BIBLIOGRÁFIA

- Bobik* 1870. *Bobik Gusztáv*: A komáromi éji támadás. In: A honvédménház könyve. Szerk. *Tóth Kálmán*. Pest, 1870. 91–104. o.
- Bona* 1998–1999. I–III. *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I. k. A-Gy. Budapest, 1998.; II. k. H-Q. Budapest, 1998.; III. k. P-Zs. Budapest, 1999.
- Bona* 2008–2009. I–II. *Bona Gábor*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2008–2009.
- Bona* 2015. I–II. *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Negyedik bővített kiadás. I–II. k. Miskolc, 2015.
- Böhm – Farkas – Csikány* 1998. Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. *Farkas Gyöngyi*. Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat ford. *Böhm Jakab*. A bevezető tanulmányt írta *Csikány Tamás*. Budapest, 1998.
- Böhm – Palotai* 1955. *Böhm Jakab – Palotai István*: Iratok a komáromi várról az 1848–49-es szabadságharcban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 68. (1955) 2. sz. 184–202. o.
- Bulla – Zámbelli* 1894. *Bulla György – Zámbelli [sic!] Lajos*: Pöltenberg és a kápolnai csata. Klapka tbk. czáfolatául. Kolozsvár, 1894.
- Clauser* 1938. *Clauser Mihály*: Egykorú kézirat Budavár 1849. évi visszafoglalásáról. *Magyar Katonai Szemle*, 1938/2.
- Csikány* 1996. *Csikány Tamás*: A hatvani ütközet. In: A tavaszi hadjárat. Szerk. *Horváth László*. (Az 1996. március 14-i tudományos konferencia anyaga). Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 13. Hatvan, 1996. 49–64. o.
- Duka* 1992. *Pelyach István*: Egy korszakzáró és áruló-mítoszt teremtő fegyverletétel. (Duka Tivadar emlékirata a világosi fegyverletételről) *Aetas*, 1992/1–2. sz. 158–172. o.
- Duka* 1997. *Hermann Róbert*: Duka Tivadar visszaemlékezése. *Fons*, 4. (1997) 2. sz. 149–178. o.
- A feldunai hadtest A feldunai hadtest visszavonulásának és az 1849. évi tavaszi hadjáratnak története. Budapest, 1925.
- Fischer Wellenborn* 1897. *Carl Fischer von Wellenborn*: Graf Civalart-Uhlanen in den Jahren 1848 und 1849. Wien, 1897.
- Görgey* 1885–1888. I–III. *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. Budapest, 1885–1888. I–III. k.
- Görgey* 1988. I–II. *Görgey Artúr*: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. S. a. r. *Katona Tamás*. I–II. k. Budapest, 1988.
- Hermann* 1995. *Hermann Róbert*: A drávai hadtest hadműveleti naplója. In: Hadtörténelmi tanulmányok. Zalai Gyűjtemény 36/I. Szerk. *Molnár András*. Zalaegerszeg, 1995. 165–210. o.
- Hermann* 1998. *Hermann Róbert*: Győr város és megye hadtörténete 1848–49-ben. Győr, 1998.

- Hermann* 1999. *Hermann Róbert*: Egy „végzetes” döntés születése. Magyar haditervek Gödöllőtől Komáromig 1849. április 7–29. *Századok*, 133. (1999) 253–312. o.
- Hermann* 2001. Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849. S. a. r. *Hermann Róbert*. Budapest, 2001.
- Hermann* 2005. *Hermann Róbert*: Gáspár András honvédtábornok. Kecskeméti a szabadságharcban IV. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Katona József Múzeuma. Kecskemét, 2005.
- Hermann* 2010. *Hermann Róbert*: A magyar hadsereg az 1849. április 26-i komáromi csatában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 123. (2010) 3. sz. 985–1004. o.
- Hermann* 2016. *Hermann Róbert*: Görgei és a trónfosztás. In: Komárom a szabadságharcban 1848–49. Válogatás a Komáromi Napok történész konferenciáinak előadásából 1992–2016. Szerk. Kiss Vendel és Számadó Emese. Komárom, 2016. 53–94. o.
- Hermann – Csikány* 1996. *Csikány Tamás – Hermann Róbert*: Okmánytár a hatvani ütközet történetéhez. In: A tavaszi hadjárat. (Az 1996. március 14-i tudományos konferencia anyaga). Szerk. Horváth László. (Hatvani Lajos Múzeum Füzetek 13.) Hatvan, 1996. 145–164. o.
- Hermann – Kucza* 2002. *Hermann Róbert – Kucza Péter*: 1848–1849. Szabadságharc a Tápióvidéken. – A tápióbicskei ütközet. Nagykáta, 2002.
- Gáspár* 1867. *Gáspár Endre*: Czáfolat. *A Honvéd*, 1867. 36. o.
- Katona* 1989. Budavár bevételének emlékezete 1849. Szerk. *Katona Tamás*. S. a. r. *Hermann Róbert, Pelyach István és Tirts Tamás*. Budapest, 1989.
- Katona* é. n. Az aradi vértanúk. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, é. n.⁴.
- KLÖM XIV. Kossuth Lajos összes munkái. XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. S. a. r. *Barta István*. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai.) Budapest, 1953.
- Kocziczka* 1851. *Franz Kocziczka*: Die Winter-Campagne des Grafen Schlik'schen Armeekorps 1848–49. Olmütz, 1850.
- Lázár* 2002. *Lázár Balázs*: A Pest alatti harcok 1849. április 10. és 21. között. *Hadtörténelmi Közlemények*, 115. (2002) 3. sz. 740–783. o.
- Marzsó* 1933. *Marzsó Lóránt*: Töredékek egy magyar huszár százados 1849. évi naplójából. *Magyar Katonai Szemle*, 1933/6.
- Rupprecht von Virtsolog* 1871. Coloman Rupprecht von Virtsolog: Geschichte des k. k. 60. Linien-Infanterie-Regimentes gegenwärtig Gustav Prinz von Wasa. Wien, 1871.
- Sáfrány* 1941. Sáfrány Mihály „Miskolci Ref. Lyceumot” végzett diák, az 1848–49. szabadságharcban önként részt vett honvédtüzér hadnagy, később lelkipásztor emlékiratai. Összeállította vitéz *Sáfrány Géza* ny. altábornagy. Miskolc, 1941.
- Szinnyei* 1887. *Szinnyei József*: Komárom 1848–49-ben. (Napló-jegyzetek). Budapest, 1887. [Reprint kiadás. Komárom, 2000.]
- Thurzó* 1888. *Thurzó Miklós*: Kmethy [sic!] György. Hazánk. Szerk. *Abafi Lajos*. X. k. Budapest, 1888. 112–129. o.
- Vukovics* 1982. Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re. S. a. r. *Katona Tamás*. Budapest, 1982.

Wysocki 1993. Együtt a szabadságért 1848–1849. Józef Wysocki tábornok emlékiratai. A magyarországi lengyel légió részvétele az 1848-as szabadságharc hadjárataiban. Ford. és s. a. r. stb. *Kovács István*. Az okmánytár iratait összeállította *Kovács István* és *Hermann Róbert*. Budapest, 1993.

LEVÉLTÁRI ÉS KÉZIRATTÁRI FORRÁSOK

KA AFA	Kriegsarchiv, Wien, Alte Feldakten
II. Armeekorps	Karton 1870. II. Armeekorps unter Wrbn, später Csorich. 1849-4-49.
HL	Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
Görgei napiparancsa	Görgei napiparancsa. Vác, 1849. április 12. Másolat az eredeti tiszta- tról. A Kmety-hadosztálynak küldött példány. 266/v. 1848/49 21/263. és Kivonatos másolat, Gáspár záradékával. Uo., 1848-49. 21/269.
1848–49.	HL Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai.
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár
Görgey-lt.	P 295. A Görgey-család levéltára
Hadparancs jkv.	Görgey-lt. b/35. fasc. Az 1848–49. magyar feldunai, utóbb VII. hadtest (Görgei Artúr, Gáspár, Pöltenberg tábornokok) eredeti hadparancs jegyzőkönyve. Dispositions Protokoll
Iktatókönyv	Görgey-lt. b/31. fasc. Az 1848/9. magyar feldunai, utóbb VII-ik hadtest (Móga, Görgei Artúr, Gáspár, Pöltenberg tábornokok) eredeti ig- tatókönyve [sic!]
R 31.	R 31. Naplók, feljegyzések
R 51.	R. 51. Parancskönyvek.
OSzK Kt.	Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára
<i>Dudás</i> 1848–1849.	<i>Dudás Ödön</i> : A magyar hadsereg tisztkara 1848–1849-ben. Fol. Hung. 1368. 653–694. f.
<i>Pongrácz</i> 1896.	Pongrácz István 1848–49-es naplójának 1896-os átdolgozása. Oct. Hung 1142.

Róbert Hermann

HONVÉD COLONEL LAJOS ZÁMBELLY'S MEMOIR ON THE SPRING CAMPAIGN

Summary

Hundreds of diaries and memoirs have survived and have been published on the history of the 1848–49 Hungarian Revolution and War of Independence, but some important works among them are still unpublished. Among the partly unpublished memoirs we can find that of Colonel Lajos Zám-belly, who was staff officer at the Corps of Upper Danube, then at the Seventh Corps, and served for a while as chief of staff. The paper presents the Hungarian translation of the part relating the first victory of the Spring Campaign, namely the Battle at Hatvan on 2 April 1849.

Lajos Zám-belly was born in Szeged in 1815, as the son of retired Imperial-Royal Hussar Major József Zám-belly and Terézia Biber. He served in the Imperial-Royal Army from 1829. He was already a sub-captain in 1848 when his unit, the Fourth Hussar Regiment bearing the name of Alexander, heir to the throne of Russia, was ordered to return to Hungary from Vienna. He took part in the battles at Pákozd, Schwechat and Kápolna, as well as in many other clashes. From 25 January 1849 he served as major in his regiment, he was lieutenant general from 9 February, and from 19 February he served as brigade commander at the Felduna Corps, later the Seventh Corps. He was chief of staff of the corps between 12 April and 20 June, with the ranks of a Honvéd Colonel from 25 May. Following a short sick leave he was appointed commander of an independent brigade from mid-July in Baja, then, during the last days of the war, he was temporary commander of the Seventh Corps for a week. He protested against the capitulation to the Russians during the meeting of the war council at Arad on 11 August, and suggested that the army capitulated to the Austrians.

He had to face the Imperial–Royal court-martial in Arad and was sentenced to imprisonment in a fortress. He was imprisoned in Olmütz, and was let free in 1851. In 1863–1864 he got involved in the independence plot of Pál Almásy and István Nedeczky, and for this reason he was sentenced again. After the political compromise in 1867 he returned to Hungary, and worked as the director of the jail in Vác, and later in the jail in Ilava. He died in Nagytétény on 6 February 1901. His memory is still kept alive there.

He started writing his memoirs during his first imprisonment in Olmütz, and finished it during his second term, again in Olmütz. His memoir has almost ten printed sheets, and is one of the most informative reminiscences related to the independence war. No other such detailed memoir is known which speaks about the Felduna, Corps, later the Seventh Corps. This publication presents the chapter relating the events of the Spring Campaign of April 1849.

Róbert Hermann

ERINNERUNGEN VON HONVÉD-OBERST LAJOS ZÁMBELLY AN DEN FRÜHJAHRSFELDZUG

Resümee

Über die Geschichte der Revolution und des Freiheitskampfes von 1848–49 sind mehrere Hundert Tagebücher und Erinnerungen erhalten geblieben und veröffentlicht worden, aber bedeutende Werke stehen bis heute nur in Manuskriptform zur Verfügung. Zu den teilweise unveröffentlichten Erinnerungen gehört auch die vom tapferen Obersten Lajos Zám-belly, Stabsoffizier des Armeekorps an der Oberrn Donau, später des VII. Korps und eine Zeit lang Generalstabschef dieses Korps. In dieser Studie veröffentlichen wir die Übersetzung desjenigen Teils, der sich auf den ersten Sieg des Frühjahrsfeldzugs, die Schlacht bei Hatvan (Hottwan) am 2. April, bezieht.

Lajos Zám-belly wurde im Jahr 1815 in Szeged (Szegedin) als Sohn von k. k. Husarenmajor a. D. József Zám-belly und Terézia Biber geboren. Er diente ab 1829 in der k. k. Armee und war im Jahr 1848, als sein Verband, das den Namen des russischen Kronprinzen Alexander tragende 4. Husarenregiment nach Ungarn zurückbeordert wurde, bereits Zweite Rittmeister. Er nahm an den Schlachten bei Pákozd, Schwechat und Kápolna und an mehreren kleinen Gefechten teil. Ab

dem 25. Januar 1849 war er in seinem Regiment Major, ab dem 9. Februar Oberstleutnant und ab dem 19. Februar Brigadekommandant im Oberen Donaukorps, später im VII. Korps. Zwischen dem 12. April und dem 20. Juni war er Generalstabschef des Korps und hatte ab dem 25. Mai den Dienstgrad eines Honvéd-Oberst inne. Nach einem kurzen krankheitsbedingten Urlaub war er ab Mitte Juli Kommandant einer eigenständigen Brigade in Baja (Frankenstadt) und schließlich in den letzten Tagen eine Woche hindurch temporärer Kommandant des VII. Korps. Beim Kriegsrat in Arad am 11. August protestierte er gegen die Waffennstreckung vor den Russen und schlug vor, dass die Armee vor den Österreichern kapituliert.

In Arad wurde er vor ein k. k. Kriegsgericht gestellt und zu einer Fehrgesangsarrest verurteilt, die er in Olmütz verbüßte. Er kam im Jahr 1851 auf freien Fuß. In den Jahren 1863–1864 war er in die Unabhängigkeitsverschwörung von Pál Almásy und István Nedeczky verstrickt, weshalb er erneut verurteilt wurde. Im Anschluss an den Ausgleich kehrte er nach Ungarn zurück und war Direktor des Gefängnisses in Vác (Waitzen), später in Illava (Illau). Er starb am 6. Februar 1901 in Nagytétény (Großteting), wo sein Andenken auch heute noch gewahrt wird.

Mit dem Verfassen seiner Memoiren begann er noch während seiner ersten Haft in Olmütz, und er beendete sie während seiner zweiten Haft, ebenfalls in Olmütz. Die Memoiren, die in gedruckter Form fast zehn Bänden ausmachen, sind eine der informativsten Erinnerungen in Bezug auf den Freiheitskampf. Über die Geschichte des Oberen Donau-, später VII. Korps kennen wir keine Erinnerungen, die ähnlich ausführlich sind. In der vorliegenden Studie wird das Kapitel über den Frühjahrsfeldzug vom April 1849 veröffentlicht.

Róbert Hermann

MÉMOIRES DU COLONEL DE L'ARMÉE HONGROISE LAJOS ZÁMBELLY SUR LA CAMPAGNE DE PRINTEMPS

Résumé

Plusieurs centaines de journaux intimes et de mémoires furent conservés et publiés sur l'histoire de la révolution et de la guerre d'indépendance de 1848–1849, mais certains travaux importants sont toujours en manuscrit. Font partie des mémoires partiellement inédits, les mémoires du colonel Lajos Zámberly qui fut officier supérieur du corps d'armée du Haut-Danube et du 7e corps d'armée dont il fut également le chef d'état-major pendant quelque temps. De ses mémoires, nous publions ici la traduction de la partie relative à la bataille de Hatvan du 2 avril qui a apporté la première victoire de la campagne de printemps.

Fils de Terézia Biber et de József Zámberly, commandant de hussards impérial-royal à la retraite, Lajos Zámberly est né en 1815 à Szeged. Il a servi dans l'armée impériale-royale à partir de 1829. Il était déjà adjoint au capitaine en 1848, lorsque son unité, le 4e régiment de hussards portant le nom Alexandre, héritier du trône russe fut envoyé de Vienne en Hongrie. Il a participé aux batailles de Pákozd, de Schwechat et de Kápolna, ainsi qu'à plusieurs affrontements de moindre importance. Il fut nommé commandant de son régiment le 25 janvier 1849, lieutenant-colonel le 9 février et général de brigade le 19 février. Il a occupé cette dernière fonction dans le corps d'armée du Haut-Danube, devenu plus tard le 7e corps d'armée. Entre le 12 avril et le 20 juin, il fut chef d'état-major de ce corps d'armée, à partir du 25 mai au rang de colonel de l'armée hongroise. Après un bref congé de maladie, il a été, dès la mi-juillet, général d'une brigade autonome à Baja. Dans les derniers jours de la guerre d'indépendance, il fut commandant par intérim du 7e corps d'armée. Lors du conseil de guerre d'Arad du 11 août, il a protesté contre la reddition de l'armée devant les Russes en préconisant une reddition devant les Autrichiens.

Il fut traduit devant un tribunal militaire impérial-royal à Arad qui l'a condamné à la détention dans une enceinte fortifiée. Il a purgé sa peine à Olomouc avant d'être libéré en 1851. En 1863–1864, il fut impliqué dans un complot pour l'indépendance organisé par Pál Almásy et István Nedeczky, ce qui lui a valu une nouvelle condamnation. Il a pu rentrer au pays après le Compromis. Il a ensuite

été nommé directeur de prison à Vác, puis à Ilava. Il est décédé le 6 février 1901 dans la commune de Nagytétény qui rend régulièrement hommage à sa mémoire.

Il a commencé à rédiger ses mémoires durant sa première détention à Olomouc. Il les a terminés lors de sa deuxième détention au même endroit. Ses mémoires de près de dix cahiers comptent parmi les mémoires les plus informatifs sur la guerre d'indépendance. Quant à l'histoire du corps d'armée du Haut-Danube devenu plus tard le 7e corps d'armée, nous ne connaissons pas de mémoires plus détaillés que les siens. Nous publions ici le chapitre relatif à la campagne de printemps d'avril 1849.

Роберт Германн

МЕМУАР ПОЛКОВНИКА ЛАЙОШ ЗАМБЕЛЛИ О ВЕСЕННЕМ ВОЕННОМ ПОХОДЕ

Резюме

Об истории революции и борьбе за свободу 1848–49 годов было опубликовано и сохранено более сотни дневников, мемуаров, однако важные до сегодняшнего дня работы находятся в рукописном виде. К числу отчасти неопубликованных воспоминаний относится мемуар верхнедунайского полковника, затем штаб-офицера, витязя VII. Корпуса, бывшего в одно время начальником генерального штаба Лайош Замбелли, из которого здесь публикуется часть перевода касающегося первой победы весеннего похода, в битве у города Хатван 2-ого апреля.

Лайош Замбелли родился в 1815-ом году в Сегеде. Ребенком отставного императорского и королевского гусарского майора Иосиф Замбелли и Терезы Бибер. С 1829-ого года он служил в императорской и королевской армии, в 1848-ом году, когда 4-ый гусарский полк подразделения – названный именем наследника русского трона, Александром – был отозван домой из Вены в Венгрию, он был уже капитаном. Он участвовал в битвах при городе Пакозд, Швехат и Каполна, и во многих более мелких схватках. С 25-ого января 1849 года он был в ранге майора своего полка, с 9-ого февраля подполковником, с 19-ого командиром комендатуры верхнедунайского, а позже VII. корпуса. Между 12-им апрелем и 20-ым июнем он был начальником генерального штаба, а с 25-ого мая был в ранге полковника армии. После короткого срока отпуска по болезни с середины июля был командиром независимой бригады в городе Байя, а затем в течение недели в последние дни временным командиром VII. корпуса. Он возражал против сдачи оружия перед русскими на военном совете в городе Арад 11-ого августа, и предлагал, капитуляцию армии перед австрийцами.

Он предстал перед императорским и королевским военным судом в городе Арад и был приговорен к тюремному заключению в крепость. Он был заключен в тюрьме в крепости города Оломоуц, откуда был освобожден в 1851 году. В 1863–1864 годах он был вовлечен в заговор за так называемую независимость Пал Алмашши и Иштван Недецки, так что был осужден снова. После соглашения между Австрией и Венгрией он вернулся домой, а затем был директором тюрьмы городов Вац и Илава. Он умер 6-ого февраля 1901 года в Надьтень, где и до сегодняшнего дня хранят его память.

Он начал писать свои мемуары ещё во время своего первого заключения, в городе Оломоуц, и закончил во время своего второго осуждения, также в Оломоуц. Эти мемуары, состоящие из почти десяти напечатанных листов бумаги, являются одним из наиболее информативных мемуаров о борьбе за свободу. Мы не знаем аналогичного детального мемуара описывающего историю верхнедунайского и VII. корпуса. Настоящее сообщение публикуется в главе, посвященной весеннему военному походу в апреле 1849 года.

A PANCISOVAI POLGÁRMESTER JELENTÉSE AZ 1914. SZEPTEMBER 10-I ESEMÉNYEKRŐL

A *Hadtörténelmi Közlemények* 2015/3. számában tanulmányt közöltem a pancsovai pánikról: a Temes parti város 1914. szeptember 10-i indokolatlan katonai kiürítéséről és annak következményeiről.¹ A botrányos esetet katonai részről szigorú vizsgálat követte – erről szintén szó esett az említett tanulmányban. De természetesen az állami tisztviselőknek is számot kellett adniuk az események alatt tanúsított magatartásukról. Az itt közreadandó dokumentum Pancsova akkori polgármesterének, dr. Radda Ignácnak a belügyminiszter számára készült jelentése saját tevékenységéről. A jelentés másolatban maradt fenn, méghozzá Bánlaky (Breit) Józsefnek a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irathagyatékában.² Bánlaky tábornok a Nagy Háborúról írott terjedelmes kéziratában fontos szerepet szánt a pancsovai pánik történetének, ami érthető, hiszen ő maga a korabeli események egyik főszereplője volt. Irathagyatékában a pancsovai polgármester jelentésének másolatán kívül még több más, az ügygel kapcsolatban álló dokumentum másolata is megtalálható. Nyilvánvaló, hogy a neves hadtörténész alapos kutatásokat folytatott a történetek, és egyúttal saját szerepének tisztázása érdekében, mivel – mint azt a fentebb hivatkozott tanulmányomban megírtam – méltatlan támadásként értékelte mindazt, amit egykori tevékenységéről a Hadilevéltár első világháborús sorozatának vonatkozó kötete írt.³

Radda polgármester jelentése azon túl, hogy részletesen bemutatja saját cselekedeteit, tartalmaz egy sor érdekes részletet is. Megítélésem szerint külön figyelmet érdemel az az indoklás, amellyel a polgármester megmagyarázza, miért hagyta el ő is a városi hivatalok és intézmények evakuálása alkalmával Pancsovát. Ez a lépése annál is inkább feltűnő, mivel ellentétben áll azzal a belügyminiszteri rendelettel, melyet a polgármester – saját állítása szerint – éppen az események előtti napon, azaz szeptember 9-én kapott kézhez, és amelynek értelmében be kellett volna várnia a megszálló ellenséges haderő katonáit, hogy átadhassa nekik a várost. Sajnálatos módon ilyen tartalmú belügyminiszteri rendelet a korabeli Belügyi Közlönyben nem található, azaz valószínűleg nem publikus rendeletről volt szó. Szerepel viszont a nevezett közlönyben egy *miniszterelnöki* rendelet, amely tárgyát tekintve megfelel a Radda polgármester által említett jogszabálynak, mégis bizonyos, hogy nem ezt kaphatta kézhez a városi közigazgatás első embere: a Tisza István miniszterelnök által szignált rendelet ugyanis október 3-án – azaz a pancsovai *sajnálatos események* után három héttel – kelt. Minden jel szerint tehát a kormányfő jónak látta, hogy a csak belső használatra szánt eredeti BM rendeletet nyilvános formában és kor-

¹ Pollmann Ferenc: Az 1914. szeptemberi bánági szerb betörés (a pancsovai pánik). *Hadtörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 3. sz. 709–719. o.

² Breit József: A magyar nemzet hadtörténelme. Az 1914–1918. évi világháború története, különös tekintettel a magyar csapatok teljesítményeire. Kézirat. HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye, 769.

³ A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. V. k. Budapest, 1932.

mányrendeletként újra kiadassa. Erre alighanem az készíthette, hogy a határszéli települések (főleg az északkeleti és a déli vármegyékben) a háború menetének a Monarchiára nézve kedvezőtlen alakulása folytán kénytelenek voltak szembenézni az idegen megszállás eshetőségével.⁴

A vonatkozó rendelet (7364/1914. M.E.) címe szerint az „állami, törvényhatósági és községi hatóságok (hivatalok)” magatartását volt hivatva szabályozni „ellenséges megszállás esetében”, valójában azonban főleg azt tartalmazta, mit kell tenniük a nevezett hatóságoknak még a megszállás megtörténte előtt. Az *ellenséges megszállás közvetlen veszélye* esetén – ennek beálltáról az érintettek rendszerint felsőbb hatóságaiktól kaptak értesítést, de akár maguk is megkérdezhették róla a legközelebbi katonai parancsnokot (ez esetben feltétlenül írásbeli választ kellett tőle kérniük!) – gondoskodni kell az „állami és egyéb közjavak” biztonságba helyezéséről. Ezt követően a hatóságok tagjai elhagyhatják a székhelyüket, ám mindez nem vonatkozik a közrend fenntartásáért felelős közegekre: nekik be kell várniuk a megszállókat, akik tőlük a rendőri igazgatást *esetleg* átveszik. Ugyanakkor a rendelet szerint a „városok polgármesterei, valamint a nagy- és kisközségek bírái és jegyzői vagy mindezek helyettesei még ilyenkor sem távozhhatnak, hanem az ellenséggel való esetleges tárgyalások vagy közvetítés végett az ellenséges megszállás egész időtartama alatt helyükön maradni kötelesek.” A későbbiek folyamán a rendelet módosításakor (9103/1914. M.E.) a helyben maradni köteles személyek köre tovább bővült a kórházak személyzetével is.

Érdeemes figyelni arra, hogy – amennyiben a pancsovai polgármester híven tolmácsolja jelentésében az általunk máshonnan egyelőre nem megismerhető BM rendeletet – némi eltérés van a polgármesterektől elvárt magatartás tekintetében a belügyminiszteri, illetve a miniszterelnöki rendelet között. Az előbbi ugyanis csak addig tiltja számukra a település elhagyását, amíg az ellenség be nem érkezik, az utóbbi ellenben teljesen!

Radda polgármester mindenesetre nem várta be az egyébként soha meg nem érkező megszállókat és úgy döntött, hogy elhagyja a várost. Indoklásának legfőbb eleme, hogy a szerbek – mindenekelőtt a komitácsik, de a reguláris csapatok is – a „hazai sajtónak hivatalos híradása szerint” nem tartják be „a nemzetközi jognak sőt az emberségnek legprimitívebb törvényeit sem.” Éppen ezért félő, hogy ő is „a nemzetközi jognak meg nem felelő embertelen bánásmódban” részesülne a részükről. Tény, hogy szeptember elején már javában folyt az osztrák-magyar–szerb *propagandaháború* is, melybe az ellenfelek a lövészárkokban folyó küzdelemhez hasonló vehemenciával vetették bele magukat. Ráadásul a komitácsiktól való félelem már jóval a háború kitörése előtt hatással volt mind a katonákra, mind a civil lakosságra. A rettegett szerb irreguláris harcosok démonizálása nyilvánvalóan hozzájárult a különösen a világháború első hónapjaira jellemző súlyos atrocitások bekövetkezéséhez.⁵ A Monarchia katonai hatóságai és a csapatok is a magyarországi

⁴ Sem a Radda polgármester által említett belügyminiszteri rendelet, sem a polgármester jelentése nem található meg a Pancsovai Történeti Levéltár – Istorijski arhiv u Pančevu – állományában. (Külön köszönettel tartozom Nagy Rozáliának, a levéltár munkatársnak, az ottani kutatásaimhoz nyújtott segítségéért.) Ugyanakkor az említett két dokumentumot egyelőre nem sikerült megtalálni a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára állományában sem.

⁵ Az osztrák–magyar–szerb atrocitásoknak újabban nagy szakirodalma van. Pl.: *Anton Holzer*: Das Lächeln der Henker. Der unbekannte Krieg gegen die Zivilbevölkerung 1914–1918. Darmstadt, 2008.; *Uő*: Die andere Front: Fotografie und Propaganda im Ersten Weltkrieg. Darmstadt, 2007.; *Daniel Marc Segesser*: Kriegsverbrechen auf dem Balkan und in Anatolien in der internationalen juristischen Debatte während der

szerbeket egyöntetűen az ellenség ügynökeinek tartották és ekként is kezelték. Féken tartásukra általános gyakorlattá vált az internálás és a túszszedés. Radda polgármester jelenlétében is megtaláljuk az erre való hivatkozást: a magas rangú hivatalnok saját elmenekülése esetén sem tart a városi szerbek felkelésétől, mivel a „szerb előkelőségek közül elfogott és még mindig fogva tartott körülbelül 60 túsznak sorsáért való félelem a szerb polgárokat előreláthatólag a rend megbontásától való tartózkodásra kényszerítette.”⁶

A másik figyelmet érdemlő részlete a polgármesteri jelentésnek az a *nonchalance*, amivel a helyi legfőbb állami hivatalnokok a szerb betörés hírért és a lakosság menekülését fogadták. A kormánybiztos és a főispán aligha azért nem izgatták magukat túlságosan a riasztó hírek miatt, mivel megbízhatóbb értesüléseik voltak, mint a Pancsováról lóhalálában elmenekülő városvezetésnek, és tudták, hogy egy fia szerb sincs a városban...

A dokumentumot alapvetően eredeti formájában közlöm; csupán a valóban durva helyesírási, illetve gépelési hibákat javítottam.

FORRÁSKÖZLÉS

1400. szám

eln. 1914.

Nagyméltóságú Belügyminiszter Úr!

Kegyelmes Uram!

A főispán úr Ő Méltóságának felhívása folytán van szerencsém a vezetésem alatt álló Pancsova th. városban a délvidéki hadműveletek kapcsán folyó hó 10-én lejátszódott közérdekű eseményekről a következő jelentést tenni.

Ezen események teljes megértéséhez előre kell bocsájtanom az előző napokban történtek leírását.

A város határához szomszédos területekről már hetek óta hallható heves ágyúzás és gépfegyver ropogás – mely különösen éjjel fokozódni szokott volt – a folyó hó 8-áról 9-ére és 9-éről 10-ére virradó éjszakában oly vehemenssé és oly közel hallhatóvá vált, hogy méltán attól kellett tartanom, hogy a város lakosságát pánikszerű félelem fogja elfogni.

Ez okból, valamint az imminens⁷ veszély esetére szükséges előkészületek szempontjából kötelességemnek ismertem az éjszakák folyamán is még pedig a nevezett első éjjel ½ 2 órakor, a másik éjjel ½ 3 órakor az itteni katonai állomásparancsnokot, Keil honvédalezredes urat⁸ személyesen felkeresni. Nevezett parancsnoktól mindkét alkalommal azt a megnyugtató értesítést vet-

Balkankriege und des Ersten Weltkriegs. In: Der Erste Weltkrieg auf dem Balkan. Hrsg. Jürgen Angelow. Berlin–Brandenburg, 2011.; *Uő: Kriegsverbrechen? Die österreichisch-ungarischen Operationen des August 1914 in Serbien in Wahrnehmung und Vergleich.* In: Frontwechsel. Österreich–Ungarns „Großer Krieg” im Vergleich. Hg. Wolfram Dornik – Julia Walleczek-Fritz – Stefan Wedrac. Wien–Köln–Weimar, 2014.; Hannes Leidinger – Verena Moritz – Karin Moser – Wolfram Dornik: Habsburgs schmutziger Krieg. St. Pölten–Salzburg–Wien, 2014.; Alan Kramer: Dynamic of Destruction. Culture and Mass Killing in the First World War. Oxford, 2007.; Jonathan E. Gumz: The Resurrection and Collapse of Empire in Habsburg Serbia, 1914–1918. New York, 2009.; *Uő: Norms of War and the Austro-Hungarian Encounter with Serbia, 1914–1918.* First World War Studies, 4. (2013) 1. sz. 97–110. o.; Oswald Überegger: »Man mache diese Leute, wenn sie halbwegs verdächtig erscheinen, nieder«. Militärische Normübertretungen, Guerillakrieg und ziviler Widerstand an der Balkanfront 1914. In: Am Rande Europas? Hrsg. Bernhard Chiari und Gerhard P. Groß. München, 2009.

⁶ Semmi jele annak, hogy Radda polgármestert bármilyen retorzió érte volna azért, amiért a BM rendeletben leírtaktól eltérően elhagyta a várost 1914. szeptember 10-én. Tisztségét mindenesetre egészen a háború végéig megőrizhette. Lásd: Magyarország Tiszti Czim- és Névtára. XXXVII. évfolyam. 141. o.

⁷ Küszöbönálló.

⁸ Keill Elemér alezredes.

tem, hogy a várost és lakosságát semmi veszély nem fenyegeti, sőt különösen a folyó hó 9-éről 10-re menő éjjel nevetve fogadta tudakozásomat, megnyugtatómra úgy nyilatkozott, menjek csak bátran haza aludni, mert semmi veszély nem forog fenn, adminisztratív intézkedésnek szüksége absolute nincsen.

Megjegyzem, hogy az előző nap folyamán, vagyis folyó hó 9-én kétszer, mégpedig délelőtt és délután kerestem fel nevezett parancsnokot a szükséges információk szerzése céljából, és mindannyiszor a legmegnyugtatóbb nyilatkozatokkal nyugtatott meg engem, és általam a város tanácsát és közönségét.

És ezen megnyugtató nyilatkozatok hatása alatt – minthogy nemcsak a kósza híreknek hozzáférhető lakosság körében, hanem különösen az állami hivatalok, úm. kir. törvényszék és ügyészség vezetőinek, valamint az itteni pénzügyintézetek igazgatóinak is óráról órára fokozódó aggodalmait észleltem, az izgalmas nyugtalanság lecsillapítása céljából még folyó hó 9-én a késő délutáni órákban kidoboltattam a város területén, hogy a katonai parancsnokság részéről a város lakosságának élet- és vagyonbiztonságára úgy mint a múltban, a jövőben is legmesszebbmenő védelmi intézkedések megtörténnek, hogy félelemre vagy aggodalomra a legkisebb ok sem forog fenn.

Ezen illetékes információk hatása alatt a főispán úr utasítására még folyó hó 10-e délután 4 órára összehívtam a rendes közigazgatási bizottsági ülést, kitűztem másnapra a városi világi-tási vállalat választmányi ülését, és folyó hó 10-én de. 9 órára meghívtam a városi tisztikart és az összes hatóságokat a megdicsőült Erzsébet királyné kegyeletes emlékének szentelt istentiszteletre.

Az istentiszteletre vezetésem alatt a városi tisztviselői kar és a hatóságok képviselői is elmentek.

És ekkor az istentisztelet folyamán körülbelül de. ½ 10 órakor a templomba rohanva lépett hozzám elnöki irodatisztem, Nell János azzal a hírrel, hogy a katonai állomásparancsnokság telefon útján szóval azt üzent nekem, hogy az egész katonai helyőrség a városból kivonul, a várost elhagyja.

Ezen a leírt előzmények után meglepő hírre, miután akkor az istentisztelet is már véget ért, siettem a katonai állomásparancsnokhoz, hogy ezen váratlan hír mibenléte és okáról személyesen meggyőződjem.

A katonai állomásparancsnok ezt a hírt megerősítette, okát azzal adta, hogy a szerb ellenség elfoglalta már Zimonyt, és hogy csak rövid idő kérdése Pancsován való megjelenése, melynek megvédésére a helyőrség elégtelen. Különb. saját szememmel meggyőződtem már ez alkalommal, hogy a csapatok menetkészen a parancsnokság közelében fel vannak állítva.

Minthogy ezeken a tényeken változtatnom módomban nem állott, első sorban kötelességemnek tartottam az osztrák–magyar bankfiók főnökét a pancsovai kir. törvényszék, kir. ügyészség, kir. adóhivatal, kir. fővámhivatal és az itteni pénzügyintézetek vezetőit, valamint a kir. postahivatalt értesíteni a menekülés és az állami javak és értékek biztonságba helyezésének sürgős szükségességéről.

Megjegyzendőnek tartom, hogy ezen valóban rendkívül sürgős természetű eljárásom nem csekély nehézséggel és körülményességgel járt azon okból, mivel hivatalomban a hadműveletek kezdete óta nem volt telefon összeköttetésem az osztrák–magyar bankfiókkal, a pénzügyintézetekkel, sőt több hivatallal sem. Szerencsés véletlen volt, hogy a máris a városban elterjedt szomorú hír, valamint egy srapel lövedéknek a város egyik központi háza melléképületében való becsapásának hatása alatt több állami iskola vezetője úm. a kir. főgimnázium, a felső kereskedelmi iskola, a kir. polgári iskola igazgatói személyesen siettek hivatalomba, és így ezeknek rövid úton megadhattam a kellő felvilágosítást és utasítást.

Eközben kötelességszerűen intézkedtem a városi értékek becsomagolása és biztonságba helyezése iránt, a mi, valamint a fent megnevezett hivatalok és intézetek által kezelt javaknak, köztük a pancsovai kir. törvényszék telekkönyvének elszállítása az idő végzetes rövidsége dacára sikerült is. Megjegyzem, hogy a városi értékeket, Temesvár város tanácsának címzve adattam fel megfelelő kíséret mellett a délután ½ 2 órakor induló menekülőkkal túlon túl zsúfolt vasúti vonatra.

Ugyanakkor személyesen gondoskodnom kellett két leánygyermekemnek – kik közül egyik súlyosan betegen feküdt – elszállítása, és a szükséges holmival és értékekkel való ellátása iránt.

Eközben hivatalomból telefonon értesítést adtam a történetekről nevezetesen az itteni katonai állomásparancsnoknak intézkedéséről, a fent említett srapel lövetésről, a lakosságnak pánikszerű

meneküléséről, az általam tett intézkedésekről úgy a Nagybecskerekén lakó kormánybiztosnak,⁹ valamint Verseceen időző főispánjának,¹⁰ kik értesítésemet érthető kételkedéssel fogadva, a kormánybiztos azt válaszolta nekem telefonon, ne vesztsem el a fejemet, nyugtassam meg a lakosságot, más mondanivalója nincsen, – a főispán pedig azonnal a Homokbálványoson székelő dandárparancsnokot¹¹ hívta fel illetékes értesítés végett és rövid idő múlva azt közölte velem telefonon, hogy a dandárparancsnok nyilatkozata szerint a pancsovai helyőrség nem hagyhatja el a várost, hanem kötelessége azt a lehetőségig tartani és ott maradni, mert egyelőre veszély nincsen és rövid idő alatt fegyveres megerősítés fog a városba érni.

Ezt a hírt vettem dél tájban, vétele után kocsin még lehajtottam a temesparti vasúti állomáshoz a városi értékek helyes feladása és gyermekeim sorsa iránt érdeklődni, a vasúti állomáson szorongó menekülők előtt a dandárparancsnoknak imént vett kedvező hírét fennhangon hirdettem, és közben hivatalomba visszajövet az utamba akadt megriadt polgárokat ugyanezen hír közlésével igyekeztem megnyugtanni.

Hivatalomba visszatérve közvetlenül a csendőrpáncsnokságtól azt az értesítést vettem, hogy a városban eddig elhelyezett csendőrség is a hadsereg csapataival együtt elhagyja a várost – Dr. Róth Vilmos rendőrfőkapitánytól pedig azt az értesítést vettem, a hogy a katonai állomáspáncsnok és a csendőrség harcolva visszavonul a városból Révujfálura –, valamint arról is értesültem, hogy a kir. határszéli rendőrkapitányság összes személyzetével – mely elsőnek már reggel csomagolt és hivatalos helyiségét elzárva, a közönség szeme láttára a hivatalt jelző táblát leszedve – már elhagyta a várost.

Ezen események riasztó hatása alatt a város lakosságának magyar és német része hanyatt homlok igyekezett menekülni még pedig túlnyomó részben a temesparti és Józsefvárosi vasúti állomásokra – részben pedig szekéren és gyalogszerrel.

Körülbelül ½ 2 óraker délután a rendőrfőkapitány úr szóval azt jelentette nekem, hogy a pancsovai és Tárcsó község közötti rétben, alig 3 kilométernyire a várostól, ellenséges szerb csapatok vonulnak a város felé. Megjegyzem, hogy a rendőrfőkapitány ezt az értesítést Gyalog István városi rendőrtől vette, akit a katonai őrségek bevonása után megfigyelő őrszemként a város központjában fekvő tűzoltótoronyra küldött fel.

Ugyanezen időtájt több hatalmas robbanás hallatszott a város központjának közvetlen közelében, melyről néhány perc alatt köz tudomásra jutott, hogy azok az itteni katonai páncsnokság rendelkezésére állott és a Dunai hadiflottához tartozó két őrzáró naszád /Patrulen Boot/, továbbá a M.F.T.R. Társulat¹² egy nagy gőzösének és több uszályhajónak felrobbantásából származtak.

Nem csoda, hogy ezen hírek, valamint több srápnelnek a város belterületén történt beütése a lakosság között a riadalmat és rettegést a végéig fokozták. –

Ennek dacára eddig az időpontig a városi tisztviselők és alkalmazottak közül csak azok távoztak, kik a városi értékek, valamint fontos iratok elszállításával voltak megbízva.

Délután 2 óra után a dandárparancsnokságtól a következő általam szószerint feljegyzett telefon-értesítést vettem:

„Pancsovai katonai állomáspáncsnokság jelentése szerint Pancsova csapatokkal már nem tartható sokáig. Posta-távirda és állami javak lehetőleg Nagybecskerekre irányítandók, katonaság ennél lehetőleg segítkezzen. Versecki főispánt¹³ kérem ezen rendelkezésemről értesíteni”.

Megjegyzem, hogyha csak ekkor láttam volna hozzá az állami és városi javak biztonságba helyezéséhez, az teljesen lehetetlennek bizonyult volna, minthogy akkor erre már nem lett volna fizikai idő, sőt a csomagolásra alkalmas és elegendő személyzet se. A katonai segítség igénybe

⁹ Dellimanics Lajos, Torontál vármegye főispánja, nagybecskereki székhellyel Bács- Bodrog és Torontál vármegyek, valamint Újvidék szabad királyi város, Pancsova törvényhatósági joggal fölruházott város, Zombor szabad királyi város, Szabadka szabad királyi város és Baja törvényhatósági joggal felruházott város területére kiterjedő hatáskörrel 1914. július 25-én lett kormánybiztos.

¹⁰ Dr. Dániel Tibor báró.

¹¹ Breit József vezérőrnagy, a 107. népfelkelő dandár parancsnoka.

¹² MFTR: Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság.

¹³ Dr. Dániel Tibor báró.

vétele ekkor már azért lett volna lehetetlen, mert a katonai csapatok az állomásparancsnokságnál gyülekező helyükről pont 2 órakor már elindultak.

A főkapitány úrtól vett $\frac{1}{2}$ 2 órakor/ értesítés hatása alatt – mely szerint az ellenséges csapatok már mintegy 3 kilométernyire vannak a várostól – már nem tartottam lehetségesnek egyéb sürgős teendőm mellett bizalmas elnöki irattárom csomagolását és elszállítását, miért is azt a vonatkozó belügyminiszteri rendelet értelmében hivatalomban elégettem.

A leírt események alapján az engem környező városi tisztviselők arra kértek engem, hogy a csendőrség távozása után én is hagyjam el a várost, és arra hatalmazzam fel a többi városi tisztviselőket is.

Erre vonatkozó elhatározásomban a következő motívumok döntöttek.

A folyó hó 9-én délután vett belügyminiszteri rendelet ugyan azt követeli, tölem mint a város polgármesterétől, hogy addig ne hagyjam el a vezetésemre bízott várost, míg azt a bevonult ellenséges hadseregnek át nem adtam.

Jelen esetben olyan csapatok előtti meghódolásról lett volna szó, melyek a vett hírek szerint egészben vagy részben úgynevezett komitácсиkból állanak. A hazai sajtónak hivatalos híradása szerint az ilyen csapatok, sőt a szerb ellenségnek rendes hadseregéhez tartozó csapatok is nem tisztelik és nem követik a nemzetközi jognak, sőt az emberségnek legprimitívebb törvényeit sem.

Az ilyen csapatok élén megjelenő parancsnoknak követeléseit és parancsai olyanok lettek volna /pl. élelem harácsolásra, városi értékek kiszolgáltatásra stb./ amelyeknek teljesítése hazafias érzésembe és hivatalos eskümbé ütközött volna. Minthogy tehát ezeket a parancsokat nem teljesíthettem volna, bizonyosra vehető, hogy a nemzetközi jognak meg nem felelő embertelen bánásmódban részesültem volna.

A város közbiztonsága érdekében hatalmam nem érvényesülhetett volna, minthogy a kivételes törvények és rendeletek értelmében a város közbiztonsági szolgálatával kizárólag megbízott csendőrség és határrendőrség a városból már kivonult.

A politikai szempontból aggályosnak tekintett szerb lakosság rendzavarásától távozásom dacára nem kellett tartani, mivel az itteni szerb előkelőségek közül elfogott és még mindig fogva tartott körülbelül 60 túsznak sorsáért való félelem a szerb polgárokat előreláthatólag a rend megbontásától való tartózkodásra kényszerítette, amit különben a vagyonos osztálynak saját anyagi érdeke diktált.

A városban visszamaradt csekély számú német és magyar elem rend- és törvénytisztelét ismervé teljes megnyugvással kizártnak tartottam a város lakosságából kiinduló rendzavarásokat. És ebben a feltevésemben – mint utóbb kitudt – nem csalódtam.

Ezen megfontolásoktól vezéreltetve – miután a kir. posta is már elköltözött, a távíró és telefon-összeköttetés megszakadt, a vasúti személyzet is jelentette volt nekem az utolsó vonattal való menekülését –, miután az előrebocsájtottakhoz szerint a közjavakat biztosítottam és elszállítottam, a menekülő lakosságnak az adott körülmények között lehető elszállításáról meggyőződtem, sőt abban több városi tisztviselővel együtt közreműködtem – elhatároztam, hogy az utolsó Pancsováról induló vonattal, vagyis délután 3 óra 27 perckor (menetrend szerint) a várost elhagyva Nagybecskerekre utazzam.

Elutazásom előtt Dr. Róth Vilmos rendőrfőkapitány jelentette nekem, hogy egyidejűleg a rendőrségi személyzetet, továbbá a gyalogolni képtelen mintegy tíz főnyi csendőrségi legénységet a város tulajdonát képező kocsikon a révújfalvi sorompóhoz elindítja, maga pedig a városházán várja be a távozását indokoló időpontot. Ugyanennek jelentésére megállapítottam, hogy a város területéről néhány perccel délután 4 óra előtt távozott, miután a csendőrség elvonulásáról Dr. Gyertyánffy Jenő főszolgabíró értesítette, s ennek elvonulásánál segédkezett, továbbá a szórványosan még bevonuló külső katonai őrségeket útbaigazította, és a katonaság által itthagytott 63 db katonai vágómarha elszállításáról gondoskodott. A rendőrfőkapitány úr jelentése szerint az utolsó katonai őrség eltávozása után hagyta el a várost, s a sorompónál várakozó személyzetével elvonult.

Vele együtt távozott ugyanakkor a város területéről Dr. Pesztalics József városi tanácsnok és Glasson államrendőrségi detektív, kik mindaddig a menekülő lakosság segítségére voltak.

Főtisztviselőim közül Dr. Róth Vilmos rendőrfőkapitány, Korsós Zoltán és Dr. Pesztalics József tanácsnokok, valamint Dr. Hettlinger Elemér rendőrkapitány, a főispán úr utasítása szerint

Versecig mentek szekéren, ahová e hó 11-én reggel $\frac{1}{2}$ 6 órakor érkeztek meg az egész éjjeli utazás után. Magam Szalavetz Bertalan városi aljegyzővel vonaton Nagybecskerekre mentem, hogy a Pancsován történeteket a kormánybiztos úrnak jelenthessem, azonban ezt meg nem tehettem, mert este 9 és 10 óra között Nagybecskerekre érve a kormánybiztos úr titkárja arról értesített, hogy a kormánybiztos úr már alszik és ilyenkor nem szokott fogadni. Titkárjának előadva a történeteket némi pihenés után, minthogy a vonatok Nagybecskerek és Versec között már nem közlekedtek, a városi aljegyzővel reggel $\frac{1}{2}$ 4 órakor szekéren Versecre indultam, ahová délután 5 órakor érkeztem meg. Ott meggyőződtem arról, hogy a városi értékeket és bizalmas iratokat az azzal megbízott tisztviselők biztonságba helyezték, az ott időző főispán úrnál jelentkeztem, s neki a történetekről szóval részletes jelentést téve, az előbb említett főtisztviselőimmel még aznap vissza akartam térni Pancsovára, de báró Dániel Tibor főispán urat az erre megkérdezett dandárparancsnok úr arról értesítette, hogy a helyzet Pancsován még olyan, hogy a tisztviselők egyelőre oda nem utazhatnak, míhelyt ez lehetséges lesz, arról értesítést küld. Másnap, azaz e hó 12-én ennek az értesítésnek vétele után a rendelkezésünkre bocsájtott első vonattal már délelőtt 11 órakor az előbb említett tisztviselőimmel, valamint Glasson államrendőrségi detektívvel Alibunárig, onnan kocsikon egyenesen Pancsovára jöttem. Itt este 7 óra tájba megérkezve, a velem jött tisztviselőimmel a városi közigazgatásnak vezetését átvettem, ami azóta zavartalan menetben folyik.

Végül még tisztelettel jelentem Nagyméltóságodnak, hogy két és fél napi távollétünk alatt Pancsován néhány kisebb mérvű rendzavarástól és fosztogatástól eltekintve sem a személy-, sem a vagyonbiztonságban már nem tétetett, s a városvilágítási üzemét az erre nézve közvetlen elutazásom előtt kiadott utasításaim és rendelkezéseim értelmében Behr Ferenc gázgyári üzemvezető mérnök kifogástalanul és zavartalanul működtette.

Pancsován, 1914. évi szeptember hó 13-án

Mély tisztelettel:

polgármester

Ferenc Pollmann

REPORT OF THE MAYOR OF PANČEVO ON THE EVENTS OF 10 SEPTEMBER 1914

Summary

Following the so-called Pančevo Panic, events happening after the militarily unjustified evacuation of the town at the Rives Timiș on 10 September 1914, the Ministry of the Interior ordered an investigation. The report of dr Ignác Radda, Mayor of Pančevo, one of the witnesses of the events, was written during this investigation. The document presents the abovementioned events in details, and in the meantime provides interesting data to the contemporary strategy of panic management as well.

Ferenc Pollmann

BERICHT DES BÜRGERMEISTERS VON PANTSCHOWA ÜBER DIE EREIGNISSE
VOM 10. SEPTEMBER 1914

Resümee

Im Laufe der nach der Panik von Pantschowa (Ereignisse nach der militärisch unbegründeten Evakuierung der Stadt am Fluss Temesch am 10. September 1914) durch den Innenminister angeordneten Untersuchung entstand der Bericht eines Kronzeugen der Ereignisse, Dr. Ignác Radda, des Bürgermeisters von Pantschowa. Das Dokument stellt nicht nur die Tätigkeit des Genannten ausführlich vor, sondern vermittelt auch interessante Informationen in Bezug auf die damalige Handhabung der entstandenen Panik.

Ferenc Pollmann

RAPPORT DU MAIRE DE PANČEVO SUR LES EVENEMENTS DU 10 SEPTEMBRE 1914

Résumé

Le rapport d'Ignác Radda, maire de Pančevo fut rédigé dans le cadre d'une enquête ordonnée par le ministre de l'Intérieur suite aux événements qui ont suivi l'évacuation militairement injustifiée de la ville située au bord de la rivière Timiș le 10 septembre 1914 (panique de Pančevo). Ce document établi par le maire, témoin clé des événements présente cette évacuation de manière détaillée et apporte également des informations intéressantes sur la gestion de la panique à l'époque.

Ференц Полманн

ДОКЛАД МЭРА ГОРОДА ПАНЧОВА О СОБЫТИЯХ ПРОИСХОДЯЩИХ
10-ОГО СЕНТЯБРЯ 1914-ОГО ГОДА

Резюме

Вследствии паники в городе Панчево (события, последующие и из-за военно необоснованной эвакуации 10-ого сентября 1914 года в городе расположенного на берегу Тимиш) в ходе которых были проведены расследования происшедших событий по заказу Министерства Внутренних дел мэром города Панчево доктором Игнатий Радда одним из главных свидетелей и был сделан доклад. Этот документ детально представляет не только деятельность вышеупомянутого, но и служит интересными дополнениями в отношении инструкции того времени при возникшей панике.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

ZSOLDOS ATTILA

VITÉZEK, ISPÁNOK, OLIGARCHÁK

Tanulmányok a társadalom- és
a hadtörténetírás határvidékéről

MŰHELY

NÉMETH ILDIKÓ

ADALÉKOK A HABSBERG BIRODALOMBAN ÉS AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIÁBAN MŰKÖDŐ TISZTI LEÁNYNEVELŐ INTÉZETEK TÖRTÉNETÉHEZ*

A XVIII. század második feléig, Mária Terézia uralkodásának időszakáig a nőnevelés, mint közoktatási feladat gyakorlatilag nem létezett Magyarországon. Az 1777. évi Ratio Educationis, amely a Habsburg Birodalomban először kísérelte meg (a már fennálló állapotokat rögzítve) egységes szervezeti keretbe foglalni a közoktatást, először rögzítette állami szinten a nők iskoláztatásának szükségességét, mert kimondta, hogy az alapfokú iskoláztatásban mind a fiú, mind a leánygyermeknek részt vesznek. Egészen a XIX. század közepéig a leányok számára az egyetlen szervezett iskolai képzést az elemi iskola elvégzése jelentette. Ha tovább képezték is őket, a többnyire zárdaiskolákban vagy magánintézetekben folyó leányoktatás elsődleges célja az volt, hogy a növendékeket a későbbi középosztálybeli feleség és anya szerepére készítsék elő, felvértezve őket az általános műveltséghez szükséges zenei, nyelvi, irodalmi és történelmi ismeretekkel. A megélhetést biztosító szakmák elsajátítására is a zárdaiskolákban nyílt először lehetőség: az 1870-es évektől kezdve a tanítóképzőt, különféle varró- vagy kereskedelmi tanfolyamokat végzett leányok már létbiztonságot nyújtó, szakmát adó bizonyítványt kaphattak kézhez. A XIX. század második felében kiteljesedő intézményes leányoktatás egy különleges szegmensét alkották a tiszti leánynevelő intézetek: Hernals,¹ Sopron és Hirtenberg² iskolái. Az első ilyen jellegű iskolát még a XVIII. század végén St. Pöltenben³ állították fel, II. József kezdeményezésére. A tiszti leánynevelő intézetet azért alapította az uralkodó, hogy a császári-királyi hadsereg tisztjeinek elárvult leányai megfelelő neveltetésben részesüljenek és később nevelőnőként, tanítónőként a megélhetésüket is biztosíthassák. Az idővel Hernalsba (Bécs) költöző intézet, majd a soproni iskola kialakulásának vázlatos történetét követi nyomon a tanulmány, a kezdetektől egészen a Monarchia felbomlásáig.

* A tanulmány a *Tiszti leánynevelő intézetek az Osztrák–Magyar Monarchiában* címmel a 2006-os osztrák–magyar neveléstörténeti konferencián Fürstenfeldben elhangzott előadás alapján készült.

¹ Hernals (Ausztria) ma Bécs 17. kerülete. 1892-ben az addig önálló Hernals, Dornbach és Neuwaldegg községeket egyesítették, és Bécshez csatolták.

² Hirtenberg (Ausztria) Alsó-Ausztriában, a badeni kerületben található. Az Odescalchi hercegi kastélyt Viktor von Odescalchi 1852-ben adta el az államnak, évekig lögyapótygár működött benne, majd renoválták, és a hadügyminisztérium 1879-ben a tiszti leányneveldek nyaralójaként hasznosította.

³ Sankt Pölten (Ausztria) Alsó-Ausztria tartományi fővárosa.

A tiszti leánynevelő intézetek történetére vonatkozó források és a kutatás nehézségei

A tiszti leányneveldek történetének kutatása izgalmas feladattá és nyomozómunkává válik, mihelyt túllép a kutató az ismert két-három, az intézmények történetével foglalkozó feldolgozáson, és levéltári adatok felhasználásával további részletek tisztázására törekszik. Az intézetek korai történetére vonatkozóan alapvető forrásmunka a hernalsi intézet igazgatónőjének, Adele Arbternek 1892-ben közzétett könyve a hernalsi és a soproni iskolákról.⁴ Adele Arbter 1892-ig követte végig az intézetek történetét, az ezt követő időszakról kevés adatot találunk. Karl Rosenberg a millenniumra adott ki fényképalbumot *A k.u.k tiszti leánynevelő intézetek története szóban és képen* címmel.⁵ A soproni iskola esetében nagy szerencsénk, hogy a jogutód M. Kir. Zrínyi Ilona Tiszti Leánynevelő Intézet tanárnője, Gangel Erzsébet 1936-ban, a tanintézet megalakulásának 80. évfordulóját követően újra összefoglalta iskolája történetét.⁶ Ha a szintén nyomtatott formában elérhető 1859-es hernalsi rendtartást⁷ is számba vesszük a szakirodalmi listán, a továbbiakban már csak a nőnevelés kérdésével általánosságban foglalkozó neveléstörténeti munkák egy-egy részfejezetére, bekezdésére hivatkozhatunk.

A tiszti leánynevelő intézetek korai történetének hézagait pótlandó, immár a levéltári forrásfeltárás az egyetlen járható út. Problémát jelent, hogy nagyon kevés iratanyaga maradt fenn mind a hernalsi, mind a soproni intézetnek, az eredeti intézeti irattárak elpusztultak. A bécsi Kriegsarchiv egy levéltári doboz terjedelemben őriz hernalsi és két doboz terjedelemben soproni dokumentumokat.⁸ Hernals történetére vonatkozó legfontosabb adatok Adele Arbter könyvében már megjelentek, a soproni intézetről pedig abból az időszakból származnak az iratok, amikor az 1870-es évek közepén a Cs. Kir. Hadügyminisztérium átvette az iskola fenntartását.⁹ Aprólékos és hosszadalmas kutatómunkát igényel az intézetekkel kapcsolatban lévő egyéb iratképzők iratanyagának felkutatása és áttekintése.¹⁰ A magyar neveléstörténet gyakorlatilag alig foglalkozott a soproni iskolával,¹¹ osztrák oldalról pedig szintén hiányos a tanintézetek történetének feldolgozottsága.

⁴ Arbter 1892.

⁵ Rosenberg 1896.

⁶ Gangel 1937.

⁷ Reglement 1859.

⁸ Österreichisches Staats- und Kriegsarchiv, Wien (a továbbiakban: Kriegsarchiv) Militär-Schulen, Karton Nr. 1499. Hernals; Karton Nr. 1500., 1501. Sopron. A hernalsi iratanyag többek között töredékes növendéki névsorokat tartalmaz, valamint az 1888-ban felszentelt intézeti kápolna történetét. A soproni iratok között az 1877. évi hadügyminisztériumi fenntartásba vétel iratai mellett a későbbi építkezések dokumentációját is megtaláljuk. Mindkét iratanyag töredékes.

⁹ A magyar Hadtörténelmi Levéltárban csak minimális, XX. századi iratanyagot találunk, mint ahogy az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum is csak a két világháború közötti időből őriz értesítőket.

¹⁰ Vö.: Németh 2014. 181–199. o.

¹¹ A soproni intézet XX. századi történetére vonatkozóan lásd: Závodi 2005. 53–73. o. és Závodi 2006. 139–156. o.

A kezdetek: St. Pöltenről Hernalsig

A XVIII. században virágzó számos kolostori leányiskola mellett Mária Terézia és különösen II. József erőteljesen szorgalmazták olyan világi leánynevelő intézetek felállítását, melyek megfelelő nevelésben részesíthették a felsőbb középosztályok leánygyermekait, elsősorban a császári hivatalnokok és katonatisztek leányait. Fontosnak tartották, hogy az arisztokrácia gyermekeinek nevelése kevésbé a külföldi guvernántok, mint inkább jól képzett osztrák nevelőnők kezébe kerüljön. Két, állami segítséggel alapított és állami felügyelet alatt álló intézmény vállalta rövidesen ezt a feladatot: a tiszti leánynevelőintézet (Offizierstöchter-Erziehungsinstitut) és a polgári leánynevelde (Civil Mädchenpensionat).¹²

1775 márciusában Hadik András¹³ gróf, tábornagy, a bécsi Udvari Haditanács frissen kinevezett elnöke tett javaslatot II. József császárnak egy tiszti leánynevelő intézet alapítására. Hadik azzal érvelt, hogy míg a szükségét szenvedő tiszti családok fiúgyermekét minden további nélkül elhelyezhetők a hadseregben vagy a katonai iskolákban, addig a tiszti leányárvák számára semmiféle, szociális biztonságot adó megoldás sem létezik. A kezdeményezést hamar tett követte, az intézet alapítólevelének tekinthető, az Udvari Haditanács által kiadott leirat 1775. augusztus 5-én kelt. A tanintézet létesítésének célja eszerint: „Egyrészt és főként arra érdemes tiszteknek kíván lehetőséget teremteni, hogy leányaikról gondoskodjanak, más részről a nemesség és a tiszteletre méltó rendek nőnemű fiatalsága számára megbízható és szolgálatkész nevelőnők kiképzésével attól kívánja megkímélni a főrangúakat, hogy külföldről kelljen nevelőnőt hoztatniuk.”¹⁴ 1775. október 14-én már az intézmény élére állítandó jövendőbeli igazgatónő számára is elkészült a nevelés és oktatás irányvonalát meghatározó utasítás: „Öfelsége leggyengédebb szándéka szerint a szükségét szenvedő katonatiszti leányok jelentős számban megfelelő módon neveltetnek a hitbéli dolgokban, az áhitatban, istenfélelemben, a keresztényi és tisztességes viselkedési szokások szerint, szükség szerint taníttatnak olvasásra, írásra és számolásra, jövendő hivatásuknak megfelelően a női kézimunkákra, háztartási dolgokra és konyhaművészetre, ugyancsak a szükséges élelmek beszerzésére és saját háztartásuk ügyes és alkalmas vezetésére.”¹⁵

A létrejövő új intézmény működtetésének anyagi alapjait az a 60 ezer gulden teremtette meg, amelyet II. József rendeletére a katonagyermeknek számára tett alapítványtól (Soldatenkinder-Fond) vontak el, hogy a tiszti leánynevelő intézet számára új alapítványt hozhassanak létre. Az alaptőke kamataiból finanszírozták a növendékek ellátását. Adományok és további kamatok, illetve befektetések nyereségei folytán tovább emelkedett az alaptőke összege, így egyre több növendéket tudott felvenni az intézet.¹⁶

Mivel Bécsben nem találtak megfelelő házat az intézmény számára, az első intézeti év Sankt Pöltenben nyílt meg 1775. december 14-én, egy bérelt házban, tíz növendékkel. Az intézetbe felvehetőek voltak az ötéves korukat betöltött, vagyontalan tiszti családokból

¹² Flich 1995. 270. o.

¹³ Hadik András (*Csallóköz, 1710 – Bécs, †1790) Andreas Reichsgraf Hadik von Futak magyar huszártábornok, császári tábornagy.

¹⁴ *Arbter* 1892. 3. o.

¹⁵ *Arbter* 1892. 4. o.

¹⁶ *Arbter* 1892. 1. o.

származó, katolikus vallású árva leánygyermek. A lányok az Angolkisasszonyoknál¹⁷ tanultak, de a többi növendéktől elkülönítetten, külön osztályteremben. 1777-ben át is költöztek egy másik házba, az Angolkisasszonyok zárdájának közelébe.¹⁸ Még ebben az évben kérelmezte az Udvari Haditanács elnöke, hogy azok a volt növendékek, akik betegség vagy egyéb körülmények miatt munkaképtelenné váltak, katonai nyugdíjat kaphassanak – a kérelemről ekkor még nem született döntés. 1779-ben II. József is meglátogatta az nevelőintézetet és az ott látottakról nagy meglepéssel nyilatkozott. A császár továbbra is szorgalmazta az iskola Bécsbe költöztetését, és 1785-ben utasította az Udvari Haditanácsot a feloszlátott pálos rend hernalsi kolostorának és a közeli szántóterületnek a megvásárlására. Az uralkodó személyes anyagi hozzájárulása tette lehetővé a régi kolostorépület megvásárlását a Klavierenberggassén, sőt az épület átalakítását is a császár fizette.¹⁹

Hernals

1786 októberében költözött át az intézet 30 növendékkel Hernalsba. II. József ez alkalmából újra szabályozta az intézmény működését: az alapítványi helyek számát negyvenre emelte és a felvételi korhatárt a betöltött nyolcadik életévben határozta meg. A növendékeknek legkésőbb húsz éves korukban el kellett hagyniuk az intézetet. Ugyancsak ekkor hagyta jóvá a császár a növendékek katonai nyugdíjjogosultságára vonatkozó rendelkezést. A megnyitást követően egy hónappal később személyesen is meglátogatta a tiszti leánynevelő intézetet új helyén.

A ma Bécs 17. kerületében, szorosan beépített házak között található épület akkoriban szőlők és szántóföldek között állt. A betörők elleni védelem érdekében hat rokkant katonát alkalmazott az intézet.²⁰

1789 és 1801 között az intézet igazgatónöje a tiszti leánynevelde mellett párhuzamosan működő, 1786-ban alapított – fentebb már említett – polgári leányotthont (Civil Mädchenpensionat) is vezette. Ez utóbbi intézmény elsődleges feladata az volt, hogy a tiszti leányneveldehez hasonló módon a császári hivatalnokok leányait képezze.²¹

A hernalsi intézetből az első években kikerülő, főúri családokhoz kiközvetített nevelők az intézmény jó hírnevét öregbítették. Az intézet annyi elismerést kapott, hogy 1796-ban, mintegy húszévnél működés után, I. Ferenc összefoglaltatta az intézet nevelési elveit és kiadatta a magyar kancelláriának, más nőnevelő intézetek elé állítandó követendő példaként. Ebből a tájékoztatóból értesülhetünk arról, hogy a növendékek napjai szigorú időbeosztás szerint teltek: reggel hat órakor volt az ébresztő, felkelés, mosdás, a nagyobbak önállóan, a kisebbek a nagyobb növendékek segítségével fésülködtek. A felöltözés után a reggeli imádság következett, majd reggel nyolckor került sor a reggelire, fél kilenc és kilenc óra között a szentmisére. Kilenc órától tíz óráig tartott a hittanoktatás és

¹⁷ Angolkisasszonyok: az apácarendet 1609-ben Franciaországban alapították, internátust és iskolát biztosított az Angliából menekült nemesi családok leányainak. Az osztrák tartományokban és Magyarországon Mária Terézia telepítette le őket véglegesen.

¹⁸ Engelbrecht 1984. 165. o.

¹⁹ Arbter 1892. 36–37. o.

²⁰ Arbter 1892. 40. o.

²¹ Engelbrecht 1984. 234. o.

a természetismeret. Tízről tizenegyig számtan vagy ismétlés, vagy olvasásgyakorlás folyt – ezek oktatásában nem csak a tanárnők, hanem a nagyobb növendékek is közreműködtek. Tizenegy órától zajlottak a nyelvórák, illetve a szépírást tanítása kétszer egy héten. Délről fél egyig a kertben mozoghattak a gyermekek, rossz időben a szobákban volt szabadidejük. Fél egykor csezengettek az ebédhez, ebéd után pedig csendes pihenő következett – ami annyira nem volt csendes, mert a nagyobbak ilyenkor gyakorolhatták a zongoraleckéket. Fél háromtól háromnegyed négyig ismét nyelvoktatás következett, a növendékek a francia nyelv rejtelmeivel ismerkedtek. Négy és öt óra között ismét a pihenésre került sor, ekkor ismét lehetőségük volt a nagyobbaknak a zongoragyakorlásra. Ötől hatig történelemóra vagy nyelvgyakorlás folyt, hattól nyolcig a kertben vagy az intézet környékén sétáltak a növendékek. Amennyiben az időjárás nem tette lehetővé a szabadban való tartózkodást, olvashattak vagy zongorázhattak a lányok. Este nyolc órakor volt a vacsora, majd szabadidő kilencig. Kilenc órakor az esti imádság után a növendékek a hálószobáikba vonultak. Kedd és csütörtök délutánonként már négy órától szabadfoglalkozás volt, ilyenkor a nagyobbak festhettek, a kicsik tanultak. Vasárnap és ünnepnapokon délelőtt tizenegyig misén vettek részt, a délután szabad volt. Kézimunkára is oktatták a növendékeket: kötni, varrni, hímezni tanultak.²²

1826 novemberében császári rendelet írta elő, hogy a leányok számára félévente vizsgát kell szervezni, amelyen tudásukról adhatnak számot – ahogy ez a szomszédos polgári leányotthonban, ahol világi tanítónőket képeztek, már évtizedek óta megszokott volt. A püspöki tanfelügyelő köteles volt ezekről a vizsgákról írásbeli jelentést tenni a császárnak.

Az intézet birodalomszerte elismert státuszát jelzi, hogy az 1840-ben a lipcsei Otto Wigand²³ kiadónál megjelent *Mindentudó leveleskönyv* mintalevelei között szerepel egy katonatiszt özvegyének levele is, aki kilencéves leányának hernalsi felvételét kérvényezi az uralkodónál: „Egy tiszti özvegy kérvénye az uralkodóhoz leányának a hernalsi nevelő-intézetbe való felvétele ügyében.

Alulírott, 25 évnyi háborús szolgálat után ez év május 15-én elhunyt Romuald von N. százados özvegye azt az alázatos kérését bátorodik előterjeszteni, hogy kilencéves Amalie nevű leányát a hernalsi nevelőintézetbe felvételni méltóztassák. Az okok, melyek miatt ezen kérvényét előterjeszti, a következők:

Nem részestül nyugellátásban, mivel reverzálissal kötött házasságot.

Vagyontalan, és a fent nevezett gyermek mellett még egy hét éves leányról is gondoskodnia kell, valamint

hogy betegeskedése és időskori panaszai mind nehezebbé teszik számára, hogy kérését, miként ez eddig is történt, finom női munkák készítésével szerezze meg.

Mivel a nevezett gyermek a mellékelt bizonyítványok (A, B, és C) alapján egészség, magatartás, szorgalom és tudás szempontjából a szóban forgó intézménybe történő felvételre alkalmas, alulírott azzal a boldog reménnyel áttatja magát, hogy alázatos kérése elhunyt férjének sokéves szolgálatát figyelembe véve, meghallgatásra talál.

Neustadt, 1839. október 15.

Eleonora v. N., Romuald v. N. százados özvegye²⁴

²² *Arbter* 1892. 48. o.; *Gangel* 1937. 19. o.

²³ Otto Wigand (*Göttingen, 1795 – †Lipce, 1870) a XIX. század jelentős német könyvkiadója.

²⁴ *Rammeler* 1840. 166. o.

I. Ferenc József uralkodásával a fellendülés időszaka köszöntött be: a császár nagyobb összeget bocsátott az intézet rendelkezésére, amelyből további építkezések, felújítási munkálatok valósulhattak meg 1857–1858 folyamán. Az uralkodó az alapítványi helyek számát is felemelte. 1859-ben új szabályzatot adtak ki a tanintézet számára, és a hadsereg főparancsnoksága 1859. április 14-én külön parancsban intézkedett az intézmény hivatalos nevérol: K. K. Officierstöchter-Erziehungs-Institut.²⁵

1874-ben vezették be a hernalsi intézetben a tanítónői képesítővizsgát, mellyel a végzősök immár nyilvános, bizonyítványt adó állami elemi iskolákban is taníthattak. A növendékeket korábban kizárólag a magán-nevelőnői munkára készítették fel. Az 1868-as magyarországi és az 1869-es ausztriai népiskolai törvények²⁶ lehetővé tették a tanító-nőket képző intézmények megalakulását, törvényi háttért adva a mind erőteljesebben felépülő társadalmi igénynek, mely az újonnan bevezetett tankötelezettség kapcsán felállított elemi népiskolákban is képzett tanerőket igényelt.

Időközben császári támogatással – főként Erzsébet császár- és királyné személyes gondoskodása folytán – és a Monarchia-szerte indított adománygyűjtéssel újabb fejlesztések valósultak meg: bővítették az épületet, bevezették a vezetékes vizet, újabb alapítványi helyeket létesítettek. Ebben az időben, 1877-ben került a soproni testvérintézet is a közös Hadügyminisztérium felügyelete alá, a nagyszabású közös tantervi reform és iskolafejlesztés immár mindkét intézményben megvalósulhatott.

Sopron²⁷

A Bach-korszakban Sopron közigazgatási kerületi székhely volt, közhivatalokkal, császári helyőrséggel. 1850-ben Bolza (Zahradnik) Matild²⁸ grófnő, az egyik helyőrségi tiszt felesége gyűjtést indított egy, a katonatisztek árván maradt leányait befogadó nevelőintézet létesítésére. Lelkes előkelő hölgyek, katonatisztek és soproni polgárok támogatásával létrejött a „soproni nőegyletnek árva, vagyontalan tiszt leányok nevelésére alakult egyesülete”,²⁹ amely adományokat gyűjtött az intézet felállításához szükséges tőke előteremtésére. 1855-re már összegyűlt annyi pénz, hogy az első tiszt árva leányok nevelését finanszírozni tudta az egylet, de az önálló intézet felállítása nagyobb feladatnak bizonyult. Az egyesület által neveltetett első tizenkét növendéket a soproni Szent Orsolya Rend³⁰ fogadta be. A növendékek két szobát kaptak a zárda internátusában, a zárdaiskola tanóráit látogatták. Orvosi felügyeletükről az egylet gondoskodott, a hölgytagok pedig rendszeresen látogatták őket és ellenőrizték fejlődésüket. 1865-ben az egyesület az első növendé-

²⁵ Ekkor jelent meg nyomtatásban az intézeti életet szabályozó *Reglement für das Hernalser Officiers-Töchter-Erziehungs-Institut*. Wien, 1859. című kiadvány is.

²⁶ Magyarországon az 1868. évi XXXVIII. tc., Ausztriában pedig az 1869. évi Reichs-Volksschulgesetz szabályozta az elemi népiskolák, a polgári iskolák és a középszintű iskolának minősülő tanítóképzők működését.

²⁷ Vö.: Németh 2014. 181–199. o.

²⁸ Bolza (Zahradnik) Matild grófnő (*Karlsbad, 1812 – †Sopron, 1868), Zahradnik Vince százados neje, az itáliai Bolza grófi család szülötte.

²⁹ Vö.: Németh 2013. 286–294. o.

³⁰ A soproni orsolyita zárdát 1746-ban alapította Mária Terézia. Az orsolyiták tanítórendként szinte valamennyi, a XIX. században létező leányiskola-típust működtették a soproni rendházhoz kapcsolt iskolájukban és internátusukban.

keket, akik már elvégezték az orsolyiták iskoláját, Pestre, az Angolkisasszonyok intézetébe küldte, hogy tanítónővé képezzék ki őket. Időközben adományokból, hagyatékokból összegyűlt az az összeg, amely már lehetővé tette egy önálló intézet felállítását. Az akkor még külvárosnak számító Hosszú soron Felsőbüki Nagy Pál testvérének, Felsőbüki Nagy Sándornak³¹ egykori palotáját vásárolták meg és alakították át az intézet céljaira. 1870 szeptemberében kezdődött meg a tanítás, az addigi zárdai növendékek közül a tizenhat évnél fiatalabbakat vették át. Az igazgatónő Hernalsból érkezett, maga is az ottani intézet növendéke, majd tanára volt. Nyolc éves kortól vettek fel tanítványokat, az igazgatónő által kidolgozott tanterv szerint az első két évben a népiskola, ezt követően két évig a polgári leányiskola, a felső három évfolyamban pedig a tanítónőképző tananyagát tanulták. Két évvel később, 1872-ben Müller Paulin³² nagykereskedő került az egyesület elnöki székébe, aki személyes támogatásával és az általa gyűjtött adományokkal nagymértékben járult hozzá az intézet felszerelésének bővítéséhez. 1875-ben tette le az első két növendék a tanítónői képesítővizsgát – egy évvel azután, hogy Hernalsban is mód nyílt az állami képesítővizsga letételére.³³

Müller Paulin sokat tett az intézetért, de az utókor is hálás lehet neki, ugyanis az MNL GYMSM Soproni Levéltárában őrzött irathagyatékában maradt fenn az egylet éves beszámolóinak sorozata, mely számos adalékkal szolgál az egylet és az intézet működéséről az alapítástól egészen az egylet 1877-es feloszlatásáig és az intézet hadügyi kezelésbe adásáig.³⁴ Müller Paulin sikeres nagykereskedőként az intézet menedzselésében is fontosnak tartotta, hogy ne csupán az esetlegesen és roppant egyenetlenül érkező adományokra legyen utalva az intézet fenntartása, hanem minél előbb saját bevételekre is számíthassanak. Az ő közbenjárására határozott úgy az egyesület, hogy a növendékek közé fizetős, nem árva tanulók, valamint bejárók is felvehetők.

Az egyesület katonatiszt tagjai, illetve a tisztfelések egy része azonban féltette az intézet katonai jellegét a túlzott „elvilágiasodástól”. A megfelelő működést az egyesület választmányában is többen úgy tartották fenntarthatónak, ha az intézetet a közös Hadügyminisztérium kezelésébe adják át. Formálisan a 39. számú gyalogsági ezred³⁵ tette meg az előterjesztést, mely szerint köszönettel elismerik az egylet eddigi munkáját, és csupán azért kezdeményezik annak feloszlását, „mert a nevelőintézet az államigazgatás kezei között egy stabilabb bázisra és sokkal biztosabb jövőre számíthat. A k. k. birodalmi hadügyminisztériumnak történő átadás azért is szükséges, mivel tisztek gyermekeiről van szó, akik az intézetbe történő felvételükre igényt tarthatnak, és épp ezért az ő érde-

³¹ Felsőbüki Nagy Sándor (*? – †Bük, 1852) a reformkor híres politikusának, Felsőbüki Nagy Pálnak a testvére, Felsőbüki Nagy Sándor és Somogyi Erzsébet fia. Leopoldina Vogellal kötött házasságot, egyetlen leányunk, Alexandrina örökölte a soproni Hosszú soron (ma Rákóczi utca) épült palotát.

³² Müller Paulin nagykereskedő, az intézet pártfogója (*Győr, 1820 – †1896 Sopron) Pozsonyban végezte a kereskedelmi akadémiát, majd Sopronban telepedett le, saját erejéből virágoztatta fel üzletét. Nagybefektetője volt a Sopron–Kanisza vasút valamint a Győr–Sopron–Ebenfurth vasút építésének, részvényese volt a Sopron megyei cukorgyáraknak, valamint a brennbergi köszénbányának, elnöke a tiszti leánynevelő intézetet fenntartó egyesületnek, elnöke a Kereskedelmi és Iparkamarának. A Ferenc József rend lovagkeresztjének tulajdonosa volt, királyi tanácsos. *Soproni Újság*, 1896. január 22. 1–2. o. (nekrológ).

³³ *Gangel* 1937. 8–13.o.

³⁴ Magyar Nemzeti Levéltár, Győr-Moson–Sopron Megye (MNL GYMSM) Soproni Levéltára (SL) X.302. „A soproni nőegyletnek árva, vagyontalan tiszti leányok nevelésére alakult egyesülete” iratai 1876–1877.

³⁵ K.u.k. Ungarisches Infanterie Regiment Freiherr von Conrad Nr. 39. Felállított: 1756, Bécs–Debrecen.

keiket leginkább a k. k. birodalmi hadügyminisztérium képviselheti.”³⁶ Ez úgy a biztos anyagi háttérrel, mint a megfelelő szellemiség biztosítását is jelentette. Ezért 1875-ben az egyesületi közgyűlés úgy határozott, hogy bizonyos feltételek mellett átadja a nevelőintézetet a Cs. Kir. Hadügyminisztériumnak.³⁷ Ezek a feltételek kikötötték, hogy az intézet továbbra is Sopronban a hernalsi szellemben működjön. Az alaptőke jövedelmeiből ellátott növendékeket a közös hadsereg tisztjeinek árvái közül válasszák ki, a meglévő ösztöndíjas, alapítványi helyek megmaradjanak. Ha az intézet valami okból mégis megszűnne, úgy a fennmaradó vagyont a közös hadsereg tisztjei árva gyermekeinek ellátására fordítsák. Felkérték Erzsébet királynét, hogy a soproni intézetet is vegye hasonló módon pártfogásába, mint a hernalsit.³⁸

Közös hadügyi igazgatás

A közös Hadügyminisztérium fennhatósága mindkét fél számára előremutató lehetőségeket hozott magával: a Hadügyminisztérium sikerrel integrálta a katonai iskolák sorába a soproni intézetet, amely viszonylagos önállóságának megőrzése mellett a korábbi szűkös anyagi lehetőségeken túllépve, immár sokkal nagyobb léptékben fejlődhetett. Az egyesületi átadást követően néhány hónapon belül megindultak a bővítési munkálatok Sopronban, és az immár katonai igazgatás alatt álló intézet 1877 októberében a korábbi huszonnyolc helyett negyven férőhellyel kezdhetette meg a tanítást.³⁹ A hadügyi irányítás szabályozottabbá tette a mindennapi működést. A soproni igazgatónő egyenrangú volt a hernalsival, az intézményt nem rendelték Hernals alá. A Hadügyminisztérium még az átvétel évében közös tantervet írt elő a két tanintézetnek.

A tiszti leánynevelő intézetek működését egy, a Hadügyminisztérium által kinevezett, az összekötő szerepét is betöltő felügyelő folyamatosan ellenőrizte. Érdekeség, hogy még a kiszolgáló személyzet kiválasztásában sem kapott az intézményvezető szabad kezét: lehetőleg a Judenauban⁴⁰ lévő császári királyi leányárvaházból vagy az alsó-ausztriai Seebensteinben,⁴¹ illetve Szatmárnémetiben⁴² működő legénységi nevelőintézetből kellett személyzetet választania.⁴³ A soproni iskola állandó tanári személyzete – csakúgy, mint korábban – a hernalsiak közül került ki. A tiszti leánynevelő intézetek igyekeztek a tanári utánpótlást saját növendékeik köréből biztosítani: az átadást követően a soproni tanítóképzős növendékek, akik korábban az orsolyiták tanítóképzőjét látogatták, immár Hernalsban folytatták tanulmányaikat, és képesítővizsgát is ott tehettek.

³⁶ Protocoll der am 22. April 1875 und 29. Dezember 1875 abgehaltenen General-versammlungen des Oedenburger Frauenvereines zu rErziehung verwaister mittellosen k. k. Offiziers-Töchter. Oedenburg, 1875. 5. o.; MNL GYMSM SL APOe VIII. 8434/I. Müller Paulin hagyatéka, külön csomó.

³⁷ *Arbter* 1892. 113–114. o.

³⁸ Vö.: Németh 2014. 189. o.

³⁹ Az építkezés évtizedeken keresztül folyamatos volt, nem csak Sopronban, hanem Hernalsban is. Sopronban új szárny épült, a hernalsi épületet pedig korszerűsítették. Az uralkodó mindkét intézménybe ellátogatott, ahogy a császári család főrangú hölgyei is rendszeres vendégek voltak.

⁴⁰ Judenau (Ausztria) Alsó-Ausztriában a tullni körzetben található.

⁴¹ Seebenstein (Ausztria) Alsó-Ausztriában a neunkircheni kerületben található.

⁴² Szatmárnémeti (Románia) Szatmár megye székhelye.

⁴³ *Gangel* 1937. 19. o.

1879-ben a Hadügyminisztérium a két intézet közös nyaralójaként rendelkezésre bocsátotta a hirtenbergi kastélyt.⁴⁴ Ettől fogva majdnem két évtizeden keresztül a nyári hónapokban azok a növendékek, akiknek nem volt lehetőségük családi körben vakációzni, itt töltötték idejüket. A hernalsi és a soproni intézet igazgatónői egy-egy hónapot, egymást váltva igazgatták a hirtenbergi kastélyt.⁴⁵

Az 1880-as évek a további bővítés jegyében teltek. A Hadügyminisztérium Hernalsban és Sopronban is a szomszédos házak felvásárlásával és átalakításával oldotta meg a bővítést, mindkét intézetben ekkor készültek el a házi kápolnák is, melyek avatásán személyesen a császár is megjelent, Sopronban 1884-ben, Hernalsban 1888-ban.⁴⁶ A hernalsi tanító-nőképző munkájának megkönnyítésére saját gyakorlóiskolát nyitottak, és hogy a tanító-nőképzőt elvégezni nem tudó, gyengébb tanulmányi teljesítményű növendékek is képzett nevelőnők lehessenek, számukra óvónőképzőt és gyakorló kisdidővót állítottak fel.

1889-ben az uralkodó úgy rendelkezett, hogy a hadsereg, illetve annak valamennyi része, szervezete és intézménye a „császári és királyi” megjelölést köteles használni, így lett a két tanítézet hivatalos megnevezése „K. und K. Offiziers-Töchter Erziehungs-Institut zu Hernals”, illetve Oedenburg (Sopron).⁴⁷

A propaganda sem maradhatott el: *A mi hadseregünk* című 1889-es kiadvány ideális képet rajzol egy újonnan érkező növendék szemével a hernalsi intézetről.

„Egy kis kapun át a kertből megint azon épületbe jutottunk, a melyből kijöttünk. Egy nyitott ajtón egy kis gyermekek számára berendezett iskolaszobát láttam; ez a »gyermek-kert«, szólt nyájas vezető társam. Ez a felvilágosítás előttem nem volt egészen világos. »Hát már ilyen apró gyermekek is bevétnek az intézetbe?« »Oh nem! E gyermekkertben nem intézetbeli gyermekeket nevelünk; ez a gyakorló iskolához tartozik. Mert itt nem csak 3 osztályú polgári iskola van az intézet 11–14 éves növendékei számára, hanem egy 4 évfolyamos tanítónőképezde is egy hozzátartozó előkészítő tanfolyammal. Mivel pedig minden ily intézethez egy-egy gyakorló iskola és egy gyermekkert is tartozik, intézetünkben ilyen is és még 5 osztályos leánv-népiskola is áll fenn. Ebbe a közeli környékbéli gyermekek bejárnak; mi 'hernalisták' pedig, kik a képezde 3-dik és 4-dik évfolyamába járunk, tanítónőink vezetése mellett a gyermekeket oktatjuk. Hisz azért tartanak velünk az intézetből való kilépés előtt a tartományi tanfelügyelő előtt szigorú vizsgát; és ha 'éretteknek' találunk bennünket, bizonyítványt kapunk mint okleveles tanítónők.« – ily társalgás mellett elhaladtunk a fürdőszoba és a földszint egyéb alárendelt helyiségei mellett, míg a nagy lépcsőhöz, az épület új részéhez értünk. Itt sorba néztük az 5 osztályos gyakorlóiskolát, a képezdét, a rajztermeket, a természettani külön termet és végre a 2-ik emeleten a zongoratermek egész sorozatát.”⁴⁸

Ez a rövidke, egy kislány szájába adott „visszaemlékezés” pontosan bemutatja az intézet szervezetét: az ötosztályos elemi iskolára épült a három évfolyamos leánypolgári a 11–14 éves növendékek számára, ezt követően pedig a négy évfolyamos tanítónőképzőben vagy az óvónőképzőben tanulhattak tovább a leányok. Mind a két képző intézetnek saját

⁴⁴ Gangel 1937. 26. o.

⁴⁵ Vö.: Németh 2014. 192. o.

⁴⁶ Dávidházy 2001. 330. o.

⁴⁷ A soproni intézet megnevezéséről szóló közös hadügyminiszteri rendelet 1903. február 19-én kelt.

⁴⁸ Danczer 1889. 555–560. o.

gyakorlóiskolája, illetve -óvodája volt. Előbbi szintén öt osztályos, „külsős” leányelemi-ként működött.

Ugyanezen kiadványban a soproni intézetnek már csak néhány soros leírás jutott, melyből kiderül, hogy ebben az időben már nem csak a tanítónőképzős, hanem a polgári iskolai tanulmányokat is Hernalsban folytatták a soproniak: „Ez intézet úgy hasonlít a hernalsihoz, mint a leánygyermek a nénjéhez. Kisebb az intézet, kisebbek a növendékek és mind a berendezések a zsenge gyermekkor követelményeihez vannak alkalmazva. Szép falitáblákkal díszített négy tágas teremben tanítják itt a gyerekeket a népiskola 2–5. osztályának tantárgyaiban, mi által egyúttal a hernalsi polgári iskola legalsó osztályára előkészítetnek.”⁴⁹

Az 1911/12-es tanévben újabb jelentős, mindkét intézet életét befolyásoló szervezeti átalakítást vezényelt le a Hadügyminisztérium. A hirtenbergi kastély immár elemi iskolaként működött, a tiszti leányárvaik itt kezdték tanulmányaikat. A 10 évesek ezután Sopronban folytatták a négy osztályos leánypolgárit, és Hernalsban fejezték be a szintén négy évfolyamú tanítónőképzőt.⁵⁰

Az első világháború a tiszti leánynevelő intézetek szabályozott és nyugalmas életét is szétzilálta. Fokozottabb takarékoskodás mellett a növendékek kézimunkaórán és saját felajánlásból is immár a fronton harcoló katonák és a sebesültek számára készítettek kötecsket és alsóneműt. Az 1898-tól a st. petersbergi⁵¹ kastélyban bonyolított tiroli nyaralások is elmaradtak, mert a kastélyban hadikórházat rendezett be a Hadügyminisztérium, mint ahogy a soproni épület ebédlőjében és tornatermében is. A világháború végén, 1918-ban hadügyminiszteri rendelettel küldték haza a cseh, lengyel, horvát, osztrák növendékeket.⁵²

A Monarchia felbomlását követően az Osztrák Köztársaság vette át a hernalsi iskolát és az épületet. A korábban létrejött különféle tanintézetek tovább működhetek, az 1920-as években óvónőképző intézet és hozzá kapcsolt gyakorló óvoda, tanítónőképző intézet gyakorlóiskolával, kereskedelmi iskola, és középiskolák (Mittelschule, Oberschule) kaptak itt helyet. A hernalsi tiszti leánynevelő intézet számára azonban a Monarchia felbomlása a megszűnést jelentette. Magyarországon a tiszti leánynevelő intézet fennmaradását az 1921. évi XLIV. tc. biztosította, amely lehetővé tette a volt cs. és kir. katonai nevelőintézetek további működését a magyar vallás- és közoktatásügyi valamint honvédelmi miniszterek közös felügyelete alatt. Az 1921. december 14-i népszavazást követően már 1922 januárjában újraindulhatott az iskola, amely 1922. április 10-én Zrínyi Ilona nevét vette fel.⁵³ Még 22 év adatott meg a régi falak között a Magyar Királyi Zrínyi Ilona Tiszti Leánynevelő Intézetnek, amely véglegesen 1944-ben szűnt meg.⁵⁴

⁴⁹ Gangel 1937. 561. o.

⁵⁰ Gangel 1937. 43. o. Gangel Erzsébet egy félmondatos utalásából értesülünk arról, hogy azok a növendékek, akik a polgári vagy a tanítónőképző intézet magasabb követelményeit nem tudták teljesíteni, az ausztriai Retz apácakolostorába kerültek, ahol varrásra oktatták őket.

⁵¹ St. Petersburg (Ausztria) Tirol tartományban, Innsbruck közelében található, a középkori várat egy 1857-es tűzvész után I. Ferenc József császár 1893-ban építtette újjá.

⁵² Gangel 1937. 47. o.

⁵³ A Magyar Királyi Zrínyi Ilona Tiszti Leánynevelő Intézet értesítője az 1934/35-ik isk. évről. Sopron, 1935. 16. o.

⁵⁴ Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követő időszak történetével jelen írás nem foglalkozik, a M. Kir. Zrínyi Ilona Tiszti Leánynevelő Intézet XX. századi történetéről lásd: Gangel 1937.; Zátonyiné – Simorjayné – Vass 2003.; Závodi 2005.; Závodi 2006.; Németh 2014.

BIBLIOGRÁFIA

- Arbter* 1892. *Adele Arbter*: Aus der Geschichte der k.u.k. Officierstöchter-Erziehungs-Institute. Wien, 1892.
- Danczer* 1889. A mi hadseregünk. Az osztrák–magyar monarchia népei fegyverben és zászlók alatt. Budapest, 1889. <http://scharekf.hu/dotroll/neveles/intezetek.htm> (A letöltés ideje: 2015. október 20.)
- Dávidházy* 2001. I. Ferenc József Sopronban 1884. május 31.–június 1. *Soproni Szemle*, 55. (2001) 330–336. o
- Engelbrecht* 1984. *Helmut Engelbrecht*: Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs. Bd. 3. Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz. Wien, 1984.
- Engelbrecht* 1986. *Helmut Engelbrecht*: Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs. Bd. 4. Von 1848 bis zum Ende der Monarchie. Wien, 1986.
- Filch* 1995. *Renate Flich*: „Die Erziehung des Weibes muß eine andere werden.” (Louise Otto-Peters) – Mädchenschulalltag im Rahmen bürgerlicher Bildungsansprüche. In: Bürgerliche Frauenkultur im 19. Jahrhundert. Hg. *Brigitte Mazohl-Warni*. Wien–Köln–Weimar, 1995. 269–300. o.
- Gangel* 1937. *Gangel Erzsébet*: A soproni magyar királyi Zrínyi Ilona honvédtiszti leánynevelőintézet története 1850–1936. Budapest, 1937.
- Németh* 2013. *Németh Ildikó*: Adalékok a soproni tiszti leánynevelő intézet alapításának történetéhez és a Flandorffer család társadalmi szerepvállalásához (1853). *Soproni Szemle*, 67. (2013) 3. sz. 86–294. o.
- Németh* 2014. *Németh Ildikó*: Adalékok a soproni Magyar Királyi Zrínyi Ilona Tiszti Leánynevelő Intézet építéstörténetéhez 1850–1944. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 14. Szerk. *Závodi Szilvia*. 2014. 181–199. o.
- Rammler* 1840. *Otto Friedrich Rammler*: Universal Briefsteller oder Musterbuch zur Abfassung aller im Geschäfts-, und geimenen Leben, sowie in freundschaftlichenVerhältnissen vorkommendenAufsätze. Leipzig, Verlag Otto Vigand, 1840. 166. o.
- Reglement* 1859. Reglement für das Hernalser Officiers-Töchter-Erziehungs-Institut. Wien, 1859.
- Rosenberg* 1896. *Karl Rosenberg*: Die k.u.k. Officierstöchter-Erziehnugs-Institut in Wort und Bild. Wien, 1896.
- Závodi* 2005. *Závodi Szilvia*: A soproni Magyar Királyi Zrínyi Ilona Honvédtiszti Leánynevelő Intézet. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 8. Szerk. *Hausner Gábor*. 2005. 53–73. o.
- Závodi* 2006. *Závodi Szilvia*: Élet a Magyar Királyi Zrínyi Ilona Honvédtiszti Leánynevelő Intézetben. In: A múlt feltárása előítéletek nélkül. Szerk. *Gergely Jenő – Horváth Ildikó – Strausz Péter*. Budapest, 2006. 139–156. o.
- Zátonyié – Simorjayné – Vass* 2003. *Zátonyiné Ódry Mária – Simorjayné Gödry Nóra – Vass Jenő Sándor*: Szeretettel, hűséggel. A soproni volt magyar királyi Zrínyi Ilona Honvéd Tiszti Leánynevelő Intézet emlékére. Budapest, 2003.

Ildikó Németh

BOARDING SCHOOLS FOR THE DAUGHTERS OF ARMY OFFICERS IN THE AUSTRO-HUNGARIAN MONARCHY

Summary

The boarding schools for the daughters of officers in Hernals, Sopron and Hirtenberg made up a unique segment of institutionalized education for young ladies, gaining its final shape in the second half of the 19th century. The first such school was established upon the initiative of Joseph II in St. Pölten as early as the end of the 18th century. The boarding school for the young ladies was founded by the ruler in order to offer appropriate schooling for the orphaned daughters of the officers of the Imperial-Royal Army, and the young women could later provide for their own living by working as governesses and teachers. The paper explores the history of the institution which moved to Hernals (Vienna), and that of the school in Sopron, from the beginnings until the dissolution of the Monarchy.

Ildikó Németh

OFFIZIERS-MÄDCHENERZIEHUNGSANSTALTEN IN DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN MONARCHIE

Resümee

Ein besonderes Segment des sich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts vollkommen entfaltenden institutionellen Mädchenunterrichts bildeten die Offiziers-Mädchenerziehungsanstalten, nämlich die Schulen von Hernals, Sopron (Ödenburg) und Hirtenberg. Die erste solche Schule wurde noch Ende des 18. Jahrhunderts auf Initiative von Joseph II. in St. Pölten aufgestellt. Die Offiziers-Mädchenerziehungsanstalt wurde vom Herrscher gegründet, damit die verwaisten Töchter der Offiziere der kaiserlich-königlichen Armee eine entsprechende Erziehung erhalten und später als Erzieherinnen und Lehrerinnen auch ihren Unterhalt sichern können. Die Studie verfolgt die Geschichte der Entstehung des im späteren Verlauf nach Hernals (Wien) ziehenden Instituts, von den Anfängen bis zur Auflösung der Monarchie.

Ildikó Németh

INTERNATS POUR FILLES D'OFFICIERS DANS LA MONARCHIE AUSTRO-HONGROISE

Résumé

L'éducation institutionnelle des filles s'est beaucoup développée dans la deuxième moitié du 19e siècle. Les internats pour filles d'officiers, à savoir les écoles de Hernals, Sopron et Hirtenberg furent des établissements particuliers. La première école de ce type fut créée à la fin du 18e siècle à Sankt Pölten à l'initiative de Joseph II afin que les orphelines d'officiers de l'armée impériale-royale puissent bénéficier d'une éducation qui leur permettrait de gagner leur vie en tant qu'institutrice ou gouvernante. L'étude retrace l'histoire de cet établissement, qui fut ensuite transféré à Hernals (Vienne), et de l'école de Sopron du début jusqu'à la dissolution de la Monarchie.

Илдико Немет

ОФИЦЕРСКИЕ ИНСТИТУТЫ ВОСПИТАНИЯ ДЕВУШЕК
В АВСТРО-ВЕНГЕРСКОЙ МОНАРХИИ

Резюме

Офицерские институты воспитания девушек: школы в Хернальс, Шопрон и Хиртенберг образовали особый сегмент организации обучения девушек распространённого во второй половине 19-го века. Первая школа такого характера была создана ещё в конце 18-го века в городе Санкт Пёлтен по инициативе П. Йосифа. Правитель основал Офицерский институт воспитания девушек для того, чтобы осиротевшие девочки офицеров императорской и королевской армии могли получить соответствующее воспитание, образование, тем самым обеспечивалась возможность их существования в качестве воспитательниц, гувернанток, учителей. Эта работа прослеживает схематическую историю создания института, со временем переселённого в Хернальс (Вена), а также Шопронского института, от начала до самого распада Монархии.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

A MAGYAR HADTÖRTÉNETÍRÁS TÖRTÉNETE ÉS AKTUÁLIS KÉRDÉSEI

KRÓNICA

SOLYMOSI JÓZSEF

A SZUVERENITÁS HATÁRAI. A VARSÓI SZERZŐDÉS ÉS MAGYARORSZÁG

Nemzetközi tudományos konferencia.

HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2016. április 8.

A szovjet csapatok kivonásának 25. évfordulója alkalmából rendezett konferenciát dr. Orosz Zoltán altábornagy, Honvéd Vezérkar főnök-helyettes nyitotta meg. Beszédében hangsúlyozta a szovjet csapatok távozásának jelentőségét, és az eseményt fontos fordulópontként értékelte. Ugyanakkor felhívta a hallgatóság figyelmét egy másik évforduló, a 70 évvel ezelőtt elhangzott fultoni beszéd jelentőségére is. A második világháború végén kialakult megszállási övezetek ekkortól befolyási övezetekké váltak, így Magyarország is maradtak szovjet csapatok. Hazánkban az osztrák államszerződés megkötése (1955) után is folytatódott a jelenlétük. Az 1956-os forradalom leverése után meghirdetett ideiglenesség állapota évtizedekig tartott. A csapatkivonás csak 1989-ben kezdődött el és 1991. június 19-én ért véget. Külön örömét fejezte ki, hogy a konferencián két előadó, egy román és egy német történész jóvoltából a külföldi nézőpont is megjelenik.

Az első előadást Horváth Csaba ezredes, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnokhelyettese tartotta, *A Varsói Szerződés első évei a NATO doktrínák tükrében* címmel. Referátumában ismertette, hogy a második világháború után a korábban együttműködő nagyhatalmak immár egymással szemben akartak erőfölényt kialakítani. Az amerikaiak atomelőnye hamar eltűnt. Felülvizsgálták doktrínájukat is. Ekkortól háború esetén a hadászati légierőben látták a lehetőséget, ezért a légierő korszerűsítése, bombázók fejlesztése került előtérbe. Előbb a B-47-es stratégiai bombázó kifejlesztése történt meg, majd a B-52 vált alaptípusá. A koreai háború nem hozott alapvető változást a doktrínában. Megmaradt a totális atomháborúra való felkészülés és a légierő alkalmazásának elsőbbsége. Az amerikai politikát a kommunizmus feltartóztatásának igénye jellemezte. Politikai, gazdasági és fegyveres akciókkal törekedtek az eszme terjedésének megakadályozására. Ezzel a törekvéssel függött össze az Amerikai Egyesült Államok (USA) vezette katonai szövetségek (például 1949 – NATO) létrehozása, szintén a feltartóztatási politika jegyében. Előtérbe került a „harapófogó” elgondolás, ami a Szovjetunió, illetve a szocialista országok körbefogását jelentette. Az ekkor születő új doktrína előírása szerint a nyugati államok tartóztatják fel a szovjet támadást, majd hatalmas megtorló légitámadások következnek. Mivel nagyban támaszkodtak a szövetségesek szárazföldi erejére, napirendre került a szárazföldi csapatok megerősítése, valamint a légvédelmi rakéták telepítése is. Új rakéatechnikai eszközök kifejlesztésére került sor.

A tömeges megtorlás elvére építő USA doktrína 1961-ig volt érvényben, ekkor azt felváltotta az úgynevezett rugalmas reagálás elve. Mivel a NATO doktrínája követte az USA-ét, a váltásra itt is sor került 1967-től. A rugalmas reagálás doktrínája szerint a hatá-

roknál állomásoztatott szárazföldi csapatok előretolt védelemben helyezkedtek el. A cél az volt, hogy a hadműveleteket a szocialista országok területére sikerüljön áthelyezni. A felderítő szolgálatok mindkét részről komoly erőfeszítéseket tettek az esetleg bekövetkező háború szempontjából fontos tervek, eszközök felderítésére.

A Szovjetunió befolyási övezetében 1955-ben került sor a Varsói Szerződés (VSZ) szervezetének megalakítására. Az első években szovjet mintára alakították ki a szervezetet, közös fegyverzet alkalmazásáról döntöttek, közös gyakorlatokra került sor. A későbbiek során kialakultak a VSZ katonai szervezetei, amelyek a döntéshozatalban működtek. Megkezdődött a válaszok keresése a nyugati doktrínákra.

Horváth Csaba után Tulipán Éva, a Hadtörténeti Intézet kutatója tartotta meg referátumát *Az 1950-es évek válságai a Varsói Szerződés országaiiban* címmel. Előadásában a kelet-európai országokban lezajlott konfliktusokról beszélt, különös tekintettel az 1956-os magyar forradalomra. Elmondta, 1948-tól folyt a csatlós államok szovjetizálása, a Vörös Hadsereg jelenléte a belpolitikára is jelentős hatással volt. A kelet-európai országokban különböző időpontokban történt meg a rendszerváltás, Magyarországon egy-másfél éven belül történt meg a fordulat és 1949 nyarára fejeződött be. 1949-ben megalakult a keleti blokk gazdasági szervezete, a KGST, a térség országai kimaradtak a Marschall-tervből. Megtörtént a jugoszláv–szovjet politikai szakítás. Magyarországon ennek következtében jelentős hadseregfejlesztés indult meg. 1953-ban, Sztálin halála után kezdődött meg az enyhülés. Ekkor fejeződött be a koreai háború, és ekkortól törtek felszínre a társadalmi elégedetlenségek: 1953-ban a csehszlovák, majd kelet-berlini megmozdulások, 1956 júniusában a lengyelországi tüntetések, majd októberben a budapesti forradalom. Az előadó elmondta, hogy ez utóbbi konfliktus során mintegy 2500–3000 fő halt meg, míg a korábbi megmozdulások alkalmával néhány száz fő.

A keleti blokkban lezajlott konfliktusok nem voltak hatástalanok nyugaton sem. A nyugat-európai kommunista pártokban tömeges kilépések kezdődtek, a szovjet beavatkozás porrá zúzta az enyhülésbe vetett reményeket. Az 1961-ben felhúzott berlini fal pedig évtizedekre az elfogadott megosztottság jelképe lett.

A következő előadó Kovács Vilmos ezredes, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka *A Magyar Néphadsereg szárazföldi haderejének meghatározó fegyverzeti változásai* címmel az 1948 és 1989 közé eső időszak magyar hadseregének fegyverzeti viszonyaiba és azok változásaiba vezette be hallgatóságát. A második világháború után 1948-ban kezdődött meg a hadsereg fejlesztése, ekkor került sor a szovjet eszközökre történő átfegyverzésre. A honvédség (1951-től néphadsereg) többnyire használt, felújított fegyvereket szerzett be a Szovjetuniótól. A szárazföldi csapatoknál a második világháborúból ismert Moszint–Nagant ismétlőpuskák és karabélyok, PPS géppisztoly, Tokarev pisztoly, valamint felújított T-34/85 közepes harckocsi és ISZ-2 nehéz harckocsi kerültek rendszeresítésre. Az országban korábban működő fegyvergyárak újra folytatták termelésüket, ezenkívül lőszergyárak is létesültek. Ezekben az üzemekben szovjet licenc alapján gyártottak fegyvereket és lőszereket. A modern hadviselés háborús tapasztalatai alapján és a szovjet elvárásoknak megfelelően megindult a haderő gépesítése. Először az amerikai Dodge gépkocsit alkalmazták, majd Csepelen megindult a magyar gépjárműgyártás (például Csepel-130). Komoly fejlődésen ment keresztül a tábori és páncéltörő tüzérség, megjelent a sorozatvető tüzérség, majd az önjáró lövegek és a szárazföldi rakéták.

Az 1956-os forradalom leverése után a csökkentett létszámú, újjáalakuló néphadseregnek már nem volt szüksége nehéz harckocsikra és rohamlövegekre, ezeket az 1950-es évek végén visszaadták a Szovjetunónak. 1957-től a fegyverzet teljesen szovjet alapúvá vált. Ebben az időben, a Varsói Szerződés közös haderejébe való bekapcsolódás követelményével összhangban, először a légierő, azaz a honi légvédelem, majd a szárazföldi haderő fejlesztése került előtérbe. Kovács Vilmos elmondta, hogy a szövetségi feladatok között a Magyar Néphadsereg (MN) az Ausztria–Olaszország irányába történő előre-törést kapta feladatul egy esetleges háború esetén, így a fejlesztések is ehhez képest történtek. A szárazföldi 5. Hadsereg 1961 és 1965 között átfegyverzésre került, T-34 helyett T-54 és T-55 típusú harckocsira, valamint megjelent egy új képesség, a PT-76 úszó harckocsi. A gépesítés, a magyar fejlesztésű FUG (D-442, Felderítő Úszó Gépkocsi) és a PSZH (D-944, Páncélozott Szállító Harcjármű) rendszerbe állításával folytatódott. 1975-re megtörtént a tehergépkocsik fejlesztése is, a magyar gyártmányú Csepel-344, majd D-566 rendszerbe állításával.

A kézi lövészfegyvereket a szovjet Kalasnyikovok hazai gyártású különböző altípusai (AK-47, AKM-63, AMD-65) alkották. Utóbbiból 343 000 db volt használatban. Megjelentek a páncéltörő rakéták, valamint a hadműveleti-harcászati és harcászati rakéták (Scud-A, majd Scud-B, illetve Luna, majd Luna-M). A tüzérség korszerű D-20 152 mm-es ágyútarackokat kapott. 1980 utánra tehető az önjáró tüzérség megjelenése, valamint új sorozatvető, T-72-es harckocsi, és a BMP-1 lövészpáncélos is beszerzésre kerültek. A korszak végén mintegy 1528 harckocsi, 1791 páncélozott harcjármű, 200 löveg és 300 rakétakomplexum állt a hadsereg rendelkezésére.

A konferencia első három előadása után szakmai vita következett. Ennek keretében elsőként Paroda Rita, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem (PPKE) doktorandája kérdezett: Mi volt az 1967-es doktrínaváltás oka? Válaszában Horváth Csaba leszögezte, hogy ekkorra érték el a nyugati államok azt a katonai színvonalat, amely lehetővé tette a doktrínaváltást, ekkortól már nem voltak ugyanis teljes egészében az amerikai atomerőre szorulva. Horváth Miklós, a PPKE egyetemi tanára arról érdeklődött, hogy a Varsói Szerződésnek, mint önvédelmi szervezetnek, mire adtak volna lehetőséget ezek a haditechnikai eszközök az 1980-as években. Kovács Vilmos válaszában elmondta, hogy szerencsére csak a tervek ismerjük, a haditechnikai eszközök tényleges felhasználására nem került sor. Az mindenképpen megállapítható, hogy a fejlesztések alapján a Magyar Néphadsereg korszerű haditechnikai ellátottsága magasabb szintre emelkedett, de nem tudjuk ez mire lett volna elegendő. Saját véleménye szerint nem állt távol egymástól az osztrák és a magyar fegyverzet színvonala, bár a nyolcvanas évekre magyar részről bizonyos képességekben már voltak hiányosságok. A fegyverzet színvonala szempontjából a legjobb időszak az 1960-as évek közepétől az 1980-as évek első feléig tartott. Ezzel összefüggésben Horváth Miklós is megjegyezte, hogy a VSZ az 1980-as évek második felében hajtott végre először védelmi jellegű frontgyakorlatot. A hallgatóság soraiból Szívós István ezredes azt a kérdést tette fel, volt-e szovjet gazdaságpolitikai érdek is az eszköz-eladások mögött. Kovács Vilmos igennel válaszolt, de azt is megjegyezte, hogy minden szövetségi rendszerben fontos az egységes fegyverzet megléte is. Hiszen a VSZ hadseregeiben is mindössze háromfajta lőszer kellett csak a gyalogságnak. Ugyanakkor természetesen a gazdasági érdekek is.

A konferencia német előadója, Oliver Bange a történesek gazdasági–társadalmi oldalának bemutatását hiányolta, valamint kétségbe vonta a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) NATO-felvétele és a VSZ megalakulása közötti, az előadásokban elhangzott ok-okozati összefüggés jelentőségét. Elmondta, a német történészek egyetértének abban, hogy pusztán a megfelelő időben jelentették be a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) hadseregének létrehozását és a VSZ megalakítását. Ezek nem következnek az NSZK NATO tagságából. Horváth Miklós az elhangzottakkal kapcsolatban hangsúlyozta mind a hatalmi–katonai oldal, mind a tudati oldal fontosságát, ugyanakkor emlékeztetett: a reageni doktrína szerint a gazdasági megroppantás az elsődleges fontosságú.

A szünet után újabb három előadás következett. Elsőként Okváth Imre, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának tudományos főosztályvezetője *A Magyar Néphadsereg felkészítése a harmadik világháborúra* címmel tartott előadásában az 1955 és 1965 közötti parancsnoki és törzsvezetési gyakorlatok bemutatására vállalkozott. Egyenként elemezte a VSZ megalakulása utáni első évtized magyar gyakorlatait, milyen céllal, milyen erőkkal, milyen feladat végrehajtására került sor. A VSZ védekező stratégiája csak politikai deklarációk szintjén jelent meg, a gyakorlatban nem. Az egyes gyakorlatok során, egészen az 1980-as évekig, az alapkoncepció a „NATO támadás, ennek megállítás, majd átmenet támadásba” hármására épült. A vizsgált időszak legnagyobb szabású gyakorlata, a Duna-62, 1962 áprilisában zajlott, több mint 33 000 katonára, két magyar, illetve két szovjet hadosztály részvételével. Ez a frontméretű, parancsnoki törzsvezetési gyakorlat a mérete mellett a hadművelési irányok számba vételéről is szólt. Egy másik jelentős gyakorlaton, 1965 júniusában frontparancsnoki hadijátékot tartottak, amelyen már tömeges atomcsapásokat is feltételeztek. 30-30 bomba bevetésére került sor a tervező asztaloknál, és Magyarország kétharmada sugárszennyezést szenvedett. A hadijáték eredményei szerint, a veszteségek ellenére az 5-6. nap már Passau és München felé jártak a VSZ csapatai, a 13. napon pedig Olaszországig, illetve az Atlanti-óceán partjáig jutottak.

Teljesen új kutatási eredményekről számolt be Paroda Rita (PPKE doktoranda), aki *A Varsói Szerződés háborús tervei a CIA dokumentumok tükrében az 1970-es, 1980-as években* címmel tartotta meg előadását. A 2011-ben titkosításuk alól feloldott, a CIA-nál keletkezett, vonatkozó dokumentumok alapján tartott referátum a VSZ békebeli és háborús szervei határozványainak részleteit ismertette. Az 1968-as csehszlovákiai intervenció után készült el az első ilyen dokumentum. A békeidejű határozványt 1969-ben fogadták el. Az Egyesített Fegyveres Erők kötelékébe csak a kijelölt csapatok tartoztak. Ekkortól a Főparancsnok nemzeti helyettese már nem a honvédelmi miniszter volt, hanem a miniszterhelyettes vagy a vezérkari főnök. Látszólag demokratikus viszonyok alakultak ki, de valójában a szovjet dominancia volt jellemző. A háborús határozvány témája csak tíz évvel később került elő, a Szovjetunió érdekei ekkor kívánták meg elfogadását. Ezekben az években került sor a Szovjetunió részéről az SS-20-as rakéták telepítésére (1977), erre válaszul 1978-ban új fegyverkezési programot hirdettek meg a NATO-ban, 1983-tól pedig Pershing rakéták telepítésére került sor. 1979-ben vonultak be a szovjet csapatok Afganisztánba; az USA ekkor kinyilvánította, hogy a Perzsa öböl melletti országok elleni támadást saját maga elleni támadásnak minősíti. A VSZ 1980-ban elfogadott új háborús határozványa szoros ellenőrzése alá vonta a tagállamok haderejét. Ez alapján, háború esetén az Egyesített Fegyveres Erők főparancsnoka Brezsnyev szovjet pártfőtitkár, az irányító szerv pedig a szovjet vezérkar lett volna. Háborúban hadszíntéri parancsnokságok

jönnek létre, melyeket a legfelsőbb főparancsnok irányít, a flották is közös parancsnokság alá kerülnek, mely szintén szovjet vezetés alatt áll. Az amerikai hírszerzés adatai alapján viták is voltak a határozványról, a CIA dokumentumokból a román és lengyel álláspontot ismerhetjük meg. A románok nemzeti ellenőrzés alatt akarták tartani flottájukat, a lengyel kritikák pedig arra irányultak, hogy a határozvány nem csak a katonai viszonyokba szól bele, valamint a közös légvédelem gyengíti a nemzetit. A román fél nem is írta alá a dokumentumot. A magyar fél véleményét csak egy tíz évvel későbbi dokumentumból ismerhetjük meg. 1988-ban a határozvány módosításakor, a nemzeti hatáskörök keveslése miatt Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter negatív véleménnyel volt a tervezett módosításról. Ez egyébként egybevág a visszaemlékezésében leírtakkal is.¹

Ezután került sor Petre Opris nyugállományú alezredes, román hadtörténész előadására (*Szovjet nukleáris robbanófejek és francia „Mirage F1” vadászpilóták a román hadsereg számára: Álom vagy valóság?*), aki román levéltárakban talált dokumentumok alapján az 1960-as, 70-es, 80-as években zajlott haditechnikai fejlesztésekről osztott meg érdekes információkat a hallgatósággal. Az előadó előjáróban megjegyezte, milyen érdekes volt Kovács Vilmos előadása a rakétafegyverekről. Említést tett arról, hogy 1961–1962-ben, két-két rakétaosztályt szereltek fel Luna típusú rakétával Romániában, érdekes hogy ekkor került sor Magyarországon is a felfegyverzésre, és ekkor voltak a kubai telepítések is. Ebben az időben a magyar–román hadiipari együttműködés is kezdett kibontakozni, valamint ekkor választott Románia a Mig-21 és az F1 vadászgépek között. Az utóbbi mellett döntöttek. Román vélemények szerint ez De Gaulle francia elnök tesztje volt Tito és Ceaușescu felé, aki kíváncsi volt, meddig tart a szuverenitásuk, ezért ajánlotta fel a Mirage-okat. Romániában is gyártottak egy vadászbombázót, az IAR-93-at, amelyet román–jugoszláv közös projektként fejlesztettek ki. A motort például csak Jugoszláviában gyártották. A gép ottani neve J-22 Orao volt. Az előadó idézte Ceaușescu egy 1971-es mondatát: „mindent másoljunk le, még az ördög anyját is”. Ebben az időben például nagyon sok francia licenc alapján gyártott autó készült. Az angol Lightning gép esetleges gyártásáról is gondolkodtak a román szakemberek. Egy másik dokumentumban Mirage F-1-ről van szó. Egy 1979-es iratból kiderül, hogy a British Aerospace-szel is tárgyaltak. Összefoglalásképpen megállapította, hogy tárgyalások folytak ugyan brit és francia cégekkel, valójában azonban Ceaușescu mindent Romániában akart gyártatni. Tudományos kutatásokra nem kívánt pénzt áldozni, kész licenceket kívánt alkalmazni.

Az újabb panel végén ismét vitára került sor. Nagy Tamás nyugállományú alezredes, hadtörténész arról érdeklődött, van-e adat az 1956 utáni fegyverzet csökkentéséről, és mely fegyvereket vonták ki a hadrendből. Emellett Paroda Rita előadásával kapcsolatban azt vetette fel, vajon összefügg-e a VSZ háborús szervei határozványának 1980-as elfogadása és a lengyel válság. Kovács Vilmos válaszában kifejtette, hogy az 1956-os veszteségek főként a kézfegyver és gépkocsi állományt érintették. A költségesen javítható páncélos eszközök átadásra kerültek a Szovjetunióhoz. Ugyanez történt azokkal az eszközökkel, amelyeket nem akartak tovább rendszerben tartani, vagy nem fértek bele az új koncepcióba (például nehézharckocsik). Egyfajta profiltisztítás történt a hadseregben. A felesleges eszközöket a Szovjetunió visszavásárolta. Paroda Rita válaszában egyértelműen leszögezte, hogy a szervei határozvány elfogadása 1980 márciusában történt,

¹ Kárpáti Ferenc: Puskalövés nélkül... Budapest, [é. n.]. 67–78. o.

a lengyel vélemény azonban 1979. március előtt keletkezett, így nincs összefüggésben a későbbi lengyel helyzettel.

Oliver Bange saját kutatási tapasztalatai alapján megjegyezte, hogy a CIA forrásai szelektívek, nincs mindenről adat, például Magyarországról meglehetősen kevés az információ. Általában a forrásokból azt is tudni lehet, ki szállította az adatokat. Az orosz dokumentumok ugyanakkor megvannak a keletnémet levéltárakban, és van egy visszaemlékezés is egy korabeli NDK-s tisztől, amit érdemes tanulmányozni.

Borsits László nyugállományú vezérezredes hozzászólásában arra a saját maga által felvetett kérdésre kereste a választ, hogy egy harmadik világháborúnak lennének-e győztesei. Véleménye szerint nyugodtan mondhatjuk, hogy nem. Szerinte Gorbacsovval indult el az enyhülés, belátták, hogy nincs értelme az atomfegyverek alkalmazásának. 1988 nyarán dolgozták ki a MN védelmi alkalmazásának terveit, ekkor került erre sor először. Felidézte korabeli emlékeit is. 1978 nyarán tíz napos turistaúton vett részt a nyugati hadműveleti irányban (Ausztia, Németország). Mint a 8. gépesített lövészadosztály későbbi parancsnokának, feladata lett volna ebbe az irányba előnyomulni. Elmondta, a bejárás tapasztalatai alapján kételyei támadtak a feladat teljesíthetőségével kapcsolatban.

A konferencia ebédszünet után folytatódott. Oliver Bange, a német haderő Hadtörténeti és Társadalomtudományi Kutatóközpontjának munkatársa *A hosszú csapatkivonás. A szovjet–orosz csapatok Németországból történő kivonásának politikai háttere, katonai vonatkozásai és társadalmi hatásai* címmel tartotta meg előadását, amely saját elmondása szerint *A biztonság és az állam* című, a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) történetével foglalkozó könyvének egyik fejezetén alapult. Gorbacsov hatalomra kerülése után már felmerült a szovjet csapatkivonás, vizsgálatokat is végeztek a német területen állomásozó szovjet csapatok költségeiről. Honeckernek javasolták a fal lebontását. 1988-ban már megvolt a szándék a részleges csapatkivonásra, ami meg is valósult. Az 1989–1990-es változások következtében végül Helmut Kohl és Mihail Gorbacsov állapodott meg a teljes csapatkivonásról 1990 júniusában azzal, hogy az NSZK anyagilag hozzájárul a szovjet csapatok távozásához. E biztonsági kérdés rendezése után írták alá a német újraegyesítésről szóló egyezményt. A teljes csapatkivonás 1994. augusztus végéig tartott.

A szovjet csapatok az NDK területének mintegy 3%-án, egyes értesülések szerint viszont háromszor ennyin állomásoztak. Az alakulatok ekkor már a felbomlás állapotában voltak. Sűrűn fordultak elő dezertálások, menekültkérelmek beadása a katonák részéről, nemi erőszak a laktanyák környékén. Amikor a német hatóságok érdeklődtek a menekültek esetlegesen várható számáról, a szovjet vélemény az volt, hogy számíthatnak az ott állomásozó mind a 370 000 szovjet állampolgárra. A csapatkivonás e körülmények között logisztikai csoda volt, mindössze 700 dezertáló volt, és mintegy 350 000 fő és családtagjaik vonultak vissza a Szovjetunióba. Hat teljes hadsereget kellett kivonni úgy, hogy a lengyelek sem mutattak hajlandóságot az átengedésükre. Így a csapatkivonás jelentős része a Balti-tengeren keresztül történt, a vasúti szállítás Csehszlovákián keresztül valósult meg.

A nukleáris fegyverek tekintetében az előadó elmondta, hogy a német területen lévő szovjet atomfegyverekről a történészek számára egyelőre nem áll rendelkezésre pontos információ. A német és szovjet tárgyaló felek ugyan megállapodtak arról, hogy először az atomfegyverek kivonása történik meg, és a szovjet fél szerint ez már 1990 folyamán lezajlott, mégis számos jel utal arra, hogy még 1991-ben is tároltak ott szovjet atomfegyvere-

ket. Az előadó feltételezése szerint előbb Magyarországról vonták ki az atomfegyvereket, majd ezeket a vasúti kocsikat használták Németországban is.

Oliver Bange felhívta a figyelmet a változások emberi oldalára is. A szovjet katonákat egyfajta kulturális sokként érte, hogy felbomlott az állam, amelynek katonái voltak. Több példával érzékeltette, hogy a hazatelepülő csapatok állománya és családtagjaik nem mindig kapták meg az ígért létfeltételeket otthon. Egy teljes helikopterezred került úgy haza, hogy semmit nem találtak otthon. A Szovjetunióban egy olyan területre küldték őket, ahol nem volt sem infrastruktúra, sem épület, ahova elhelyezték volna őket. Egy másik ezrednél a feleségek sztrájkba kezdtek, majd az odaküldött és a hazatérő szovjet csapatok katonái egymásra fogtak fegyvert, és majdnem tragédiával végződött a hazatérés.

Ugyanakkor az előadó azt is hangsúlyozta, hogy a csapatkivonás alapvetően sikeres katonai művelet volt, és azt is kijelentette, hogy a németek és az oroszok közelebb kerültek egymáshoz 1990 és 1994 között, mint azelőtt, vagy azóta bármikor is. A történet személys oldalát, a segítségnyújtás fontosságát hangsúlyozta.

A konferencia utolsó előadását Horváth Miklós nyugállományú ezredes, a PPKE egyetemi tanára tartotta *Magyarország szuverenitásának helyreállítása, a szovjet csapatok kivonulása* címmel. A keletnémet helyzethez hasonlóan Magyarországon is 1988-ban merült fel először a csapatkivonás kérdése. Ez év márciusában a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága deklarálta, hogy Magyarország a csapatkivonásban érdekelt. Erre Gorbacsov bejelentése adott lehetőséget, amely a szovjet csapatok részleges kivonását deklarálta. 1989 közepére az itt állomásozó csapatok ötöde valóban kivonásra került. Ezután Németh Miklós miniszterelnök 1989 végén levélben kezdeményezett tárgyalásokat a csapatkivonásról. Az országgyűlés is követelte a csapatkivonást 1990 januárjában, így négy nappal ezt követően Németh megállapodott a kérdésben. 1990. március 12-én írták alá a megállapodást 1991. június 30-i határidővel. Végül az utolsó szovjet katona már június 19-én elhagyta Magyarország területét.

Horváth Miklós Oliver Bange-hoz hasonlóan külön tárgyalta az atomeszközök kérdését. Egy 1967-es megállapodás értelmében a szovjet hadsereg Magyarországon csak a Duna elnevezésű objektumban tárolhatott atomrobbanó fejeket, de 1987-ben ezen változtattak. 1989 novemberében a szovjet fél arról tájékoztatta a magyar vezetést, hogy elszállították a tölteteket. 1990 februárjában Borsits László altábornagy, vezérkari főnök maga állapította meg a helyszínen (a Duna objektumban), hogy a tárolók üresek. 1990 márciusában a vezérkari főnök tudomására jutott, hogy speciális szerelvényeken a szovjetek ekkor vonták ki a Tab, Császár, Kiskunlacháza, Kunmadaras területén tárolt atomtölteteket.

Az előadó által érintett harmadik téma Magyarország Varsói Szerződésből történt kilépése volt. A Politikai Tanácskozó Testület 1990. júniusi ülésen Antall József magyar miniszterelnök javaslatára tárgyaltak a témáról. A magyar álláspont az volt, hogy a szerződés értelmét veszítette, kívánatos a katonai struktúrák 1991 végéig történő felszámolása. Az energiákat fordítsák a közös európai biztonság megteremtésére. A miniszterelnök javaslatait a plenáris ülés elfogadta. Júniusban országgyűlési határozat született a szerződés felmondásáról. A kormány célja az volt, hogy a tagállamokat Magyarország mellé állítsa, és legalább a katonai szervezet felszámolását érje el. Prágában a magyar küldöttség nem szigetelődött el, a lengyel és a cseh állam is melléjük állt. Szófiában már elfogadták a katonai szervezetek megszüntetését, 1991. február 25-én pedig Budapesten született meg a döntés a VSZ feloszlásáról. Horváth Miklós végül megállapította:

az országgyűlés döntését végrehajtva, a kormány kezdeményezésére, Magyarország viszszanyerte függetlenségét.

A záró előadás után ismét vitára került sor. Elsőként Borsits László szólt hozzá a témához, számos személyes emléket felelevenítve. Véleménye szerint Magyarország előnyösebb helyzetben volt, mert korábban kezdték meg a tárgyalásokat a csapatkivonásról, mint az NDK-ban. Az egyeztetések során Záhony áteresztőképességét sikerült növelni, a pénzügyi elszámolás pedig nem volt feltétele a kivonásnak, az csak 1992-ben ért véget. Az atomtöltetek kérdéséhez hozzátette: dokumentumok nincsenek, nem keletkeztek, a tárgyalások szóban történtek. 1990. január 16-án Bécsben ő tárgyalta a kivonásról, ígéretet kaptak a haladéktalan intézkedésre, és ennek eredményeként jártak a Duna objektumban. A többi négy objektumról 1990 márciusáig nem tudott.

Nagy Tamás arról érdeklődött: Kié volt az a bizonyos fekete táska a Honvédelmi Minisztériumban? Horváth Miklós válaszában elmondta: egy bizonyos körön belül a magyar fél szabadon használhatta fel az atomtölteteket, hiszen magyar hordozóeszközök is voltak. Azt, hogy a fekete bőröndben milyen borítékok voltak, csak Borsits mondhatja meg. Borsits László ezután elmondta, hogy ő maga 1988-tól foglalkozott a témával. A Duna objektumban szállítóképesség is volt, 93 garázs állt rendelkezésre. Találkozási ponton adták volna át a magyaroknak az atomtölteteket. Ez az objektum a szovjet vezérkarnak volt alárendelve, nem a Déli Hadseregcsoporthoz. A bőröndben az 1967-es és 1987-es szerződések, a fenntartási kérdésekkel kapcsolatos dokumentumok és az adott esetben végrehajtandó jelszavak voltak. A kérdéskört magyar részből a pártfőtitkár és a miniszterelnök ismerte.

Összességében elmondható, hogy a konferencia több új információval gazdagította a korszakkal foglalkozó kutatók és a hallgatóság ismereteit Magyarország Varsói Szerződésben töltött évtizedeiről. Ahogy Okvách Imre zárszavában fogalmazott: ma olyan információkat tudhattunk meg, amelyek nem lesznek dokumentumokkal feltáráhatók.

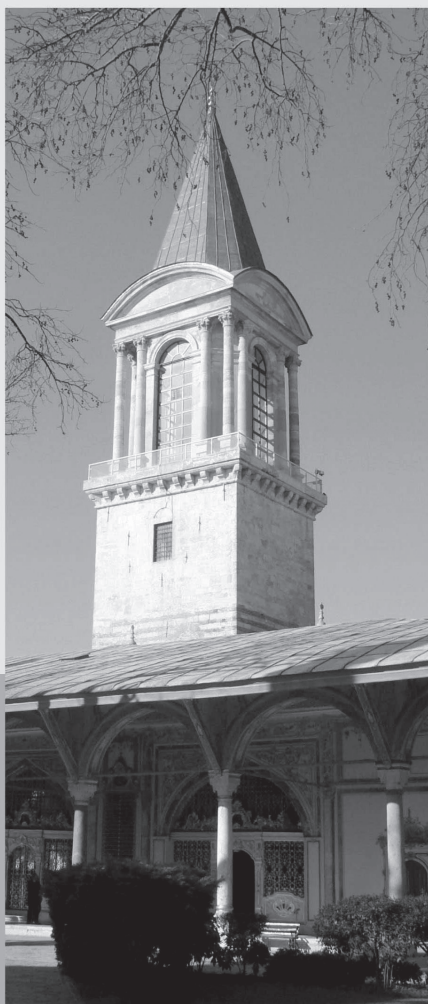
A konferencia jól előkészítette a délutáni könyvbemutatót, amelyen a Zrínyi Kiadónál frissen megjelent, a konferencia két előadója, Horváth Miklós és Kovács Vilmos által írt *Magyarország az atomháború árnyékában. Fejezetek a hidegháború időszakának had- és haditechnika történetéből* című művét ismerhették meg az érdeklődők. A kötetet Borsits László nyugállományú vezérezredes mutatta be. A konferencián is aktívan hozzászóló korábbi vezérkari főnök a kötet kapcsán elmondta, hogy ami a délelőtti folyamán elhangzott, az a könyvben össze van foglalva. Negyvenhat éves időszakot ölel fel a könyv és négy időszakra tagolódik. Ezek a következők: 1945–1953, 1953–1964, 1964–1985 (támadó doktrínák), 1985–1991 (védelmi doktrína). Ebben az időszakban már kialakultak a tömegpusztító fegyverek és a katonai tömbök arra törekedtek, hogy ezek a következő háborúban alkalmazásra kerüljenek. A Magyar Néphadsereg is ennek alapján tagozódott (például rakétadandár, rakétaosztályok), és készült fel az esetleges háborúra. 1966-ban, a Meteor elnevezésű gyakorlaton modellezték először ezek alkalmazását, ekkortól kerültek tárolásra az atomtöltetek.

Röviden szólt a szerzőkről, eddigi munkásságukról, majd ismertette a kötet három fő fejezetét, melyek közül kettő papíralapú, egy pedig DVD-n jelent meg. Borsits László összefoglalóan azt mondta a kötetéről, hogy az a katonai doktrína feldolgozását adja: az első rész a politikai oldallal, a második rész a technikai oldallal foglalkozik. A Szovjetunió és a Varsói Szerződés katonai doktrínájának főbb elemei, a béke és a háborús határozvány

is csak évtizedekkel a szervezet megalakulása után került elfogadásra, ebből is látszik, nem működött tökéletesen a szövetség. Ezt a folyamatot mutatja be a kötet, miként azt is, milyen elképzelések voltak az atomeszközök alkalmazására. Az első rész a gyakorlatokat, a válságócok felszámolását és benne Magyarország, valamint a magyar hadsereg helyét és szerepét tárgyalja. A második rész a technikai eszközök változásának tényszerű leírása, az 1945–1948, 1948–1956, 1956–1980, 1980–1991 évszámokkal jelzett periódusokban. Tartalmazza a fő fegyverfajtákat, eszközöket és ezek jellemzőit. A DVD-n négy terület kifejtése történik: 1. ábrák és vázlatok, gyakorlatok elgondolásai, 2. adattár: az USA katonai doktrínájának fejlődése, atomtöltetek, létszámok, fegyverek, szovjet csapatok diszlokációja a kivonáskor stb., 3. VSZ dokumentumok, 4. kronológia.

Borsits László azért tartotta fontosnak a kötetet, mert egységesen mutatja be a negyvenhat év történetét. Egy összképet kap az olvasó. Természetesen önmaga számára a saját pályafutása is felsejlett benne. Bírálatként elmondta, hogy véleménye szerint az 1958-as, Hruscsov által tett csapatkivonási ajánlat nincs kidolgozva, illetve a bécsi haderőcsökkentési tárgyalások részletesebb kifejtése is hiányzik. Zárásként Bozsonyi Károly szólt néhány szót a kiadó nevében, majd a szerzők megköszönték a bírálatokat és a kötet munkálataiban közreműködők tevékenységét.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

ÁGOSTON GÁBOR

EURÓPA ÉS AZ OSZMÁN HÓDÍTÁS

BIBLIOGRÁFIA

A 2014. ÉVI MAGYAR HADTÖRTÉNELMI IRODALOM VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, közgyűjtemények	1-37
Határterületek	38-147

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet	148-185
A hadművészet és a fegyveres erők története	186-310
Csapattörténetek	311-334
A katonaság és kiképzésének története	335-369
A katonai nevelés és hagyományápolás története	370-415
A haditechnika története	416-523
A katonai jog, a háborús bűnök története	524-597
Veszteségek, a hadifogság története	598-620
Helytörténet, vártörténet	621-666
Életrajzok, emlékezések	667-784

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM

A kezdetektől a XV. század végéig	787-800
XVI-XVII. század	801-813
XVIII. század	814-822
XIX. század	823-839
XX. század	840-845
1914-1918	846-897
1918-1939	898-910
1939-1945	911-969
1945-2013	970-994

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, közgyűjtemények

1. A 2011. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája. Összeáll. Ujfalusi Éva, Szabó Jánosné, Fodor Veronika. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 4. p. 1079-1142.
2. A Magyarországon 2013-ban megjelent hadtörténelmi tárgyú kiadványok válogatott jegyzéke. [Összeáll.] Mátyás Botond. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 1. p. 267-273.
3. Kovács Vilmos: Közös nevezőn. Közgyűjtemények párbeszéde. [Riporter:] Feith László. = Magyar Honvéd, 2014. 12. p. 58-60.
HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum kapcsolatfelvétele oroszországi közgyűjteményekkel.
4. Sinka István: A forгатag folytatódik. Ünnepnapi rendezvények a budai Várban. = Magyar Honvéd, 2014. 3. p. 58-59.
Hadtörténelmi Múzeum
5. A Hadtörténelmi Múzeum értesítője. 14. [Szerk. Závodi Szilvia.] [Az angol fordítás Bognár Katalin, a német fordítás Forgács Márton munkája.] [Fotó Bálint Ferenc, Soós Péter, Szikits Péter.] Bp. Hadtört. Múz., 2014. 376 p. ill.
6. Feith László: Úszó múzeum. Új szerepben a LEITHA monitor. = Magyar Honvéd, 2014. 8. p. 56-59.
7. Matthaidesz Konrád: A Gallipoli-félsziget katonatemetői és hadimúzeumai. = Haditechnika, 2014. 4. p. 64-66.
Kiegészítés: Sárhidai Gyula. = uo. 4. p. 67.
8. Sebők János: Kifulladásig. A vér, veríték és könnyek ideje. = Regiment, 2014. 3. p. 4-7.
Winston Churchill's Britain At War Theme Museum, London
9. Toldi Miklós: Csata Overloonért. Múzeum a Market Garden árnyékában. = Regiment, 2014. 2. p. 63-66.
10. Kálmánfi Gábor: Szentély és múzeum. Taszári tárgyak történetei. = Magyar Honvéd, 2014. 11. p. 44-47.
11. Kővári László: Megbékélt ellenfelek. Repülőmúzeum Berlinben. = Aranysas, 2014. 9. p. 56-59.
Luftwaffe múzeuma.
12. Trautmann Balázs: Mindent tudni akarok! National Air and Space Museum. = Aranysas, 2014. 12. p. 62-66.
Washington
13. Berki Imre: A magyar Katasztrófavédelem Központi Múzeumának története és kiállításai. = Rendvédelem-történelmi Füzetek. 35-38. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2014. p. 25-34.
14. Závodi Szilvia: „Játékkatonák - katonai játékok” = A Hadtörténelmi Múzeum értesítője. 14. 2014. p. 346-361.
Kiállítás a Hadtörténelmi Múzeumban.
15. „Fegyvert s vitézt éneklek.” Hat évszázad tárgyi emlékei a magyar huszárság történetében. Válogatás Fekete György és Máday Norbert magángyűjteményéből. [Írta: Kovács S. Tibor, Máday Norbert, Fekete György] Keszthely, 2014. 142 p. ill.
A Keszthelyen, 2014. máj. 18 - szept. 30. között, azonos címen rendezett kiállítás anyaga.
16. Gábor Áron utolsó ágyúja. Szerk. Váry O. Péter. Sepsiszentgyörgy, Háromszék Vármegye K., 2014. 59 p. ill.
Székely Nemzeti Múzeum
17. A hátszág a Nagy Háborúban. Az első világháború gazdasági és társadalmi hatásai Magyarországon. Kiállítás a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára dokumentumaiból az első világháború kitörésének 100. évfordulója alkalmából. [A bev. és katalógust írta Völgyesi Zoltán.] [A kiállítást rend. Farkas Andrea, Kocsis Piroska, Ólmosi Zoltán.] Bp. MNL, 2014. 63 p. ill.

18. A nagy háború és Körmend. Kiállításvezető. [Írta és szerk. Móricz Péter.] Körmend, Körmendi Kult. Közp., 2014. 24 p. ill.
19. Rainer Pál: Magyar népfölkelők ajándéka II. Vilmos német császárnak. A Veszprémi Laczkó Dezső Múzeum egy sajátos első világháborús műtárgya. = Katonaújság, 2014. 4. p. 2-7.
20. Kocsor János: „Előüzent Ferenc Jóska.” Tallózás első világháborús emlékek között. Békéscsaba, Munkácsy M. Múz., 2014. 83 p. ill. (Munkácsy Mihály Múzeum közleményei, 4.) Első világháborús kiállítás Békéscsabán.
21. Ajándék a frontról. Souvenirs from the front. [A kiállítás kurátora Nagyné Batári Zsuzsanna.] Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múz., 2014. 82 p. ill. (Kiállítási katalógusok, 7.) A Szentendrén, 2014. nov. 28 - 2015. febr. 25. között azonos címmel rendezett kiállítás katalógusa.
22. Kincses Katalin Már ia: Ferenc József – Adj király katonát! Kiállítások a Királyi Kastélyban és a Gödöllői Városi Múzeumban, 2014. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 3. p. 845-854.
23. Fisli Éva: Háború a múzeumban. = Rubicon, 2014. 4-5. p. 116-121. Historial de' la Grande Guerre, Péronne
24. Szabóné Bognár Anikó, Tombáczné Végh Katalin: Tárgy - Lélek – Ember. Muzeológia, módszertan, értékközvetítés. A „Hazatérnek...1914-2014” című kiállítás rendezésének módszertani kérdései. = Megtizedelt évek. Az első világháború kitörésének centenáriumi évében rendezett kecskeméti konferencia tanulmányai. Kecskemét, Kecskeméti Katona József Múz., 2014. p. 83-102.
25. Ságvári György: Bábalakok és lómakettek - avagy egy kiállítás kellékei Maugsch Ferdinánd papírmásé gyárából, 1896. = A Hadtörténelmi Múzeum értesítője. 14. 2014. p. 51-70.
26. Suba János: A karlócai békében kijelölt határ határtérképe. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 1. p. 133-144.
27. Nagy Miklós Mihály: Magyarország az első világháborúban. Térképek történelmi áttekintéssel. Bp. Kárpátia Stúdió, 2014. 136 p. ill.
28. Jankó Annamária: Az első világháborúban használt topográfiai térképek. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 3. p. 778-792.
29. Pánya István: Első világháborús térképek a „Hazatérnek...1914-2014” című kiállításban. = Megtizedelt évek. Az első világháború kitörésének centenáriumi évében rendezett kecskeméti konferencia tanulmányai. Kecskemét, Kecskeméti Katona József Múz., 2014. p. 103-110.
30. Hegedüs Ábel: Tüzérkalandozások hadizsákmányon. = Tájéko, 2014. 4. p. 32-33.
31. Szóts Zoltán Oszkár: Az Országos Széchényi Könyvtár egykori első világháborús gyűjteménye. Bp. OSZK, Gondolat, 2014. 353 p. ill. (Nemzeti téka)
32. A Nagy Háború, 1914-1918. Kézzelfogható hadtörténelem. [Szerk.] Sallay Gergely [Kiad. a] Hadtört. Int. és Múz. Bp. Zrínyi, 2014. 66 p. + 47 mell. + DVD
Dobozkönyv
33. Törös István: Dobozba zárt történelem. Az ötlettől a megvalósulásig. [Riporter:] Feith László. 1-2. r. = Magyar Honvéd, 2014. 10. p. 54-55., 11. p. 60-62.
34. Farkas Györgyi: Hadtörténelmi Levéltár. [Bp.] M. Levéltárosok Egyes., 2014. 15 p. ill. (A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai. Magyarország levéltárai)
35. Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. Codex diplomaticus Transsylvaniae. 4. köt., 1360-1372. Bev. tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közlése. Jakó Zsigmond. Szerk. és kieg. Hegyi Géza, W. Kovács András. Kiad. a Magyar Országos Levéltár. Bp. Akad. K., 2014. 638 p. (Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok, 53.)
36. Kiss Gábor: Az I. világháború veszteségi adatainak kezelése a világháborútól napjainkig. Veszteségi iratok a bécsi Hadilevéltárban, valamint a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban. = Levéltári Szemle, 2014. 4. p. 50-60.
37. A Vörös Hadsereg Magyarországon. Dokumentumok. A Magyar Nemzeti Levéltár munkatársainak gyűjtése alapján összeállította L. Balogh Béni. = Rubicon, 2014. 4-5. p. 137-141.

Határterületek

38. Die Habsburgermonarchie, 1848-1918. 11. Bd., Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. 2. Teilband, Weltkriegsstatistik Österreich-Ungarn 1914-1918. Bevölkerungsbewegung, Kriegstote, Kriegswirtschaft. Bearb. von Helmut Rumpler und Anatol Schmied-Kowarzik. Wien, Verl. der ÖAW, 2014. 425 p., ill., térk.
39. Török Róbert: A Monarchia legnagyobb egyenruhakészítő vállalkozása a Tiller Mór és Társa cég rövid története. = Katonaújság, 2014. 6. p. 32-35.
40. Bálint Ferenc: Perszonáliák. Személyhez köthető műtárgyak a Hadtörténeti Múzeum egyenruha- és felszerelés gyűjteményében. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 14. 2014. p. 251-262.
41. A honfoglalók viselete. Szerk. Sudár Balázs, Petkes Zsolt. Bp. Helikon, 2014. 188 p. ill. (Magyar őstörténet, 1.)
42. Somogyi Győző: Warriors of the Hungarian frontier 1526-1686. Végvári vitézek 1526-1686. Bp. HM Zrínyi, 2014. 104 p. ill. (A millennium in the military)
43. Udovecz György: Tiszti és legénységi rendfokozatok a cs. és kir. hadsereg számára. = Katonaújság, 2014. 1. p. 10-11.
1848-as egyenruhák
44. Feith László: Szürkület. A hadsereg színeváltozása. = Magyar Honvéd, 2014. 3. p. 49-51.
A katonai egyenruhák változása a 19. sz. végén.
45. Somogyi Győző: Royal Hungarian Defence Forces, 1868-1914. Magyar Királyi Honvédség, 1868-1914. Bp. Zrínyi, 2014. 92 p. ill. (A millennium in the military)
46. Udovecz György: Az első világháború magyar katonáinak öltözte, felszerelése és fegyverze-
te. Segédanyag katonai hagyományörzők részére. [Bp.] Zrínyi, 2014. 106 p.
Ism.: Pollmann Ferenc. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 2. p. 608-609.
47. A második világháború katonái. [Egyenruhák.] 1-18. füz. Bp. Kossuth, 2014. 18 db. Ill. + mell.
1. A német Afrika Hadtest. 2. Montgomery sivatagi hadserege. 3. Németország szövetségesei a keleti fronton. 4. Az USA légierje. 5. A tengelyhatalmak haderői Jugoszláviában. 6. Hitler kül-
földi önkéntesei. 7. A Luftwaffe ászai. 8. A japán légierő a második világháborúban. 9. Az ameri-
kai hadsereg a Mediterráneumban. 10. Nagy-Britannia légi háborúja. 11. Embervadászat a
háborúban. 12. A francia hadsereg Vichyig. 13. Német páncélosok. 14. Az USA szárazföldi had-
seregének rohamcsapatai. 15. Az olasz szárazföldi hadsereg Európában. 16. A szovjet haderő
a második világháborúban. 17. Brit királyi tengerészgyalogosok. 18. Az ardenneki hadművelet.
48. Csernus János, Virágh János: Adalékok a „Hunyadi” SS páncélgránátos hadosztály egyen-
ruházatahoz. = Katonaújság, 2014. 4. p. 18-25.
49. Baczoni Tamás: Modern egyenruhatípusok a Hadtörténeti Múzeum Egyenruha Gyűjtemé-
nyében. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 14. 2014. p. 295-304.
50. Demeter Márton, Virágh Ajtony: Újabb adalékok a magyar Frontharcos Szövetség fejfedői-
hez. Egy rendhagyó nemezkalap-változat bemutatása. = Katonaújság, 2014. 2. p. 22-25.
51. Feith László: Dögcédulák. Élet a halál után. = Magyar Honvéd, 2014. 2. p. 52-53.
52. Baczoni Tamás: Sátorlap. = Katonaújság, 2014. 1. p. 20-26.
53. Ványai Márton: Az alumínium kulacs. = Katonaújság, 2014. 4. p. 30-33.
54. Ludányi Gyula: Rendőrkarszalagok viselése, 1945-1946. = Katonaújság, 2014. 1. p. 48-53.
55. Ludányi Gyula: Rendőrkarszalagok viselése 1951-1989. = Katonaújság, 2014. 3. p. 30-31.
56. Sallay Gergely Pál: Az 1914-es háborús év az osztrák-magyar kitüntetés-történetben. = Had-
történelmi Közlemények, 2014. 3. p. 793-806.
57. Sallay Gergely Pál: Első világháborús osztrák-magyar katonai jelvények és kitüntetések kecs-
keméti szemszögből. = Megtizedelt évek. Az első világháború kitörésének centenáriumi évé-
ben rendezett kecskeméti konferencia tanulmányai. Kecskemét, Kecskeméti Katona József
Múz., 2014. p. 19-28.
58. Baum Attila: Az Osztrák Háborús Emlékérem Magyarországon. = Katonaújság, 2014. 6.
p. 8-11.

59. Nagy Zsolt Dezső: A 10-es és a 34-es gyalogezredek tárgyi emlékei a Herman Ottó Múzeum numizmatikai gyűjteményéből. = A Hermann Ottó Múzeum évkönyve, 53. 2014. p. 537-540.
60. Zeidler Sándor: Pokorný Hermann kitüntetései és ami mögötte van. = A XIX-XX. századi magyar állam nemzetbiztonsági szervezetei. Tudományos konferencia kiadvány (2012. október 27.) Bp. NBSz, Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2014. p. 73-124.
61. Rainer Pál: Egy hölgy részére adományozott Lajtabánsági Emlékérem. = Katonaújság, 2014. 4. p. 26-29.
Parragh Endréné szül. Kilényi Erzsébet Sarolta
62. Horváth László: Vitéz nemes Justy Emil német sasrendjei. = Katonaújság, 2014. 4. p. 34-37.
63. Besenyei Gábor: A 44 M. csapat és tábori csendőr és tábori biztonság szolgálati táblák. = Haditudósító, 2014. 3. p. 38-40.
64. Sallay Gergely Pál: Finn kitüntések a Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteményében. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 14. 2014. p. 271-293.
65. Fekete Ferenc: A Vitézi Rend oklevelei. = Katonaújság, 2014. 3. p. 48-52.
66. Reider Mónika: Zászlóadományozások az 1950-es években. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 14. 2014. p. 201-215.
67. Papp Júlia: „...a nőket seholsem látjuk valami vérengző foglalkozásban...” Székely Bertalan Egri nők című festményének történeti forrásai. = Művészettörténeti Értesítő, 2014. 2. p. 325-344.
68. Csorba György, Lengyel Beatrix: Roger Fenton készíthetett-e Kmety Györgyről fotográfiát? Kmety György ismert, ismeretlen és vélt egykorú ábrázolásai. = Folia Historica. A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve, 29. 2014. p. 193-224.
69. Gyergyádesz László: „Így! Most már lehetnek... Köszönöm!” Mednyánszky László, az I. világháborúban. Mednyánszky hadifestői munkássága a Kecskeméti Katona József Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményében. = Megtizedelt évek. Az első világháború kitörésének centenáriumi évében rendezett kecskeméti konferencia tanulmányai. Kecskemét, Kecskeméti Katona József Múz., 2014. p. 111-122.
70. Perger Gyula: Egy vidéki hadifestő a császári és királyi Sajtóhadiszállás szolgálatában. Juszkó Béla harctéri képei. = Megtizedelt évek. Az első világháború kitörésének centenáriumi évében rendezett kecskeméti konferencia tanulmányai. Kecskemét, Kecskeméti Katona József Múz., 2014. p. 123-132.
71. Galícia 1914-1916. Arcvonal és hátország. [Bev. tanulmány:] Sebestyén Mihály. Marosvásárhely, Mentor, 2014. 93 p. ill. Fényképek.
72. Szedlár Rudolf: Üzenet a frontról. Beszélnek a fényképek. = Bácsország, 2014. 4. p. 42.
73. Emlékképek, 1914-1916. Dr. Szedenik Jenő képes-levelező és tábori lapjai. [Debrecen,] Mocsár G.-né Fehérvári J., [2014.] 123 p. ill.
74. Képpé formált háború. Az első világháború nemzetközi képes emlékei az Országos Széchényi Könyvtárban. Picture the Great War. international visual documents of the First World War in the National Széchényi Library. [Szerk. Katona Anikó, Szarka Anita.] [A képeket vál. és a bev. tanulmányt írta Szarka Anita, Katona Anikó, Csillag Katalin.] Bp. OSZK, Osiris, 2014. 224 p. ill.
75. Bognár Katalin, Felvinczi Sándor: Nézőpontok. Térhatású fényképek a Nagy Háborúból. Viewpoints. Three-dimensional photographs from the Great War. [Bp.] Anaglif Fotó Bt., 2014. 166 p. ill.
76. Tamás Ágnes: Vizuális percepciók. A Nagy Háborúról a hatalom szűrőjén keresztül. A Bors-szem Jankó, a Figaro és a Kladderadatsch rajzainak elemzése. = Aetas , 2014. 3. p. 59-77.
77. Fekete Ferenc: Egy festmény keletkezésének “rejtélye”. = Katonaújság, 2014. 2. p. 26-27.
Gömbös Gyula
78. Zetényi Csukás Ferenc: Horthy. Szeged, HK Hermanos, 2014. 151 p. ill.
Fényképalbum

79. Karai Sándor: Frontkarácsony. Leicával és géppisztollyal. = Magyar Honvéd, 2014. 12. p. 44-47.
80. Zsig Zoltán: Aki közelről - látta és láttatta - a háborút. = Aranysas, 2014. 1. p. 72-75.
Capa, Robert
81. Turányi József: Oroszországi önkéntesek Ukrajnában: Szokolov, a haditudósító. = Új Egyenlítő, 2014. 10. p. 20-24.
Viktor Dmitrievics Szokolov
82. Lőkös Péter: „Die Stadt und Vestung / mit allen was darinnen ist / ohne List und Betrug zu übergeben”. Egykorú német röplap Eger 1687-es visszafoglalásáról. = Lymbus, 2014. p. 97-104.
83. Sinka István: Nyomtatott múlt. A magyar katonasajtó epizódjai. = Magyar Honvéd, 2014. 1. p. 54-57.
84. Etényi Nóra, G.: A magyar rendi ellenállás megítélésének változásai a 17. század második felében a korabeli német nyelvű sajtóban. = Doba kuruckých bojov. Kuruc küzdelmek kora. Prešov, Vyd. Prešovskej univerzity, 2014. p. 357-373.
85. Stencinger Norbert: Frontújságok az Isonzó mentén. = Honismeret, 2014. 6. p. 40-44.
86. Kaba Eszter: „Őszre hazajönnek mind!” Hadifogolykérdés és a magyar társadalom a Pesti hírlap hasábjain, 1920-1923. = Aetas, 2014. 3. p. 97-108.
87. Császár Ildikó: A szentgotthárdi fegyverszállítási botrány sajtóviSSzhangja. = Vasi Szemle, 2014. 6. p. 676-688.
88. Takács Gyula: Julier Ferenc második világháborúhoz kapcsolódó tanulmányai a Magyar Szemlében = Válogatás a Hadtörténeti esték 2006 és 2014 között elhangzott előadásaiból. Pécs, Bp. MHT, 2014. p. 241-257. (Fejezetek a hadtörténelemből, 3.)
89. Kulcsár Ádám: „Az ezeréves magyar határ felé.” Kárpátalja visszafoglalása a magyar sajtó tükrében = Múlt-kor, 2014. tavasz. p. 170-175.
90. Összeállítás a cserkaszi katlanban körülvárt harcsoport felszabadításának 70. évfordulója alkalmából, a Magyar Távirati Iroda dokumentumaiból tallózva. Összeáll. Turbucz Péter. = Haditudósító, 2014. 1. p. 33-35.
91. Összeállítás az Adolf Hitler elleni merényletről. A Magyar Távirati Iroda dokumentumaiból tallózva. Összeáll. Turbucz Péter. = Haditudósító, 2014. 4. p. 42-45.
92. Turbucz Péter: A Budapest előterében vívott harcokról. A Magyar Távirati Iroda dokumentumaiból. Egy hadászati eseménysor sajtó- és társadalomtörténeti háttere. = Haditudósító, 2014. 6. p. 21-33.
93. Karsai László: A Holokausztról szóló információk a magyar sajtóban, 1941-1944. = Századok, 2014. 6. p. 1365-1374.
94. Kovács Dániel: „A néppel tűzön-vizen át!” A forradalom újságja. = Magyar Honvéd, 2014. 10. p. 56-59.
Magyar Honvéd
95. Törös István: Valami Amerika. A nagy (reklám)hadjárat. = Aranysas, 2014. 8. p. 55-57.
Háborús propaganda a reklám eszközével.
96. Horváth Zoltán: Bécsi kiruccanás. A költözseni nagy kalandja. = Aranysas, 2014. 12. p. 68-73.
Gabrielle D’Annunzio, röplapokkal a háború ellen, 1918. aug.
97. Kiss Gábor Iván: Egy osztrák köedénygyár az első világháborús osztrák-magyar-német propaganda szolgálatában. = A Hermann Ottó Múzeum évkönyve, 53. 2014. p. 453-460.
98. Clampin, David: Advertising and propaganda in World War II. Cultural identity and the blitz spirit. London, New York, Tauris, 2014. 304 p.
Ism.: Tulipán Éva. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 2. p. 587-588.
99. Risso, Linda: Propaganda and intelligence in the Cold War. The NATO Information Service. Milton Park, Abingdon, Oxon, New York, Routledge, 2014. XVII, 296 p. (Studies in intelligence)
100. Valentyik Ferenc: Verscentenáriumi. A „Csak egy éjszakára” című Gyóni-költemény születésének története. = Honismeret, 2014. 4. p. 41-45.

101. Vörös Boldizsár: Történelemhamisítás és politikai propaganda. Illés Béla elmeszüleményei a magyar szabadságküzdelmek orosz támogatásáról. Bp. MTA BTK Törttud. Int., 2014. 335 p. ill. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.)
102. Vörös Boldizsár: Történelemhamisítás, propaganda, sajtó. Illés Béla két kitalációja az általa szerkesztett újságokban 1944-1948 között. = Magyar Könyvszemle, 2014. 4. p. 472-485.
103. Illyés Gyula: Ostromnapló, 1945. január 10. - 1945. április 24. [Összeáll., jegyzeteket írta Horváth István.] Bp. Nap K., 2014. 125 p. ill.
104. Bencze Mihály: Magyar katonai zsargon az első világháborúból. = Mikes International, 2014. 3. p. 18-19.
105. Csirák Csaba: Szatmárnémeti színészek az első világháborúban. = Honismeret. 2014. 6. p. 44-47.
106. Pallai László: Kurucok a magyar filmművészetben. = Doba kuruckých bojov. Kuruc küzdelmek kora. Prešov, Vyd. Prešovskej univerzity, 2014. p. 593-604.
107. Sára Sándor: Katonasorsok krónikása. [Riporter: Törös István, Feith László] = Magyar Honvéd, 2014. 1. p. 50-53.
108. Zsalakó István: Kereszthegy. Amiről eddig csak suttogva beszéltek. = Magyar Honvéd, 2014. 4. p. 56-58. + Különszám
Dokumentumfilm a m. kir. 65. határvadász-csoport 1944. évi erdélyi tevékenységéről.
109. Kővágó József: Katonadalok az első világháborúból 1914-1918. Baja, Magánkiad., 2014. 218 p. ill.
110. Király Lajos: Katonadalok az I. világháború idejéből. = Somogyi Honismeret, 2014. 1-2. p. 33-45.
111. Nemes István, Tolvaj Balázs: Orvosi vélemény Zrínyi Miklós, a „Magyar Hadisten” haláláról. = Orvosi Hetilap, 52. 2014. p. 2097-2104.
112. Kósa Judit, N.: Hála a Vöröskeresztnek. = Népszabadság, 2014. 174. p. 4.
A Magyar Vöröskereszt tevékenysége az első világháborúban.
113. André Károly: A Törökbecsei Pótkórház az első világháború alatt (1914-1918) és a Törökbecsei Vöröskereszt Fiókegylet. Reserve-Spital, das Roten-Kreuze Spital, das Rekonvaleszentenhaus vom Roten-Kreuze, Filialspital des Roten Kreuze Vereines. Lazaret u Turskom (Novom) Bečeju u toku Prvog svetskog rata (1914-1918) i Podružnica Crvenog krsta u Turskom (Novom) Bečeju. Törökbecse, Törökbecsei Népkvt., 2014. 65, 65 p. ill.
114. Keppel Csilla: Sebesült katonák sorsa. Kourim Gizella szombathelyi önkéntes vöröskeresztes ápolónővérhez írt levelek tükrében. = Honismeret. 2014. 6. p. 49-55.
115. Pollmann Ferenc: Pánik. Extrém stressz a harctereken. = Rubicon, 2014. 4-5. p. 87-89.
116. Bödök Gergely: Erőszak, terror, brutalitás. Az első világháború hatása és a terror jelensége. = Rubicon, 2014. 4-5. p. 98-111.
117. Sebald, W. G.: Légi háború és irodalom. A rombolás természetrajza. Bp. Európa, 2014.
Német városok bombázásának traumája.
118. Ormos Mária: Bűnbakkeresés és szerecsenmosdatás. = BBC History, 2014. 5. p. 52-55.
Háborús felelősség kérdése.
119. Pók Attila: Újkori bűnbakjaink. = BBC History, 2014. 6. p. 46-51.
120. Gerő András: Három az egyben: hősi halott, áldozat, felelős. = Hindu istenek, sziámi tigrissek. Balogh András 70 éves. Bp. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2014. p. 177-194.
121. Láng Róbert: A Hadsegélyező Hivatal működése az első világháború alatt. = Katonaújság, 2014. 5. p. 38-41.
122. Németh Szilvia: A Vashonvéd és egyéb hadi segélylapok Pozsonyban a Nagy Háború idején. = Katonaújság, 2014. 6. p. 2-6.

123. Schutzbach Csaba: A HONSZ története. A Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Hadiárvák Országos Szövetsége (HOSz) 1918. október – 1920. május. és a Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Hadiárvák Nemzeti Szövetsége (HNSz) 1920. március 29. - 1929. január. 1-4. r. = Haditudósító, 2014. 3. p. 25-27., 4. p. 25-29., 5. p. 13-17., 6. p. 34-35.
124. Sztanó Zsuzsanna, Mihók Sándor: Hadigondozás Magyarországon az I. világháborút követően. = Honvédségi Szemle, 2014. 3. p. 132-139.
125. Lassányi Gábor: Római katonai diploma töredéke Aquincum polgárvárosból. = Budapest Régiségei, 47. 2014. p. 73-77.
126. Négyesi Lajos: A hősokeket méltó módon kell eltemetni. A mohácsi történelmi emlékhely tömegsírhajói. = Élet és Tudomány, 2014. 20. p. 614-616.
127. Szabó Géza, Piros Tamás: Hol nyugszik a szigeti hős? = Élet és Tudomány, 2014. 44. p. 1382-1384.
128. Költő László: Zrínyi-Újvár sáncának lokalizálása, feltárása és rekonstrukciója. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 1. p. 91-102.
További szerzők: Négyesi Lajos, Bertók Gábor, Padányi József, Szabó András.
129. Polgár Balázs: Csatatérkutatás a Harsány-hegynél. Az 1687. évi Harsány-hegyi csata. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 1. p. 103-132.
130. Négyesi Lajos: Gábor Áron elrejtett ágyú. = Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára. Barót, Sepsiszentgyörgy, Tortoma, Háromszék Vármegye K., 2014. p. 272-283.
131. Polgár Balázs: Terepkutatás a komáromi Csillag erőd térségében. Egy Duna-parti 19. századi cölöppobjektum régészeti kutatása. = A Hadtörténelmi Múzeum értesítője. 14. 2014. p. 307-315.
132. Polgár Balázs: Egy Fiat 3000B harckocsi roncsai a Hadtörténelmi Múzeum gyűjteményében. = A Hadtörténelmi Múzeum értesítője. 14. 2014. p. 263-269.
133. Magó Károly: A hadtörténelem aranyásói. 20-28. r. = Aranysas, 2014. 1. p. 79-82., 2. p. 79-83., 3. p. 79-83., 4. p. 78-82., 5. p. 78-82., 6. p. 78-82., 7. p. 78-82., 8. p. 78-82., 9. p. 77-82.
134. Magó Károly: Nemzetközi roncskutatások. = Seregszemle, 2014. 1. p. 29-42.
2009-2013.
135. Miszlai Zolt: Emancipáció a világháborús időkben? = Katonaújság, 2014. 3. p. 12-15.
nők vasúti alkalmazottként
136. Kelbert Krisztina: Női szerepek az első világháborúban. Gróf Erdődy Gyuláné sz. gróf Széchenyi Emília mint anya, ápolónő és festőművész. = Vasi szemle, 2014. 4. p. 387-395.
137. Varga Csaba Béla: Sztálin Súlyomasszonyai. Csinosak és vakmerők. = Aranysas, 2014. 5. p. 74-77.
Szovjet pilótanők.
138. Varga Csaba Béla: Földre szállt angyalok. Brit és amerikai pilótanők a II. világháborúban. = Aranysas, 2014. 8. p. 74-77.
139. Orosz László: Öt híres kémnő a XX. század történelméből. = Hadtudományi Szemle, 2014. 3. p. 259-266.
Nancy Wake, Josephine Baker, Sarah Aaronsohn, Ruth Kuczynski, Virginia Hall.
140. Ostromnapló. Szerzetes nővérek a halálkatlanban, 1944. március 19-étől 1946. február 16-áig. [Szerk. Fodor Eszter.] Bp. Szociális-Missió Társ., Kairosz, 206 p. ill.
141. Fekete Ferenc: Négylábú detektívek. A rendőrkutyák alkalmazásának története a Horthy-korszakban (1920-1944). = Katonaújság, 2014. 5. p. 46-52.
142. Fekete Ferenc: „Lószanatórium” a keleti fronton. = Katonaújság, 2014. 1. p. 26-27.
143. Facsar Mihály, Jánoska Antal: Katonai kártyák, kártyázó katonák. [Bp.] Zrínyi, 2014. 215 p. ill.
144. Facsar Mihály: Hadsegélyező kártyák. Kóber kiadások összehasonlítása. = Katonaújság, 2014. 3. p. 38-42.
145. Feith László: Hadijátéknak indult. Katonás kártyalapok. = Magyar Honvéd, 2014. 1. p. 58-59.

146. Papp Ferenc: Kaszinók az Osztrák-Magyar Monarchiában. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2014. 2. p. 504-520.
147. Csáky Imre: A Ludovika Akadémia vármegyecímerei. [A történeti összefoglalót írta Kaló József, Szalay Tihamér, Horváth József.] Bp. Nemzeti Közszerződési Egyetem, 2014. 100 p. ill.

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

Hadtörténettudomány, hadtörténetírás

148. Veszprémy László: Itt a magyar, hol a magyar? Megjegyzések a korai nyugati magyar kalandozások (907-933) forrásaihoz és időrendjéhez. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2014. 1. p. 77-90.
149. Bradács Gábor: A tatárjárás osztrák elbeszélő forrásainak kritikája. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2014. 1. p. 3-22.
150. Gózon Ákos: Török naplóritkaság Eger ostromáról. = *Élet és Tudomány*, 2014. 48. p. 1507. Gúhnan Böreki török kutatóval készült beszélgetés alapján.
151. A Zrínyiek és a honvédelem. [Szerk.] Hausner Gábor, Padányi József. [Bp.] Nemzeti Közszerződési Egyetem, 2014. 253 p. ill.
152. Hausner Gábor: Zrínyi Miklós jelentősége a hadtudományban. = *A Zrínyiek és a honvédelem*. [Bp.] Nemzeti Közszerződési Egyetem, 2014. p. 11-38.
153. Varga János: Fegyvert, s vitézt énekelt. = *Szakmai Szemle / KBSZ*, 2014. 2. p. 80-87. Zrínyi Miklós
154. Hermann Róbert: Műfajok és tendenciák az 1848-1849-es erdélyi napló- és emlékirat-irodalomban. = Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára. Barót, Sepsiszentgyörgy, Tortoma, Háromszék Vármegye K., 2014. p. 221-271.
155. Katona Csaba: „Mindig beljebb keveredtünk a világháborúba.” Naplók és emlékiratok mint a Nagy Háború forrásai. = *Megtizedelt évek. Az első világháború kitörésének centenáriumi évében rendezett kecskeméti konferencia tanulmányai*. Kecskemét, Kecskeméti Katona József Múzeum, 2014. p. 29-47.
156. Bene János: Jékey Ferenc I. világháborús naplójáról. = *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv*, 20. 2014. p. 99-104.
157. Krisztián Béla: 1914-1918 - Három hadinapló. = *Szakmai Szemle / KBH*, 2014. 1. p. 98-108. Naplók a hadifogságból. Szerzők: Király Lajos és Endre, Jánosi Engel Róbert.
158. Hammerstein Judit: Hadifogoly-memoárok az első világháború után. Emlékiratok az oroszországi hadifogságról. 1-3. r. = *Új Egyenlítő*, 2014. 7-8. p. 15-19., 9. p. 37-43., 10. p. 37-41.
159. Merkis D. János: Hadi-esztétika, termékeny nyelvzavar. Első világháborús irodalmunkról. = *Bárka*, 2014. 3. p. 84-89.
160. Nagy János: Románia hadba lépése 1916-ban, Trianon és a román történetírás. Brassó, Brassói Lapok, 2014. 220 p. ill. (Biblioteca Barcensis)
161. Juhász Balázs: Az első világháború emlékezete Olaszországban. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2014. 3. p. 715-724.
162. Németh István: Az elfeledett háború. Fájdalmas emlékezés Közép- és Kelet-Európában. = *Rubicon*, 2014. 4-5. p. 122-127.
163. Révész Tamás: Egy ellentmondásos centenárium. Az első világháború historiográfiája és a 100 éves évforduló Nagy-Britanniában. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2014. 3. p. 725-736.
164. Pók Attila: Az első világháború értelmezése. = *BBC History*, 2014. 12. p. 32-35.
165. Romsics Ignác: Horthy Miklós emlékezete. = *BBC History*, 2014. 7. p. 22-27. Személyének és politikájának megítélése.
166. Evans, Richard J.: Mi történt volna ha...? Ford. Rindó Klára. = *BBC History*, 2014. 1. p. 50-54.

167. Evans, Richard J.: Történhetett volna másképp? Ford. Boross Anna. = BBC History, 2014. 11. p. 66-69.
168. Újfalusi Tamás: A délszláv háborúk leírása és elemzése a hazai és nemzetközi irodalomban (az elméleti megközelítések és értékelések azonosságai, ezek alapjai, lehetséges okai). = Hadtudományi Szemle, 2014. 3. p. 225-231.
169. 20 éve alakult újjá az MTA Hadtudományi Bizottsága. = Hadtudomány, 2014. 3-4. p. 133-138.
170. Ungvár Gyula: Pro Militium Artibus A Hadtudományért. Bp. Zrínyi, 2014. 143 p. ill. A kitüntetésben részesültek rövid életrajza.
171. Hindu istenek, számi tigrisek. Balogh András 70 éves. Főszerk. Majoros István. Szerk. Antal Gábor [et al.] [Közread. az] ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. Bp. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2014. 580 p.
172. Wiener Archivforschungen. Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas. Bécsi levéltári kutatások. Ünnepi tanulmányok a bécsi magyar levéltári delegátus, Fazekas István tiszteletére. Hrsg. von Zsuzsanna Cziráki [et al.] Wien, Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien, Balassi Inst. - Collegium Hungaricum, Ungarische Archivdelegation beim Haus-, Hof- und Staatsarchiv, 2014. 421 p. ill. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien, 10.)
173. Perjés Géza: Csatakönyv. Tanulmányok a magyar és az egyetemes történelem csatáiról. Vál. és szerk. Hausner Gábor. Bp. HM Hadtört. Int. és Múz., 2014. 302 p. ill. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára)
174. Négyesi Lajos: Veress D. Csaba, 1933-2014. Nekrológ. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 2. p. 597-598.
175. Válogatás a Hadtörténeti esték 2006 és 2014 között elhangzott előadásából. [Szerk.] Bene Krisztián, Dávid Ferenc, Sarlós István. Pécs, Bp. M. Hadtudományi Társaság, 2014. 302 p. ill. (Fejezetek a hadtörténelemből, 3.)
176. Gózon Ákos: Zrínyi Miklós korszerűsége. = Élet és Tudomány, 2014. 46. p. 1443-1444. Konferencia az egri Dobó István Vármúzeum szervezésében.
177. Doba kuruckých bojov. Kuruc küzdelmek kora. Ed. Peter Kónya. Prešov, Vyd. Prešovskej univerzity, 2014. 614 p.
Az Eperjesen 2013. szeptember 11-12-én rendezett konferencia tanulmányai.
Ism.: Kincses Katalin Mária. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 3. p. 918-921.
178. Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára. Szerk. Hermann Róbert, Benkő Levente. Barót, Sepsiszentgyörgy, Tortoma, Háromszék Vármegye K., 2014. 405 p.
Az évfordulóra rendezett konferenciák tanulmányai. (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Székely Nemzeti Múzeum Sepsiszentgyörgy.
Ism.: Kemény Krisztián. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 3. p. 922-925.
179. Megtizedelt évek. Az első világháború kitörésének centenáriumi évében rendezett kecskeméti konferencia tanulmányai. [Szerk. Szabóné Bognár Anikó, Tombáczné Végh Katalin.] Kecskemét, Kecskeméti Katona J. Múz., 2014. 148 p. ill.
180. Kövágó Angéla: Konferencia az I. világháború centenáriumára. = Élet és Tudomány, 2014. 22. p. 676-677.
ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék
181. „A néppel tűzön-vízen át!” Nemzetörjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrsegről, 2013. [Szerk.] Bokodi-Oláh Gergely. Bp. 1956 NHT, 2014. 70 p.
182. Háborúk és békekötések a 18-20. századi orosz-szovjet történelemben. Konferenciakötet. [Szerk. Máté Zsolt.] Pécs, PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, 2014. 374 p. ill. (MOSZT könyvek, 7.)
A konferenciát Pécsen, 2014. okt. 8-án tartották.
183. Bertalan György: Harminc év a hadtudomány szolgálatában. = Honvédségi Szemle, 2014. 2. p. 147-155.
Tudományos konferencia a M. Hadtudományi Társaságról, a hadtudomány helyzetéről.

184. A XIX-XX. századi magyar állam nemzetbiztonsági szervezetei. Tudományos konferencia kiadvány (2012. október 27.) [Szerk. Boda József, Parádi József.] Bp. NBSz, Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2014. 399 p. ill.
185. Róbert Péter: Halottaink emléke. XII. Országos Kegyelet és Emlékezet Konferencia. = Honvédségi Szemle, 2014. 1. p. 108-109.

A hadművészet, a fegyveres erők története

186. Harai Dénes: A katona antropológiája. Bp. Balassi K., 2014. 281 p. ill.
187. Tóth László: Vegetius a sorozásról. = Hadtudományi Szemle, 2014. 3. p. 208-215.
188. Tihanyi Miklós: A katonai szolgálat és a vallásszabadság konfliktusa. = Hadtudományi Szemle, 2014. 3. p. 192-207.
Történeti áttekintéssel.
189. Bekes Katalin: A hadművelési művészet fejlődésének ismertetése az ókori nagy birodalmak bemutatásán keresztül. = Katonai Logisztika, 2014. 2. p. 215-225.
190. Bekes Katalin: A hadművelési művészet fejlődésének ismertetése a középkortól a második világháború befejezéséig. = Katonai Logisztika, 2014. 2. p. 226-234.
191. Hajnal Piroska: Az aszimmetrikus hadviselés sikerei a Makkabeus-felkelés első szakaszában (Kr. e. 167-164). = Hadtudományi Szemle, 2014. 3. p. 7-16.
192. Prestwich, Michael: Lovagok. A középkori harcos (nem hivatalos) kézikönyve. [Ford. Árokszállásy Zoltán.] Bp. Corvina, 2014. 206 p. ill.
Eredeti cím: Knight.
193. üttő Szilárd: Megjegyzések a XI–XIV. századi magyar haderő parasztkatonáiról és hadakozásukról. = Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica, 18. 2014. fasc. 1 p. 217-233.
194. Ágoston Gábor: Európa és az oszmán hódítás. Bp. Hadtört. Int. és Múz., 2014. 436 p. ill. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára)
Ism.: Szabó János, B. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 1. p. 253-254.
195. Fodor Pál: Janicsárok, szpáhik, akindzsik. Oszmán-török hadszervezet, hadviselés. = Rubicon, 2014. 10. p. 48-61.
196. Szabó János, B.: Bethlen Gábor hadai a harmincéves háborúban. A kora újkori hadügyi fejlődés Kelet-Közép-Európában: az Erdélyi Fejedelemség példája a XVII. század első felében. 2. rész. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 1. p. 41-76.
1. r. = uo. 2013. 4.
197. Czigány István: Egy korabeli „aszimmetrikus” háború sajátosságai. Kuruc felkelések Magyarországon 1672-1711. = Doba kuruckých bojov. Kuruc küzdelmek kora. Prešov, Vyd. Prešovskej univerzity, 2014. p. 111-126.
198. Oross András: Das Kriegsbudget der Habsburgermonarchie für das Kriegsjahr, 1700-1701. = Wiener Archivforschungen. Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas. Wien, Balassi Inst. - Collegium Hungaricum, Ungarische Archivdelegation beim Haus-, Hof- und Staatsarchiv, 2014. p. [271]-278. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien, 10.)
199. Forgács Balázs: Az amerikai polgárháború hadászati kérdései. = Seregszemle, 2014. 1. p. 153-162.
200. Balla Tibor: Organizzazione ed evoluzione dell'esercito regio ungherese (Honvédség) all'epoca del dualismo. 1868-1914. = Armi e diplomazia alla vigilia della Grande Guerra. Trieste, Luglio Editore, 2014. p. 96-107. (Civiltà della Mitteleuropa, 10.)
201. Balla Tibor: A militarista birodalom mítosza. Az osztrák-magyar haderő az első világháború előestéjén. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 3. p. 628-645.
202. Balla Tibor: Az Osztrák-Magyar Monarchia fegyveres ereje a nagy háború előestéjén. = Honvédségi Szemle, 2014. 3. p. 122-131.

203. Feith László: Boldog békeidők. A Monarchia hadereje a Nagy Háború előestéjén. = Magyar Honvéd, 2014. 4. p. 46-49.
204. Pollmann Ferenc: Létszám, lelkesedés, felkészültség. Az osztrák-magyar haderő. = Rubicon, 2014. 4-5. p. 74-75.
205. Feith László: Ember tervez... Mindenki támadni akart. = Magyar Honvéd, 2014. 7. p. 46-49. Schlieffen-terv
206. Pollmann Ferenc: A „Schlieffen-terv” mítosza. = Magyar Tudomány, 2014. 11. p. 1304-1311.
207. Zakar András: A magyar honvédség kifosztása Ausztriában az első nagy háború után. = Acta Historica Hungarica Turiciensia, 2014. 1. p. 62-67.
208. Fischer Ferenc: A „háború utáni háború” 1919-1933. A versailles-i szerződés kijátszása. A weimari Németország haditengerészeti, légi és katonai aktivitása Ibero-Amerika országai-ban. Bp. Pécs, Dialóg Campus, 2014. 576 p., XXXII t., ill. (Studia historiae) (Dialóg Campus Szakkönyvek)
209. Maruzsa Zoltán: Az NSZK újrafegyverkezése a NATO tagságtól a Bundeswehr kiépítéséig, 1955-1969. = Hindu istenek, szíami tigrisek. Balogh András 70 éves. Bp. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2014. p. 429-442.
210. Krizbai János: A kihívások negyedszázada az önkéntes haderő szemszögéből. = Hadtudomány, 2014. 3-4. p. 78-93.
211. Molnár Ferenc: 10 éves az önkéntes haderő. Társadalmi, politikai és funkcionális kényszerek. = Seregszemle, 2014. 4. p. 57-69.
212. Molnár Ferenc: 10 éves az önkéntes haderő. Társadalmi, politikai és funkcionális kényszerek. = Nemzet és Biztonság, 2014. 5. p. 75-87.
213. Csiki Tamás, Tóth Péter: Stratégiától stratégiáig. A 2009-es és a 2012-es magyar katonai stratégia összehasonlító elemzése. = Nemzet és Biztonság, 2014. 2. p. 62-76.
214. Lázár Balázs: Kray Pál memoranduma az előőrsi szolgálatról. (Forrásközlés) = Hadtörténelmi Közlemények. 2014. 2. p. 539-560.
215. Somkutas Róbert: Álcaruhában. Fejezetek a hadműveleti-harcászati és csapatfelderítés történetéből, 1945-2000. [Bp.] Zrínyi, 2014. 320 p. ill. (Katonák békében és missziókban)
216. Horváth József: Katonai megtévesztés. = Seregszemle, 2014. 1. p. 163-174.
217. Varga Csaba Béla: Semmi sem az, aminek látszik... A nagy átverés. = Regiment, 2014. 2. p. 24-27. Angolszász megtévesztési taktika a 2. világháborúban.
218. Kardos Tímea: A Habsburg-ellenes mozgalmak kuruc hadvezéreinek kódolási technikái. = Valóság, 2014. 3. p. 25-28.
219. Gyurák Gábor: A kriptográfia és a hírszerzés hadtudományi gyökerei. = Hadtudományi Szemle, 2014. 3. p. 15-24.
220. Moritz, Verena: Néhány gondolat a katonai titkosszolgálatok I. világháború előtti működéséről. = Történelmi Szemle, 2014. 2. p. 307-314.
221. Parádi József: Az Evidenzbüro. = A XIX-XX. századi magyar állam nemzetbiztonsági szervezetei. Tudományos konferencia kiadvány (2012. október 27.) Bp. NBSz, Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2014. p. 51-72.
222. Szakály Sándor: Az önálló magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás létrehozása, 1918-1922. = A XIX-XX. századi magyar állam nemzetbiztonsági szervezetei. Tudományos konferencia kiadvány (2012. október 27.) Bp. NBSz, Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2014. p. 125-139.
223. Kun Miklós: Hogyan került egy magyar katonai hírszerző 1925-ben a Szovjetunióba? = Polgári Szemle, 2014. p. 3-6. Taróczy Nándor
224. Szita Szabolcs: A német birodalmi titkosszolgálat Magyarországon Ausztria bekebelezése után. = Hindu istenek, szíami tigrisek. Balogh András 70 éves. Bp. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2014. p. 517-529.

225. Dávid Ferenc: A magyar katonai hírszerzés 1945-ös újjászervezése. = Válogatás a Hadtörténeti esték 2006 és 2014 között elhangzott előadásaiából. Pécs, Bp. MHT, 2014. p. 43-68. (Fejezetek a hadtörténelemből, 3.)
226. Tömösváry Zsigmond: A katonai felderítés / hírszerzés története a rendszerváltástól napjainkig. = A XIX-XX. századi magyar állam nemzetbiztonsági szervezetei. Tudományos konferencia kiadvány (2012. október 27.) Bp. NBSz, Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2014. p. 263-285.
227. Mortimer, Gavin: Legendás 12. Tizenkét különleges alakulat a második világháborúban. [Ford. Barabás József.] Bp. Kossuth, 2014. 399 p., [8] t. ill. (History könyvek)
Eredeti cím: The Daring Dozen. Twelve Special Forces Legends of World War II.
228. Kiss Gábor Ferenc: „Lovon, gyalog, autón, biciklin, vasúton...” A magyar királyi Honvédség gyorscsapatai, 1938-1941. Szeged, Belvedere Meridionale, 2014. 211 p. ill.
229. Zapotoczny, Walter S.: Gyilkolásra kiképezve. Az Einsatzgruppék tevékenysége 1941-1943 között. [Ford.] Juhász Ágnes. = Múlt-kor, 2014. tavasz, p. 32-37.
230. Domián Tibor: A légideszantok alkalmazása és meghatározó haditechnikai eszközeik minősítő jellemzői a szovjet és amerikai haderő afganisztáni műveletei során. = Katonai Logisztika, 2014. 1. p. 127-139.
231. Szabó Sándor: A vegyifegyver hadviselés történelmi és társadalmi háttere. = Seregszemle, 2014. 2. p. 182-188.
232. Kiss Petra: A nukleáris fegyverek szerepe a NATO korai hidegháborús stratégiáiban, 1949-1957. = Honvédségi Szemle, 2014. 2. p. 133-146.
233. Benes Károly: A Vegyifegyver-tilalmi Szervezet 17 éve. = Hadtudományi Szemle, 2014. 2. p. 174-180.
234. Turcsányi Károly, Hegedűs Ernő: A gyalogság szerepe az elöltöltő fegyverek korszakában, 1648-1866. 1-2. r. = Hadtudományi Szemle, 2014. 3. p. 70-152.
235. Szabó János, B.: Miről is mesél Zrínyi Miklós képmása? Az európai lovasság elfeledett „renewánsza” (1630-1670). = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 4. p. 881-891.
236. Réfi Attila: A magyar huszárság részvétele Napóleon oroszországi hadjáratában. = Hadtörténelmi Közlemények. 2014. 2. p. 323-351.
237. A magyar tüzérség 100 éve, 1913-2013. Írták: Balla Tibor [et al.] [Bp.] Zrínyi, [2014.] 319 p. ill. További szerzők: Csikány Tamás, Gulyás Géza, Horváth Csaba, Kovács Vilmos.
238. Csikány Tamás: A tábori tüzérség Gábor Áron korában. = Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára. Barót, Sepsiszentgyörgy, Tortoma, Háromszék Vármegye K., 2014. p. 71-99.
239. Bálint Attila: A német tábori tüzérség a második világháborúban. 1. r. = Haditechnika, 2014. 6. p. 65-70.
240. Stenge Csaba, B.: A magyar páncéltörő tüzérség tűzkeresztsége - 1939. március, Kárpátalja. 2. r. = Haditechnika, 2014. 1. p. 43-46.
1. r. = 2013. 6.
241. Szabó Péter, Lukács Bence Ákos: Menekülés a pokolból, avagy a kaposvári tüzekek kitörése az ostromlott Osztrogozsszkból 1943. január 20-án. = Katonaiújság, 2014. 1. p. 34-39.
242. Kershaw, Robert: Harckocsizók. A páncélos-hadviselés emberi története. [Ford. Molnár György.] Bp. Akad. K. 2014. 586 p. ill. (Hadiakadémia)
Eredeti cím: Tank men.
243. Varga Csaba Béla: Minden kezdet nehéz. A világ első tankcsatája. = Regiment, 2014. 1. p. 56-59.
1918. ápr.
244. Klemensits Péter: Magyar páncélos alakulatok a kárpátaljai hadműveletekben, 1939. március. 1. r. = Haditechnika, 2014. 5. p. 8-13.
245. Klemensits Péter: Magyar páncélosok a délvidéki hadműveletben, 1941. április. = Haditechnika, 2014. 6. p. 7-12.

246. Simon Tamás: Riadó! Páncélosok! Harckocsi-elhárítás Sztorozsevojenél 1942. szeptember 16-án. = Katonaiújság, 2014. 4. p. 48-52.
247. Clark, Lloyd: Kurszk. A legnagyobb csata: keleti front, 1943. [Ford. Fazekas István.] [Bp.] Gabo, 2014. 403 p., [16] t. ill.
Eredeti cím: Kursk. The greatest battle, Easter Front, 1943.
248. Klemensits Péter: Ütközet a Kasserie-hágónál. Rommel utolsó győzelme, az amerikai hadsereg súlyos veresége Tunéziában. 1-3. r. = Haditechnika, 2014. 2. p. 56-62., 3. p. 18-24., 4. p. 7-12.
249. Horváth Zoltán: Sövényháború. Páncéltörők és Sherman-Rinocéroszok csatája. = Regiment, 2014. 4. p. 22-27.
Normandia, 1944. nyara.
250. Horváth Balázs: Tengerészgyalogos harckocsizó műveletek Koreában. 3. r. = Haditechnika, 2014. 1. p. 10-14.
1-2. r. = u. o. 2013. 3., 5.
251. Varga Csaba Béla: Az orosz cári légierő. Szent Miklós ikonja a műszerfalon. = Aranysas, 2014. 2. p. 72-75.
252. Jenei Imre, Szűcs Pál, Krajnc Zoltán: William Mitchell légierő értelmezése. Mitchell élete, főbb teóriái és tézisei, műveleti és szervezeti elképzelései, hatása a légi hadviselés és a légierő ügyére. = Repüléstudományi Szemle, 2014. 1. p. 25-38.
253. Gönczi Gergely: Japán légi hadviselés képességei fejlődéstörténetének főbb mérföldkövei. = Repüléstörténeti Szemle, 2014. 1. p. 7-17.
254. Sárty Zoltán: A katonai repülés elfelejtett fejezetei. (Folyt.) 11-12. r. = Aranysas, 2014. 1. p. 33-35., 76-78., 2. 76-77.
1-10. = uo. 2013. 2-12.
255. Horváth Zoltán: Életre-halálra. Ászok viadala a lövészárkok felett. = Aranysas, 2014. 8. p. 68-73.
Lanoe Hawker és Manfred von Richthofen párharca, 1916. nov.
256. Oláh András Pál: A Frantic hadművelet. Amerikai ingabombázások a második világháború idején. = Rubicon, 2014. 2. p. 60-67.
257. Turbucz Péter: Ananké prologusa. Az 1944. március-áprilisi szövetséges bombázások rövid kronológiája. = Haditudósító, 2014. 2. p. 29-35.
258. Turbucz Péter: Ananké kezdete és kiteljesedése. Az 1944. május-júniusi szövetséges bombázások rövid kronológiája. 1. = Haditudósító, 2014. 5. p. 28-37.
259. Horváth Attila: Magyarország amerikai bombázása a II. világháborúban. A Debrecen elleni első amerikai légitámadás 1944. június 2. Debrecen, Lícium-Art, 2014. 212 p. ill.
260. Szendiné Orvos Erzsébet: Debrecen bombázása, 1944. június 2. = Rubicon, 2014. 2. p. 68-73.
261. Bene János: Nyíregyháza bombázása, 1944. szeptember 6. = Rubicon, 2014. 2. p. 74-77.
262. Sarkady Sándor: Bombázópor a hűség városára. = Rubicon, 2014. 8. p. 90-93.
263. Oláh András Pál: Újabb adalékok a Szolnok elleni 1944. június 2-i amerikai légitámadás történetéhez. = Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár évkönyve, 28. 2014. p. 307-362.
264. Horváth Zoltán: Hamvazószerda. Drezda, a földi pokol. = Regiment, 2014. 3. p. 56-61.
265. Varga Csaba Béla: Légi háború Ausztráliáért. Harcos kenguruk csatája. = Aranysas, 2014. 4. p. 74-77.
Új-Guinea, 1941.
266. Varga Csaba Béla: Elárult szövetségesek. Az elkeseredettség és harag éjszakája. = Aranysas, 2014. 6. p. 74-77.
Poltava, 1944. jún.
267. Sárty Zoltán: Harctéri tapasztalatok. Az afganisztáni légi hadműveletek. = Aranysas, 2014. 10. p. 10-15.
268. NATO légi hadműveletek a délszláv háború idején.

269. Bali Tamás: A helikopteres repülés fejlődéstörténetének mérföldkövei. = Seregszemle, 2014. 4. p. 25-36.
270. Lamos Imre: Mérföldkövek a helikopteres repülés elmúlt tíz évében. = Seregszemle, 2014. 1. p. 9-20.
271. Ciglić, Boris: Seaplanes of Bocche. The story of Austro-Hungarian Naval Aviation in Southern Adriatic, 1913-1918. Transl. ... Aleksandar Stošović, Miodrag Savić. Beograd, Jeroplan, 2014. 144 p. ill.
272. Kelecsényi István: A francia haditengerészet légierije. 1-2. r. = Haditechnika, 2014. 5. p. 20-25., 6. p. 16-22.
273. Horváth Zoltán: Hangárpusztítók. Brit tengerészeti repülők a Zeppelinek ellen. = Aranyas, 2014. 1. p. 66-71.
274. Szabó Pál József: Radarokkal a lopakodók ellen. A magyar katonai légtérelenőrző és radarrendszer története, 1917-2014. [Bp.] Zrínyi, 2014. 338 p. ill.
275. Krámlí Mihály: Az osztrák-magyar haditengerészet felkészülése a Nagy Háborúra. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 3. p. 646-662.
276. Horváth Lajos: Tenger alatti temető. Hússzoros túlerővel szemben. = Regiment, 2014. 5. p. 64-66.
S. M. S. Zenta cirkáló, 1914. aug.
277. Klemensits Péter: Az első ütközet a Helgolandi-öbölben – a brit és a német haditengerészet első jelentős összecsapása a Nagy Háborúban. = Seregszemle, 2014. 3. p. 152-158.
278. Horváth Zoltán: Öngyilkos küldetés. Nyole Viktória-kereszt ára. = Regiment, 2014. 2. p. 14-19. Brit támadás Zeebrugge kikötő ellen, 1918. ápr. 22.
279. Fischer Ferenc: A német offenzív haditengerészeti stratégia kidolgozása az 1920-as évek elejétől Erich Raeder és Wolfgang Wegener tengernagyok munkásságában és a zsebcsatahajó program. = Hindu istenek, számai tigrisek. Balogh András 70 éves. Bp. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2014. p. 113-124.
280. Horváth Zoltán: A halálba küldött óriás. A Scharnhorst csatacirkáló. = Regiment, 2014. 1. p. 46-51.
1942. febr. - Cerberus hadművelet
281. Antal Gábor: A „31-csomós” Burke - egy legenda születése. = Hindu istenek, számai tigrisek. Balogh András 70 éves. Bp. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2014. p. 35-48.
Tengeri ütközetek a Salamon-szigeteknél, 1942.
282. Bennett, G. H.: “A világ legszörnyűbb utazása.” Ford. Litván Dániel. = BBC History, 2014. 3. p. 50-56.
Sarkkőri konvojok.
283. Bekes Katalin: A magyar haderő ellátószolgálatának fejlődésének ismertetése a honfoglalástól az I. világháború végéig. = Hadtudományi Szemle, 2014. 2. p. 1-9.
284. Gáspár Tibor: A Munkásőrség fegyverzetének átvétele, mint logisztikai művelet. = Katonai Logisztika, 2014. 2. p. 171-175.
285. Gáspár Tibor: Az MH Összhaderőnemi Logisztikai és Támogató Parancsnokság rövid története. = Honvédségi Szemle, 2014. 2. p. 123-132.
2000-2006.
286. Kiss Gábor: Osztrák-magyar tábori egészségügy az első világháború kezdeti szakaszában. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 3. p. 763-777.
287. Négyesi Imre: A csapatvezetés automatizálásának egyes tapasztalatai az USA fegyveres erőinél az 1950-es évek közepétől az MN REVA Szolgálat szemszögéből. = Hadtudományi Szemle, 2014. 3. p. 33-41.
288. Négyesi Imre: Az Informatikai Szolgálat megalakulása. 1. r. = Hadtudományi Szemle, 2014. 3. p. hanyadik oldal?

289. Széli Ferenc: A mozgókonyhák története a magyar haderőben. = Honvédségi Szemle, 2014. 5. p. 108-116.
290. Stencinger Norbert: „Istenem, erősíts meg a nehéz órákban.” Katonák lelki gondozása a Nagy Háborúban. = Megtizedelt évek. Az első világháború kitörésének centenáriumi évében rendezett kecskeméti konferencia tanulmányai. Kecskemét, Kecskeméti Katona József Múzeum, 2014. p. 57-66.
291. Inter Arma Caritas. Fegyverek között a szeretet. 20 éves a katolikus tábori püspökség. [Írták: Berta Tibor et al.] Bp. Zrínyi, 2014. 339 p. ill.
További szerzők: Marosi Antal, Bódi Zsófia, Juhász Violetta.
292. Süli Attila: Erdély nemzetőrségének újjászervezése és működése 1849-ben. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 2. p. 395-422.
293. Völgyesi Orsolya: Eötvös József és a titkosrendőrség az 1839-1840-es országgyűlésen. = Történelmi Szemle, 2014. 3. p. 481-494.
294. Biró Aurél: A Tanácsköztársaság fővárosi karhatalmai. Bp. Hegyvidéki Helyt. Gyűjt. és Galéria, 2014. 247 p. ill.
295. Kovács Tamás: A Magyar Királyi Csendőrség és a Magyar Királyi (Állami) Rendőrség politikai osztálya(i) 1919. augusztus – 1944. március 19. = A XIX-XX. századi magyar állam nemzetbiztonsági szervezetei. Tudományos konferencia kiadvány (2012. október 27.) Bp. NBSz, Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2014. p. 141-158.
296. Kovács Tamás: Eichmannék Budapesten. = Rubicon, 2014. 11. p. 22-25.
A német rendészeti és biztonsági szervek Magyarországon.
297. Szita Szabolcs: A Gestapo tevékenysége Magyarországon, 1939-1945. A német Titkos Államrendőrség Magyarországon a II. világháború idején. Bp. Corvina, 2014. 287 p. ill.
298. Kovács Zoltán András: Állambiztonság a Szálasi-kormány idején. = A XIX-XX. századi magyar állam nemzetbiztonsági szervezetei. Tudományos konferencia kiadvány (2012. október 27.) Bp. NBSz, Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2014. p. 159-189.
299. XIX-XX. századi magyar állam nemzetbiztonsági szervezetei. Tudományos konferencia kiadvány (2012. október 27.) Bp. NBSz, Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2014. p. 193-212.
300. Horváth Miklós: Erőszakszervezetek a kommunista terrorrendszer kiépítésében és fenntartásában, 1945-1953. = Korrajz, 2013. A XX. Század Intézet évkönyve. Hogy jobban értsük a XX. századot. Bp. XX. Század Int., 2014. p. 155-179.
301. Ötvös István: Adalékok az ÁVH, a Katpol és a BM szervezetek küzdelmeihez 1947-1949. = A XIX-XX. századi magyar állam nemzetbiztonsági szervezetei. Tudományos konferencia kiadvány (2012. október 27.) Bp. NBSz, Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2014. p. 213-227.
302. Takács Tibor: A Kádár-i politikai rendőrség létrehozása 1956-1962. = A XIX-XX. századi magyar állam nemzetbiztonsági szervezetei. Tudományos konferencia kiadvány (2012. október 27.) Bp. NBSz, Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2014. p. 245-260.
303. Kiss Dávid: A Munkásőrség felállításának és tevékenysége 1958 elejéig. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 4. p. 941-989.
304. Olasz Lajos: A magyar légtartalom megszervezése az 1930-as években. = Rendvédelem-történeti Füzetek. 35-38. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2014. p. 75-84.
305. Berki Imre: A magyar polgári védelem történeti áttekintése. = Rendvédelem-történeti Füzetek. 35-38. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2014. p. 15-24.
306. Boda József: Polgári válságkezelés, Magyarország részvétele a polgári válságreagáló műveletekben a XXI. században. = Seregszemle, 2014. 4. p. 146-167.
20. századi áttekintéssel.
307. Bekes Katalin: Magyarország többnemzeti feladatokban való részvételének áttekintése feladatvállalási háttér szerint 1994-től napjainkig. = Hadtudományi Szemle, 2014. 2. p. 87-94.

308. Erdős André: A XXI. századi ENSZ-békefenntartó missziók kihívásai. = Seregszemle, 2014. 4. p. 168-172.
20. századi áttekintéssel.
309. Besenyő János: Magyar katonák tevékenysége az angolai ENSZ-békeműveletekben. = Hadtudomány, 2014. 3-4. p. 63-77.
Angola, 1991-1997
310. Kovács László, Szakácsi István, Ujházy László: Az EUFOR 10   ve (2004-2014) Bosznia-Hercegovinában. 1. r. = Seregszemle, 2014. 4. p. 70-86.

Csapatt  rt  net

311. Kovács Ferenc: Debreceni honvédek, stochodi orosz  znok. 1. r. = Katonaújság, 2014. 6. p. 42-47.
3. honvéd, 3. n  pf  lkel   ezred
312. Péter I. Zoltán: Nagyváradi négyes honvédek a nagy háborúban. Nagyvárad, Europrint, 2014. 289 p. ill.
313. Molnár András, Szabó Péter: Ut  v  dk  nt a Donnál. Hadiokm  nyok, harctéri naplók és visszaemlékezések a magyar királyi 9. honvéd könnyű hadosztály történetéhez, 1942-1943. Zalaegerszeg, MNL Zala M. Lvt., 2014. 2 db (402, 462 p., [16] t.) (Zalai gyűjtemény, 76.)
314. Rémiás Tibor, Sz  cs Tamás: A magyar királyi miskolci 10. honvéd gyalogezred II. egri zászlóaljának mozgósítási naplója. Forrásközlés. = A Hermann Ottó Múzeum   vk  nyve, 53. 2014. p. 489-536.
315. József   lmos: Mire a falevelek lehullanak... 2. b  v. kiad. Sepsiszentgyörgy, T3, 2014. 270 p.
Brassói m. kir. 24. honvéd és brassói cs.   s kir. 2. gyalogezred (Naplók, levelek, visszaemlékezések)
Ism.: Ravasz István. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 3. p. 941-943.
316. A M. Kir. Veszprémi 31. Honvéd Gyalogezred, a 31. 46.   s a 79. Honvéd Menet Z  szl  aljak, valamint a 31/I. N  pf  lkel   Zászlóalj története.   rta és a vázlatokat megr  jz. Herczeg Géza. Veszprém, Első Világháborús Centen  rium  i Eml  kbiz., Veszprémi Szemle V  rost  rt. Közh. Al  p  tv. 2014. 448 p. ill.
Hasonmás kiad. Eredeti kiad.: Cegléd, Bajtársi Sz  v., 1936.
317. Csikány Tamás: Mocs  ron   t a magaslatra, avagy a 33-asok rohama a podubniei csatában. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 2. p. 453-475.
Cs.-kir. 33. gyalogezred
318. Csikány Tamás: A Zrínyi szabadcsapat, vagyis a 35. honvédzászlóalj győzelmei és katasztrof  i 1848-ban és 1849-ben. = A Zrínyiek és a honvédelem. [Bp.] Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2014. p. 61-86.
319. Sebestyén K  lman: A Kolozsvári 38. honvéd gyalogoshadoszt  ly Galíciában. = Honismeret. 2014. 6. p. 28-33.
320. Rózsafi János: Kecskeméti bak  k a Doberdo-fennsík védelmében. = Megtizedelt   vek. Az első világháború kitörésének centen  rium  i évében rendezett kecskeméti konferencia tanulmányai. Kecskemét, Kecskeméti Katona József M  z., 2014. p. 67-74.
38/III. zászlóalj
321. Simon  t, Gianfranco: Storie di uomini dal fronte di San Martino del Carso 1916. Con la collab. di Norbert Stencinger, Tamás Pintér, János Rózsafi. Sagrado, Gorizia, Gruppo Speleologico Carsico, Sezione Ricerche Storiche, 2014. 181 p. ill.
cs.   s kir. 46. gyalogezred
322. Molnár Tibor: A cs.   s kir. 86. (szabadkai) gyalogezred harcai az 1914. szeptember-októberi időszakban az orosz hadszíntéren. = Megtizedelt   vek. Az első világháború kitörésének centen  rium  i évében rendezett kecskeméti konferencia tanulmányai. Kecskemét, Katona József M  z., 2014. p. 75-82.

323. Ricz Péter: A szabadkai 86. cs. és kir. gyalogezred története. = Bácsország, 2014. 4. p. 34-41.
324. Németh Gergely: A 10. tábori tüzérezred védelmi harcai a Donnál, 1943 januárjában. 2. r. = Haditechnika, 2014. 1. p. 47-51.
1. r. = u. o. 2013. 6.
325. Bene János: Huszároham Buczacznál. A nyíregyházi császári és királyi 14. huszárezred tüzkeresztsége 1914. augusztus 23-án. = Szabolcs-szatmár-beregi szemle, 2014. 4. p. 24-31.
326. Sőregi Zoltán: Huszárvágta kerékpáron – a 14. kerékpáros zászlóalj alkalmazása a kárpátaljai hadműveletben. = Seregszemle, 2014. 3. p. 135-142.
327. Bene Krisztián: A Waffen-SS francia hadosztálya a pomerániai harcokban. = Válogatás a Hadtörténeti esték 2006 és 2014 között elhangzott előadásából. Pécs, Bp. M. Hadtudományi Társ., 2014. p. 15-41. (Fejezetek a hadtörténelemből, 3.)
328. Varga Csaba Béla: Elfelejtett repülődandár. Hideg, hó és halál... 1-3. r. = Aranyas, 2014. 10. p. 78-81., 11. p. 78-82., 12. p. 78-82.
2. repülődandár doni harcai.
329. Tiliman, Barrett: Forgotten fifteenth: the daring airmen who crippled Hitler's war machine. Washington, Regnery History, 2014. 338 p.
Ism.: Stenge Csaba, B. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 4. p. 1074-1076.
330. Kárpáti Endre: Velünk szálló történelem. Akik könnyeket csálnak a veteránok szemébe... = Aranyas, 2014. 6. p. 26-30.
Angliai Csata Repülőraj
331. Stenge Csaba, B.: A veszprémi pumák. A veszprémi 101. vadászrepülő ezred története. Veszprém, MNL Veszprém M. Lvt., 2014. 16 p. ill.
332. Lippai Péter: Harc Kéthelyért. A „Szent László” ejtőernyősei. = Magyar Honvéd, 2014. 4. p. 50-53.
333. Turcsányi Károly, Hegedűs Ernő: Az amerikai 173. ejtőernyősdandár harcai Vietnámban – A Junction City hadművelet. = Hadtudományi Szemle, 2014. 2. p. 54-61.
334. Lippai Péter: Bevetésre kész! A Pegazus szolnoki harcosai. = Regiment, 2014. 4. p. 36-41.
MH 25/88. Könnyű Vegyes Zászlóalj

A katonaság és kiképzésének története

335. Komjáti Zoltán Igor: „...a füleki főkapitányságra csábrági Koháry Istvánt kegyesen kijelölöm...”. Koháry István főkapitányi kinevezése Fülek végvárába 1667-ben. = Lymbus, 2014. p. 73-81.
336. Rittling László: Eszterházy Antal hadszervező tevékenysége 1705 tavaszán. = Doba kuruckých bojov. Kuruc küzdelmek kora. Prešov, Vyd. Prešovskej univerzity, 2014. p. 191-207.
337. Hattem, Mark van: Für ein neues Österreich. Erzherzog Johann als Heeresreformer und General, 1805-1809. [Übers. Christine Hermann.] Wien, HGM, 2014. 520 p. ill. (Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums, 18.)
338. Mészáros Kálmán: II. Rákóczi Ferenc szlovák katonái. A nemzetiségi, származási adatok kutatásának lehetősége a kuruc mustrajegyzékekben. = Doba kuruckých bojov. Kuruc küzdelmek kora. Prešov, Vyd. Prešovskej univerzity, 2014. p. 145-153.
339. Seres Irván: Katonasors Szatmár után – Rákóczi veteránjai és az alföldi szlovák betelepülés. = Doba kuruckých bojov. Kuruc küzdelmek kora. Prešov, Vyd. Prešovskej univerzity, 2014. p. 545-558.
340. Forgó Zsolt: A Desaix jelenség. = Hindu istenek, szíami tigrisek. Balogh András 70 éves. Bp. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2014. p. 125-137.
Desaix Louis, Gouvion-Saint-Cyr, Laurent

341. Réfi Attila: A császári-királyi huszárság törzstiszti kara a francia forradalmi és a napóleoni háborúk korában, 1792-1815. Bp., Sárvár, MTA BTKK, Nádasdy F. Múz., 2014. 541 p.
Ism.: Lenkefi Ferenc. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2014. 4. p. 1056-1057.
342. Balla Tibor: Magyar katonák az Osztrák-Magyar Monarchia haderejében, 1914-1918. = *Honvédségi Szemle*, 2014. 6. p. 125-138.
343. Schmidl, Erwin A.: Habsburgs jüdische Soldaten, 1788-1918. Wien [etc.] Böhlau, 2014. 264 p.
Ism.: Balla Tibor. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2014. 4. p. 1067-1069.
344. Schmidl, Erwin A.: Jüdische Soldaten in der k. u. k. Armee im Ersten Weltkrieg. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2014. 3. p. 737-745.
345. Bíró Ákos: Jewish military chaplains in the Austro-Hungarian Armed Forces during World War I. = *Tradecraft review / Military National Security Service*, 2014. 1. Spec. issue, p. 113-125.
346. Szakály Sándor: A magyar királyi honvédség és a magyar katonai felső vezetés, 1944-1945. = *Rubicon*, 2014. 11. p. 40-49.
347. Magyar királyi honvéd törzstisztek albuma. 1. Kiad. és szerk. Egervári Ödön. Fametszeteket kész. Ruzs Károly. Bp. Nemz. Örökség K. 2014. 206 p. ill.
Reprint. Eredeti kiad.: Pest, Athenaeum, 1870.
348. Sőregi Zoltán: Katonák kerékpáron. A magyar királyi honvédség kerékpáros tisztjeinek adattára 1920-1945. [Bp.] Underground K. és Terj. Kft., 2014. 314 p. ill.
349. Varga Csaba Béla: Névtelenségre ítélve. Ismeretlen japán ászok. = *Aranysas*, 2014. 10. p. 74-77.
350. Polgár Tamás: Hivatásos renegátok. Akik megjárták a front mindkét oldalát. = *Regiment*, 2014. 5. p. 34-39.
Katonasorsok a 2. világháborúban.
351. Szabó Miklós, M.: Katonai felsővezetők a diktatúrában. A levéltári források nem hazudnak. [Bp.] MTA, 2014. 65 p. (Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián)
352. Bálint László: A kommunista párt öklei. Államvédelmi és állambiztonsági tisztek Szegeden és Csongrád megyében, 1944-1990. Bp. Kárpátia Stúdió, 2014. 302 p.
353. Szentkirályi Endre: Cold war to warm cooperation. Egy amerikai város magyar katonái 1950-2014. [Bp.] Zrínyi, 2014. 290 p.
Magyar származású katonák az amerikai hadsereg szolgálatában – Cleveland
354. Segeš, Vladimír: Kurucké vojenské normativy v čase povstania Františka II. Rákociho. = *Doba kuruckých bojov. Kuruc küzdelmek kora*. Prešov, Vyd. Prešovskej univerzity, 2014. p. 127-133.
Kuruc katonai normatívák II. Rákóczi Ferenc felkelésének idején.
355. Felderítő szolgálati utasítás. Anleitung zum Kundschaftsdienste. Bp. NBSz, Szemere Bertalan M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2014. 441 p. (A magyar rendvédelem-történet hagyatéka, 1.) Tart.: Parádi József: Felderítő szolgálat az Osztrák-Magyar Monarchiában. Regényi Kund Miklós: A „Felderítő-szolgálati utasítás” szakmai szemmel.
356. Nagy Gyula: A magyar katonai képzések története, 1945-1990. = *Nemzetbiztonsági Szemle*, 2014. Ksz. 1. p. 58-67.
357. Feith László: Osztálytalálkozó! Vigyázz! Névsorolvasás. = *Magyar Honvéd*, 2014. 3. p. 52-53.
Egri katonai kollégium.
358. Szabó Miklós: A “legendás” L-41 szakasz. = *Honvédségi Szemle*, 2014. 5. p. 143-145.
Egyesített Tiszti Iskola
359. Szabó Miklós, M.: A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, majd Nemzetvédelmi Egyetem 1947-2006 között. = *A Zrínyiek és a honvédelem*. [Bp.] Nemzeti Közszerződési Egyetem, 2014. p. 169-208.
360. Szabó Miklós, M.: Volt egyszer egy egyetem 1996-2007. Rektor a tűzvonalban. Objektív tények-szubjektív emlékek. [Bp.] Zrínyi, 2014. 338 p.
Ism.: Kaiser Ferenc. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2014. 1. p. 286-287.

361. Zdilar, Slaven: A Zrínyi család és a horvát haderő. = A Zrínyiek és a honvédelem. [Bp.] Nemzeti Közszerződési Egyetem, 2014. p. 209-222.
Zrínyi Péter Katonai Akadémia, Zágráb
362. Sári Gábor: A kiképzési/felkészítési rendszerre vonatkozó reformtörekvések a rendszerváltástól napjainkig. 1-2. r. = Seregszemle, 2014. 2. p. 86-95., 3. p. 32-45.
363. Drót László: A hazai békefenntartó kiképzés fejlődése. = Seregszemle, 2014. 4. p. 135-145.
364. Apáti Zoltán: A békefenntartó kiképzés fejlődése, kihívásai és fejlesztésének irányai. Mérőföldkövek – az MH BTKK elmúlt 10 éve. = Seregszemle, 2014. 4. p. 125-134.
365. Poderka Zoltán: Magyar történelem az amerikai katonai felsőoktatásban. = Seregszemle, 2014. 1. p. 144-152.
366. Németh Ildikó: Adalékok a soproni Magyar Királyi Zrínyi Ilona Tiszti Leánynevelő Intézet építéstörténetéhez, 1850-1944. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 14. 2014. p. 181-199.
367. Gráberné Bösze Klára: A soproni Zrínyi Ilona Tiszti Leánynevelő Intézet története a két világháború között. = Soproni Szemle, 2014. 4. p. 430-440.
368. Horváth Lajos, Frölich Dávid: Wargame, kontra terepasztalos parancsnoki hadijáték. = Seregszemle, 2014. 1. p. 177-186.
369. Győr Béla: Jeges játékok. Katonasportolók téli olimpiákon.. = Magyar Honvéd, 2014. 2. p. 49-51.

A katonai nevelés, a hagyományápolás története

370. Tamás Edit: Hagyományápolás, intézményi keretek, civil szervezetek. Borsi, Munkács, Szatmárnémeti, Sárospatak. = Doba kuruckých bojov. Kuruc küzdelmek kora. Prešov, Vyd. Prešovskej univerzity, 2014. p. 559-566.
371. Váry O. Péter: Kőbe vésve, bronzba öntve. A háromszéki Gábor Áron emlékjelek története. = Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára. Barót, Sepsiszentgyörgy, Tortoma, Háromszék Vármegye K., 2014. p. 284-307.
372. Bedécs Gyula: Útikönyv az első világháború magyar emlékeit keresőknek. 1., A Kárpátok hágoín át Galíciába. Bp. Zrínyi, [2014]. 304 p.
373. Farkasszélben. Requiem a Don hőseiért. [Szerk. Bobory Zoltán.] Székesfehérvár, Vörösmarty Társ., Doni Bajtársi és Kegyeleti Szövets., 2014. 213, [2] p. ill.
374. Nagy Ágoston: Neue Wache. Egy berlini emlékhely átalakulása a német nemzeti emlékezetben. = Rubicon, 2014. 4-5. p. 126.
375. Tóth Zsolt: A hadisírfeltárás módszerei. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 2. p. 521-538.
376. Bálint Csaba: Katonai sírok és hősi emlékművek Tatán. Tata, [Szerző.] 2014. 195 p. ill.
377. Csákvári Sándor, Martinkovits Katalin: Honvédek, névtelen félistenek... = Seregszemle, 2014. 3. p. 143-151.
Debreceni katonatemető.
378. Pintér Tamás, Rózsafi János, Stencinger Norbert: Első világháborús katonatemetők a Felvidéken. 1., Jobbos-Repejő, Nagypolány, Takcsány, Velkő, Vendégi, Világ. Bp. Nagy Háború Kutatásáért Kh. Alapítv., 2014. 24 p. ill.
379. Az első világháború emlékeztetői. Hadisírok a Felvidéken. [Ford. Tyukodi József és Szabados Anna.] [Székesfehérvár], Krajczáros Alapítv., [2014]-. ill.
Eredeti cím: Mementá prvej svetovej vojny.
Bártfa és a Felsővízköz járások katonatemetői. [2014]. 176 p.
Szinna és Sztropkó járások temetői. [2014]. 168 p.
380. Ilyés Gábor: Hősök temetője. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg M. Temetkezési Váll., 2014. 128 p. ill. (Emlékhelyek, emlékjelek, 1.)
381. Törös István: Gettysburg: a világ első nemzeti sírkertje. = Regiment, 2014. 5. p. 8-13.
382. Törös István: A hazatért harcos. A brit ismeretlen katona sírja. = Regiment, 2014. 4. p. 32-35.

383. Feith László: A nagy törökverő. (Kőbe vésve, bronzba öntve) = Magyar Honvéd, 2014. 9. p. 62. Hunyadi János (Budai Vár)
384. Feith László: Tüzérek helyett a jobbágyok vezére. (Kőbe vésve, bronzba öntve) = Magyar Honvéd, 2014. 7. p. 62. Dózsa György (Budapest, Dózsa Gy. Tér)
385. Feith László: Szobor a lombok árnyékában. (Kőbe vésve, bronzba öntve) = Magyar Honvéd, 2014. 10. p. 62. Báthory István (Budapest, XIV. ker.)
386. Feith László: Költő és katona. (Kőbe vésve, bronzba öntve) = Magyar Honvéd, 2014. 3. p. 62. Balassi Bálint (Kodály körönd)
387. Feith László: Drégely hős kapitánya. (Kőbe vésve, bronzba öntve) = Magyar Honvéd, 2014. 2. p. 62. Szondi György (Kodály körönd)
388. Tóth Veronika: Errichtung des Türkenbefreiungsdenkmals im Wiener Stephandom. = Wiener Archivforschungen. Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas. Wien, Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien, Balassi Inst. - Collegium Hungaricum, Ungarische Archivdelegation beim Haus-, Hof- und Staatsarchiv, 2014. p. [375]-382. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien, 10.)
389. Feith László: Rákóczi hadvezére. (Kőbe vésve, bronzba öntve) = Magyar Honvéd, 2014. 1. p. 62. Bottyán János (Budapest, Kodály körönd)
390. Feith László: Az öreg huszár. (Kőbe vésve, bronzba öntve) = Magyar Honvéd, 2014. 8. p. 62. Budai Vár
391. Feith László: Aki megsarcolta Berlint. (Kőbe vésve, bronzba öntve) = Magyar Honvéd, 2014. 4. p. 62. Hadik András (Budai Vár)
392. Feith László: Honvédszobor a névtelen hősöknek. (Kőbe vésve, bronzba öntve) = Magyar Honvéd, 2014. 5. p. 62. Budai Vár
393. Feith László: Két csata emlékhelye. (Kőbe vésve, bronzba öntve) = Magyar Honvéd, 2014. 6. p. 62. 1848/49-es emlékmű, Vác
394. Bálint Ferenc: Komáromi vár- és nehéztüzéremlékmű-terv. = Katonaújság, 2014. 1. p. 18-19.
395. Demeter Zsófia: Egy elfeledett emlékmű. Bory Jenő alkotása a szarajevói merénylet színhe-lyén. = Rubicon, 2014. 4-5. p. 62-65.
396. Megyaszi Szilvia: Egy „láthatatlan” emléktábla története. = Katonaújság, 2014. 4. p. 12-17. Cs. és kir. 39. gyalogezred, Debrecen
397. Megyaszi Szilvia: A Nagy Háború püspökladányi áldozatairól, a Hősök szobráról. = Katonaújság, 2014 2. p. 34-43.
398. A hősök emlékműve Abdán. 1914-1918. Szerk. Somogyi Éva. Abda, Abdai Baráti Kör – Gyöngyvirág Nyugdíjas Egyes., 2014. 50 p. ill.
399. Csengő-Tschörner András: Hőseink. Pócsmegyer és Leányfalu, Önkorm., 2014. 183 p. ill. Első világháborús hősi emlékmű.
400. Horváth Zoltán: A D-day emlékezete. Egy kisváros nagy emlékműve. = Regiment, 2014. 1. p. 38-39. Bedford (Virginia)
401. Törös István: Örökség. Mindhalálig Normandia. = Regiment, 2014. 4. p. 65-67. A partraszállás 70. évfordulója.
402. Ádám Barnabás, Magyar István: A honvédelmi hagyományörzés rendszere és fejlesztésének lehetőségei. = Honvédségi Szemle, 2014. 3. p. 140-150.
403. Turbucz Péter: Összeállítás a Hősök Napja és a Honvéd Nap alkalmából, a Magyar Távirati Iroda dokumentumaiból tallózva. = Haditudósító, 2014. 3. p. 30-33.

404. Csáki Béla, Murányi Gábor: Egy civil szervezet szerepe az első világháború emlékezetének megőrzésében. Beszámoló a szegedi székhelyű Meritum Egyesület munkájáról. = Megtizedelt évek. Az első világháború kitörésének centenáriumi évében rendezett kecskeméti konferencia tanulmányai. Kecskemét, Kecskeméti Katona József Múzeum, 2014. p. 133-138.
405. Szebenyi István, Polgár Zoltán: Civil szerepvállalás a világháborúk kutatásában. Beszámoló a Had- és Kultúrtörténeti Egyesület munkájáról. = Megtizedelt évek. Az első világháború kitörésének centenáriumi évében rendezett kecskeméti konferencia tanulmányai. Kecskemét, Kecskeméti Katona József Múzeum, 2014. p. 139-142.
406. Magyar István: Világjáró hajdúk. XXI. századi hajdúk – a legjobb vitézek élén. = Magyar Honvéd, 2014. 2. p. 58-59.
Bethlen Gábor Hagyományörtség Egyesület
407. Kocian, Bojan: A csáktornyai Zrínyi Gárda. = A Zrínyiek és a honvédelem. [Bp.] Nemzeti Közszerzői Egyetem, 2014. p. 223-236.
408. Jásdi Balázs: A Magyar Tartalékosok Szövetsége Hagyományörző Tagozatának „Magyar Királyi 106. önálló honvéd tüzérütege”. = Haditechnika, 2014. 3. p. 53-55.
409. Újratöltve. Tüzérek rivaldafényben. = Magyar Honvéd, 2014. 10. p. 52-53
Magyar Tartalékosok szövetségének (MATASZ) hagyományörző tagozata.
410. Galambos Sándor: A szolnoki csata. Újrakészített történelem. = Magyar Honvéd, 2014. 4. p. 54-55.
411. Snój Péter: Játssz újra, Sam! Csillagsávos hagyományörzők. = Regiment, 2014. 5. p. 61-63.
412. Galambos Sándor: Military fesztivál. Hadtörténelem testközelből. = Magyar Honvéd, 2014. 6. p. 52-55.
Biczó-major
413. Szűcs László: Patara. Háromnapos időutazás. = Magyar Honvéd, 2014. 7. p. 50-51.
Tata
414. Szem Géza: Zrínyi nevét viselő honvédségi szervezetek. = A Zrínyiek és a honvédelem. [Bp.] Nemzeti Közszerzői Egyetem, 2014. p. 145-167.
415. 50 éve együtt – egymásért. Noszlopy Gáspár Honvéd Nyugállományúak Klubja, 1964-2014. Szerk. Koppány Tamás, Pető László, Serbán László. Kaposvár, Noszlopy Gáspár Honvéd Nyugállományúak Klubja, [2014.] 68 p. ill.

A haditechnika története

416. Süli Attila: Erdély hadiipara 1848-49-ben. = Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára. Barót, Sepsiszentgyörgy, Tortoma, Háromszék Vármegye K., 2014. p. 122-191.
417. Süli Attila: Források Háromszék hadiiparának történetéhez, 1848-1849. = Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára. Barót, Sepsiszentgyörgy, Tortoma, Háromszék Vármegye K., 2014. p. 308-339.
418. Völgyesi Zoltán: Az első világháború gazdasági hatásai és a magyar hadigazdaság. = Levéltári Szemle, 2014. 4. p. 35-49.
419. Szávai Ferenc: A Daimler-Benz és a Weiss Manfréd üzleti kapcsolatai. = Hindu istenek, szíamigrisek. Balogh András 70 éves. Bp. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2014. p. 469-477.
420. Kovácsházy Miklós: Kovácsházy Ernő jármű- és motortervező száz éve. = Haditechnika, 2014. 5. p. 35-36.
421. Sárhidai Gyula: Kovácsházy Ernő tevékenysége a budapesti Weiss Manfred Rt.-ben és a Haditechnikai Intézetben. = Haditechnika, 2014. 5. p. 37-38.
422. Somogyi Ferenc: Kovácsházy Ernő tevékenysége a Ganz-MÁVAG vállalatnál. = Haditechnika, 2014. 5. p. 39-40.

423. Pap Péter: Kucher József mérnökkari ezredes. A Danuvia részvénytársaságtól a Danuvia szocialista nagyüzemig. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 14. 2014. p. 85-130.
424. Germuska Pál: A magyar középgépipar. Hadiipar és haditechnikai termelés Magyarországon 1945 és 1980 között. [Bp.] Argumentum, 2014. 613 p., [16 t.] ill.
Ism.: Kiss Dávid. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 4. p. 1199-1201.
425. Varga A. József: Újabb adalékok a Csepel Autógyár történetéhez. = Honvédségi Szemle, 2014. p. 135-146.
426. Takács Miklós: A cseh-szlovák repülőipar története. 3. r. = Haditechnika, 2014. 1. p. 31-36.
1-2. r. = u. o. 2013. 4-5.
427. Németh István: Lövészárkok, kézigránát, gázálarc. Az állóháború új harci eszközei. = Rubicon, 2014. 4-5. p. 90-95.
428. Kátai-Urbán Lajos, Teknős László: Vegyi fegyver alkalmazása az első világháborúban. = Hadtudomány, 2014. 1-2. p. 54-64.
429. Haskew, Michael E.: A II. világháború fegyverei. Légierő, haditengerészet, szárazföldi erők. [Ford. Szemere Ádám.] [Bp.] Kossuth, 2014. 224 p. ill.
Eredeti cím: Weapons of World war II: compared and contrasted.
430. Sebők János: Hitler titkos fegyverei. Megkésett haditechnikai újdonságok. = Regiment, 2014. 1. p. 22-28.
431. Zsák Ferenc: V-1 és V-2 Anglia ellen. Hetven éve vetették be az első csodafegyvereket. = Aero Magazin, 2014. okt. p. 60-63.
432. Törös István: A kigyó 24 méregfoga. Lothar Sieber kiérdemelte a dísztemetést... = Aranysas, 2014. 6. p. 59-63
433. Sipos Sándor: Fegyvertitkok. II. világháború, Magyarország. [Közread. a Béla Kútja Közhasznú Kulturális Egyesület]. Ravazd, Béla Kútja Közhaszn. Kult. Egyes., 2014. 192 p. ill.
Fülöp Attila bodajki magángyűjteménye.
434. Zsidai Zsuzsanna: Szemelvények Al-Tabarī íjásatról szóló kézikönyvéből. Érdekesség a X. század keleti fegyver- és hadelméleti irodalmából. (Forrásközlés) = Hadtörténelmi Közlemények. 2014. 1. p. 181-205.
435. Sudár Balázs, Szöllösy Gábor: A Hadtörténeti Múzeum hidegfegyver gyűjteményében őrzött jataگانok egy sajátos csoportja. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 14. 2014. p. 219-237.
436. Thiele Ádám, Haramza Márk: A középkori damaszkkolt pengék archaeometallurgiája és mechanikai tulajdonságai - fegyvertörténeti kitekintés. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 1. p. 145-160.
437. Kovács S. Tibor: Magyar szablyák a 18. század első feléből. = Folia Historica. A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve, 29. 2014. p. 131-137.
438. Madaras József: Magyar kézilőfegyver-gyártás. 14-19. r. = Kaliber, 2014. 8. p. 44-46., 9. p. 38-40., 10. p. 40-42., 11. p. 40-42., 12. p. 44-46.
1-13. r. = u. o. 176. 2012., 177-188. 2013. sz.
439. Kékesi György: Gépkarabélyok és önműködő puskák története. (Folyt.) = Kaliber, 2014. 1. p. 10-14., 2. p. 10-17., 3. p. 10-15., 4. p. 10-14., 6. p. 10-15., 7. p. 10-15., 8. p. 10-14., 9. p. 10-14., 12. p. 12-16.
Előzmény. = u. o. 2012. 5-12., 2013. 1-2., 4-12.
440. Tóth Marcell: Két világháború hű társa a magyar honvédnak: a Schwarzlose géppuska. = Katonaújság, 2014. 1. p. 2-8.
441. Soós Péter: MP 35 Bergmann géppisztolyok a Magyar Királyi Honvédségben. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 14. 2014. p. 71-84.
442. Pap Péter: Gyorsabb, mint a villám. Az 1939M 8 mm-es nagy tűzgyorsaságú géppuska. 1-2. r. = Haditechnika, 2014. 4. p. 68-75., 5. p. 69-75.
443. Pap Péter: A Király-féle KD hadipisztoly. = Haditechnika, 2014. 2. p. 68-73.
444. Eötvös Péter, Hatala András, Soós Péter: A Király géppisztoly. [Bp.] Hadtört. Int. és Múz., Zrínyi, [2014]. 264 p. ill.

445. Soós Péter: A Hadtörténeti Múzeum Király géppisztolyával végzett lőtéri próbák eredményei. 1-2. r. = Haditechnika, 2014. 2. p. 63-67., 3. p. 56-60.
446. Surányi Barnabás: XXI. századi újgenerációs Kalasnyikov gépkarabély. = Haditechnika, 2014. 4. p. 30-31.
447. Kövendy Katalin: Vitéz Ungváry Béla gépészmérnök és a Gamma-Juhász rendszerű löelemképző. = Valóság, 2014. 5. p. 34-47.
448. Varga József: A Gamma-Juhász-féle légvédelmi löelemképző, a sikeres elektromechanikus célszámítógép. 2. r. = Haditechnika, 2014. 1. p. 58-61.
Kiegészítés: Sárhidai Gyula. = u. o. 2014. 1. p. 62.
1. r. = u. o. 2013. 6.
449. Kelemen Ferenc: Szárazföldi torpedó - a Zubovics-féle 1908M akna. = Haditechnika, 2014. 3. p. 66-72.
450. Sebők István: A Magyarországon gyártott és a Haditechnikai Intézetnél továbbfejlesztett Vasziljok automata aknavető vontatott és önjáró változatai. 2. r. = Haditechnika, 2014. 1. p. 68-72.
1. r. = u. o. 2013. 6.
451. Bán Attila: Ágyúgyártás Háromszéken 1848-1849-ben. = Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára. Barót, Sepsiszentgyörgy, Tortoma, Háromszék Vármegye K., 2014. p. 100-117.
452. Bán Attila: A Monarchia utolsó bronzágyúja és első autofrettált lövegcsöve: az Uchatius-féle acélbronz ágyú. 1-2. r. = Haditechnika, 2014. 2. p. 2-4. 3. p. 2-4.
453. Kovács Vilmos: Az osztrák-magyar, illetve a honvédtüzérség fegyverzete és harceljárásai az első világháborúban. = Honvédségi Szemle, 2014. 4. p. 119-134.
454. Hatala András: Lövegcső-cserével továbbfejlesztett magyar tüzérségi eszközök 1945-ig. 2. r. = Haditechnika, 2014. 1. p. 73-75.
1. r. = u. o. 2013. 6.
455. Gáspár Tibor: A Magyar Honvédség tüzérségi lövegei. Adalékok a tüzérségi lövegellátás történetéhez 1945-től a 2000-es évek elejéig. 2-3. r. = Haditechnika, 2014. 1. p. 15-20., 2. p. 18-20.
1. r. = u. o. 2013. 6.
456. Pap Péter: Az 1952M 45 mm-es páncéltörő löveg. 2. r. = Haditechnika, 2014. 1. p. 63-67.
1. r. = u. o. 2013. 6.
457. Ottmayer-Réti Bence: Az első világháborúban alkalmazott harckocsik és technikai jellemzőik. = Hadtudományi Szemle, 2014. 3. p. 41-55.
458. Forró Tamás: A hadiipar hatása a német és szovjet harckocsik minőségére a második világháborúban. = Katonai Logisztika, 2014. 2. p. 235-244.
459. Brown, Chris: Tiger I on the battlefield. [Fotók Kocsis Péter.] Bp. PeKo, 2014. 111 p. ill. (World War two photobook series, 7.)
460. Stokes, Neil: KV tanks on the battlefield. [Fotók Kocsis Péter.] Bp. PeKo, 2014. 127 p. ill. (World War two photobook series, 5.)
461. Sárty Zoltán: A nehézfiú nevet cserél. A T-10-es nehéz harckocsi. = Regiment, 2014. 2. p. 60-62.
462. Schmidt László: A cseh gyártású, TNH - LT Vz 38 típusú, Pz 38 (t) német jelölésű „Prága” harckocsi német és magyar szolgálatban. = Haditechnika, 2014. 5. p. 41-44.
463. Kovácsházy Miklós: A Zrínyi járműcsalád története. 2-3. r. = Haditechnika, 2014. 1. p. 52-57., 2. p. 41-44.
1. r. = u. o. 2013. 6.
464. Schmidt László: A Steyr 1500A terepjáró gépkocsi. = Haditechnika, 2014. 6. p. 51-54.
465. Sárty Zoltán: Az elfuserált terepjáró. Az M561 Gama Goat. = Regiment, 2014. 5. p. 58-60.
466. Sárty Zoltán: A csehszlovák BTR. Az OT-64-es páncélozott szállító harcjármű. = Regiment, 2014. 2. p. 58-59.

467. Bozzai Zoltán: A RÁBA H típusú járművek központi abroncsnyomás-szabályozó rendszerei. Katonai követelmények, a működés és az üzemeltetés alapjai. = Haditechnika, 2014. 2. p. 36-40.
468. Villányi György: Szovjet-orsz nehéz katonai vontatók és eszkozhordozó alvázak. 4-8. r. = Haditechnika, 2014. 1. p. 7-9., 2. p. 11-13., 3. p. 30-35., 4. p. 13-16., 5. p. 14-15. 1-3. r. = u. o. 2013. 2-3., 5.
469. Horváth Balázs Zsigmond: A Wehrmacht hadi mozdonyai. 1-2. r. = Haditechnika, 2014. 5. p. 50-55., 6. p. 43-47.
470. Sárhida Gyula: A vasúti lövegek szerepe a Wehrmacht stratégiájában. = Haditechnika, 2014. 6. p. 48-50.
471. Hegedűs Ernő, Fröhlich Dávid: A lovaság eszközeinek fejlesztései a Haditechnikai Intézetnél, 1938-1954. 1. r. = Haditechnika, 2014. 6. p. 38-42.
472. Hegedűs Ernő, Fröhlich Dávid: Az R/7 rádióállomás és a Csonka áramfejlesztők gyártásának és katonai alkalmazásának körülményei, különös tekintettel a lovaság híradóeszközeinek üzemeltetésére (1927-1945). = Katonai Logisztika, 2014. 1. p. 258-266.
473. Németh István: Galamb, Zeppelin és a Vörös báró. = Rubicon, 2014. 4-5. p. 112-115.
474. Borján József, Óvári Gyula: Katonai repülőgépek az I. világháborúban. = Repüléstudományi Szemle, 2014. 2. p. 114-128.
475. Punka György: A "nagy háború" - 1914, a kezdet. = Aero magazin, 2014. okt. p. 54-57. Kísérletek a repülőgépek bombázófeladatokra való alkalmazására.
476. Bánsági Andor: Hárommotorosok az Adria felett, a Nagy Háborúban. = Haditechnika, 2014. 4. p. 52-54.
477. Trautmann Balázs: Egyirányú repülés. Katonai vitorlázógépek. = Magyar Honvéd, 2014. 2. p. 38-41. szállítás
478. Háy György: Formabontó repülőgépek. [S. l.] Typotex, 2014. 244 p. ill.
479. Kelecsényi István: A Panavia Tornado harci repülőgép IDS, ECR és RECCE változata. 1-3. r. = Haditechnika, 2014. 2. p. 27-31., 3. p. 25-29., 4. p. 25-29.
480. Varga Csaba Béla: A Mustang utolsó vágója. Világháborús veteránok a koreai háborúban. = Aranyas, 2014. 9. p. 70-73.
481. Horváth Zoltán: A vihar szellemei. India Marut vadászbombázói. = Aranyas, 2014. 4. p. 44-49.
482. Horváth Zoltán: A Vaslady égi harcosai. A Harrier család. = Aranyas, 2014. 7. p. 44-49.
483. Horváth Zoltán: A korszaknyitó Vércse. A Hawker Siddeley Kestrel. = Aranyas, 2014. 3. p. 44-49.
484. Horváth Zoltán: A Közös Piac nagymacska. A Jaguar vadászbombázó. = Aranyas, 2014. 9. p. 44-49.
485. Zsig Zoltán: Az alapító atya. Egy karrier kezdete. = Aranyas, 2014. 6. p. 22-25. Szuhoj vadászbombázó
486. Zsig Zoltán: A 21-es unokabátyja. A Szu-9-es elfogó vadász. = Aranyas, 2014. 7. p. 30-33.
487. Zsig Zoltán: Utasszállítók gyilkosa. A Szu-15-ös elfogó vadász. = Aranyas, 2014. 8. p. 16-19.
488. Zsig Zoltán: A szovjet U-2-es. Vadászgépből hadászati felderítő. = Aranyas, 2014. 3. p. 16-19.
489. Zsig Zoltán: Fejlődéstörténet. A hiányzó láncszemek. = Aranyas, 2014. 10. p. 28-31. MiG-21
490. Kositzky Attila: Deltaszárnyú legenda. A magyar MiG-21-es pilótaszemmel. = Aranyas, 2014. 2. p. 50-55.
491. Kővári László: Vörös sasok. Barátságos Agresszorok. 1-8. r. = Aranyas, 2014. 5. p. 58-61., 6. p. 36-39., 7. p. 26-29., 8. p. 64-67., 9. p. 40-43., 10. p. 32-35., 11. p. 34-38., 12. p. 21-25. MiG-ek az USA légierőben.
492. Zsig Zoltán: Kis-nagy testvér. Bombázóból távolsági vadászgép. = Aranyas, 2014. 1. p. 24-27. Tu-128

493. Zsig Zoltán: Reaktivált veterán. A nyugdíjas robotrepülőgép. = Aranyas, 2014. 11. p. 28-31. Tu-143
494. Zsig Zoltán: Több mint bombázó. Az univerzális Tu-16-os. = Aranyas, 2014. 2. p. 26-29.
495. Zsig Zoltán: A gombafelhő árnyékában. Vörös csillagos atombombázók. = Aranyas, 2014. 8. p. 32-35.
496. Kővári László: Vadászszólyom-történelem. Az első 40 év. = Aranyas, 2014. 3. p. 10-15. B-16
497. Czirók Zoltán: LVG C.VI-os felderítőgépek Magyarországon. = Haditechnika, 2014. 5. p. 63-68.
498. Kenyeres Dénes: L-39 Albatrosz típusú kiképzőgépek a Magyar Légierőben. Kecskemét, Magánkiad., 2014. 212 p. ill.
499. Kovács Béla: Bombaszóró berendezés a MÁVAG HÉJA harci repülőgépeken. = Haditechnika, 2014. 6. p. 55-59.
500. Stenge Csaba, B.: Kiegészítés „Az utolsó Héja-légi harc a Donnál” című cikkhez. = Haditechnika, 2014. 3. p. 73-74.
501. Zsig Zoltán: Lokátorrombolók. Légyvédelem elleni harc. = Aranyas, 2014. 9. p. 20-23.
502. Békési Bertold: Forgószárnyas légijárművek története 1907-ig. = Repüléstudományi Szemle, 2014. 2. p. 443-466.
503. Bernád Denés, Punka György: „Magyartarka” - Lakkok, festékek, álcázószínek a Magyar Királyi Honvéd Légierő repülőgépein. 1-3. r. = Haditechnika, 2014. 4. p. 57-63., 5. p. 56-62., 6. p. 13-15.
504. Kositzky Attila: Pápai történelem. Csak az alakulat neve változott. 1-8. r. = Aranyas, 2014. 5. p. 62-67., 6. p. 64-67., 7. p. 60-64., 8. p. 58-63., 9. p. 60-63., 10. p. 60-63., 11. p. 58-61., 12. p. 58-60.
505. Horváth Krisztián: Az amerikai űrrepülőgép születése . 1-2. r. = Haditechnika, 2014. 3. p. 40-44., 4. p. 36-41.
506. Remes Péter: Szigorúan nyilvános. Az űrkutatás titkos dokumentumai. 1-9. r. = Aranyas, 2014. 1. p. 60-65., 2. p. 60-65., 3. p. 66-71., 4. p. 50-54., 5. p. 50-54., 6. p. 50-53., 7. p. 50-54., 8. p. 50-54., 9. p. 50-55.
507. Kaiser Ferenc: A Császári és királyi haditengerészet „csatahajói” az első világháborúban. = Aetas, 2014. 3. p. 30-58.
508. Kaiser Ferenc: Az Osztrák-Magyar Monarchia haditengerészetének Zrínyi nevet viselő hadihajói. = A Zrínyiek és a honvédelem. [Bp.] Nemzeti Közzolgálati Egyetem, 2014. p. 87-121.
509. Zsigmond Gábor: Az első világháború első magyar tengerészeti vesztesége. = Haditechnika, 2014. 6. p. 71-73. Báthori gőzös
510. Horváth Lajos: Angol HUSZÁR az Adrián. = Haditechnika, 2014. 1. p. 21-25.
511. Kiss László: A SEYDLITZ csatacirkáló története. 1-2. r. = Haditechnika, 2014. 5. p. 45-49., 6. p. 60-64.
512. Kiss László: A francia JEAN BART csatahajó sérülése és sorsa. = Haditechnika, 2014. 2. p. 55.
513. Gergely Ákos: Az Egyesült Államok Haditengerészetének csatahajói az 1930-as években. 3. r. = Haditechnika, 2014. 1. p. 2-6. 1-2. r. = u. o. 2013. 3., 5.
514. Sárly Zoltán: Csillagos-sávós veszedelem . Amerikai tengeralattjárók a második világháborúban. = Regiment, 2014. 4. p. 28-31.
515. Sárly Zoltán: Füstbe ment terv. A Graf Zeppelin repülőgép-hordozó. = Aranyas, 2014. 10. p. 64-66.
516. Kulcsár István: Víz alatti japán anyahajót találtak. = BBC History, 2014. 2. p. 12-13. Szentoku - tengeralattjáró-anyahajó
517. Horváth Zoltán: A PLUTO program. Fagylaltozónak álcázott szivattyúház. = Regiment, 2014. 5. p. 40-43. Üzemanyag biztosítás a franciaországi hadműveletkhez – 2. vh.

518. Tóth János: Az európai típusú tűzfegyverek megjelenésének hatása a japán várépítésre. = Hadtudományi Szemle, 2014. 3. p. 69-82.
519. Horváth Zoltán: Az áttörhetetlen. A béke jelképének épült: Maginot-vonal. = Regiment, 2014. 1. p. 36-41.
520. Horváth Zoltán: Hitler Maginot-vonala. Mégiscsak száradtak a gatyák a Siegfried-vonalon... = Regiment, 2014. 5. p. 24-27.
521. Mihályi Balázs: Az Árpád-vonal története 1939-1944. Bp. Kárpátia Stúdió, 2014. 198 p. ill.
522. Sebők János: A farkasodó. Hitler titkos főhadiszállása. = Regiment, 2014. 3. p. 15-17.
523. Németh István: Amerika. Hitler főhadiszállása a különvonaton. = Élet és Tudomány, 2014. 10. p. 297-299.

Katonai jog, háborús bűnök története

524. Kovács István: A honvédelmi kötelezettségek törvényi szabályozásának változásai. = Katonai Jogi és Hadijogi Szemle, 2014. 1. p. 223-268.
 525. Sztanó Zsuzsanna: A katonai nyugellátás múltja és jelene. = Honvédségi Szemle, 2014. 5. p. 89-99.
 526. Barta Áron: A szökés büncselekményi tényállása és szankcionálása a Rákóczi-szabadságharc hadseregében. = Bibo Jogi és Politikatudományi Szemle, 2014. 1. p. 4-31.
 527. Farkas Ádám: A dualizmus katonai büntetőjogi vitájának nyitánya. = Iustum Aequum Salutare, 2014. 4. p. 101-111.
 528. Farkas Ádám: A magyar honvéd-katonai büntető jogalkotás 1867 és 1945 közötti természetrajzának vázlata. = MTA Law Working Papers, 38. 2014. p. 1-23.
 529. Farkas Gyöngyi: "Becsülettel élünk és halunk." Magyar katonai igazságszolgáltatás a dualizmus és az első világháború idején. = Honvédségi Szemle, 2014. 5. p. 117-126.
 530. Almási Ferenc: Az I. világháború idején folytatott magyar hadijogi képzés, katonajogászaink ezt szolgáló munkássága. = Seregszemle, 2014. 2. p. 169-181.
 531. Csapó Zsuzsanna: Az első világháború és a légi hadviselés megjelenése. Lakúna a nemzetközi jog szövetében? = Katonai Jogi és Hadijogi Szemle, 2014. 2. p. 5-32.
 532. Kelemen Roland: Sajtószabadság vagy hadiérdek? – Az első világháború dilemmája. = Katonai Jogi és Hadijogi Szemle, 2014. 2. p. 67-107.
 533. Szentgyöngyvári Tamás: Az útlevéltűgy és a határőrizet a jogi szabályozás tükrében, különös tekintettel a nagy háború időszakára. = Katonai Jogi és Hadijogi Szemle, 2014. 2. p. 109-136.
 534. Pruzsinszky Sándor: Szólásszabadság és háborús pszichózis az első világháborúban. = Katonai Jogi és Hadijogi Szemle, 2014. 2. p. 137-164.
 535. Kovács István: Bordélyházak, kéj nők és kéj utazás -, avagy hogyan mulatott a hivatásos katonák - az I. világháború légereiben és hogyan befolyásolták a nemi betegségek a szolgálat ellátására vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket. = Katonai Jogi és Hadijogi Szemle, 2014. 2. p. 165-207.
 536. Nagy Janka Teodóra: „Mint a repeszgránát” Az I. világháború hatása a népi jogéletre avagy a népi jogszokás dinamikája. = Megtizedelt évek. Az első világháború kitörésének centenáriumi évében rendezett kecskeméti konferencia tanulmányai. Kecskemét, Kecskeméti Katona József Múzeum, 2014. p. 49-56.
 537. Dávid Ferenc: „Fából vaskarika” avagy: a magyar katonai államvédelmi szervek 1945 utáni újjászervezésének jogi és szervezeti alapjai. = Nemzetvédelmi Szemle, 2014. 1. p. 114-132.
 538. Hajdu Tibor: Trianon alternatívája. = Magyar Tudomány, 2014. 11. p. 1295-1303.
 539. Romsics Ignác: Trianon okai. A szembenézés narratívái a magyar történeti gondolkodásban. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 3. p. 663-691.
 540. Anka László: Papok kivégzése a tavaszi hadjáratban. Damjanich tábornok esete a kókai és a tápiószecsői plébánossal. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 2. p. 485-498.
- Mericzay János, Hoernegger Antal

541. Lloyd, Nick: Az amritsar mészárlás. = BBC History, 2014. 2. p. 46-49.
1919. ápr. 13. India
542. Bödök Gergely: Kegyelmes urak a Gyűjtőfogházban. A vörös terror fővárosi túsza. = Múltunk, 2014. 4. p. 151-181.
543. Kahler Frigyes: A vörös ingovány foglyai. Ítéletek bírák ellen. Egy vértanú - Sándor István – történetéhez. Ítéletnek álcázott gyilkosságok, elmaradt igazságtétel. [Bp.] Kairosz, 2014. 171 p.
544. Balogh Béni, L.: „Törvényes megszállás.” Szovjet csapatok Magyarországon 1944-1947 között. = Rubicon, 2014. 4-5. p. 128-136.
Atrocitások
545. Pető Andrea: Elmondhatatlan emlékezet. A szovjet katonák által elkövetett nemi erőszak Magyarországon a II. világháború idején. = Rubicon, 2014. 2. p. 44-48.
546. Erőszak, pusztítás, halál. Fehérváron átment a front. A Vörös Hadsereg és a lakosság, 1944-1945. Bejczy Gyula püski titkár naplójából. Közreadja: Mózesy Gergely. = Rubicon, 2014. 2. p. 49-51.
547. Perger Gyula: Az erőszak tobzódása. Elhallgatott történelem. = Rubicon, 2014. 2. p. 52-55.
548. Berend Nóra: A német megszállás áldozatai. = Népszabadság, 2014. 173. p. 12.
549. Horváth Zoltán: A magtár szörnyű titka. A gardelegeni mészárlás. = Regiment, 2014. 1. p. 52-55.
550. Horváth Endre: Szövetséges háborús és emberiség elleni bűncselekmények. 1-2. r. = Haiditűdősítő, 2014. 5. p. 21-27., 6. p. 16-20.
551. Horváth Endre: Szövetséges háborús és emberiség elleni bűncselekmények. 1-2. r. = Haiditűdősítő, 2014. 3. p. 13-19., 4. p. 13-20.
Szovjet partizánok.
552. Sipos Péter: A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. = Múltunk, 2014. 1. p. 86-91.
553. Eisen, George, Stark Tamás: Az 1941-es galíciai deportálás és a kamenyec-podolszkij tömeg-mészárlás: a magyar holokauszt első fejezete. = Valóság, 2014. 9. p. 77-99.
554. Gellért Ádám: Mi történt Kamenyec-Podolszkijban? Deportálások Magyarországról 1941-ben. = Múlt-kor, 2014. tavasz. p. 46-51.
555. Tibori Szabó Zoltán, Frojimovics Kinga, Huhák Heléna: Könyörtelen számítások. Zsidóellenes intézkedések a visszacsatolt területeken. = Múlt-kor, 2014. tavasz. p. 64-75.
556. Ungváry Krisztián: Egy döntés háttere - a magyar zsidóság deportálása. = BBC History, 2014. 3. p. 84-89.
557. Paksa Rudolf: A Numerus Clausustól a Numerus Nullusig. A szélsőjobboldal és az antiszemitizmus evolúciója a Horthy-korban. = Múlt-kor, 2014. tavasz. p. 40-45.
558. Romsics Ignác: A Numerus Clausustól a Holokausztig. = Századok, 2014. 6. p. 1343-1354.
559. Molnár Judit: A zsidók utazásának korlátozásától korlátlan deportálásukig. = Századok, 2014. 6. p. 1355-1363.
560. Holokauszt. [Szerk. Schermann Vera, Joó Imre, Juhász Zsolt.] Torony, [Önkorm.], 2014. 60 p. ill. (Toronyi történetek)
561. Holocaust in Ungarn. 70 Jahre danach. Wien, Herold, 2014. 136 p. = Europäische Rundschau 49. Jg. 2014/1. Ksz.
Szerzők: Komoróczy Géza, M. Kovács Mária, Ungváry Krisztián [et al.]
562. Frank Tibor: Kimondhatatlan szavak: a Holokauszt emlékezete. = Századok, 2014. 6. p. 1375-1384.
563. Gereben Ágnes: A holokauszt a Szovjetunióban. = Valóság, 2014. 9. p. 100-113.
564. Pelle János: A Soa Debrecenben. = Valóság, 2014. 12. p. 40-72.
565. Farkas Claudia, K.: Zsidósors Mohácson 1944-ben. Pécs, PTE FEEK, 2015. 119 p.
566. Kertész Károly, Németh István Péter: Rabruha és játékmackó. Iker-tanulmány a holokauszt talpai áldozatainak emlékére. Tapolca, Tapolca Város Önkorm., 2014. 128 p.

567. Kovács Gellért: Alkonyat Budapest felett. Az embermentés és ellenállás története 1944-45-ben. [Ford.] Harrach Ágnes. Bp. Libri, 2014. 506 p. [23] t. ill.
Eredeti cím: Skymning över Budapest.
568. Die es wagten Mut zu zeigen. [Hrsg. ... Mária Schmidt.] [Übers. Gábor Kerekes und Márta Müller.] Bp. Közép- és Kelet-Európai Tört. és Társ. Kutatásáért Közalapítv., 2014. 238 p.
Holokauszt, embermentés.
569. Hajdu T. Tibor: Magyarország világ igazai. Akik életüket kockáztatták honfitársaik megmentéséért. = Múlt-kor, 2014. tavasz. p. 122-125.
570. A holokauszt margójára. Ember az embertelenségben. Eredeti dokumentumokkal. [Összeáll.] Bíró András. Bp. Kairosz, 2014. 80 p.
Bíró Gyula
571. Huhák Heléna: Az életmentő pecsétgyártó. Hogyan mentette meg Káldori Endre leleményességével majdnem az összes rokonát? = Múlt-kor, 2014. tavasz. p. 116-121.
572. Szécsényi András: „Gyerekek, ne sírjatok, ebédre itthon leszek!” Az embermentő Jane Haining „menekültklubjának” története. = Múlt-kor, 2014. tavasz. p. 98-103.
573. Galligan-Cserépfalvi, Katalin Y.: Albert Göring és magyar orvos barátja. = BBC History, 2014. 1. p. 24-32.
Kovács László
Kiegészítés: = u. o. 2014. 2. p. 7.
574. Szita Szabolcs: „Elegendő, ha mindenki tőlünk fél.” A német koncentrációs táborok kialakulása. = Múlt-kor, 2014. tavasz. p. 76-81.
575. Haraszi György: Az „auschwitzi jegyzőkönyv” hosszú útja. A kellemetlen igazság súlyos terhe. = Múlt-kor, 2014. tavasz. p. 52-55.
576. Haraszi György: Égő titok. Az „auschwitzi jegyzőkönyv(ek)ről” 70 év távlatából. = Rubicon, 2014. 3. p. 64-67.
577. Oláh András Pál: Az I. G. Farben és az auschwitzi koncentrációs tábor. = Rubicon, 2014. 3. p. 70-73.
578. Fiziker Róbert: Kitérés Mauthausenből. A mülhvierteli nyúl vadászat. = Élet és Tudomány, 2014. 41. p. 1299-1301.
579. Huhák Heléna, Szécsényi András: Feladás helye: Bergen-Belsen, női barakk. Titkos családi üzenetek a lágerben. = Múlt-kor, 2014. tavasz. p. 92-97.
580. Czingel Szilvia: A túlélés receptje. Életbenmaradási stratégiák a koncentrációs táborokban. = Múlt-kor, 2014. tavasz. p. 112-115.
581. Frers, Ernesto: A Birodalom hóhérainak nyomában. [A náci vezetők és üldözőik története.] [Ford. Bethlen József.] Bp. GloboBook, 2014. 165 p. ill.
Eredeti cím: A la caza de los verdugos del reich.
582. Harding, Thomas; Hanns and Rudolf. The German Jew and the hunt for the kommandant of Auschwitz. London, Windmill Books, 2014. XXV, 358 p. [8] t. ill.
583. Kulish, Nicholas; Mekhennet, Souad: Mindhalálig náci. Hajsza Mauthausentől Kairóig az SS orvosa után. [Ford. Sziklai István.] Bp. Libri, 2014. 294 p.
Eredeti cím: The eternal nazi.
Heim, Aribert
584. Verbovszki Sándor: Kassa árnyékában. A Csatáry-ügy a dokumentumok tükrében. Bp. Magánkiad., 2014. 220 p. ill.
585. Csendőrtiszt a Markóban. Ferenczy László, csendőr alezredes a népbíróság előtt. A bev. tanulmányt írta és a függelékeket összeáll. Molnár Judit. Bp. Scholar, ÁBTL, 2014. 375 p. ill.
586. Máthé Áron: A zuglói nyilasok pere, 1967. Értelmezési lehetőségek. Bp. Századvég, 2014. 278 p. ill.
587. Remes Péter: A gémkapocs hadművelet. A nürnbergi orvosper. = Regiment, 2014. 1. p. 29-41.

588. Tóth Judit, Ács Tibor Adrián, Fekete István: „Emberkísérletek élőhalottakon.” Josef Mengele áltudományos kutatásai. = Múlt-kor, 2014. tavasz. p. 82-91.
589. Remes Péter: Élő próbababák. Illegális emberkísérletek. 1-2. r. = Regiment, 2014. 2. p. 54-57., 4. p. 42-45.
A CIA és a KGB kísérletei.
590. Horváth Zoltán: Amerika szégyene. Rooseveltenként. = Regiment, 2014. 1. p. 64-67.
Japánok kitelepítése Amerikában.
591. Csapody Tamás: Bortól Szombathelyig. Tanulmányok a bori munkaszolgálatról és a bori munkaszolgálatosok részleges névlistája. [Bp.] Zrínyi, 2014. 253 p. ill. + CD
592. Csapody Tamás: A pancsovai jegyzőkönyv. A bori munkaszolgálatosok jakubai tömeggyilkosságának exhumálási jegyzőkönyve. (Forrásközlés) = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 4. p. 1025-1039.
593. Huhák Heléna: Élet a mozgó veszthelyen. A munkaszolgálatosok mindennapjai. = Múlt-kor, 2014. tavasz. p. 56-63.
594. Csonkaréti Károly: Állj, vagy eláslak! Egy zuhanóaticskás kulákkatonára visszaemlékezés, 1951-1953. Bp. Kornétás, 2014. 254 p. ill.
595. Stark Tamás: A politikai okokból a Szovjetunióba hurcolt magyarok. = Rubicon, 2014. 4-5. p. 142-145.
596. Zebegényiek kényszermunkán a Szovjetunióban 1945-47-ben. Szerk. Paulisineczné Willem Vera. Közrem. Jungné Hrabanek Ágnes, Krebsz Ferencné. Zebegény, Sonnenblumen Hagyományörző Alapítv., 2014. 121 p. ill.
597. Molnár D. Erzsébet: Kárpátaljai magyarok Gulag-táborokba kerülésének körülményei. Kirakatperek kárpátaljai áldozatai a szovjetrendszer kiépítésének idején. = Acta Academiae Beregsasiensis, 2014. 1. p. 88-103.

A hadifogság, a háborús veszteségek története

598. Rákóczi István: Név és identitásváltás - egy magyar rab „visszahonosítása” a portugál inkvizíció előtt, 1578. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 1. p. 170-179.
599. Csák Zsófia: Az ostffyasszonyfai hadifogolytábor története, 1915-1918. Bőv., átdolg. kiad. [Ostffyasszonyfa,] Ostffyasszonyfai Hadifogoly-temető és Hadisírgondozó Közh. Egyes., 2014. 64 p. ill.
600. Németh István: Csodájára jártak. Hadifogolytábor és -temető Ostffyasszonyfán. = Élet és Tudomány, 2014. 45. p. 1414-1416.
601. Daniss Győző: „Votják földemet bizony nem láthattam.” Magyar táborok orosz foglyai az első világháborúban. = Népszabadság, 2014. 261. p. 8-9.
602. Margittai Gábor: Szamár-sziget szellemkatonái. A nagy háború eltitkolt halálmarsa. [Csabdi], Külső Magyarok, 2014. 267 p., [48] t. ill.
603. Hermann Ernő: Hadifogolynapló. [1914-1918.] Bp. Zrínyi, 2014. 414 p. ill. + CD
604. Udvardi Lázár: Emlékeim a hadifogságból, 1914-1920. [Sajtó alá rend. Kőhegyi Mihály és Merk Zsuzsa.] 2. kiad. Baja, Türr Múzeum, 2014. 72 p., [1] t. fol. ill. (Bajai dolgozatok, 10.)
605. Rémiás Tibor: „Jó katonának lenni könnyű, nem kell egyéb hozzá, mint bátor szív.” Lázár Gyula, székely főhadnagy I. világháborús hadi- és fogsági naplójáról. = Honismeret, 2014. 6. p. 33-37.
606. Csejdy Virág: Egy hadifogoly rajzos naplója a nagy háborúból - Helm Ödön. = Magyar Szemle, 2014. 11-12. p. 47-48.
607. Danis Tamás: Rövid kiképzés után hosszú hadifogság. = Gömörország, 2014. 2. p. 32-38.
608. Benedek István: Szögesdrót. Feljegyzések a szovjet hadifogságból. [Sajtóskál.] [Benedek I.], 2014. 248 p.
609. Mátyus Alíz: Oroszországi levelek - Mátyus Ferenc hadifogolynaplója. = Magyar Szemle, 2014. 3-4. p. 129-159.

610. Klemensits Péter: A Bataani halálmenet. = BBC History, 2014. 7. p. 50-55.
Amerikai hadifoglyok japán fogságban.
611. Ravasz István: A nagy háború első hősi halottja. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 3. p. 754-762.
612. Sarkady Sándor, ifj.: A selmecbányai Magyar Királyi Bányászati és Erdészeti Főiskola első világháborúban hősi halált halt hallgatóinak életrajz-adatai, 1914-1918. Az országvesztés áldozatai. A felkelő harcok hősi halottai, 1921. Sopron, NYME, 2014. 210 p. ill.
613. Bogner István: Memento 70. Szabadka 1944-2014. [Fotók] Bogner István, Dormán László, Oláh István. 4. bőv., átdolg. kiad. Bp. Szabadka, Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944-45 Alapítv., 2014. 143 p. ill.
614. Schutzbach Csaba: A menekült magyarok megsegítésére alakult bizottság, 1940. március 14 – 1942. 2-3. r. = Haditudósító, 2014. 1. p. 21-25., 2. p. 20-24.
1. r. = u. o. 2013. 6.
615. Litván Dániel: Oltalom a lengyel menekülteknek. = BBC History, 2014. 9. p. 75-77.
616. Feliciano, Hector, Vörös Eszter: Elrabolt műtárgyak nyomában. = BBC History, 2014. 4. p. 55-58.
617. Horváth Zoltán: Műkincsvadászok. A múzeumfosztogatók nyomában. = Regiment, 2014. 4. p. 18-21.
618. Pollard, Nigel: Az igazi műkincsvadászok. = BBC History, 2014. 4. p. 51-54.
619. Botos János: A magyarországi zsidóság vagyonvesztése, 1944-1947. = Rubicon, 2014. 11. p. 36-39.
620. Botos János: A kifosztás évei. Hogyan ment végbe a zsidóság vagyonának "árjásítása"? = Múlt-kor, 2014. tavasz. p. 126-131.

Helytörténet, vártörténet

621. Gyulai Éva: Abaúj és Borsod vármegye koronaőrző bandériuma, 1790. = A Hermann Ottó Múzeum évkönyve, 53. 2014. p. 267-286.
622. Rabi Lenke: Elsődleges célpontok. Almásfüzitő és Szöny a második világháborúban. Almásfüzitő, Önkorm., 2014. 224 p. ill.
Ism.: Bálint Ferenc. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 2. p. 615-617.
623. Besnyei Károly: Mire a levelek lehulltak - katonák nem értek haza. A nagy háború emlékei Bácskossuthfálván/Ómorovicán. = Bácsország, 2014. 4. p. 43-45.
624. Somlai Katalin: Békés megye, 1956 - kitekintéssel a nemzetőrségre. „A néppel tűzön-vízen át!” Nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrségről, 2013. Bp. 1956 NHT, 2014. p. 31-57.
625. Bódva-völgyiek a Nagy Háborúban. Száz éve tört ki az I. világháború. Szerk. Hadobás Pál. Edelény, MKKM, 2014. 121 p. ill. (Edelényi füzetek, 49.)
626. Kovács-Veres Tamás Gergely: Borsod vármegye 1706-1708. évi katonai összeírása. = Doba kuruckých bojov. Kuruc küzdelmek kora. Prešov, Vyd. Prešovskej univerzity, 2014. p. 208-238.
627. Helgert Imre: 165 év krónikája. A Budapesti Honvéd Helyőrség Parancsnokságai 1848-tól napjainkig. 4. r. 1990-2014. = Honvédségi Szemle, 2014. 1. p. 94-107.
1-3. r. = u. o. 2013. 4-6. sz.
628. Tóth Dezső: Dákaiak az I. világháborúban. Veszprém, Viza Kft., 2014. 71 p. ill. (Dákai füzetek, 15.)
629. Edelény környéki emlékek az 1848-49-es szabadságharcról. Szerk. Hadobás Pál. Edelény, MKKM, 2014. 117 p. (Edelényi füzetek, 48.)
630. Kis Csaba: Eger megvétele és visszafoglalása a Rákóczi-szabadságharc idején, 1704-1710. = Doba kuruckých bojov. Kuruc küzdelmek kora. Prešov, Vyd. Prešovskej univerzity, 2014. p. 299-313.

631. Kővári László: Erdély 1848-1849-ben. [Sajtó alá rend. ... Somogyi Gréta.] [A bev. tanulmányt írta Hermann Róbert.] Bp. Hadtört. Int. és Múz., 2014. 536 p.
632. Süli Attila: Erdély nemzetőrségének szervezése és működése 1848-49-ben. = „A néppel tűzön-vízen át!” Nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrségről, 2013. Bp. 1956 NHT, 2014. p. 9-17.
633. Kónya, Peter: Hornouhorské slobodné kráľovské mestá v kuruckom povstaní r. 1672. = Doba kuruckých bojov. Kuruc küzdelmek kora. Prešov, Vyd. Prešovskej univerzity, 2014. p. 263-281.
A felső-magyarországi szabad királyi városok a kuruc felkelésben 1672-ben.
634. „Adj király katonát!” Gödöllőiek az első világháborúban. A Gödöllői Városi Múzeum 2014. március 22 - november 2. között megrendezett kiállításához kapcsolódó tanulmánykötet és kiállítási katalógus. [A kiállítást rend. Fábián Balázs, Ivókné Szajkó Ottilia, Kerényi B. Eszter]. Gödöllő, Vár. Múz., 2014. 179 p. ill. (Gödöllői múzeumi füzetek)
635. Filep Tibor: Az 1956-os forradalmi események Hajdú-Biharban, a katonák és a nemzetőrök szerepe. „A néppel tűzön-vízen át!” Nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrségről, 2013. Bp. 1956 NHT, 2014. p. 59-70.
636. Egyed Ákos: Háromszék önvédelmi szabadságharcának kibontakozása, Gábor Áron szerepe. = Agyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára. Barót, Sepsiszentgyörgy, Tortoma, Háromszék Vármegye K., 2014. p. 32-70.
637. Borus Gábor: Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc hódmezővásárhelyi honvédei. Hódmezővásárhely, Németh L. Vár. Kvt., Pósa L. Gyermekkv., 2014. 192 p.
638. Dobri István: Kajdacsia a világháborúk poklában. [Kajdacs.] Önkorm., 2014. 276 p. ill.
639. Juhász István: II. világháború eseményei Karácsondon 1944-45. [Magánkiad.], 2014. 118 p.
640. Kázmárkiak az 1848/49. évi szabadságharcban. Összeáll. Pozbai Dezsőné. Kázmárk, Önkorm., 2014. 88 p. ill. (Kázmárki füzetek, 3.)
641. Turán István: Kiskőrös a századfordulón és az első világháború idején. Kiskőrös, Pátria Marketing Kft., 2014. 95 p. ill.
642. Dohnanec, Tibor: Vývoj komárňanskej pevnosti v období kuruckých bojov. Rozšírenie komárňanských opevnení v rokoch 1661-1683. = Doba kuruckých bojov. Kuruc küzdelmek kora. Prešov, Vyd. Prešovskej univerzity, 2014. p. 134-144.
A komáromi erőd fejlődése a kuruc küzdelmek korában. A komáromi erődítmények kiszélesítése 1661 és 1683 között.
643. Tangl Balázs: A katonaság szerepe Kőszeg város fejlődésében 1867 és 1889 között. = Korall, 55. 2014. p. 123-149.
644. Leskő György: Mezőkövesdi matyó katonák a 10-es honvéd gyalogezredben. = A Hermann Ottó Múzeum évkönyve, 53. 2014. p. 477-488.
645. Marecková, Marie: Jihovýchodný Morava v kontextu kuruckých protihabsburských povstání. = Doba kuruckých bojov. Kuruc küzdelmek kora. Prešov, Vyd. Prešovskej univerzity, 2014. p. 401-410.
Délkelet-Morvaország a kuruc Habsburg-ellenes felkelések kontextusában.
646. 100 éves az ipartelep 1914-2014. Egy gyáróriás és egy városrész születése. [Írta és szerk. Thullner István.] Mosonmagyaróvár, Ipartelepi Lakosok Egyes., 2014. 198 p., [10] t. ill.
647. A világháborúk és Nagysalló. Nagysalló, Kissalló, Hölveny. [A dok. összegyűjt., szerk., a szöveget gond. és a jegyz. kész. Kicsindi Enikő.] 2. jav., bőv. kiad. Nagysalló, OZ FOLK-Art Tekovské Lužany, CSEMA DOK Helyi Alapszerv., [2014.] 156, [1] p. ill.
648. Végh József: A hadak nyugat-nógrádi útjain. Gödöllő, Gödöllői Innovációs Közp., 2014. 152 p. ill.
649. Szabó István, Tímár Imre: Sarkadiak a tűzviharban 1941-1945. Sorsok, áldozatok, hősi halottak. Sarkad, Sarkadi Városszépítő Egyes., 2014. 166 p. ill.

650. Oláh Tamás: Adalékok Sáros vármegye Rákóczi-szabadságharc kori katonai archontológiájához. Bártfa helyőrségparancsnokai. = Doba kuruckých bojov. Kuruc küzdelmek kora. Prešov, Vyd. Prešovskej univerzity, 2014. p. 154-190.
651. Adam, Ján: Šariš na začiatku postkuruckého obdobia. = Doba kuruckých bojov. Kuruc küzdelmek kora. Prešov, Vyd. Prešovskej univerzity, 2014. p. 527-544.
Sáros vármegye a posztkuruc korszak kezdetén.
652. Emlékezzünk az első világháborús hőseinkre, 1914-1918. [Szerk.] Varga Ambrusné, Tóthné Szabó Mária. Sárretudvari, Sárretudvari Mozgáskorlátozottak Közh. Egyes., 2014. 91 p. ill.
653. Gecsényi Lajos, Katus Norbert, Zemen Pálné: Súlysáp az első világháború viharában. Súlysáp, Súlysáp Városi Önkorm., 2014. 103 p. ill.
654. Takács Péter: Harangkonditástól az ágyúörgésig. A Nagy Háború Szabolcs vármegyei hátor-szága. = Szabolcs-szatmár-beregi szemle, 2014. 4. p. 5-23.
655. Isten elhozza az időt. Honvédelevek Szalárdra. 1-3. köt. Közzéteszi Nagy Béla. Nagyvárád, Varadinum Script K., 2014. 3 db (984 p.)
656. Oláh András Pál: A szegedi hatósági légoltalom rövidített története a kezdetektől az 1941. évi jugoszláv légitámadásokig. Szeged, MNL Csongrád M. Lvt., 2014. 42 p. ill.
657. Vizi László Tamás: „Kövesd példajokat vitéz eleidnek...” A magyar nemesi felkelés a fran-cia háborúk időszakában, különös tekintettel Székesfehérvár és Fejér vármegye inszurrek-ciós szerepére. Székesfehérvár, Városi Lvt. És Kutatóhely, 2014. 298 p. ill. (Közlemények székesfehérvár történetéből)
658. Csurgai Horváth József: Székesfehérvár és Fejér megye, 1956 - kitekintéssel a nemzetőrségre c. előadásának összefoglalója. = „A néppel tűzön-vízen át!” Nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrségről, 2013. Bp. 1956 NHT, 2014. p. 18-21.
659. Bizoňová, Monika: Proti habsburské povstania na spiši vo svetle naračných prameňov. = Doba kuruckých bojov. Kuruc küzdelmek kora. Prešov, Vyd. Prešovskej univerzity, 2014. p. 324-332.
Habsburg-ellenes felkelések a Szepességben narrációs források fényében.
660. Fekete István: A katonák szerepe a szolnoki '56-os eseményekben. „A néppel tűzön-vízen át!” Nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrségről, 2013. Bp. 1956 NHT, 2014. p. 46-58.
661. Juhász Gábor: Táborfalva katonai helyőrség története. Az egykori Örkény-táborban kikép-zett és az első világháborúban hősi halált halt katonák emlékére. = Honvéd Altiszti Folyóirat, 2014. 2. p. 18-19.
662. Mrva, Ivan: Trenčín za povstania Františka II. Rákociho. = Doba kuruckých bojov. Kuruc küzdelmek kora. Prešov, Vyd. Prešovskej univerzity, 2014. p. 282-298.
Trencsén II. Rákóczi Ferenc felkelése idejében.
663. „Megjártuk a Hadak útját...” avagy tuzsériak a Magyar Honvédség kötelékében 1938-1945 kö-zött. Szerk.: Klicsu Ferenc. Tuzsér, Tuzsér Községért Közalapítv. 2014. 174 p. ill.
664. Tangl Balázs: A cs. kir. hadsereg elhelyezésének kérdése Vas vármegyében, 1867-1879. = Vasi szemle, 2014. 4. p. 411-425.
665. Gál István: Vecsésen élő vitézek albuma. [Vecsés.] Magánkiad., 2014. 73 p. ill.
666. Galambos István: Nemzetőrök Veszprém megyében 1956-ban. = „A néppel tűzön-vízen át!” Nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrségről, 2013. Bp. 1956 NHT, 2014. p. 22-30.

Életrajzok, visszaemlékezések

667. Csarkó Imre: „Memento mori” – Három bihari katona kéziratos naplója az első világháborúból. = A Bihari Múzeum évkönyve, 17-19. 2014. p. 95-170.
668. Amit nem felejthetünk... Első, második világháborús és 1956-os katonatörténetek. [Szerk. Papp Gyula, Barna Attila.] Debrecen, Méliusz Juhász P. Kvt., 2014. 237, [2] p. ill.
669. Sikora László: A Waffen-SS lovagkeresztesei. = Haditudósító, 2014. 1. p. 27-28., 2. p. 36-37., 3. p. 44-45., 4. p. 34-35., 5. p. 38-39., 6. p. 13-15.
Harald Nugiseks, August Zehender, Joachim Rumohr, Christian Bachmann, Joachim Boosfeld, Hellmuth Becker.
670. A forradalom tanúi. Budapest 1956. Akik megélték - franciaországi emigránsok visszaemlékezései. [Szerk Horváth Miklós.] [Ford. szerzők, valamint Dufournaud Márta és Gálfi Géza.] Bp. Közép- és Kelet-Európai Tört. és Társ. Kutatásáért Közalapítv., 2014. 166 p.
Eredeti cím: Témoins de la révolution – Budapest 1956 Hongrie.
671. Makos, Adam; Brotherton, Marcus: Az óceán hangjai. [Ismeretlen történetek a második világháború tengerészgyalogos-hőseinek életéből.] [Ford. Bozai Ágota.] Szeged, Maxim, 2014. 456, [16] p. ill. (Mont Blanc válogatás)
Eredeti cím: Voices of the Pacific.
672. Életemnek legemlékezetesebb éve. Alexy Lajos naplója 1848-ban. Közread. Helle Mária. Bp. Balassi, 2014. 237 p. ill.
Ism.: Süli Attila. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 2. p. 601-602.
673. Soós Viktor Attila: Apor Vilmos vértanúsága. = Rubicon, 2014. 2. p. 57-59.
674. Horváth Zoltán: Az első és egyetlen. A Monarchia lovagkeresztes ásza. = Aranyas, 2014. 3. p. 60-65.
Banfield, Gottfried
675. Pollmann Ferenc: Oroszlán, karddal és lúdtollal. Doberdói Bánlaky József élete és munkássága. Bp. Históriaantik Könyvesház, 2014. 175 p. ill.
Ism.: Balla Tibor. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 3. p. 842-844.
676. Kovács István: Bem tábornok, az örök remények hőse. Bp. M. Napló, 2014. 390 p.
Ism.: Süli Attila. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 4. p. 1059-1064.
677. Süli Attila: Beöthy Ödön erdélyi főkörmánybízott, 1848. december 19. - 1849. január 31. Barót, Tortoma, 2014. 113 p. ill.
678. Béres Benedek: Kakastoll, sastoll. Berta Lajos zászlós élete képekben. = Katonaújság, 2014. 4. p. 38-47.
679. „Az ország belepusztul ebbe a háborúba” Berzeviczy Albert kiadatlan naplója, 1914-1920. [Sajtó alá rend., valamint a bev. tanulmányt és a jegyzeteket írta Gali Máté] [Szerk.] Kovács Kiss Gyöngy. Kolozsvár, Komp-Press, Korunk, 2014. 233 p.
680. Horváth Zoltán: Kanada magányos farkasa. William „Billy” Bishop. = Aranyas, 2014. 7. p. 66-71.
681. Horváth Zoltán: A légi harc atyja. Oswald Boelcke: 2 év - 40 légi győzelem. = Aranyas, 2014. 4. p. 68-73.
682. Nagybacsoni Molnár Ferenc: Erdővidék szabadságharcosa. Pályakép és életreírás, Száldobosi Borbáth László századosról. Bp. Erdővidék Kör, 2014. 70 p. ill.
683. Béres Benedek: Lovas testőrként a kormányzó szolgálatában. Bódi Gergely élete. = Katonaújság, 2014. 1. p. 14-17.
684. Klemensits Péter: A „stratégia brit mestere.” Sir Alan Brooke tábornagy. = Honvédségi Szemle, 2014. 1. p. 81-93.
685. Carossa, Hans: Naplójegyzetek az 1916. évi román frontról. [Ford. Antal Imre.] Csíkszereda, Pallas-Akad., 2014. 109 p.
Eredeti cím: Rumänisches Tagebuch.

686. Vonyó Anita: Részletek a mernyei Csendes János közös hadseregbeli katonai szakács naplójából, 1910-1913. Forrásközlés. = Somogy Megye Múltjából. Levéltári évkönyv. 43/44. 2014. p. 79-88.
687. Moys Péter: A hazáért harcoltak - katonasors két világháborúban. Csetey Károly altábornagy emlékezete. = Katonaújság, 2014. 3. p. 16-25.
688. Virágh Ajtony: Nagypám emlékére. Dalos János m. kir. százados, nyugáll. alazredes. = Katonaújság, 2014. 6. p. 36-40.
689. Délvidéki S. Atilla: Damjanits pályafutásának délvidéki kezdetei. = Valóság, 2014. 3. p. 10-24.
690. Kerepeszki Róbert: A „tépelődő gentleman.” Darányi Kálmán, 1886-1939. Pécs, Bp. Kronosz, M. Tört. Társ., 2014. 163 p. ill. (Sziluett)
691. Debreczeni-Droppán Béla: Szuronyból konyhakés. Az I. világháború személyes történetünk. = Honismeret, 2014. 6. p. 25-27.
692. Diósszilágyi Sámuel: Én is voltam háborúban... Egy hadiorvos emlékeiből. [Szerk. Forgó Géza.] Makó, József A. Városi Kvt. És Múz., 2014. 24 p. ill. (A makói múzeum füzetei, 114.)
693. Kositzky Attila: In memoriam Doba László őrnagy. 50 éve történt. = Aranysas, 2014. 4. p. 60-62.
694. Romsics Ignác: Székely Dózsa György. Haramia és/vagy népvezér? = Rubicon, 2014. 3. p. 4-29.
695. Ress Zoltán: Akire mindenki jó szívvel emlékezik: Éder Miklós, 1920-2009. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 14. 2014. p. 317-333.
696. Fekete Ferenc: Hadihajóosztisz a Dunán. Eperjessy Sándor folyamőr kapitány élete. 1-2. r. = Katonaújság, 2014. 5. p. 30-37., 6. p. 12-19.
697. Mehring István: Az én hős katonáim. = Katonaújság, 2014. 5. p. 42-45.
Erdősi János, Mehring Lajos honvédek.
698. Marti Tibor: Gr. Esterházy László - egy fiatal nyugat-dunántúli arisztokrata katonai karrierje. = Társadalom- és életmód-történeti kalandozások térben és időben. Nyugat-dunántúli végektől a Kárpátokig. Piliscsaba, PPKE BTK, 2014. p. 67-76.
699. Élettörténet a világháborúból 1914-1917. Faddi József dunapataji népfőlkelő naplója. Előszót és a jegyzeteket írta: Rákóczy Rozália. Kalocsa, Dunapataj, Kalocsai Múzeumbarátok Köre, Viski K. Múz., 2014. 152 p. ill. (Kalocsai múzeumi értekezések)
700. Horváth Zoltán: Az Antant ászainak ásza. René Fonck: 75 légi győzelem! = Aranysas, 2014. 9. p. 64-69.
701. Demeter Lajos, Váry O. Péter: A székely nemzet hőse. [Gábor Áron élete és emlékezete Háromszéken.] Sepsiszentgyörgy, Háromszék Vármegye K., 2014. 22 p. ill.
702. Süli Attila: Gábor Áron, 1814-1849. Kétszáz éve született Gábor Áron őrnagy, a székely tüzéség létrehozója. = Magyar Tudomány, 2014. 11. p. 1375-1382.
703. Imreh István: Gábor Áron útban a forradalom felé. = Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára. Barót, Sepsiszentgyörgy, Tortoma, Háromszék Vármegye K., 2014. p. 11-31.
704. Források Gábor Áron életének, működésének és kultuszának történetéhez. Összeáll. Süli Attila. Közrem. Hermann Róbert, Demeter Lajos. = Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára. Barót, Sepsiszentgyörgy, Tortoma, Háromszék Vármegye K., 2014. p. 340-405.
705. Horváth Zoltán: Roland Garros. Nem érthette meg a háború végét. = Aranysas, 2014. 2. p. 66-71.
706. Schmidt Mária: Franciaország szolgálatában. Charles André Joseph Marie de Gaulle, 1890. november 22. - 1970. november 9. = Korrajz, 2013. A XX. Század Intézet évkönyve. Hogy jobban értsük a XX. századot. Bp. XX. Század Int., 2014. p. 246-260.
707. Sey Gábor: Félbeszakadt karrier - Gertig százados vadászbalesete. = Katonaújság, 2014. 3. p. 32-37.
Gertig Béla

708. Kurucz Ádám: Vitézként a hungarista úton: dr. vitéz jákfai Gömbös Ernő. = Katonaújság, 2014. 5. p. 18-23.
709. Vonyó József: Gömbös Gyula. Bp. Napvilág, 2014. 293 p. XVI t. ill.
710. Hermann Róbert: Görgey Artúr és a Nádor-huszárezred, 1843-1849. 1. r. = Zounuk, 28. 2014. p. 39-72.
711. Farkas Gyöngyi: Mária Terézia hadvezére, Hadik András. = Honvédségi Szemle, 2014. 1. p. 73-80.
712. Gyönki Viktória: Hernádi Ferenc katonatörténetei. 4. r. Budapest ostroma. = Katonaújság, 2014. 1. p. 28-33.
1-3. r. = u. o. 2012. 5., 2013. 1. 6. sz.
713. Czirók Zoltán: Horváth Ernő, egy sárvári vadászpilóta a 2. világháborúban. Sárvár, Nádasdy F. Múz., 2014. 80 p. ill.
Ism.: Stenge Csaba, B. = Seregszemle, 2014. 4. p. 177-179.
714. Korompay János: „Már az első, részleges mozgósítással bevonultam.” Első világháborús dokumentumok az irodalomtörténész Horváth János hagyatékában. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 3. p. 807-829.
715. Incze Pál: Gyűlölet nincs, csak fájdalom. A kéziratot gondozta Incze Fejér Anikó. Sepsiszentgyörgy, [Magánkiad.], 2014. 238 p. ill.
716. Moys Péter: A császár horvát tisztje, akiből magyar nemes lett... = Katonaújság, 2014. 1. p. 40-45.
Jezerane, Karl Sertić von
717. „Pedig én katona akartam lenni” K. József visszaemlékezései a Nagy Háborúra 1914-1918. Szöveget gond., a bev. és a jegyz. írta: Csorba Béla, Ökrész Károly. Újvidék, Forum, 2014. 131 p. ill.
718. Trautmann Balázs: Mihail Kalasnyikov. Működött, működik, működni fog! = Magyar Honvéd, 2014. 2. p. 46-48.
719. Kalmár Zoltán: Kalasnyikov őrmester. A fegyvertervező ifjúkora a sztálini Szovjetunióban. = Seregszemle, 2014. 2. p. 189-199.
720. Horváth Zoltán: A halálfejesek. Alekszandr Kazakov kapitány. = Aranysas, 2014. 5. p. 68-73.
A cári Oroszország pilótája.
721. Henzsel Ágota: Részletek Kiss Ernő I. világháborús feljegyzéseiből. = Szabolcs-szatmárberegi szemle, 2014. 4. p. 40-48.
722. Moravcsék Mária: „A hazáért mindenkor, mindenre kész vagyok.” Ittebei és eleméri Kiss József hadnagy, vadászpilóta. 1-2. r. = Erdélyi Örmény Gyökerek, 211-212. 2014. p. 34-36., 36-37.
723. Gál Gábor: A hazáért mindhalálig. = Katonaújság, 2014. 2. p. 18-21.
Kiss Zoltán ej. szds.
724. Koczka József naplója, 1914. 2. kiad. [Újvidék,] Forum, [2014]. 89 p. ill.
725. Virágh Ajtony: Generációk a haza védelmében. 1. Vitéz Korbuly Jakab és István. = Katonaújság, 2014. 2. p. 2-7.
726. Gyönki Viktória: Egy emberöltő a haza szolgálatában - vitéz Kovács János alhadnagy katonai pályafutása. = Katonaújság, 2014. 2. p. 28-30.
727. Kozma Miklós: Egy csapattiszt naplója, 1914-1918. [Sajtó alá rendezte] Csillag István. [Jegyzetek, mutatók] Farkas Gyöngyi. [Šamorín,] [Bp.] Méry Ratio, Kisebbségekért - Pro Minoritate Alapítv., 2014. 729 p. ill., térk. (Pro minoritate könyvek)
728. Ungváry Krisztián: Kruchina Viktor, 1905-1978. Antifasiszta ellenálló, majd kettősügynök. = BBC History, 2014. 1. p. 96-97.
729. Láng Róbert: Emlékül... = Katonaújság, 2014. 3. p. 10-11.
Krämer Henrik

730. Varga Csaba Béla: A nagy Lepkowski. Német ejtőernyősök kiszabadítása. = Regiment, 2014. 4. p. 58-61.
Lepkowski, Erich
731. Zetényi-Csukás Ferenc: A „MATYI!” - Vitéz Lőrincz Mátyás vadászpilóta őrmester emlékezete. = Katonaújság, 2014. 3. p. 44-47.
732. Vida Csaba: Az Osztrák-Magyar Monarchia katonája, a Cseh-szlovák Légión tiszte, a cseh-szlovák haderő főtisztje, a Szlovák Köztársaság tábornoka. Gondolatok Augustín Malárról. = Valóság, 2014. 12. p. 29-39.
733. Markó Árpád: Tudós és katona. Markó Árpád visszaemlékezései. Sajtó alá rend. Kincses Katalin Mária, Mészáros Kálmán. Bp. Hadtört. Int. és Múz., 2014. 2 db (401, 488 p.)
734. Kiss Gábor: Márton Áron I. világháborús katonai szolgálata a katonai levéltárakban fennmaradt iratok tükrében. = Ecce sacerdos magnus. Tanulmányok Márton Áron püspökké szentelésének 75. évfordulójára. Bp. Kolozsvár, Szt. István Társ. Verbum, 2014. p. 25-29.
735. Tóth Orsolya: Keőszeghi Mártony Károly császári királyi tábornagy. Tóth Ágoston magyar királyi ezredes visszaemlékezése alapján. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 14. 2014. p. 133-150.
736. Máté László: Nagypám Isonzón. [Szerk. Némethy Krisztina, Szakál Anikó.] Bp. Óbudai Egyetem, 2014. 163 p. ill.
Máté László (1884-1916)
737. Nagy Dóra: „Mindnyájatokat sokszor csókol Kálmán” Vitéz Mikecz Kálmán I. világháborús levelei. = Szabolcs-szatmár-beregi szemle, 2014. 4. p. 32-39.
738. Süli Attila: Erdélyi arisztokrata sors a „csudák évében” A gróf Mikes család tagjainak szerepe az 1848-49-es forradalomban és szabadságharcban. [Szerk. Pozsony Ferenc] [Ford. Ilyés Sándor.] Kolozsvár, Kriza J. Néprajzi Társ., 2014. 146 p. ill.
739. Bazala Csaba: „Maradok szerető fiuk a rideg sírig” - Morvai János honvéd története. = Katonaújság, 2014. 3. p. 26-28.
740. Karácsony Judit: Alig húszévesen a fronton - Nagy János emlékére. = Katonaújság, 2014. 2. p. 32-33.
741. Kupán Árpád: Nagysándor József honvédtábornok életútja. = Valóság, 2014. 12. p. 12-16.
742. Egy magyar úr a XX. században. Ney Ákos tartalékos tüzér főhadnagy első világháborús emlékezései és családi levelezése 1914-1918. [Sajtó alá rend., jegyz. és a bev. tanulmányt írta] Buzinkay Géza. [Bp.] Corvina, 2014. 296 p., [24] t. ill.
743. Szoleczky Emese, Kemény Krisztián: Szakácsipka és veressipka avagy, 48-as babérok. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 14. 2014. p. 239-250.
Novák Ferenc
744. Zsig Zoltán: Golyóálló bajusz. Egy vagány tábornok. = Aranyas, 2014. 12. p. 26-29.
Olds, Robin
745. Hermann Róbert: Az „összeférhetetlen” Perczel Mór pályaképe. = Baranyai Történelmi Közlemények. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve, 6. 2014. p. 137-179.
746. Petrusz Tibor: Rákosi börtönében. Bp. Kárpátia Stúdió, 2014. 117 p.
747. Balogh Lajos: Piers Vilmos (1838-1920) kőszegi katona és botanikus emlékére. = Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 2014. 1. p. 54-56.
748. Magó Károly: Obszt nélküli szolgálat. 30 év 10 hónap a repülőcsapatoknál. = Aranyas, 2014. 6. p. 54-58.
Korompai Pirker Gyula
749. Práczki István: Kémjatszámok. Egy magyar hírszerző emlékiratai. Bp. Kárpátia Stúdió, 2014. 351 p. ill.
750. Kurucz Ádám: Lovas utásként az első világháborúban. = Katonaújság, 2014. 5. p. 2-5.
Radeckzy Lajos
751. Harangozó Imre: „Magyarul dobog a szívem a keblemben...” Egy újkígyósi fiú, Rákóczi Antal első világháborús emlékei. = Honismeret. 2014. 6. p. 37-40.

752. Varga Csaba Béla: A gyűlölt fekete 13-as. Tisztáldozat a hidegháborús sakkjátszmában. = Aranyas, 2014. 1. p. 55-59.
Rall, Günter
753. Varga Csaba Béla: A hazaárulás ára. Redl ezredes halálos játszmája. = Regiment, 2014. 5. p. 14-17.
754. Havasi Máté: Mindhalálig katona. Rick Rescorla élete. 1-2. r. = Regiment, 2014. 2. p. 48-52., 4. p. 62-64.
755. Horváth Zoltán: Az amerikai ászok ásza. Eddie Rickenbacker egyéni csúcs: 135 baleset. = Aranyas, 2014. 11. p. 68-73.
756. Ungváry Krisztián: Erwin Rommel. = Rubicon, 1. p. 64-77.
757. A caporettoi áttörés. Erwin Rommel visszaemlékezése a 12. isonzói csatára. Közread: Ungváry Krisztián. = Rubicon, 2014. 1. p. 78-81.
758. Polevoj dnevnik general-lejtenanta G. P. Rozaljon-Sošal'skogo, 11.07.1914 – 16.04.1917. [Sostav. Andronikov, Ű. G. et al.]. [S. 1.] [Magánkiad.], 1914. 415 p. ill.
759. Gáll Gábor: Elment egy igazi Ludovikás. Emlékezés Sáray Bertalanra. = Katonaújság, 2014. 4. p. 8-11.
760. Fekete Ferenc: Ötvenkét hónap a "pokolban". Seydl Jenő tábornok a Katonai Mária Terézia Rend lovagja. = Katonaújság, 2014. 6. p. 24-31.
761. Szűcs Tamás, Rémiás Tibor: A miskolci 10-es honvéd gyalogezred I. világháború alatti utolsó parancsnoka. Szabó Sándor (1880-1944) életpályája. = A Hermann Ottó Múzeum évkönyve, 53. 2014. p. 461-464.
762. Varga Csaba Béla: A főlsemű számúráj. Szakai Szaburo, a nagy túlélő. = Aranyas, 2014. 3. p. 50-53.
763. Sőregi Zoltán: Egy "rongyos" hagyatékából. Szalay Márton katonai életútja. = Honvédségi Szemle, 2014. 5. p. 137-142.
764. Gottfried Barna: Szántó Lőrinc székely tüzér visszaemlékezése katonaidejére, 1911-1914. = Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv, 20. 2014. p. 75-98.
765. Hegedűs Elemér: Az elfelejtett repülőtiszt, vitéz Szentkeresztessy (Reisner) Henrik életútja. = Soproni Szemle, 2014. 1. p. 91-102.
766. Varga Csaba Béla: Ardzsan Szingh, India hőse. Szorgalom, szerencse és önbizalom. = Aranyas, 2014. 11. p. 74-77.
767. Stenge Csaba, B.: Dr. Szobolya Zoltán katonai pályafutása. = Hadtudományi Szemle, 2014. 3. p. 251-258.
768. Krupanics György: Az elfelejtett őrnagy. 200 éve született Sztankó Soma honvédtiszt. = Élet és Tudomány, 2014. 11. p. 339-341.
769. Pollmann Ferenc: Egy elmaradt kitüntetés háttéréről. = Honvédségi Szemle, 2014. 6. p. 139-141.
Tersztyánszky Károly
770. Horváth Zoltán: Az ördög pilótája. Ernst Udet belehalt a kudarcba. = Aranyas, 2014. 6. p. 68-73.
771. Varga Csaba Béla: Kobra a tigrisek között. Egy lengyel pilóta hosszú háborúja. = Aranyas, 2014. 12. p. p. 74-77.
Urbanowicz, Witold
772. „19-esek voltunk, hát ki kellett bírunk!” Varga József mesztetnyői főhadnagy első világháborús naplója. [Főszerk. Kiss Kálmán.] Marcali, Marcali és Környéke Hagyományörző Ipartest., 2014. 205 p. ill.
773. Bazala Csaba, Siposné Kecskeméthy Klára: Vásárhelyi János élete és munkássága. = Honvédségi Szemle, 2014. 5. p. 127-136.
774. Végh Ferenc: Véghelszámolás. A korszakváltás katonája. Bp. Zrínyi, 2014. 462 p. ill.
775. Moys Péter: A hazáért harcoltak. Katonasors két világháborúban. Vitéz Virányi Árpád István m. kir. honvéd ezredes emlékére (Sióagárd, 1896. augusztus 20 – Budapest, 1958. szeptember 26.) = Katonaújság, 2014. 6. p. 48-52.

776. Horváth Zoltán: A legnagyobb rivális. Werner Voss, a 19 éves ász pilóta. = *Aranysas*, 2014. 10. p. 68-73.
777. Varga Attila Ferenc: Jogtudós, katona, tanárember. Dr. Weininger László Vinc[z]e élete és munkássága. = *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*, 2014. 2. p. 33-65.
778. Béres Benedek: A Műegyetemről a harctérre. Ó-tordai Weress Ákos élete. = *Katonaújság*, 2014. 2. p. 8-17.
779. Wheeler, Charles: "Soha nem feledem az ágyúk fülrepesztő dörgését." Ford. Litván Dániel. = *BBC History*, 2014. 6. p. 29-33.
Normandiai partraszállás.
780. Wilhelm Imre: Galíciától Isonzóig. Hadinapló az I. világháborúból. [Szerk. Károssy Csaba Ákos.] [Ford. Bódy Pál.] [Szombathely,] Oskar, 2014. 244 p. ill.
781. Sárhida Gyula: Winkler László, 1926-2001. Okleveles gépészmérnök, nyugalmazott muzeológus, szakíró. = *A Hadtörténeti Múzeum értesítője*. 14. 2014. p. 335-341.
782. Varga Szabolcs: Zrínyi Miklós. A szigetvári hős, 1508-1566. = *Rubicon*, 2014. 2. p. 4-11.
783. Hausner Gábor: Zrínyi Miklós, a katona. = *Rubicon*, 2014. 2. p. 12-17.
784. Pálffy Géza: Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2014. 4. p. 867-880.

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM

785. *Illustrated military history of Hungary*. [Ed. by Róbert Hermann.] [Transl. by Alan Campbell.] 2. kiad.. [Bp.] Zrínyi, 2014. 272 p. ill.
786. Stone, Oliver; Kuznick, Peter: *Amerika elhallgatott történelme*. Ford. Angster László. Bp. Kossuth, 2014. 611 p. ill.
Eredeti cím: *The untold history of the United States*.

A kezdetektől 1526-ig

787. Gömöri Roland: Arab hódítók Egyiptomban. = *Szakmai Szemle / KBH*, 2014. 1. p. 147-155.
639-642.
788. Veszprémy László: Keresztesek Magyarország ellen. = *BBC History*, 2014. 1. p. 46-49.
789. Gyárfás Endre: A bannockburni csata. Hétszáz éve történt. = *Élet és Tudomány*, 2014. 25. p. 787-789.
Skócia, 1314.
790. Watson, Fiona: "Élhetetek volna szolgátságban, de mert a szabadságra vágytatok, velem tartottatok." Robert Bruce, 1314. június 24. Ford. Tábori Zoltán. = *BBC History*, 2014. 11. p. 34-37.
Bannockburni csata
791. Veszprémy László, Somogyi Gréta: Károly Róbert magyar király 1330. évi havasalföldi hadjárata és az ún. posadai csata histográfiája. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2014. 1. p. 23-40.
792. Sumonyi Zoltán: Férjgyilkosság és bosszúhadjárat. Nagy Lajos király, 1342-1382. [Bp.] Gabo, 2014. 249, [2] p., [16] t. ill. (Királyi házak)
793. Veszprémy László: Dalmácia visszafoglalása. = *BBC History*, 2014. 2. p. 64-67.
794. Veszprémy László: The Northern Balkans in the strategy of late Medieval Hungary, until 1526. = XIV. yüzyılda g n m ze Balkanlar ve Balkan tarihi. On d rd nc  asker  tarih kongresi bildirileri 03- 07 aralık 2012, Istanbul. Ankara, Genelkurmay Basimevi, 2014. p. 113-128.
795. P s n László: Fosztog t  martalócok, fegyveres rablóbandák a k z epkori baltikumi hadviselésben. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2014. 1. p. 161-169.
13-15. sz. Német Lovagrend
796. P s n László: Mag nharc (fehde), bossz  ll s és erőszak a Német Lovagrend  llam ban. = *Történelmi Szemle*, 2014. 1. p. 75-90.

797. Goodwin, George: Flodden, 1513. A legnagyobb angol-skót ütközet. Ford. Gether Dénes. = BBC History, 2014. 4. p. 74-80.
798. Ágoston Gábor: Az Oszmán Birodalom geopolitikai helyzete. = Rubicon, 2014. 10. p. 20-31.
799. Bárány Attila: A szulejmáni ajánlat. Magyarország, a Török Birodalom és a Nyugat, 1521-1524. Máriabesnyő, Attraktor, 2014. 221 p.
800. Romsics Ignác: Mohács emlékezete. = Rubicon, 2014. 10. p. 70-81.

XVI-XVII. század

801. Crowley, Roger: Tengeri birodalmak. A kereszténység és az iszlám harca a Földközi-tenger feletti uralomért, 1521-1580. [Ford.] Varga Benjámin. [Bp.] Park, 2014. 447 p., [8] t. ill. Eredeti cím. Empires of the sea.
802. Fodor Pál: Szülejmán szultántól Jókai Mórig. Tanulmányok az oszmán-török hatalom szerkezetéről és a magyar - török érintkezésekről. Bp. MTA BTK Törttud. Int., 2014. 448 p. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések)
803. Simon Éva, Sz.: A hódoltságon kívüli „hódoltság”. Oszmán terjeszkedés a Délnyugat-Dunántúlon a 16. század második felében. Bp. MTA BTK Törttud. Int., 2014. 368 p. ill., térk.
804. Czigány István: Győr kulcsa gazdát cserél. = BBC History, 2014. 3. p. 76-79.
805. Papp Sándor: Oszmán adatok Bethlen Gábor portai kapcsolataira a harmincéves háború elején. = Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés. Sopron, Bp. MNL Győr-Moson-Sopron M. Soproni Lvt., MTA BTK Történettud. Int., 2014. p. 61-76. (Annales Archivi Sopronienis, 1.)
806. Molnár Antal: Carlo Caraffa bécsi nuncius az 1622. évi soproni országgyűlésen. A szentszéki diplomácia és Magyarország a harmincéves háború első időszakában. = Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés. Sopron, Bp. MNL Győr-Moson-Sopron M. Soproni Lvt., MTA BTK Történettud. Int., 2014. p. 125-228. (Annales Archivi Sopronienis, 1.)
Források
807. Czigány István: A furcsa háborútól a nagy háborúig 1661-1664. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 4. p. 892-908.
808. Tóth Ferenc: Újabb francia források a szentgotthárdi csatáról. (Forrásközlés) = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 1. p. 206-231.
809. Tóth Ferenc: „...mutassuk meg, hogy méltóak vagyunk a francia névre...” A szentgotthárdi csata emlékezete Franciaországban. = Vasi Szemle, 2014. 4. p. 396-410.
810. Roy, Philippe; Tóth Ferenc: La défaite ottomane. Le début de la reconquête hongroise, 1683. Paris, Economica, 2014. 125 p.
Ism.: Polgár Balázs. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 4. p. 1047-1049.
811. Törtei Renáta: Thököly és a török kérdés a spanyol nemesi levelek tükrében. Thököly Imre személyének és tevékenységének megítélése a korabeli spanyol társadalom körében. = Társadalom- és életmód-történeti kalandozások térben és időben. Nyugat-dunántúli végektől a Kárpátokig. Piliscsaba, PPKE BTK, 2014. p. 265-274.
812. Varga J. János: Thököly Imre Felső-Magyarországi Fejedelemsége. = Doba kuruckých bojov. Kuruc küzdelmek kora. Prešov, Vyd. Prešovskej univerzity, 2014. p. 34-56.
813. Kardos Tímea: Thököly Imre nemesi ellenállása Erdélyben. = Doba kuruckých bojov. Kuruc küzdelmek kora. Prešov, Vyd. Prešovskej univerzity, 2014. p. 346-354.

XVIII. század

814. Várkonyi Ágnes, R.: Az Erdélyi Fejedelemség II. Rákóczi Ferenc koncepciójában. = Doba kuruckých bojov. Kuruc küzdelmek kora. Prešov, Vyd. Prešovskej univerzity, 2014. p. 23-33.
815. Balogh Judit: Székely elit a kuruc küzdelmekben. = Doba kuruckých bojov. Kuruc küzdelmek kora. Prešov, Vyd. Prešovskej univerzity, 2014. p. 314-323.
816. Kelemen Csilla: Rákóczi és a jászok. = Élet és Tudomány, 2014. 31. p. 964-965.
817. Horváth Hajnalka: A felső-magyarországi köznemesség és a vasvári béke. = Doba kuruckých bojov. Kuruc küzdelmek kora. Prešov, Vyd. Prešovskej univerzity, 2014. p. 333-345.
818. Gebei Sándor: Lengyelek II. Rákóczi Ferenc oldalán, 1709-1710? = Doba kuruckých bojov. Kuruc küzdelmek kora. Prešov, Vyd. Prešovskej univerzity, 2014. p. 374-387.
819. Kurucz György: Protestáns szimpátia és szövetségi érdek: az angol diplomácia és a Rákóczi-szabadságharc. = Doba kuruckých bojov. Kuruc küzdelmek kora. Prešov, Vyd. Prešovskej univerzity, 2014. p. 388-400.
820. Czigány István: A sziléziai rejtély és a trencsényi csata. = BBC History, 2014. 4. p. 84-87.
821. Mészáros Kálmán: Der Bericht des ehemaligen Kurutzenbrigadiers Johann Csajághy über seine Audienz vor der Regentin (Wien, am 15. Juni 1711). = Wiener Archivforschungen. Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas. Wien, Inst. für Ungarische Geschichtsforschung in Wien, Balassi Inst. - Collegium Hungaricum, Ungarische Archivdelegation beim Haus-, Hof- und Staatsarchiv, 2014. p. [279]-286. (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien, 10.)
822. Egyed Ákos: A mádalfalvi veszedelem : A székelyek küzdelme a szabadságért. = Rubicon, 2014. 1. p. 38-45.

XIX. század

823. Colville, Quintin; Davey, James: Nelson. Tíz nap, amely legendát teremtett. Ford. Rindó Klára. = BBC History, 2014. 1. p. 81-87.
824. Nagy-L. István: Mestermű vagy kontármunka? Franz von Weyrother terve az austerlitz-i csata megvívására. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 2. p. 291-322.
825. Lenkefi Ferenc: Oroszt fogtam, de elereszt? Miklóssy kapitány esete Csicsagov admirálissal. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 2. p. 476-484.
826. Nagy-L. István: A badeni dandár naplója az 1809. évi magyarországi hadjáratról. = Lymbus, 2014. p. 203-229.
827. Erdmann Gyula: Szabadság és tulajdon. Az 1839-40. évi országgyűlés története. Bp. Országgyűlési Hiv., 2014. 480 p.
Adó- és újoncmegajánlás, katonatartás: p. 332-356.
828. Hermann Róbert: A pákozdí csata, 1848. szeptember 29. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 2. p. 353-394.
829. Hermann Róbert: 1849 Buda visszafoglalása. = BBC History, 2014. 5. p. 44-47.
830. Hermann Róbert: Görgei főhadiszállásai Buda ostroma idején. = A Hadtörténelmi Múzeum értesítője. 14. 2014. p. 151-180.
831. Bordi Zsigmond Lóránd: Gábor Áron utolsó csatája, 1849. július 2. = Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára. Barót, Sepsiszentgyörgy, Tortoma, Háromszék Vármegye K., 2014. p. 192-220.
832. Pete László: Magyarország és a Velencei Köztársaság kapcsolatai 1848-1849-ben. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 2. p. 423-452.
833. Hadaink vonulnak. K. R. Szemjakin orosz ezredes magyarországi levelei 1849-ből. Bp. Argumentum, 2014. 170 p. (Orosz levéltári források magyarul, 1.)
834. Nagybaczoni Molnár Ferenc: A remény hősei. A Makk-féle összeesküvés székely szerveződései, és ezekben részes későbbi elítéltek. Bp. Erdővidék Kör, 2014. 122 p. ill.

835. Demeter Lajos, Süli Attila: Újabb adatok és szempontok Váradi József 1853-54. évi háromszéki mozgalmának történetéhez. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője. 14. 2014. p. 15-49.
836. Majoros István: A krími háború. = Rubicon, 2014. 4-5. p. 16-25.
837. Ravasz István: Disztemetés a Ferenc József-i korban. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 2. p. 499-503.
Beszámoló Radetzky marsall temetéséről.
838. Porter, David: A déliek oldalán. Ford. Györffy Iván. = BBC History, 2014. 1. p. 55-57.
839. Sebrell, Thomas E.: Lincoln brit ellenségei. Ford. Gether Dénes. = BBC History, 2014. 1. p. 58-65.

XX. század

840. Ungváry Krisztián: Tettesek vagy áldozatok? Feltáratlan fejezetek a XX. század történelméből. Bp. Jaffa, 2014. 333 p. ill.
841. Székely Gábor: Háborúk, forradalmak és a fasiszmus kora. Válogatott tanulmányok és írások. [Mogyoród.] Volos, [2014.] 514 p. ill.
842. Fiziker Róbert: Herr Karl és Herr Kurt. Történelemkép Ausztriában. = BBC History, 2014. 9. p. 60-66.
843. Feith László: Hatalmi játszmák. Előjáték a Nagy Háborúhoz. = Magyar Honvéd, 2014. 5. p. 46-49.
844. Feith László: Európa fegyverben. A szövetségi rendszerek kialakulása. = Magyar Honvéd, 2014. 6. p. 46-49.
845. Németh István: Évtizedes nagyhatalmi törekvések és alkuk. 1914 – az utolsó békeév. = Élet és Tudomány, 2014. 1. p. 6-8.

1914-1918

846. The Cambridge history of the First World War. Ed. by Jay Winter, Historical Museum of the Great War, Péronne, Somme. Cambridge, Cambridge Univ. Pr., 2014. 3 db. ill.
847. Keegan, John: Az első világháború. [Ford. Molnár György.] 2. kiad. Bp. Akad. K., 2014. 657 p. ill. (Hadiakadémia)
The First World War.
848. Hajdu Tibor, Pollmann Ferenc: A régi Magyarország utolsó háborúja 1914-1918. Bp. Osiris, 2014. 414 p. ill.
Ism.: Krámlí Mihály. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 1. p. 274-275.
849. Az első világháború, 1914-1918. Tanulmányok és dokumentumok. Szerk. Németh István. [Bp.] L'Harmattan, 2014. 474 p.
850. Watson, Alexander: Ring of steel. Germany and Austria-Hungary in World War I. New York, [N.Y.] Basic Books, 2014. XV, [9], 787 p., [16] t. ill.
851. Frontwechsel. Österreich-Ungarns "Grosser Krieg" im Vergleich. Hrsg. Wolfram Dornik, Julia Walleczek-Fritz, Stefan Wedrac. Wien [etc.] Böhlau, 2014. 466 p.
Ism.: Balla Tibor. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 1. p. 255-257.
852. Európai testvérháború, 1914-1918. [Szerk. Markó György és Schmidt Mária] Bp. Közép- és Kelet-Európai Tört. és Társ. Kutatásáért Közalapítv., 2014. 335 p. ill.
A 2013. november 11-12-én Budapesten rendezett "Európa Nagy Háborúja és az új világrend születése" című nemzetközi konferencia előadásai.
853. Europe's fraternal war, 1914-1918. [Ed. by György Markó, Mária Schmidt.] [Transl. István Ambrózy, Thomas Williams.] Bp. Közép- és Kelet-Európai Tört. és Társ. Kutatásáért Közalapítv., 2014. 325 p. ill.
A 2013. november 11-12-én Budapesten rendezett "Európa Nagy Háborúja és az új világrend születése" című nemzetközi konferencia előadásai.

854. Németh István: Az első világháború, a 20. század öskatasztrófája. = Rubicon, 2014. 4-5. p. 26-37.
855. Bihari Péter: 1914. A nagy háború száz éve - személyes történetek. Pozsony, Bp. Kalligram, Pesti Kalligram, 2014. 574 p. ill.
Ism.: Pollmann Ferenc. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 1. p. 275-277.
856. Bihari Péter: A Nagy Háború 100 éve. = BBC History, 2014. 3. p. 68-71.
857. Bihari Péter: A Nagy Háború. Hitek és tévhitek. = BBC History, 2014. 9. p. 28-34.
858. Amit rosszul tudunk az első világháborúról. [Riporter:] Rob Attar [et al.] Ford. Litván Dániel. = BBC History, 2014. 9. p. 20-26.
859. Út a háborúhoz. Dokumentum-összeállítás. Vál. Németh István. = Rubicon, 2014. 4-5. p. 76-81.
860. Németh István: Az első világháború titkos története. Szövetséges területek német fellazítási tervei. 1-2. r. = Élet és Tudomány, 2014. 18. p. 553-555., 19. p. 595-597.
2. r.: Forradalmasítás.
861. Ravasz István: A Nagy Háború kitörésének körülményei, illetve elkerülhető volt-e a XX. századi világháború. = Megtizedelt évek. Az első világháború kitörésének centenáriumi évében rendezett kecskeméti konferencia tanulmányai. Kecskemét, Kecskeméti Katona József Múzeum, 2014. p. 7-18.
862. Maruzsa Zoltán: Tisza István és a háborús felelősség kérdése. = Rubicon, 2014. 4-5. p. 66-73.
863. Anka László: A háborúpárt pacifista. Apponyi Albert az első világháború kirobbanásakor. = Élet és Tudomány, 2014. 39. p. 1222-1224.
864. Bertényi Iván: „Hát végre!” Miért támogatta a háborút Apponyi Albert 1914-ben? = Magyar Tudomány, 2014. 11. p. 1283-1294.
865. Parteien und Gesellschaft im Ersten Weltkrieg. Das Beispiel Österreich-Ungarn. Hg. Maria Mesner [et al.] Wien, Köln, Weimar, Böhlau, 2014. 243 p.
Ism.: Balla Tibor. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 2. p. 602-604.
866. Hajdu Tibor: 1914: a magyar közvélemény alakulása a hadüzenet előtt és után. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 3. p. 611-627.
867. Hastings, Max: 1914. Európa lángba borul. [Ford. Tábori Zoltán.] [Bp.] Gabo, 2014. 752 p., [32] t. ill.
Eredeti cím: Catastrophe.
868. Feith László: Egy nap emlékei. Sarajevó - 1914. június 28. = Magyar Honvéd, 2014. 3. p. 46-48.
869. Pollmann Ferenc: A sarajevói gyilkosság, 1914. június 28. = Rubicon, 2014. 4-5. p. 50-61.
870. Ravasz István: Csak a szikra hiányzott. Senki nem taposta el a gyújtózsinórt... = Regiment, 2014. 2. p. 8-13.
A sarajevói merénylet.
871. Németh István: A sarajevói merénylet. Egy világegés előjátéka. = Élet és Tudomány, 2014. 26. p. 806-808.
872. Hegedüs Péter: A casus belli. Ferenc Ferdinánd meggyilkolása. = Élet és Tudomány, 2014. 27. p. 841-843.
873. Pollmann Ferenc: Dilettáns háborútervezés. Anekdotikus történetek a hadüzenet napjaiból. = Rubicon, 2014. 4-5. p. 82-86.
874. Pollmann Ferenc: Végállomás: Szabadka. Újabb adalékok a Putnik-afférhoz. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 3. p. 747-753.
875. Kurcz Béla: Irány Belgrád! = Népszabadság, 2014. 176. p. 7.
Első világháború kitörése.
876. Pollmann Ferenc: ‚Militant diplomacy’ and Austria - Hungary’s Albania-policy. = XIV. yüzyıldan günümüze Balkanlar ve Balkan tarihi. On dördüncü askerî tarih kongresi bildirileri 03- 07 aralık 2012, İstanbul. 1. Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2014 p. 303-307.
877. Pollmann Ferenc: Az első világháború kitörése és az osztrák-magyar Albánia-projekt. = Aetas, 2014. 3. p. 20-29.

878. Balla Tibor, Pollmann Ferenc: A Nagy Háború. Mire a levelek [négyezer] lehullanak. = Magyar Honvéd, 2014. 2. p. 14-19.
879. Feith László: Háború! Mire a falevelek lehullanak... = Magyar Honvéd, 2014. 8. p. 48-49.
880. Hahner Péter: Franciaország 1914-ben A harmadik köztársaság vállalja a háborút. = Rubicon, 2014. 4-5. p. 38-49.
881. Hastings, Max: 1914. A briteknek be kellett lépniük. Ford. Litván Dániel. = BBC History, 2014. 4. p. 44-49.
882. Ferguson, Niall: "Az újkori történelem legnagyobb tévedése volt." [Riporter:] Rob Attar. Ford. Rindó Klára. = BBC History, 2014. 5. p. 36-39.
Nagy-Britannia belépése a háborúba.
883. Miért kellett Nagy-Britanniának belépnie a világháborúba? [Riporter:] Matt Elton. Ford. Rindó Klára. = BBC History, 2014. 5. p. 40-42.
884. Maczák Márton: Taxival a frontra. 100 éve történt: A Marne-i csata. = Élet és Tudomány, 2014. 35. p. 1107-1109.
885. Feith László: Taxival a frontra. Szertefoszlott német remények. = Magyar Honvéd, 2014. 9. p. 48-51.
886. Feith László: Kifulladásig. Ismerkedés a sáncterszámmal. = Magyar Honvéd, 2014. 10. p. 48-51.
887. Feith László: Holtponton. Új szereplő a háború színpadán. = Magyar Honvéd, 2014. 11. p. 48-51.
888. Feith László: Élni és élni hagyni. Karácsonyi fegyverszünet = Magyar Honvéd, 2014. 12. p. 48-51.
889. Papp Krisztián: Bártfa város visszafoglalása 1914 telén. Konfliktusok és súrlódások a központi hatalmak hadvezetése között. = Valóság, 2014. 8. p. 24-60.
890. Koszta István: „A sors kereke a végzetre forog?” Erdély a Nagy Háborúban. Csíkszereda, Magánkiad., 2014. 403 p. ill.
891. Pollman Ferenc: Przemysl védelme. = BBC History, 2014. 6. p. 86-89.
892. Ligei Dávid Ádám: Gorlicétől Breszt-Litovszkig. Arthur Arz von Straussenburg altábornagy a keleti fronton, 1915. május-augusztus. = Hindu istenek, szíami tigrisek. Balogh András 70 éves. Bp. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2014. p. 357-373.
893. Koós Gábor, Szternák György: A Bruszilov áttörés, 1916. június 4. - 1916. augusztus 20. Szakmai szemle / KBSZ, 2014. 2. p. 62-79.
894. Da Sarajevo al Carso. A cura di Gizella Nemeth, Adriano Papo. [Publ.] Centro Studi Adria-Danubia. Sodalitas Adriatico-Danubiana. Assoc. Culturale Italoungherese „Pier Paolo Vergerio”. Trieste, Luglio, 2014. 249 p. ill. (Civiltà della Mitteleuropa, 11.)
895. Ungváry Krisztián: Isonzó, Doberdo, Caporetto. Magyarok az első világháborúban. = Rubicon, 2014. 9. p. 4-23.
896. Bolek Zoltán: Az utolsó dzsihád. Muszlimokkal az első világháborúban. Bp. M. Iszlám Közösség, 2014. 240 p. ill.
Török-magyar szövetség, bosnyákok a Monarchia hadseregében.
897. Klemensits Péter: Az első világháború kitérése a Távol-Keleten és az 1914-es hadműveletek. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 3. p. 693-714.

1919-1945

898. Hermán M. János: A hadadi ütközet, 1919. április 16. = Széphalom, 24. 2014. p. 35-41.
899. Sarkady Sándor: Civitas fidelissima. Felkelés és népszavazás. = Rubicon, 2014. 8. p. 12-19.
900. Gulyás László: Csehszlovák-magyar kapcsolatok, 1922-1930. Masaryk és Benes határrevíziós javaslatai. = Hindu istenek, szíami tigrisek. Balogh András 70 éves. Bp. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2014. p. 195-200.
901. Guelton, Frédéric: De Gaulle kapitány Lengyelországban, 1919-1921. Ford. Varga Emese. = Korrajz, 2013. A XX. Század Intézet évkönyve. Hogy jobban értsük a XX. századot. Bp. XX. Század Int., 2014. p. 337-343.
902. Moys Péter: A jelszó „Excalibur” Egy szigorúan titkos repülés története. Gaáli Zoltán leveléből, Timár Gábor könyvéből. = Katonaújság, 2014. 5. p. 6-16.
Marsailles-i merénylet, 1934.
903. Hegedüs Péter: Hosszú kések éjszakája. A Kolibri-hadművelet. = Élet és Tudomány, 2014. 50. p. 1577-1579.
904. Vitári Zsolt: A Führer mindenek felett. Adolf Hitler kultusza. = Múlt-kor, 2014. tél, p. 39-95.
905. Murányi Gábor: Rendelésre ment. A Horthy-Hitler-találkozók históriája. = Múlt-kor, 2014. tél, 98-103.
906. Miskolczy Ambrus: A Vasgárda útja a hatalomhoz. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 4. p. 909-940.
907. Székely Gábor: Az Egyesült Államok és a Népszövetség - elkerülhető lett volna a II. világháború? = Hindu istenek, szíami tigrisek. Balogh András 70 éves. Bp. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2014. p. 479-490.
908. Stalin and Europa. Imitation and domination, 1928-1953. [Szerk. Timothy Snyder, Ray Brandon.] Oxford, Oxford Univ. Pr., 2014. 326 p.
909. Soutou, Georges-Henri: Hogyan látták a német veszélyt a francia titkosszolgálatok és döntéshozók? 1927-1939. Ford. Márkus Andrea. = Hadtörténelmi Közlemények, 2014. 4. p. 999-1024.
910. Horváth Zoltán: Zsukov első győzelme. Háború a tatárok földjén. = Regiment, 2014. 5. p. 18-23.
Szovjet-japán háború, 1939.

1939-1945

911. Kiss Gábor Ferenc: Kézikönyv a 2. világháború hadtörténetéhez. Tények, adatok, források. Szeged, Belvedere Meridionale, 2014. 245 p.
912. Horváth Endre: A II. világháború kitörésének előzményei. 2-3. r. = Haditudósító, 2014. 1. p. 13-18., 2. p. 13-18.
1. r. = u. o. 2013. 6.
913. Tévhitek a második világháborúról. [Riporter:] Rob Attar [et al.] = BBC History, 2014. 11. p. 22-29.
914. Evans, Richard John: A Harmadik Birodalom háborúban. Hogyan taszították a náci katasztrofába Németországot. Ford. Szántó Judit. Bp. Park, 2014. 923 p., [16] t. ill.
Eredeti cím: The Third Reich at war.
915. Moorhouse, Roger: Két diktátor között. = BBC History, 2014. 11. p. 30-33.
916. Horváth Zoltán: Két tűz között. Cserbenhagyott lengyelek. = Regiment, 2014. 4. p. 8-13.
917. Zsák Ferenc: Lengyelország lerohanása. 75 évvel ezelőtt, 1939. szeptember 1-jén kezdődött a második világháború. = Aero magazin, 2014. szept. p. 60-63.
918. Zsig Zoltán: A Merkúr hadművelet. A célpont: Kréta. 1-2. r. = Regiment, 2014. 1. p. 42-45., 2. p. 20-23.

919. Simon Attila: Magyar idők a Felvidéken 1938-1945. Az első bécsi döntés és következményei. Bp. Jaffa, 2014. 248 p.
Ism.: László Bernát. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 2. p. 609-611.
920. Ablonczy Balázs: Észak-Erdély visszacsatolása. = BBC History, 2014. 4. p. 31-35.
921. Borhi László: Hírszerzés és félrevezetés. Nagyhatalmi játszmák. A szövetségesek és a német megszállás, 1943-1944. = Rubicon, 2014. 3. p. 48-55.
922. Joó András: A háborús diplomácia útvesztői. Magyar béketerökvések, 1942-1944. = Rubicon, 2014. 12. p. 4-15.
923. Ravasz István: A Barbarossa hadművelet. = Regiment, 2014. 3. p. 8-9.
924. Ravasz István: Célpont: Moszkva! Hitler kereszties hadjárata. = Regiment, 2014. 3. p. 10-14.
925. Simon Tamás: „Halálraítéltek” - harc a körülfárt városban. = Katonaújság, 2014. 2. p. 44-53.
Osztrogozsszk - Don-kanyar
926. Ravasz István: Az utolsó előtti fellépés. Magyarország megszállásának előzményei. = Regiment, 2014. 1. p. 8-13.
927. Számvéber Norbert: A Margaréta hadművelet. = Rubicon, 2014. 11. p. 14-21.
928. Olasz Lajos: Magyarország német megszállása, 1944. március 19. = Rubicon, 2014. 3. p. 30-47.
929. Sebők János: Szomorú vasárnap. Budapest városképe nyugodt. = Regiment, 2014. 1. p. 14-19.
1944. márc. 19.
930. Sebők János: Órend. = Regiment, 2014. 1. p. 20-21.
1944. márc. 19. - a megszállás forgatókönyve.
931. A tragikus március. Von Weichs naplójegyzetei. [Közzéteszi: Gosztönyi Péter.] = BBC History, 2014. 3. p. 81-82.
(Első közlés: Új Látóhatár, 1984. 1.)
932. Kovács Tamás: Edmund Veessenmayer, a teljhatalmú birodalmi megbizott. = Ruicon, 2014. 11. p. 26-35.
933. Horváth Zoltán: Ostromlók és ostromlottak. Temetők a Kolostor-domb tövében. = Regiment, 2014. 3. p. 24-29.
Monte Cassino, 1944. ápr.
934. Turbucz Péter: A malis vituperari laus est. Adalékok a Monte Cassinó-i monostor tragédiájához. = Haditudósító, 2014. 1. p. 40-42.
935. Horváth Zoltán: Az elfelejtett légihíd. Mentés a csetnikek földjéről. = Regiment, 2014. 2. p. 40-43.
Halyard hadművelet, 1944.
936. Keegan, John: Hat hadsereg Normandiában. A D-naptól Párizs felszabadulásáig, 1944. június 6. - 1944. augusztus 25. [Ford. Molnár György, Kőrös László.] Bp. Akad. K., 2014. 501 p.
Eredeti cím: Six armies in Normandy.
937. Beller Balázs, Nagy Benedek Zsolt, Jankovics Ferenc János: A patraszállítás „Tonga” hadműveletének és a „Pegazus-híd” elfoglalásának (1944. június 6.) műveleti értékelése és hadműveleti tapasztalatai. = Hadtudományi Szemle, 2014. 3. p. 174-187.
938. Beevor, Antony: D-nap. [Riporter:] Rob Attar. = BBC History, 2014. 6. p. 22-28.
939. Holland, James: Döntő győzelem – legyen elég a fanyalgásból! Ford. Litván Dániel. = BBC History, 2014. 7. p. 72-78.
Overlord hadművelet.
940. Horváth Zoltán: A véres Omaha part. Az első órákban alig volt esély a túlélésre. = Regiment, 2014. 3. p. 30-35.
941. Horváth Zoltán: A véres Omaha part első áldozatai. A bedfordi fiúk. = Regiment, 2014. 2. p. 32-37.
116. gyalogezred harca a normandiai partraszállásnál.
942. Törös István: Kétesélyes győzelem. A világtörténelem legnagyobb partraszállása. = Magyar Honvéd, 2014. 6. p. 40-43.

943. Horváth Zoltán: A földj: Róma. Két tábornok, egy eset. = *Regiment*, 2014. 2. p. 44-47. Róma felszabadítása, 1944. jún.
944. Török József: Párizs felszabadulása. Hogyan került el Varsó sorsát? = *Élet és Tudomány*, 2014. 34. p. 1072-1075.
945. Sebők János: Párizs szabad! Díszszemlék a Diadalív árnyékában. = *Regiment*, 2014. 3. p. 36-42.
946. Kovács Gergely, Merész Márton, Szabó Dávid: A „Pezsgős” hadművelet – avagy a Szövetségesek dél-franciaországi műveletei 1944. augusztus 15. és szeptember 14. között. = *Hadtudományi Szemle*, 2014. 2. p. 233-245.
947. Horváth Zoltán: A pokol országútján. A Market Garden hadművelet. = *Regiment*, 2014. 3. p. 43-49.
948. Horváth Zoltán: Rosszkor, rossz helyen. MacArthur Leyte szigeti tévedése. = *Regiment*, 2014. 5. p. 28-33.
949. Horváth Zoltán: Közel a vereséghez. Amikor a köd is a németek oldalán harcolt. = *Regiment*, 2014. 3. p. 50-55.
950. Caddick-Adams, Peter: Hitler utolsó ellentámadása. Ford. Litván Dániel. = *BBC History*, 2014. 12. p. 42-46.
951. Kulcsár István: Magyar rapszódia Moszkvában. = *BBC History*, 2014. 10. p. 74-79. Popov, Evgenij: Vengerskaâ rapsodiâ GRU című visszaemlékezése alapján. Fegyverszüneti tárgyalások, 1944.
952. Révész Tamás: Sorsdöntő napok. 1944. október 14-15. Visszaemlékezések a kiugrási kísérlet körülményeire. = *Rubicon*, 2014. 11. p. 51-57.
953. Kovács Zoltán András: Nyilas-hungarista hatalomátvétel és közigazgatás. = *Rubicon*, 2014. 11. p. 58-69.
954. Mihályi Balázs: Csepel-sziget a II. világháborúban, 1944. november 2. - 1945. január 10. = *Hadtudósító*, 2014. 6. p. 41-44.
955. Gosztonyi Péter: Megkezdődik Budapest ostroma. = *BBC History*, 2014. 12. p. 76-81. (Budapest lángokban, 1944-1945. Bp. Móra, 1998.)
956. Mihályi Balázs: Budapest ostromkalauz 1944-1945. Bp. Magánkiad., 2014. 155 p. ill.
957. Mihályi Balázs: Dél-Buda ostroma 1944-1945. Bp. Magánkiad., 2014. 94 p.
958. Nevenkin, Kamen: Bécs még várhat. A budapesti hadművelet bevezető szakasza. [Szerk. Számvéber Norbert.] Bp. PeKo, 2014. 454 p. ill. + térk. mell.
959. Pethő Tibor: Az oroszok már a fogaskerekűn vannak. = *Magyar Nemzet*. 2014. 339. p. 28.
960. Horváth Zoltán: Sztálin földj: Berlin. Versenyfutás a győzelemért. = *Regiment*, 2014. 3. p. 62-66.
961. Sebők János: Akasztófa vagy ciánkapszula? A húséges Heinrich árulása. 1. r. = *Regiment*, 2014. 5. p. 44-49.
962. Romsics Ignác: Teherántól Párizsig. Nagyhatalmi politika és Magyarország, 1943-1947. = *Rubicon*, 2014. 11. p. 4-13.
963. Fejérdy Gergely: De Gaulle és Magyarország a második világháború végén. = *Korrajz*, 2013. A XX. Század Intézet évkönyve. Hogy jobban értsük a XX. századot. Bp. XX. Század Int., 2014. p. 293-303.
964. Püski Levente: Fogság, illegalitás, ellenállás. Náciellenes parlamenti képviselők 1944-ben. = *Rubicon*, 2014. 3. p. 56-63.
965. Horváth Zoltán: Tábornokok összeesküvése. A Valkűr terv, 1944. július 20. = *Regiment*, 2014. 3. p. 18-23.
966. Kiss Roland: A nem hagyományos hadviselés mesterei. A Jedburg hadművelet. = *Regiment*, 2014. 2. p. 28-31. A francia fegyveres ellenállás megszervezése.
967. Szűcs Anita: Mozgalomból állam? A francia ellenállási mozgalom szerepe a második világháborúban. = *Múltunk*, 2014. 3. p. 38-61.

968. Muracciole, Jean-Francois: De Gaulle és a Szabad Franciaország. Ford. Varga Emese. = Korrajz, 2013. A XX. Század Intézet évkönyve. Hogy jobban értsük a XX. századot. Bp. XX. Század Int., 2014. p. 354-362.
969. Simon József: MOKAN-komité:a miskolci-diósgyőri ellenállás története. = A Hermann Ottó Múzeum évkönyve, 53. 2014. p. 325-332.

1945-2014

970. Klemensits Péter: A SEATO – egy védelmi szövetség születése és elmúlása. = Honvédségi Szemle, 2014. 5. p. 59-64.
971. Kiss Petra: A NATO hosszú évtizede, 1957-1972. "Amikor a háború lehetetlen, a béke pedig valószínűtlen." = Honvédségi Szemle, 2014. 6. p. 39-52.
972. Baranyi Tamás: Franciaország a hidegháborúban. = Korrajz, 2013. A XX. Század Intézet évkönyve. Hogy jobban értsük a XX. századot. Bp. XX. Század Int., 2014. p. 270-278.
973. Bottoni, Stefano: A várva várt nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig. [Ford. Andreides Gábor.] Bp. MTA BTK Törttud. Int., 2014. 562 p. ill. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések)
Eredeti cím: Un altro novecento,
974. Europe, 1945-1989. [Szerk. Mark Kramer, Vít Smetana.] Lanham, Lexington Books, 2014. 563 p.
975. Horváth Miklós: A lengyel hadiállapot a magyar katonai felderítés dokumentumai tükrében. = Korrajz, 2013. A XX. Század Intézet évkönyve. Hogy jobban értsük a XX. századot. Bp. XX. Század Int., 2014. p. 16-28.
976. Markó György: Adalékok a társadalom militarizálásáról. = Korrajz, 2013. A XX. Század Intézet évkönyve. Hogy jobban értsük a XX. századot. Bp. XX. Század Int., 2014. p. 187-193.

1948-1955

977. Salamon Konrád: Tizenkét nap szabadság 1956. Az első antikommunista forradalom. Bp. M. Napló, 2014. 395 p. ill.
978. Tulipán Éva: Ostrom 1956-ban. A Köztársaság tér emlékezete. Bp. Jaffa, 2014. 248 p. ill.
979. Soroksár 1956. Bp. Táncsics M. Műv. Ház, 2014. 304 p. ill.
980. Csörsz István: Viharjelzés. Riportok 1956 katonáival. Bp. Napkút, 2014. 214 p.
Ism.: Tulipán Éva. = Hadtörténelmi Közlemények, 2015. 4. p. 1202-1203.
981. Földesi István: „A magyarok bátor emberek.” Zsukov marsall a katonai doktrínáról. = BBC History, 2014. 10. p. 34-36.
982. Dobrowiecki Péter: „Törekedni kell a sebek begyógyítására” Jugoszlávia, Magyarország és az 1968-as Prágai Tavasz a magyar külügyi dokumentumok tükrében. = Hindu istenek, számi tigrisek. Balogh András 70 éves. Bp. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2014. p. 93-111.
983. Vajda Mihály: A Jeruzsalmi-puccs - ahogy én láttam. = Korrajz, 2013. A XX. Század Intézet évkönyve. Hogy jobban értsük a XX. századot. Bp. XX. Század Int., 2014. p. 34-40.
984. Zsig Zoltán: Terror az olimpián. Tévedések tragikus végjátéka. = Regiment, 2014. 4. p. 46-49. München, 1972.
985. Varga Csaba Béla: A meglepetés ereje. Jom Kippur: a 14 napos háború. = Regiment, 2014. 4. p. 50-53. 1973.
986. Háda Béla: A pakisztáni nukleáris fegyverkezési törekvések és az amerikai külpolitika, 1979-1990. = Hindu istenek, számi tigrisek. Balogh András 70 éves. Bp. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Tört. Tansz., 2014. p. 203-214.

987. Besenyő János: Gerillaháború Nyugat-Szaharában. Polisario vs. Marokkó és Mauritania. = Afrika Tanulmányok, 2014. 4. p. 38-67.
1975-1991
988. Végh Ferenc: Afganisztán - Még egyszer a szovjetek afganisztáni háborújáról. 1-2. r. = Haditechnika, 2014. 5. p. 2-7., 6. p. 2-6.
989. Katona Magda Narsin: Az Al-Káida első csatája. Az 1989-es dzsalálábádi csata tanulmányai Afganisztánban a nemzetközi erők 2014-es kivonulását követő időszakra nézve. = Hadtudomány, 2014. 1-2. p. 73-91.
990. Benes Károly: Előjáték egy háborúhoz – Grúzia, Dél-Oszétia és Abházia az 1990-es években. = Hadtudományi Szemle, 2014. 3. p. 42-49.
991. Zsig Zoltán: Az utolsó híd. Felrobbantani vagy elfoglalni? = Regiment, 2014. 5. p. 50-53.
Iraki háború, 2003.
992. Luttell, Marcus; Robinson, Patrick: A túlélő. A szemtanú beszámolója a Vörös Szárnyak hadműveletről és a 10. számú SEAL-csoport odaveszett hőseiről. [Ford. Molnár György.] [Bp.] Gabó, 2014. 391 p.
Eredeti cím: Lone survivor.
993. Torma Béla Gyula, Wagner Péter: Homokvihar Bagdadban. [Magyar katonák az iraki válságkezelésben 1991-2011.] Bp. Zrínyi, 2014. 340 p. ill. (Katonák békében és missziókban)
994. Sztáryné Benkő Krisztina: Team - mission – future. 5 years of strategic airlift capability flight operations. Bp. Zrínyi, 2014. 112 p. ill.
Magyarok békemisszióban légi szállító csapattal, 2008-2013.

NÉVMUTATÓ

- Aaronsohn, Sarah 139
 Ablonczy Balázs 920
 Ács Tibor Adrián 588
 Ádám Barnabás 402
 Adam, Ján 651
 Ágoston Gábor 194, 798
 Alexander, Hanns 582
 Alexy Lajos 672
 Almási Ferenc 530
 Ambrózy István 853
 András Pál 256, 263, 577, 656
 André Károly 113
 Andreides Gábor 973
 Andronikov, Ű. G. 758
 Angster László 786
 Anka László 540, 863
 Antal Gábor 171, 281
 Antal Imre 685
 Apáti Zoltán 364
 Apponyi Albert 864
 Árokszállásy Zoltán 192
 Attar, Rob 858, 882, 913, 938

Bachmann, Christian 669
 Bacsoni Tamás 49, 52
 Baker, Josephine 139
 Balassi Bálint 386
 Bali Tamás 269
 Bálint Attila 239
 Bálint Csaba 376
 Bálint Ferenc 5, 40, 394, 622
 Bálint László 352
 Balla Tibor 200-202, 237, 342, 343, 675, 851, 865, 878
 Balogh András 120, 224, 279, 281, 419, 892, 907, 982
 Balogh Béni, L. 37, 544
 Balogh Judit 815
 Balogh Lajos 747
 Bán Attila 451, 452
 Banfield, Gottfried 674
 Bánlaky József, doberdói 675
 Bánsági Andor 476
 Barabás József 227
 Bárány Attila 798
 Baranyi Tamás 972
 Barna Attila 668
 Barta Áron 526
 Báthory István 385
 Baum Attila 58
 Bazala Csaba 739, 773

 Becker, Hellmuth 669
 Bedécs Gyula 372
 Beevor, Antony 938
 Bejczy Gyula 546
 Bekes Katalin 189, 190, 283, 307
 Békési Bertold 502
 Beller Balázs 937
 Bem, Josef 676
 Bencze Mihály 104
 Bene János 156, 261, 325
 Bene Krisztián 175, 327
 Benedek István 608
 Benes Károly 233, 990
 Benes, Eduard 900
 Benkő Levente 178
 Bennett, G. H. 282
 Beöthy Ödön 677
 Berend Nóra 548
 Béres Benedek 678, 683, 778
 Berki Imre 13, 305
 Bernád Dénes 503
 Bernát László 919
 Berta Lajos 678
 Berta Tibor 291
 Bertalan György 183
 Bertényi Iván 864
 Bertók Gábor 128
 Berzeviczy Albert 679
 Besenyei Gábor 63
 Besenyő János 309, 987
 Besnyő Károly 623
 Bethlen Gábor 196, 805
 Bethlen József 581
 Bihari Péter 855-857
 Bíró Ákos 345
 Bíró András 570
 Bíró Aurél 294
 Bíró Gyula 570
 Bishop, William 680
 Bizoňova, Monika 659
 Bobory Zoltán 373
 Boda József 184, 306
 Bódi Zsófia 291
 Boelcke, Oswald 681
 Bognár Katalin 5, 75
 Bogner István 613
 Bokodi-Oláh Gergely 181
 Bolek Zoltán 896
 Bolyósné Ujfalusi Éva 1
 Boosfeld, Joachim 669
 Borbáth László, szaldobosi 682

- Bordi Zsigmond Lóránd 831
 Borhi László 921
 Borján József 474
 Boross Anna 167
 Borus Gábor 637
 Botos János 619, 620
 Bottoni, Stefano 973
 Bottyán János 389
 Bozai Ágota 671
 Bozzai Zoltán 467
 Bódi Gergely 683
 Bődök Gergely 116, 542
 Bódy Pál 780
 Börecki, Günhan 150
 Bradács Gábor 149
 Brandon, Ray 908
 Brooke, Alan 684
 Brotherton, Marcus 671
 Brown, Chris 459
 Bruce, Robert 790
 Buzinkay Géza 742
- Caddick-Adams, Peter 950
 Campbell, Alan 785
 Capa, Robert 80
 Caraffa, Carlo 806
 Carossa, Hans 685
 Čičagov, Pavel Vasil'evič 825
 Ciglič, Boris 271
 Clampin, David 98
 Clark, Lloyd 247
 Colville, Quintin 823
 Crowley, Roger 801
 Czigány István 197, 804, 807, 820
 Czingel Szilvia 580
 Cziráki Zsuzsanna 172
 Czírók Zoltán 497, 713
- Csajághy János 821
 Csák Zsófia 599
 Csáki Béla 404
 Csákvári Sándor 377
 Csáky Imre 147
 Csapó Zsuzsanna 531
 Csapody Tamás 591, 592
 Csarkó Imre 667
 Császár Ildikó 87
 Csatáry László 584
 Csejdy Virág 606
 Csendes János 686
 Csengő-Tschörner András 399
 Cserépfalvi-Galligan Katalin 573
 Csernus János 48
 Csetey Károly 687
- Csicsagov lásd: Čičagov
 Csikány Tamás 237, 238, 317, 318
 Csiki Tamás 213
 Csillag István 727
 Csillag Katalin 74
 Csirák Csaba 105
 Csonkaréti Károly 594
 Csorba Béla 717
 Csorba György 68
 Csörsz István 980
 Csurgai Horváth József 658
- Dalos János 688
 Damjanich János 540, 689
 Danis Tamás 607
 Daniss Győző 601
 D'Annunzio, Gabrielle 96
 Darányi Kálmán 690
 Davey, James 823
 Dávid Ferenc 175, 225, 537
 Debreczeni-Droppán Béla 691
 Délvidéki S. Attila 689
 Demeter Lajos 701, 704, 835
 Demeter Márton 50
 Demeter Zsófia 395
 Desaix, Louis 340
 Diósszilágyi Sámuel 692
 Doba László 693
 Doberdói Bánlaky József lásd: Bánlaky József, doberdói
 Dobri István 638
 Dobrowiecki Péter 982
 Dohnanec Tibor 642
 Domián Tibor 230
 Dormán László 613
 Dornik, Wolfram 851
 Dózsa György 384, 694
 Drót László 363
 Dufournaud Márta 670
- Éder Miklós 695
 Egervári Ödön 347
 Egyed Ákos 636, 822
 Eisen, George 553
 Elton, Matt 883
 Eötvös József 293
 Eötvös Péter 444
 Eperjessy Sándor 696
 Erdmann Gyula 827
 Erdődy Gyuláné 136
 Erdős András 318
 Erdősi János 697
 Esterházy Antal 336
 Esterházy László 698

- Etényi Nóra, G. 84
 Evans, Richard John 166, 167, 914
- F**ábián Balázs 634
 Facsar Mihály 143, 144
 Faddi József 699
 Farkas Ádám 527, 528
 Farkas Andrea 17
 Farkas Claudia, K. 565
 Farkas Gyöngyi 34, 529, 711, 727
 Fazekas István 172, 198, 821
 Fazekas István 247
 Feith László 3, 6, 33, 44, 51, 107, 145, 203, 205, 357, 383-387, 389-393, 843, 844, 868, 879, 885-888
 Fejérdy Gergely 963
 Fekete Ferenc 65, 77, 141, 142, 696, 760
 Fekete György 15
 Fekete István 660
 Feliciano, Hector 616
 Felvinczi Sándor 75
 Fenton, Roger 68
 Ferenc Ferdinánd 872
 Ferenc József, I. 20, 22, 837
 Ferenczy László 585
 Ferguson, Niall 882
 Filep Tibor 635
 Fischer Ferenc 208, 279
 Fisli Éva 23
 Fiziker Róbert 578, 842
 Fodor Eszter 140
 Fodor Pál 195, 802
 Fodor Veronika 1
 Fojimovics Kinga 555
 Fonck, René 700
 Forgács Balázs 199
 Forgács Márton 5
 Forgó Géza 692
 Forgó Zsolt 340
 Forró Tamás 458
 Földesi István 981
 Frank Tibor 562
 Frers, Ernesto 581
 Fröhlich Dávid 368, 471, 472
 Fülöp Attila 433
- G**aáli Zoltán 902
 Gábor Áron 16, 130, 154, 178, 238, 371, 416, 417, 451, 636, 701-704, 831
 Gál István 665
 Galambos István 666
 Galambos Sándor 410, 412
 Gálfi Géza 670
 Gali Máté 679
- Gáll Gábor 759
 Garros, Roland 705
 Gáspár Tibor 284, 285, 455
 Gaulle, Charles de 706, 901, 963, 968
 Gebei Sándor 818
 Gecsényi Lajos 653
 Gellért Ádám 554
 Gereben Ágnes 563
 Gergely Ákos 513
 Germuska Pál 424
 Gerő András 120
 Gertig Béla 707
 Gether Dénes 797, 839
 Goodwin, George 797
 Gosztonyi Péter 931, 955
 Gottfried Barna 764
 Gouvion-Saint-Cyr, Laurent de 340
 Gózon Ákos 150, 176
 Gömbös Ernő 708
 Gömbös Gyula 77, 709
 Gömöri Roland 787
 Gönczi Gergely 253
 Görgei Artúr 710, 830
 Göring, Albert 573
 Gráberné Bösze Klára 367
 Guelton, Frédéric 901
 Gulyás Géza 237
 Gulyás László 900
- G**yárfás Endre 789
 Gyergyádesz László 69
 Gyóni Géza 100
 Gyönki Viktória 712, 726
 Győr Béla 369
 Györffy Iván 838
 Gyulai Éva 621
 Gyurák Gábor 219
- H**áda Béla 986
 Hadik András 391, 711
 Hadobás Pál 625, 629
 Hahner Péter 880
 Haining, Jane 572
 Hajdu T. Tibor 569
 Hajdu Tibor 538, 848, 866
 Hajnal Piroska 191
 Hall, Virginia 139
 Hammerstein Judit 158
 Harai Dénes 186
 Haramza Márk 436
 Harangozó Imre 751
 Haraszi György 575, 576
 Harding, Thomas 582
 Harrach Ágnes 567

- Haskew, Michael E. 429
 Hastings, Max 867, 881
 Hatala András 444, 454
 Hattem, Mark van 337
 Hausner Gábor 151, 152, 173, 783
 Hawker, Lanoe 255
 Háty György 478
 Hegedüs Abel 30
 Hegedüs Elemér 765
 Hegedüs Ernő 234, 333, 471, 472
 Hegedüs Péter 872, 903
 Hegyi Géza 35
 Heim, Aribert 583
 Helgert Imre 627
 Helm Ödön 606
 Henzsel Ágota 721
 Herczeg Géza 316
 Hermán M. János 898
 Hermann Ernő 603
 Hermann Róbert 154, 178, 631, 704, 710, 745, 785, 828-830
 Hernádi Ferenc 712
 Himmler, Heinrich 961
 Hitler, Adolf 47, 91, 522, 904, 905, 950
 Hoernegger Antal 540
 Holland, James 939
 Horthy Miklós 78, 165, 905
 Horváth Attila 259
 Horváth Balázs 250
 Horváth Balázs Zsigmond 469
 Horváth Csaba 237
 Horváth Endre 550, 551, 713, 912
 Horváth Hajnalka 817
 Horváth István 103
 Horváth János 714
 Horváth József 147, 216
 Horváth Krisztián 505
 Horváth Lajos 276, 368, 510
 Horváth László 62
 Horváth Miklós 300, 670, 975
 Horváth Zoltán 96, 249, 255, 264, 273, 278, 280, 400, 481-484, 517, 519, 520, 549, 590, 617, 674, 680, 681, 700, 705, 720, 755, 770, 776, 910, 916, 933, 940, 941, 943, 947-949, 960, 965
 Höss, Rudolf 582
 Huhák Helena 555, 571, 579, 593
 Hunyadi János 383
 Illés Béla 101, 102
 Ilyés Gábor 380
 Ilyés Sándor 738
 Illyés Gyula 103
 Imreh István 703
 Incze Fejér Anikó 715
 Incze Pál 715
 Ivókné Szajkó Ottilia 634
 Jakó Zsigmond 35
 Jankó Annamária 28
 Jankovics Ferenc 937
 János főherceg 337
 Jánosi Engel Róbert 157
 Jánoska Antal 143
 Jaruzelski, Wojciech 983
 Jásdi Balázs 408
 Jenei Imre 252
 Jezerane, Karl Sertić von 716
 Jókai Mór 802
 Joó András 922
 Joó Imre 560
 József Álmos 315
 Juhász Ágnes 229
 Juhász Balázs 161
 Juhász Gábor 661
 Juhász István 639
 Juhász Violetta 291
 Juhász Zsolt 560
 Julier Ferenc 88
 Jungné Hrabanek Ágnes 596
 Justy Emil 62
 Juszko Béla 70
 K. József 717
 Kaba Eszter 86
 Kádár János 302
 Kahler Frigyes 543
 Kaiser Ferenc 360, 507, 508
 Kalasnikov, Mihail 718, 719
 Káldor Endre 571
 Kálmánfi Gábor 10
 Kalmár Zoltán 719
 Kaló József 147
 Karácsony Judit 740
 Karai Sándor 79
 Kardos Tímea 218, 813
 Károly Róbert, I. 791
 Károssy Csaba 780
 Kárpáti Endre 330
 Karsai László 93
 Kátai-Urbán Lajos 428
 Katona Anikó 74
 Katona Csaba 155
 Katona Magda Narsin 989
 Katus Norbert 653
 Kazakov, Aleksandr 720
 Keegan, John 847, 936
 Kékesi György 439

- Kelbert Krisztina 136
 Kelecsényi István 272, 479
 Kelemen Csilla 816
 Kelemen Ferenc 449
 Kelemen Roland 532
 Kemény Krisztián 178, 743
 Kenyeres Dénes 498
 Keőszeghi Mártony Károly lásd: Mártony Károly, keőszeghi
 Keppel Csilla 114
 Kerekes Gábor 568
 Kerényi B. Eszter 634
 Kerepszki Róbert 690
 Kershaw, Robert 242
 Kertész Károly 566
 Kicsindi Enikő 647
 Kincses Katalin Mária 22, 177, 733
 Király Endre 157
 Király Lajos 110
 Király Lajos 157
 Kis Csaba 630
 Kiss Dávid 303, 424
 Kiss Ernő 721
 Kiss Gábor 36, 286, 734
 Kiss Gábor Ferenc 228, 911
 Kiss Gábor Iván 97
 Kiss József, ittebei 722
 Kiss Kálmán 772
 Kiss László 511, 512
 Kiss Petra 232, 971
 Kiss Roland 966
 Kiss Zoltán 723
 Klemensits Péter 244, 245, 248, 277, 610, 684, 897, 970
 Klicsu Ferenc 663
 Kmety György 68
 Kocian, Bojan 407
 Koczka József 724
 Kocsis Péter 459, 460
 Kocsis Piroska 17
 Kocsor János 20
 Koháry István 335
 Komjáti Zoltán Igor 335
 Komoróczy Géza 561
 Kónya Péter 633
 Koós Gábor 893
 Koppány Tamás 415
 Korbuly István 725
 Korbuly Jakab 725
 Korompay János 714
 Kósa Judit, N. 112
 Kositzky Attila 490, 504, 693
 Koszta István 890
 Kovács András, W. 35
 Kovács Béla 499
 Kovács Dániel 94
 Kovács Ferenc 311
 Kovács Gellért 567
 Kovács Gergely 946
 Kovács István 524, 535
 Kovács István 676
 Kovács János 726
 Kovács Kiss Gyöngy 679
 Kovács László 310
 Kovács László 573
 Kovács Mária, M. 561
 Kovács S. Tibor 15, 437
 Kovács Tamás 295, 296, 932
 Kovács Vilmos 3, 237, 453
 Kovács Zoltán András 298, 953
 Kovácsházy Ernő 420-422
 Kovácsházy Miklós 420, 463
 Kovács-Veres Tamás Gergely 626
 Kozma Miklós 727
 Köhegyi Mihály 604
 Költő László 128
 Körös László 936
 Kövágó Angéla 180
 Kövágó József 109
 Kövári László 11, 268, 491, 496
 Kövári László 631
 Kövendy Katalin 447
 Krajnc Zoltán 252
 Krämer Henrik 729
 Kramer, Mark 974
 Krámlí Mihály 275, 848
 Kray Pál 214
 Krebsz Ferencné 596
 Krisztián Béla 157
 Krizbai János 210
 Kruchina Viktor 728
 Krupanics György 768
 Kucher József 423
 Kuczynski, Ruth 139
 Kulcsár Ádám 89
 Kulcsár István 516, 951
 Kulish, Nicholas 583
 Kun Miklós 223
 Kupán Árpád 741
 Kurcz Béla 875
 Kurucz Ádám 708, 750
 Kurucz György 819
 Kuznick, Peter 786

 Lajos, I., Nagy 792
 Lamos Imre 270
 Láng Róbert 121, 729
 Lassányi Gábor 125

- Lázár Balázs 214
Lázár Gyula 605
Lengyel Beatrix 68
Lenkefi Ferenc 341, 825
Lepkowski, Erich 730
Leskó György 644
Ligeti Dávid Ádám 892
Lincoln, Abraham 839
Lippai Péter 332, 334
Litván Dániel 282, 615, 779, 858, 881, 939, 950
Lloyd, Nick 541
Lőrincz Mátyás 731
Lőkös Péter 82
Ludányi Gyula 54, 55
Lukács Bence Ákos 241
Luttell, Marcus 992
- Maczák Márton** 884
Madaras József 438
Máday Norbert 15
Magó Károly 133, 134, 748
Magyar István 402, 406
Majeros István 171, 836
Makk József 834
Makos, Adam 671
Malár, Augustín 732
Marecková, Marie 645
Margittai Gábor 602
Markó Árpád 733
Markó György 852, 853, 976
Márkus Andrea 909
Marosi Antal 291
Martí Tibor 698
Martinkovits Katalin 377
Márton Áron 734
Mártony Károly, keőszeghi 735
Maruzsa Zoltán 209, 862
Masaryk, Tomáš Garrague 900
Máté László, id. 736
Máté László, ifj. 736
Máté Zsolt 182
Máthé Áron 586
Matthaeidesz Konrád 7
Mátyás Botond 2
Mátyús Aliz 609
Mátyús Ferenc 609
Mednyánszky László 69
Megyaszi Szilvia 396, 397
Mehring István 697
Mehring Lajos 697
Mekhennet, Souad 583
Mengele, Josef 588
Merész Márton 946
Mericzay János 540
- Merk Zsuzsa 604
Merkis D. János 159
Mesner, Maria 865
Mészáros Kálmán 338, 733, 821
Mihályi Balázs 521, 954, 956, 957
Mihók Sándor 124
Mikecz Kálmán 737
Mikes család 738
Miklóssy József, radványi 825
Miskolczy Ambrus 906
Miszlay Zsolt 135
Mitchell, William 252
Molnár András 313
Molnár Antal 806
Molnár D. Erzsébet 597
Molnár Ferenc 212
Molnár György 242, 847, 936, 992
Molnár Judit 559
Molnár Tibor 322
Montgomery, Bernard Law 47
Moorhouse, Roger 915
Moravcsék Mária 722
Móricz Péter 18
Moritz, Verena 220
Mortimer, Gavin 227
Morvai János 739
Moys Péter 687, 716, 775, 902
Mózessy Gergely 546
Mrva, Ivan 662
Muracciole, Jean-Francois 968
Murányi Gábor 404, 905
Müller Márta 568
Müller Rolf 299
- Nagy Ágoston 374
Nagy Béla 655
Nagy Benedek Zsolt 937
Nagy Dóra 737
Nagy Gyula 356
Nagy Janka Teodóra 536
Nagy János 160
Nagy János 740
Nagy Miklós Mihály 27
Nagy Zsolt Dezső 59
Nagybaczoni Molnár Ferenc 682, 834
Nagy-L. István 824, 826
Nagyné Batári Zsuzsanna 21
Nagysándor József 741
Napóleon, I. 236
Négyesi Imre 287, 288
Négyesi Lajos 126, 128, 130, 174
Nelson, Horatio 823
Nemes István 111
Németh Gergely 324

Németh Gizella 894
 Németh Ildikó 366
 Németh István 162, 427, 473, 523, 600, 845,
 849, 854, 859, 860, 871
 Németh István Péter 566
 Németh Szilvia 122
 Némethy Krisztina 736
 Nevenkin, Kamen 958
 Ney Ákos 742
 Novák Ferenc 743
 Nugiseks, Harald 669

Oláh Tamás 650
 Olasz Lajos 304, 928
 Olds, Robin 744
 Ólmosi Zoltán 17
 Ormos Mária 118
 Oross András 198
 Orosz László 139
 Ó-tordai Veress Ákos lásd: Veress Ákos, ó-tordai
 Ottmayer-Réti Bence 457
 Óvári Gyula 474

Ökrész Károly 717
 Ötvös István 301

Padányi József 128, 151
 Paksa Rudolf 557
 Pálffy Géza 784
 Pallai László 106
 Pánya István 29
 Pap Péter 423, 442, 443, 456
 Papo, Adriano 894
 Papp Ferenc 146
 Papp Gyula 668
 Papp Júlia 67
 Papp Krisztián 889
 Papp Sándor 805
 Parádi József 184, 221
 Parragh Endréné (Kilényi Erzsébet) 61
 Paulisineczné Willem Vera 596
 Pelle János 564
 Perczel Mór 745
 Perger Gyula 70, 547
 Perjés Géza 173
 Pete László 832
 Péter I. Zoltán 312
 Pethő Tibor 959
 Petkes Zsolt 41
 Pető Andrea 545
 Pető László 415
 Petrusz Tibor 746
 Piers Vilmos 747
 Pintér Tamás 321, 378

Pirker Gyula, korompai 748
 Piros Tamás 127
 Poderka Zoltán 365
 Pók Attila 119, 164
 Polgár Balázs 129, 131, 132, 810
 Polgár Tamás 350
 Polgár Zoltán 405
 Pollard, Nigel 618
 Pollmann Ferenc 46, 115, 204, 675, 769, 848,
 855, 869, 873, 874, 876-878, 891
 Popov, Evgenij 951
 Porter, David 838
 Pósnán László 795, 796
 Pozbai Dezsőné 640
 Pozsony Ferenc 738
 Práczki István 749
 Prestwich, Michael 192
 Pruzsinszky Sándor 534
 Punka György 475, 503
 Putnik 874
 Püski Levente 964

Rabi Lenke 622
 Radeczky Lajos 750
 Radetzky, Joseph Wenzel 837
 Radványi Miklóssy József lásd: miklóssy
 József, radványi
 Raeder, Erich 279
 Rainer Pál 19, 61
 Rákóczi Antal 751
 Rákóczi Ferenc, II. 338, 339, 354, 389, 662, 814,
 816, 818
 Rákóczi István 598
 Rákóczy Rozália 699
 Rákosi Mátyás 746
 Rall, Günter 752
 Ravasz István 315, 611, 837, 861, 870, 923, 924,
 926
 Redl, Alfred 753
 Réfi Attila 236, 341
 Reider Mónika 66
 Reisner Henrik lásd: Szentkeresztessy Henrik
 Remes Péter 506, 587, 589
 Rémiás Tibor 314, 605, 761
 Rescorla, Rick 754
 Ress Zoltán 695
 Révész Tamás 163, 952
 Richthofen, Manfred von 255
 Rickenbacker, Eddie 755
 Ricz Péter 323
 Rindó Klára 166, 823, 882, 883
 Risso, Linda 99
 Rittling László 336
 Róbert Péter 185

- Robinson, Patrick 992
 Rommel, Erwin 248, 756, 757
 Romsics Ignác 165, 539, 558, 694, 800, 962
 Roy, Philippe 810
 Rozalion-Sošal'skogo, G. P. 758
 Rózsafi János 320, 321, 378
 Rumohr, Joachim 669
 Rumppler, Helmut 38
 Rusz Károly 347
- Ságvári György 25
 Saint-Cyr lásd: Gouvion- Saint-Cyr
 Salamon Konrád 977
 Sallay Gergely Pál 32, 57, 64
 Sándor István 543
 Sára Sándor 107
 Sáray Bertalan 759
 Sárhidai Gyula 7, 421, 448, 470, 781
 Sári Gábor 362
 Sarkady Sándor 262, 612, 899
 Sarlós István 175
 Sárosi Zoltán 254, 267, 461, 465, 466, 514, 515
 Savić, Miodrag 271
 Schermann Vera 560
 Schlieffen, Alfred von 205, 206
 Schmidl, Erwin A. 343, 344
 Schmidt László 461, 464
 Schmidt Mária 568, 706, 852, 853
 Schmied-Kovarcz, Anatol 38
 Schutzbach Csaba 123, 614
 Sebal, W. G. 117
 Sebestyén Kálmán 319
 Sebestyén Mihály 71
 Sebők István 450
 Sebők János 8, 430, 522, 929, 930, 945, 961
 Sebrell, Thomas 839
 Segeš, Vladimír 354
 Semâkin, K. R. 833
 Semjakin lásd: Semâkin
 Serbán László 415
 Seres István 339
 Sey Gábor 707
 Seydl Jenő 760
 Sikora László 669
 Simon Attila 919
 Simon Éva, Sz 803
 Simon József 969
 Simon Tamás 246, 925
 Simonit, Gianfranco 321
 Sinka István 4, 83
 Sipos Péter 552
 Sipos Sándor 433
 Siposné Kecskeméthy Klára 773
 Smetana, Vít 974
- Snoj Péter 411
 Snyder, Timothy 908
 Sokolov, Viktor Dmitrievič 81
 Somkutas Róbert 215
 Somlai Katalin 624
 Somogyi Éva 398
 Somogyi Ferenc 422
 Somogyi Gréta 631, 791
 Somogyi Győző 42, 45
 Soós Péter 5, 441, 444, 445
 Soós Viktor Attila 673
 Soutou, Georges-Henri 909
 Sőregi Zoltán 326, 348, 763
 Stalin, Iosif Vissarionovič 137, 908
 Stark Tamás 553, 595
 Stencinger Norbert 85, 290, 321, 378
 Stenge Csaba, B. 240, 329, 331, 500, 713, 767
 Stokes, Neil 460
 Stone, Oliver 786
 Stošović, Aleksandar 271
 Straussenburg, Arthur Arz von 893
 Suba János 26
 Sudár Balázs 41, 435
 Sumonyi Zoltán 792
 Surányi Barnabás 446
 Süli Attila 292, 416, 417, 632, 672, 676, 677, 702, 704, 738, 835
 Süttő Szilárd 193
- Szabados Anna 379**
 Szabó András 128
 Szabó Dávid 946
 Szabó Géza 127
 Szabó István 649
 Szabó János, B. 194, 196, 235
 Szabó Jánosné 1
 Szabó Miklós, M. 351, 358-360
 Szabó Pál József 274
 Szabó Péter 241, 313
 Szabó Sándor 231
 Szabó Sándor 761
 Szabóné Bognár Anikó 24, 179
 Szaburo Szakai 762
 Szakácsi István 310
 Szakál Anikó 736
 Szakály Sándor 222, 346
 Szalay Márton 763
 Szalay Tihamér 147
 Száldobosi Borbáth László lásd: Borbáth László, száldobosi
 Számvéber Norbert 927, 858
 Szántó Judit 914
 Szántó Lőrinc 764
 Szarka Anita 74

Szávai Ferenc 419
 Szebenyi István 405
 Szécsényi András 572, 579
 Szedenik Jenő 73
 Szedlár Rudolf 72
 Székely Bertalan 68
 Székely Gábor 841, 907
 Széli Ferenc 289
 Szem Géza 414
 Szemjakin lásd: Semâkin
 Szendiné Orvos Erzsébet 260
 Szenere Ádám 429
 Szentgyöngyvári Tamás 533
 Szentkeresztessy (Reisner) Henrik 765
 Szentkirályi Endre 353
 Szikits Péter 5
 Sziklai István 583
 Szingh, Ardzan 766
 Szita Szabolcs 224, 297, 574
 Szobolya Zoltán 767
 Szoleczky Emese 743
 Szondi György 387
 Szöllősy Gábor 435
 Szóts Zoltán oszkár 31
 Sztalin lásd: Stalin
 Sztankó Soma 768
 Sztanó Zsuzsanna 124, 525
 Sztárayné Benkő Krisztina 994
 Sztternák György 893
 Szulejmán I. 802
 Szücs Antita 967
 Szücs László 413
 Szücs Pál 252
 Szücs Tamás 314, 761

Tábori Zoltán 790, 867
 Takács Gyula 88
 Takács Miklós 426
 Takács Péter 654
 Takács Tibor 302
 Tálás Péter 213
 Tamás Ágnes 76
 Tamás Edit 370
 Tangl Balázs 643, 664
 Taróczy Nándor 223
 Teknős László 428
 Tersztyánszky Károly 769
 Thiele Ádám 436
 Thököly Imre 811-813
 Thullner István 646
 Tibori Szabó Zoltán 555
 Tihanyi Miklós 188
 Tiliman, Barrett 329
 Tímár Gábor 902

Tímár Imre 649
 Toldi Miklós 9
 Tolvaj Balázs 111
 Tombáczné Végh Katalin 24, 179
 Torma Béla Gyula 993
 Tóth Dezső 628
 Tóth Ferenc 808, 809
 Tóth János 518
 Tóth Judit 588
 Tóth László 187
 Tóth Marcell 440
 Tóth Orsolya 735
 Tóth Veronika 388
 Tóth Zsolt 374
 Tóthné Szabó Mária 652
 Tömösváry Zsigmond 226
 Török József 944
 Török Róbert 39
 Törös István 33, 107, 401, 942
 Törös István, ifj. 95, 381, 382, 432
 Törtei Renáta 811
 Trautmann Balázs 12, 477, 718
 Tulipán Éva 98, 978, 980
 Turán István 641
 Turányi József 81
 Turbucz Péter 90-92, 257, 258, 403, 934, 935
 Turcsányi Károly 234, 333

Tyukodi József 379

Udet Ernst 770
 Udovecz György 43, 46
 Udvardi Lázár 604
 Újfalusi Tamás 168
 Újházy László 310
 Ungvár Gyula 170
 Ungváry Béla 447
 Ungváry Krisztián 556, 561, 728, 756, 757, 840, 895
 Urbanowicz, Witold 771

Vajda Mihály 983
 Valentyik Ferenc 100
 Ványai Márton 53
 Varga A. József 425
 Varga Ambrusné 652
 Varga Attila Ferenc 777
 Varga Benjámin 801
 Varga Csaba Béla 137, 138, 217, 243, 251, 265, 266, 328, 349, 480, 730, 752, 753, 762, 766, 771, 985
 Varga Emese 901, 968
 Varga J. János 812
 Varga János 153

- Varga József 448
 Varga József 772
 Varga Szabolcs 782
 Várkonyi Ágnes, R. 814
 Váry O. Péter 371, 701
 Vásárhelyi János 773
 Vegetius, Publius Flavius 187
 Végh Ferenc 774, 988
 Végh József 648
 Verbovszki Sándor 584
 Veress D. Csaba 174
 Vesenmayer, Edmund 932
 Veszprémi László 148, 788, 791, 793, 794
 Vida Csaba 732
 Villányi György 468
 Vilmos, II. 19
 Virágh Ajtony 50, 688, 725
 Virágh János 48
 Virányi Árpád István 775
 Vitári Zsolt 904
 Vizi László Tamás 657
 Vonyó Anita 686
 Vonyó József 709
 Voss, Werner 776
 Völgyesi Orsolya 293
 Völgyesi Zoltán 17, 418
 Vörös Boldizsár 101, 102
 Vörös Eszter 616
- Wagner Péter** 993
 Wake, Nancy 139
 Walleczek-Fritz, Julia 851
 Watson, Alexander 850
 Watson, Fiona 790
- Wedrac, Stefan 851
 Wegener, Wolfgang 279
 Weichs, Maximilian von 931
 Weininger László Vince 777
 Weress Ákos, ó-tordai 778
 Weyrother, Franz von 824
 Wheeler, Charles 779
 Wilhelm Imre 780
 Williams, Thomas 853
 Winkler László 781
 Winter, Jay 846
- Zakar András** 207
 Zapotoczny, Walter S. 229
 Závodi Szilvia 5, 14
 Zdilar, Slaven 361
 Zehender, August 669
 Zeidler Sándor 60
 Zemen Pálné 653
 Zetényi Csukás Ferenc 78, 731
 Zrínyi Miklós 111, 152, 153, 176, 235, 414, 783, 784
 Zrínyi Miklós, szigeti 127, 782
 Zrínyiek 151, 361
 Žukov, Georgij Konstantinovič 910, 981
- Zsák Ferenc** 431, 917
 Zsalakó István 108
 Zsidai Zsuzsanna 434
 Zsig Zoltán 80, 485-489, 492-495, 501, 744, 918, 984, 991
 Zsigmond Gábor 509
 Zsukov lásd: Žukov

TÁRGYMUTATÓ

- Abházia 990
 Afganisztán 230, 267, 988, 989
 Afrika 248, 987
 lásd még: az egyes országoknál
 ágyú 16, 130, 451, 452
 akna 449
 aknavető 450
 Albánia 876, 877
 állambiztonság 293-302, 352
 állatok alkalmazása 141, 142
 Amerikai Egyesült Államok 12, 95, 199, 230, 248, 250, 252, 281, 287, 333, 353, 365, 381, 505, 513, 514, 587, 610, 744, 754, 755, 779, 786, 838, 839, 907, 935, 986
 Anglia I. Nagy-Britannia
- Angola 309
 antifasiszta ellenállás 91, 728, 964-969
 antiszemizmus 557-559
 arab világ, arabok 787, 985
 archontológia 627, 650
 aszimmetrikus hadviselés 191, 197, 795, 796, 966, 987, 989
 atomfegyver, atomháború 232
 Ausztria (Habsburg birodalom) 38, 198, 207, 337, 341, 343, 842
 lásd még: Magyarország (XVI. sz. - 1918);
 Osztrák-Magyar Monarchia
 Ausztrália 265
 ÁVH 300, 301

Balkán 794

lásd még: az egyes országoknál

Baltikum 795, 796

békefenntartás 306-310, 363, 364, 993, 994

békeszerződések 538, 539, 817

bibliográfia 1, 2

Bosznia-Hercegovina, bosnyákok 896

címer 147

családtörténet 361, 738

csapattörténet 108, 311-334, 396, 644, 710, 761, 772, 941

csata 129, 173, 240, 317, 789-791, 797, 800, 808-810, 820, 824, 828, 829, 831, 891

Csehszlovákia 426, 462, 466, 900, 982

lásd még: Szlovákia

csendőrség 295, 584, 585, 678

Dalmácia 793

Dél-Oszétia 990

délszláv háborúk 168, 268

Délvidék 245, 613, 623

lásd még: Jugoszlávia; Szerbia

deportálás, kitelepítés 553-556, 563-565, 590, 595-597

dokumentumok 17, 32, 35-37, 65, 150, 154-159, 313-315, 434, 592, 686, 808, 859, 982

Dunántúl 803

egészségügy, orvoslás 111-115, 136, 142, 286, 535, 692

egyenruha, felszerelés 39-55

egyesület, klub 404-409, 415

egyházi személyek 140, 540, 673, 734

Egyiptom 787

ejtőernyőzés, ejtőernyős csapatok 332, 333, 723, 730, 759, 918, 947

élelmezési szolgálat 289, 686

életrajz 252, 669, 673-678, 680-684, 687-690, 693-698, 700-711, 713, 716, 718-720, 722, 723, 725, 726, 728-732, 734-736, 738-741, 743-745, 747, 748, 750, 752-756, 759-763, 765-771, 773, 775-778, 781-784

lásd még: a NÉVMUTATÓ-t

első világháború 7, 17-24, 27-29, 31-33, 36, 38, 46, 56-59, 69-76, 85, 96, 97, 100, 104, 105, 109, 110, 112, 113, 116, 121, 122, 136, 155-163, 179, 180, 201-206, 243, 255, 271, 273, 275-278, 286, 311, 312, 315, 316, 319-323, 325, 342, 344, 345, 372, 378, 379, 395, 397-399, 404, 405, 418, 427, 428, 453, 457, 473-476, 507, 509, 529-536, 599-606, 611, 612, 623, 625, 628, 634, 638, 647, 652-654, 667,

668, 679, 680, 685, 687, 691, 692, 699, 700, 705, 714, 717, 721, 724, 727, 734, 736, 737, 742, 750, 751, 757, 758, 761, 772, 775, 780, 846-897

embermentés 567-573

emigráció, menekültek 614, 615, 670

emlékművek, emlékhelyek 126, 370-372, 374, 376, 383-400

lásd még: temetők, sírok

Erdély 35, 105, 108, 130, 292, 371, 416, 417, 451, 631, 632, 677, 735, 739, 813, 814, 822, 831, 890, 920

lásd még: székelyek; Románia

érmek, kitüntetések 57-64, 170

Európa 194, 799, 801, 908, 973, 974

lásd még: az egyes országoknál

fasizmus 902-904

fegyverek 427-446

fegyvergyártás 438, 451

fegyverkezés 209, 986

felderítés 214, 215, 355

lásd még: hírszerzés, elhárítás

Felvidék 122, 335, 378, 379, 612, 633, 812, 817, 889, 919

lásd még: Szlovákia

fénykép, fényképezés 68, 71-75, 78-80

film, színház 105-108

Finnország 64

folyamórség 696

Földközi-tenger térsége 801

Franciaország 23, 236, 249, 272, 327, 340, 670, 671, 700, 705, 706, 730, 808, 809, 880-885, 901, 902, 909, 944-946, 963, 966-968

gépjárművek, harcjárművek 457-469

Grúzia 990

gyalogság, gépesített gyalogság 234, 314-317, 319, 321-323, 326

háborús bűnök, megtorlás 540-597

haderő 37, 38, 193-197, 200-204, 207-213

lásd még: különleges erők

haderőn kívüli fegyveres erők 284, 303, 906, 935

hadifogság, hadifoglyok 86, 598-610

hadigazdaság, hadiipar 416-426, 646

hadikiadás 38, 198

haditechnika 230, 416-523

Haditechnikai Intézet 421, 450, 471, 781

haditengerészet, tengeri hadviselés 275-282, 507-516, 823

lásd még: hajó, hadihajó

haditengerészeti légierő 271-273

- haditudósítás 79-81
 hadkiegészítés 626, 827
 hadművészet, hadászat 88, 186, 189-197, 199, 205, 206, 216, 217, 684
 lásd még: az egyes fegyvernemeknél
 hadsegélyezés 121-124, 144
 hadtápbiztosítás 283, 289, 517, 664
 lásd még: ételmezési szolgálat; katonai logisztika
 Hadtörténelmi Levéltár 34, 36
 Hadtörténeti Múzeum 3-6, 14, 40, 49, 132, 435, 445, 695
 hadtudomány 152, 169, 170, 183, 186, 191, 219
 hadvezér 127, 152, 153, 694, 711, 782-784, 830
 hagyományörzés, hagyományápolás 370-415
 hajó, hadihajó 6, 276, 280, 281, 507-516
 lásd még: haditengerészet, tengeri hadviselés; folyamőrség
 harcászat 427, 434
 harckocsi, harckocsi csapat 48, 132, 239, 240, 242-250, 457-462
 harmincéves háború 196, 805, 806
 határok, határvédelem 26, 533, 900
 helikopter 269, 270, 502
 helyőrség 627, 650, 661
 helytörténet 18-20, 433, 546, 564-566, 621-666, 889
 hidegháború 99, 232, 971-981
 híradástechnikai eszköz 472
 hírszerzés, elhárítás 139, 214-226, 728, 749, 753, 909, 921
 Hollandia 9, 947
 holokauszt 93, 553, 554, 560-588
 Horvátország 361, 716

 igazságszolgáltatás, bírósági perek 529, 543, 585-587
 ijátszat 434
 India 541, 766
 informatika 287, 288
 Irak 991-993
 irodalom 100-103
 Izrael 985

 Japán 253, 265, 281, 349, 516, 518, 587, 610, 762, 910
 jászok 816
 játék 14, 143-146, 368
 jog, katonai jog 524-537, 777
 lásd még: háborús bűnök, megtorlás; igazságszolgáltatás, bírósági perek
 Jugoszlávia 982

Kanada 680
 karikatúra 76
 Kárpátalja 89, 240, 244, 326, 597
 katasztrófavédelem 13
 katonaelet 104, 535, 888
 katonaföldrajz 26-30
 katonai kiképzés és nevelés 356-369, 370-415, 530
 katonai logisztika 284, 285
 katonai nyelv 104
 katonai szabályzat 355
 katonai tanintézet 147, 357-361, 366, 367
 katonadal 109, 110
 katonapolitika 232, 233, 970-972, 986
 kegyelet, emlékezés 185, 373, 837
 lásd még: emlékművek, emlékhelyek
 képzőművészet 67, 69, 70, 77
 kerékpáros csapatok 326, 348, 763
 kereszties háborúk 788
 kommunizmus 908, 973, 974
 Korea 250
 koronaőrség, korona 621
 könyv, könyvtár 31-33
 középkor 41, 126, 148, 149, 173, 192, 787-796
 Kréta 918
 különleges erők 227-230, 992
 külpolitika, diplomácia 87, 794, 805, 806, 819, 832, 843-845, 860, 876, 877, 907, 919, 920, 922, 962, 986

Latin-Amerika 208
 légideszant csapatok 230
 légierő, légi háború 10-12, 117, 137, 138, 251-268, 328-331, 349, 473, 500, 504, 531, 622, 674, 680, 681, 700, 720, 722, 731, 732, 748, 755, 762, 765-767, 770, 771, 776
 lásd még: repülőgép, repülés
 légvédelem 274, 432, 501
 lélektan 115-120
 Lengyelország 615, 771, 818, 901, 915-917, 975, 983
 levelek, levelezés 737, 743, 811, 833
 levéltár, levéltári forrás 17, 34-37, 172
 lovasság 15, 235, 236, 325, 341, 471, 472
 löelemképző 447, 448
 löveg 455, 456, 470

Magyarország 274, 283, 785

- IX-XV. sz. 35, 41, 148, 149, 193, 383, 788, 791-794
- XVI. sz. 42, 126, 127, 150, 384-386, 694, 782, 799, 802-804
- XVII. sz. 26, 42, 82, 84, 111, 128, 129, 151-153, 176, 196, 197, 335, 387, 388, 633, 642, 698, 783, 784, 805-813
- XVIII. sz. 106, 177, 197, 214, 218, 336, 338, 339, 354, 370, 389-391, 437, 526, 621, 626, 630, 650, 651, 659, 662, 711, 814-822
- XIX. sz. 184, 343
- – 1800-1848. 236, 293, 317, 657, 710, 825-827
- – 1848-1849. 16, 68, 130, 154, 178, 238, 292, 318, 371, 393, 416, 417, 451, 540, 629, 631, 632, 636, 637, 640, 672, 676, 677, 689, 701-704, 710, 738, 743, 745, 768, 828-833
- – 1849-1900. 43-45, 131, 200-204, 527-529, 643, 664, 747, 834, 835
- XX. sz. 184
- – 1900-1920. 200-204, 343, 528
- – – 1914-1918. 17-22, 27-29, 31-33, 36, 38, 46, 56-60, 69-73, 85, 100, 104, 108, 109, 112, 113, 121, 122, 136, 155-160, 162, 311, 312, 315, 316, 319-323, 325, 342, 372, 378, 379, 418, 529, 530, 599-606, 611, 612, 623, 625, 628, 634, 647, 652-654, 667, 668, 679, 687, 691, 699, 714, 717, 721, 724, 727, 734, 737, 738, 742, 750, 751, 763, 766, 774, 775, 780, 848, 850-853, 862-866
- – – 1918-1919. 123, 124, 207, 222, 294, 542, 898
- – – 1920-1945. 86, 87, 89, 141, 165, 222-224, 228, 243, 295, 304, 348, 528, 538, 539, 899, 900, 902, 905
- – – 1941-1945. 30, 37, 48, 63, 79, 88, 90, 92, 93, 103, 108, 140, 142, 173, 244-246, 256-263, 296-298, 313, 324, 326, 328, 331, 332, 346, 373, 433, 500, 521, 544-548, 552-556, 560-562, 564-573, 584-586, 591, 592, 607-609, 613-615, 622, 638, 639, 647, 649, 663, 668, 673, 687, 712, 713, 723, 731, 763, 775, 919, 920, 925-932, 951-959, 962-964, 969
- – – 1945-1989. 54, 55, 215, 254, 351-353, 356, 359, 424
- – – 1945-1956. 66, 101, 102, 225, 299-301, 537, 544, 594-597, 746, 976
- – – 1956. 94, 624, 635, 658, 660, 666, 668, 670, 977-981
- – – 1957-1989. 302, 303, 693, 982
- – 1989-2013. 169, 170, 210-213, 215, 226, 285, 306-309, 359, 360, 362-364, 774

második világháború 8, 9, 30, 37, 47, 48, 63, 79-81, 88-93, 95, 98, 103, 108, 137, 138, 140, 142, 173, 217, 227-229, 239-241, 244-249, 256-266, 280-282, 296-298, 313, 324, 326-332, 346, 348, 350, 373, 400, 401, 405, 429-433, 458-460, 500, 519-523, 544-556, 560-588, 591-593, 607-610, 613-620, 622, 638, 639, 647, 649, 655, 663, 668, 669, 671, 673, 684, 687, 712, 713, 715, 723, 730, 731, 762, 763, 775, 778, 911-969

megszállás 544, 548, 921, 926-932

Morvaország 645

munkaszolgálat 591-594

múzeum, kiállítás 3-25, 64, 634, 695, 781

műszaki csapat 750

Nagy-Britannia (Anglia) 8, 138, 217, 249, 273, 277, 278, 280, 282, 330, 382, 680, 684, 797, 819

napló 103, 603-606, 608, 609, 667, 672, 679, 685, 686, 699, 721, 724, 727, 758, 772, 781, 931

lásd még: visszaemlékezés, emlékirat

napóleoni háborúk 236, 317, 341, 823-826

NATO 99, 232, 268, 971

nekrológ 174, 760

Német Lovagrend 795, 796

Németország, németek 11, 117, 208, 209, 224, 229, 239, 247-249, 264, 273, 277-280, 296, 297, 327, 374, 430-432, 469, 470, 574, 669, 681, 730, 752, 756, 757, 770, 776, 850, 860, 903-905, 909, 914, 961, 966

lásd még: második világháború

nemzetörség, polgárörség 181, 292, 624, 632, 635, 658, 660, 666

népfelkelő 311, 316, 699

nők 61, 114, 135-140, 366, 367

őkor 125, 189, 191

Olaszország (Itália) 96, 602, 933, 934, 943

Oroszország (Szovjet-Oroszország) 3, 182, 236, 251, 601, 720, 758, 833

lásd még: Szovjetunió

országgyűlés 806, 827, 964

Oszmán birodalom lásd: Törökország

Osztrák-Magyar Monarchia 38, 39, 56-58, 97, 146, 200-204, 221, 271, 275, 276, 286, 342, 344, 345, 452, 674, 686, 753, 769, 837, 846-879, 889-896

ld. még Ausztria (Habsburg birodalom); Magyarország 1867-1918

önkéntes erők 210-213

- Pakisztán 986
 páncélos, páncélos csapat lásd: harckocsi, harckocsi csapat
 Pannónia 125
 polgári védelem 304, 305, 656
 politikus 77, 78, 165, 677, 679, 690, 706, 709, 862-864, 932, 963
 propaganda 95-99, 101, 102
- régészet, hadirégészet 125-134, 375
 rendőrség 54, 55, 141, 293, 295-302
 rendvédelem, rendvédelmi szervek 292-305, 352, 537
 lásd még: rendőrség; csendőrség; testőrség
 repülőgép, repülés 328-331, 426, 473-501, 503
 lásd még: légierő, légi hadviselés
 repülőgépgyártás 426
 repülőtér 504
 Római birodalom 125
 Románia 160, 685, 906
 roncskutatás l. régészet, hadirégészet
- sajtó, média 76, 82-94, 403, 532
 Skócia 789, 790, 797
 Spanyolország 811
 sport 369, 984
 SS 48, 327, 669
 statisztika 38
- székelyek 371, 636, 701-704, 764, 815, 822, 834, 835
 Szerbia 902, 935
 szervezettörténet 123, 184, 285
 Szlovákia 338, 339, 732
 Szovjetunió 37, 137, 182, 223, 230, 241, 246, 247, 266, 468, 485-495, 544-546, 552, 563, 595-597, 718, 719, 908, 910, 988
 lásd még: második világháború; Oroszország
- tábori csendőrség 63
 tábori lelkészet 290, 291
 táborok 574-580, 582, 583, 597, 599-602
 temetők, sírok 7, 126, 127, 375-382, 600
 térképészet, térkép 26-30, 773
 terrorizmus 984
 testőrség 683
 tisztek 60, 68, 88, 335-337, 340, 341, 346-348, 351, 352, 420-423, 669, 675-676, 684, 687-689, 692, 695, 696, 698, 701-704, 706-708, 710, 711, 716, 718-720, 722, 723, 727, 732, 733, 735, 741, 742, 745-747, 753, 756-761, 763, 768, 769, 772-775, 777, 778, 823, 837, 892, 901, 931, 965
- hajósok 279, 696
 - repülők 255, 674, 680, 681, 693, 700, 705, 713, 722, 744, 748, 752, 755, 762, 765-767, 770, 771, 776
 lásd még: életrajzok és a NÉVMUTATÓ
 tiszthelyettesek, altisztek 678, 682, 683, 686, 726, 731, 774
 lásd még: életrajzok és a NÉVMUTATÓ
 titkosszolgálat 216-226, 909
 Törökország (Oszmán birodalom) 7, 150, 194, 195, 798-811, 887
 lásd még: Magyarország (XVI-XVII. sz.)
 történetírás, történetírók 148-168, 171-175, 187, 675, 733
 történettudomány, hadtörténettudomány 1, 2, 5, 148-185, 785
 Trianon 538, 539
 tudományos élet, konferencia 169-171, 176-185, 852, 853
 tűzértség 237-241, 324, 394, 453-456, 701-704, 742, 764
- űrhajózás, űrkutatás 505, 506
- vallás 188
 várak, erődök 128, 131, 335, 394, 427, 518-522, 642, 886
 Vatikán 806
 vasút 135, 469, 470, 523
 védelmi szövetség 99, 232, 268, 970, 971
 vegyi hadviselés 231-233, 428
 Velencei Köztársaság 832
 veszteség 36, 38, 276, 611-613, 693
 lásd még: hadifogság, hadifoglyok ; régészet, hadirégészet
 Vietnam 333
 Vitézi Rend 65
 visszaemlékezés, emlékirat 313, 315, 670, 672, 691, 692, 712, 714, 715, 717, 733, 735, 742, 746, 749, 751, 757, 764, 774, 779
 Vörös Kereszt 112-114
- zászló 66
- zsidóság 93, 343-345, 553-588, 619, 620
 lásd még: Izrael; holokauszt

— Kővári László —

ERDÉLY

1848–1849-ben

HÁDYTÖRTÉNETI
INTÉZET ÉS
MÚZEUM

SZEMLE

JEAN BÉRENGER

HABSBURG ET OTTOMANS (1520–1918)

(Paris, Honoré Champion, 2015. ISBN 978-2-7453-2874-8)

Jean Bérenger, a párizsi Sorbonne (Paris IV) egyetem emeritus professzora kétségkívül a közép-európai kora újkori történelem egyik legjobb franciaországi szakértője. Mintegy félévszázados termékeny alkotó tevékenységének köszönhetően több tucatnyi osztrák és magyar vonatkozású munkával gazdagította az egyetemes történettudományt. Számos alapműnek számító szintézise (például *Histoire de l'Empire des Habsbourg*, *Histoire de Hongrie [1526–1918]* stb.) mellett hiánypótló történelmi életrajzok – köztük I. Lipóté vagy II. Józsefé – és izgalmas forráskiadványok – mint legutóbb az *Einrichtungswerk* francia–német kiadása – jelzik változatos munkásságát. A szerző előszeretettel publikál a rangos Honoré Champion kiadónál, amelynek *Bibliothèque d'histoire de l'Europe centrale* sorozatában több kötetet is megjelentetett. Legutóbbi könyve is itt jelent meg, igaz a szélesebb körű és nagyobb szellemi szabadságot biztosító esszéesorozat (*Champion Essais*) 43. köteteként.

A mű Jean Bérenger munkássága szélesebb nagyközönség számára írt szintézisét jelenti, amelyben két dinasztikus hatalom, a Habsburg és az Oszmán Birodalom történetének tündöklését és hanyatlását követhetjük nyomon, melynek fókuszában természetesen a kora újkori magyar történelem is kiemelt helyet kapott. A Bérenger professzor által választott 1520-tól 1918-ig terjedő időszak elejét Szulejmán szultán, illetve I. Ferdinánd hatalomra lépése, a végét a két birodalom felbomlásával járó első világháború befejezése jelzi. E négyszáz éves *longue durée* időszak fejlődésének legfontosabb tanulsága az az ebben a kötetben felvázolt történelmi folyamat, melynek során e két, kezdetben ösellségnékné számító hatalom a korszak végére egymás stabil szövetségésévé vált.

A munka logikusan felépített fejezetei könnyen érthetően és mégis elegáns stílusban adják elő a szerző korábbi munkáiból is visszaköszönő gondolatait. Az elengedhetetlen bevezető fejezetek után egy-két izgalmas felütéssel igyekszik a kérdésben tájékozottabb olvasók figyelmét is felkelteni. Ilyen a negyedik fejezetben tárgyalt „fegyveres béke” időszaka (1568–1593), vagy az osztrák és magyar történelemkönyvekből rendszerint hiányzó XVIII. századi győztes török háborúk krónikáját bemutató 11. fejezet, amelyben különösen fontos szerepet kap II. József katasztrofális utolsó háborúja. A közöttük lévő részben a szerző a hagyományos osztrák és magyar történetírásban megfigyelhető problémákat tárgyalja, elsősorban hadtörténeti és diplomáciatörténeti szempontból.

A szerző franciás eleganciájával emelkedik felül a nemzeti történetírások gyakran sablonos és leegyszerűsítő modelljein, és a Habsburg-oszmán konfliktusok történetét tárgyalva óvakodik a kategorikus kijelentésektől. Az Oszmán Birodalom hanyatlását leírva következetesen a viszonylagos (*déclin relatif*) jelzőt használja. A könyv egyik fontos üzenete, hogy az „Európa beteg embere” sztereotípiával nagyon óvatosan kell bánni, az Oszmán Birodalom a XVIII–XIX. században még nagyon fontos hatalmi tényező maradt. A szerző másfelől nem tagadja meg osztrák és magyar tanulmányútjain szerzett tapasztalatait és széleskörű osztrák–magyar–cseh–lengyel szakmai kapcsolatainak hatásait sem. A közép-európai gondolkodás a műben megjelenő terminológiára is kihat, amint ezt jól mutatja például a francia történetírásban elterjedt *Longue guerre* (hosszú háború) helyett a „tizenöt éves háború” (*Guerre de quinze ans*) elnevezés következetes használata is. A nagy történelmi fordulópontok – például a mohácsi csata, a lepantói tengeri ütközet, vagy Bécs második ostroma – kihangsúlyozása szintén e történeti hagyományba illeszkedik, bár helyenként tetten érhető a történelmi események sajátos francia szemmel való értelmezése is. Ilyen például a Habsburg-ellenes oszmán segítséggel vívott magyar függetlenségi mozgalmak értékelése, a XIX. századi keleti kérdés bemutatása, vagy az első világháború problémakörének igen vázlatos ábrá-

zolása. A háborúk mellett természetesen a két birodalom *modus vivendi*jét meghatározó békeszerződéseknek is nagy figyelmet szentelt a szerző, bár nehezen érthető, hogy a karlócai béke viszonylag sommás bemutatása után miért tárgyalja pontonként a pozsareváci békét. Az első világháborút lezáró – és a két birodalom sorsát megpecsételő – békeszerződések szintén megérdemeltek volna egy külön fejezetet. A kötet végén felmerülhet az olvasóban az a kérdés is, hogy miért szentelt a szerző két különálló fejezetet Bosznia elfoglalásának és annektálásának. A mintegy harminc oldalas egység fontosságát nem szükséges itt hangsúlyozni, ugyanakkor aránytalanságnak tűnhet, ha összehasonlítjuk az első világháborúnak szentelt mindössze tízoldalas fejezettel.

Az összefoglaló jellegű esszékötet természetesen nem vállalkozhat a hosszú korszak kimerítő jellegű tárgyalására. Helyette a közép- és kelet-európai történelem iránt érdeklődő francia olvasók egy élvezetes és elgondolkodtató olvasmánnyal, az egyetemi hallgatók pedig hasznos tananyaggal gazdagodhatnak, ha kézbe veszik Bérenger professzor legújabb könyvét. A kötet végén rövid bibliográfia, glosszárium, uralkodólista, valamint névmutató is helyet kapott. A munka szakmai és irodalmi erényei mellett legyen szabad felhívni a figyelmet annak néhány zavaró hiányosságára is. A bibliográfiában a téma magyar vonatkozása ellenére csak két független magyar szerző idegen nyelvű munkája került be. Hasonlóan kevés a török és az újabb német nyelvű munkák száma. A francia olvasó számára egzotikusnak számító történelmi téma évszámainak rendszerezése érdekében talán érdemes lett volna a kötet függelékében egy rövid kronológiát is elhelyezni. A könyv másik hiányossága elsősorban nyelvi és tipográfiai jellegű. A nyomdahibák közül a magyar olvasó számára a legszembetűnőbb a földrajzi és tulajdonneveink pontatlan és nem mindig következetes használata, valamint – a gondos szerkesztés ellenére – néhány elütés is került a szövegbe. Összefoglalásképpen örömtelinek nevezhető, hogy Jean Bérenger professzor új kötetével sikerült a szerző közép- és kelet-európai történeti kutatásainak legfontosabb eredményeit egy összefoglaló jellegű, a szélesebb francia nyelvű olvasóközönség számára is élvezetes stílusú munkában közreadni.

Tóth Ferenc

DANIEL M. SIVILICH

MUSKET BALL AND SMALL SHOT IDENTIFICATION: A GUIDE

(Muskétalövedék- és puskaövedék-meghatározás: ismertető. Norman: University of Oklahoma Press, 2016. 190 o. ISBN 978-0-8061-5158-8.)

Daniel M. Sivilich (a Battlefield Restoration and Archaeological Volunteer Organization: BRAVO elnöke) történeti korú kézi tűzfegyverlövedékek vizsgálatára vonatkozó kutatásai jelentős múltra tekintenek vissza.¹ A mostani, puha kötésű, tárgyfotókkal, leletmintázati térképekkel, táblázatokkal és grafikonokkal gazdagon ellátott, tíz fejezetre tagolt kötetet az illusztrációk és a táblázatok jegyzéke, David Gerald Orr (a *Huts and History: The Historical Archaeology of Military Equipment during the American Civil War* című kötet társszerkesztője) előszava, a szerzői előszó és köszönetnyilvánítás, valamint Douglas D. Scott amerikai régész bevezetője nyitja meg. A munkát utószava, a függelékek (*The Chronology of the Early Gun, An Analysis of Dentition Marks on Musket Balls, Classifications of Small Lead Shot*), az irodalomjegyzék, illetve a név- és tárgymutató rekeszti be.

Daniel M. Sivilich a könyv első fejezetében (*The Gun and Early Projectiles*) a kézi tűzfegyverek és elsütő-szerkezetek rövid történeti áttekintését, illetve a korszak kézi tűzfegyverlövedéke-

¹ A témára vonatkozóan lásd: D. M. Sivilich: Analyzing Musket Balls to Interpret a Revolutionary War Site. *Historical Archaeology*, 30. (1996) 101–109. o.; Uő: Revolutionary War Musket Ball Typology – An Analysis of Lead Artifacts Excavated at Monmouth Battlefield State Park. *Southern Campaigns of the American Revolution*, 2. (January, 2005.) 1. sz. 7–20. o.; Uő: What the Musket Ball Can Tell: Monmouth Battlefield State Park, New Jersey. In: *Field of Conflict. Battlefield Archaeology from the Roman Empire to the Korean War*. Ed. Douglas Scott – Lawrence Babits – Charles Haecker. Washington DC., 2009. 84–101. o.

inek bemutatását tárja az olvasók elé. Sivilich szerint általánosan elmondható, hogy a korai kézi tűzfegyverek lövedékei változatos anyagúak voltak, hiszen egyaránt számolhatunk vas-, ólomborítású kő-, üveg- és ólomlövedékekkel; idővel pedig az ólomlövedékek lettek az uralkodóak. Ennek fő oka, hogy az ólomnak alacsony az olvadáspontja (327,5°C), és emiatt tábori körülmények között is könnyen elkészíthetőek voltak a lövedékek. A kézi tűzfegyverlövedékek leletmintázatán alapuló eseményrekonstrukció és lokalizáció a csatatérrégészet fontos módszere. Az amerikai függetlenségi háború (1775–1783) esetében különösen optimális kutatási perspektívákat teremt a tény, hogy a szembenálló felek eltérő kaliberű kézi tűzfegyvereket (brit Brown Bess-puskák és francia Charleville-puskák) használtak. (Hasonló kutatási lehetőség áll fenn a jakobita háborúk csataterületeinek régészeti vizsgálatakor is: a brit reguláris gyalogság Brown Bess-puskákkal, a jakobita erők pedig főleg Charleville-puskákkal voltak ellátva.² Konkrét csatatérrégészeti esettanulmányként Sivilich az 1778. évi monmouthi összecsapás Parsonage-gyümölcsös területén lezajlott eseményeinek terepkutatási eredményeit hozza. A második, a harmadik, a negyedik, illetve a hetedik fejezet (*The Basic Musket Ball, What Did it Hit? Musket Balls with Fabric Impressions, Chewed Musket Balls*) fő témája a lövedékeken látható deformítások és sérülések elemzése. A szerző öt fő deformítás-csoportot, felületi sérülés-típust tekint át részletesen:

A) készítéstechnikai nyomok (öntőminta-felek illeszkedésénél keletkező varratszerű gerinc, az öntési csomk eltávolítására visszavezethető felületi eszköznyomok), szabálytalanságok (az öntőminta-felek elmozdulása, illetve a nem megfelelő hőmérsékletű golyónyersanyag használata okozta markáns formai deformáció);

B) a ledöngöléskor létrejövő deformítások (a döngölővessző által okozott felületi benyomódás, illetve a golyó ledöngölésekor, a lövedéknek a fegyvercső falával való súrlódására visszavezethető sima, szalagszerű oldali felületrész keletkezése, a nagyobb méretű kézi tűzfegyverlövedék mellé töltött, kisebb kaliberű lövedékek „buck-n-ball” töltet/ okozta felszíni benyomódások);

C) a fegyvercsőben rekedt lövedék eltávolításakor létrejövő, a golyósróf („musket worm”) okozta jellegzetes furatnyom;

D) a lövedék becsapódása által eredményezett (gyakran fa, felszerelési tárgy, fegyveralkatrész, textília vagy akár csont lenyomatát mutató) deformítás;

E) a lövedékek felületén elkülöníthető emberi, illetve állati (rágcsálók, sertés, őz/szarvas) rágásnyomok.

Az ötödik fejezet (*Musket Balls Altered to Improve Lethality*) a nagyobb hatásfokúnak tartott, darabolással kiképzett, illetve szándékosan deformált lövedéket tárgyalja. Sivilich három fő típust különített el könyvében a Fort Montgomery State Park, a Monmouth Battlefield State Park és New York város területén talált, illetve a Whydah kalózhajó roncsánál (Cape Cod, 1717) feltárt lövedék-leleteken, illetve spanyolországi és lengyelországi párhuzamokon keresztül:

1. öntéssel kialakított, golyóformát mutató lövedékek darabolásából nyert félgömb- vagy gerezdformájú darabok („split shot”);

2. öntött, golyóformájú lövedékekből készített, kovácsolással deformált (nyomott formájú) lövedékek;

3. (ólmadarabokból) darabolással kiképzett, hasáb alakú, vagy hengeres testű példányok („slug”, „cylindrical shot”).

A hasáb alakú, illetve hengeres testű lövedékek kapcsán a szerző csatatérrégészeti példaként a Sutfin-gyümölcsös területén, a Monmouth-csatatér kutatásához kapcsolódó fémkereső műszeres terepbejárás eredményeit vonultatta fel. A hatodik fejezet (*Canister Shot*) a kartácslövedékekkel („canister shot”, „case shot”, „grape shot”) kapcsolatos kutatásokat összegzi. A fejezet régészeti vonatkozású kutatásaként a Sutfin-gyümölcsös (Monmouth Battlefield State Park) területén és annak térségében folytatott, szisztematikus fémkereső műszeres terepkutatás eredményei olvashatók.³ Sivilich gyűjtése alapján a kartácslövedékek változatos anyagúak (őn, ólom, sárgaréz, vas) voltak, a kartácslövedékek kézi tűzfegyverektől való megkülönböztetését elsősorban a lövedéke-

² A témához lásd még: *Tony Pollard: Capturing the Moment: the Archaeology of Culloden Battlefield*. In: Culloden. The History and Archaeology of the Last Clan Battle. Ed. *Tony Pollard*. Barnsley, 2009. 144–145. o.

³ A témához lásd: *D. M. Sivilich: Evolution of Macro-Archaeology of the Battle of Monmouth – 1778 American Revolution War. Battlefields Annual Review*, 2005. 73–85. o.

ken keletkező jellegzetes deformitások (két lövedék összeolvadása, vagy a kartácsszelence oldal-fala, illetve a töltelék-golyók egymáshoz való préselődéséből származó benyomódások) segíthetik. A nyolcadik könyvrész („*Pewter” Musket Balls*) témáját az ötvöztött kézi tűzfegyverlövedékek adják. A magas óntartalmú lövedékeket az ólomhiány enyhítése céljából beolvasztott ón kancsókra, tányérokra és ívödényekre vetíti vissza a szerző. A kötet kilencedik fejezete (*Musket Balls Altered for Nonlethal Use*) a nem „rendeltetésének” megfelelően felhasznált, másodlagos funkcióval ellátott és ennek megfelelően átalakított lövedékleteket, így kézi tűzfegyverlövedékekből készített játékszetonokat, dobókockákat és hálónéhezékeket mutatja be. (Az öntéssel kialakított, golyóformájú lövedékekből való dobókocka-készítést kísérleti régészeti kutatással is szemlélteti Sivilich.) A könyv utolsó, tizedik szakasza (*Small Shot... Not Just for the Birds*) a vadászlövedékek („bird shot”, „buckshot”, „pellet”) vizsgálatához ad információkat. Sivilich kutatásai alapján nem mondható törvényszerűnek, hogy a „kisebb” méretű lövedékeket csak vadászatra használták. A vadászlövedékeknek tartott darabok készítmódja és a felületükön látható készítés technikai nyomai sem térnek el jelentősen az öntéssel készült, nagyobb méretű példányokétól; értékes támpont azonban, hogy a modern korban a vadászsörétek mindenestre már gyáripari eljárás keretein belül, hideg préseléssel vagy „csepegtetéses” módszerrel (az arzénvegyületekkel olvasztott ólmot a kívánt lövedék méretétől függő magasságból hideg vízbe csepegtették) készültek. Sivilich Robert Hooke egy 1665. évben kiadott munkájából érdekes lövedékkészítési eljárást („Rupert method”) közöl: szűrőtölcsért használva öntőmintának jellegzetes alma formájú lövedékek voltak gyárthatóak. (Feltételezhetően szűrőtölcsér felhasználásával öntött lövedékek ismertek például a XVIII. századi kalózhajó, az Anna Királynő Bosszúja roncsáról is.)

Összegzőképpen megállapítható, hogy Daniel M. Sivilich régészeti és kísérleti régészeti kutatásain, továbbá írásos forráskutatásain alapuló, szintetizáló műve alapvető jelentőségű, értékes kézikönyv a kora újkori és újkori csataterék régészetéhez, illetve a történeti korú kézi tűzfegyverlövedékek interpretációjához.

Polgár Balázs

UDOVECZ GYÖRGY

A MAGYAR KATONA ÖLTÖZKÖDÉS, FELSZERELÉS ÉS FEGYVERZET 1788–1815 KÖZÖTT

(*Tortoma Könyvkiadó, Barót, 2015. 88 o. ISBN 978-973-8995-19-2*)

Újabb, immár harmadik kötete jelent meg annak a magyar katonai hagyományörzést segítő könyvsorozatnak, amit Udovecz György, a fenti „szakma” kimagasló hazai képviselője jegyez. Míg 2014-ben előbb az itthon mindig „aktuális” 1848–1849. évi magyar szabadságharc katonai hagyományörzőinek szánt, majd még abban az évben az I. világháború kitörésének centenáriuma-ra a cs. és kir., illetve a m. kir. haderő világháborús viseleteit megörökítő munkája jelent meg, addig most jobbra a francia forradalmi, majd a napóleoni háborúk időszaka (1792–1815) alatt a cs. kir. Hadsereg magyar alakulatai, valamint a m. kir. Nemesi Felkelés katonáinak ruházatát, felszerelését és fegyverzetét mutatja be. A jelen mű aktualitásához sem férhet kétség: a múlt évben zárultak le azok a rendezvények, amelyek a napóleoni háborúk kétszáz éves évfordulójának kapcsán az európai hagyományörzők minden résztvevő egykori harcosai előtt tisztelegve a kor nagyobb csatáit (Austerlitz, Waterloo) „játszották újra”, és a nagy sikerre való tekintettel több „összecsapás” újabb „megörökítése” várható a következő években is. Ezért is szükséges, hogy az ebben résztvevő magyar katonai hagyományörzők minél pontosabb viselettel képviselhessék hazájukat, illetve egykori katonáiseiket. Ehhez nyújt nagy segítséget ez a kötet.

Ahogy a bevezetőben Baczoni Tamás katonai egyenruha- és viseletkutató is megjegyzi, az európai katonai hagyományörzés jó 370 évre tekinthet vissza, mivel már az angol polgárháborúban is előfordult, hogy a parlamenti csapatok „újrajátszották” a királpártiakon aratott győzelmü-

ket. A XIX. századtól kezdve a katonai hagyományörzés Angliából fokozatosan kiterjedt a kontinensre is, s ennek mind az Osztrák–Magyar Monarchiában, mind az 1918 utáni Magyarországon is szép számmal akadtak követői. Itthon az 1945 utáni visszaesést követően a 80-as évektől újra lehetőség nyílt hagyományörző egyesületek, csapatok alakítására, amelyeknek mára már jelentős számú tagságuk van. Mivel a napóleoni kor összecsapásai mindig is népszerűek voltak az európai hagyományörző csapatok körében, és a korszak harcaiban a magyar katonák is részt vettek, ideje volt, hogy az összefüveteleken mind nagyobb számban megjelenő magyar hagyományörzők számára egy olyan szakkönyv is a rendelkezésre álljon, amely jelentősen megkönnyíti felkészülésüket.

A kötet felvezetéseként Lázár Balázsnak, a korszak kiváló szakértőjének a tanulmánya olvasható. A kor egyik nagyhatalmának számító Habsburg Birodalom 1790-ben már 300 000 főt meghaladó hadilétszámú haderővel rendelkezett, amelynek jó egyharmada került ki a Magyar Koronához tartozó területekről. A szerző a továbbiakban elsősorban ennek, az országgyűlés által „magyar hadseregnek” nevezett fegyveres erőnek a bemutatására koncentrált; jóllehet természetesen a cs. kir. haderő szervezetét is ismerteti. Először a hadsereg alapját képező sorgyalogság ezredeinek és zászlóaljainak felépítését, szerkezetét és kiegészítését vizsgálja, a hozzájuk tartozó gránátosokkal együtt. Ezt követi a kontinens szerte ismert, a cs. kir. lovasság egyik alapvető részének számító huszárság bemutatása, amelyet a kortársak Európa legjobb könnyűlovasságának tartottak. Noha a korban a cs. kir. tüzérség egyik ezrede sem volt magyarországi kiegészítésű, soraikban már szép számmal fordultak elő magyarok is, így ezek felépítését is megismerhetjük. Ezután a cs. kir. haderő korabeli harcászata és magasabbegység-szervezetét, a katonai adminisztrációt, végezetül pedig a korabeli cs. kir. hadsereg ruházati ellátását és fő egyenruházati „trendjeit” mutatja be a szerző.

A munka fő részét alkotó, a különböző cs. kir., illetve „magyar” fegyver- és csapatnemek egyenruházati, fegyverzeti és viseleti cikkei Udovecz György a korábbi köteteknél már bevált módon ábrázolja. Így előbb a gyalogság: ezen belül a sorgyalogság (lövész, gránátos és helyőrségi csapatok), a határőrezredek, vadászcsapatok, a cs. kir. Landwehr és a m. kir. Nemesi Felkelés gyalogosai, illetve a műszaki egységek (aknászok, hidászok, utászok) kerülnek ismertetésre. Természetesen a szerző elsősorban azokra az alakulatokra (sorgyalogság, határőrök, nemesi felkelés) koncentrált, amelyekben nagy számban szolgáltak magyar katonák; a többiről csak röviden ír. Itt megismerhetjük a korszak magyar gyalogosainak ruházati cikkei a többször változó fejfedőktől a jellegzetes „medvekörmön” és szűk „magyar nadrágon” át az egyenbakancsig, majd a felszerelés, és a fegyverzet ismertetése következik mind a tiszt, mind a legénységi állomány vonatkozásában. Ezután a korabeli cs. kir. tüzérség kezelői és tiszt állományának viseletével és fegyverzetével ismerkedhetünk meg. A kötet zárását a „legmagyarabb” csapatnem, a cs. kir. reguláris huszárság, illetve a nemesi felkelés lovasságának bemutatása adja. Itt a különböző ezredek színvonalas egyenruháin és felszerelésén kívül az eddigi legpontosabb képet kaphatjuk a korabeli nemesi felkelő huszárokról, akik az inszurrekció legjobban bevált fegyvernemét alkották.

A kötetet rengeteg korabeli, illetve rekonstrukciós ábra, kép és fotó, pontos méretarányú cikkleírások, valamint természetesen a legfontosabb alaplunkákat tartalmazó bibliográfia teszi élvezetessé és hasznossá.

A munkában, mint minden kiadványban előfordulnak betű- és nyomdahibák, valamint elírások is. A 46. oldal alján található harmadik kép a címével ellentétben nem ábrázol cs. kir. sajkást. Az 55. oldal alján található bal oldali kép aláírása kissé „zavaros” (zif puskán?). Az 58. oldalon a cs. kir. tábori tüzérség löveganyagának ismertetésekor a „mozsarak” elnevezés helyett inkább „tarackok” értendők. A 67. oldalon szereplő kép címében a Gerass-gyűjteményre utal, ám a kép jobb alsó sarkában az „R. Ottenfeld” szignó található.

A fentiek ellenére a recenzius csak ajánlani tudja ezt a viselettörténeti alaplunkát mindenkinek, „szakmabelinek” és egyszerű olvasónak egyaránt, aki csak érdeklődik a XVIII–XIX. század fordulóján a cs. kir., valamint a nemesi felkelő haderőben küzdő magyar katonák egyenruhái, felszerelései és fegyverei iránt.

Kemény Krisztián

CSIKÁNY TAMÁS

A SZABADSÁGHARC HADMŰVÉSZETE 1848–1849*(Zrínyi Kiadó, Budapest, 2015. 378 o. ISBN 978-963-327-647-1)*

Az 1848–1849. évi magyar forradalom és szabadságharc történetének könyvtárnyi irodalmában az utóbbi időben már örvendetesen szaporodik a hadtörténelmi tárgyú munkák száma is. Ezek döntő többsége azonban elsősorban csak egy-egy összecsapás, hadjárat, hely, vagy személy történetét tárgyalja a szabadságharc időszakában; kevés az olyan munka, amely a korabeli nemzetközi „trendeket” figyelembe véve értékeli a hazai történeteket, hadieseményeket. Ezért is kiemelkedő Csikány Tamás hadtörténész munkássága, aki kezdettől a XIX. századi európai hadművészet „szemüvegén” keresztül vizsgálta a magyar szabadságharc katonai történetét; elemezve és összevetve azt a korabeli hadtudomány által megkövetelt elvekkel. Számos ez irányú cikk, tanulmány és kisebb-kötet után a szerző mostani könyvében lényegében összegzi több évtizedes vizsgálódása eredményét, és ezzel lényegében „értékeli” az 1848–1849-es „magyar hadművészetet” a korabeli modern európai hadtudomány szempontjai szerint.

Ahogy maga a szerző a kötet előszavában Carl von Clausewitz, a nagy porosz katonai teokratikus nyomán írja, „a hadművészet... az adott eszközök harcban való felhasználásának művészete”. Így Csikány Tamás elsősorban a katonai vezetés szempontjából vizsgálja a magyar szabadságharc eseményeit. Ez annál is inkább indokolt, mivel a francia forradalmi, majd a napóleoni háborúk időszaka (1792–1815) alapjaiban változtatta meg a háborúról és a katonai vezetésről alkotott elképzeléseket, amely az addigi „sablonos” hadviselés helyett jóval nagyobb teret nyitott a hadvezérek és katonák egyéniségének érvényesülésére. Az ekkor kikristályosodó „új rendszer” pedig lényegében a XIX. század végéig meghatározta a háborúk arculatát, így a magyar 1848–1849-re is alapvető hatással volt. A szerző ezért a felvezetésben az alapfogalmak tisztázása után előbb a „napóleoni titok” megfejtésére vállalkozó korabeli katonai szakírók munkásságát foglalja össze röviden Károly főhercegtől Jomini tábornokig, majd az 1848–1849-es szabadságharc történetét feldolgozó fontosabb, a XIX. század közepétől napjainkig megjelent műveket sorolja fel és értékeli.

Az első fejezetben a hadászati vezetés kerül bemutatásra a magyar tavaszi hadjárat gödöllői hadműveletének (1849. április 1–7.) példáján keresztül. Csikány Tamás itt előbb a napóleoni kor vezetési elveit, illetve a későbbi katonai szakírók segítségével az új hadvezetési metódus lényegét ábrázolja, majd a választott magyar példa indoklása után a hadművelet előzményeit, a terület és az akkori időjárás viszonyait, valamint a cs. kir. és a magyar oldal elképzeléseit mutatja be. Ezt követi a konkrét magyar haditerv részletes ismertetése, amelyből kiderül, hogy előkészítésében milyen szerepe volt az azt kidolgozó Klapka György tábornokon kívül Vetter Antal altábornagynak, Bayer József alezredesnek és még Kossuth Lajosnak is. Ezután ismerhetjük meg magának a hadműveletnek a vezetését, amely végül az április 6-i isaszegi csatában érte el csúcspontját. A fejezetet záró értékelésben a szerző megállapítja, hogy a hadműveleteket magyar részről irányító Görgei Artúr tábornok tehetséges alárendeltjeinek támogatásával és a politikai vezetés háttértámogatásának köszönhetően sokkal sikeresebben birkózott meg a hadjárat során fellépő „súrlódással”, mint cs. kir. ellenfele, a politikai vezetés és beosztott alparancsnokai bizalmát ekkorra már elvesztő Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy. Így, bár a magyar hadművelet végső célját (a cs. kir. főerők elszorítását Pest előteréből) nem érte el, a magyar hadvezér szilárd, célra összpontosító vezetésének köszönhetően végül vereséget mért folyamatosan kapkodó, terveit naponta változtató osztrák ellenfele főserégére, és megőrizte a hadászati kezdeményezést.

A második, egyben a kötet leghosszabb fejezetében a harcászati vezetés ismerhetjük meg az 1849. július 2-i, második komáromi csata példáján keresztül. A szerző itt előbb a harcászat XIX. századi elméletével ismerteti meg az olvasót, majd a gyalogság, a lovasság és a tüzérség korabeli szervezetét, működését és harcmódját, valamint a három fegyvernem együttműködését vizsgálja. Ezt követi a csata előzményeinek, az összecsapás helyszínének, az aznapi időjárásnak, a két fél hadserégeinek és vezetőinek a bemutatása. Csikány Tamás magát a csatát három részre (Acsi-erdő és a monostori sáncok; Ószőny és környéke; Herkálypuszta) bontva ismerteti, és ezen ütközetek mentén a korabeli erdei és sáncok elleni harc, a településharc, valamint a nagy lovassági össze-

csapások általános jellemzőit is ábrázolja. A két fél erőviszonyainak, csapattesteinek, vezetőinek megismerése mellett a számtalan forrásnak és visszaemlékezésnek köszönhetően a beosztott tisztek és az egyszerű katonák érzéseibe, gondolataiba is bepillantathatunk. A záró értékelésnél a szerző megjegyzi, hogy bár az új cs. kir. fővezér, Julius von Haynau tábornok főszerege túlerejével először a komáromi sáncrendszerbe szorította vissza a magyar sereget, ezt követően ellenfele hibáit kihasználva Görgei Artúr ellentámadást indított. Ennek során ugyan eredeti elképzeléseihez képest a cs. kir. balszárny vonalát nem tudta áttörni, de az ellenfél visszavetésével megállította a cs. kir. főszereg addigi lendületes előrenyomulását, és helyhez kötötte azt Komárom alatt.

A harmadik, a magasabb harcászat (vagyis egy csata vezetésének) elméletét bemutató fejezet szinte a második rész folytatásának is tekinthető, mivel példának az 1849. július 11-i, harmadik komáromi csatát választotta a szerző. Itt előjáróban megismerhetjük a magasabb harcászat korabeli vezetési elméletét, majd a július 2-a óta eltelt időszak eseményeit, a magyar haditerv kialakulásának körülményeit. Ezt követi a két fél helyzetének, hadseregének és hadművelési terveinek, valamint az időjárásnak és a terepnek az ismertetése. Ezután Csikány Tamás részletesen bemutatja a csatának, mint áttörési kísérletnek a menetét, és számos új részlettel bővíti az eddigi ismereteket. Záró értékelésében megállapítja, hogy – noha az erőviszonyok július 2-ához képest javultak a magyar fél szempontjából – az áttörési kísérlet rossz terve, a csatát vezető Klapka tábornok határozatlansága és egyes alparancsnokai (Pikéty Ágoston és Nagysándor József tábornokok) késlekedése miatt nem sikerült a jól védekező cs. kir., illetve orosz csapatok legyőzése, visszavetése.

A negyedik fejezet a vízi akadályok támadását és védelmét a közép-tiszai cibakházi hídról 1849 februárjában folyó harcokkal illusztrálja. Itt előbb a vízi akadályokért vívott harc elméletével, folyók és hidak védelmével, illetve támadásával ismerkedhetünk meg. Ezt követi a cibakházi híd elleni, 1849. február 24-én végrehajtott cs. kir. támadás előzményeinek, a híd katonaföldrajzi helyzetének, az időjárásnak, illetve a két fél erőinek és elképzeléseinek a feltárása. Csikány Tamás ezután mutatja be részletesen a cs. kir. kudarcral végződő ütközet eseményeit, amelyet a hivatalos jelentéseken túl számos korabeli elbeszélő forrás, valamint visszaemlékezés tesz különösen élővé. A szerző értékelésében végül megállapítja, hogy a jól felkészült magyar védelemmel szemben a bevetett cs. kir. csapatoknak lényegében nem volt reális esélyük a híd birtokbavételére, és lerombolására sem. Ezt a részt a történetek márciusi következményeinek ismertetése zárja.

Az ötödik fejezet a várharok vezetésével, azon belül Temesvár erődjének 1849-es ostromával és védelmével foglalkozik. Csikány Tamás itt előbb a várharok korabeli elméletével, az új erődítési és ostromlási elvekkel ismerteti meg az olvasót, majd Temesvár erődje helyzetét és állapotát mutatja be 1849. április 25-e, az első magyar zároló csapatok feltűnése előtt. Ezt követi a cs. kir. helyőrség, illetve a József Bem altábornagy vezette magyar erők, illetve összecsapásaik ábrázolása, ami csak felvezetés volt az „igazi” ostrom előtt. A szerző ezután részletesen bemutatja az Arad cs. kir. erődjét megadóra kényszerítő, Vécsey Károly tábornok vezette V. hadtest felvonulását, majd a két és fél hónapos ostrom munkálatait Temesvár alatt, illetve a védők aktív és passzív intézkedéseit egészen az erőd augusztus 9-i cs. kir. felmentéséig. Végül értékelésében megállapítja, hogy a korabeli és későbbi vádakkal ellentétben Vécsey tábornok lehetőségeihez mérten mindent megtett az erőd bevételeért, és noha az nem sikerült, augusztus elejére a védősereg már elvesztette állománya jó egyharmadát, és így az ostrom további folytatása esetén valószínűleg elkerülhetetlen lett volna az erősség eleste.

A hatodik fejezet a korabeli „kisháborút” mutatja be a székelyföldi Háromszék 1848. decemberi védelmén keresztül. A szerző itt előbb a „kisháború” jellemzőit és elméletét ismerteti, majd Háromszék katonaföldrajzát, illetve az önvédelmi harc előzményeit, valamint a szék védelmének megteremtését részletezi. Ezt követi a székely, illetve a cs. kir. haderő, majd a jó egy hónapig tartó hadműveletek bemutatása. Csikány Tamás minden eddiginél pontosabb képet rajzol a fordulatokban bővelkedő hadieseményekről, amelyek egészen az 1849. január 2-i árapataki békeszerződésig tartottak. Értékelésében a szerző megállapítja, hogy bár a székelyek végül békére kényszerültek, a szék megszállását sikerült megakadályozniuk, és jelentős cs. kir. erők lekötésével alaposan megkönnyítették József Bem tábornok Erdély felszabadítására indított hadjáratának kezdeti szakaszát.

A kötet befejező részében Csikány Tamás röviden összefoglalja a korabeli hadműveletek és összecsapások rekonstrukciójával kapcsolatos nézeteit, és leszögezi, hogy véleménye szerint az 1848–1849-es szabadságharc során a magyar központi hadvezetés, illetve a jobb magyar hadvezé-

rek (Görgei, Klapka, Bem) tudatosan törekedtek a legújabb katonai vezetési elvek alkalmazására, és sikereiket is ezen elvek rugalmas alkalmazásának köszönhették. Így elvi szinten semmiben sem maradtak el a több tapasztalattal rendelkező cs. kir., illetve orosz „kollégáiktól”. A szabadságharc sorsát így nem az ellenfél jobb vezetése, hanem elsöprő túlereje döntötte el.

A szép, igényes küllemű, jegyzetekkel és bibliográfiával ellátott kiadványt számos, a megértést és a jobb használhatóságot elősegítő korabeli, illetve mai ábra, kép, térkép és rajz díszíti.

A műben az alábbi nyomda- és betűhibák, elírások és tévesztések korrigálandók. A Gál Sándorról írott életrajz szerzője helyesen Németh György (12. o.). A Götz-hadosztály helyesen Götz-dandár (40. o.). A cs. kir. III. hadtest három gyalog- és egy lovasdandárból állt (41. o.). Kleinheinz Oszkár tábornoki őrnagy a magyar I. hadtest tábornoki főnöke volt (78. o.). 1848. december 28-án Bábolnánál a 34. (Porosz herceg) sorgyalozezred 2. zászlóalja harcolt (97. o.). Perczel Mór csak vezérőrnagy, nem vezérezredes volt (119. o.). Az 1842M kamrás puskával a cs. kir. határőrezredek lövészeit (századonként 12-16 fő), illetve a tirolit, valamint a tábori vadászzászlóaljak állományának egyharmadát szerelték fel (129. o.). 1849. július 2-án Komáromnál a III. és nem az I. hadtest állomásozott (131. o.). A VII. hadtesten belül a felsoroltakon kívül Posta alezredes hadosztályában az Újházy-vadászzászlóalj, Liptay alezredes hadosztályában a 11. hatfontos gyalog-űteg, a Berzsényi ezredes vezette lovashadosztály, illetve Weissl alezredes hadoszlopában a Weissl-gránátosztászlóalj, az 1. utászzászlóalj és a 2. röppentyűűteg szolgált (135–136. o.). A II. hadtest létszáma 1849. június 30-án már kb. 6300 főt számlált (135. o.). A cs. kir. Ludwigh-lovasdandárban a cs. kir. 2. lovasűteg szolgált (137. o.). Az Őszőnyén álló cs. kir. Bechtold-lovasdandár helyesen Simbschen-lovasdandár (158. o.). Az 5. magyar lovasűteg parancsnoka 1849. július 2-án már Csányi Márton főhadnagy volt és nem Wenzel Freudenreich őrnagy. Az űteg nem semmisült meg teljesen, mivel a kezelőállomány egy része az űtegethervezésével elmenekült, és két hétfontos taraktot, valamint 4 lőszerkocsit is kimentett a bekerítésből (169., illetve 176–177. o.). A magyar III. hadtest lovashadosztályának július 2-án csak 12 lovasszázada volt (172. o.). A Mándy-lovashadosztálynál a 2. lovasűteg volt (185. o.). A 9. kombinált orosz gyaloghadosztály már 1849. június 3–4-én Pozsonynál csatlakozott a cs. kir. főszereghez, és egy gyalog-, egy vadász-, és egy tűzérdandárból állt (190. o.). A 349. jegyzet helyesen 379. jegyzet (193. o.). Az I. osztrák hadsereg helyesen I. osztrák hadtest (197. o.). Dékány Rafael a 25. honvédzászlóalj katonája volt (235. o.). Hajdú János hadnagy egy hatfontos félűteget (3 löveg) vezetett (271. o.). Temesvár alatt a 49. honvédzászlóaljnak csak a 2. százada volt (314. o.). 1848. november végén az Erdővidéken nem a 12. honvédzászlóalj 2. százada, hanem a 15. (2. székely) határőrgyalozezred 2. százada kapitulált (347. o.). Végezetül: bár a szerző jól használhatónak ítéli Csetz Jánosnak Bem erdélyi hadjárataról 1850-ben írott munkáját (8. o.), a nevezett mű megbízhatatlansága miatt már a XIX. század végén kritikák keresztűtüzébe került, mégpedig jogosan. Többek között olyan pontatlanságok kerültek belőle át az 1848–1849-es köz- és hadtörténetbe, mint „az Észak-Erdély sorsáról döntő”, valójában meg sem történt 1848. december 29-i bethleni „űtközet”, vagy az 1849. áprilisában a Bánságban a cs. kir. Leiningen-dandár bekerítésének és Temesvár rajtaűtűssel való elfoglalásának Bem által kidolgozott, a valóságban nem is létező terve (utóbbi jelen munkában is felbukkan a 291. oldalon). Hogy a különböző létszámbeli „űrűkkökről” (például a valójában alig 80-90 fős „híres” bécsi akadémiai légű „zászlóaljerejűvé” duzzasztásáról) már ne is szűljunk...

A fentiek ellenére a recensens csak ajánlani tudja a fenti munkát minden érdeklődőnek, szakmabeli és laikus olvasónak egyaránt, aki a korabeli hadművészet szemszögéből szeretné tanulmányozni a „csudák évének” magyar hadieseményeit.

Kemény Krisztián

RENATA DE LORENZO

BORBONIA FELIX IL REGNO DELLE DUE SICILIE ALLA VIGILIA DEL CROLLO

(A Kettős Szicíliai Királyság az összeomlás előestéjén. ACULEI Collana diretta da Alessandro Barbero 13. Salerno Editrice, Roma, 2013. 230 o. ISBN 978-88-8402-830-3)

Az olasz egység 150. évfordulója (2011) kapcsán kiéleződött viták egyik központi témája a Kettős Szicíliai Királyság összeomlása és a Bourbonok uralmának vége volt. Egy „risorgimentoellenes front”, bűnösök után kutatva és összeesküvéseket sejtve, azzal az igénnyel lép fel, hogy megírja mindazt, amit a hivatásos történészek soha sem írtak volna meg, vagy szándékosan elhallgattak volna.

Kezdetben a *Risorgimento* a hivatalos retorika szintjén, régi könyvekben, köztéri szobrokban jelent meg. A történészek számára inkább megoldandó és ellentmondásos problémák soraként, amelyek mind újabb kutatásokat és elemzéseket igényeltek. Az 1990-es években aztán teljesen új „narratíva” robbant be a közgondolkodásba: a *Risorgimento*t a gyalázat korszakaként, az egyesítést bűncselekményként mutatták be. Ennek az új „olvasatnak” a közönsége földrajzi elhelyezkedéstől függően érezte aktuálisnak az új „narratívát”: Északon az egyesítést azért értékelték elhibáztatnak, mert véleményük szerint Észak előbbre tartana Dél nélkül; Délen áldozatnak látják saját magukat, ugyanis szerintük a Kettős Szicíliai Királyság virágzó és fejlett ország volt, bizonyos állítások szerint egyenesen a világ harmadik legerősebb ipari hatalma, a „piemonti hódítás” azonban szegénységbe taszította.

Egyes vélemények szerint ezzel az érdekes jelenséggel nem a történészeknek, hanem a szociológusoknak kellene foglalkozniuk. Ugyanakkor a jelenség befolyásolja a történetírást is, mivel olyan témákra irányítja a figyelmet, melyekkel foglalkozni kell: többek között az Észak és Dél közötti gazdasági különbség 1860-ban, vagy az egyesítés hatása a déli gazdaságra.

Renata De Lorenzo, a Nápolyi II. Frigyes Egyetem történész professzora, az *Istituto per la Storia del Risorgimento italiano* (Olasz Risorgimento Történeti Intézet) elnöki tanácsának tagja, a *Società napoletana di Storia Patria* (Nápolyi Történeti Egyesület) elnöke ezekkel az elterjedt „mitológiákkal” szemben fellépve az 1848 és 1861 közötti időszak azon belső és külső dinamikáját vizsgálja dél-itáliai kontextusban, amelyek a Bourbon-dinasztia és a „nápolyi nemzet” kulturális modelljeinek válságát okozták. A királyság bukását elemezve hangsúlyosan tárgyalja a déli gazdaság, társadalom és politikai élet ellentmondásait és összetettségét az egyesítés hajnalán.

Röviden foglalkozik a Kettős Szicíliai Királyság gyenge pontjaival: a hatalom végletes koncentrációja az uralkodó kezében (király–miniszterelnök), a kollektív hatalomgyakorlás teljes hiánya, ami miatt még udvari „pártok” is szembekerülnek az uralkodóval („az államot szolgálják, de megvetik a királyt”, 38. o.); az alkotmányosság hiánya (1848-ban kényszerből alkotmányt hirdetnek, de már akkor sem alkalmazzák, utána pedig teljesen negligálják); az egyház rendkívüli befolyása, amely a laikusok életét is ellenőrzi; a korántsem új keletű szicíliai függetlenedési törekvések felerősödése, ami belső megosztottságot okoz. Részletesen ismerteti, többek között, a Poerio és az Imbriani családok egyes tagjainak pályafutását, akik a Bourbon-ellenes szerepvállalásuk következtében emigrációban, Torinóban éltek.

A Kettős Szicíliai Királyság összeomlása mégsem elsősorban a belső, strukturális problémáktól függött, hanem azoknak a külső körülményeknek az összességétől, amelyek szokatlan gyorsasággal változtatták meg a főszereplők és az érdekelt államok helyzetét. A félszigeten két autonóm királyság létezett saját dinasztiával: a Bourbonok Kettős Szicíliai Királysága délen és a Savoyák Szárd Királysága északon. A két királyság igen eltérően alakította nemzetközi kapcsolatrendszerét.

1848–1849-ben, az első függetlenségi háborúban legyőzött Szárd Királyság 1860–1861-ben ötször akkora területre terjesztette ki hatalmát, mint a megelőző évtizedben. A miniszterelnök, Camillo Benso di Cavour volt az események fő mozgatója. Eleinte még nem az egész félsziget egyesítésének vágya, hanem osztrákellenes megfontolások vezérelték a Franciaország szövetségét kereső külpolitikát. Ez a politika képes volt alkalmazkodni az eseményekhez és a változó körülményekhez. Mit sem kérve cserébe, a Szárd Királyság 1855-ben 18 000 katonával Franciaország

és Anglia oldalán részt vett a krími háborúban, majd a nagyhatalmak mellett jelen volt az 1856. évi párizsi kongresszuson. Cavournak a tárgyalóasztalnál módja nyílt az itáliai helyzet felpanaszolására, véleményét Lord Clarendon is megerősítette. Ennek következtében Franciaország és Nagy-Britannia elhatározták, hogy megszakítják diplomáciai kapcsolatukat a zsarnoki kormányzásának ítélte Kettős Szicíliai Királysággal. A krími háború vetett véget véglegesen a bécsi kongresszuson kialakított erőviszonyoknak, Ausztria elszigetelődött. Vele szemben kereste a nagyhatalmi igényeket megfogalmazó Franciaország szövetségét a Szárd Királyság. A III. Napóleon és Cavour között lezajlott plombières-i titkos találkozón (1858. július 21.) még nem volt szó egész Itália egyesítéséről, hanem Ausztria legyőzése esetén a Szárd Királyság észak-itáliai terjeszkedéséről. III. Napóleon nem szívesen látott volna Franciaország közvetlen szomszédságában egy új nagy államot, Cavour ugyanakkor sem az államszövetség, sem egy közép-itáliai állam létrehozásának tervét nem támogatta, mivel attól tartott, hogy ennek élére a francia császár rokona kerülne.

A Szárd Királyság diplomáciai aktivitásával szemben a Kettős Szicíliai Királyságot fel-tűnő passzivitás jellemezte e téren. A már évek óta beteg II. Ferdinánd tartott az európai változásoktól, félt az esetleges felfordulástól, továbbá Lucien Murat nápolyi trónigényétől, amit maga III. Napóleon is támogatott. Királyságának sorsa egyre inkább Cavour és III. Napóleon politikájától függött. Cavour a *Società Nazionale* (Nemzeti Társaság) tevékenysége mellett nagyban számított a nápolyi száműzöttek Bourbon-rezsimet negatív színben feltűntető működésére. A plombières-i találkozó időszakában még nemigen lehet piemontbarát közvéleményről beszélni a Kettős Szicíliai Királyság területén: az emigrációnak nem volt különösebb súlya, az északon az osztrákok elleni harcoló önkéntesek soraiba mindössze heten érkeztek a királyság területéről. A nagy francia–piemonti győzelmek után, 1859 tavaszán aztán Itália szerte, így Nápolyban is sor került szimpátiatüntetésekre.

Amikor 1859. május 22-én II. Ferdinánd („a Risorgimento antihőse, egyszersmind az anti-risorgimento hőse”, 110. o.) meghalt, a háború még nem terjedt ki az országára, azonban világos volt, hogy fokozott figyelemmel kell követni az eseményeket. II. Ferenc trónra lépése udvari intrikák közepette, a mérsékeltek és demokraták közötti küzdelem kiéleződése, továbbá egy esetleges Franciaország irányában való nyitás lehetősége idején történt. Központi szerepet kapott a május 26-án torinói megbízásból Nápolyba érkező Ruggiero Salmour, akinek az volt a feladata, hogy igyekezzen közelíteni II. Ferencet Piemonthoz, megakadályozni, hogy túlságosan is Ausztriához kapcsolja magát, ellenőrzés alatt tartani az udvart és magukat a nápolyi liberálisokat is, mert bármiféle felfordulás III. Napóleon intervenciójához vezethetne. Azt is el kellett érnie, hogy az orosz és az angol diplomácia is mihamarabb aktivizálja magát franciaellenes fellépéssel Nápolyban.

Az 1860-ban Itáliába érkezett orosz demokrata gondolkodó, Nikolaj Dobroljubov adatokban és intuíciókban gazdag könyvet írt a garibaldista expedícióba keveredett Nápolyról és a mérsékelt liberalizmus fellelegváróról, Torinóról. A királyság összeomlása kapcsán Dobroljubov azt a kérdést teszi fel, miként viselkedhetett így a nép a Bourbon-dinasztiával. Egyrészt felemlegeti, amiről a korabeli európai sajtó egyöntetűen vélekedett: „semmit sem lehetett rosszabbá tenni ezt a népet, mint amilyen volt” (113. o.). Itt a széles körben elterjedt negatív sztereotípiákról volt szó: lusták, a politikai életre alkalmatlanok, hiányzik belőlük az indíttatás a politikai szabadságjogokra. Másrészt Ferdinánd királyt hibáztatja, hiszen uralkodásának elején a nápolyi népnek ugyanolyan politikai igényei voltak, mint bármely másoknak Európában, de amikor Lajos Fülöp arra bízta, hogy tegyen engedményeket, mielőtt elsodorják az események, ő így válaszolt: „Az én népemnek nem való a gondolkodás: én magam gondoskodom a jólétéről és a méltóságáról.” (113. o.) Az orosz demokrata író ugyanakkor felmenti II. Ferdinándot minden felelősség alól. Szerinte a Bourbon-kormányzat felel meg leginkább az ország szükségleteinek, és ha akad is olyan, aki elégedetlen vele, senki sem lenne képes megváltoztatni. A nápolyi nép természetéből adódóan hűség az abszolutizmushoz, a történelme miatt ugyanis szeliddé és engedelmessé vált, hozzá szokott a felette állók, legfőképpen a király tiszteletéhez. A nápolyi liberalizmus pedig csupán a középosztály egy jelentéktelen kis szeletét érinti. Az abszolutizmus tehát nem felülről erőltetett rendszer, hanem a klérus, a hadsereg és a nép alkotmányellenes akaratának eredménye. Azé a népé, amely 1848. augusztus 3-án azt skandálta, hogy „Vesszen az alkotmány!”, és azé, amely 1857-ben Sapri mellett rátámadt a felszabadítási céllal partra szálló Carlo Pisacanéra és társaira. A tüni tudó nép mellett akkor mivel magyarázható az összeomlás? Ez egy igazi furcsaság („bizzarria”, 115. o.).

A dinasztia ellenségei magát a Bourbonokat hibáztatják a rendszerükkel együtt; a dinasztia támogatói elismerik, hogy a nép nem hibás és a liberálisok is ártatlanok, a felelősséget egy külső hatalomra hárítják. Dobroljubov mindkét véleménynek hitelt ad.

Rosolino Pilo, Giovanni Corrao és Francesco Crispi 1860 áprilisában forradalmat robbantottak ki Szicíliában, hogy előkészítsék Garibaldi beavatkozását. A forradalmat leverték, de sok fegyveres maradt a vidéken, akik aztán Garibaldiban találták meg támaszukat. A felkelés okai között egyaránt megtalálható a Nápolytól való függetlenedési vágy és a nagybirtokrendszer miatti paraszti elégedetlenség. Ez magyarázza meg a lelkesedést, amivel Garibaldi földosztásra vonatkozó ígértét fogadták. Nem csak Bourbon-ellenes, hanem társadalmi felkelés is volt.

Alig ezerfőnyi, rosszul felszerelt és gyengén felfegyverzett ember ért el sikereket egy több mint 100 000 fős hadsereggel rendelkező tengeri hatalom ellen. Garibaldi kívülről érkező ellenség, de Szicíliában partra szállva gyorsan támogatást talál a sziget és Nápoly közötti évszázados ellentétnek köszönhetően. A támadót Piemont és a nagyhatalmak is támogatják. Ugyanakkor a nápolyi hadsereg és hadiflotta magatartása számtalan kérdést vet fel már a partraszállás időszakában is. Ahelyett, hogy tengeri zárat állítottak volna fel az átjárók ellenőrzésével, a nápolyi hajók minden eredmény nélkül a part menti sávban járőröztek, így hatalmas teret engedtek az ellenséges manővereknek. Május 11-én pedig, a partraszállás óráiban a *Stromboli* nevű hadihajó parancsnoka, Guglielmo Acton azért késlekedett a közbelépéssel, nehogy kárt tegyen a Marsalában horgonyzó angol hajókban. A nápolyi flotta a későbbiekben sem járt el megfelelően: a garibaldista erők háborítatlanul kapták az utánpótlást, május 24. és szeptember 3. között 34 hajón 21 000 ember érkezett Genovából. A május 15-i calatafimi csatában a nápolyi reguláris csapatoknak győzniük kellett volna, de frontális támadás helyett szuronyrohamokra korlátozták fellépésüket, hagyták, hogy ezzel a gerillaháborús taktikával a garibaldista önkéntesek és a hozzájuk csatlakozott helyi felkelők kerekedjenek felül.

A szicíliai vereségek nyomán június 21-én a nápolyi kormány azt kérte az uralkodótól, hogy hirdesse ki az alkotmányt (négy nap múlva meg is történt) és lépjen szövetségre Piemonttal. Az 1848-as alkotmány kihirdetése azonban már nem használt az uralkodónak, valójában a gyengeség jele volt. Az alkotmány kihirdetésnek következményeként a kormányban a legitimistákat felváltották a liberálisokhoz közelebb álló személyek, akik a szárd királlyal való szövetségkötést sürgették, abban bízva, hogy ez a lépés elnyeri a nemzetközi közvélemény támogatását. Mindez azonban nem volt elegendő, hogy visszaadja II. Ferenc szavahihetőségét. Saját hívei, a konzervatív párt tagjai is elégedetlenek voltak a politikai amnesztia, az alkotmány kihirdetése, a kormányváltás, a trikolor bevezetése és a Szicíliának ígért széles körű autonómia miatt. A liberális polgárság is kritikusan állt a helyzethez, ők leginkább egy lehetséges tömegfelkeléstől tartottak, amit Garibaldi közeledése okozhat. A reakciós európai nagyhatalmak rendkívül aggasztónak ítélték a helyzetet, a többi nagyhatalom pedig elkésettnek ítélte az alkotmányos fordulatot. A nemzetközi sajtó azt emelte ki, hogy a nápolyi vezetés nem őszinte, csupán időt akart nyerni, hogy aztán ismét elfojtsa a felkelést, ahogyan 1848-ban is tette. Az alkotmány inkább provokáció és nem engedmény: a Bourbonok számtalanszor ígértek már szabadságot, de egyszer sem követték a szavakat tettek. Vannak, akik II. Ferencet zsarnoknak nevezték, aki polgárháborúért felelős, hiszen „olaszokat fordít szembe olaszokkal” (123. o.). Az alkotmány tehát nem érthette el a kívánt hatást, mivel nem egy nagyobb lélegzetű program eredménye volt, hanem csak arra szolgált, hogy mentse a helyzetet, ami kicsúszott II. Ferenc és a nápolyi kormány ellenőrzése alól. Az uralkodó és a kormány a visszatért emigránsokat sem tudta megnyerni magának, mivel ők már elkötelezték magukat Cavournak, aki az alábbi instrukciókat adta számukra: „meg kell akadályozni az alkotmányos rendszer konszolidációját, hogy az uralkodó elszigetelődjön és ezzel megghiúsítani a királyság megmentésére tett kétsebesített kísérletét” (124. o.).

Garibaldi augusztus 20-i calabrai partraszállása, majd szeptember 7-i nápolyi bevonulása következtében a királyt gyakorlatilag magára hagyták. A Bourbon állam fontosabb hivatalait betöltő személyek dezertáltak, elárulták az uralkodót, ugyanakkor Cavour hazafiaknak nevezte őket. Cserbenhagyta Ferencet nagybátyja, Lajos, Aquila hercege, a haditengerészet főparancsnoka, aki Palermo eleste után tért át hirtelen a liberális eszmékre. Amilcare Angiussola herceg július 10-én Palermo kikötőjében átadta a *Veloce* hadihajót, holott a hajó 144 fős tisztikarából és légénységéből mindössze 41-en fordítottak hátat az uralkodónak. A 45 esztendőes Alessandro

Nunziante tábornok nem csak szervezőképessége és parancsnoki tehetsége miatt volt súlyos veszteség, hiszen a király bizalmas tanácsadója is volt. Az idős és tehetetlen Lanza tábornok július 2-án látványosan mondott le szicíliai főparancsnoki posztjáról, katonáinak azt kívánva, hogy „a dicsőséges olasz haza katonáivá” (144. o.) váljanak. Liborio Romano, a Spinelli-kormány rendőrminisztere, aki a *camorra* tagjaival biztosította a rendet Nápoly városában, szeptember 6–7-i magatartásával egyértelművé tette, hogy kezdetektől fogva Cavour ügynökeivel tartott fenn kapcsolatot. Az árulás gyanúja merült fel akkor is, amikor Pianel tábornok, a Spinelli-kormány hadügyminisztere november 12-én, Gaeta ostromának kezdetekor lemondott, ahogy Barbalonga, Colonna és Salzano tábornokok is tették, miközben egészségi okokra hivatkoztak. Ugyanakkor a nápolyi katolikus arisztokrácia legelőkelőbb és legnépszerűbb tagjai követték a királyt a száműzetésbe, katonáinak többsége tanúbizonyságot tett iránta való hűségéről, továbbá sokatmondó, hogy Garibaldi Bourbon-katonasághoz intézett, átállásra buzdító kiáltványának csak elenyésző sikere volt. A király úgy érezte, hogy nem egy reguláris háborúban győzték le, hanem tábornokainak és tanácsadóinak árulása okozta vereségét.

E néhány évtized, különösen az 1860. évi nápolyi események új szempontú olvasata hozzásegít bennünket egyrészt az akkori történések dinamikájának jobb megértéséhez, másrészt bizonyos mértékben magyarázatul szolgál a későbbi állapotok alakulására is.

Ha mégis marad bennünk hiányérzet a kötet végigolvasása után, az abból adódik, hogy a deklarált cél a „neobourbon mítoszok lerombolása” volt, a szerző a revizionisták legsúlyosabb állításaira azonban általában csak sommás megállapításokkal reagál. Renata De Lorenzo rögzíti, hogy „a nemzetközi összeesküvés tana” a „revizionista tézisek egyik kedvenc témája”, de a kérdésnek alig egy rövid bekezdést szentel (10. o.), holott a témában nem is olyan régen egy igen jól dokumentált munka¹ látott napvilágot, melyre egyébként hivatkozik is. Alig érinti a GDP kérdését, amely – az akadémiai világ kutatóinak vizsgálatai² alapján – a Kettős Szicíliai Királyságban alig volt alacsonyabb, vagy egyes tartományokban magasabb volt, mint Itália többi részén. Mindössze azzal „intézi el” a kérdést, hogy ezek a kutatási eredmények „nem nyernek megerősítést egy szélesebb körű analízis során, amely szem előtt tartja a déli gazdaság sokrétű szempontjait” (16. o.). Az egyesítés előestéjén az itáliai államok közül a Kettős Szicíliai Királyságban volt a legkisebb az államadósság, de a Szerző szerint ez kizárólag a gazdaságfejlesztés elmaradásának következménye (73. o.). A Kettős Szicíliai Királyság lakossága alig egy évszázad alatt megduplázódott, ami a szerző szerint „orosz, keleti, balkáni típusú” fejlődés volt. Néhány sorral lejjebb az észak-itáliai demográfiai növekedés kapcsán már azt a megállapítást teszi, hogy „egyértelmű a kapcsolat a demográfia és a fejlettebb élet között” (31. o.). Magyarázatot igényelt volna a kettős megközelítés. Végezetül igen kevés teret kap a kötetben a revizionisták kedvenc témája, a Kettős Szicíliai Királyság „primátusai”, vagyis azok a területek, amelyekben a Bourbon-királyság első volt (különböző szektorokban mintegy száz), de külső erők miatt elvesztette azt. Egy-két utalás történik (első vasútvonat és távíró, ám nem volt jelentős folytatás, mint a többi olasz államban, 23. o.), de az elemzés, érvelés és az adatok zömében hiányoznak.

Pete László

¹ *Eugenio Di Rienzo: Il Regno delle Due Sicilie e le Potenze europee 1830–1861.* Rubbettino, Soveria Mannelli, 2012.

² *Vittorio Daniele – Paolo Malanima: Il divario Nord–Sud in Italia 1861–2011.* Rubbettino, Soveria Mannelli, 2011.; *Giovanni Vecchi (a cura di): In ricchezza e in povertà. Il benessere degli italiani dall’Unità a oggi.* Il Mulino, Bologna, 2011.

KISS GÁBOR

TÁBORNOKOK A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDSÉGBEN 1868–1914

(Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2016. 244 o. ISBN 978-963-7097-77-5)

Úgy tűnik, hogy az utóbbi mintegy negyven esztendő során a magyar hadtörténetírás az archontológia és prozopográfia terén jelentős eredményeket ért el. Az 1970-es évek második felében megindult kutatások eredményeinek betudhatóan, aki az 1848–49-es honvédsereg tisztikaráról, a volt magyar királyi honvédség 1938 és 1945 közötti felső vezetéséről, a volt magyar királyi csendőrség 1919 és 1945 közötti vezetőiről, az Osztrák-Magyar Monarchia haderejének legmagasabb rendfokozatú tábornokairól szeretne valamit megtudni, számos adattárat, lexikont vehet a kezébe. Ezen munkáknak a száma – amelyek mellett már a XVIII. századi haderő katonai vezetőiről és az 1950-es évek Magyar Néphadseregének tábornokairól vagy a második világháború évei magyar királyi honvéd huszár tisztikaráról is kiváló kézikönyvek születtek – 2016-ban Kiss Gábor levéltáros-történész jóvoltából gyarapodott.

A szerző az 1868 és 1914 között a volt magyar királyi Honvédségben tábornoki rendfokozatot elért személyek lexikonjával gazdagította a fentebb jelzett időszakokra vonatkozó munkák sorát. Kiss Gábor példaként használta fel Bona, Gábor, Balla Tibor, Szakály Sándor munkáit, úgy készítette el a kiegészítés eredményeként, az 1868. évi XLI. törvénycikkkel felállított magyar királyi Honvédség tábornoki karának életrajzi gyűjteményét. A legfontosabbnak tartott információk közreadásával mutatja be annak a 185 tábornoknak az életútját, akik 1868 és 1914 között a volt magyar királyi Honvédségben szolgáltak. Az elemzésekből képet kapunk a születési évek megoszlásáról, a születési helyekről, a származásról – apák foglalkozása –, a korban minden esetben megjelölt felekezeti hovatartozásról – annak esetleges változásáról, változtatásáról –, de a családi állapotról, a gyerekek számáról vagy épp a nyelvismeretről. Jól nyomon követhető a katonai pályafutás – katonai iskolák, rendfokozati előmenetel, beosztások, kitüntetések –, amit a halálzási adatok és az „egyéb” kategóriába sorolható érdekesebb információk is kiegészítenek.

Ahhoz, hogy mindez a kötetben közreadott formában összeállhasson, Kiss Gábornak nem kevés levéltári és nyomtatott forrást kellett felhasználnia, valamint olyan kézikönyveket, amelyek egy-egy személy életútjának adataihoz adhattak segítséget. Utóbbiak esetében egy munka használatára vonatkozóan sajnós – ha jól láttam –, nem találtam utalást. Ez pedig nem más, mint Johann Swoboda: *Die Theresianische-Militärakademie zu Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge von der Grundung der Anstalt bis auf unsere Tage* címmel megjelent kétkötetes – majd egy harmadik pótkötettel kiegészített –, Bécsben kiadott munkája. A bécsújhelyi katonai akadémiát végzettek szinte teljes listája és rövid életrajza megtalálható a kötetekben. Megkerülhetetlen kézikönyv.

Utóbbi segíthetett volna például tisztázni azt, hogy Benedek András mikor és milyen katonai tanintézményből került Bécsújhelyre, az akadémiára, mert nehezen elképzelhető, hogy tízévesen lett volna hadapródiskolai növendék, amint az Kiss Gábor könyvében szerepel. Az Osztrák-Magyar Monarchia haderejének nevelő- és képző intézetei a már jól ismert képzési formájukat 1869-ben – és azt követően – nyerték el és vált gyakorlatilag egységessé a tisztképzés rendszere. Ezért is fontos a különböző iskolatípusok, képzési idő kritikával történő kezelése. (Ezen észrevétel vonatkozik a Hadiiskolára [Kriegsschule] is.)

Aki valaha is foglalkozott életutak vizsgálatával, életrajzi adatoknak különböző forrásokból történő összeállításával az jól tudja, hogy szinte képtelenség hiánytalan és hibát nem tartalmazó kötetet elkészíteni. A hibátlanra azonban törekedni kell. Kiss Gábor pontosan ezt tette és a magam részéről remélem, hogy a mostani munkájának folytatása (is) lesz, azaz az 1914 és 1918 közötti időszak magyar királyi Honvédségében szolgált tábornokainak az életútját is felvázolja, függetlenül attól, hogy könyvében a következőt írta: „A m. kir. honvédség létrehozásától az I. világháború kitöréséig tábornoki rendfokozatot viseltek száma nagyobb a kötetben közöltekénél. Ennek oka, hogy az I. világháború idején is szolgáltak, illetve az I. világháború tartamára ténylegesített, korábban nyugállományba helyezett tábornokok Balla Tibor kutatásának hatókörébe esnek.”

Meglátásom szerint ugyanis nem baj, ha különböző kézikönyvek esetleg kisebb-nagyobb átfedésekkel adnak segítséget egy adott korszak iránt érdeklődő olvasóknak és nyújtanak segítséget a

korszakkal foglalkozó kollégáknak. Kiss Gábor könyve ilyen „segítséget” adó, önálló kutatásra és alapos forrásfeltárára érdemes munka, melyet haszonnal forgathat minden érdeklődő, és ha egy-egy hiányzó adattal kiegészíti a szerző könyvét, akkor talán előbb-utóbb elkészülhet a kiegészített, javított, bővített kiadás. Ehhez hozzájárulásul néhány adat: Ghyczy Béla altábornagy Budapesten, 1911. február 17-én hunyt el. Jekelfalussy Lajos tábornok halálának helye Lontó (Hont vármegye), dr. Pap Kálmán tábornok, főhadbíró halálának helye és ideje: Pécs, 1934. június 4., Péchy Ede vezérőrnagy halálának helye és ideje Péchujfalu, 1896. szeptember 4., Schlippenbach István gróf címzetes altábornagy halálának helye: Pécs, báró nagysurányi Surányi Ferenc címzetes lovasági tábornok halálának adatai: Budapest, 1933. március 9. Wojnárovits Sándor altábornagy 1915. június 20-án hunyt el Budapesten. Bernolák József és Károly testvérek voltak. József édesapja tehát úgyszintén kúriai bíró.

Szakály Sándor

INNES MCCARTNEY

JUTLAND 1916 THE ARCHAEOLOGY OF A NAVAL BATTLEFIELD

(Jütland, 1916. Egy tengeri csatátér régészete. Bloomsbury, London–New York, 2016. 272 o.
ISBN 978-1-84486-416-4)

Az első világháború legnagyobb tengeri összecsapásának, az 1916. május 31-én, illetve június 1-jén vívott jütlandi (skagerraki) csata századik évfordulója alkalmából számos monográfia látott napvilágot a 2016. év folyamán. A dániai Jütland-félsziget térségében vívott tengeri összecsapás monumentalitását és a Nagy Háború történetírásában elfoglalt kiemelt helyét mi sem jellemzi jobban, minthogy a végül döntetlenül végződő küzdelemben 249 hadihajó vett részt, illetve a csata során tizennégy brit és tizenegy német hajó süllyedt el, valamint 8500 főnyi legénység vesztette életét (12–13. o). Innes McCartney brit hajóroncskutató búvárrégész és történész (Bournemouth University, Egyesült Királyság) monográfiája jól illeszkedik interdiszciplináris kutatási módszertanával és újdonságnak számító régészeti eredményeivel az évforduló alkalmából megjelent kötetek sorába.³

A keményborítójú, színes térképekkel és kiváló minőségű fényképfelvételekkel, magyarázattal ellátott, roncs térképekkel gazdagon illusztrált, gondosan lábjegyzetelt kötetet köszöntő és bevezetés nyitja meg, majd végül a hat oldal hosszú irodalomlista, valamint név- és tárgymutató rekeszti be. A monográfia négy nagyobb tematikai egységre bomlik (*The Battlecruiser Action*, *The Fleet Action*, *The Night Action*, *Jutland One Hundred Years on Conclusions: the Archaeology of a Naval Battlefield*). A bevezető részben McCartney rövid eseménytörténeti áttekintést ad és a kötet fő célkitűzésének, valamint az írásos és képi forrásbázis (National Archives, National Maritime Museum) elemzésén, továbbá a víz alatti régészeti terepkutatásokon nyugvó vizsgálati módszertan (szonaras felmérés és *R[emotely] O[perated] V[ehicle]* [távvezérléssel működtethető jármű] alkalmazása) ismertetését adja. A kutatás jól illeszkedik a modern kor víz alatti régészet módszertanához és tudományos célkitűzéséhez.⁴ A több mint egy évtizedre visszatekintő terep-

³ A témára vonatkozóan újonnan megjelent munkákhoz lásd: *John Brooks*: The Battle of Jutland. Cambridge, 2016.; *Gary Staff*: Skagerrak: the Battle of Jutland through German Eyes. Barnsley, 2016.; *Angus Konstam*: Jutland 1916: Twelve Hours that Decided the Great War. London, 2016.; *Nick Jellicoe*: Jutland. The Unfinished Battle: A Personal History of a Naval Controversy. Barnsley, 2016.

⁴ A víz alatti régészet és a víz alatti kulturális örökségvédelem témaköréhez lásd még: Beneath the Seven Seas. Ed. *George Bass*. Adventures with the Institute of Nautical Archaeology. London, 2005.; *Donald H. Keith – Toni L. Carrell*: Going, Going, Gone: Underwater Cultural Resources in Decline. In: International Handbook of Historical Archaeology. Ed. *Teresita Majewski – David Gaimster*. New York, 2009. 105–139. o.; *Fredrik Søreide*: Ships from the Depths. Deepwater Archaeology. College Station, 2011.

kutatás-sorozat fő célja az összeecsapás során elsüllyedt hajók roncsainak pontos azonosítása és a lelőhelyek feltérképezése, valamint az írásos forrásokból és a szemtanúk visszaemlékezéseiből származó információk kiegészítése, hitelesítése vagy éppen cáfolása volt. A jütlandi csata modern értelemben vett víz alatti régészeti kutatása 1991-ben kezdődött, amikor a HMS QUEEN MARY és INVINCIBLE, valamint a SMS LÜTZOW hadihajók roncsainál merülést végeztek dokumentumfilm forgatása céljából.

A szerző a csata kronológiájának megfelelő sorrendben ismerteti a hajóroncsokkal kapcsolatos megállapításokat: az adott hajó építéstörténeti és történeti adatainak áttekintése és a rendelkezésre álló írásos források, visszaemlékezések, illetve archív fényképfelvételek bemutatását követően kerül sor a víz alatti régészeti kutatás és annak eredményeinek összegző leírására. Az első tematikai részben az 1916. május 31-én 16.00 és 17.30 között elsüllyedt HMS INDEFATIGABLE és HMS QUEEN MARY csatacirkálók, az SMS V27 és SMS V29 torpedónaszádok, továbbá a HMS NESTOR és HMS NOMAD rombolók kutatása olvasható. A második fejezet a május 31-én 18.00 és 19.40 között, valamint a június 1-jén, 01.45-kor elpusztult HMS DEFENCE páncélos cirkáló, a HMS INVINCIBLE csatacirkáló, a SMS WIESBADEN könnyű cirkáló, a HMS SHARK romboló, a SMS S35 és SMS V48 torpedónaszádok vizsgálatát foglalja. Majd végül a harmadik fő tematikai rész az „éjszakai akció” során, május 31-e 22.45 és június 1-je 02.30 között elsüllyedő SMS FRAUENLOB, SMS ELBING és SMS ROSTOCK könnyű cirkálók, a HMS BLACK PRINCE páncélos cirkáló, a SMS LÜTZOW csatacirkáló, a SMS POMMERN csatahajó, a HMS TIPPERARY, HMS FORTUNE, HMS ARDENT, illetve HMS TURBULENT rombolók kutatását adja közre.

A régészeti kutatások szintézise a negyedik fő fejezetben olvasható: McCartney sorra veszi a régészeti munkálatok során nyert, a roncsmaradványok hajótestét vagy lövegtornyait ért ágyú-, illetve torpedótalálatok, valamint a másodlagos robbanások nyomaival kapcsolatos megfigyeléseket. (A HMS INDEFATIGABLE esetében megfigyelhető volt, hogy a hajótest elülső része szenvedett el súlyos sérülést az elsüllyedés előtt, a HMS QUEEN MARY hajóteste a löszerraktár felrobbanását követően kettétört és a roncsok pozíciója alapján a farrész később is merült el, a SMS V27 és V29 torpedónaszádok roncsainál a kazánok felrobbanásának a nyomát sikerült egyértelműen azonosítani. A HMS BLACK PRINCE és TURBULENT rombolók roncsainak pozíciója pedig a hajók megmentésére utaló irányváltoztatás kísérletéről árulkodtak a régészeknek.) A megközelítőleg 60 méter mély hullámsírbán nyugvó roncsok állapotának dokumentálása a roncsok pusztulásának előrejelzése és a profitorientált expedíciók károkozásainak nyomon követése szempontjából is jelentős. (Az összeecsapás utáni roncskimentésekben több hajó lelőhelye is érintett.) A komplex, teljességre törekvő víz alatti terepkutatások során 22 hadihajóroncs lelőhelyét sikerült azonosítani és feltérképezni. A kutatás során nagy nehézséget jelentett a kisebb méretű torpedónaszádok és rombolók roncsainak a biztos azonosítása. Csupán két keresett hajóroncs pozícióját nem sikerült azonosítani a munkálatok során: a HMS SPARROWHAWK romboló és a SMS V4 torpedónaszád maradványainak helyzete ma is ismeretlen. (A HMS SPARROWHAWK romboló teste feltehetően három részre szakadt még az elsüllyedést megelőzően, a SMS V4 torpedónaszádot pedig lehet, hogy egy nem megadható időpontban később kiemelték.) A szerző valamennyi roncs esetében áttekinti és (a korábbi fejezetekben) térképre is vetíti a John Ernest Troyte Harper (1874–1949), a Királyi Flotta későbbi altengernagya által összeállított „Harper Record”-nak⁵ a hadihajók elsüllyedésére vonatkozó helymegjelöléseit és az azonosított hajóroncsok régészeti módszerekkel lokalizált valós pozícióit. (A jütlandi csata egyik legjelentősebb forrásbázisának számító „Harper Record” információi és a valós roncspozíciók között több esetben is markáns különbségek állapíthatók meg, a legnagyobb eltérés a SMS WEISBADEN roncsánál figyelték meg a kutatók.) A fejezet zárásaként McCartney megemlékezik még a történelmi jelentőségű roncslelőhely paradox jogi helyzetéről: a 3,772 tengeri négyzetmérföldes kiterjedésű, Dánia és Norvégia felségvizein található lelőhely (259. o., 15.6. ábra) kegyeleti és kulturális örökségvédelmi szempontból is kiemelt jelentősége van, ugyanakkor a roncssegélytes megőrzésében különösen érdekelt országok közül Anglia, Dánia és Norvégia nem ratifikálta az UNESCO 2001-ben, Párizsban aláírt víz alatti kultu-

⁵ Reproduction of the Record of the Battle of Jutland. London, 1927.

rális örökségvédelemről szóló egyezményét. (Az „UNESCO Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage” ad részletes szabályzást a száz évnél régebb idő óta hullámsírban pihenő hajóroncsok tudományos igényű kutatására és in situ megőrzésére vonatkozóan.⁶)

Összegzőképpen kijelenthetjük, hogy a kötet reprezentatív példák sorát nyújtja a modern víz alatti régészeti kutatásokhoz, jól szemléltetve, hogy a bűvármerülésekkel, film- és fotódokumentáció készítésével kombinált non-destruktív, szonaras lelőhelyfelderítés (háromdimenziós roncs térkép-alkotás) hogyan tudja árnyalni egy tengeri összecsapás vagy egy hadihajó történetéről alkotott képét a kutatásnak.

Polgár Balázs

FEDINEC CSILLA

„A MAGYAR SZENT KORONÁHOZ VISSZATÉRT KÁRPÁTALJA” 1938–1944

(Jaffa Kiadó, Budapest, 2015. 239 o. ISBN 978 615 5492 90 7)

Fedinec Csilla könyve a Jaffa Kiadó által megindított, a második világháború előtt és alatt Magyarországhoz visszatért határon túli területek történetét feldolgozó sorozat újabb, kiemelkedő darabja. *A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja* gazdag forrásanyagra épített, szemléletes illusztrációkkal ellátott, olvasmányos és közérthető munka, melyből az átlagos történelemkedvelő is kellőképpen megismerheti a határon túli magyarság történetének ezen sajnos igen gyakran negligált fejezetét. A könyv – mint korábban Ablonczy Balázs a visszatért Erdélyt és Simon Attila a hazatérő Felvidéket feldolgozó munkái – külön figyelmet szentel a „kis magyar világ”, a megújított magyar fennhatóság árnyoldalainak bemutatására is. Mint a könyv hátoldala figyelmezteti az olvasót, itt nem csupán virágesőről és örömmámorról van szó, hanem „rámutat: a sok szempontból köztes térnek számító, összetett nyelvi és etnikai bonyodalmakkal szembenező régióban nem fogadta egyöntetű lelkesedés a két évtizedes szünet után visszatérő magyar közigazgatást.” Fedinec Csilla pedig így készíti fel olvasóját a nemzeti diskurzusban tabudöntögetőnek számító fejtegetésekre: „A korabeli magyar szempontból »visszacsatolt«, »visszatért«, »birtokba vett«, »elfoglalt«, »megszállt« Kárpátalja éveibe nyújt betekintést ez a könyv. Nem tankönyvszerűen, inkább eltöprengve... Azt sem gondolom járható útnak, ha bármilyen szempontból példaként tekintünk egy korszakra. A múlt igazolható történései, az egyéni és kollektív emlékezet által őrzött múlt, valamint a politika által konstruált múlt és emlékezet történelemfelfogásunkat különböző módon alakító tényezők: egymással hol termékeny kölcsönhatásban vannak, hol súlyos ellentétben”. (11. o.)

A kárpátaljai terület korai sorsát, nevének kialakulását taglalva a szerző a régiót a többi vitatott, a történelem során ide-oda csatolt, sok véres háborút látott területek sorába illeszti, rámutatva Kárpátalja „tulajdonlása” alakulásának érdekességeire. A hagyományos nemzeti szempontot (vagy csak azt) ismerő olvasó számára kétségtelenül érdekes lehet a Kárpátalját érintő baloldali koncepciók – Jászi Oszkár és Károlyi Mihály tollából származó – részletezése (17–19. o.). A szerző emlékezetpolitikai éleslátását bizonyítja, hogy bemutatja azokat a gondolatokat, melyek a „nemzetrontról”, a határon túli elszakított területek sorsa iránti „érdektelenségről” szóló prekoncepciók alól kirántják a talajt. Mivel a könyv mindezt egy a határon túli magyarság hányattatásai iránt megértő, empatikus és jóindulatú szöveggörnyezetben teszi, hatásosan juthat el az olyan olvasók irányába, akik eddig Trianonnal kapcsolatban csak a búslakodó irredentizmust és a sérelmi irodalmat ismerték.

Hasonlóképp szemléletes példa az eltérő politikai koncepciók ismertetésére Török Pál beszéde, aki a kárpátaljai választókerület ebben az időszakban legsikeresebb (!) politikai erejének, a kommunistáknak képviselőjeként így szólalt fel 1934-ben a csehszlovák parlamentben: „Azt mondják, hogy Kárpátalja önként csatlakozott a republikához. Kérdem én a külügyminiszter urat, azt

⁶ Az UNESCO egyezményhez csatlakozó országok listájához lásd: <http://www.unesco.org/eri/la/convention.asp?KO=13520&language=E&order=alpha>. (A megtekintés ideje: 2016. 07. 26.)

nevezik-e önkéntes csatlakozásnak, amit a cseh imperializmus 1919-ben repülőgépekkel, ágyakkal, gépfegyverekkel, szuronyokkal vívott ki, vagyis önként okkupálta Kárpátalját?” Minden bizonynyal újdonságként szolgálhat a történelemkedvelő olvasó számára – vagy még a huszadik század egyéb területeivel foglalkozó történész számára is – a kommunista párt határon túli népszerűségének híre mindössze néhány évvel a visszacsatolás előtt; elvégre a nemzeti legendák vajmi kevésbé tartják számon a határon túl „sínylődő” „magyar testvérek” lehetséges szélsőbaloldali érzületeit. (21., 27–28. o.)

Érdekfeszítő a ruszin kisebbség autonómiára törekvő, illetve a magyar revíziót pártoló politikai formációinak leírása is, mely alkalmanként többnyelvű üzenetekben ismertette állásfoglalásait (ilyet fotón is bemutat a munka a 30. oldalon). Szemléletes Bródy András, a ruszin parlamenti klub elnökének 1939. év végi jelentése, melyet részletesen idéz Fedinec Csilla könyve, s mely e szavakkal ismerteti a ruszin „néphangulatot” a kérdéses időszakban: „Az az 1918-ból ismert ruszin nép, ha nem is száz százalékgig, de hetven százalékgig öntudatosult, és ma, húsz év múltán három csoportra oszlik. Az első csoportba tartoznak az 50-70 évesek, akik magyar iskolában, magyar szeltemben nevelkedtek, elmagyarosodtak, jó magyarok lettek, és amikor jött a változás, akkor nem tudtak belehelyezkedni az új helyzetbe, hanem visszavonultak, és önmagukban éltek magyarságukat, és visszavárták a magyar felszabadulást, a terület visszacsatolását. A második csoportba tartoznak a 35-50 évesek, akik... harcot indítottak a cseh rezsim ellen... A harmadik generáció[nak]... a magyarság idegen”. (103.) Fedinec Csilla munkájára jellemző a források tapintatos és figyelemfelkeltő megválogatása, azok részletes és hosszas (gyakran egy-két oldalon át történő) idézése és találó felhasználása. További értéket ad a könyvnek a szerző nyelvtudása, ugyanis számos idegen nyelvű forrást is terjedelmesen bemutat az olvasónak.

Szintúgy fontos – még ha első látásra aprónak és marginálisnak is tűnő – korabeli dilemmát képezett a „Kárpátalja” kifejezés használata, illetve annak politikai tartalma. Az *Óslakó* című újság 1939 nyarán például így fogalmazott: „Kárpátalja hazatért, ismét a mienk, még névleges, írott malasztnak maradt különállása is megszűnt, így nincs többé szükség a Kárpátalja névre sem... Szűkebb hazánk területi megkülönböztetésére... legfeljebb csak azt a jelölést használjuk: Északkelet-Magyarország”. (105. o.)

A szerző sokoldalú érdeklődési körét bizonyítja könyvének *Egy kis romantika* című fejezete, melyben többek között a kárpátaljai sportéletet, a visszatérés utáni sielés történetét részletezi internetes forrásokra is építve. „A hegyeket járó természetbarátok részére a Kárpátalja minden turisztikailag érdekesebb pontján épültek éjjeli szállásra is alkalmas menedékházak, melyek ugyan nem olyan kényelmesek, mint a városi szállodapaloták, de nem is azt a célt szolgálják, mint azok” – tudjuk meg az egyik ilyen tudósításból (109. o.). Ezeket a részeket ráadásul szemléletes illusztrációkkal is ellátta a szerző.

Hadtörténeti szempontból különösen fontos részleteket is tartalmaz a könyv a kárpátaljai bevonulás, a katonai igazgatás, a részleges helyi ellenállással való megbirkózás és a '44-es összeomlás történetével kapcsolatban. A könyv hosszasan részletei a Werth Henrik vezérkari főnök alatt kialakult katonai közigazgatás hatását a helyi életre (a jogfolytonosság meg-, illetve meg nem maradása, a különböző egyéni- és kollektív szabadságjogok korlátozása, a beutazás részleteinek szabályozása, a zsidóság ekkoriban már igen szorongatott helyzete stb.), illetve az új közigazgatási rendszer beosztásának szabályozását (121–123. o.).

A következő oldalak során részletesebben megismerhetjük a visszatért kárpátaljai magyar élet berkeit: Kozma Miklós kormányzói biztosi tevékenységének gondjait, a huculok magyar lófajtáinak történetét, a zsidóüldözésekkel szembeni ellenállás, vagy éppen a ruszin nyelvhasználat kérdskörét (a 151. oldalig).

Elkerülhetetlen azonban „a vég”, illetve a „zsidókérdés” barbár tömeggyilkosságba torkolló „megoldásának” bemutatása. A szerző teljes fejezetet szentel a kárpátaljai zsidóság történetének részletgazdag ismertetésére (153–170. o.). Külön érdekes – és az apró politikatörténeti kérdésekben való jártasság jeleként is értelmezhető – a cionista mozgalom és a helyi zsidó ortodoxia konfliktusainak prezentálása, illetve a Szentföldre való zsidó visszatérést tiltó zsidó vallási parancsolatok konfrontációjának egybevetése az 1918 után megerősödő helyi szekuláris zsidó nemzeti agitációval. (157–158. o.) A szerző figyelmessége a kamenyec-podolszkiji deportálások – és az azt követő mézárások – esetében hasonlóképp kiterjed a kárpátaljai cigányság áldozataira is (159. o.).

A nyugati történeti irodalom a hazainál klasszikusan „újságírósbab”, „érzéketesebb” és emberközelibb, Fedinec Csilla azonban tökéletes érzékel találta meg a vékony ösvényt az olvashatóság és empatikuság, illetve a történeti igényesség és a szakmabeli követelményeknek való megfelelés terén. Külön említésre méltó a személyes visszaemlékezések felhasználása, elsősorban a kárpátaljai zsidóság történetét taglaló részeknél (Wieder Ernő, Klein Dávid, Moshe Krausz).

Természetesen minden recenziót író történész rögtön a lábjegyzetekhez és a felhasznált forrásanyaghoz lapoz: Fedinec Csilla könyve esetében ez megnyugtató és kellemes meglepetést okozhat az érdeklődő szakmabeli számára. Munkája gazdagon jegyzetelt, és számos idegen nyelvű (cseh, lengyel, ukrán, illetve magyar fordításban román) forrásanyagot és másodlagos irodalmat idéz. Külön említésre méltó a cseh weboldalak felhasználása (például parlamenti iratok idézésének esetében), illetve a visszaemlékezések és személyes naplók idézése. Egészen egyedi és követendő példa, amikor a szerző egyes kárpátaljai települések online elérhető háromdimenziós látképének linkjét osztja meg olvasóival (213. o.). Ismerve a szerző nyelvtudását, mindössze az ukrain levéltárak anyagainak fel nem használását találhatja fájónak a recenzens, hiszen ezekből sajnos Fedinec Csilla egyet sem idéz (eltekintve az illusztrációk listájától).

Csupán néhány helyen mutatkozik meg a sorozat korábbi kiadványainak azon zavaró szokása, hogy – minden bizonnyal az átlagolvasó el nem riasztásának céljából – a szerző megkíméli munkáját egyes lábjegyzetektől. Bizonyos esetekben – mint az online is elérhető *Nyugat* irodalmi folyóirat cikkeinél – ez érthető, hiszen az érdeklődő olvasó is könnyedén rátalálhat a citált anyagra, ám más esetekben – például Teleki Pál miniszterelnöki utasításai esetében – ez már zavaró lehet (106., 117. o.).

Hazai levéltárak anyagait tekintve felhasználta az MTA Kézirattár és az Országos Levéltár (egyes, online is elérhető) anyagait, azonban itt is felmerül a történész számára, hogy vajon milyen további értékes anyagokat találhatott a szerző magyarországi kutatásai során – ezek azonban már csak a szakmabeli ismertető skrupulusai, hiszen a határon túli történelem iránt érdeklődő népes hazai olvasótábor valószínűleg nem a minél teljesebb levéltári ismeretek megszerzésének okán veszi kezébe Fedinec Csilla könyvét. A munka legnagyobb értéke – mint a sorozat korábbi tagjainak esetében is – annak bátorsága a nemzeti pártoszba süppedő diskurzus korábban nebánsvirágként kezelt témáinak őszinte taglalására, taburomboló mivolta és minél teljesebbre törekvő pártatlansága.

Veszprémy László Bernát

TARTALOM

TANULMÁNYOK

CZIRÓK ZOLTÁN	Pillanatkép az osztrák–magyar repülőcsapatokról: Albánia, 1916	995
---------------	---	-----

KÖZLEMÉNYEK

KRÁMLI MIHÁLY	A Skagerrak-misszió. Osztrák–magyar haditengerészeti jelentés az 1916. május 31–június 1-i skagerraki csata német tapasztalatairól	1025
ZÁVODI SZILVIA	A katonatiszti családok társadalmi megítélése és megbecsülése a XX. század első felében.....	1055
KEREKES ANDRÁS	A német III. páncéloshadtest a „Frühlingserwachen” hadműveletben, 1945. március 6–15.	1079

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HERMANN RÓBERT	Zámbelly Lajos honvédezredes emlékirata az 1849. évi tavaszi hadjáratról	1105
POLLMANN FERENC	A pancsovai polgármester jelentése az 1914. szeptember 10-i eseményekről.....	1140

MŰHELY

NÉMETH ILDIKÓ	Tiszti leánynevelő intézetek az Osztrák–Magyar Monarchiában	1149
---------------	--	------

KRÓNIKA

SOLYMOSI JÓZSEF	A szuverenitás határai. A Varsói Szerződés és Magyarország ...	1163
-----------------	--	------

BIBLIOGRÁFIA

A 2014. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája.....	1173
---	------

SZEMLE

JEAN BÉRENGER	Habsbourg et Ottomans (1520–1918) (<i>Tóth Ferenc</i>).....	1237
DANIEL M. SIVILICH	Musket Ball and Small Shot Identification: a Guide (<i>Polgár Balázs</i>)	1238
UDOVECZ GYÖRGY	A magyar katona. Öltözködés, felszerelés és fegyverzet 1788–1815 között (<i>Kemény Krisztián</i>).....	1240

CSIKÁNY TAMÁS	A szabadságharc hadművészete 1848–1849 (<i>Kemény Krisztián</i>).....	1242
RENATA DE LORENZO	Borbonia felix. Il Regno delle Due Sicilie alla vigilia del crollo (<i>Pete László</i>).....	1245
KISS GÁBOR	Tábornokok a magyar királyi Honvédségben 1868–1914 (<i>Szakály Sándor</i>).....	1249
INNES MCCARTNEY	Jutland 1916. The Archaeology of a Naval Battlefield (<i>Polgár Balázs</i>).....	1250
FEDINEC CSILLA	„A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja” 1938–1944 (<i>Veszprémy László Bernát</i>).....	1252

CONTENTS

STUDIES

ZOLTÁN CZIRÓK	Snapshot of the Austro–Hungarian Aerial Troops: Albania, 1916	995
---------------	--	-----

PUBLICATIONS

MIHÁLY KRÁMLI	The Skagerrak Mission. Report of the Austro–Hungarian Navy on the German Experiences of the Battle of the Skagerrak, 31 May–1 June 1916.....	1025
SZILVIA ZÁVODI	Social Appreciation of Army Officer Families in the first half of the 20th Century.....	1055
ANDRÁS KEREKES	The German Third Armoured Corps in the Campaign “Frühlingserwachen”, 6–15 March 1945.....	1079

SOURCE PUBLICATIONS

RÓBERT HERMANN	Honvéd General Lajos Zám belly’s Memoirs of the Spring Campaign in 1849.....	1105
FERENC POLLMANN	Report of the Mayor of Pančevo on the Events of 10 September 1914	1140

WORKSHOP

ILDIKÓ NÉMETH	Boarding Schools for the Daughters of Army Officers in the Austro–Hungarian Monarchy	1149
---------------	---	------

CHRONICLE

JÓZSEF SOLYMOSI	The Borders of Sovereignty. The Warsaw Pact and Hungary	1163
-----------------	--	------

BIBLIOGRAPHY

	Selected Bibliography of the Hungarian Literature of Military History in 2014	1173
--	--	------

REVIEW

JEAN BÉRENGER	Habsbourg et Ottomans (1520–1918) (<i>Ferenc Tóth</i>)	1237
DANIEL M. SIVILICH	Musket Ball and Small Shot Identification: a Guide (<i>Balázs Polgár</i>)	1238

GYÖRGY UDOVECZ	The Hungarian Soldier. Clothing, Equipment, Weapons between 1788 and 1815 [A magyar katona. Öltözködés, felszerelés és fegyverzet 1788–1815 között] (Krisztián Kemény).....	1240
TAMÁS CSIKÁNY	Military Art of the War of Independence 1848–1849 [A szabadságharc hadművészete 1848–1849] (Krisztián Kemény).....	1242
RENATA DE LORENZO	Borbonia felix. Il Regno delle Due Sicilie alla vigilia del crollo (László Pete).....	1245
GÁBOR KISS	Generals in the Hungarian Royal Honvéd Army 1868–1914 [Tábornokok a magyar királyi Honvédségben 1868–1914] (Sándor Szakály)	1249
INNES MCCARTNEY	Jutland 1916. The Archaeology of a Naval Battlefield (Balázs Polgár)	1250
CSILLA FEDINEC	“Sub-Carpathia, Returned to the Holy Hungarian Crown” 1938–1944 [„A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja” 1938–1944] (László Bernát Veszprémy).....	1252

INHALT

	STUDIEN	
ZOLTÁN CZIRÓK	Momentaufnahme über die österreichisch-ungarischen Fliegertruppen: Albanien, 1916	995
	MITTEILUNGEN	
MIHÁLY KRÁMLI	Die Skagerrak-Mission. Österreichisch-ungarischer Kriegsmarinebericht über die deutschen Erfahrungen der Skagerrakschlacht zwischen dem 31. Mai und dem 1. Juni 1916.....	1025
SZILVIA ZÁVODI	Soziale Beurteilung und Anerkennung von Offiziersfamilien in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts	1055
ANDRÁS KEREKES	Das III. deutsche Panzerkorps in der Plattenseeoffensive, 6–15. März 1945	1079
	QUELLENPUBLIKATIONEN	
RÓBERT HERMANN	Die Erinnerungen von Honvéd-Oberst Lajos Zámnelly über den Frühjahrsfeldzug des Jahres 1849.....	1105
FERENC POLLMANN	Bericht des Bürgermeisters von Pantschowa über die Ereignisse vom 10. September 1914.....	1140
	WERKSTATT	
ILDIKÓ NÉMETH	Offiziers-Mädchenerziehungsanstalten in der Österreichisch- Ungarischen Monarchie	1149
	CHRONIK	
JÓZSEF SOLYMOSI	Die Grenzen der Souveränität. Der Warschauer Pakt und Ungarn.....	1163
	BIBLIOGRAFIE	
	Ausgewählte Bibliografie der ungarischen militärgeschichtlichen Literatur des Jahres 2014	1173
	RUNDSCHAU	
JEAN BÉRENGER	Habsbourg et Ottomans (1520–1918) (<i>Ferenc Tóth</i>)	1237
DANIEL M. SIVILICH	Musket Ball and Small Shot Identification: a Guide (<i>Balázs Polgár</i>)	1238

GYÖRGY UDOVECZ	Der ungarische Soldat. Uniformierung, Ausstattung und Bewaffnung zwischen 1788 und 1815 [A magyar katona. Öltözködés, felszerelés és fegyverzet 1788–1815 között] (<i>Krisztián Kemény</i>).....	1240
TAMÁS CSIKÁNY	Die Kriegskunst des Freiheitskampfes 1848-1849 [A szabadságharc hadművészete 1848–1849] (<i>Krisztián Kemény</i>).....	1242
RENATA DE LORENZO	Borbonia felix. Il Regno delle Due Sicilie alla vigilia del crollo (<i>László Pete</i>).....	1245
GÁBOR KISS	Generäle in der Königlich Ungarischen Honvéd-Armee 1868–1914 [Tábornokok a magyar királyi Honvédségben 1868–1914] (<i>Sándor Szakály</i>).....	1249
INNES MCCARTNEY	Jutland 1916. The Archaeology of a Naval Battlefield (<i>Balázs Polgár</i>).....	1250
CSILLA FEDINEC	„Die zur ungarischen Heiligen Krone zurückgekehrte Karpatenukraine“ 1938–1944 [„A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja” 1938–1944] (<i>László Bernát Veszprémy</i>).....	1252

TABLE DES MATIÈRES

	ÉTUDES	
ZOLTÁN CZIRÓK	Instantané des unités aériennes austro-hongroises : Albanie, 1916	995
	PUBLICATIONS	
MIHÁLY KRÁMLI	La mission Skagerrak. Rapport de la marine militaire austro- hongroise sur les expériences allemandes dans la bataille du Jutland du 31 mai et du 1 ^{er} juin 1916	1025
SZILVIA ZÁVODI	L'image des familles d'officiers dans la société durant la première moitié du 20 ^e siècle.....	1055
ANDRÁS KEREKES	Le 3 ^e corps blindé allemand dans l'opération Frühlingserwachen, 6–15 mars 1945	1079
	PUBLICATIONS DE SOURCE	
RÓBERT HERMANN	Mémoires du colonel de l'armée hongroise Lajos Zám belly sur la campagne de printemps de 1849	1105
FERENC POLLMANN	Rapport du maire de Pančevo sur les événements du 10 septembre 1914	1140
	ATELIER	
ILDIKÓ NÉMETH	Internats pour filles d'officiers dans la Monarchie austro-hongroise.....	1149
	CHRONIQUE	
JÓZSEF SOLYMOSI	Les limites de la souveraineté. Le Pacte de Varsovie et la Hongrie	1163
	BIBLIOGRAPHIE	
	Bibliographie sélective de la littérature hongroise d'histoire militaire de l'année 2014	1173
	REVUE	
JEAN BÉRENGER	Habsbourg et Ottomans (1520–1918) (<i>Ferenc Tóth</i>).....	1237
DANIEL M. SIVILICH	Musket Ball and Small Shot Identification: a Guide (<i>Balázs Polgár</i>)	1238
GYÖRGY UDOVECZ	Le soldat hongrois. Habillement, équipement et armement entre 1788 et 1815 [A magyar katona. Öltözködés, felszerelés és fegyverzet 1788–1815 között] (<i>Krisztián Kemény</i>)	1240

TAMÁS CSIKÁNY	L'art militaire de la guerre d'indépendance hongroise 1848–1849 [A szabadságharc hadművészete 1848–1849] (<i>Krisztián Kemény</i>).....	1242
RENATA DE LORENZO	Borbonia felix. Il Regno delle Due Sicilie alla vigilia del crollo (<i>László Pete</i>).....	1245
GÁBOR KISS	Généraux dans l'armée royale hongroise 1868–1914 [Tábornokok a magyar királyi Honvédségben 1868–1914] (<i>Sándor Szakály</i>).....	1249
INNES MCCARTNEY	Jutland 1916. The Archaeology of a Naval Battlefield (<i>Balázs Polgár</i>).....	1250
CSILLA FEDINEC	« La Transcarpatie revint sous la Sainte Couronne de Hongrie » 1938–1944 [„A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja” 1938–1944] (<i>László Bernát Veszprémy</i>).....	1252

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

ЗОЛТАН ЦЗИРОК	Моментальная картина об Австро-венгерских летных командах: Албания, 1916 995
---------------	--

ПУБЛИКАЦИИ

МИХАЙ КРАМЛИ	Миссия Скагеррак. Доклад австро-венгерского военно-морского флота о немецких опытах битвы у Скагеррак с 31-ого мая по 1 июня 1916 года. 1025
СИЛЬВИЯ ЗАВОДИ	Общественное мнение и отношение к офицерским семьям в первой половине XX. века 1055
АНДРАШ КЕРЕКЕШ	Немецкий III. танковый корпус в военной операции «FRÜHLINGSERWACHEN» с 6-ого по 15-ое марта 1945 года..... 1079

ПУБЛИКАЦИИ ИСТОЧНИКОВ

РОБЕРТ ГЕРМАНН	Мемуар полковника Лайош Замбелли о весеннем военном походе 1105
ФЕРЕНЦ ПОЛЛМАНН	Доклад мэра города Панчова о событиях происходящих 10-ого сентября 1914-ого года 1140

МАСТЕРСКАЯ

ИЛДИКО НЕМЕТ	Офицерские институты воспитания девушек в Австро-Венгерской Монархии 1149
--------------	---

ХРОНИКА

ЙОЖЕФ ШОЙМОШИ	Границы суверенитета. Варшавский Договор и Венгрия ... 1163
---------------	---

БИБЛИОГРАФИЯ

Избранная библиография литературы венгерской военной истории 2014-ого года. 1173

ОБЗОР

JEAN BÉRENGER	Habsbourg et Ottomans (1520–1918) (<i>Ференц Тот</i>) 1237
DANIEL M. SIVILICH	Musket Ball and Small Shot Identification: a Guide (<i>Балаж Полгар</i>) 1238
ДЬЁРДЬ УДОВЕЦ	Венгерский солдат. Одежда, снаряжение и вооружение между 1788–1815 [A magyar katona. Öltözködés, felszerelés és fegyverzet 1788–1815 között] (<i>Кристиан Кемень</i>) 1240

ТАМАШ ЧИКАНЬ	Военное искусство борьбы за независимость 1848–1849 [A szabadságharc hadművészete 1848–1849] (Кристиан Кемень).....	1242
RENATA DE LORENZO	Borbonia felix. Il Regno delle Due Sicilie alla vigilia del rollo (Ласло Пете)	1245
ГАБОР КИШШ	Генералы в королевской венгерской Армии 1868–1914 [Tábornokok a magyar királyi Honvédségben 1868–1914] (Шандор Сакай)	1249
INNES MCCARTNEY	Jutland 1916. The Archaeology of a Naval Battlefield (Балаж Полгар).....	1250
ЧИЛЛІА ФЕДИНЕЦ	„Закарпатье возвратилось к Венгерской Святой Короне” 1938–1944 [„A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja” 1938–1944] (Ласло Бернат Веспреми).....	1252

**„A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA” SOROZAT
MEGJELENT KÖTETEI**

1. *Dombrády Lóránd*: Werth Henrik, akiről nem beszéltünk. Budapest, Argumentum, 2005.
2. *Mészáros Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája, 1703–1711. Budapest, Argumentum, 2006.
3. *Hermann Róbert*: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. Budapest, Argumentum, 2007.
4. *Kubinyi András*: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. Budapest, Argumentum, 2007.
5. *Jankó Annamária*: Magyarország katonai felmérései, 1763–1950. Budapest, Argumentum, 2007.
6. *Veszprémy László*: Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Budapest, Argumentum, 2008.
7. Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata. Szerk. *Torma Béla Gyula – Veszprémy László*. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2008.
8. **Urbán Aladár*: Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. Budapest, Argumentum, 2009.
9. *B. Szabó János*: A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovaságról. Budapest, Argumentum, 2010.
10. **Borosy András*: Hadakozók, keresztesek, hadi érdek a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Budapest, Argumentum, 2010.
11. *Székely György*: Népek, rendek, dinasztiák. Tanulmányok Közép- és Kelet-Európa hadtörténetéből. Budapest, Argumentum, 2010.
12. *Balla Tibor*: A nagy háború osztrák–magyar tábornokai. Budapest, Argumentum, 2010.
13. **Markó György*: A Honvédelmi Minisztérium szervezete, 1945–1956. Budapest, Argumentum, 2011.
14. **Farkas Katalin*: Magyar függetlenségi törekvések, 1859–1866. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2011.
15. *Hausner Gábor*: Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom. Budapest, Argumentum, 2011.

16. *Kovács László: A magyar kalandozások zsákmányáról. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2011.
17. *Tulipán Éva: Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban. Budapest, Argumentum, 2012.
18. *Dombrády Lóránd: Szombathelyi Ferenc vezérezredes. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2012.
19. Az újrakezdés esélye. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc befejeződésének 300. évfordulója alakalmából. Szerk. Czigány István – Kincses Katalin Mária. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2012.
20. Pete László: Garibaldi magyar parancsnokai. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.
21. Kálmán Peregrin – Veszprémy László: Európa védelmében. Kapisztrán Szent János és a nándorfehérvári diadal emlékezete. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.
22. *Solymosi József: Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–1849-ben. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2013.
23. *Lázár Balázs: Krajovai és topolyai báró Kray Pál tábornagy katonai pályája. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2013.
24. Pászti László: A magyar honvédsereg harcászata az 1848/49-es szabadságharcban. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.
25. Perjés Géza: Csatakönyv. Tanulmányok a magyar és az egyetemes történelem csatáiról. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014.
26. *Ágoston Gábor: Európa és az Oszmán hódítás. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014.
27. *A magyar hadtörténetírás története és aktuális kérdései. Szerk. Kincses Katalin Mária. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2015.
28. *Tóth Ferenc: Magyar huszárok francia földön. Hussards hongrois en France. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2016.
29. *Kiss Gábor: Tábornokok a Magyar Királyi Honvédségben. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2016.
30. *Zsoldos Attila: Vitézek, ispánok, oligarchák. Tanulmányok a társadalom- és a hadtörténetírás határvidékéről. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2016.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum *-gal jelölt kiadványai megvásárolhatók
a Hadtörténeti Múzeum Múzeumpedagógiai és Kiállítási Osztályán
(1014 Budapest, Kapisztrán tér 2–4. Telefonszám: 325-1600)

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK KÖZLÉSI SZABÁLYZATA

A *Hadtörténelmi Közlemények* kizárólag a magyar és a magyar hadtörténelemhez kapcsolódó egyetemes hadtörténet körébe tartozó, első közlésnek számító publikációkat közöl 1-1,5 (kivételes esetekben 2) szerzői ív (legfeljebb 80 000 leütés) terjedelemben. A *Hadtörténelmi Közlemények* referált folyóirat, melynek rovataiban csak két független lektor és a folyóirat impresszumában olvasható Szerkesztőbizottság tagjai által jóváhagyott írások jelenhetnek meg. A Szerkesztőség csak névvel, címmel és elérhetőséggel ellátott kéziratokat fogad el, melyeket kérünk a kézirat elején föltüntetni.

A Tanulmányok, Közlemények, Műhely és Forrásközlemények rovatok valamelyikébe szánt íráshoz magyar nyelvű rezümét kérünk csatolni. A képeket, grafikonokat, térkép-vázlatokat külön (számozott, jól azonosítható) fájlokban, 300 DPI felbontásban, lehetőség szerint JPG fájlként mellékeljük.

Recenziók beküldésénél kérjük, hogy a szemlézett könyv teljes címleírását közöljük (szerző, cím, sorozatcím, ha van, megjelenés helye, kiadó, megjelenés éve, oldalszám, ISBN-szám).

A folyóiratban megjelentetendő írásokhoz (a krónikák, könyvszemlék, nekrológok kivételével) bibliográfiát és szükség esetén (külön) rövidítésjegyzéket kérünk csatolni az írás végén.

A jegyzetekben az idézett műveket, forrásokat rövidítve, a szerző (szerkesztő) vezetéknévvel és a megjelenés évszámával kérjük megadni, amit az írás végére helyezett Bibliográfiában kell feloldani, a rövidítés és annak feloldása között Tab. leütés alkalmazandó (pl.: *Farkas* 2012. → *Farkas Katalin*: Perczel Mór az emigrációban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 1. sz. 41–90. o.).

A *Hadtörténelmi Közlemények*ben kiemelésre a dőlt betűs szedés (kurzíválás, italic), kivételesen a félkövér szedés (bold) szolgál, aláhúzást és ritkítást ne használjanak. Művek, szakirodalmi írások szövegének átvételét idézőjelek közé foglalásuk jelzi, az idézetek egészének kurzív szedéssel való közlését kérjük mellőzni. A főszövegben kurzívval emeljük ki a műcímeket, az idegen nyelvű terminus technicusokat így: (*terminus technicus*), és ahogyan a jegyzetekben, úgy a főszövegben is kurziválják a folyóiratok elnevezését.

A szerző család- és keresztnéve kurzívval szedendő. A keresztnévet mindig ki kell írni, nem kezdőbetűvel rövidíteni (kivétel, ha a címlapon csak kezdőbetű szerepel). A szerző keresztnév- és családnévének sorrendje mindig a nyomtatványon olvashatóval egyezik meg. Társ szerzők nevei között nagykötojelet kell használni. A szerző(k) neve után mindig kettőspont következzen, kivétel, ha a név genitivusban áll, ekkor az írásjel elmarad (pl. *Erasmii Opera omnia*; *Zrínyi Miklós* Válogatott művei).

A mű címét a jegyzetekben nem kell kurziválni. Ha a műnek alcíme is van, közéjük pont kerüljön, akkor is, ha az alcím zárójelben van. A cím után, zárójel nélkül következik a kötet szerkesztőjének neve, előtte a Szerk. szócska áll, ha az idézett kötet magyar nyelvű; Ed., ha angol, olasz vagy latin; Éd., ha francia; Hrsg. vagy Hg. (=Herausgeber), ill. hrsg. vagy hg. (= herausgegeben), ha német nyelvű. Több szerkesztővel bíró angol könyvek idézésekor az Ed. helyett a többes számot jelző Eds. szócska áll. Több szerkesztő esetében azok neve között nagykötojel van (nem vessző).

A kiadás helye, a kiadás éve e sorrendben következnek, közöttük vessző áll. A kiadás helyét mindig eredeti nyelven és teljes egészében ki kell írni (pl. Wien vagy Budapest). A kiadó nevét csak akkor kell megadni, ha az valamilyen szempont miatt feltétlenül szükséges (hely nélkül, csak kiadóval megjelent kötetek, könyvtörténeti tanulmányok stb. esetén) – ekkor a kiadás helye és a kiadás éve közé, vesszővel elválasztva kerül.

Az idézett könyvet magába foglaló könyvsorozat címét a kiadás évét követően zárójelben kérjük. A könyvsorozat szerkesztőjének nevét csak akkor kell megadni, ha a címnegyedben kiemelten szerepel a könyvben.

Folyóiratok esetében a folyóirat kurzívval szedett neve után vessző áll, majd normállal szedve az évfolyam, zárójelben megadva a megjelenés éve, majd a folyóirat száma következik.

Ezután az idézett lapszámok következnek, amelyek után az o. rövidítés áll. Több egymást követő lapra hivatkozás esetén közülük nagyköötőjelet kell tenni (33–59. o.), több egymással nem érintkező lapszám esetén ezek közt pont és vessző áll, és az utolsó lapszám után is pont áll (33., 52., 97. o.).

Az évszázadokat – az idézetekben és hivatkozott címekben lévő eltérő változatok kivételével – római számokkal írják.

A jegyzetekben az alábbi rövidítéseket kérjük alkalmazni (másokat nem): vö.: ('vesd össze'); uo. ('ugyanott'); Uő: ('ugyanő' ez mindig nagybetűvel és kurzívval, mert a szerző nevét helyettesíti, de pont nincs utána); ti. (tudniillik); sz. (szám); ill. (illetve); jegyz. (jegyzet, jegyzetek); pl. ('például'); stb. (és így tovább); r. ('recto'); v. ('verso'); fol. ('folio').

A személynevek között a nagyköötőjelet (alt+150) betűközzel, városok esetében szorosan, azaz betűköz nélkül helyezzük el. Pl.: *Kovács Tibor – Lengyel János*, de Wien–Köln–Bonn.

Internetről levett anyagok esetén kérjük, adják meg a honlap pontos címét és a letöltés dátumát ebben az alakban, pl.: <http://www.bibliothek.uni-augsburg.de/>; a letöltés időpontja: 2016. január 1.)

Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztősége